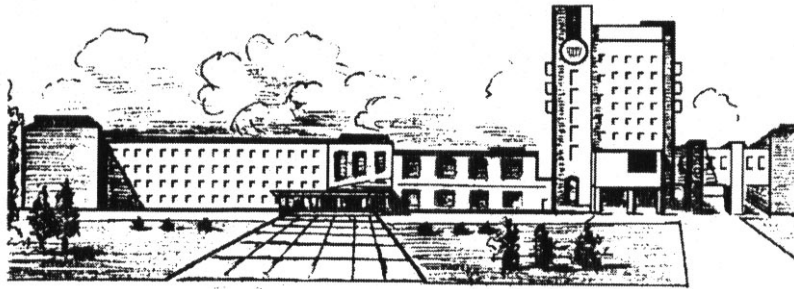

ISSN 2225-7543

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

В І С Н И К
ЧЕРНІГІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 4 (62)

Чернігів 2012

УДК 330.14
ББК 65.12.45
В53

Друкується за рішенням вченої ради університету (протокол № 9 від 26.11.2012). «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» включено до нового переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 р. № 1-05/2, Бюлетень ВАК України № 4, 2010.

Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”: науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів: Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 4(62). – 363 с.

У цьому випуску «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» вміщено статті, присвячені теоретичним проблемам розвитку національної економіки; галузевим аспектам розвитку національного господарства; проблемам менеджменту та розвитку продуктивних сил регіону, державного управління, фінансовим ресурсам, обліку, контролю та аудиту.

«Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів вищих навчальних закладів.

**УДК 330.14
ББК 65.12.45**

Головний редактор:

Шкарлет С.М., доктор економічних наук, професор, ректор Чернігівського державного технологічного університету.

Заступники головного редактора:

Бутко М.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та державного управління Чернігівського державного технологічного університету;

Ільчук В.П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Чернігівського державного технологічного університету;

Олійченко І.М., доктор наук з державного управління, професор кафедри менеджменту та державного управління Чернігівського державного технологічного університету.

Члени редакційної колегії:

Даций Н.В., доктор наук з державного управління, професор;

Козаченко С.В., доктор економічних наук, професор;

Корецький М.Х., доктор наук з державного управління, професор;

Левківський В.М., доктор економічних наук, професор;

Пепа Т.В., доктор економічних наук, професор;

Удовиченко В.П., доктор економічних наук, професор;

Чернюк Л.Г., доктор економічних наук, професор;

Дерій Ж.В., кандидат економічних наук, доцент;

Лень В.С., кандидат економічних наук, доцент;

Стрілець М.І., кандидат наук з державного управління, заступник голови, керівник апарату Чернігівської обласної державної адміністрації.

Заснований у 1996 році. Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 14995-3967 ПР від 05.03.2009.

ISSN 2225-7543

© Колектив авторів, 2012

© Чернігівський державний
технологічний університет, 2012

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

<i>Базілінська О.Я., Кривошия О.А.</i> Етапи формування стратегії ціноутворення в умовах інформаційної асиметрії: побудова базової теоретичної моделі.....	5
<i>Вдовенко Ю.С.</i> Економічні детермінанти міжсекторного партнерства	10
<i>Дерій Ж.В.</i> Модифікація методів оцінювання людського капіталу	15
<i>Зосименко Т.І.</i> Компаративний аналіз ключових індикаторів якості регуляторного середовища в різних країнах	23
<i>Ільєнко О.В.</i> Роль концепції міжнародного маркетингу у підвищенні ефективності маркетингових механізмів	32
<i>Хитра О.В., Мамчур О.І.</i> Особливості функціонування міжнародних команд	38
<i>Марченко Н.А.</i> Інвестиційна привабливість України: теорія і практика	42
<i>Пілевич Д.С.</i> Теоретичні аспекти формування інвестиційної політики в Україні	49
<i>Подимова Л.А.</i> Стан та перспективи розвитку інноваційних процесів і національної інноваційної системи в Україні	57
<i>Буднікова Ю.В.</i> Дослідження сутності поняття «точка біфуркації» в економіці	64
<i>Корнієнко Т.О.</i> Економічна безпека підприємства як категорія економічної науки.....	68
<i>Пачева Н.О.</i> Особливості формування позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку	75

ГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

<i>Ільчук В.П., Романенко Т.О.</i> Проблеми інвестиційного забезпечення розвитку інноваційних процесів машинобудівного комплексу	80
<i>Левківський В.М., Єфремов В.В.</i> Пошук нових підходів під час вдосконалення освітньої галузі в Україні.....	87
<i>Сич Є.М., Бойко О.В.</i> Інституціоналізація економічних інтересів суб'єктів транспортного ринку.....	95
<i>Черкаський І.Б., Хоменко І.О.</i> Системні параметри функціонування та розвитку транспортних кластерів	108
<i>Бондар В.В., Ганжа Я.Л.</i> Агротуризм як вид диверсифікаційного розвитку сільськогосподарського підприємництва	113
<i>Гавриленко Н.І., Кислинський С.С.</i> Особливості механізму формування прибутку підприємств харчової промисловості	120
<i>Горишнова І.В.</i> Сучасні інноваційні перетворення економіки та вищої освіти в Україні.....	128
<i>Демчук О.В.</i> Адаптивність системи управління фінансово-хозяйственной діяльністю рибної отрасли АР Крима в рыночных условиях хозяйствования	133
<i>Парубець О.М., Сугоняко Д.О.</i> Організаційно-економічні особливості надання транспортних послуг туристам.....	140
<i>Струк Н.С., Мельник Н.В.</i> Державно-приватне партнерство у будівельному секторі економіки України	147
<i>Кальченко О.М.</i> Методичні аспекти оцінювання ефективності функціонування підприємств туристичної сфери в інноваційних умовах	153
<i>Сахневич Л.В.</i> Організаційні заходи вдосконалення стратегічного управління у сфері забезпечення енергоефективності підприємств АПК	161
<i>Мороз В.В.</i> Роль сфери послуг малих підприємств в економічній системі України.....	170

ПРОБЛЕМИ МЕНЕДЖМЕНТУ ТА РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ РЕГІОНУ

<i>Зеленська О.О., Зеленський С.М.</i> Система чинників продовольчої безпеки територій різного рангу	174
<i>Самко О.О.</i> Тенденції та перспективи розвитку туристичного ринку Чернігівського регіону	181
<i>Худoley В.Ю.</i> Домінанти управління забезпеченням енергоефективності реального сектору економіки регіонів України.....	190
<i>Бикова Ю.В.</i> Сучасний стан та перспективи розвитку галузі легкої промисловості: регіональний аспект.....	202
<i>Лисенко І.В.</i> Аналіз процесів кластеризації у регіонах України.....	209

<i>Садчиков В.С.</i> Тенденції розвитку та функціонування малого підприємництва в аграрному секторі Чернігівського регіону.....	218
<i>Тарасенко А.В.</i> Тенденції та особливості розвитку сільського господарства в Чернігівській області	225
<i>Нікончук Н.В.</i> Шляхи вдосконалення управління трудовим потенціалом на регіональному рівні за допомогою моделювання	232
<i>Пінчук А.О.</i> Інноваційно-інформаційні домінанти стратегії промислового зростання в регіонах держави	236
<i>Сидоренко І.В.</i> Оцінка рівня інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку виробничої інфраструктури регіону	241

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

<i>Журавка Ф.О.</i> Міжнародні стандарти фінансової звітності в контексті трансформаційних перетворень національної системи бухгалтерського обліку	251
<i>Кравчук Г.В.</i> Специфіка банківського сектору як об'єкта податкового регулювання	255
<i>Жарій Я.В., Дубина М.В.</i> Експрес-діагностика рівня фінансової безпеки комерційного банку.....	259
<i>Олійник К.А.</i> Розвиток системи сільської кредитної кооперації в Україні.....	269
<i>Святокум І.О.</i> Досвід запровадження іпотечних цінних паперів у країнах Центральної Європи	276
<i>Артеменко О.С.</i> Окремі індикатори ведення банківського бізнесу в Україні та тенденції їх розвитку	282
<i>Schkarlet S.M., Petrakov I.V.</i> Environmental Taxation Evolution in Ukraine: trends, challenges and outlook.....	287

ОБЛІК, КОНТРОЛЬ ТА АУДИТ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

<i>Лень В.С., Крот Ю.В.</i> Соціальні витрати: класифікація та облік.....	302
<i>Сизоненко О.В., Дарнопих Т.В., Ломоносова А.М.</i> Модифікація аудиторської думки щодо звітності спеціального призначення.....	310

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Бутко М.П., Харченко Ю.П.</i> Взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування у здійсненні соціального захисту дітей без батьківської опіки	316
<i>Никоненко Д.М.</i> Інформаційна складова відносин влади і громадськості в системі державного управління	323
<i>Олійченко І.М.</i> Формування інформаційного забезпечення у функціональних підрозділах обласної державної адміністрації	331
<i>Дітковська М.Ю.</i> Аналіз системи інформаційного забезпечення органу державної влади на регіональному рівні.....	337
<i>Забаиштанський М.М.</i> Державне управління концесійними відносинами в Україні	342
<i>Оліфіренко Л.Д.</i> Державна політика реалізації стратегії розвитку корпоративних структур	348

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ	356

УДК 338.53

О.Я. Базилінська, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

О.А. Кривошия, аспірант

Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЦІНОУТВОРЕННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ АСИМЕТРІЇ: ПОБУДОВА БАЗОВОЇ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ

Визначено сутність поняття «стратегія ціноутворення». Досліджено основні фактори, що впливають на процес формування ціни та запропоновано теоретичну модель ціноутворення підприємства в умовах інформаційної асиметрії.

Ключові слова: стратегія ціноутворення, модель ціноутворення, інформаційна асиметрія.

Определена сущность понятия «стратегия ценообразования». Исследованы основные факторы, влияющие на процесс формирования цены и предложено теоретическую модель ценообразования предприятия в условиях информационной асимметрии.

Ключевые слова: стратегия ценообразования, модель ценообразования, информационная асимметрия.

The essence of "pricing strategy" is defined. The basic factors of a price formation are researched and the theoretical enterprises' pricing model in conditions of informational asymmetry is proposed.

Key words: pricing strategy, pricing model, information asymmetry.

Постановка проблеми. У поточній кризовій економічній ситуації підприємства перебувають у складних умовах оскільки, з одного боку, при жорсткій конкуренції ціни на товари необхідно знижувати, а з іншого – для уникнення збитковості діяльності вони мають зростати. Саме тому формування стратегії ціноутворення є одним із пріоритетних напрямків діяльності підприємства. Однак, незважаючи на свою важливість, нині практично немає методичних розробок та нормативних документів з питань обґрунтування встановлення цін на товари. Крім того, наявність інформаційної асиметрії на ринку значно ускладнює формування ефективної стратегії ціноутворення, оскільки спотворює загальну картину ситуації на ринку та унеможливорює адекватне прогнозування ринкових змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розроблення стратегії ціноутворення присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Це, насамперед, А. Войчак, С. Дайновська, Л. Данілова, П. Клівець, Ф. Котлер, Я. Литвиненко, І. Ліпсиц, Р. Ноздрьова, А. Павленко. В їх роботах представлено методичний підхід до використання на підприємствах моделей та методів формування та коригування цін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі залишаються недостатньо чітко визначеними послідовність і суть етапів формування стратегії ціноутворення підприємства, відсутнє врахування фактора взаємодії між ринковими гравцями, не досліджено вплив ринкової асиметрії на ціноутворення підприємства.

Мета статті. Метою роботи є узагальнення поняття «стратегії ціноутворення», систематизація основних факторів ціноутворення та формування моделі ціноутворення підприємства в умовах інформаційної асиметрії.

Виклад основного матеріалу. Сучасні автори визначають поняття стратегії ціноутворення так: «Стратегія ціноутворення – це формування довгострокових цілей ціноутворення, вибір та обґрунтування ефективних шляхів їх досягнення, зв'язаних з встановленням ціни та вибором її оптимального розміру, адекватного коригування цін відповідно до змін зовнішніх та внутрішніх умов діяльності підприємства» [4, с. 123].

Л. Л. Данілова визначає це поняття дещо по-іншому: «Цінова стратегія – основні напрямки, заходи та методи, за допомогою яких може бути досягнута визначена мета цінової політики підприємства, це довго- і середньострокові рішення щодо встановлення і зміни цін, вибір фірмою можливої динаміки зміни ціни товару в ринкових умовах» [5, с. 74].

Комплексний характер стратегії ціноутворення пояснюється тим, що вона пов'язує господарські рішення, що мають різний характер, а саме: економічні, фінансові, марке-

тингові, конкурентні та соціально-психологічні. Для кожного окремого підприємства цілі стратегії ціноутворення є різними, проте загалом їх можна об'єднати у такі блоки:

- стратегія ціноутворення відображає основну мету існування підприємства на ринку;
- показує взаємозв'язок підприємства з іншими учасниками ринкових відносин;
- містить мотиви та стимули функціонування підприємства;
- є критерієм оцінки ефективності господарських рішень.

С. М. Дайновська об'єднує цілі формування та використання стратегії ціноутворення в три групи цілей, а саме:

- цілі, пов'язані з прибутком: максимізація прибутку, досягнення цільового розміру прибутку, мінімізації затрат;
- цілі, пов'язані з обсягом реалізації: максимізація виручки від реалізації, збільшення частки ринку, забезпечення темпів зростання реалізації;
- цілі, пов'язані з ринковою кон'юнктурою: виживання на ринку, стабілізація цін, позиціонування відносно конкурентів [4, с. 127].

Як зазначалося, на стратегію ціноутворення впливає значна кількість факторів, які можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать: курс національної валюти, рівень інфляції, стан фінансово-кредитних відносин, платоспроможність населення, тип ринку, на якому працює підприємство, кон'юнктура ринку, рівень конкуренції, попит на товари, ціни на аналогічні товари та товари-замінники, рівень державного регулювання економіки, державна цінова політика, система оподаткування, антимонопольна та митна політика держави.

До внутрішніх факторів, що впливають на стратегію ціноутворення, відносять: витрати підприємства, розмір виробничих потужностей підприємства, кількість підрозділів, що виробляють продукцію, характер продукції, фінансовий стан підприємства, кількість каналів розподілу продукції, життєвий цикл підприємства, життєвий цикл товару [4].

Процес формування стратегії ціноутворення охоплює етапи, поступова реалізація яких дозволить підвищити рівень ефективності (рис. 1).

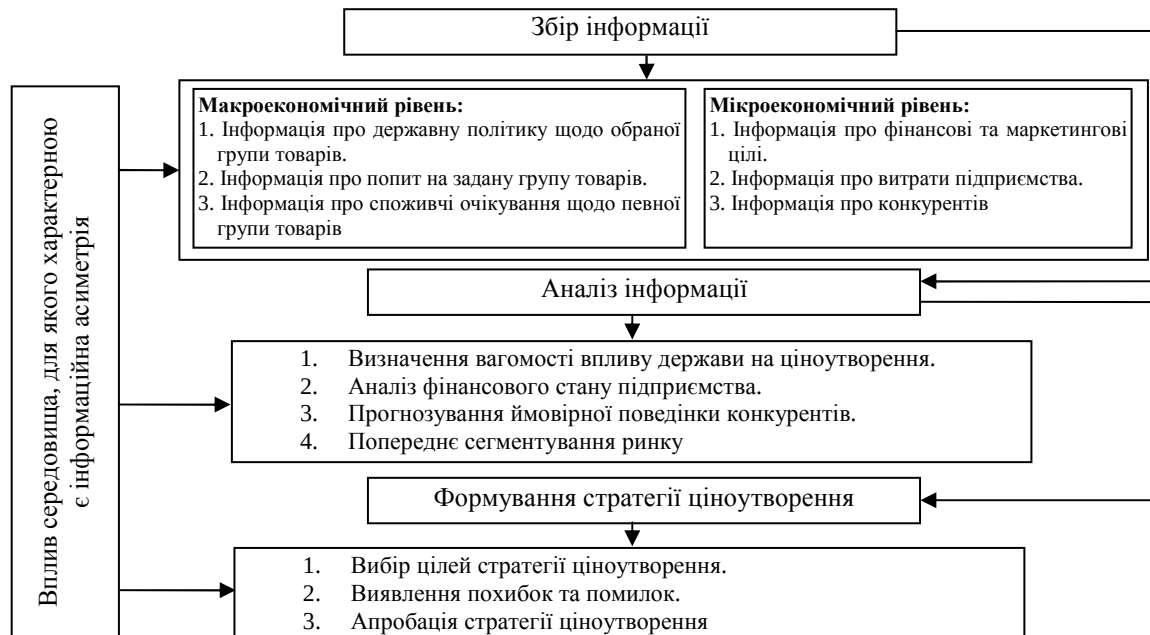

Рис. 1. Етапи формування стратегії ціноутворення в умовах інформаційної асиметрії

Стратегія ціноутворення являє собою найбільш прийнятний для конкретних умов підхід до формування ціни, що забезпечує з мінімальним ризиком ефективність вироб-

ництва і реалізації товарів. Враховуючи вищенаведене, видається доцільним запропонувати таку модель ціноутворення, представлену на рис. 2.

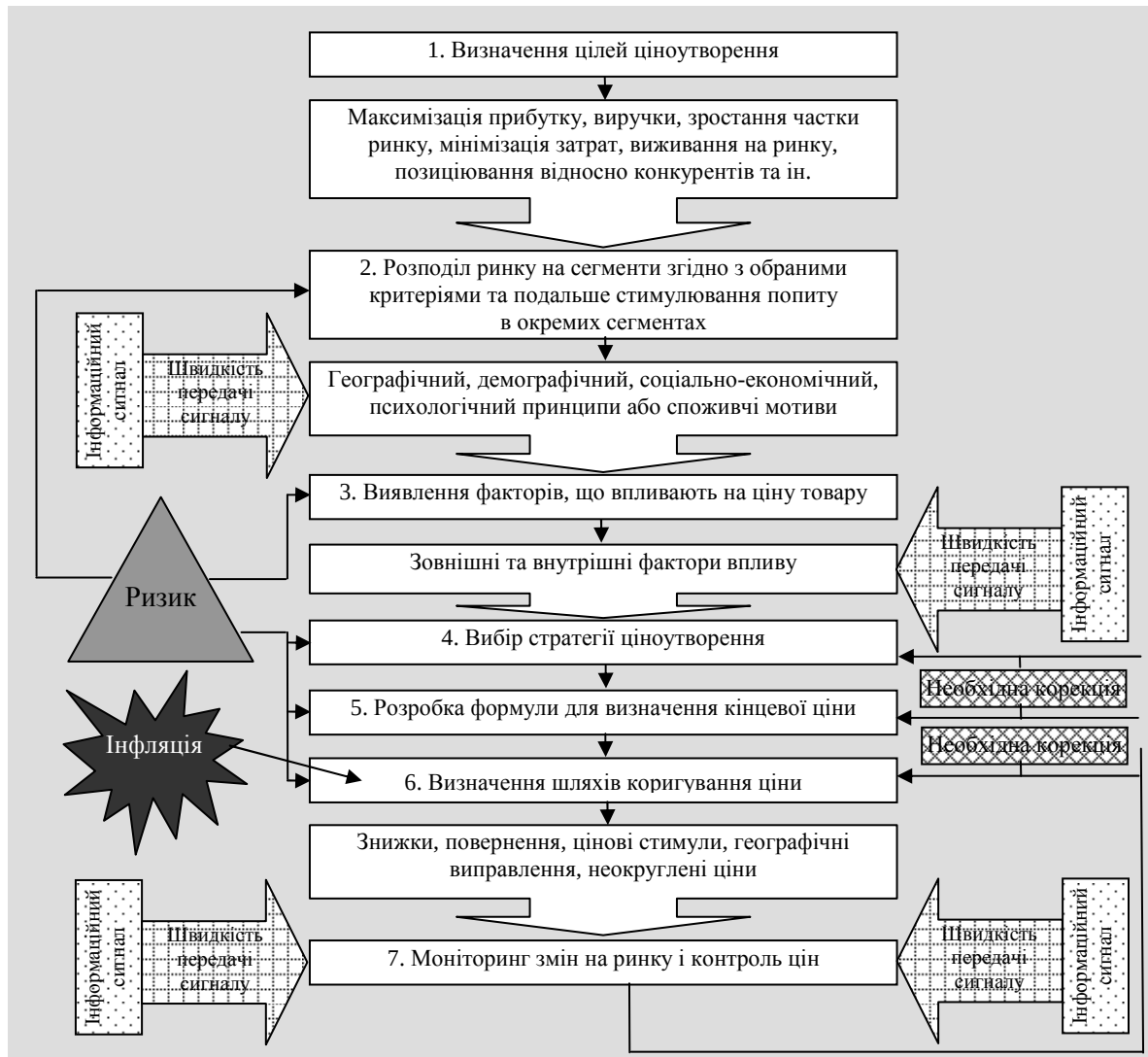

Рис. 2. Модель ціноутворення

Оскільки модель ціноутворення носить комплексний характер, то вона включає таку групу дій. Спочатку, залежно від стратегії підприємства, типу ринку і товару, визначаються цілі ціноутворення. Другий етап включає розподіл ринку на сегменти згідно з обраними критеріями та подальше стимулювання попиту в окремих сегментах. Сегментація ринку може здійснюватися згідно з такими принципами:

- за географічним принципом (зовнішній та внутрішній ринки);
- за демографічним принципом (стать, вік, розмір сім'ї, раса, національність, релігія);
- за соціально-економічними характеристиками (рівень доходів споживачів, приналежність до певного класу, професія, освіта);
- за психологічним принципом (тип особистості, стиль життя);
- за споживчими мотивами (прихильність до торгових марок, інтенсивність споживання, пріоритетність мотивів придбання).

Зважаючи на умови виникнення інформаційної асиметрії, найдоцільніше сегментувати ринок за споживчими мотивами, як такими, що найлегше піддаються аналізу та прогнозуванню.

Наступним процесом, який включає модель ціноутворення, є виявлення факторів, що впливають на ціни загалом. Такі фактори доцільно виявляти за рахунок оцінювання витрат підприємства, визначення попиту на товар та аналізу його ефективності, а також одержання інформації щодо цін на сировину, транспортні та рекламні послуги. Фактори цієї групи за характером приналежності до конкретного середовища є внутрішніми. До групи зовнішніх факторів належать обставини, пов'язані з учасниками ринкових відносин, а саме: із споживачами, урядом, учасниками каналів збуту, конкурентами.

Негативні наслідки нехтування умов інформаційної асиметрії:

- прийняття цінових рішень, що забезпечують максимізацію частки ринку, а не прибутковості продажу;
- прийняття цінових рішень, що не дають можливості для розширення збуту та зниження на цій основі постійних витрат;
- прийняття цінових рішень, результативність яких зводиться до нуля при реакції конкурентів на наші дії.

Наступним етапом запропонованої моделі ціноутворення є вибір стратегії ціноутворення. Серед існуючих видів стратегій слід виокремити ціноутворення, що ґрунтується на ступені новизни товару, як найбільш ефективної при диференційному ціноутворенні в умовах інформаційної асиметрії. Так, для нового товару оптимальною є стратегія орієнтації на лідера ринку (наслідування лідера), при якій ціна встановлюється, виходячи з ціни на товар-аналог цінового лідера. Для удосконаленого товару оптимальною є стратегія ціни окремого споживчого сегмента ринку, коли встановлюються різні ціни на одні й ті самі споживчі товари, що реалізуються через різні сегменти на ринку. Для товарів, що традиційно виробляються та реалізуються, найкращою є стратегія гнучких цін, при якій ціна швидко змінюється при зміні співвідношення попиту і пропозиції на ринку.

Розроблення цінової стратегії носить комплексний характер, її обов'язково рекомендується здійснювати у випадках, коли: створюється новий товар, він проходить через різні стадії життєвого циклу, змінюється конкурентне середовище; конкуренти змінюють ціни на свої товари-аналоги, зростають або знижуються витрати виробництва і витрати обігу, відбуваються істотні зміни в макросередовищі.

П'ятим етапом реалізації моделі ціноутворення є вибір формули для встановлення остаточної ціни. На цьому етапі використовуються різні варіанти формул ціноутворення (залежно від характеристик ринку і встановлених підприємством цілей).

Одним із найнеобхідніших елементів моделі ціноутворення в умовах інформаційної асиметрії є подальше коригування підприємством встановлених цін. Оскільки умови внутрішнього та зовнішнього середовища постійно змінюються, то при ціновому регулюванні варто використовувати такі способи:

- знижки, які є ефективними у випадку, коли дії покупців сприяють зниженню витрат підприємства;
- повернення – виплати покупцям з боку продавців в обмін на товари або визначені дії;
- цінові стимули, а саме, короткострокові знижки, що пропонуються підприємством з метою спонукати споживачів купити товар;
- географічні виправлення – підприємство вносить зміни в ціни з урахуванням розходжень у транспортних витратах у зв'язку з місцем розташування продавця або покупця;
- неокруглені ціни – підприємство коригує початкову ціну так, щоб вона закінчувалася на непарну цифру, що впливає за парним числом [1].

Завершальною складовою моделі ціноутворення в умовах інформаційної асиметрії є моніторинг змін на ринку та контроль встановлених та/або коригованих цін. Контроль визначає з'ясування необхідності їх зміни та коригування стратегії ціноутворення у зв'язку із змінами внутрішнього та зовнішнього середовища.

Причини, згідно з якими підприємство може прийняти рішення про зниження ціни, є такими:

- необхідність завантаження вільних виробничих можливостей підприємства;
- під впливом цінової конкуренції, що існує на ринку;
- підприємство намагається зайняти домінуюче положення на ринку.

Прийняти рішення про збільшення ціни підприємство може за таких умов:

- зростання інфляційних процесів у світі та країні;
- наявність надмірного попиту на товар, задовільнити який не дозволяють виробничі можливості підприємства.

Умови інформаційної асиметрії значно збільшують кількість ризикоутворюючих факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища. Тому, формуючи стратегію ціноутворення в таких умовах, необхідно враховувати ризик, який характеризується як ймовірність виникнення збитків або втрат можливостей (наприклад, недоотримання прибутку, зменшення обсягів продажів, падіння частки на ринку) внаслідок необґрунтовано сформованої та встановленої ціни.

Висновки та пропозиції. Стратегія ціноутворення являє собою найбільш прийнятний для конкретних умов підхід до формування ціни, що забезпечує з мінімальним ризиком найбільшу ефективність виробництва і реалізації товарів. Вона носить комплексний характер і поєднує у собі такі етапи: визначення цілей ціноутворення, розподіл і сегментація ринку, виявлення факторів, що впливають на формування ціни, вибір стратегії ціноутворення, розроблення формули для визначення кінцевої ціни, визначення шляхів коригування цін та їх постійний моніторинг.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В. Маркетинг підприємства : навчальний посібник / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова; Міністерство освіти і науки України ; Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – 599 с.
2. Балабанова Л. В. Стратегічний маркетинг / Л. В. Балабанова, В. В. Холод, І. В. Балабанова; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ; Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, Інститут економіки і управління. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011.
3. Борисенко М. А. Промисловий маркетинг : навчальний посібник / М. А. Борисенко, О. В. Гронь, В. М. Щетинін; Міністерство освіти і науки України ; Харківський національний економічний університет. – Х. : Видавництво ХНЕУ, 2010. – 291 с.
4. Дайновська С. М. Ціноутворення : підручник / С. М. Дайновська; за заг. ред. С. М. Дайновської; Міністерство освіти і науки України ; Київський національний торговельно-економічний університет. – К. : ННТЕУ, 2009. – 319 с.
5. Данілова Л. Л. Ціноутворення та маркетингова цінова політика : навчальний посібник / Л. Л. Данілова, С. В. Петровська; Київський національний торговельно-економічний університет. – К., 2006. – 129 с.
6. Загородній А. Г. Торгівля, маркетинг, реклама : термінологічний словник / А. Загородній, І. Вознюк, І. Комарницький; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України ; Національний університет «Львівська політехніка». – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 311 с.
7. Клівець П. Г. Стратегія підприємства : [навчальний посібник] / П. Г. Клівець. – К. : Академвидав, 2007. – 32 с.
8. Котлер Ф. Основи маркетинга / Ф. Котлер; пер. з англ. В. Б. Боброва. – М. : Прогрес, 1991. – 695 с.
9. Литвиненко Я. В. Сучасна політика ціноутворення : навч. посіб. / Я. В. Литвиненко. – К. : Вид. центр МАУП, 2010. – 212 с.
10. Павленко А. Ф. Маркетинг : підручник / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак. – К. : КНЕУ, 2003. – 246 с.
11. Тормос Ю. Г. Ціни та цінова політика : навч. посіб. / Ю. Г. Тормос. – К. : КНЕУ, 2001. – 122 с.

УДК 330.322.16

Ю. С. Вдовенко, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ МІЖСЕКТОРНОГО ПАРТНЕРСТВА

У статті розглядаються питання економічної взаємодії суб'єктів, що належать до різних секторів: державного, бізнесового, громадського. Досліджено процес ресурсного забезпечення діяльності організацій громадського сектору та визначено елементи витратного механізму, що формують економічну складову міжсекторного партнерства.

Ключові слова: громадський сектор, партнерство, економічні відносини.

В статье рассмотрены вопросы экономического взаимодействия субъектов, принадлежащих к разным секторам: государственному, предпринимательскому, общественному. Исследован процесс ресурсного обеспечения деятельности организаций общественного сектора и определены элементы затратного механизма, формирующие экономическую составляющую межсекторного партнерства.

Ключевые слова: общественный сектор, партнерство, экономические отношения.

The article considers the economic interaction of subjects belonging to different sectors: government, business, non-government. The process of resourcing activities of non-government sector is researched, and elements of costly mechanism are defined, that form the economic dimension of cross-sector partnership.

Key words: non-government sector, partnership, economic relations.

Постановка проблеми. В умовах глобальних соціально-економічних трансформацій широкого поширення у різноманітних сферах отримав термін «партнерство». Про багатомірність та багатозначність цього поняття свідчить його застосування під час дослідження та характеристики відносин у міжнародній, галузевій, регіональній, міжсекторній співпраці, на рівні різних суб'єктів – влади, бізнесу, громадських структур тощо.

Підґрунтям і ключовими передумовами партнерства є ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності та відкритою конкуренцією, яка робить можливим підтримання у суспільстві балансу міжсекторних інтересів та їх адекватну реалізацію. Традиційно міжсекторне партнерство розглядають як союз між сторонами, що представляють державний, бізнесовий і громадський сектори, які об'єднують свої ресурси і можливості для вирішення важливих проблем. Відповідно основою функціонування та розвитку новітніх соціально-економічних систем вважається партнерство трьох незалежних секторів:

- ринкової економіки, яку уособлює приватне підприємництво;
- державної та місцевої влади у вигляді відповідних інституцій;
- громадських об'єднань, заснованих на добровільних засадах.

У межах відносин суб'єктів представленого трикутника на засадах партнерства може ефективно вирішуватись надзвичайно широкий спектр питань:

- економічний розвиток: активізація торгівлі, підтримка малого та середнього підприємництва, зменшення рівня безробіття, професійно-технічне навчання, соціальний діалог, захист прав споживачів тощо;
- реформування державного управління: послуги для громадян, фінансове управління, реалізація регуляторної політики, управління людськими ресурсами тощо;
- реформування місцевого самоврядування: комунальні заходи, транспорт, енергопостачання, міське/регіональне планування (створення земельного кадастру, стратегічний розвиток), послуги у сфері охорони здоров'я тощо;
- розвиток соціальної сфери: соціальна реінтеграція маргінальних груп населення, розвиток стійкої системи охорони здоров'я і соціального захисту, допомога незахищеним верствам населення, ресоціалізація людей з обмеженими фізичними можливостями тощо;
- охорона навколишнього середовища: боротьба із забрудненням навколишнього середовища, ефективність використання енергії, екологічний туризм тощо.

Вирішення цих та інших завдань у оптимальний спосіб кожним із вищезазначених секторів поодиночі можливе далеко не завжди, внаслідок чого виникає потреба формування відносин на засадах партнерства. Міжсекторне партнерство забезпечує тривалі-

ший і сильніший вплив у різноманітних сферах діяльності завдяки більш цілісному підходу до вирішення завдань розвитку та кращому управлінню [1].

Сьогодні в Україні громадський сектор вже відіграє помітну роль у соціально-економічному житті, динамічно розвивається та ефективно працює, про що свідчать високі темпи зростання випуску продукції і послуг некомерційних організацій у складних умовах нестабільного фінансування, заснованого на безоплатній фінансовій допомозі. Однак потенціал громадського сектору залишається істотно не розкритим, некомерційні організації мінімально включені у систему надання суспільно важливих послуг, фінансованих державою, не розвиваються платні послуги для населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний масив наукових та експертних досліджень щодо діяльності громадського сектору виконується закордонними вченими. Останнім часом зростає інтерес і вітчизняних науковців та дослідників до питань функціонування та розвитку некомерційних організацій. Вивченням різних аспектів існування громадського сектору займалися такі вчені, як: О.Ю. Вінніков, І.С. Дзюбко, В.С. Журавський, В.О. Купрій, М.В. Лациба, В.Т. Нанівська, В.Ф. Цвих. Проте дослідження у згаданій сфері в основному носять оглядовий характер, або ж стосуються специфічних питань діяльності некомерційних організацій, залежно від їх галузевої спрямованості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що в українських реаліях громадський сектор переважно досліджується з історико-ретроспективних позицій або ж з точки зору ефективності здійснюваної діяльності некомерційними організаціями. При цьому у громадській сфері залишається практично недослідженим надзвичайно широкий пласт соціально-економічних питань, оскільки більшість наукових досліджень економічного спрямування стосуються двох перших секторів (державного та бізнесового) та практично не вивчають економічні відносини, пов'язані з функціонуванням громадського сектору. Тому нині фінансово-економічні засади функціонування громадського сектору, особливо у взаємодії з іншими секторами, залишаються маловивченими і, як наслідок, потребують запровадження науково обґрунтованого підходу до їх реалізації.

Мета статті. У зв'язку з вищезазначеним, метою дослідження є детермінація економічної складової міжсекторного партнерства з позиції функціонування суб'єктів громадського сектору, яка опосередковує його відносини з державними та бізнес-сектором і присутніми у системі посередниками.

Виклад основного матеріалу. В українській практиці термінологія для визначення організацій громадського сектору є досить різноманітною: об'єднання громадян, неприбуткові організації, некомерційні організації, неприбуткові організації тощо. На сьогодні в Україні сформувався досить велике коло організацій, які по своїй суті є різними формами самоорганізації громадян. Мова йде найчастіше про локальні спільноти або некомерційні організації, формальні і неформальні, утворені фізичними, а в більшості випадків і юридичними особами для вирішення найрізноманітніших проблем. Статистика підтверджує, що кількість таких організацій, зокрема формальних, досить значна. За статистичними даними, кількість офіційно зареєстрованих об'єднань громадян на рівні громадських організацій із всеукраїнським та міжнародним статусами, а також на місцевому рівні постійно збільшується по країні в цілому й у всіх її регіонах.

Узагальнено до громадського сектору належить дві групи некомерційних організацій, які утворюють політичні партії і громадські організації. Ці формування об'єднують громадян на основі єдності інтересів, уподобань для спільної реалізації своїх прав і свобод.

Політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі.

Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Ці групи мають особливості як щодо загального функціонування, так і внутрішніх та зовнішніх економічних відносин. У цьому дослідженні будуть розглянуті економічні відносини, які стосуються другої групи суб'єктів.

Діяльність громадського сектору пов'язана з реалізацією соціально-економічних відносин, що мають грошовий характер і виникають з приводу формування, розподілу та використання грошових фондів, орієнтованих на здійснення суспільно важливої діяльності. Насамперед, йдеться про інституціоналізовані некомерційні організації, які надають неринкові послуги для колективного споживання. Некомерційні установи та організації, головним чином, належать до невиробничої сфери і їх фінансова діяльність відмінна від діяльності комерційних підприємств. Основною особливістю цих організацій є те, що вони не виготовляють матеріальний продукт, не створюють вартість і існують за рахунок продукту, створеного у матеріальному виробництві.

Найбільш поширеними різновидами громадських організацій у сучасному світі є: профспілки; організації інвалідів; ветеранські, жіночі, молодіжні, дитячі організації; наукові, технічні, культурно-просвітницькі, фізкультурно-спортивні та інші добровільні товариства; творчі спілки; різноманітні земляцтва, фонди, асоціації, товариства тощо. Характерною ознакою їх є документальне оформлення мети і завдань, організаційно-структурне забезпечення, що, власне, й відрізняє їх від інших суб'єктів. Серед об'єднань громадян особливе місце займають творчі та професійні спілки, благодійні фонди [2].

Професійна спілка – добровільне об'єднання трудящих за професійною ознакою. Фінансується за рахунок добровільних внесків її членів. Професійні спілки об'єднують великі колективи трудящих і відіграють важливу роль у житті суспільства. Вони мають у своєму розпорядженні господарські підрозділи та значні кошти. Ці кошти можуть зберігатися в комерційних банках і виконувати роль інвестиційних фондів. Дуже часто під егідою професійних спілок фінансуються заходи культурно-масової роботи та відпочинку не тільки членів організації.

Творча спілка – добровільне об'єднання осіб творчих професій за професійною ознакою. Фінансується за рахунок добровільних внесків її членів. Діяльність творчих спілок в основному спрямована на захист певної категорії творчих митців – художників, артистів, письменників тощо. За рахунок коштів цих організацій утримуються заклади лікувально-оздоровчого та відпочинкового характеру, що обслуговують членів спілок та їхні сім'ї.

Благодійний фонд – форма реалізації і розвитку благодійної діяльності. Доходи добродійних фондів формуються за рахунок: внесків членів фондів; благодійних внесків та пожертвувань фізичних та юридичних осіб; коштів, що передаються на фінансування конкретних програм, що відповідають завданням фонду; кредитів та інших позик.

Загалом внутрішні та зовнішні фінансово-економічні відносини у громадських об'єднаннях відбуваються:

- між членами об'єднання щодо сплати членських внесків;
- між структурними підрозділами щодо передачі майна, розрахунків за комерційну діяльність;
- з державними, бізнесовими та донорськими структурами щодо одержання ресурсного забезпечення;
- з державним бюджетом щодо сплати податків, реєстраційних зборів, штрафів.

Аналіз діяльності громадського сектору демонструє наявність передумов, які призводять до необхідності його співіснування і з бізнесом, і з державою. Це, насамперед,

пов'язано з тим, що громадські організації обмежені у своїй здатності акумулювати ресурси в тих масштабах, які необхідні для забезпечення суспільно значущих послуг на сучасному етапі економічного розвитку. Тому традиційним донором громадського сектору є бізнес, який створює матеріальні блага та держава, яка здатна отримати необхідні ресурси через систему оподаткування [3].

Таким чином, доходи некомерційних організацій формуються із членських внесків, надходжень від діяльності їх комерційних структур, платних заходів, добровільних та спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб. Основні ресурси цих одиниць надходять безпосередньо чи опосередковано з платежів, що здійснюються суб'єктами інших секторів. Схема ресурсного забезпечення громадського сектору наведена на рис. 1.

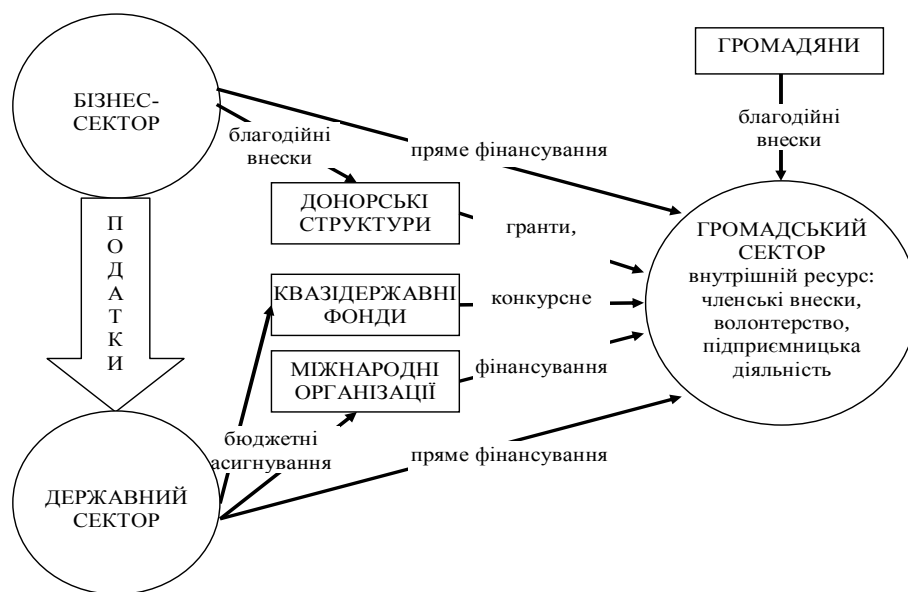

Рис. 1. Схема формування доходів громадського сектору

Нездатність громадського сектору акумулювати значні обсяги ресурсів пов'язана як з проблемою внутрішньої ідеології, так і коливаннями економічної кон'юнктури. Кон'юнктурні коливання, які обумовлені складністю економічного життя, призводять до того, що ті індивіди й інститути, які надають допомогу іншим на етапі економічного підйому, самі опиняються в тяжкому становищі на етапі спаду. Проблемою ресурсного забезпечення громадського сектору є також вузький груповий інтерес. Йдеться про тенденцію некомерційних організацій і донорів фокусувати свої зусилля на певних невеликих групах. Проте існує вірогідність, що ці групи населення будуть неадекватно представлені у структурі некомерційних організацій.

Також виникає проблема обмеження незалежності. Таке явище пов'язане з ситуаціями, коли найбільший вплив на визначення суспільних потреб мають ті групи, в яких сконцентровані фінансові ресурси. Це може привести до того, що характер некомерційної діяльності формується не на основі інтересів всієї комуні (групи, спільності), а на основі переваг її багатих членів, внаслідок чого можуть бути забезпечені саме їх потреби. Ця ситуація може створити відчуття залежності з боку бідних верств населення, оскільки вони практично не беруть участі в розподілі ресурсів, які витрачаються під гаслом реалізації їх інтересів.

Крім того, необхідно зазначити, що в організаціях сфери бізнесу виникає бажання здійснювати комерційну діяльність під виглядом некомерційних організацій з метою отримати різні податкові і неподаткові пільги. Для того, щоб уникнути таких прецедентів, некомерційним організаціям необхідно дотримуватись вимоги максимальної відкритості і прозорості своєї діяльності.

У зв'язку з цим, важливим елементом системи міжсекторної економічної взаємодії є наявність адекватного витратного механізму ресурсів, акумульованих громадським сектором. Схема економічних відносин громадського сектору, пов'язаних зі здійсненням видатків у межах операційної діяльності некомерційних організацій, наведена на рис. 2.

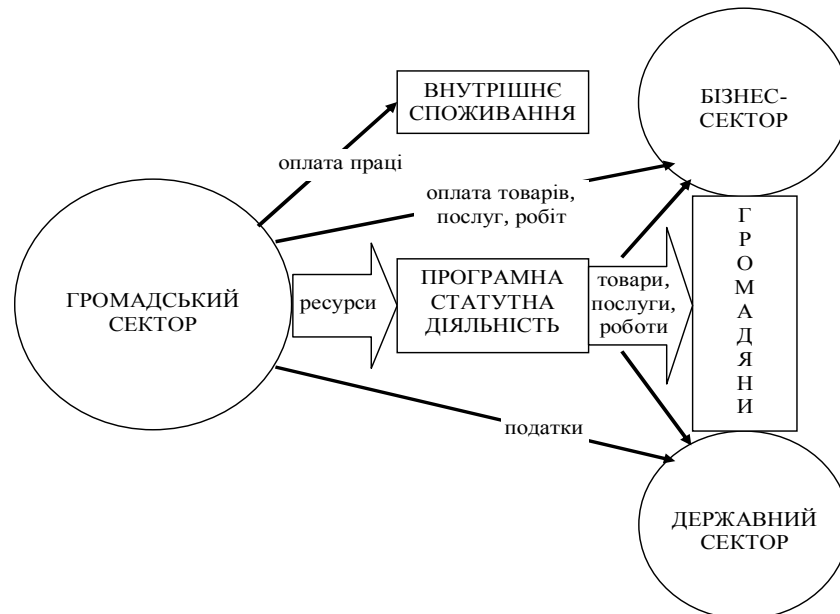

Рис. 2. Схема здійснення видатків громадського сектору

Слід відзначити, що статус некомерційних організацій в Україні наразі дає право на звільнення тільки від сплати податку на прибуток у цілому або щодо окремих видів доходів. Тобто статус неприбутковості, як такий, не надає пільг щодо інших податків і зборів.

Висновки і пропозиції. Досліджувана складова міжсекторного партнерства є базисом ефективної діяльності некомерційних організацій та потребує проведення комплексного наукового дослідження, спрямованого на забезпечення чіткого розуміння фінансово-економічного механізму функціонування громадського сектору. Аргументом на користь ґрунтовного вивчення економічних відносин між державним, бізнесовим і громадським секторами є тенденції децентралізації управління суспільними процесами. Багатократне зростання ефекту, від якого полягатиме по можливості використання переваг міжсекторного партнерства, як з позиції акумуляції ресурсів, так і з позиції встановлення демократичних пріоритетів.

Список використаних джерел

1. Сич Є. М. Партнерство як основа розвитку відносин у сучасних соціально-економічних системах / Є. М. Сич, Ю. С. Вдовенко // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. Серія "Економіка і управління" // Вип. 9. – К. : КУЕТТ, 2007. – С. 198-202.
2. Політологія : підручник / І. С. Дзюбка, К. М. Левківський, В. П. Андрущенко та ін. ; за заг. ред. І. С. Дзюбка, К. М. Левківського. – К. : Вища школа, 1998. – 304 с.
3. Журавський В. С. Концепція гармонізації законодавства України із законодавством держав-членів ЄС / В. С. Журавський // Правова держава: щорічник наук. праць ІДП НАН України. – Вип.13. – К., 2002.
4. Вінніков О. Ю. Показники розвитку громадянського суспільства в Україні / О. Ю. Вінніков, А. О. Красносільська, М. В. Лациба ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : [Агентство "Україна"], 2012. – 80 с.
5. Паливода Л. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2010 роки : звіт за даними дослідження / Л. Паливода, С. Голота. – К. : КуПол, 2010. – 118 с.
6. Нанівська В. Розвиток недержавних організацій в Україні [Електронний ресурс] / В. Нанівська. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua/files/articles/36/71/ngo_development_ukr.pdf.

УДК 331.108:330.322

Ж.В. Дерій, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МОДИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Дослідження механізмів функціонування та нарощування людського капіталу є актуальною темою у зв'язку зі зростанням ролі знань та науково-технічного прогресу в сучасній економіці. В цьому аспекті гостро відчувається потреба вибору методів оцінювання економічної ефективності здійснених інвестицій у людину з метою обґрунтованого прийняття рішень відносно внесків, які здійснено, і доцільності подальшого інвестування у людський капітал.

Ключові слова: людський капітал, методика, оцінка, інвестиції, вартість.

Исследование механизмов функционирования и наращивания человеческого капитала является актуальной темой в связи с возрастанием роли знаний и научно-технического прогресса в современной экономике. В данном аспекте остро ощущается необходимость выбора методов оценивания экономической эффективности инвестиций в человека с целью обоснованного принятия решений относительно взносов, которые осуществлены, и целесообразности дальнейшего инвестирования в человеческий капитал.

Ключевые слова: человеческий капитал, методика, оценка, инвестиции, стоимость.

Investigation of the mechanisms of operation and growth of human capital is a hot topic due to the increasing role of knowledge and scientific progress in the modern economy. In this aspect of the acute need for the choice of methods for assessing the economic efficiency of the investments in people to sound decision-making regarding contributions which are implemented and the feasibility of further investment in human capital.

Key words: human capital, methods, evaluation, investment, cost.

Постановка проблеми. Сучасний етап економічного розвитку країни підтверджує необхідність та значимість оцінки людського капіталу як основного чинника нарощування національного багатства.

Традиційно використовувалися дві методики вартісного оцінювання людського капіталу – це вартість виробництва і капіталізація заробітків. Вартість виробництва оцінювалась через витрати засобів існування людини, а капіталізація заробітку передбачала оцінку дійсної цінності майбутнього доходу індивіда. Звичайно, сьогодні ми не можемо говорити тільки про кількісну оцінку людського капіталу без акценту на якісну складову, крім того, сучасна концепція людського капіталу потребує оцінки не тільки вкладень у людину, а й визначення обсягу доходу, який потенційно може акумулювати індивід. Також необхідність модернізації оцінки людського капіталу в сучасній ринковій системі господарювання визначається багатьма факторами: домінуючою роллю людини у системі суспільного виробництва; прискоренням науково-технічного прогресу, який є одним із головних чинників успішного розвитку суспільного виробництва; суттєвим значенням і цінністю інтелектуальних ресурсів порівняно з матеріальними ресурсами; визнанням того факту, що людина є джерелом і носієм ідей, знань та можливістю їх реалізувати; людський капітал є найпривабливішим об'єктом для інвестування, найбільш економічно вигідним та ефективним.

Людський капітал виходить за межі знань та вмінь, включаючи такі характеристики, як мотивація, лояльність, можливість працювати в команді. Тобто людський капітал також включає такі якості, як розум, інтелект, надійність, мудрість, енергійність, творчий характер, орієнтація на цілі.

Людський капітал може зростати під час навчання, професійної підготовки, отримання трудового досвіду. Витрати на отримання цих елементів можна визначити як інвестиції у людський капітал, які будуть економічно доцільними, якщо вони приносять віддачу, тобто надають можливість отримати більші доходи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші паростки теорії людського капіталу були закладені класиками економічної думки: А. Смітом, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілем, К. Марксом.

Методології оцінювання людського капіталу присвячено праці багатьох вітчизняних та закордонних науковців, зокрема: Д.П. Богині, Н.В. Голікова, О.М. Головінова, О.А. Грішнєвої, М.І. Долішнього, Т.А. Заяць, С.М. Злупка, І.С. Каленюк, А.М. Колота, В.І. Куценко, Е.М. Лібанової, Т. Шульц, Г. Беккер, Е. Денісона, Р. Солоу, Дж. Кендрика,

С. Кузнеця, І. Фишера, Р. Лукаса Я. Мінсера, Л. Туроу та ін. Визнаючи високу значимість та важливість досліджень названих авторів, сьогодні в межах модернізації української економіки виникає потреба переосмислення базових теорій та формулювання сучасних концепцій оцінювання людського капіталу.

Проаналізувавши роботи як закордонних, так і вітчизняних учених, можна сказати, що наразі немає єдиної універсальної методики оцінювання людського капіталу, що призводить до труднощів під час дослідження реального стану людського розвитку в країні та робить неможливим якісне оцінювання людського капіталу.

Метою цього дослідження є систематизація теоретико-методологічних підходів та аналіз інструментів оцінювання людського капіталу в площині економіки знань, визначення методичних основ механізму оцінювання та структурних елементів процесу.

Виклад основного матеріалу. В умовах соціогуманітарних трансформацій ХХІ ст., які визначають параметри сучасного господарського порядку, головним чинником людського розвитку та необхідною передумовою економічного зростання є людський капітал, основою для нарощування якого виступає людський потенціал (рис. 1).

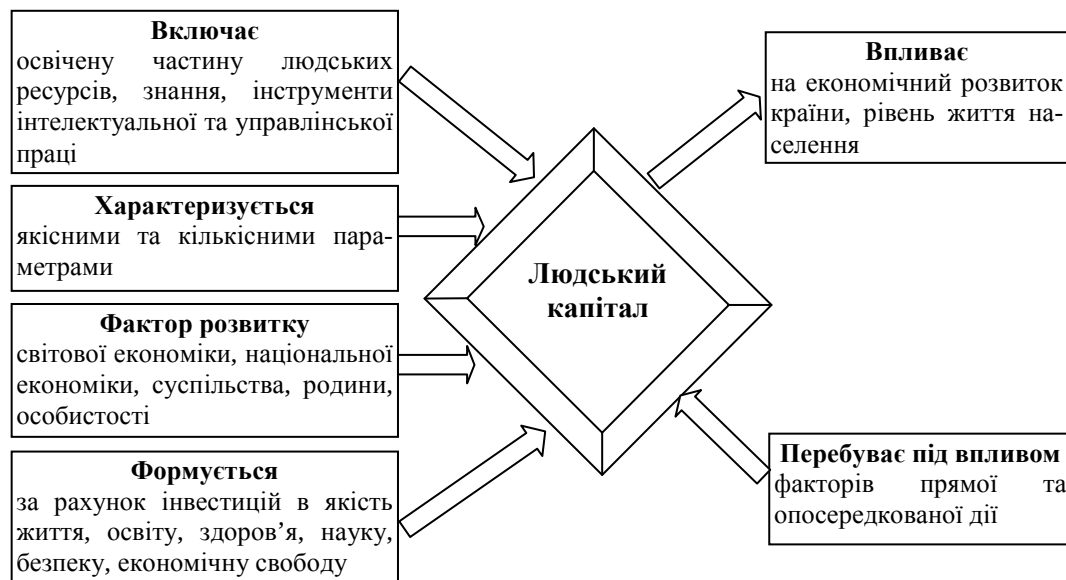

Рис. 1. Характеристики людського капіталу

Впровадження результатів НТП у виробництво більшою мірою залежить від людини, задоволення потреб якої є кінцевою метою суспільного виробництва, від людського капіталу, який є важливою компонентою національного багатства будь-якої країни. Тому сьогодні одним із стратегічних ресурсів у розвинених країнах світу визнається людський капітал та його носій – людина.

Методологічні засади розвитку людського капіталу зводяться до таких ознак: висококваліфікована робоча сила містить всі ознаки капіталу, бо набуває якості завдяки інвестиціям у людину (освіта, наука, охорона здоров'я тощо); ефективне використання і віддачу від сформованого людського капіталу забезпечує менеджмент людських ресурсів, який суттєво відрізняється від інших видів менеджменту, тому якщо економіка країни спирається на дієвість людського капіталу, то вона досягає позитивних якісних змін.

Зрозуміло, що оцінювання людського капіталу є важливим процесом, який передбачає врахування таких складових.

Метою оцінювання є отримання реальної інформації про вартість людського капіталу в конкретний період часу та розрахунок ефективності віддачі від інвестицій у людину та її розвиток з метою прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері людського капіталу.

Об'єктом оцінювання є людський капітал та інвестиції у людський капітал.

Предмет оцінювання – параметри людського капіталу, рівень компетенції, віддача від інвестицій.

Принципи оцінювання: економічності; комплексності; достовірності; прозорості; інформаційного супроводу.

Сьогодні існують три підходи до оцінювання людського капіталу: витратний, доходний, експертний, порівняльний, у результаті проведення оцінювання отримуємо три групи показників, за якими характеризується людський капітал країни (рис. 2).

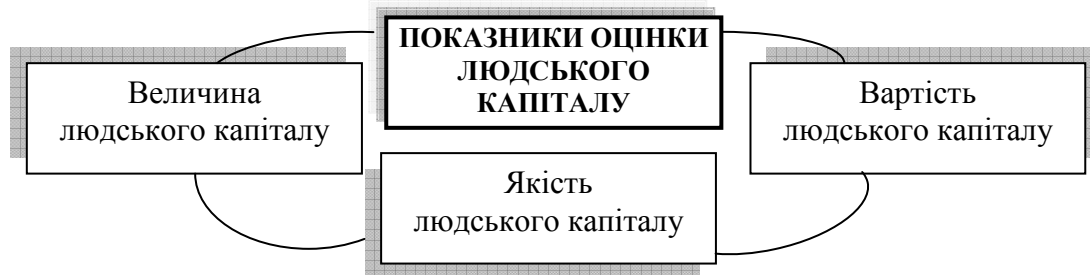

Рис. 2. Показники оцінки людського капіталу

Інвестування у людський капітал призводить до зростання вартості самого людського капіталу. Оцінка цих параметрів здійснюється на різних рівнях: індивідуальний; виробничий (мікрорівень); мезорівень; макрорівень. При цьому система оцінювання характеризується ознаками:

- **об'єктивність оцінювання людського капіталу** передбачає незалежність процесу, незважаючи на особисті уподобання, вигоду того, хто здійснює оцінювання;
- **достовірність оцінок людського капіталу**, як і вивчення будь-якої проблеми, звичайно, супроводжується необхідністю дати відповідь на питання щодо вірогідності отриманих результатів, а необхідність оцінювання вірогідності отриманих результатів визначається обсягом дослідження. Загальні похибки можуть мати як систематичний характер (методичні, недоліки вимірювальної апаратури), так і випадковий (помилки дослідника). Похибки вибіркового спостереження пов'язані з відбором його одиниць. Це похибки типовості, репрезентативності. Для оцінювання вірогідності результатів будь-яких вибірових досліджень визначають середню похибку відносної чи середньої величини;
- **оптимальність** елементів людського капіталу та характеристик для оцінки, що передбачає найкращий з можливих варіантів показників, найвідповідніший цьому завданню та умовам.

Для отримання дієвої системи показників оцінки людського капіталу вона повинна відповідати вимогам:

- бути інформаційною базою при прийнятті рішень;
- показники повинні бути як абсолютними, так і відносними величинами;
- відображати мету конкретного зацікавленого суб'єкта (індивіда, підприємства, громадських та державних інститутів та ін.), які виражаються у конкретних економічних показниках – прибуток, продуктивність праці, ВВП та ін.;
- враховувати часовий лаг;
- бути деталізованою за певними класифікаційними ознаками та рівнями оцінювання;
- бути адаптованою до міжнародних зіставлень.

Стосовно інвестування у людський капітал, також існують різнопланові підходи щодо оцінки. Основне завдання, яке при цьому повинно бути розв'язане, – як оцінити ефективність внесків у людський капітал? Інвестування у людський капітал має специфічні риси, що відрізняє його від інших видів інвестицій.

1. Віддача від інвестицій залежить від самого об'єкта інвестування – людини, її працездатного віку. Більш якісні та вчасно вкладені інвестиції приносять більш високий та довготривалий ефект.

2. Як і фізичні елементи капіталу, людський капітал також морально старіє, зношується, накопичується та зростає. Моральне старіння проявляється внаслідок старіння знань, зміни ціннісних орієнтирів щодо отриманих раніше знань. Зношення пов'язується з природними процесами старіння та зміни психофізіологічних функцій. Накопичення капіталу відбувається у процесі перенавчання та профпідготовки, накопичення трудового досвіду та ін., якщо накопичення здійснюється постійно і безперервно, то характеристики людського капіталу (якісні та кількісні) покращуються.

3. У процесах накопичення людського капіталу існує гранична віддача від капіталу, яка виражається у дії закону спадної віддачі. Доходність капіталу підвищується до певного часу, який обмежується віковими параметрами працездатності, а потім спадає.

4. У процесі нарощування людського капіталу має місце мультиплікативний ефект, сутність якого полягає в тому, що внаслідок навчання поліпшуються характеристики всіх учасників процесу, що призводить до зростання доходів і відповідно до поліпшення якості життя.

5. Враховуючи існування асоціальних явищ, можна стверджувати, що не всі внески у людський капітал можна вважати інвестиціями. Інвестиціями будуть тільки суспільно необхідні, економічно доцільні внески у людину.

6. Велике значення в інвестиційному процесі мають мораль, звички, традиції, культурні особливості та ментальність.

7. Інвестиції у людину є найбільш вигідними порівняно з інвестуванням в інші види капіталу.

Традиційно виділялось три види інвестицій у людський капітал: освіта, охорона здоров'я, витрати на мобільність. За структурою інвестиції у людський капітал включають такі елементи: освіта, профпідготовка на виробництві, охорона здоров'я та профілактика захворювань, мотивація та стимулювання, міграційний рух, фундаментальні та прикладні наукові розробки, екологія та здоровий спосіб життя, культура, туризм та відпочинок.

При цьому кількісними показниками інвестування у людський капітал, за якими можна оцінити ефективність процесу, можна вважати норму віддачі від інвестицій у людський капітал; кількість років навчання; досвід на ринку праці; професіональний досвід. У період промислових переворотів та бурхливого розвитку економічної науки в основному використовувались два методи вартісної оцінки людської особистості: вартість виробництва та капіталізація заробітку.

Так, У. Петті в XVII ст. зробив перші спроби оцінити грошову вартість продуктивних властивостей людини. Він вказував на те, що багатство суспільства залежить від характеру занять людей та їх здатності до праці. Величину запасу людського капіталу У. Петті оцінює капіталізацією заробітку як пожиттєвої ренти з ринковою ставкою відсотка, а величину зарплати він вираховував шляхом виводу особистого доходу з національного.

У. Фарр удосконалив методику У.Петті, його метод передбачав визначення сучасної вартості майбутніх заробітків індивіда (майбутні заробітки мінус витрати на життя).

Е. Енгель під час оцінювання грошової цінності людини надавав перевагу методу цін. Його модифікований підхід був корисним в оцінюванні компонентів людського капіталу, таких як капіталізовані послуги освіти та охорони здоров'я.

Т. Вітстейн розглядав людину-носія робочої сили як капітальний товар і використовував підходи до оцінювання людського капіталу, запропоновані У. Фарром та Е. Енгелем. Його інтерес був викликаний тим, що у сфері страхування необхідно було розробляти довідкові таблиці для розрахунку позовів на компенсацію за втрату здоров'я чи життя.

Ним було висунуто тезу про те, що розмір заробітку протягом життя індивіда дорівнює витратам на його утримання та витратам на освіту. Проте такий підхід породжує такі оцінки людського капіталу, які дорівнюють нулю в момент народження людини.

Американські економісти та соціологи Л. Дублін та А. Лотка відзначали цінність підходів У. Фарра, Т. Вітстейна до визначення вартості людського капіталу з метою визначення сум при страхуванні життя. Вони вивели таку формулу:

$$V_0 = \sum_{x=0}^{\infty} V^x \cdot P_x (Y_x \cdot E_x - C_x), \quad (1)$$

де V_0 – цінність індивіда в момент народження;

$V^x = \frac{1}{(1+i)^x}$ – цінність у цей момент грошової одиниці, отриманої через x років;

P_x – ймовірність дожити до віку x років;

Y_x – річний заробіток людини від x до $x+1$ років;

E_x – частка зайнятих у виробництві від x до $x+1$ років;

C_x – величина витрат на життя людини у віці від x до $x+1$ років.

Такий метод капіталізації заробітків індивіда, за вирахуванням витрат на його споживання та утримання, дає корисну для багатьох цілей оцінку.

Сьогодні найбільш розповсюдженими методиками оцінювання людського капіталу та інвестицій у нього є такі.

1. Й. Бен-Порет спробував реально моделювати життєвий цикл отримання доходів.
2. Дж. Мінсер оцінив внесок освіти та тривалості трудового життя у людський капітал. Опрацювавши статистику США, він зміг вивести залежності ефективності людського капіталу від кількості років загальної освіти, професійної підготовки та віку працівника.
3. Дж.-Дж. Хекмен розвинув модель Й. Бен-Порета життєвого циклу пропозиції праці, одержання доходів, споживання і неринкової вигоди від освіти. Запропонована ним принципова схема дала змогу дослідити зміни у поведінці громадян протягом їхнього життєвого циклу, залежно від початкового запасу людського капіталу і фінансового багатства, ринкової відсоткової ставки, ставок податків та спроможності індивіда. Під час вивчення проблеми оцінювання людського капіталу вчений взяв за основу припущення, що людський капітал функціонує на основі нейтрального внутрішнього технічного прогресу, при цьому час виступає як аргумент, людський капітал, втілений у конкретній особі, є продуктивним як для ринку, так і для громадянина. Також ним проголошується теза, що людський капітал є прямим джерелом споживчих вигод для індивіда, так як здійснює вплив на ефективність проведення вільного часу індивідом. Дж.-Дж. Хекмен описав модель зростання людського капіталу таким чином:

$$H(t) = f[b \cdot J(t)H(t), D(t)] - \sigma H(t), \quad (2)$$

де $H(t)$ – величина людського капіталу в момент часу;

$J(t)$ – час, що присвячений накопиченню людського капіталу;

$D(t)$ – витрати на інвестиції у людський капітал;

σ – експоненційна ставка знецінення людського капіталу;

b – коефіцієнт продуктивності.

Людський капітал буває продуктивним лише в тому випадку, коли споживач виділяє власний час на його виробництво, а враховуючи те, що з часом цінність вільного часу для людини зростає, то й обсяг інвестицій у людину скорочується, а запас людського капіталу зростає до певного моменту.

4. К.Б. Малліган и Х.С. Мартін запропонували методику оцінювання запасу сукупного людського капіталу за допомогою системи індексів.

5. У межах концепцій Ф. Модільяні та М. Фрідмена – концепції життєвого циклу та перманентного доходу – проводиться оцінювання інвестицій у людський капітал. Теорія життєвого циклу ґрунтується на мікроекономічних передумовах планування обсягів споживання і заощадження протягом усього життя. Основна передумова, що лежить в основі цієї концепції, полягає в тому, що домашні господарства приймають рішення про обсяг споживання в поточному періоді, виходячи не з поточного доходу, а з того доходу, що вони можуть одержати протягом свого життя. Тобто планується майбутній дохід, який можна отримати внаслідок інвестицій у людський капітал. Теорія перманентного доходу М. Фрідмена передбачає, що заощадження розглядаються не тільки як відкладене споживання, але і як процес формування портфеля активів майна суб'єкта. Особлива увага в моделі Фрідмена приділяється засобові формування суб'єктами оцінювання свого майбутнього (протягом усього життя) доходу. Заощадження інтерпретуються як “відкладене” споживання: намагаючись забезпечити собі рівномірний рівень споживання протягом усього життя, домашні господарства формують фонд заощаджень, розподіляючи його між різноманітними активами, що приносять прибуток. У концепції Фрідмена людський капітал трактується як дисконтована оцінка суми трудових доходів, які суб'єкт може одержати протягом життя. Поточний дохід домашнього господарства складається з двох складових:

- випадкового доходу, що може бути як позитивною, так і негативною величиною;
- постійного доходу, що представляє середній розмір доходів, які домашні господарства одержать протягом свого життя. Постійний дохід М. Фрідмен називає перманентним доходом і визначає його в такий спосіб: перманентний дохід являє собою усереднену дисконтовану оцінку поточних доходів домашнього господарства, що воно може одержати від активів, які приносять прибуток протягом усього життя:

$$V_0 = \frac{W_1}{1+r} + \frac{W_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{W_n}{(1+r)^n}, \quad (3)$$

де V_0 – загальна вартість людського капіталу;

W – очікуваний індивідом дохід від використання людського капіталу;

r – ставка дисконтування;

n – тривалість життя індивіда у роках.

6. Г. Беккер вперше почав розглядати людський капітал на мікрорівні і визначив його як сукупність навичок, знань та вмінь людини. Як інвестиції він розглядав витрати на освіту та навчання. Ефективність інвестицій він вбачає в основному для працівника. Г. Беккер враховував додатковий дохід тих, хто закінчив коледж і враховував доходи працівників з середньою освітою. Також економістом було показано відмінність між спеціальними та загальними інвестиціями у людину. Робітник ним розглядається як комбінація простої праці та втіленого в ньому людського капіталу, його заробіток – це поєднання ринкової ціни простої праці та доходу від інвестицій у людину, при цьому більшу частку доходу приносить працівнику саме людський капітал:

$$V_0 = \sum_{i=a}^n (B - C) \cdot (1+r)^{-i}, \quad (4)$$

де V_0 – оцінка людського капіталу в певному віці;

B – загальний дохід;

C – частина доходу, отримана у результаті трудової діяльності;

r – ставка дисконтування;

n – вік, коли закінчується активна трудова діяльність.

Такий метод може бути використаний з метою визначення впливу інвестування у людський капітал наряду з іншими чинниками на зміну вартості людського капіталу.

7. Дж. Кендрик під час оцінювання вартості людського капіталу запропонував використовувати витратний метод. Він включає в інвестиції у людський капітал витрати домогосподарств і суспільства на виховання дітей до працездатного віку й отримання певної спеціальності, на перепідготовку та підвищення кваліфікації, охорону здоров'я, міграцію та ін. Також у накопичення Дж. Кендрик він пропонує включати витрати на домашнє господарство, побутові товари довготривалого користування, запас товару, витрати на наукові дослідження та розробки. За такими підрахунками було виявлено, що в 70-і рр. XX ст. людський капітал у національному багатстві США становив більше 50 %. Недоліком цього методу можна вважати те, що не можна розрахувати чисту вартість людського капіталу, так як не передбачено виділення частки витрат, яка йде на відтворення людського капіталу, на його реальне накопичення.

8. Аналітики Всесвітнього банку в межах концепції національного багатства узагальнили результати та методи оцінювання людського капіталу різних наукових шкіл та авторів. Зокрема, як складові людського капіталу враховуються накопичені знання, наука, освіта, витрати на охорону здоров'я, інформаційне забезпечення, безпеку, професійне зростання, якість життя, підприємницькі здібності, інституційне обслуговування, розвиток економічної свободи. Методи, що використовуються при розрахунках, поділяються на витратні та дисконтування майбутніх доходів. Метод по витратам є дуже коректним для високорозвинутих країн з ефективними державними системами і не зовсім підходить до країн, що розвиваються. Також існують труднощі при проведенні порівняльного оцінювання, так як людський капітал має різну продуктивність, рівень та якість. Дисконтний метод передбачає розрахунок за визначеної норми доходності сукупного національного багатства. Потім з цієї величини віднімається вартість землі, корисних копалин, лісових, морських ресурсів, виробничий капітал та інші активи в залишку – вартість людського капіталу. За такою методикою навіть у слаборозвинутих країнах його частка становить 50 %, а у провідних країнах світу – 75 %.

9. Оцінку людського капіталу на мікрорівні запропонував Я. Фітц-енц. На думку науковця, ефективність людського капіталу вимірюється на трьох рівнях: на рівні підприємства, де формуються відносини між людським капіталом та стратегічними цілями суб'єкта; на рівні конкретного підрозділу, там людський капітал формує певний рівень якості та продуктивності праці; на рівні управління людським капіталом, де аналізуються показники та результати роботи відповідальних за найм, працевлаштування, розвиток та збереження людського капіталу. Також дослідником було запропоновано матрицю визначення вартості людського капіталу, яка включає такі блоки: придбання, утримання, збереження та розвиток людського капіталу та методику розрахунку вартості людського капіталу (5):

$$V_{t_0} = \sum_{t=T_0}^T \frac{D_t \cdot P_{t_0} \cdot t}{(1+i)^{t-t_0}}, \quad (5)$$

де V_{t_0} – теперішня цінність потоку майбутніх доходів людини;

D_t – дохід людини у віці t ;

P_{t_0} – ймовірність дожити від віку t_0 до t ;

i – ставка відсотку;

T – максимальна тривалість життя людини.

Проаналізувавши різні методики оцінювання людського капіталу, можна стверджувати, що складність оцінювання людського капіталу, здатного створювати вартість, полягає у тому, що одиниця людського капіталу – це не працівник, а його знання, вміння та навички, і цей капітал без його носія – людини, не існує. Оцінювання людського капіталу на рівні

підприємства може здійснюватись через атестацію працівника та робочого місця, через капіталізацію майбутнього доходу, через визначення кількості людино-років навчання та інвестиції у людину. Для оцінювання якісної складової ефективними методами можна вважати моніторинг інтелектуального капіталу за допомогою індексів, оцінювання якості активів за допомогою SWOT-аналізу; проведення якісного аудиту людських активів, відстеження їх часової динаміки; використання інформаційно-аналітичних систем, розроблення спеціальних методів оцінювання людських активів за допомогою трансформації вже відомих методів, що застосовуються для оцінювання інших видів активів.

На рівні підприємства важливо врахувати всі якісні характеристики та кількісні параметри оцінювання. Серед них вважаємо за доцільне виділити такі (табл.).

Таблиця

Комплексна оцінка людського капіталу на рівні підприємства

Кількісні параметри	Якісні характеристики
– середньоспискова чисельність працівників; – вікова структура; – освітня структура; – професійно-кваліфікаційна структура; – стаж роботи за спеціальністю; – трудовий стаж на підприємстві; – абсентизм; – внески у людський капітал; – витрати на навчання; – наукові розробки; – охорона здоров'я; – додаткові витрати на персонал	– знання та навички; – сукупна кваліфікація; – професійні здібності; – комунікабельність; – ініціативність; – якості лідера; – здатність самостійно приймати рішення; – організаторські здібності; – вміння працювати в команді; – орієнтація на високий результат; – творчий підхід; – підприємливість

Оцінювання вартості людського капіталу на рівні підприємства повинно проводитись з урахуванням категорій працюючих: робітники; службовці; спеціалісти; фахівці; керівники. Не завжди працівник з високим потенціалом буде найбільш корисним компанії та мати найбільшу вартість людського капіталу, так як це доволі ймовірна величина.

Висновки та пропозиції. В роботі було систематизовано теоретико-методологічні підходи та проаналізовано методики оцінювання людського капіталу в площині економіки знань. Розглянувши діючі алгоритми оцінювання людського капіталу, вважаємо за доцільне розподілити методики оцінювання на рівні підприємства та для оцінювання людського капіталу в загальнонаціональному масштабі, це викликано недосконалістю діючих методик, складністю розрахунків та відсутністю статистичних даних. Метою подальших досліджень повинна стати розробка комплексної методичної бази для оцінювання вартості людського капіталу.

Список використаних джерел

1. Корицкий А. В. Введение в теорию человеческого капитала: учебное пособие / А. В. Корицкий. – Новосибирск : СибУПК, 2000. – 112 с.
2. Тугускина Г. Оценка стоимости человеческого капитала предприятий / Г. Тугускина // Кадровик. – 2009. – № 11. – С. 4-13.
3. Фитц-енц Я. Рентабельность инвестиций в персонал: измерение экономической ценности персонала / Я. Фитц-енц; пер. с англ. [М. С. Меньшикова, Ю. П. Леонова]; под общ. ред. В. И. Ярных. – М. : Вершина, 2006. – 320 с.
4. Gary S. Becker Human Capital The concise encyclopedia of economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html>.
5. Mulligan C. B. X. Sala-i-Martin. Measuring Aggregate Human Capital. — Working Paper of the NBER, No 5016 (Feb. 1995).

УДК 338.24:334.02

Т.І. Зосименко, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ІНДИКАТОРІВ ЯКОСТІ РЕГУЛЯТОРНОГО СЕРЕДОВИЩА В РІЗНИХ КРАЇНАХ

У статті проведено аналітичний огляд індикаторів якості регуляторного середовища в Україні та країнах світу. На основі визначення основних факторів, що впливають на свободу підприємницької діяльності, визначено проблеми та перспективи модернізації вітчизняного регуляторного середовища.

Ключові слова: регуляторна політика, регуляторне середовище, індекс економічної свободи, свобода підприємницької діяльності.

В статье проведен аналитический обзор индикаторов качества регуляторной среды в Украине и странах мира. На основе определения основных факторов, влияющих на свободу предпринимательской деятельности, определены проблемы и перспективы модернизации отечественной регуляторной среды.

Ключевые слова: регуляторная политика, регуляторная среда, индекс экономической свободы, свобода предпринимательской деятельности.

The article considered analytical review of indicators of regulatory environment quality in Ukraine and other countries. Problems and prospects of the domestic regulatory environment modernization, based on the definitions of the main factors affecting the freedom of entrepreneurship, are identified.

Key words: regulatory policy, regulatory environment, the index of economic freedom, freedom of entrepreneurship.

Постановка проблеми. Регуляторна політика, нарівні з макроекономічною, фінансовою, інноваційною політикою, активністю громадських та державних установ, розвитком освіти, науки, ринку праці становить важливий фактор глобальної конкурентоспроможності. При цьому регуляторне середовище, яке є складовою економічного середовища країни, є одним із ключових елементів конкурентоспроможності національної економіки.

Продумане, орієнтоване на інтереси кожної конкретної людини і бізнесу регуляторне середовище може стати важливим фактором підвищення конкурентоспроможності України на світових ринках. Наведення порядку саме у цій сфері дозволить навіть без залучення додаткових фінансових коштів досягти серйозних успіхів у розвитку економіки, підвищенні її конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти розвитку та вдосконалення державної регуляторної політики висвітлені у працях А.Д. Глушка [1], О.І. Даций [2], І.В. Запатріної [3], А.А. Мазаракі [4] та багатьох інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на дослідження у сфері регуляторної політики і державного регулювання в Україні, оцінці впливу проблем у регуляторній сфері на конкурентоспроможність української економіки приділяється недостатньо уваги. З огляду на це актуальним залишається завдання виявлення проблемних питань вітчизняного регуляторного середовища, розв'язання яких дозволить зменшити витрати держави на управління, підвищити якість послуг, що надаються суспільству.

Мета статті полягає в аналітичному співставленні ключових індикаторів якості регуляторного середовища в Україні та обраних за певними критеріями країн світу, визначенні основних факторів, що дозволяють сформулювати прозоре та ефективне регуляторне середовище, визначенні проблемних місць та перспективних напрямів підвищення його якості в національній економіці.

Виклад основного матеріалу. Цілеспрямована, послідовна та передбачувана державна регуляторна політика – це основа наявності конкурентних переваг для розвитку бізнесу в країні. Впровадження та реалізація такої політики, а також формування прозорого та зрозумілого правового поля має забезпечувати ефективну роботу ринкових механізмів, створювати надійні правові умови реалізації приватної ініціативи, сприяти конкуренції та дотриманню законодавства в країні [5, с. 45].

Ключовими індикаторами якості регуляторного середовища нами було обрано показники Індексу економічної свободи, який характеризує ступінь державного втручання в економіку та визначає можливі напрями здійснення системоутворюючих реформ. Оскільки

дані про ефективність регуляторної політики формуються на основі щорічного звіту Doing Business [6], доцільно розглянути також показники обраних для порівняльного аналізу країн у контексті свободи підприємницької діяльності.

Для визначення основних факторів, що дозволяють країнам мати високі позиції в рейтингу економічної свободи, проведемо порівняльний аналіз відповідних показників у різних країнах. Для аналізу ми обрали такі країни: Гонконг – лідер рейтингу, Естонія – найкращий представник з країн колишнього СРСР, найближчих сусідів України – Угорщину, Польщу та Росію, а також Грузію, Вірменію та Казахстан як приклади пострадянських країн, що демонструють позитивну динаміку розвитку. Аналіз здійснимо за деталізованими даними індексу зростання за 2011 рік.

Гонконг займає верхню позицію рейтингу економічної свободи з 1995 р., оскільки характеризується високими макроекономічними показниками та виступає одним із найбільш конкурентоспроможних фінансових і ділових центрів у світі. В 2011 р. Індекс економічної свободи Гонконгу становив 89,9 %. Економічне середовище Гонконгу відрізняється: високою ефективністю правової системи, яка забезпечує верховенство закону; простою та ефективною податковою системою з низьким рівнем загального податкового навантаження; гнучкими умовами праці та високим рівнем мотивації на ринку праці; стабільністю валюти; відкритістю ринків та конкурентоспроможним торговим режимом; надійною та прозорою інвестиційною системою; капіталізованою банківською системою.

Естонія – перша з країн пострадянського простору, якій вдалося досить швидко переміститися в першу двадцятку, залишивши позаду багато розвинених країн світу. Однією з причин такого стрімкого зростання було усвідомлення необхідності створення передумов для розвитку бізнесу в країні. Успішна боротьба з корупцією, продумана макроекономічна та фінансова політика, підтримка високотехнологічного виробництва дозволили країні запровадити основу для використання конкурентних переваг. Сьогодні Естонія активно здійснює перехід до економіки знань, але, навіть зробивши акцент на запровадженні інноваційних технологій, пріоритетним напрямом внутрішньої політики країни залишається створення ефективного регуляторного середовища [5].

У рейтингу економічної свободи 2011 р. Естонія посідає 16 місце зі значенням індексу 73,2 %. Естонське ділове середовище відрізняється такими рисами: належне виконання договірних умов та високий рівень захисту приватної власності; сприятливий для іноземного капіталу інвестиційний клімат; конкурентоспроможна банківська система; активна боротьба з корупцією; помірно низьке податкове навантаження; раціональні процедури регулювання, створення, функціонування та закриття бізнесу; конкурентоспроможний та сприятливий зовнішньоторговельний режим.

Як видно з рис. 1 та табл. 1, розрив між Україною та лідерами рейтингу Гонконгом і Естонією за показниками, що характеризують ефективність регуляторного середовища, досить глибокий, але детальний аналіз заходів регуляторного характеру, що впроваджується цими країнами, може слугувати основою при виборі пріоритетних напрямів регуляторної політики. Аналіз країн-сусідів зі схожими економічними проблемами, у свою чергу, дозволить врахувати короткострокову перспективу розвитку українського регуляторного середовища.

Польща займає 64 місце в рейтингу економічної свободи з показником 64,2 %, що дозволяє віднести її економіку до відносно вільних країн. Починаючи з 1989 р., у польській економіці відбуваються динамічні трансформаційні зміни, які дозволили створити у країні сприятливий інвестиційний клімат та досягнути швидкого зростання реальних доходів. Це дозволило з найменшими втратами подолати наслідки світової економічної кризи та продовжити шлях формування розвиненої ринкової економічної системи. Водночас, детальний аналіз складових Індексу економічної свободи свідчить про неповністю використаний потенціал для формування конкурентоспроможної економіки.

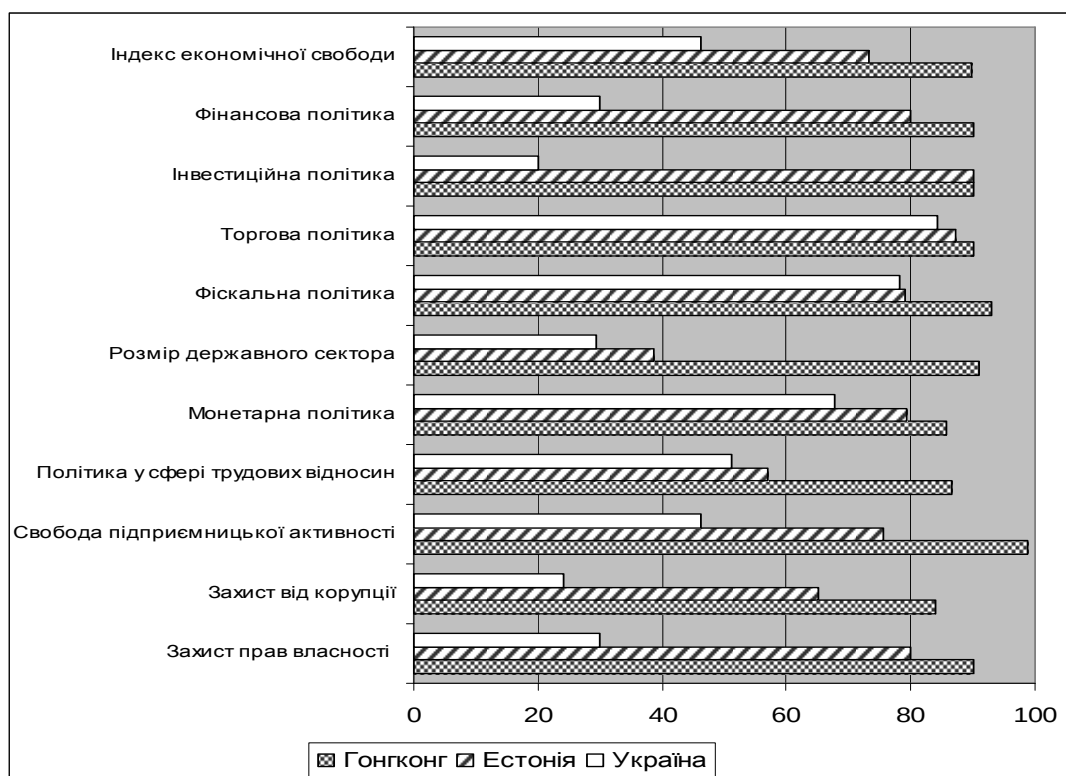

Рис. 1. Рейтинги Гонконгу, Естонії та України за окремими індикаторами якості регуляторного середовища [7]

Незважаючи на зусилля у напрямку створення сильної правової системи для захисту прав власності, проблемою залишається судочинство, яке у Польщі здійснюється надто повільно та часто страждає на суб'єктивізм і упередженість. Ситуація ускладнюється можливістю прийняття несподіваних змін до законів та підзаконних актів. Незважаючи на зусилля уряду, не втрачає гостроти й проблема піратства інтелектуальної власності. Через проблеми з хабарництвом та зловживання службовим становищем рівень корупції у Польщі залишається значним.

Через сповільнення темпу реформ у сфері регулювання підприємницької діяльності індекс свободи підприємницької активності залишився на незмінному рівні. Трудове законодавство суворо регламентує усі питання щодо працевлаштування, високими залишаються нарахування на заробітну плату, а також витрати по звільненню працівників.

Високими залишаються нетарифні торговельні бар'єри, зокрема, сільськогосподарські та промислові субсидії, імпорتنі квоти та заборони на ввезення певних товарів і послуг. Хоча іноземні інвестори мають рівні права з національними, система стимулювання іноземного інвестування потребує удосконалення. На законодавчому рівні затверджено перелік сфер діяльності, де здійснення іноземних інвестицій неможливо без попереднього державного дозволу (гірничодобувна промисловість, авіація, енергетика).

Таблиця 1

Показники свободи підприємницької діяльності в Гонконзі, Естонії та Україні [6]

Назва показника	Гонконг	Естонія	Україна
1	2	3	4
<i>Відкриття бізнесу</i>			
Кількість процедур	3	5	9
Час (днів)	3	7	24
Вартість (% від ВВП на душу населення)	1,9	1,8	4,4
Стартовий капітал (% від ВВП на душу населення)	0,0	24,4	1,8

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
<i>Отримання дозволів на будівництво</i>			
Кількість процедур	6	13	21
Час (днів)	67	148	375
Вартість (% від ВВП на душу населення)	17,8	278,6	1462,3
<i>Підключення електроенергії</i>			
Кількість процедур	4	4	10
Час (днів)	43	111	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	1,7	222,5	3,9
<i>Реєстрація прав власності</i>			
Кількість процедур	5	3	10
Час (днів)	36	18	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	4,1	0,4	3,9
<i>Отримання банківського кредиту</i>			
Захист прав учасників кредитних відносин (індекс від 0 до 10)	10	7	9
Повнота та доступність інформації про умови кредитування (індекс від 0 до 6)	5	4	4
Облік у державному кредитному реєстрі (% від дорослого населення)	0,0	0,0	0,0
Облік у приватних кредитних реєстрах (% від дорослого населення)	86,3	33,1	17,0
<i>Захист прав акціонерів</i>			
Прозорість угод із пов'язаними сторонами (індекс від 0 до 10)	10	8	5
Відповідальність керівництва за дії у власних інтересах (індекс від 0 до 10)	8	3	2
Легкість подання позову до суду (індекс від 0 до 10)	9	6	7
<i>Оподаткування</i>			
Кількість платежів на рік	3	8	135
Час (годин на рік)	80	85	657
Частка податкових відрахувань (% від прибутку)	23	58,6	57,1
<i>Міжнародна торгівля</i>			
Кількість документів для оформлення експорту	4	3	6
Час на оформлення експорту (днів)	5	5	30
Вартість оформлення експорту (дол США за контейнер)	575	725	1865
Кількість документів для оформлення імпорту	4	4	8
Час на оформлення імпорту (днів)	5	5	33
Вартість оформлення імпорту (дол США за контейнер)	565	725	2155
<i>Розв'язання спорів за укладеними контрактами</i>			
Кількість процедур	26	35	30
Час (днів)	280	425	343
Вартість (% від суми позову)	21,2	22,3	41,5
<i>Процедура банкрутства</i>			
Час (років)	1,1	3	2,9
Вартість (% від вартості майна)	9	9	42
Коефіцієнт стягнення (центів на дол США)	81,2	36,9	8,9

Дещо кращі показники економічної свободи демонструє Угорщина. Індекс економічної свободи в 2011 р. становив 67,5, що дозволило країні зайняти 49 місце у світовому рейтингу (рис. 2).

Послідовне здійснення системних реформ дозволило створити в Угорщині динамічний приватнопідприємницький сектор, що забезпечує понад 80 % національного випуску. Якість регуляторного середовища постійно покращується за рахунок спрощення процедур реєстрації підприємств, зниження ставки податку на прибуток, забезпечення законного захисту права власності, надійної фінансової системи, підтримання статусу відкритої економіки шляхом розширення зовнішньоторговельних зв'язків та сприяння іноземним інвестиціям.

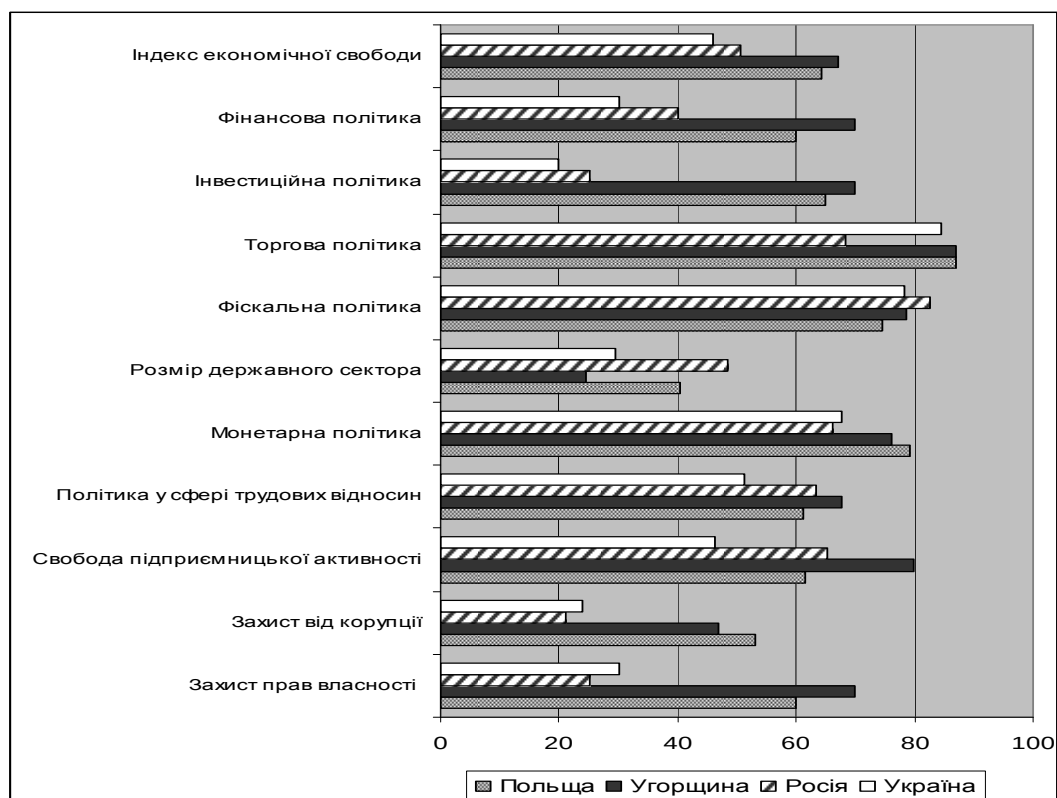

Рис. 2. Рейтинги Польщі, Угорщини, Росії та України за окремими індикаторами якості регуляторного середовища [7]

Однак зростання рівня державних витрат до 50,2 % від загального обсягу внутрішнього випуску, дефіцитний стан держбюджету та державний борг на рівні 80,2 % від ВВП негативно вплинули й на без того низьке значення показника “Розмір державного сектору” (24,4 % у 2011 р.). Не втрачають актуальності і проблеми у сфері боротьби з корупцією (особливо в області державних закупівель). Порівняно жорстким залишається трудове законодавство, високими є нарахування на зарплату та витрати по звільненню.

Як видно з рис. 2, Росія та Україна мають багато спільних проблемних зон. Індекс економічної свободи Росії становить 50,5 % (144 місце у світі). Україна ж займає 163 місце з 179 досліджуваних країн світу. Зниження цього показника призвело до переміщення України з категорії “переважно невільних” до складу “депресивних” країн світу.

Майже однаково низькі позиції мають ці країни за показниками захисту від корупції (21 % у Росії, 24 % в Україні), інвестиційної політики (25 % у Росії та 20 % в Україні), захисту прав власності (25 % та 30 % відповідно). Перед Україною та Росією стоїть нагальна необхідність побудови ефективної системи захисту прав власності з незалежною судовою системою, чітким дотриманням договірних умов. Надзвичайно серйозну небезпеку для економіки цих країн-сусідів становить корупція, яка набула системного характеру та повністю пронизує державу й суспільство. Інвестиційний клімат є несприятливим для іноземних суб’єктів через бюрократизм, політичну нестабільність та неузгодженість нормативно-правових норм. Означені проблеми підривають засади довгострокової конкурентоспроможності економічної системи та потребують максимальної концентрації зусиль та ресурсів для їх термінового усунення.

Хоча фінансові системи обох країн є недостатньо розвиненими, в Росії склалась краща ситуація з доступністю кредитів та виходом на ринки капіталів, окрім того, банківський сектор отримує широкомасштабну підтримку від держави. Помітно вищим у Росії є показник свободи підприємницької діяльності (табл. 2). В обох країнах трудове

законодавство потребує перегляду на предмет спрощення та узгодженості з метою зростання продуктивності праці та підвищення мобільності ринку праці. Несуттєві розбіжності в Україні та Росії було зафіксовано за показником фіскальної політики (78,2 % в Росії та 82,5 % в Україні). Достатньо високі значення пояснюються порівняно невеликими значеннями ставок податку на доходи (13 % в Росії та 17 % в Україні) та податку прибуток (20 % в Росії та 23 % в Україні). Податкове навантаження становило 34,4 % від ВВП Росії та 36,9 % в Україні. Близькі за значенням також показники монетарної політики (66,3 % в Росії та 67,7 % в Україні), які є нижчими за середньосвітові значення та свідчать про слабкість та нестабільність цієї сфери.

Таблиця 2

Показники свободи підприємницької діяльності в Угорщині, Польщі, Росії та Україні [6]

Назва показника	Польща	Угорщина	Росія	Україна
1	2	3	4	5
<i>Відкриття бізнесу</i>				
Кількість процедур	6	4	9	9
Час (днів)	32	4	30	24
Вартість (% від ВВП на душу населення)	17,3	7,6	2,0	4,4
Стартовий капітал (% від ВВП на душу населення)	14,0	9,7	1,6	1,8
<i>Отримання дозволів на будівництво</i>				
Кількість процедур	30	29	51	21
Час (днів)	301	102	423	375
Вартість (% від ВВП на душу населення)	53,6	5,8	183,8	1462,3
<i>Підключення електроенергії</i>				
Кількість процедур	4	5	10	10
Час (днів)	143	252	281	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	209,3	120,3	1852,4	3,9
<i>Реєстрація прав власності</i>				
Кількість процедур	6	4	5	10
Час (днів)	152	17	43	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	0,4	5,0	0,2	3,9
<i>Отримання банківського кредиту</i>				
Захист прав учасників кредитних відносин (індекс від 0 до 10)	9	7	3	9
Повнота та доступність інформації про умови надання кредитів (індекс від 0 до 6)	5	4	5	4
Облік у державному кредитному реєстрі (% від дорослого населення)	0,0	0,0	0,0	0,0
Облік у приватних кредитних реєстрах (% від дорослого населення)	74,8	16,1	35,8	17,0
<i>Захист прав акціонерів</i>				
Прозорість угод із пов'язаними сторонами (індекс від 0 до 10)	7	2	6	5
Відповідальність керівництва за дії у власних інтересах (індекс від 0 до 10)	2	4	2	2
Легкість подання позову до суду (індекс від 0 до 10)	9	7	6	7
<i>Оподаткування</i>				
Кількість платежів на рік	29	13	9	135
Час (годин на рік)	296	277	290	657
Частка податкових відрахувань (% від прибутку)	43,6	52,4	46,9	57,1
<i>Міжнародна торгівля</i>				
Кількість документів для оформлення експорту	5	6	8	6
Час на оформлення експорту (днів)	17	16	36	30
Вартість оформлення експорту (дол США за контейнер)	1050	1015	1850	1865
Кількість документів для оформлення імпорту	5	7	10	8
Час на оформлення імпорту (днів)	16	18	36	33
Вартість оформлення імпорту (дол США за контейнер)	1000	1085	1800	2155

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5
<i>Розв'язання спорів за укладеними контрактами</i>				
Кількість процедур	37	35	36	30
Час (днів)	830	395	281	343
Вартість (% від суми позову)	12,0	15,0	13,4	41,5
<i>Процедура банкрутства</i>				
Час (років)	3,0	2,0	2,0	2,9
Вартість (% від вартості майна)	15	15	9	42
Коефіцієнт стягнення (центів на дол США)	31,5	39,2	41,5	8,9

Щодо торгової політики, то за цим показником Україна має переваги (84,4 %) перед Росією (68,2 %). Незважаючи на те, що в Україні середня тарифна ставка становить 2,8 % (у Росії 5,9 %), свобода в обох країнах суттєво обмежена численними нетарифними бар'єрами.

Грузія, Вірменія та Казахстан займають відносно високі позиції у рейтингу економічної свободи, відносячись до країн з відносно вільною економікою. Лідером серед них є Грузія з показником економічної свободи 69,4 %, на 5 позицій відстає Вірменія (39 місце з індексом 68,8 %), помітно відстає від них Казахстан (65 місце з індексом 63,6 %) (рис. 3).

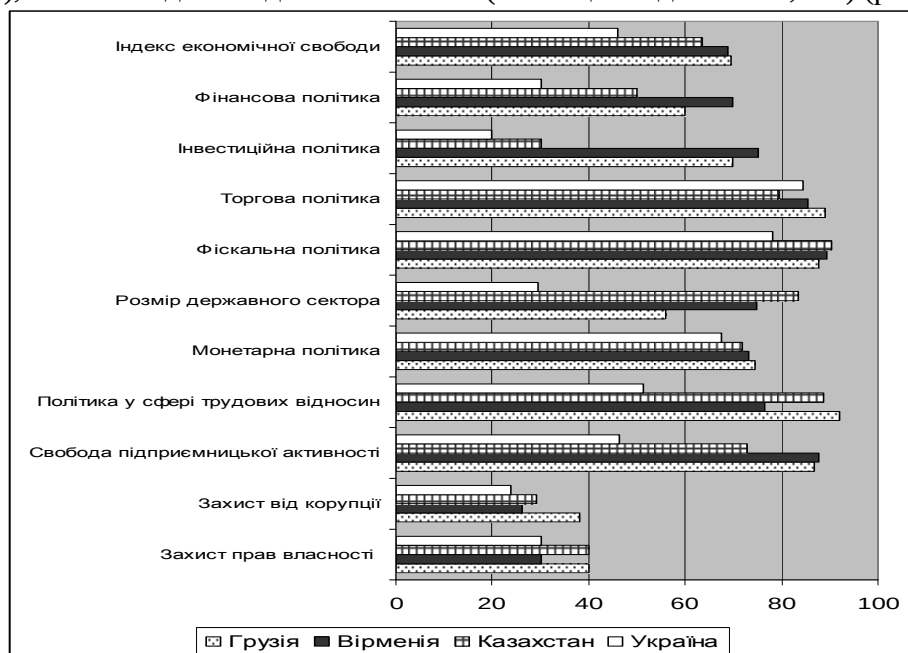

Рис. 3. Рейтинги Грузії, Вірменії, Казахстану та України за окремими елементами якості регуляторного середовища [6]

Найвищі темпи зростання показників економічної свободи продемонстрував Казахстан, де індекс економічної свободи зріс з 41,7 % у 1998 р. до 63,6 % у 2011. Такі зміни відбулися завдяки послідовній політиці поліпшення рівня конкурентоспроможності національної економіки. Важливими кроками у цьому напрямку були: впорядкування нормативно-правового забезпечення підприємницької діяльності; проведення сприятливої для встановлення зовнішньоекономічних зв'язків торгової політики; податкова реформа; скорочення державних витрат та формування збалансованого бюджету; зниження розмірів державного боргу; встановлення валютної стабільності; подолання інфляції; модернізація трудового законодавства.

Значно підривають інституціональні засади довгострокової конкурентоспроможності слабка судова система, неспроможна ефективно захистити право власності (40 %), критичним залишається рівень корумпованості (захист від корупції 29 %), що поширюється не лише на вітчизняне підприємницьке середовище, а й зачіпає інтереси інозем-

них інвесторів (показник інвестиційної політики 30 %). Посередньо стабільним є фінансовий сектор (50 %), переважна частина кредитів спрямована у сферу будівництва та нерухомості, слаборозвиненими залишаються фондовий та страховий ринки.

Ефективна нормативно-правова база, спрощення процедур ведення підприємницької діяльності, забезпечення конкурентоспроможного інвестиційного та зовнішньоторговельного режимів дозволили Вірменії та Грузії досягнути значних успіхів у ключових сферах економіки. Підтвердженням цьому слугують значення показників економічної свободи та показника свободи підприємницької діяльності (табл. 3).

Таблиця 3

Показники свободи підприємницької діяльності у Грузії, Вірменії, Казахстані та Україні [7]

Назва показника	Грузія	Вірменія	Казахстан	Україна
1	2	3	4	5
<i>Відкриття бізнесу</i>				
Кількість процедур	2	3	6	9
Час (днів)	2	8	19	24
Вартість (% від ВВП на душу населення)	4,3	2,9	0,8	4,4
Стартовий капітал (% від ВВП на душу населення)	0,0	0,0	0,0	1,8
<i>Отримання дозволів на будівництво</i>				
Кількість процедур	9	18	32	21
Час (днів)	74	79	189	375
Вартість (% від ВВП на душу населення)	20,2	57,1	93,2	1462,3
<i>Підключення електроенергії</i>				
Кількість процедур	5	6	6	10
Час (днів)	97	242	88	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	751,3	257,8	88,4	3,9
<i>Реєстрація прав власності</i>				
Кількість процедур	1	3	4	10
Час (днів)	2	7	40	117
Вартість (% від ВВП на душу населення)	0,1	0,3	0,1	3,9
<i>Отримання банківського кредиту</i>				
Ефективність реалізації законних прав учасників кредитних відносин (індекс від 0 до 10)	8	6	4	9
Повнота та доступність інформації про умови надання кредитів (індекс від 0 до 6)	6	6	5	4
Облік у державному кредитному реєстрі (% від дорослого населення)	0,0	23,7	0,0	0,0
Облік у приватних кредитних реєстрах (% від дорослого населення)	29,6	46,6	37,6	17,0
<i>Захист прав акціонерів</i>				
Прозорість угод із пов'язаними сторонами (індекс від 0 до 10)	9	5	9	5
Відповідальність керівництва за дії у власних інтересах (індекс від 0 до 10)	6	2	6	2
Легкість подання позову до суду (індекс від 0 до 10)	6	8	9	7
<i>Оподаткування</i>				
Кількість платежів на рік	4	34	7	135
Час (годин на рік)	387	500	188	657
Частка податкових відрахувань (% від прибутку)	16,5	40,9	28,6	57,1
<i>Міжнародна торгівля</i>				
Кількість документів для оформлення експорту	4	5	9	6
Час на оформлення експорту (днів)	10	13	76	30
Вартість оформлення експорту (дол США за контейнер)	1595	1815	3130	1865
Кількість документів для оформлення імпорту	4	8	12	8
Час на оформлення імпорту (днів)	13	18	62	33
Вартість оформлення імпорту (дол США за контейнер)	1715	2195	3290	2155

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5
<i>Розв'язання спорів за укладеними контрактами</i>				
Кількість процедур	36	49	36	30
Час (днів)	285	440	390	343
Вартість (% від суми позову)	29,9	19,0	22,0	41,5
<i>Процедура банкрутства</i>				
Час (років)	3,3	1,9	1,5	2,9
Вартість (% від вартості майна)	4	4	15	42
Коефіцієнт стягнення (центів на дол США)	25,5	40,3	42,7	8,9

Аналогічні з Україною проблеми мають Греція та Вірменія у сфері захисту прав власності та захисту від корупції. Зокрема, показник захисту від корупції у Грузії 38 %, у Вірменії – 26 %. Показники захисту прав власності у Вірменії та Україні співпадають та становлять 30 %, у Грузії значення трохи вище – 40 %.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз доводить, що проблеми ефективності регуляторного середовища перешкоджають формуванню міцних засад конкурентоспроможної економіки в Україні. За переважною більшістю окремих складових Індексу економічної свободи спостерігається тенденція до погіршення, яку нездатні подолати впроваджувані заходи регуляторної політики та політичні зміни. Така ситуація вимагає модернізованого підходу до створення ефективного регуляторного середовища для розвитку вітчизняного підприємництва та залучення іноземних інвестицій.

Список використаних джерел

1. Глушко А. Д. Регуляторні важелі й інструменти на ринках досконалої та недосконалої конкуренції [Електронний ресурс] / А. Д. Глушко // Економічні науки. Серія “Економіка та менеджмент” : збірник наукових праць / Луцький національний технічний університет. – Випуск 7 (26). Частина 4. – Луцьк, 2010. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_em/2010_7_4/9.pdf.
2. Дацій О. І. Зміст регуляторної діяльності держави у сфері інноваційного розвитку / О. І. Дацій // Науковий вісник Академії муніципального управління : збірник наукових праць. Серія управління. – 2010. – № 3. – С. 56-62.
3. Запатріна І. В. Регуляторне середовище та його роль у конкурентоспроможності України / І. В. Запатріна // Економіка та держава. – 2008. – № 1. – С. 17-18.
4. Мазаракі А. А. Регуляторна політика у сфері зовнішньої торгівлі: монографія / А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 469 с.
5. Макара О. В. Конкурентоспроможність економічного середовища в Україні. Порівняльний аналіз рейтингів окремих країн / О. В. Макара // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 43-56.
6. Doing business 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/~media/fpdkm/doing%20business/documents/annual-8.reports/english/db12-fullreport.pdf> 222.
7. Рейтинг країн за індексом економічної свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.heritage.org.

УДК 339.138:351.863(045)

О.В. Ільєнко, канд. екон. наук, доцент

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ МІЖНАРОДНОГО МАРКЕТИНГУ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ МЕХАНІЗМІВ

У статті розглянуто питання розвитку концепції міжнародного маркетингу з зосередженням уваги на активізації вирішення окремих проблем через підвищення ефективності маркетингового механізму міжнародного напрямку і розвитку його інструментарію.

Ключові слова: міжнародний маркетинг, глобалізація, країни з трансформаційною економікою, модель міжнародного маркетингу.

В статье рассмотрен вопрос развития концепции международного маркетинга со сосредоточением внимания на активизации решения отдельных проблем путем повышения эффективности маркетингового механизма международного направления и развития его инструментария.

Ключевые слова: международный маркетинг, глобализация, страны с трансформационной экономикой, модель международного маркетинга.

The article deals with the problem of the development the conception of international marketing, paying special attention to activating the solution of some problems through the increasing effectiveness of marketing mechanism in the international direction and the development of its instruments.

Key words: international marketing, globalization, countries with transitional economies, international marketing model.

Постановка проблеми. Аналіз ефективності ведення бізнес-діяльності та інвестиційної привабливості України у світогосподарському просторі, згідно з останніми дослідженнями, показав, що у порівнянні з докризовим періодом (2007 рік) у 2011 році відбулося значне покращення її позиції, що свідчить про те, що глобалізаційні вимоги світової економіки формують українське внутрішнє середовище (також, як і інші постсоціалістичні національні економіки). Зростає поглиблення взаємозалежності держав розповсюджується на усі сфери суспільного життя. Принципово змінилося останнім часом співвідношення ендегенних та екзогенних факторів розвитку окремо взятих країн, включаючи й Україну, залишаючись і далі пасивним об'єктом світової політики, втрачаючи можливість вирішувати завдання, які ставить перед нею час. Але для того, щоб стати суб'єктом глобалізаційного процесу, його необхідно хоча б зрозуміти, не говорячи вже про те, щоб навчитися вільно орієнтуватися в ньому та впливати на його розвиток [1, с. 45-46].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У підтримку цієї позиції Т. А. Гайдаєнко зазначає, що до початку третього тисячоліття світ перетворився на глобальну економічну систему, виник глобально функціонуючий світовий виробничо-господарський механізм, складовими якого стали окремі національні економіки. Глобалізація означає перехід до системи відкритого національного господарства в інтегроване світове господарство. Характер взаємозв'язків постсоціалістичних країн зі світом, що глобалізується, є одним з найважливіших питань нинішнього розвитку [2, с. 22]. На думку Л. Я. Малюти, розвиток незалежної України об'єктивно вимагає входження її у світове господарство на організаційно-економічних основах ринкових відносин, на принципах рівноправ'я і взаємної вигоди у співпраці. Об'єктивна необхідність інтеграції України у світове господарство і розвиток її міжнародних відносин безпосередньо виникає передусім з потреб використання в національній системі відтворення міжнародного розподілу праці для прискорення переходу до ринкової економіки країни з метою її розвитку і зростання багатства суспільства. Така необхідність сприяє формуванню ефективної структури економіки країни. Зовнішньоекономічні зв'язки, в процесі інтеграції України у світове господарство, охоплюють також комплекс екологічних проблем, які вирішуються загальними зусиллями.

Мета статті. Врешті-решт, розвиток зовнішньоекономічних відносин відкриває додаткові можливості у створенні належних умов для задоволення життєвих потреб. Отже, існує дуже великий розрив між країнами з трансформаційною економікою та розвиненими національними економіками. Незважаючи на те, що рівень конкурентоспроможності

України за складовими інвестиційної привабливості за останні роки (з 2007 по 2012 рр.) зріс, існуюча ситуація свідчить про те, що Україна досі ще неприваблива для ведення міжнародного бізнесу і для більшості інвесторів являє собою дуже ризикову зону для будь-яких міжнародних відносин. Успішне вирішення завдань забезпечення міжнародного визнання країн з трансформаційною економікою на світовому ринку (у тому числі України) можливо тільки за умови умілого використання прийомів та методів міжнародного маркетингу – комплексної системи організації виробництва та збуту товарної продукції, орієнтованої на задоволення потреб, смаків, звичок конкретних закордонних споживачів на основі дослідження та прогнозування міжнародного ринку.

Основні результати досліджень. На етапі формування міжнародного маркетингу в самостійну науково-прикладну течію більшість закордонних учених-маркетологів виокремили міжнародний маркетинг як маркетинг товарів та послуг за національними межами, або як маркетинг, який реалізують міжнародні компанії [3, с. 310; 4, с. 234; 5, с. 452; 6, с. 125; 7, с. 24]. Але таке визначення категорії «міжнародний маркетинг» піддає сумніву необхідність виділення його у науковій сфері через легкість адаптації інструментарію загального національного маркетингу до умов розвитку та національних особливостей кожного окремого суб'єкта міжнародної бізнес-діяльності на цільових ринках певних країн.

Однак це помилкова думка, тому що міжнародний маркетинг, з одного боку, являє собою синтез таких наукових течій, як зовнішньоекономічна діяльність, маркетинг, економічна теорія, міжнародні економічні відносини та ін. (на взаємозв'язок цих трьох наукових напрямів вказувала О. Каніщенко, що показано на рис. 1 [8, с. 7]). З іншого боку – це самостійна система, яка має свій власний механізм функціонування та управління системою свого індивідуального інструментарію при одночасному відслідкуванні будь-яких змін у цих напрямках та у розвитку світогосподарської системи взагалі й окремих національних економік, де знаходяться цільові ринки суб'єктів міжнародного бізнесу зокрема, про що свідчать сучасні визначення категорії «міжнародний маркетинг».

Рис. 1. Складові міжнародного маркетингу [8, с. 7]

Першими про це заявили в 1993 році французькі вчені П. Аулах і М. Ротабе, зазначаючи, що дослідження міжнародного маркетингу далеко просунулося за останнє десятиліття й заслужило визнання як незалежна дисципліна, що підтверджується великою кількістю статей, опублікованих у загальних і спеціальних журналах, а також глибиною

теоретичного пророблення. Але обрії міжнародного маркетингу будуть продовжувати розширюватися в майбутньому, тому будуть виникати все більші перешкоди, які ця дисципліна повинна переборювати, щоб іти в ногу із цими виникаючими можливостями й викликами часу [9, с. 25].

У свою чергу, Ф. Котлер (який є одним з основоположників формування сучасної концепції маркетингу), розглядаючи необхідність формування нового самостійного напрямку «міжнародний маркетинг», доводить такі аргументи: «чи не припускає заняття міжнародним маркетингом використання яких-небудь нових принципів? Абсолютно очевидно, що принципи постановки маркетингових цілей, вибору цільових ринків, визначення маркетингового позиціонування, формування комплексу маркетингу й проведення маркетингового контролю залишаються діючими. Всі ці принципи не нові, однак розходження між країнами можуть виявитися такими глибокими, що підприємцві на міжнародному ринку необхідно буде бути обізнаним щодо зовнішнього середовища й іноземних інституцій, бути готовим до перегляду фундаментальних уявлень про реакції споживачів на відповідні маркетингові заходи» [10, с. 47]. Таким чином, Ф. Котлер розкриває природу міжнародного маркетингу як з наукової позиції, так і у прикладному аспекті, формулюючи при цьому передумови формування й розвитку концепції міжнародного маркетингу та конкретизуючи справжнє призначення та направлення цієї наукової течії.

Отже, сучасні вчені-маркетологи під час формулювання визначення та формування структури й механізму управління «міжнародним маркетингом» спираються на ці думки. Так, на думку В. Я. Масштабей, маркетингова діяльність міжнародної фірми здійснюється компанією в глобальному масштабі, охоплюючи технологічний процес у цілому, особливо, коли він частково або повністю розділений між виробничими закордонними фірмами міжнародної компанії [11, с. 435].

Підтримуючи цю позицію, І. Тарлопов, у свою чергу, відзначає: «...міжнародний маркетинг є складним багатоаспектним явищем сьогодення, сутність і зміст якого буде відображати ... теоретична конструкція – модель міжнародного маркетингу, яка органічно поєднує у своєму складі такі системи: «наука», «виробництво», «споживання», «культура», «політико-інституціональні структури» тощо. Складові функціонують автономно, постійно розвиваються та взаємодіють між собою шляхом обміну» [12, с. 136]. Свою думку І. Тарлопов обґрунтовує схематичним представленням моделі міжнародного маркетингу (рис. 2), з якої видно, що міжнародний маркетинг забезпечує наявність циклічного механізму взаємозалежності п'яти основних систем: виробництва, науки, культури, споживання й політико-інституціональної структури.

Таким чином, міжнародний маркетинг являє собою складну інституціональну систему, яка забезпечує взаємозв'язок двох основних просторів підприємницької сфери у світовій економіці: виробничого та ринкового, що направлено на забезпечення задоволення потреб та вимог всіх учасників міжнародних бізнес-процесів як на світовому рівні, так і на рівні окремих національних економік задля активізації соціально-економічного зросту світогосподарської системи. Отже, в умовах підвищення ступеня проникнення економіки охоплення при орієнтації на вимоги світового ринку ускладнюється механізм вибору критеріїв формування та розвитку системи організації як виробничої, так і маркетингової системи.

Майк Портер при дослідженні феномену інерції національних економік, регіонів і окремих підприємств, що виходять на міжнародний рівень, припускає, що існує п'ять її сил [13, с. 112-156]:

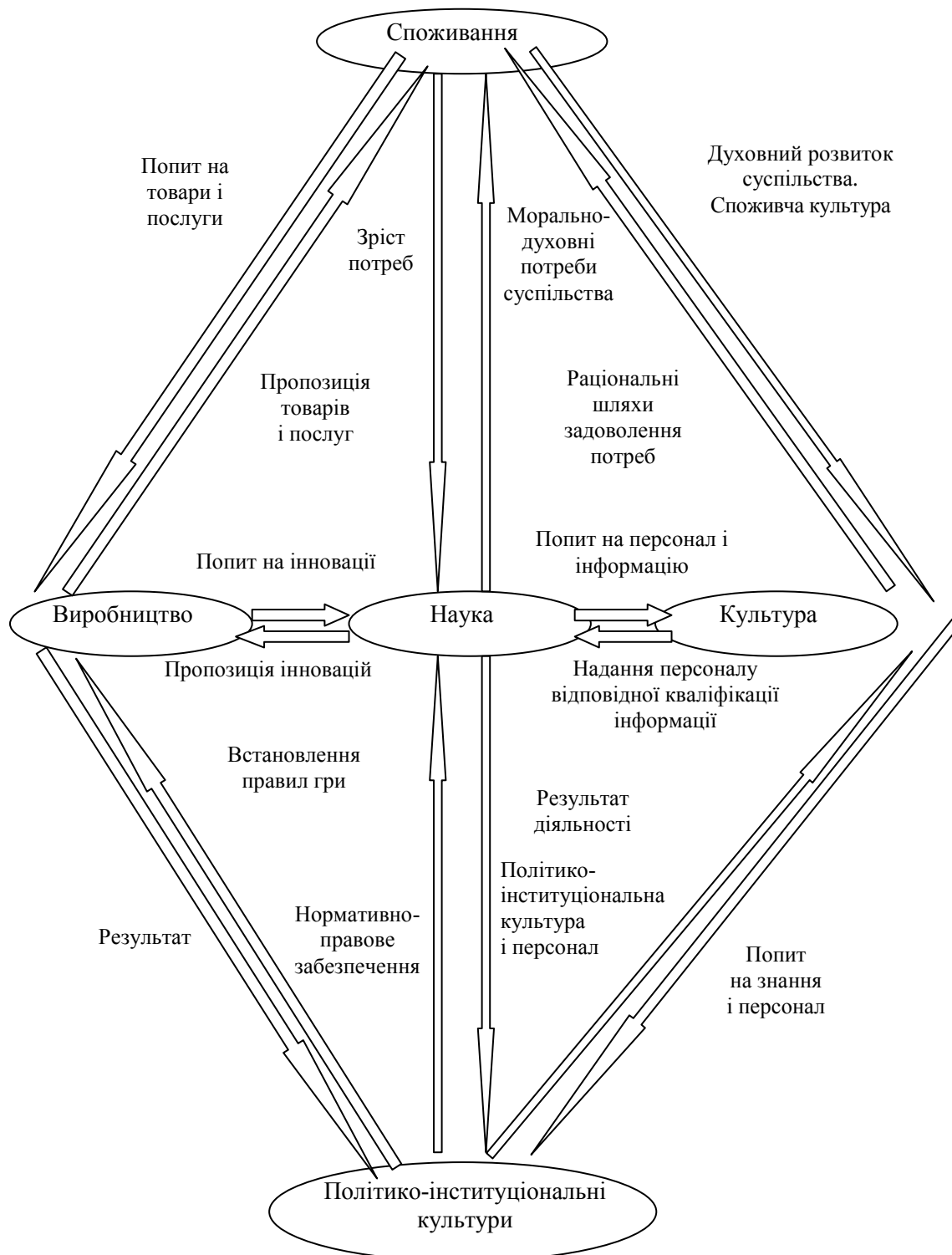

Рис. 2. Модель міжнародного маркетингу [12, с. 137]

– перекручене сприйняття; його фундаментальними джерелами, що спричиняють організаційну інерцію, є: короткозорість, зарозумілість і заперечення та рутинне мислення. Пов'язаний із цією властивістю синдром фільтрації інформації проявляється у вибіркового відхиленні інформації, що є непопулярною, неприємною або суперечить доктрині [14, с. 88-95];

– нечітка мотивація, найбільш важливими факторами якої є зріст прямих витрат на зміни і розрахунок на зовнішні субсидії [15, с. 151-157; 16, с. 34-45]. Слід зазначити, що іноді опір змінам, що виник завдяки цим факторам, буває корисним. Так, у промисловості країн із трансформаційною економікою, у тому числі й в Україні, у цей час відсутні матеріальні ресурси, що дозволяють проводити широкомасштабні зміни, які зачіпають всі сфери діяльності. У цьому випадку «природна» інерція змінам у вигляді остраху зросту витрат, незабезпечених реальними ресурсами, змушує зосереджуватися на локальних заходах, що зачіпають вузлові моменти виробничого процесу. Дійсно, досвід західної промисловості свідчить про те, що із двох фірм, які здійснюють інноваційні капіталовкладення, виправдає нову дорогу технологію та фірма, де вже до цього моменту склався високий рівень ефективності [17, с. 414-426];

– відсутність творчого підходу, неадекватне стратегічне бачення ситуації тощо [17, с. 416; 16, с. 46];

– політичні омани, які для вітчизняної промисловості, що сьогодні перебуває в дуже важкому стані, ускладненому політичною, економічною і юридичною нестабільністю, досить характерні. Інерція, обумовлена розглянутим джерелом, безумовно, є шкідливою для національної економіки й промислово-активних регіонів, тому що не дозволяє ефективно шукати шляхи виходу із кризової ситуації;

– блокування діяльності, що проявляється, навіть якщо сприйняття ситуації було адекватним, після чого був проведений коректний аналіз і обґрунтований вибір напрямку змін, невирішені політичні проблеми, і при цьому реальних змін може не відбутися. Існують такі основні причини блокування дії: бездіяльність керівництва, складність і невизначеність внутрішніх процесів, проблеми координації колективних дій і недоліки в підготовці персоналу [15, с. 158].

У свою чергу, Ф. Котлер зі співавторами не вважає існування інерції за аномалію або катастрофу й стверджує, що це явище, будучи неминучим слідством спеціалізації у виробництві й значних капіталовкладень у соціальні структури, не являє собою тупика в досягненні певного рівня конкурентоспроможності в галузі промисловості, що усе швидше змінюється, за умови забезпечення певної гнучкості [18, с. 578-611]. Вчені при цьому доводять, що будь-яка організація має «ядра», які дуже важко змінити в порівнянні з великою кількістю периферійних елементів, основними з яких є: постійні цілі, форма розподілу повноважень, основні технології й маркетингові стратегії.

Тому цей закоренілий недолік гнучкості, властивий більшості країн із трансформаційною економікою, необхідно враховувати під час побудови будь-якої довгострокової стратегії забезпечення економічної безпеки суб'єктів міжнародного підприємства.

Висновки. Виходячи з результатів проведеного дослідження особливостей міжнародного маркетингу та його позицій у загальній господарській системі світової економіки, можна зазначити, що міжнародний маркетинг безпосередньо впливає на ефективність розвитку світової економіки та результативність функціонування світогосподарської системи, тому роль міжнародного маркетингу в розвитку світової індустрії ще більше зростає в кризових умовах, а функції самого міжнародного маркетингу ускладнюються.

Таким чином, міжнародний маркетинг вимагає підвищеної уваги в умовах кризової економіки, в яких перебуває світова економіка (і при яких більш уразливими є країни з трансформаційною економікою), коли інерція стосовно змін дуже підвищується, яка проявляється на рівні країн з трансформаційною економікою і яку не представляється можливим викоринити повністю. Особлива увага необхідна при тимчасовій стабільності на ринку, коли є велика інерція стосовно несуттєвих змін, необхідних перманентно для збереження стабільності ситуації на ринку.

Список використаних джерел

1. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика: учебно-практическое пособие / А. Ю. Юданов. – М., 2008. – 391 с.
2. Гайдаенко Т. А. Маркетинговое управление. Полный курс МВА. Принципы управленческих решений и российская практика / Т. А. Гайдаенко. – М. : Эксмо, 2010. – 480 с.
3. Эванс Дж. Маркетинг : пер. с англ. / Дж. Эванс, Б. Берман. – М. : Экономика, 1990. – 350 с.
4. Амблер Т. Маркетинг от «А» до «Я» / Т. Амблер. – СПб. : Питер-Ком, 1999. – 560 с.
5. Дэй Д. Стратегический маркетинг / Д. Дэй. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 640 с.
6. Ламбен Ж. Ж. Стратегический маркетинг / Ж. Ж. Ламбен. – СПб. : Наука, 1996. – 589 с.
7. Маджаро С. Международный маркетинг / С. Маджаро. – М. : Международные отношения, 1979. – 263 с.
8. Канищенко О. Л. Міжнародний маркетинг: концептуальна еволюція / О. Л. Канищенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 11 (66). – С. 3-8.
9. Aulakh Preet S., Rotabe Masaaki. An Assessment of Theoretical and Methodological Development in International Marketing: 1980–1990 / Journal of International Marketing, Vol. 1, № 2, 1993. – P. 25-29.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга : пер. с англ. / Ф. Котлер. – М. : Прогресс, 1990. – 736 с.
11. Масштабей В. Я. Экспортный маркетинг / В. Я. Масштабей. – К. : Хвиля-прес, 1998. – 224 с.
12. Тарлопов І. О. Тенденції розвитку міжнародного маркетингу та напрямки їх реалізації / І. О. Тарлопов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 2 (80). – С. 129-139.
13. Porter, M. E., Competitive Strategies: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980. – 248 p.
14. Frantz, R. S. X-Efficiency: Theory, Evidence, and Applications. Boston: Kluwer Academic Press, 1988. – 125 p.
15. Hannan, M. T., Freeman, J. Structural Inertia and Organizational Change. American Sociological Review, vol. 49 (1984), pp. 149-164.
16. Nelson, R. R., Winter, S. G. An Evolutionary Theory of Economic Change. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1982. – 58 p.
17. Argyris, C. Overcoming Organizational Defenses: Facilitating Organizational Learning. Needham: Allyn & Bacon, 1990. – 428 p.
18. Kotler, P., Fahey, L., Jatusripitak, S. The New Competition. New York: Prentice-Hall, 1985. – 786 p.

УДК 331.108:005:339.923

О. В. Хитра, канд. екон. наук, доцент**О. І. Мамчур**, студентка

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ КОМАНД

Запропонована оптимальна послідовність етапів організації командної роботи, на кожному з яких увага концентрується на першочергових управлінських діях, що дозволяють розвивати командний потенціал і нейтралізувати негативні прояви взаємодії представників різних культур.

Ключові слова: команда, міжнародна команда, бар'єри комунікацій, культура, менеджмент.

Предложена оптимальная последовательность этапов организации командной работы, на каждом из которых внимание концентрируется на первоочередных управленческих действиях, позволяющих развивать командный потенциал и нейтрализовать негативные проявления взаимодействия представителей различных культур.

Ключевые слова: команда, международная команда, барьеры коммуникаций, культура, менеджмент.

The optimal sequence of teamwork steps was proposed. At each stage the attention is focused on immediate administrative actions, which allow to develop the team potential and to neutralize the negative effects of various cultures interaction.

Key words: team, international team, communication barriers, culture, management.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті міжнародні компанії відіграють дуже важливу роль у процесах, що відбуваються у світовій економіці. У таких компаніях працюють люди різних національностей, що значно ускладнює соціально-економічні відносини через розбіжності у культурних цінностях, які поділяють працівники колективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості управління персоналом міжнародної компанії висвітлюють у своїх працях К. В. Савченко, В. І. Черкасов; П. І. Юхименко описує правила створення успішних команд у міжнародних корпораціях та розподілу завдань між їх членами; Є. Г. Панченко розглядає питання управління змінами та організаційним розвитком міжнародних корпорацій; О. А. Кириченко дає характеристику чинникам, які ускладнюють процес управління персоналом у міжнародних корпораціях; Г. Л. Чайка розглядає вплив національних особливостей ділових культур на спілкування з партнерами, а також роль менеджменту у формуванні культури організації.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Детального опрацювання потребують питання визначення оптимального управлінського впливу на кожному етапі функціонування міжнародної команди.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз ключових характеристик міжнародної команди та виявлення можливих труднощів, які потребують оперативного управлінського втручання на кожному етапі її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна команда – це група людей різних національностей, в якій кожен виконує свою роль. Керувати такою командою повинен компетентний менеджер, який здатний ефективно розподілити обов'язки між представниками різних національностей, делегувати їм відповідні повноваження та доручити виконання правильно підбраного завдання. Тому виникає необхідність визначити відмінності між однорідними і неоднорідними командами (табл.) [4].

Таблиця

Порівняльна характеристика команд за однорідністю складу

Параметри взаємодії членів команди	Однаціональна	Багатонаціональна
Рівень конфліктності	низький	високий
Рівень згуртованості	високий	низький
Поведінка	уніфіковані норми поведінки	менш уніфіковані норми поведінки
Спілкування	без бар'єрів	наявність труднощів
Лідерство	прозоре неформальне лідерство	неоднозначне неформальне лідерство

Прості, стандартні завдання бажано виконувати однаціональним командам, які зможуть швидко вирішити проблему без особливих дискусій, оскільки учасники мають схожі знання, цінності.

Складні або творчі завдання повинні виконувати багатонаціональні команди, оскільки різнобічність поглядів на проблему, розмаїття досвіду, культур, традицій, способів мислення допоможуть знайти неординарне рішення.

На рисунку наведені етапи організації командної роботи в міжнародних корпораціях.

Рис. Етапи організації командної роботи в міжнародних корпораціях

1. Визначення потрібної кількості членів команди для швидкого та ефективного виконання поставленого завдання. На цьому етапі потрібно враховувати синергетичний ефект від взаємодії членів міжнародної команди, що, за умови ефективної організації праці, дає змогу зменшити кількість учасників команди та підвищити продуктивність праці.

2. Відбір працівників різних національностей відповідно до наперед визначених професійних ролей. При цьому слід враховувати труднощі, які можуть виникнути в команді. Вивчення бар'єрів допоможе уникнути небажаних конфліктів в організації.

Бар'єрами комунікацій у міжнародній команді можуть бути:

– різне сприйняття інформації в контексті своєї ділової культури. Це відбувається тому, що поведінку людей іншої національності часто розуміють неправильно;

– мовні бар'єри, використання сленгів. Наприклад, якщо японець каже “нехай”, то це зовсім не означає, що він погоджується із співрозмовником, це лише знак, що він уважно його слухає;

– національна стереотипізація. У людини звичайно викликає образ, коли підводять всіх людей певної національності під один, як правило, негативний образ;

– етноцентризм – протиставлення однієї нації іншій як більш розумній, багатшій тощо;

– відмінності у порядку спілкування. Так, американці чи європейці можуть під час розмови змінювати тему розмови, тоді як для людини східної національності це не є властивим;

– дотримання ритуалів. Якщо для людей європейської та американської культур обмін візитками є досить формальним актом ввічливості, то для японця – це серйозний ритуал, в якому виявляються щирість та доброзичливість ставлення;

– відповідність формального та реального змісту. У кожного народу є ідіоми, які іноземець може не зрозуміти;

– ставлення до часу. Для європейського та американського менеджменту дотримання визначеного часу є важливим, бо вони виходять з того, що час – це гроші, а предста-

вники поліактивної культури нагадування про час сприймають як намагання підштовхнути до швидких, але непродуманих дій;

- дотримання норм моралі, звичаїв, традицій, ігнорування яких може спровокувати конфлікти;

- розуміння середовища. Для європейської та американської культури бізнесу переговори можливі лише в офісі, а в Латинській Америці вони можуть проводитись навіть у ресторані. Північні американці спілкуються на значно більшій відстані, ніж південні американці.

Менеджеру, для того щоб успішно долати при спілкуванні з іноземцями бар'єри на шляху до взаєморозуміння, необхідно:

- по-перше, поважати історію, традиції та культуру народу, розуміти, яким чином ті чи інші національні психологічні та культурні особливості позначаються на менеджменті конкретної країни, конкретної корпорації і, відповідно, враховувати це в своїй діяльності;

- по-друге, розвивати у собі постійний інтерес до вивчення культури того народу, з представниками якого доведеться мати справу [3].

3. Вивчення особистісних характеристик та культурних особливостей кожного члена команди. Для цього доцільно застосовувати компетентнісні картки, в яких зазначені вимоги до особистісних якостей претендентів, а також їх ділових та інтелектуальних здібностей. За умови використання компетентнісних карток зменшуються витрати часу та матеріальні ресурси на процес підбору персоналу.

4. Організація робочого місця передбачає створення комфортних умов функціонування команди відповідно до культурних характеристик її членів.

5. Постановка реалістичної цілі та завдань перед командою. На цьому етапі організації командної роботи в міжнародних корпораціях важливо звернути увагу на чіткі особливості прийняття рішень в умовах певних національних культур:

- США – переважно централізоване прийняття рішень у сфері зовнішньоекономічних операцій;

- Японія – прийняття рішень через консенсус з попередніми ретельними консультаціями, а також поєднання централізованого і децентралізованого підходів до прийняття рішень. Вищий менеджмент має значну владу, яка піддається перевірці з боку нижчих менеджерів, які мають повноваження щодо огляду, аналізу, критики рекомендованих варіантів дій;

- Великобританія – більшість організацій є досить децентралізованими. Менеджери вищого рівня не розуміються на технічних деталях бізнесу і передають право прийняття рішень нижчій ланці управління. Найвищі менеджери залежать від середніх менеджерів у керівництві безпосереднім процесом прийняття рішення;

- Франція – використовуються різні підходи, однак останнім часом спостерігається тенденція до централізації. Вищі менеджери, які є випускниками престижних навчальних закладів, не мають належної довіри до середніх менеджерів;

- Німеччина – переважно централізація, автократія, ієрархія. Специфічна правова система потребує обговорення варіантів рішень робітниками та їх менеджерами, які приділяють продуктивності, якості продукції і послуг більшу увагу, ніж керівництву підлеглими. Освіта менеджерів має переважно технічну орієнтацію;

- Скандинавські країни – децентралізація та участь. Головна увага менеджерів приділяється якості трудового життя;

- Італія – використання традиційних і перевірених засобів прийняття рішень;

- Єгипет – повільне і розважливе прийняття рішень. Процес життя цінується вище, ніж результати бізнесу;

- Індія – рішення приймаються виключно вищими менеджерами, які не бажають ризикувати. Велика дистанція влади, значне прагнення уникнути невизначеності [1].

Менеджери зі світовим ім'ям, керівники найбільш успішних транснаціональних компаній вважають, що вивчення різних ділових культур – це не просто гарна ділова практика, а один з ключових аспектів конкурентоспроможності в майбутньому. Вони підкреслюють, що повага до культурних відмінностей між людьми – одна з найважливіших якостей успішного глобального лідера [3].

На нашу думку, особливої уваги з боку менеджерів потребує взаємодія представників так званих “західної” і “східної” культур.

Західна культура є сприятливішою для змін, ніж східна. У східній культурі акцент робиться на правильному формулюванні проблеми. Головна увага при цьому приділяється процесу усвідомлення суті проблеми і доцільності її вирішення на основі консенсусу. При цьому значною в процесі прийняття рішень є орієнтація на групову роботу, де цінується конформізм і співпраця.

Західна культура прийняття рішень базується на обґрунтуванні кращих варіантів дій та якнайшвидшій їх реалізації. Дуже часто в західній культурі спочатку знаходяться шляхи вирішення проблем і лише потім організацію переконують у користі та необхідності прийняття рішення. Акцент при цьому робиться на індивідуальному прийнятті рішення та конкретній відповідальності за його виконання [1].

6. Перевірка кінцевих результатів допоможе перевірити, чи спрацювалися всі члени команди, та скласти план подальших дій.

Отже, для створення успішної багатонаціональної команди необхідно ретельно вивчити менталітет тієї чи іншої нації, ознайомитися з традиціями, особливостями процесу прийняття рішень та здійснення організаційних змін. Тому слід дотримуватись таких правил організації командної роботи в міжнародних корпораціях, що дозволяють досягти найвищої продуктивності:

- утворення команди, до складу якої входить не більше 10 осіб;
- поєднання працівників різних національностей, які компетентні в певній галузі знань;
- організація робочого місця кожного працівника з урахуванням культурних норм;
- постановка реалістичної мети;
- постійний нагляд за роботою міжнародної команди [2].

Висновки і пропозиції. Процес формування міжнародної команди та подальшого управління нею доцільно здійснювати на основі певного алгоритму, який розроблений нами з урахуванням специфіки людських ресурсів багатонаціональної компанії. На кожному етапі функціонування міжнародної команди можуть виникати труднощі, що зумовлює потребу оперативного втручання компетентного менеджера. Для успішного подолання бар'єрів комунікацій у багатонаціональній команді менеджера необхідно розуміти культурні особливості її членів, щоб уникати непорозумінь. Постійне вивчення менеджером історії, традицій, звичаїв народів світу допоможе йому уникати небажаних конфліктів в організації.

Список використаних джерел

1. *Панченко Є. Г.* Міжнародний менеджмент [Електронний ресурс] : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Є. Г. Панченко. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с. – Режим доступу : <http://lection.com.ua/managment/mizhmanag/priynyattya-rishen-u-mizhnarodnih-korporatsiyah-mizhnarodniy-menedzhment>.
2. *Савченко К. М.* Міжнародний менеджмент [Електронний ресурс] : конспект лекцій / К. В. Савченко. – Суми : СумДУ, 2009. – 154 с. – Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/2625/1/mignarodnij_menedgment.doc.
3. *Чайка Г. Л.* Культура ділового спілкування менеджера [Електронний ресурс] : навч. посіб. / Г. Л. Чайка. – К. : Знання, 2005. – 442 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7196.html>.
4. *Юхименко П. І.* Міжнародний менеджмент [Електронний ресурс] : навч. посіб. / П. І. Юхименко, Л. П. Гацька, М. Г. Півторак та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_148_glava_1_%3Cspan_lang=UK_style=font-size.html.

УДК 330.322:336

Н.А. Марченко, ст. викладач

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Досліджено теоретичні питання сутності інвестиційної привабливості країни з позиції науковців та міжнародних організацій, практичні аспекти формування рейтингів інвестиційної привабливості країн та визначення позиції України в розглянутих рейтингах.

Ключові слова: інвестиційна привабливість, інвестиційний клімат, конкурентоспроможність, міжнародні рейтинги.

Исследованы теоретические вопросы сущности инвестиционной привлекательности страны с позиции ученых и международных организаций, практические аспекты формирования рейтингов инвестиционной привлекательности стран и определения позиции Украины в рассматриваемых рейтингах.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, конкурентоспособность, международные рейтинги.

Investigated the theoretical questions of essence of investment attractiveness of the country from the perspective of scientists and international organizations, the practical aspects of the formation of the investment attractiveness ratings and determine the position of Ukraine in these rankings.

Key words: investment attractiveness of the investment climate, competitiveness, international ratings.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки сприяла значній активізації міжнародних інвестиційних процесів. Кожна держава прагне економічної стабільності та розвитку. Особливо нагальним це питання є для України, що тільки увійшла до ринкової економіки і має нагальну потребу вливання іноземного капіталу. Для залучення коштів з інших країн необхідним є становлення позитивного іміджу на міжнародному інвестиційному ринку.

Інвестиційна привабливість, методи її визначення і зв'язок із динамікою економічного розвитку вже давно перебувають у центрі уваги науковців, економістів та урядовців, оскільки якість тих чи інших оцінок і ступінь їх відповідності економічним реаліям суттєво позначаються на ґрунтовності стратегічних рішень щодо розвитку держави та інтересу іноземних інвесторів до країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основам визначення та аналізу інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату країни в сучасних умовах були присвячені роботи таких учених: В.Є. Будякова, А.П. Гайдуцького, О.В. Дудкіна, І.Й. Малого, Т.О. Королюк, Л.О. Лігоненко, О.Л. Пластуна, Н.Є. Скоробагатої, А.І. Сухорукова, А.А. Пересади, Г.О. Харламової.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Існує достатньо багато підходів щодо визначення інвестиційної привабливості. Особливо багато відмінностей теоретичного тлумачення полягає у тому, що одні науковці застосовують цей термін для різних об'єктів вкладання коштів (підприємство, галузь, регіон, країна), а інші – обґрунтовують різну методику його розрахунку. При практичному застосуванні визначення рейтингу інвестиційної привабливості країн міжнародні організації також закладають різні показники і, як правило, відмінні методики.

Мета статті. Основною метою цієї роботи є аналіз підходів до визначення сутності "інвестиційна привабливість" та аналіз поточної позиції України у найбільш впливових міжнародних рейтингах, а також визначення основних заходів для підвищення конкурентних позицій української економіки на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження інвестиційного клімату держави засновується, переважно, на експертних оцінках спеціалізованих рейтингових агентств і розраховується за комплексом спеціалізованих показників [8, с. 7; 13]. Аналіз загальноекономічної ситуації відображає стан у більшості сфер господарства країни, але не може однозначно свідчити про такий стан в усіх галузях.

Комплексна оцінка інвестиційної привабливості в авторських методиках ґрунтується на аналізі кількох складових. У більшості методик до них відносять аналіз інвестиційно-

го клімату держави (включає дослідження вартості валового національного продукту, рівня зайнятості, інфляції, процентних ставок, валютного курсу, фіскальної і монетарної політики уряду та їх впливу на діяльність суб'єктів господарювання).

В.Є. Будяков виділяє в інвестиційній привабливості окремі її детермінанти: інвестиційний клімат, інвестиційний потенціал, інвестиційний ризик та інвестиційна активність [1, с. 3]. В той же час у своїй монографії А.І. Сухоруков інвестиційний клімат визначає як сукупність політичних, економічних, юридичних, соціальних і інших чинників, які визначають, у підсумку, ступінь ризику капіталовкладень і можливостей їх ефективного використання [13]. Таким чином, за останнім підходом інвестиційний клімат формує інвестиційний ризик.

На думку Я.О. Колесник, Н.Є. Скоробагатової, “інвестиційна привабливість – це економічна категорія, яка поєднує в собі аналіз таких характеристик, як природно-ресурсний потенціал, рівень економічного розвитку країни, політична стабільність, освітній та науковий потенціал, географічне положення, господарський розвиток країни тощо, при здійсненні якого інвестор може оцінити доцільність вкладання в цю країну інвестицій та наявність можливостей для подальшої діяльності” [6].

Практичний підхід до поняття “інвестиційна привабливість країни” в українського вченого Н.В. Ковалю: “це позиція країни на світовому ринку інвестиційних ресурсів порівняно з іншими країнами-реципієнтами інвестицій, яка залежить від умов інвестиційної діяльності в країні та характеризує доцільність вкладення капіталу в конкретну країну” [5, с. 4].

Отже, єдиного підходу до дефініції “інвестиційна привабливість країни” не існує. На нашу думку, інвестиційний клімат, як сукупність окремих чинників політичного, правового, економічного, соціального та організаційного характеру, формує інвестиційну привабливість країни. Така думка підтверджується методиками практичних розрахунків рейтингової оцінки інвестиційної привабливості національних економік міжнародними організаціями.

Одним з найвпливовіших рейтингів оцінки інвестиційної привабливості у світі є індекс “Ведення бізнесу”, який щороку розраховується Світовим банком та Міжнародною фінансовою корпорацією *Doing Business*. Методика розрахунку побудована на оцінці умов ведення бізнесу в кожній країні від реєстрації до ліквідації компанії. Індекс “Ведення бізнесу” є інтегральним показником із десяти складових (до 2011 року – із дев'яти), що впливають на його формування (табл. 1). Ці складові фактично являють собою рейтингові оцінки, розраховані на основі окремих регуляторних, фіскальних та ринкових обмежень, що впливають на отримання чи досягнення результату (у дужках відмічено результат України у 2013 році) [2; 11]:

1) реєстрація підприємств – враховує кількість процедур з реєстрації (7), кількість днів (22), витрати у процентах від душевого доходу (1,5) та мінімальний сплачений капітал у процентах від душевого доходу населення (0,0);

2) отримання дозволу на будівництво – враховує кількість процедур (20), кількість днів (375), витрати у процентах від душевого доходу (1262,6);

3) підключення до мережі електропостачання – враховує кількість процедур (11), кількість днів (285), витрати у процентах від прибутку на душу населення (192,3);

4) реєстрація власності – враховує кількість процедур (10), кількість днів (69), витрати у процентах від вартості об'єкта власності (3,7);

5) кредитування – враховує рівень правової захищеності в балах від 0 до 10 (9), рейтинг доступності кредитної інформації від 0 до 6 (4), кількість позичальників у публічному реєстрі у процентах від дорослого населення (0,0), кількість позичальників у приватному реєстрі у процентах від дорослого населення (23,3);

6) захист інтересів інвесторів – враховує індекс повноважень прийняття рішення на фірмах (5), індекс відповідальності керівництва фірм (2), індекс впливу власників акцій (7), виводиться на основі попередніх трьох індексів індекс захисту інтересів інвесторів (4,7);

7) система оподаткування – враховує кількість платежів (28), кількість годин на рік (491), середньозважену ставку оподаткування у відсотках (55,4);

8) міжнародна торгівля – враховує кількість документів на оформлення експорту (6), кількість днів на оформлення експорту (30), витрати на оформлення експорту в дол США на контейнер (1865), кількість документів на оформлення імпорту (8), кількість днів на оформлення імпорту (33), витрати на оформлення імпорту в дол США на контейнер (2155);

9) забезпечення виконання контрактів – враховує кількість процедур (30), кількість днів (343), витрати у процентах від суми вимоги (41,5);

10) ліквідація підприємств (банкрутство) – враховує кількість років (2,9), витрати у процентах від статутного фонду (42), рівень повернення боргів при банкрутстві у центрах на долар (8,7).

Таблиця 1

Місце України у рейтинговому дослідженні Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації Doing Business за індексом “Ведення бізнесу” у розрізі окремих складових у 2009-2013 роках [11]

Категорії рейтингу	Місце у рейтингу по роках					Зміна позиції, 2013 р. до 2012 р.
	2009	2010	2011	2012	2013	
Реєстрація підприємств	128	136	118	116	50	+66
Отримання дозволу на будівництво	179	181	182	182	183	-1
Підключення до мережі електропостачання	...	...	169	170	166	+4
Реєстрація власності	140	160	165	168	149	+19
Кредитування	28	30	21	23	23	0
Захист інтересів інвесторів	142	108	108	114	117	-3
Система оподаткування	180	181	181	183	165	+18
Міжнародна торгівля	121	139	136	144	145	-1
Забезпечення виконання контрактів	48	43	44	44	42	+2
Ліквідація підприємств	143	145	158	158	157	+1
Ведення бізнесу	145	147	149	152	137	+15

Розрахунок рейтингу на кожний наступний рік здійснюється станом на 1 червня поточного року, базуючись на опитуванні понад 9600 авторитетних експертів із країн, що оцінюються.

Позитивні зрушення рейтингу України у 2013 році пов’язані, перш за все, зі значним поліпшенням умов започаткування бізнесу, реєстрації власності та зниженням податкового навантаження на бізнес. Однак сама система оподаткування, процедури з ліквідації підприємств та умови отримання дозволу на будівництво і підключення до системи енергопостачання знаходять на низьких місцях у світовому рейтингу.

Перевагою методики розрахунку індексу “Ведення бізнесу” є комплексне дослідження стану умов, в яких опиняється бізнес у кожній конкретній країні; недоліком – відсутність єдиної системи розрахунку і вимірювання кожного з показників, що входять до окремих складових, та недооцінка рівня ризику в країні.

Впливовою міжнародною організацією, що впливає на оцінку інвестиційної привабливості країн, є Всесвітній економічний форум у Давосі, який проводить досить складне оцінювання конкурентоспроможності країн світу, спираючись на дослідженнях 110 індикаторів, третина з них – статистичні дані міжнародних організацій, а решта –

дані щорічного опитування керівників підприємств за методологією цієї міжнародної організації. Всесвітній економічний форум почав розраховувати Індекс глобальної конкурентоспроможності у 1979 році. Україна була включена до рейтингу в 1997 році. Індекс складається з 12 субіндексів, представлених у таблиці 2.

Таблиця 2

Місце України у розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2007-2012 роках [7; 10]

Складові індексу	Місце у рейтингу по роках (кількість країн у рейтингу)					Зміна позиції, 2012 р. до 2011 р.
	2007-2008 (131)	2008-2009 (131)	2009-2010 (133)	2010-2011 (139)	2011-2012 (140)	
Індекс глобальної конкурентоспроможності	73	72	82	89	82	+7
Державні та приватні інституції	115	115	120	134	131	+3
Інфраструктура	77	79	78	68	71	-3
Макроекономічна стабільність	82	91	106	132	112	+20
Охорона здоров'я та початкова освіта	74	60	68	66	74	-8
Вища освіта та професійна підготовка	53	43	46	46	51	-5
Ефективність ринку товарів	101	103	109	129	129	0
Ефективність ринку праці	65	54	49	54	61	-7
Рівень розвитку фінансового ринку	85	85	106	119	116	+3
Оснащення новітніми технологіями	93	65	80	83	82	+1
Обсяг ринку	26	31	29	38	38	0
Рівень розвитку бізнесу	81	80	91	100	103	-3
Інноваційність	65	52	62	63	74	-11

Всесвітній економічний форум відносить Україну до країн з другою стадією розвитку економіки, які орієнтовані на ефективність. Особливістю цієї групи є орієнтованість на базові вимоги до конкурентоспроможності: розвинутість інфраструктури, макроекономічна стабільність, охорона здоров'я та початкова освіта. Однак у критичному стані знаходяться рівень розвитку фінансового ринку, ефективність ринку товарів та ринку праці, оснащення новітніми технологіями.

Покращення позиції України за рейтингом Індексу глобальної конкурентоспроможності у 2012 році пов'язано з макроекономічною стабілізацією та деяким покращенням рівня розвитку фінансового ринку та державних і приватних інституцій. Необхідно підкреслити, що значення п'ятьох з дванадцяти субіндексів для України знаходяться у категорії критичних відставань: державні та приватні інституції, ефективність товарного ринку, рівень розвитку фінансового ринку, макроекономічна стабільність та рівень розвитку бізнесу.

Перевагою методики розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності є ретельне дослідження різноманітних аспектів функціонування економіки держав з урахуванням думок експертів. Недоліком цього інтегрального показника є наявність у ньому окремих критеріїв, де кількість і склад властивостей, що синтезуються, значною мірою зумовлені суб'єктивними факторами.

Авторитетним рейтингом привабливості інвестиційного середовища країни є індекс конкурентоспроможності неприбуткової навчально-дослідницької структури – Міжнародний інститут розвитку менеджменту (м. Лозанна, Швейцарія). В основу цього рейтингу покладено оцінку здатності національної системи управління створювати сприятливі умови і конкурентоспроможне середовище для об'єктів підприємницької діяльності. Міжнародний інститут розвитку менеджменту оцінює кожну країну на основі аналізу 331 критерію (у 2011 році) за чотирма основними напрямками:

- стан економіки (78 критеріїв);

- ефективність уряду (урядової політики) (71 критерій);
- ефективність бізнесу (стан ділового середовища) (68 критеріїв);
- стан інфраструктури (114 критеріїв).

Дві третини показників становить національна статистика та статистичні дані, акумульовані міжнародними дослідницькими організаціями, за попередній рік, одна третина – результати управлінського опитування.

Україна вперше увійшла до цього рейтингу 2007 року. Протягом всіх наступних років динаміка позицій України є негативною, демонструючи прикру стабільність, постійно перебуваючи наприкінці списку (табл. 3).

Таблиця 3

Місце України в рейтингу конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту в 2007-2011 роках [9]

Складові індексу	Місце у рейтингу по роках (кількість країн у рейтингу)					Зміна позиції, 2011 р. до 2010 р.
	2007 (55)	2008 (55)	2009 (57)	2010 (58)	2011 (59)	
Загальна оцінка конкурентоспроможності	46	54	56	57	57	0
Економічні показники	43	50	55	55	45	+10
Ефективність уряду	48	52	56	56	58	-2
Ефективність бізнесу	46	52	53	54	55	-1
Інфраструктура	47	46	48	41	48	-7

У 2012 році Україна посіла 57 місце у рейтингу конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту серед 59 країн, набравши 46,88 балів зі 100 можливих [14]. Оцінювання проводилось на основі 329 критеріїв. Необхідно звернути увагу, що за останні 5 років аналітики Міжнародного інституту розвитку менеджменту стабільно негативно оцінюють ситуацію, яка склалася в Україні, про що свідчить падіння її рейтингу з 2007 року на 11 позицій.

Рейтинг конкурентоспроможності Міжнародного інституту розвитку менеджменту, на відміну від рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму, охоплює ширший спектр показників, які включають у себе характеристику інфраструктури, суспільних настроїв та стандартів ведення бізнесу. Однак цей список країн цього рейтингу значно коротший за перелік країн Індексу глобальної конкурентоспроможності. Суперечним питанням також при встановленні рівня конкурентоспроможності Міжнародним інститутом розвитку менеджменту є нестабільна кількість критеріїв оцінки.

Безпосередня оцінка інвестиційної привабливості України з вересня 2008 року також проводиться Європейською Бізнес Асоціацією (неурядова організація, яка об'єднує 950 європейських, міжнародних і вітчизняних компаній, що працюють в Україні). Дослідження виконується методом щоквартального опитування керівників українських і закордонних компаній-членів Асоціації, які працюють на українському ринку. Об'єктом дослідження виступає інвестиційний клімат як сукупність політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших факторів, які в кінцевому рахунку визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання [3]. Індекс інвестиційної привабливості розраховується за методом розрахунку середнього арифметичного значень п'яти компонентів, оцінених за п'ятибальною системою: загальна оцінка інвестиційного клімату, динаміка розвитку інвестиційного клімату за підсумками попереднього кварталу, очікувана динаміка розвитку інвестиційного клімату на найближчі три місяці, ймовірність інвестування в Україну з боку нових учасників, оцінка інвестиційного клімату в конкретній галузі в найближчі три місяці.

Динаміку Індексу інвестиційної привабливості України за вересень 2008 року – березень 2012 року представлено на рисунку. За підсумками четвертого кварталу 2012 року, Європейська Бізнес Асоціація погіршила Індекс інвестиційної привабливості України до 2,12 бала (це найнижчий показник за останні 4 роки) [4].

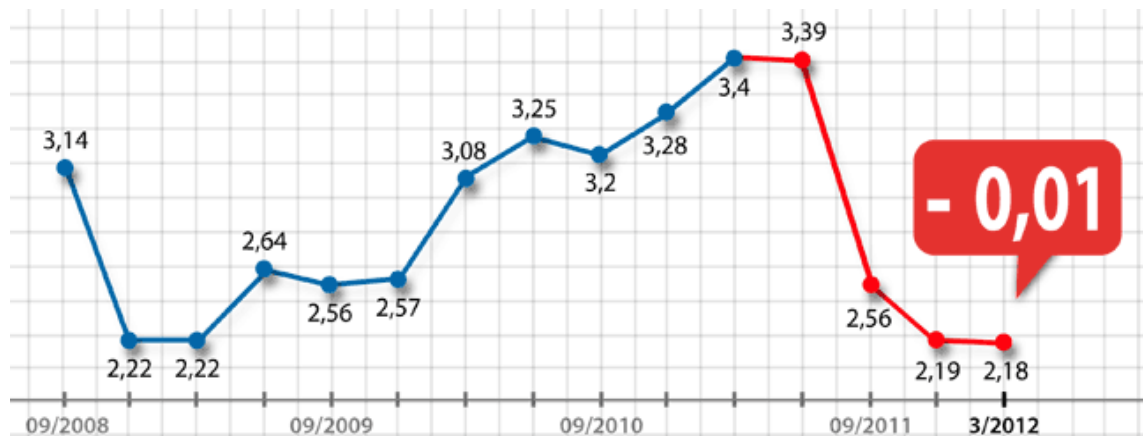

Рис. Динаміка Індексу інвестиційної привабливості України за вересень 2008 року – березень 2012 року [3]

Основною перевагою методики оцінювання Індексу інвестиційної привабливості є експертна оцінка стану економіки України зсередини, тобто на основі досвіду праці на вітчизняному ринку. Недоліком можна вважати відсутність порівняльної оцінки з іншими країнами та спрощений підхід до самого оцінювання.

Висновки і пропозиції. Методики міжнародної оцінки інвестиційної привабливості мають значні розбіжності, однак велика кількість методик ранжування дозволяє інвестору отримати різносторонню інформацію стосовно всіх аспектів інвестиційної привабливості країни та проводити систематичний порівняльний аналіз ефективності національного конкурентного середовища. Прозорість інформації щодо методики ранжування більшості критеріїв дає право впливати на майбутні результати шляхом проведення реформ, у першу чергу, у найслабших позиціях рейтингів.

Аналіз міжнародних рейтингових оцінок доводить низькі конкурентні позиції інвестиційної привабливості вітчизняної економіки. Основними чинниками, що негативно впливають на інвестиційну привабливість України, є: низька ефективність уряду, складність отримання дозвільних документів, слабка розвиненість фінансового ринку і ринку товарів, складність і несталість системи оподаткування. Вирішення проблем національної економіки необхідно починати зі зміни філософії уряду, орієнтовану на створення умов для зацікавлення вітчизняного інвестора вкладати кошти та використовувати прибутки всередині країни, не вивозячи їх за кордон. Беззаперечним є факт, що основою інвестиційної привабливості країни є конкурентоспроможні національні підприємства. Тому у справі розвитку конкурентоспроможності підприємств промислова політика держави має бути спрямована на розв'язання таких завдань:

- вдосконалення правового регулювання розвитку конкурентного середовища;
- постійний розвиток і вдосконалення інфраструктури промисловості;
- активізація інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств;
- сприяння розвитку лізингу інноваційного виробничого обладнання;
- запровадження стимулів ресурсозаощадження та енергозбереження;
- орієнтація виробництва на міжнародні стандарти якості;
- стимулювання і розширення виробництва, орієнтованого на експорт;
- впровадження сучасного інструментарію захисту інтересів вітчизняного виробника.

Важливим моментом у вирішенні питань економічного розвитку і відповідного покращення інвестиційної привабливості держави є формування нового світогляду украї-

нських бізнесменів і менеджерів, ядром якого повинно стати усвідомлення необхідності інноваційного технологічного розвитку, без якого в сучасних умовах не можливе виробництво конкурентоспроможного кінцевого продукту.

Список використаних джерел

1. Будяков В. Є. Методи підвищення інвестиційної активності у регіоні: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / В. Є. Будяков. – Донецьк, 2009. – 22 с.
2. Ведение бизнеса в Украине – Doing Business – Всемирный Банк [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine/>.
3. ЄБА Індекс інвестиційної привабливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eba.com.ua/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=7&Itemid=13&lang=uk.
4. Європейська Бізнес Асоціація погіршила Індекс інвестиційної привабливості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/ukr/detail/151145>.
5. Коваль Н. В. Інвестиційна привабливість України в міжнародних рейтингових оцінках / Н. В. Коваль // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 17. – С. 3-10.
6. Колесник Я. О. Проблеми визначення інвестиційної привабливості та інвестиційного клімату в Україні [Електронний ресурс] / Я. О. Колесник, Н. Є. Скоробагатова. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Evkpi/2012/3ME%5C12.pdf.
7. Конкурентоспроможність економіки України: місце України в основних світових рейтингах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=173714&cat_id=173713.
8. Коюда О. П. Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 "Економіка підприємства і організація виробництва" / О. П. Коюда. – Х., 2003. – 16 с.
9. Лігоненко Л. О. Оцінка інноваційності економіки в міждержавних рейтингах / Л. О. Лігоненко // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 3. – С. 5-22.
10. Малий І. Й. Україна: макроекономічний вимір конкурентоспроможності економіки / І. Й. Малий, Т. О. Королук // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2012. – № 27 (Т.1). – С. 156-163.
11. Місце України за рейтингом "Ведення бізнесу 2013" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/193720/file/DB_2013.doc.
12. Пластун О. Л. Міжнародні інвестиційні рейтинги як засіб усунення інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні / О. Л. Пластун, О. В. Дудкін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 191-198.
13. Сухоруков А. І. Інвестування української економіки : монографія / А. І. Сухоруков, С. І. Пирожков, Г. Г. Шестопапов та ін. ; під ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІПМБ, ЗАТ "ВІПОЛ", 2005. – 440 с.
14. IMD announces its 2012 World Competitiveness Rankings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imd.org/news/IMD-announces-its-2012-World-Competitiveness-Rankings.cfm>.

УДК 338.246

Д.С. Пілевич, ст. викладач

Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто теоретичні аспекти формування інвестиційної політики, досліджено підходи до трактування дефініції «інвестиційна політика», визначені основні види інвестиційної політики.

Ключові слова: інвестиція, інвестиційна діяльність, інвестиційний потенціал, інвестиційний клімат, регіональна інвестиційна політика, галузева інвестиційна політика, інвестиційна політика окремих суб'єктів господарювання.

В статье рассмотрены теоретические аспекты формирования инвестиционной политики, исследованы подходы к определению дефиниции «инвестиционная политика», определены основные виды инвестиционной политики.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционная деятельность, инвестиционный потенциал, инвестиционный климат, региональная инвестиционная политика, отраслевая инвестиционная политика, инвестиционная политика отдельных субъектов хозяйствования.

The theoretical aspects the formation of investment policy were considered, the approaches to the interpretation of definition "investment policy" were investigated, the basic types of investment policy were determined.

Key words: investment, investment activity, investment potential, investment climate, regional investment policy, industrial investment policy, investment policy of separate entities.

Постановка проблеми. Розвиток економіки країни не можливий без залучення інвестицій до національного господарства. Необхідність формування, залучення, акумулювання та використання інвестицій є об'єктивною передумовою поступального розвитку суспільства. На сучасному етапі важливими та актуальними стають питання пошуку нових джерел інвестиційних ресурсів, які б забезпечили подальший економічний розвиток держави.

Важливість залучення інвестицій до економічного обігу обумовлено системою якісних та позитивних ефектів, які вони створюють як для окремих галузей національного господарства, так і для економіки країни загалом. Надзвичайно важливими стають питання формування ефективної інвестиційної політики, яка б сприяла залученню необхідних обсягів інвестицій, котрі забезпечували б економічне зростання в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та методологічним аспектам дослідження питань формування інвестиційної політики присвячені наукові роботи таких учених: В. Струніної, З. В. Герасимчук, С. В. Леонова, Н. П. Москалюк, В. П. Пшеничної, А. В. Череп, А. В. Яценко, С. В. Курило та інших науковців.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на численні фундаментальні та прикладні наукові дослідження, актуальними залишаються питання вивчення теоретичних аспектів формування інвестиційної політики: з'ясування сутності дефініції «інвестиційна політика», визначення основних її видів.

Мета статті. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів формування інвестиційної політики.

Виклад основного матеріалу. Теоретично важливими аспектами подальших досліджень питань інвестиційної політики є ґрунтовний аналіз терміна «інвестиція». Варто зазначити, що у науковій літературі можна зустріти більше ста визначень зазначеної дефініції. У таблиці представлені деякі трактування зазначеного терміна.

Таблиця

Трактування терміна «інвестиція»

Трактування	Джерело
1	2
Інвестиція – всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект	Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.1991 р. № 1560–ХІІ / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 1991. – № 47. – С. 646 [2]

Закінчення табл.

1	2
Інвестиції – господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно	Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (ст. 14) [1]
Інвестиція – вкладення коштів у різноманітні об'єкти (активи) з метою одержання доходу від володіння таким об'єктом (активом) та/або від зростання його вартості у майбутньому	Фінансова енциклопедія / [О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха та ін.]; за заг. ред. О. П. Орлюка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 472 с. [11]
Інвестиції – вкладення капіталу з метою його наступного зростання	Крамаренко Г. О. Фінансовий менеджмент: підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 520 с. [5]
Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток і чистий дохід у сумі амортизаційних відрахувань, або досягається соціальний ефект	Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз: підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 566 с. [12]

Отже, з даних таблиці можна дійти висновку, що найбільш загальне та обґрунтоване визначення терміна «інвестиція» наведене у Законі України «Про інвестиційну діяльність», яке і буде використовуватися нами у подальшому дослідженні.

У науковій літературі в контексті вивчення теоретичних, методичних та практичних аспектів інвестиційної політики досить часто, що обумовлено об'єктивною необхідністю, використовують такі поняття, як «інвестиційна діяльність», «інвестиційний клімат», «інвестиційний потенціал», «інвестиційна інфраструктура». Розглянемо ці дефініції більш детально, встановимо між ними зв'язки (рис. 1). Це дозволить у майбутньому більш ґрунтовніше розглянути термін «інвестиційна політика» та з'ясувати його сутність.

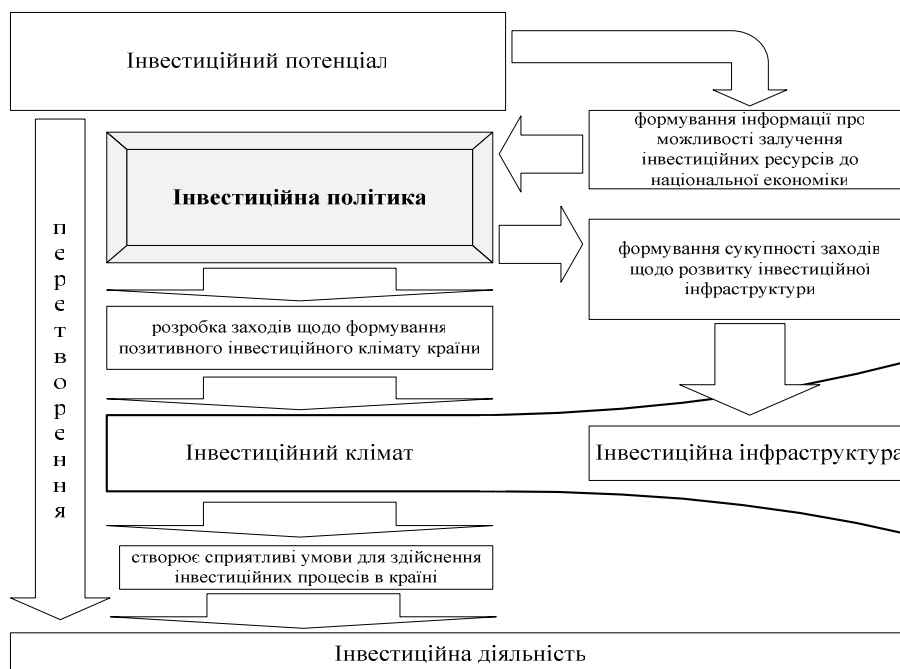

Рис. 1. Співвідношення між поняттями «інвестиційна політика», «інвестиційна діяльність», «інвестиційний клімат», «інвестиційний потенціал», «інвестиційна інфраструктура»

Інвестиційна діяльність – діяльність, що полягає у здійсненні інвестицій, тобто сукупність всіх видів майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Сукупність політичних, соціально-економічних, фінансових, соціокультурних, організаційно-правових та географічних факторів, наявних у тій чи іншій країні, які приваблюють або відштовхують інвесторів, прийнято називати її інвестиційним кліматом [10].

Насамперед, варто зазначити, що інвестиційний клімат безпосередньо впливає на інвестиційну діяльність у межах країни, окремих галузей, окремих регіонів (рис. 1).

Для визначення терміна «інвестиційна інфраструктура» з початку визначимо сутність дефініції «інфраструктура». Інфраструктура – це сукупність організацій, установ, посередників, завдання яких полягає в обслуговуванні будь-якої соціально-економічної системи для забезпечення нормальної її діяльності [4, с. 12].

Інвестиційна інфраструктура – сукупність організацій, установ, посередників, що обслуговують і забезпечують реалізацію інвестиційних процесів у країні. До таких структур можна віднести комерційні банки, що здійснюють інвестиційну діяльність, інститути спільного інвестування, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, різноманітні рейтингові агентства, які забезпечують інвесторів необхідною інформацією про стан інвестиційного ринку, біржова система з торгівлі цінними паперами, позабіржові системи тощо.

Стан інвестиційної інфраструктури є одним з чинників, що формує інвестиційний клімат країни, тобто інвестиційна інфраструктура є складовою підсистемою інвестиційного клімату країни.

Розглянемо дефініцію «інвестиційний потенціал». Термін “потенціал”, застосований до якогось конкретного суб’єкта дослідження, повинен характеризувати не тільки наявні ресурси, але й можливості та інтегральні здатності цього суб’єкта ефективно вирішувати поставлені перед ним завдання, раціонально використовуючи при цьому ресурси й враховуючи та узгоджуючи різні інтереси різних сторін [7, с. 19].

Інвестиційний потенціал варто розглядати як сукупність певних можливостей щодо залучення додаткових інвестицій у розвиток країни, галузі, регіону, окремого суб’єкта господарювання. У статті інвестиційний потенціал розглядається як сукупність всіх можливостей щодо залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій до розвитку національної економіки.

Таким чином, інвестиційний потенціал формується самостійно в межах національної економіки і не впливає на розвиток суспільства. Однак під дією сукупності різноманітних факторів, які складають сутність інвестиційної політики країни, інвестиційний потенціал поступово перетворюється в інвестиційну діяльність, тобто реальні інвестиційні проекти, що сприяють розвитку національного господарства. Будь-яка країна повинна бути зацікавлена в тому, щоб інвестиційний потенціал перетворювався в інвестиційну діяльність. Відповідно, важливими стають питання формування адекватної сучасним реаліям та ефективної інвестиційної політики в системі національної економіки, яка дасть імпульс до розвитку інвестиційної діяльності, в межах території країни.

Проаналізуємо економічний зміст дефініції «інвестиційна політика». У науковій літературі наводиться значна кількість визначень зазначеного терміна. Так, Н. П. Москалюк у дисертаційному дослідженні зазначає, що в сучасній економічній літературі не існує єдиного погляду на державну інвестиційну політику. Вона визначається як частина державної економічної політики, спрямованої на забезпечення ефективної інвестиційної діяльності економічних агентів, або – як комплекс правових, адміністративних та економічних заходів, спрямованих на поширення й активізацію інвестиційних процесів. Перше визначення носить надто загальну форму; інше – зводить інвестиційну політику держави лише до її заходів. Автором обґрунтовується таке визначення «інвестиційної політики» – діяльність держави щодо визначення мети, основних завдань і пріоритетних напрямів розвитку інвестиційного процесу в країні та комплекс заходів, спрямованих на реалізацію поставлених завдань [8, с. 7].

В. П. Пшенична під терміном «державна інвестиційна політика» розглядає складову економічної політики держави, що передбачає дію економічних інструментів, які забезпечують вплив на інвестиційний процес у межах чинних нормативно-правових актів країни з метою досягнення соціального та економічного ефектів, при врахуванні ресурсних та інституційних обмежень [9, с. 5-6].

Не можна не погодитися з А. В. Яценко, що державна інвестиційна політика являє собою систему заходів, що визначають обсяг, структуру та основні напрямки усіх вкладень (фізичних, фінансових, матеріальних, нематеріальних, інтелектуальних) для забезпечення високих темпів розвитку економіки через концентрацію вкладень на тих ділянках, від яких залежать досягнення високих темпів розвитку виробництва, збалансованість та ефективність економіки, одержання максимального приросту продукції і доходу на одиницю витрат [13, с. 135; 14]. Однак якщо заходи, що здійснюються, не приводять до високих темпів розвитку економіки, то за логікою побудови трактування, це вже не є інвестиційної політикою, хоча за сутнісним підходом це також інвестиційна політика, але неефективна.

С. В. Курило розглядає під інвестиційною політикою держави комплекс цілеспрямованих заходів, проведених державою, зі створення сприятливих умов для всіх суб'єктів господарювання з метою поживавлення інвестиційної діяльності, піднесення інвестиційної діяльності, піднесення економіки, підвищення ефективності виробництва та вирішення соціальних проблем [6, с. 109].

Таким чином, проаналізувавши різнобічні визначення інших науковців щодо визначення терміна «інвестиційна політика», варто зазначити, що більшість з них під інвестиційною політикою розуміють, насамперед, державну інвестиційну політику і розглядають цей термін як сукупність заходів економічного, соціального, політичного, організаційного характеру, що направлені на активізацію інвестиційної діяльності в державі. На нашу думку, термін «інвестиційна політика» треба розглядати глибше та ґрунтовніше, оскільки за сутнісною ознакою це не лише державна інвестиційна політика, але й політика окремих підприємств щодо здійснення інвестиційних проєктів, окремих фізичних осіб-інвесторів, які займаються інвестуванням коштів у реальні та фінансові інвестиційні проєкти.

У науковій літературі існують підходи, за якими у системі державної інвестиційної політики виділяють:

- а) регіональну інвестиційну політику;
- б) галузеву інвестиційну політику;
- в) інвестиційну політику окремих суб'єктів господарювання [6, с. 110].

На нашу думку, відносити інвестиційну політику суб'єктів господарювання до державної інвестиційної політики є недоцільним та необґрунтованим. Оскільки, говорячи про державну інвестиційну політику, ми, насамперед, маємо на увазі ті заходи, які здійснює держава щодо активізації інвестиційних процесів у країні, однак самі суб'єкти господарювання також мають змогу приймати рішення про основні напрямки інвестиційної політики свого підприємства і не обов'язково вони будуть корелювати з заходами державної інвестиційної політики. Саме тому інвестиційну політику окремих підприємств необхідно виділяти, на наш погляд, в окрему частину інвестиційної політики.

Досить мало наукових досліджень сьогодні присвячено індивідуальним інвесторам, що самостійно займаються інвестиційною діяльністю або через фінансових посередників. Така ситуація може бути пояснена непопулярністю здійснення фінансування інвестиційних проєктів індивідуальними інвесторами в нашій країні.

Таким чином, інвестиційну політику можна розглядати як певну систему, що зображена на рисунку 2.

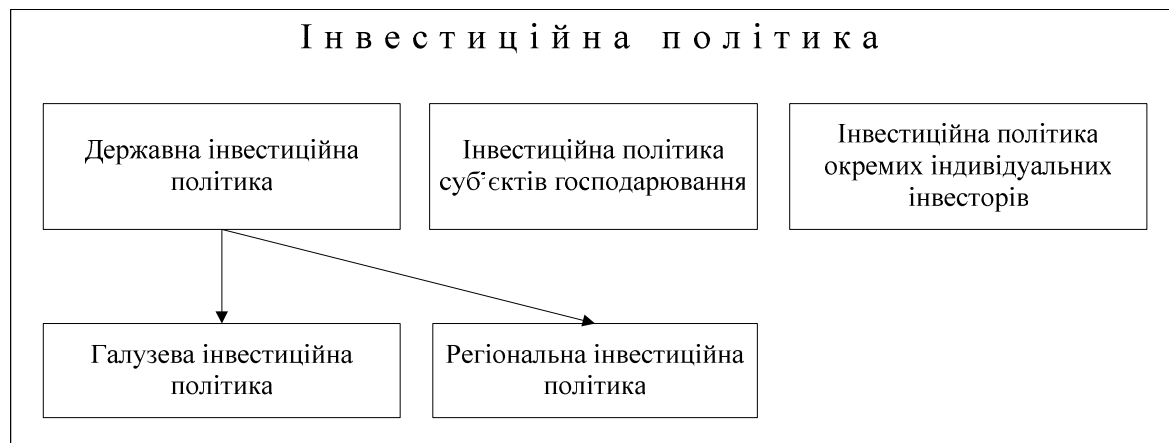

Рис. 2. Складові інвестиційної політики

Під терміном інвестиційна політика ми пропонуємо розглядати сукупність заходів, що направлені на формування сприятливих умов для здійснення інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку або забезпечення соціального ефекту від їх здійснення.

Інвестиційна політика складається з трьох основних частин (рис. 2): державної інвестиційної політики, інвестиційної політики суб'єктів господарювання, інвестиційної політики окремих індивідуальних інвесторів.

Державна інвестиційна політика – частина економічної політики, комплекс різнобічних заходів, що здійснюються державою з метою формування сприятливих умов для здійснення інвестиційної діяльності на її території. Доволі складно погодитися з думкою деяких науковців, що сутність державної інвестиційної політики полягає у створенні привабливих умов здійснення інвестиційної діяльності для всіх суб'єктів господарювання.

Інвестиційна політика держави, щоб бути ефективною, повинна обов'язково корелювати з економічною політикою та відповідати основним пріоритетам розвитку суспільства та країни. Тобто інвестиційна політика – це інструмент у руках держави, за допомогою якого вона може стимулювати розвиток окремих галузей економіки, регіонів, створюючи сприятливі умови залучення та освоєння інвестицій.

З метою активізації пріоритетних галузей економіки Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць», який спрямований на створення умов для активізації інвестиційної діяльності за рахунок концентрації ресурсів держави на пріоритетних напрямках розвитку економіки з метою запровадження новітніх та енергозберігаючих технологій, створення нових робочих місць, розвитку регіонів [3].

Згідно з Законом пріоритетними галузями економіки є галузі, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній екологічно чистій продукції, високоякісних послугах, які реалізують державну політику щодо розвитку виробничого та експортного потенціалу, створення нових робочих місць [3]. Перелік пріоритетних галузей економіки визначається Кабінетом Міністрів України.

Інвестиційним проектом у пріоритетній галузі економіки вважається інвестиційний проект, що передбачається реалізувати на новоствореному або діючому підприємстві, на якому буде проведено реконструкцію або модернізацію (за обов'язкової умови виділення окремого структурного підрозділу, на якому буде реалізовуватися інвестиційний проект) та який одночасно відповідає таким критеріям:

- 1) загальна кошторисна вартість перевищує суму, еквівалентну:
 - 3 мільйонам євро – для суб'єктів великого підприємництва;
 - 1 мільйону євро – для суб'єктів середнього підприємництва;
 - 500 тисячам євро – для суб'єктів малого підприємництва;

2) кількість створених нових робочих місць для працівників, які безпосередньо задіяні у виробничих процесах, перевищує:

150 – для суб'єктів великого підприємництва;

50 – для суб'єктів середнього підприємництва;

25 – для суб'єктів малого підприємництва;

3) середня заробітна плата працівників не менш як у 2,5 рази перевищує розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року [3].

Державна інвестиційна політика включає в себе галузеву інвестиційну політику та регіональну інвестиційну політику.

Галузева інвестиційна політика – частина державної інвестиційної політики, що направлена на створення різнобічних заходів з метою стимулювання активізацій інвестиційних процесів у певній, визначеній галузі національного господарства.

Створення сприятливих умов для розвитку окремих галузей є досить поширеним інструментом впливу в руках держави на процеси активізації інвестиційної діяльності. Наприклад, останнім часом держава активно підтримує галузь альтернативної енергетики, що сприяє залученню значних обсягів як іноземних, так і внутрішніх інвестицій у підприємства зазначеної галузі.

Регіональна інвестиційна політика – частина державної інвестиційної політики, суть якої полягає у створенні сприятливих умов для активізації економічного розвитку окремих регіонів країни.

Регіональна інвестиційна політика повинна використовуватися державою, насамперед, для активізації інвестиційних процесів у депресивних регіонах країни з метою стимулювання економічного розвитку цих територій.

Доволі часто державна галузева та державна регіональна інвестиційні політики перетинаються, що приводить до активізації здійснення різнобічних інвестиційних процесів в окремих галузях національного господарства. Наприклад, створюючи сприятливі умови для залучення інвестицій до вугільної галузі України, держава, відповідно, створює умови для залучення інвестицій в ті регіони, де розташовується найбільша кількість відповідних підприємств.

Також ще одним з інструментів державної регіональної інвестиційної політики є створення технологічних парків та вільних економічних зон. В Україні існує негативний досвід використання цих інструментів, тому на сучасному етапі держава не користується цими інструментами для активізації інвестиційної діяльності в окремих регіонах, хоча, на нашу думку, для депресивних регіонів використання цих методів, що зарекомендували себе позитивно в зарубіжних країнах, є ефективним способом залучення інвестицій.

Інвестиційна політика суб'єктів господарювання – частина економічної політики підприємства, що полягає у розробці заходів щодо здійснення інвестиційної діяльності.

Трактування терміна «інвестиційна політика суб'єктів господарювання» за сутнісною ознакою відрізняється від державної інвестиційної політики, оскільки підприємства, на відміну від держави, не можуть створювати сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності, тому інвестиційна політика на мікрорівні полягає у розробці заходів щодо подальшої інвестиційної діяльності окремого підприємства.

Інвестиційна політика суб'єктів господарювання – сукупність різнобічних заходів, що визначають напрямки здійснення інвестиційної діяльності окремо взятого суб'єкта господарювання.

Подібний підхід застосовуємо і до визначення інвестиційної політики окремих, індивідуальних інвесторів – сукупність заходів, що визначають напрямки вкладення коштів окремих фізичних осіб.

Як вже зазначалося, у науковій літературі досить незначна кількість робіт присвячена дослідженню питань формування інвестиційної політики індивідуальних інвесторів, хоча на практиці, більша частина населення постійно приймає рішення про вкладання своїх тимчасом вільних коштів у різнобічні інвестиційні інструменти, до яких можна віднести такі: вкладення коштів на депозитні рахунки фінансових посередників (комерційних банків, кредитних спілок, фінансових компаній), купівля цінних паперів інвестиційних фондів (за допомогою інститутів спільного інвестування), пряма купівля цінних паперів окремих підприємств, організацій, придбання золота та дорогоцінних металів, купівля об'єктів нерухомості.

Питання аналізу переваг індивідуальних інвесторів щодо вкладання своїх вільних коштів на сьогодні залишаються маловивченими та малодослідженими, що призводить у сукупності з економічною ситуацією в Україні до незначної ролі цього виду інвестиційних ресурсів у розвитку національної економіки.

Висновки. Таким чином, під інвестиційною політикою, на наш погляд, варто розуміти сукупність заходів, що направлені на формування сприятливих умов для здійснення інвестиційної діяльності з метою отримання прибутку або забезпечення соціального ефекту від їх здійснення.

Інвестиційна політика складається з трьох основних частин: державної інвестиційної політики, інвестиційної політики суб'єктів господарювання, інвестиційної політики окремих індивідуальних інвесторів.

Державна інвестиційна політика – частина економічної політики, комплекс різнобічних заходів, що здійснюються державою з метою формування сприятливих умов для здійснення інвестиційної діяльності на її території.

Державна інвестиційна політика включає в себе галузеву інвестиційну політику та регіональну інвестиційну політику.

Галузева інвестиційна політика – частина державної інвестиційної політики, що направлена на створення різнобічних заходів з метою стимулювання активізацій інвестиційних процесів у певній, визначеній галузі національного господарства.

Регіональна інвестиційна політика – частина державної інвестиційної політики, суть якої полягає у створенні сприятливих умов для активізації економічного розвитку окремих регіонів країни.

Інвестиційна політика суб'єктів господарювання – сукупність різнобічних заходів, що визначають напрямки здійснення інвестиційної діяльності окремо взятого суб'єкта господарювання.

Інвестиційна політика окремих індивідуальних інвесторів – сукупність заходів, що визначають напрямки вкладення коштів окремих фізичних осіб.

Список використаних джерел

1. *Податковий кодекс України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. *Про інвестиційну діяльність* : Закон України від 18.09.1991 р. № 1560–XII / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 1991. – № 47. – С. 646.
3. *Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць* [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>.
4. Герасимчук З. В. Економічна сутність інвестиційної інфраструктури регіону / З. В. Герасимчук, Ю. А. Подерня-Масюк // *Економічні науки* : зб. наук. праць Луцьк. нац. техн. ун-ту. Серія : Регіональна економіка. – 2008. – № 5, Ч. 2. – С. 6-14.
5. *Крамаренко Г. О.* Фінансовий менеджмент : підручник / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К. : Центр навчальної літератури, 2009. – 520 с.

6. Курило С. В. Інвестиційна політика, її сутність і роль у сучасних умовах / С. В. Курило // Держава та регіони. – 2009. – № 2. – С. 109-111.

7. Леонов С. В. Інвестиційний потенціал банківської системи: методологія формування та використання: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / С. В. Леонов. – Суми : Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2009. – 451 с.

8. Москалюк Н. П. Державна інвестиційна політика в умовах стабілізації національної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.03 «Організація, управління, планування і регулювання економікою» / Н. П. Москалюк. – К. : Київський національний економічний університет, 2002. – 24 с.

9. Пшенична В. П. Розвиток механізму реалізації державної інвестиційної політики України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / В. П. Пшенична. – К. : Донецький державний університет управління, 2011. – 25 с.

10. Струніна В. Шляхи поліпшення інвестиційного клімату в Україні / В. Струніна // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 11-16.

11. Фінансова енциклопедія / [О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха та ін.] ; за заг. ред. О. П. Орлюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 472 с.

12. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 566 с.

13. Череп А. В. Інвестиційна політика України в сучасних умовах нестабільності / А. В. Череп, А. Г. Іванова // Економічний простір. – 2011. – № 47. – С. 133-137.

14. Яценко А. В. Формування інвестиційної політики зі стратегічних позицій розвитку України / А. В. Яценко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 12-17.

УДК 330.341.1

Л.А. Подимова, мол. наук. співроб.

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Досліджено теоретичні аспекти формування національної інноваційної системи. Проаналізовано результати оцінки конкурентоспроможності України на міжнародній арені. Виділені основні проблеми формування національної інноваційної системи України та умови зростання інноваційної активності підприємств.

Ключові слова: інновації, національна інноваційна система, інноваційна економіка.

Исследованы теоретические аспекты формирования национальной инновационной системы. Проанализированы результаты оценки конкурентоспособности Украины на международной арене. Выделены основные проблемы формирования национальной инновационной системы Украины и условия роста инновационной активности предприятий.

Ключевые слова: инновации, национальная инновационная система, инновационная экономика.

The theoretical aspects of the national innovation system have been investigated. The results of evaluation of Ukraine's competitiveness on the international scene have been analyzed. The basic problems of the formation of the Ukraine's national innovation system and growing conditions of innovation activity of enterprises have been selected.

Key words: innovation, National Innovation System, Innovation economy.

Постановка проблеми. Ще нещодавно відмінності у рівнях розвитку між країнами пояснювалися різницею в кількості накопиченого капіталу на одного працівника. Однак, починаючи з 1960-х років, отримала велику підтримку думка про те, що рівень розвитку країн обумовлений, головним чином, технологічними відмінностями. Досвід провідних країн відображає новий етап формування інноваційного суспільства – побудови економіки, заснованої головним чином на знаннях, на розвитку економіки інновацій, яка пов'язана з розробкою, впровадженням та використанням високих технологій.

Україні необхідно рухатися в напрямку глобальної інтеграції та інноваційного розвитку, формувати інноваційний тип економіки. В іншому ж випадку країна буде відчужена від власних ресурсів (у тому числі інтелектуальних) і вільного вибору власної стратегії.

Таким чином, питання, що стосуються формування національної інноваційної системи, нині набули особливої актуальності для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження формування та функціонування національних інноваційних систем, проблем інновацій стали предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних та закордонних учених: О. Амоші, І. Багрової, Ю. Бажала, В. Білозубенка, М. Бунчука, В. Гейця, М. Йохни, Н. Іванової, І. Карпуна, Б.-А. Лундвала, І. Макаренка, Р. Нельсона, В. Побірченко, О. Поповича, В. Семиноженка, В. Стадника, Л. Федулової, К. Фрімена, А. Чухна, Л. Яремко та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Формування ефективної національної інноваційної системи (НІС), яка здатна залучити існуючий науково-технічний потенціал та активізувати підприємницький сектор у сфері інновацій, є важливим завданням, вирішення якого буде стимулювати економічний ріст та створення нових робочих місць як у сфері науки, так і виробництва та послуг.

Незважаючи на те, що в останні роки стрімко зростає кількість публікацій, присвячених питанням формування та функціонування НІС та українським урядом прийнято заходи з розвитку інноваційної активності та формування НІС, на сьогодні все ще недостатньо досліджено причини гальмування розвитку інноваційної активності.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз особливостей поняття національної інноваційної системи, аналіз існуючої ситуації в Україні з розвитку інноваційних процесів і національної інноваційної системи та розробка рекомендацій щодо державної політики для підвищення ефективності інновацій та сприяння розвитку НІС.

Виклад основного матеріалу. Сучасний розвиток світової економіки свідчить про те, що для успішного здійснення зовнішньоорієнтованої моделі економічного розвитку в Україні не може бути іншого шляху, ніж формування економіки, заснованої на знаннях, тобто економіки інноваційного типу.

На сьогодні виробництво сировини і напівфабрикатів домінує в експорті України, але ж навіть на цих ринках експорту спостерігається конкуренція, а зважаючи на здорожчання енергоносіїв, Україна дедалі все більше відторгається від експорту. Недооцінка цих обставин уже в найближчі роки може призвести до того, що країна остаточно буде витіснена з міжнародного ринку. У той же час провідні країни орієнтовані виходити на світові ринки з високотехнологічною продукцією – результатом реалізації знань. І для України розширення експортних можливостей можливо лише за умови пропозиції високотехнологічної продукції. А для цього необхідний розвиток національної інноваційної системи.

Ідея НІС (або системи інновацій) на противагу простим моделям інноваційного процесу отримала широкий розвиток у другій половині 80-х років минулого століття [1]. Вона розроблялася практично одночасно великою групою авторів. Першими в цьому напрямку стали Б. Лундвалл (Швеція), К. Фрімен, (Великобританія), Р. Нельсон (США). Кріс Фрімен присвятив своє дослідження технологічній політиці в Японії, описав основні елементи японської національної інноваційної системи, які забезпечили економічний успіх країни в тяжкий післявоєнний період.

У первісній інтерпретації концепції національної інноваційної системи пропонували зосередити увагу на науці і технології як основних факторів, що визначають успішну діяльність підприємств. Пізніше, в кінці 90-х років, концепція національної інноваційної системи отримала більш широке тлумачення з включенням усіх елементів соціально-економічної системи, враховуючи й те, що рівень технологічного розвитку та інновацій визначається і національними особливостями та історичним розвитком країни.

Інноваційні системи різних країн відрізняються, різняться й інноваційні стратегії та цілі різних держав. У кожному окремому випадку стратегія розвитку НІС нині визначається політикою уряду, нормативно-правовою базою, станом науково-технічного і промислового потенціалу, формами прямого і непрямого державного регулювання, станом внутрішнього ринку і ринку праці, а також історичними та культурними традиціями, і навіть відмінностями в географії та природі країни.

На сьогодні в Україні прийняті необхідні для інноваційного розвитку нормативно-правові акти та Закони України щодо розвитку інноваційної інфраструктури. Проте на практиці найчастіше ці положення мають декларативний характер, дії окремих положень взагалі призупиняються, відсутній системний та послідовний підхід, нерозвинена інноваційна інфраструктура.

До основних законодавчо-нормативних актів відносяться: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV «Про інноваційну діяльність», Постанова Кабінету Міністрів України від 17.09.2003 р. № 1474 «Про затвердження Порядку державної реєстрації інноваційних проектів і ведення Державного реєстру інноваційних проектів» зі змінами, Закон України від 08.09.2011 р. № 3715-VI «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 р. № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи», Постанова Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки», Закон України від 25.06.2009 р. №1563-VI «Про наукові парки», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.11.2011 р. № 1042-р «Про утворення державної наукової установи «Державний інститут науково-технічної та інноваційної експертизи», Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2011 р. № 1396 «Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи “Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу”, Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2012 № 701 «Про премію Кабінету Міністрів України за розроблення і впровадження інноваційних технологій».

Розпорядженням Кабінету Міністрів від 17 червня 2009 р. № 680-р була схвалена Концепція розвитку національної інноваційної системи. Уряд тим самим підкреслив, що в

Україні обрано інноваційну модель економічного розвитку. Задекларованою метою розвитку національної інноваційної системи є створення умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників за рахунок технологічної модернізації національної економіки, підвищення рівня їх інноваційної активності, виробництва інноваційної продукції, застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращання добробуту людини та забезпечення стабільного економічного зростання [2].

Структура НІС, запропонована в цій Концепції, відображена на рис. 1.

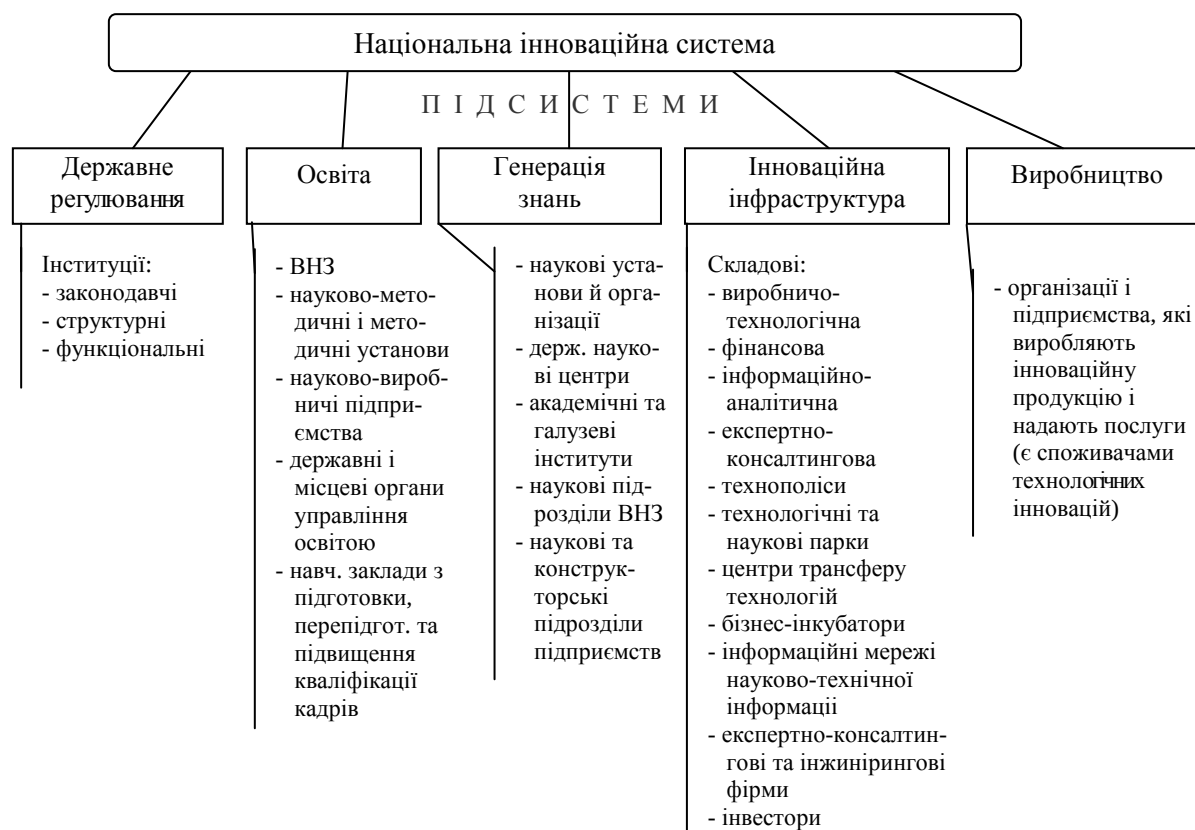

Рис. 1. Структура національної інноваційної системи

В Україні є потенціал для формування НІС. Насамперед, це висока концентрація ключових ресурсів для інноваційної діяльності – знань і кваліфікованих кадрів, які були підготовлені системою освіти і науки, сформованої ще в радянський період.

Але наразі процес розвитку національної інноваційної системи в Україні пов'язаний з певною кількістю проблем. Україна втратила своє місце в структурі міжнародного технологічного обміну і, відповідно, в системі, яка може ефективно концентрувати та задіювати матеріальні, трудові, наукові та фінансові ресурси для економічного зростання, а лише внутрішніх ресурсів для розвитку недостатньо.

Проаналізуємо динаміку змін рейтингу України за звітом про конкурентоспроможність (Global Competitiveness Report). Всесвітній економічний форум (ВЕФ) використовує індекс глобальної конкурентоспроможності, який виступає інструментом порівняння та використовується для оцінки конкурентоспроможності країн. Ця інформація надає бізнесу і політикам інструмент, за допомогою якого можливо об'єктивно оцінити відносно сильні і слабкі сторони національної економіки окремої країни порівняно з іншими країнами.

Результати оцінки конкурентоспроможності також допомагають виявити кращі напрямки розвитку в різних сферах.

У рейтингу Всесвітнього економічного форуму за 2009-2010 рр. Україна посіла 82-у позицію серед 133 країн, опустившись відразу на 10 позицій порівняно з результатами попереднього року, у 2010-2011 рр. – втрачає ще 7 пунктів (табл.) [3].

Таблиця

Рейтинг України на підставі Global Competitiveness Report 2008-2009, 2009-2010, 2010-2011, 2011-2012, 2012-2013

Рік	Позиція у рейтингу (Кількість країн у рейтингу)
2008	72 (134)
2009	82 (133)
2010	89 (139)
2011	82 (142)
2012	73 (144)

Після затяжної економічної кризи Україна у 2012 році підіймається з 82 на 73 позицію. На це вплинуло оздоровлення макроекономічного середовища порівняно з попередніми роками. Дефіцит бюджету був скорочений до 2,7 відсотка ВВП у 2011 році, співвідношення боргу до ВВП дещо знизилося, а інфляція скоротилася, хоча вона, як і раніше, залишається досить високою – майже 8 відсотків. У звіті про конкурентоспроможність відзначаються традиційні конкурентні переваги України – освітня система (47 місце з питань вищої освіти, 54 місце – початкова освіта). А ці показники, в свою чергу, створюють основу для подальшого розвитку інноваційного потенціалу країни (71 місце).

Найбільш важливою проблемою в країні вважається необхідність перегляду інституційної структури, яка страждає через надмірний бюрократизм та фаворитизм. Також зазначена необхідність реалізації подальшого продовження реформи фінансового і банківського секторів.

Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу у 2011-2012 роках на підставі опитування респондентів за допомогою ранжування чинників впливу [3] виглядають таким чином (рис. 2):

Рис. 2. Найбільш проблемні фактори для ведення бізнесу

Доступ до фінансів, корупція і податкове регулювання котрий рік поспіль входять у трійку головних проблемних факторів для українського бізнесу.

Для забезпечення поліпшення індексу конкурентоспроможності та успішного протікання інноваційних процесів необхідна розвинена інноваційна інфраструктура. Під інноваційною інфраструктурою розуміється комплекс державних і приватних структур, що забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного процесу. Для цього політика держави повинна бути спрямована на системну та послідовну політику у сфері формування НІС.

Одним з важливих елементів державної політики є грамотний вибір пріоритетів розвитку. Пріоритети повинні відповідати перспективним науковим напрямкам, здатним принести Україні як стратегічно важливі конкурентні переваги на міжнародному ринку, так і значні фінансові надходження.

Але надмірність пріоритетних напрямів може призвести до зниження рівня в інноваційному розвитку економіки.

Світова практика розвитку перспективних напрямів свідчить про те, що дієва їх підтримка вимагає величезних інвестицій. Якщо країна має порівняльні переваги у визначеній перспективній галузі, то розвиток цього напрямку стає національним пріоритетом та відображається у відповідному законі.

Основні проблеми – необґрунтовано широке коло пріоритетних напрямків і їх надмірно узагальнені формулювання. Як результат – статус пріоритетного напрямку втрачає свій сенс.

Так, у Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI виділено 7 стратегічних напрямів на 2011-2021 роки (Стратегічні пріоритетні напрями затверджуються Верховною Радою України на період до 10 років) та у Постанові Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р. № 294 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки» виділено 53 середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки (на період до 5 років) [4; 5].

Але у сучасних умовах в Україні неможливо реалізувати на практиці підтримку всіх пріоритетних напрямів. Тільки незначна частина державних програм може дійсно призвести до виникнення економічно ефективних інновацій.

Крім цього, багато ініціатив уряду носить чисто деклараційний характер. Існує також тривале ігнорування норм, що стосуються бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності, яка є вагомим підґрунтям для прогресивних інновацій.

Наприклад, згідно з Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» (ст. 34 Бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності) встановлена норма щодо фінансування наукових досліджень в Україні: «держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % валового внутрішнього продукту України» [6]. На практиці ж загальні витрати на наукові та науково технічні роботи (НР та НТР) за період, що аналізується (2005-2011 роки), не перевищували максимальне значення 1,17 % ВВП у 2005 році, а впродовж останніх років мають тенденцію подальшого зниження (розраховано на підставі статистичної звітності державної служби статистики України [7]): 2009 р. – 0,86 %; 2010 р. – 0,84 %; 2011 р. – 0,73 %; а витрати з державного бюджету також знижуються: 2005 р. – 0,39 %; 2009 р. – 0,375 %; 2010 р. – 0,34 %; 2011 р. – лише 0,3 % ВВП і це зниження є довгостроковою тенденцією (рис. 3).

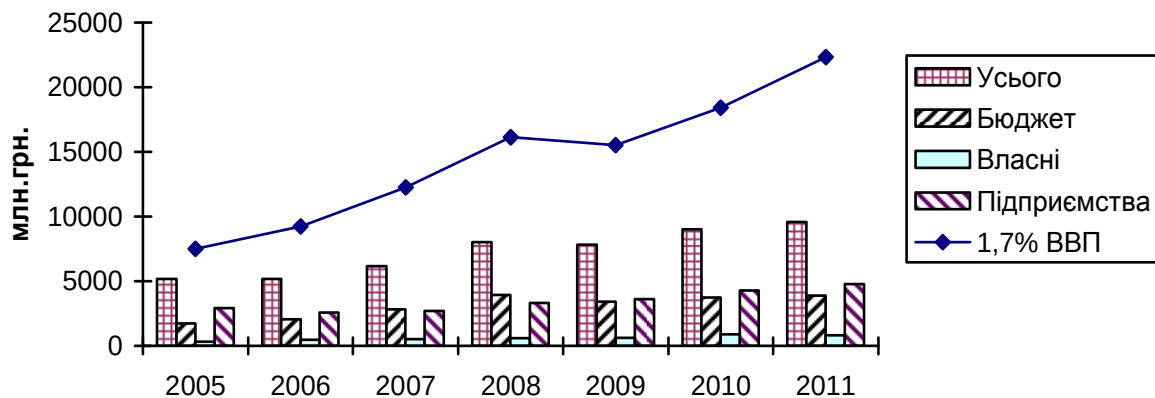

Рис. 3. Джерела фінансування НР та НТР

Як бачимо, бюджетне фінансування фактично здійснюється за залишковим принципом і затвердженим законом нормам воно не відповідає.

Конкурентоспроможність українських підприємств на динамічному міжнародному ринку на даний момент є ключовою проблемою входження підприємства у світове економічне співтовариство. На світовому ринку конкурентоспроможними визнано менше 1 % українських товарів і послуг. Крім того, застаріла виробнича база більшості підприємств України не дозволяє їм виробляти продукцію, яка б за якістю і рівнем витрат відповідала б світовим стандартам та була б конкурентоспроможною.

Згідно зі статистичними даними [7] лише 16,2 % підприємств України у 2011 році займалися інноваційною діяльністю. Незважаючи на зростання цього показника у 2010-2011 роках (13,8 % та 16,2 %), зменшення інноваційної активності підприємств вже є тривалим і його найбільше значення було у 2000 році – 18 %, а найменше у 2006 році – 11,2 %. Все це негативно впливає на впровадження нових технологічних процесів, на інноваційний розвиток.

Для порівняння, згідно з даними інноваційних обстежень серед держав-членів ЄС, [8] інноваційно активними є понад 70 % підприємств, що майже у 7 разів вище, ніж в Україні (статистика за 2008 р.). Найбільша схильність до інновацій була в Німеччині (79,9 % всіх підприємств), надалі – Люксембург (64,7 %). Найнижчі показники – в Латвії (24,3 %) та Польщі (27,9 %).

Співставлення України з розвиненими європейськими країнами свідчить про незадовільно низький рівень інноваційної активності підприємств України.

До факторів, які гальмують інноваційну активність, необхідно віднести:

- відсутність дієвої програми підтримки перспективних напрямків;
- недосконалість та недотримання нормативно-правового забезпечення;
- відсутність (або недостатність) державних, власних коштів, коштів замовників;
- проблеми при залученні коштів (у т. ч. високі кредитні ставки, відсутність мережі фондів кредитування бізнесу);
- відсутність інформації про попит на продукцію, ринок збуту.

Для успішного розвитку НІС необхідно створити програми партнерства державного і приватного секторів, а також умови, що виробляють знання (які згодом можуть дати економічне застосування), та підприємницького середовища. Координатором та головною ланкою у цій програмі має бути держава. Її функція – розробляти та здійснювати свою політику з метою досягнення і подальшої підтримки високого рівня конкурентоспроможності та ефективності економіки країни, визначення правил і цілей функціонування НІС та контроль за їх дотриманням, а також забезпечення необхідної ресурсної підтримки, у тому числі й фінансової.

Підприємницький сектор має надавати напрям для наукових розробок (продукції, технології, які згодом можна буде застосувати). Тобто знання мають бути не ізольованою ланкою, а задіяні в комплексі НІС, де формуються умови для розвитку наукового потенціалу, інноваційної активності підприємницького сектору і відповідної інституційної системи.

Таким чином, найбільш важливі пріоритети науково-технологічного розвитку в Україні повинні бути пов'язані з безперервною системною роботою по формуванню національної інноваційної системи.

Висновки і пропозиції. НІС є результатом цілеспрямованої та послідовної державної політики. В Україні, на жаль, майже відсутні механізми взаємодії освіти, науки і виробництва, трансферу технологій, а сам процес формування сучасної інноваційної культури суспільства та інноваційної активності гальмується непослідовністю уряду.

Для досягнення функціональної та успішної НІС одним з найважливіших елементів державної політики має бути дотримання обраної моделі та прийнятих норм, грамотний вибір пріоритетів розвитку. Якість державного управління, вміння політичного керівництва країни планувати, а потім і реалізовувати інноваційні проекти, визначають ефективність НІС. Але на сьогодні в Україні є конфлікт між декларативною і прихованою орієнтацією розвитку країни. Цей конфлікт є приводом для порушень державних інноваційних ініціатив, що позначається й на розвитку інноваційної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Грига В. Ю. Теоретичні та практичні аспекти використання наукових результатів НАН в економіці України : монографія / В. Ю. Грига, Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України. – Вид. друге, переробл. – К., 2010. – 113 с.
2. Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року № 680-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 47. – С. 57.
3. World Economic Forum. Featured Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org/reports>.
4. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19-20. – Ст. 166. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>.
5. Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2012 р. № 294 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 970 від 24.10.2012 / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/294-2012-п>.
6. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 12. – Ст. 165. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
7. Офіційний сайт державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Innovation statistics. Official Eurostat website. Statistics Explained [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Innovation_statistics.

УДК. 330.33.01

Ю.В. Буднікова, аспірант

Харківський національний університет будівництва та архітектури, м. Харків, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ТОЧКА БІФУРКАЦІЇ» В ЕКОНОМІЦІ

У статті розглянуто взаємозв'язок точки біфуркації та ентропії. Вказано основну причину виникнення ентропії, так звана точка біфуркації. На основі аналізу дефініції ентропії у попередніх роботах автора запропоновано власне визначення з погляду економіки.

Ключові слова: ентропія, точка біфуркації, ефективність.

В статті рассмотрена взаимосвязь точки бифуркации и энтропии. Указана основная причина возникновения энтропии, так называемая точка бифуркации. На основе анализа дефиниции энтропии в предыдущих работах автора предложено собственное определение с точки зрения экономики.

Ключевые слова: энтропия, точка бифуркации, эффективность.

The interrelation of bifurcation point and entropy has been studied in the article. The main reason of the origin of entropy, a so-called bifurcation point, has been indicated. On the basis of the analysis of definitions in the previous articles the author suggests the own definition of bifurcation point in terms of economics.

Key words: entropy, bifurcation point, efficiency.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вивчення сучасних економічних процесів дозволяє зробити висновок про те, що гуманітарні науки містять у собі фундаментальні закони, застосування яких дозволить більш точно аналізувати економічні процеси на підприємствах і прогнозувати їхні подальші прояви. Тому постає питання вивчення такої дефініції, як «точка біфуркації», тому що будь-яке підприємство можна охарактеризувати, як систему, яка відчуває на собі впливи зовнішніх факторів. Під впливом цих факторів підприємство змінює шлях свого розвитку. Тому для більш повного розуміння цього процесу досліджено явище у часі, коли зовнішні фактори взаємодіють з підприємством і від цього змінюється його подальший розвиток. Такий момент називається точкою біфуркації, сутність якої проаналізовано у статті.

Аналіз досліджень та публікацій. Поняття «точка біфуркації» досліджено в роботах А. Т. Акимової, Н. М. Грущинської, В. А. Даниленко, В. Г. Воронкової, А. С. Гальчинського, Т. А. Колесникова, М. М. Моїсєєва, Ю. М. Осипова, І. Р. Пригожина, Ю. Є. Самофалова, Селл-Менна, В. М. Шкуркіної, але поняття до кінця не визначено, що потребує систематизації існуючих підходів з метою конкретизації дефініції «точка біфуркації».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Основною проблемою розвитку вітчизняних підприємств є нестабільність та невизначеність зовнішніх умов господарювання. Якщо розглядати підприємство з позиції системності, то вплив зовнішніх факторів, під впливом яких система змінює свою зовнішню структуру, відбувається в точці біфуркації, після перетину якої ефективність підприємства може зменшитися, збільшитися або залишитися без змін. Саме тому постає питання вивчення теоретичних основ поняття «точка біфуркації» для більш точного розуміння цього явища і розроблення заходів для мінімізації її негативного впливу. Нині ця категорія недостатньо вивчена з позиції економіки. Тому проаналізовано підходи щодо її визначення з метою уточнення дефініції «точка біфуркації».

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до визначення дефініції «точка біфуркації».

Виклад основного матеріалу. Ефективна діяльність підприємства є результатом ефективного обміну ресурсами із зовнішнім середовищем. З позиції системності підприємство можна назвати неізолюваною структурою. Під впливом зовнішніх факторів система, в нашому випадку підприємство, набуває поступових змін. У термодинаміці цей процес називається ентропією, і вперше це поняття було введено Клаузіусом у 1865 році. Він так пояснив значення введеного ним терміна: "тропе" (із грец.) означає "перетворення", до цього кореня Клаузіус додав дві літери – "ен", так, щоб отримане поняття було б по можливості подібно до поняття "енергія". В економіці ця дефініція використовується

під час дослідження неупорядкованості підприємства, що впливає на ефективність його діяльності. Ентропія виникає, коли підприємство знаходиться в точці біфуркації.

Біфуркація в перекладі з латинської означає роздвоєння. Вперше це поняття було введено відомим математиком А. Пуанкаре на початку XX ст., пізніше теорія біфуркація знайшла застосування в інших галузях науки від фізики до соціології, не обійшовши й економіку. Вивчення і використання основ біфуркації сприяє більш детальному дослідженню будь-яких систем, у тому ж числі і підприємства, дозволяє спрогнозувати характер нових змін й оцінити її стан.

З позиції ентропії підприємству притаманні такі характеристики, які суттєво впливають на стан та характер управління підприємством:

1) система є динамічною, стохастичною;

2) використовуючи певний алгоритм управління, керуюча структура подає на входи керованої підсистеми відповідні керівні сигнали; при цьому будь-який управлінський акт передбачає вибір кращого керуючого впливу, так як метою управління є можливість вибору оптимального режиму функціонування об'єкта управління;

3) керована система видає вихідні сигнали у вигляді готової продукції, інновацій, екологічного забруднення, економічного або соціального ефекту;

4) поведінка системи в будь-який момент часу ймовірнісним чином визначається вихідними сигналами, її внутрішніми попередніми станами і в цей момент часу; в свою чергу, зміна вихідних сигналів ймовірнісним чином викликається зміною вхідних сигналів, а також внутрішніх станів системи, що відносяться до цього моменту часу і пройшли точку біфуркації;

5) рух системи відбувається за деякою траєкторією, кінцева точка якої називається метою управління.

Отже, управління з урахування впливу біфуркації є необхідним елементом функціонування системи. У статті проаналізовано сучасні визначення цієї дефініції. Результати аналізу наведені в таблиці.

Таблиця

Підходи до визначення поняття біфуркація

Автор чи група авторів	Визначення	Група
1	2	3
Н. М. Грущинська [4]	Точка біфуркації являє собою переломний, критичний момент у розвитку системи, в якому вона здійснює вибір шляху, це точка розгалуження варіантів розвитку, точка, в якій відбувається катастрофа – стрибки в розвитку	Критичний момент для підприємства
В. Г. Воронкова [3]	Точка біфуркації – особливо критична точка, близько якої система стає нестійкою	
Т. А. Акімова [1]	Точка біфуркації – область, в якій система втрачає стабільність	
В. М. Шкуркіна [12]	Біфуркація — це момент нестійкості, коли система вибирає подальший шлях еволюції, місце, в якому відбувається катастрофа (терміном «катастрофа» в теорії самоорганізації називають якісні стрибкоподібні зміни, що виникають при плавній зміні зовнішніх умов)	
Ю.Є. Самофалов [10]	Точка біфуркація розглядається як моменту виходу підприємства з кризи	Можливість для розвитку
М. Cell-Mann [13]	Біфуркація є джерелом інновацій і диверсифікацій, саме завдяки їй у системі з'являються нові рішення	
I. Prigogine [14]	Біфуркація – це виникнення особливих точок, де траєкторія, якою рухається система, потенційно поділяється на «гілки», причому всі вони однаково можливі, але здійснена буде одна із них	Стан невизначеності
Т. А. Колесникова [7]	Розгалуження, що означає розділення деякої залежності на декілька гілок при зміні деякого параметра системи	
Н. В. Бичкова [2]	Короткий момент нестійкості, балансування системи на межі вибору між майбутніми станами, коли існування всієї системи може залежати від вторгнення однієї випадкової флуктуації, називається в синергетиці біфуркацією	

Закінчення табл.

1	2	3
Ю. М. Осипов [9]	Якісна невизначеність, коли єдине якісне розпадається, звільнюючи місце спочатку можливим, а вже пізніше дійсно новим якість, коли має місце боротьба якостей, відбувається їх вибір у процесі стихійної або керованої конкуренції	Стан невизначеності
А.А. Шиян, М.В. Гробко [11]	Існують певні сфери змін характеристик завдання, які називаються "точками біфуркації". У певному колі цих точок система є чутливою до найменших змін своїх параметрів	

Проаналізувавши джерела, з'ясовано, що вчені по-різному розуміють дефініцію «точка біфуркації». Деякі з них (Н. М. Грущинська, В. Г. Воронкова, Т. А. Акімова, В. М. Шкуркіна) розглядають її як критичний момент для підприємства, деякі (Ю. Є. Самофалов, М. Селл-Менн) – як можливість для розвитку, і третя група вчених (І. Р. Пригожин, Т.А. Колесникова, Ю. М. Осипов) схиляється до думки, що це стан невизначеності на певному етапі діяльності підприємства. На нашу думку, точка біфуркації – це певний момент часу, впродовж якого вирішується подальша доля розвитку підприємства.

Графічно можливий стан розвитку підприємства в точці біфуркації показано на рис.

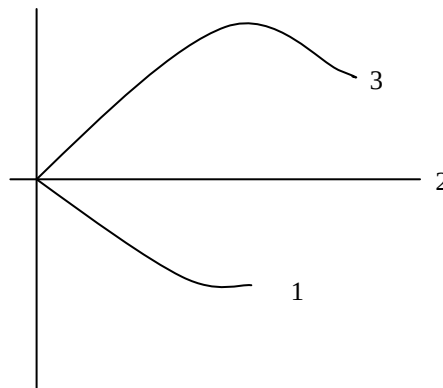

Рис. Можливий стан розвитку підприємства в точці біфуркації:

1 – ефективність підприємства зменшилась; 2 – ефективність підприємства не змінилась;
3 – ефективність підприємства збільшилась

Підприємство повинно прагнути до того, щоб створити таку систему управління власною діяльністю, яка повинна забезпечувати перехід від точки біфуркації до етапу підвищення ефективності власного виробництва.

Взагалі, розглядаючи підприємство з позиції біфуркації, можна визначити такі особливості:

- вхідні матеріальні та нематеріальні ресурси є основним елементом системи, без яких неможливо існування підприємства;
- за періоди свого життєвого циклу система проходить стадії стійкого розвитку і біфуркації;
- у періоди рівноважного стану відбувається накопичення прибутку, що сприяє подальшому розвитку підприємства. Можливі випадки накопичення і негативного ефекту;
- у період біфуркації керівництво підприємства відіграє ключову роль у переході системи до нового стану;
- у точці біфуркації система знаходиться в нерівноважному стані;
- в умовах біфуркаційного стану підприємство з нерівноважного стану переходить в один із наступних станів: поліпшення свого добробуту, погіршення або залишається без змін. Якого із цих станів набуде система, визначається початковими умовами, впливом зовнішніх і внутрішніх станів;
- в умовах біфуркаційних змін істотне значення мають якісні управлінські рішення, які можуть бути як позитивними, так і негативними;

- при переході системи в рівноважне становище її окремі частини можуть перебувати в нерівноважному стані;
- поведінка соціальної системи характеризується активністю її організованих структур, головним чином, з боку порівняно невеликої активної частини;
- біфуркаційні зміни, викликані зовнішніми чинниками, можуть протікати надалі деякий час без обміну істотними потоками енергії з зовнішнім середовищем, тобто залежати в основному від внутрішніх чинників.

Найбажанішим сценарієм розвитку подій є підвищення ефективності діяльності підприємства внаслідок мінімізації впливу зовнішніх факторів на діяльність підприємства.

Проте проблема управління підприємством за рахунок мінімізації впливу біфуркації потребує подальшого дослідження, особливо треба приділити увагу розробленню заходів щодо зменшення впливу на підприємство негативних факторів.

Висновки і пропозиції. Дослідження економічної суті дефініції «точка біфуркації» показало, що на сьогодні не має єдиного підходу до визначення цієї економічної категорії. Проаналізовано сучасні підходи та запропоновано власне визначення цієї категорії. Подальші дослідження повинні бути направлені на розроблення заходів щодо мінімізації впливу біфуркації на діяльність підприємства.

Список використаних джерел

1. *Акімова Т. А.* Теория организации / Т. А. Акімова. – М. : Юнити, 2003. – 367 с.
2. *Бичкова Н. В.* Стійкість розвитку сучасної корпорації в контексті системно-синергетичного підходу / Н. В. Бичкова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3, Т. 2. – С. 90-93.
3. *Воронкова В. Г.* Синергетична методологія аналізу соціального управління / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : збірник наукових праць. – 2009. – Вип. 36. – С. 26-47.
4. *Грущинська Н. М.* Інтеграційні процеси України в контексті синергетичності Європейського Союзу / Н. М. Грущинська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 15. – С. 81-85.
5. *Даниленко В. А.* Синергетичний підхід в дослідженні стійкості економічних систем / В. А. Даниленко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2009. – Вип. 20. – С. 257-265.
6. *Клаузиус Р.* Механическая теория тепла / Р. Клаузиус // Второе начало термодинамики : сборник / под ред. А. К. Тимирязева. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во ЛКИ, 2007. – 312 с.
7. *Колесникова Т. А.* Основные понятия и принципы синергетики социально-экономических систем / Т. А. Колесникова. – М. : Физматлит, 2004. – С. 482-495.
8. *Митрошин А. А.* Термодинамический анализ самоорганизации экономических систем [Электронный ресурс] / А. А. Митрошин // Принцип неопределенности и прогноз развития социально-экономических систем : материалы третьего научного семинара «Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе» / Ин-т оптического мониторинга СО РАН. – Томск : Спектр, 1999. – Режим доступа : <http://pozdneyakov.tut.su/Seminar/art99/intro99.html>.
9. *Осипов Ю. М.* Курс философии хозяйства: учеб. пособие / Ю. М. Осипов. – М. : Экономистъ, 2005. – 320 с.
10. *Самофалов Ю. Є.* Метод визначення моменту деформації взаємозв'язків між заходами підприємства у процесі виходу з кризи / Ю. Є. Самофалов // Науковий вісник ЧДІСУ. – 2010. – № 1(5). – С. 117-130.
11. *Шиян А. А.* Моделювання ефективності управлінських процесів на машинобудівних підприємствах методами теорії катастроф / А. А. Шиян, М. В. Гробко // Логістика. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту "Львів. політехніка", 2008. – С. 787-791.
12. *Шкуркіна В. М.* Методологічні засади менеджменту соціокультурної діяльності / В. М. Шкуркіна // Вісник ХДАК. – 2010. – Вип. 29. – С. 226-235.
13. *Cell-Mann M.* The Quark and the Jaguar. Advantures in the Simple and the Complex / M Cell-Mann. – London, 1995.
14. *Prigogine I.* The Die is not Cast / I. Prigogine // Futures. Bulletin of the World Futures Studies Federation. – 2000. – Vol. 25. – № 4. – P. 17-19.

УДК 658.5

Т.О. Корнієнко, аспірант

Уманський національний університет садівництва

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА ЯК КАТЕГОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

*Досліджено основні підходи до визначення категорії «економічна безпека підприємства».***Ключові слова:** безпека, економічна безпека підприємства, функціональні складові.*Исследованы основные подходы к определению категории «экономическая безопасность предприятия».***Ключевые слова:** безопасность, экономическая безопасность предприятия, функциональные составляющие.*The main approaches to the definition of the category "the enterprise economic security" were investigated.***Key words:** security, the enterprise economic security, functional components.

Постановка проблеми. На сьогодні багато вітчизняних підприємств переживають спад виробництва та реалізації продукції, є збитковими та знаходяться в кризовому чи передбанкрутному стані. Діяльність підприємства залежить від таких чинників: нестабільна політична і соціально-економічна ситуація в країні, міжнаціональні, регіональні, територіальні конфлікти, недосконалість законодавства, криміналізація суспільства тощо. Все це є джерелом небезпеки для кожного суб'єкта господарювання, що ще раз доводить актуальність і необхідність вивчення проблеми економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розуміння проблеми економічної безпеки зробили такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як О.Ф. Белов, О.І. Барановський, М.А. Бендиків, М.М. Єрмошенко, Я.А. Жаліло, Т.Т. Ковальчук, Г.В. Козаченко, О.М. Ляшенко, В.І. Мунтян, Є.А. Олейников, С.К. Реверчук, Г.А. Пастернак-Таранушенко, Д.В. Зубік, М.І. Камлик, С.І. Ніколаюк, А.П. Судопланов та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз основних публікацій, присвячених визначенню сутності поняття «економічна безпека підприємства», свідчать лише про те, що на сьогодні не існує єдиного підходу, який би чітко трактував це поняття.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження й аналіз основних здобутків економічної науки щодо економічної безпеки підприємства та представлення авторського бачення сутності цього поняття.

Виклад основного матеріалу. В умовах перехідного періоду від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання більшість вітчизняних підприємств опинилися в нових для себе умовах діяльності, до яких вони не були готові. Розрив установлених економічних зв'язків між суб'єктами господарювання, формування ринкової конкуренції, відхід держави від регулювання економічних відносин та інші чинники сприяли зростанню невизначеності в господарській діяльності підприємств, що відразу негативно відобразилося на їх економічному становищі. Відповідно виникла гостра необхідність у пошуку механізмів формування і підтримання їх економічної безпеки. Наукове осмислення проблем, формування економічної безпеки підприємства пройшло кілька етапів, на кожному з яких змінювався й уточнювався її зміст, головні завдання та механізми забезпечення [23, с. 19-20].

Розглянемо сучасні та найбільш актуальні думки вітчизняних фахівців щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства».

Серед дослідників поширені різноманітні погляди – від досить вузького тлумачення змісту цього терміна з позицій захисту інформації до більш широкого ресурсно-функціонального підходу, який передбачає розгляд економічної безпеки як стану найбільш ефективного використання всіх корпоративних ресурсів. Огляд літературних джерел дозволив виділити основні підходи до розкриття змісту категорії «економічна безпека підприємства», які узагальнено в табл. 1. Підходи сформовані, виходячи з основної ідеї кожного визначення.

Таблиця 1

Основні підходи до тлумачення змісту категорії «економічна безпека підприємства»

Підхід	Сутність визначення ЕБП	Автор
Ресурсно-функціональний	Це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому	Є. Олейніков [17]
	Це стан ефективного використання ресурсів і наявних ринкових можливостей, що дозволяє підприємству уникнути внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує його тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії	О. Ареф'єва [2]
	Стан суб'єкта господарювання, в якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення або захисту від існуючих небезпек та загроз або непередбачених обставин і, в основному, забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарчого ризику	О. Грунін [8]
Орієнтований на захист економічних інтересів підприємства	Стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки, який формується адміністрацією та персоналом шляхом реалізації системи заходів правового, організаційного й інженерно-технічного характеру	А. Колосов [14]
	Міра гармонії в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства	Г. Козаченко В. Пономарьов [13]
	Для забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно створення таких умов діяльності, за яких надійно захищені його інтереси від різноманітних видів загроз	В. Шликов [24]
Конкурентний	Наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням	В. Белокуров [3]
Орієнтований на захист інформації	Забезпечення умов для зберігання та захисту комерційної та інших таємниць підприємства	В. Алексеєнко [1] В. Ярочкин [26]
Орієнтований на захист від загроз	Захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності	Д. Ковальов [12]
	Захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих та непрямих економічних загроз, що пов'язані з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища та здатність підприємства до відтворення	М. Бендіков [4]
	Стан підприємства, при якому відбувається його ефективне функціонування через визначення, забезпечення і захищеність його функціональних складових та здатність протистояння як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам	О. Бондаренко [6]
Орієнтований на відповідну сукупність умов та чинників	Сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність підприємства, його стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення	В. Щербина [25]
	Сукупність факторів, які забезпечують незалежність підприємства, стійкість і здатність до розвитку в умовах дії дестабілізуючих факторів	М. Войнаренко, О. Яременко [7]
Комплексний	Організована сукупність спеціальних органів, засобів, методів та заходів, що забезпечать безпеку підприємницької діяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз	В. Ярочкин [26]
Ринковий	Комплекс заходів, що сприяють підвищенню фінансової стійкості господарських суб'єктів за умов ринкової економіки, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів	О. Раздина [20]

Джерело: розроблено автором.

Узагальнюючи, потрібно зазначити, що таке розмаїття підходів до поняття «економічна безпека підприємства» свідчить лише про те, що на сьогодні не існує єдиного підходу до визначення того, що таке економічна безпека підприємства. Науковці розглядають загальні положення економічної безпеки та шляхи її досягнення, головним чином, через макроекономічні індикатори і незначну увагу приділяють питанню формування моделі управління економічною безпекою підприємства та механізмам її реалізації на практиці, по-різному трактують кінцеву мету цього поняття, а деякі взагалі її не відокремлюють.

Основні проблеми, які постають під час формування теоретичних засад економічної безпеки підприємства, можна згрупувати за такими ознаками:

– гострі – невідкладні проблемні питання, які потребують термінового вирішення та перегляду;

– суттєві – актуальні проблемні питання, які виникають під час розгляду основних аспектів економічної безпеки, але несуттєво впливають на формування системи безпеки;

– перспективні – складні проблемні питання, які мають бути взяті до розгляду в майбутньому та потребують інноваційних рішень (табл. 2).

Це ще не повний перелік питань, які вимагають відповідей, перегляду та переоцінки. Запропонована систематизація проблем під час формування теоретико-методологічного апарату економічної безпеки підприємства дає змогу сконцентрувати увагу на об'єктивному розгляді та розробці найбільш пріоритетних базових аспектів системи економічної безпеки, що є дуже цінним для забезпечення його практичного використання для захисту підприємства та підтримки сталого функціонування з позиції економічної безпеки.

Таблиця 2

Основні проблемні питання формування теоретико-методологічного апарату економічної безпеки підприємства

Проблемні питання формування теоретико-методологічного апарату економічної безпеки підприємства		
Гострі проблеми	Суттєві проблеми	Перспективні проблеми
1	2	3
Необхідність уточнення сутності та прийняття однозначного тлумачення категорії «економічна безпека підприємства»	Невизначеність чіткого тлумачення основоположних цілей, які покликані вирішувати економічна безпека в межах та за межами підприємства	Необхідність перегляду основних принципів управління системою економічної безпеки підприємства
Невизначеність у виборі функціональних складових економічної безпеки підприємства	Немає узагальнення та орієнтації базових функцій системи економічної безпеки згідно з обраними цілями	Неврахованість під час аналізу економічної безпеки потенціалу та можливостей розвитку підприємства
Недостатнє визначення пріоритетів функціонування складових залежно від виду діяльності підприємства	Відсутність систематизації небезпек та загроз економічній безпеці на макроекономічному та мікроекономічному рівні	Невизначеність місця категорії «економічна безпека підприємства» в системі антикризового управління
Відсутність загальноприйнятих вітчизняних методів оцінки рівня економічної безпеки підприємства та окремих функціональних складових	Відсутнє доцільне розмежування центрів відповідальності у системі економічної безпеки підприємства	Відсутність у загальних методах оцінювання економічної безпеки показників, що відображають рівень наявних і прогнозованих ризиків
Труднощі з вибором оптимального складу критеріїв складових економічної безпеки, а також з визначенням їх вагомості та критеріальних рівнів	Невирішеність питань адаптації визнаних у зарубіжній практиці методичних підходів до оцінки економічної безпеки на підприємстві в сучасних умовах розвитку національної економіки країни	Необґрунтовані взаємозв'язки та невизначені відмінності між економічною безпекою підприємства, конкурентоспроможністю, прогнозуванням банкрутства, інвестиційною привабливістю та іншими показниками оцінки стійкості розвитку підприємства

Закінчення табл. 2

1	2	3
Відсутність комплексної узагальненої системи діагностики економічної безпеки підприємства залежно від цільового призначення моніторингу, строків оцінювання та наявної інформаційної бази	Відсутність єдиної сукупної шкали оцінювання рівнів різних складових економічної безпеки	
	Відсутність визначених понять «точка безпеки» та «коридор безпеки»	

Джерело: розроблено автором.

Аналізуючи діяльність підприємств в умовах економічної кризи, важливим завданням є визначення причин, які призводять до зниження рівня економічної безпеки. Їх можна поділити на зовнішні і внутрішні.

До зовнішніх причин послаблення економічної безпеки підприємства можна віднести: політичну та економічну нестабільність; постійні й часто непередбачувані зміни законодавства; посилення монополізму на ринку; конфліктні ситуації з вітчизняними та закордонними партнерами; неконкурентоспроможність вітчизняної продукції у зв'язку зі зниженням купівельної спроможності споживачів; збільшення конкуренції з боку імпортерів виробників; промислове шпигунство; рейдерські атаки. Також до них варто віднести форс-мажорні обставини: стихійні лиха, катастрофи, військові конфлікти, що мають негативний вплив на рівень економічної безпеки підприємства.

Основними внутрішніми причинами зниження рівня економічної безпеки підприємства є: недоліки в організації виробничого процесу; низькі ділові та професійні якості персоналу, свідоме чи несвідоме нанесення ними збитків підприємству; низький рівень менеджменту; конфлікти між засновниками (власниками) підприємства; слабка маркетингова політика; недостатнє використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу в діяльності підприємства; непередбачені витрати ресурсів або дефіцит у фінансуванні [15].

Боротьба з економічною кризою, яка охопила національні масштаби, окремо взятому підприємству не під силу, але проводячи гнучку політику у своїй діяльності, воно здатне значно пом'якшити негативні наслідки загального спаду економіки. Саме тому важливим напрямом боротьби з економічною кризою є підвищення рівня економічної безпеки підприємства за всіма її складовими [5, с. 62].

З метою досягнення найбільш високого рівня економічної безпеки підприємство повинно проводити роботу по забезпеченню максимальної безпеки основних функціональних складових своєї діяльності.

Функціональна складова економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, що значно відрізняється один від одного за своїм змістом.

Такі науковці, як Є.А. Олейніков, М.В. Фоміна у своїх працях [16; 22] виділяють сім складових економічної безпеки підприємства: інтелектуально-кадрову, фінансову, політико-правову, екологічну, інформаційно та силову. О.В. Посилкіна, А.В. Калина, В.В. Прохорова, О.В. Радіонов, А.В. Черкасов [9; 11; 19; 21] дотримуються такої ж думки щодо основних функціональних елементів економічної безпеки підприємства, не враховуючи лише силову складову.

У працях С.М. Ілляшенка, Й.М. Петровича [10, 18] подається дещо ширший перелік елементів економічної безпеки: фінансова, ринкова, інтерфейсна, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова, енергетична, соціальна, ресурсна, техногенна.

На основі проведеного аналізу виділимо такі функціональні складові економічної безпеки: фінансова; інтелектуальна; кадрова; технологічна; правова; інформаційна; силова.

Фінансова складова є провідною та вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи, про її ослаблення свідчать: зниження ліквідності підприємства; підвищення кредиторської та дебіторської заборгованості; зниження фінансової стійкості тощо [19, с. 23].

Оцінка фінансової складової здійснюється за допомогою аналізу: фінансового стану, ліквідності, платоспроможності, фінансової незалежності, рентабельності, обіговості господарських засобів, формування та розподілу прибутку і т. д. [22, с. 18].

Інтелектуальна складова. Незалежний рівень економічної безпеки великою мірою залежить від інтелекту та професіоналізму працюючих на підприємстві кадрів. Негативні впливи на цю складову справляють: звільнення провідних висококваліфікованих працівників, що призводять до ослаблення інтелектуального потенціалу; зниження питомої ваги інженерно-технічних працівників [22, с. 25].

Кадрова складова. Склад кадрів безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки на підприємстві. Негативні впливи на кадрову складову спричиняють [2, с. 51]: відтік кадрів; плінність кадрів; фізичне старіння кадрів, їх знань, кваліфікацій; низька кваліфікація кадрів; праця за сумісництвом, що пов'язана з низькою віддачею працівника і можливим виходом конфіденційної інформації за межі підприємства. Вона включає два напрями діяльності. Перший – підвищення ефективності роботи персоналу. Другий – збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства [22, с. 19].

Технологічна складова полягає у ступені відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам з оптимізації витрат. До негативних впливів на цю складову відносять: дії, спрямовані на підриг технологічного потенціалу підприємства; порушення технологічної дисципліни; моральне старіння використовуваних технологій. За цю складову економічної безпеки повинна відповідати технологічна служба, а саме: здійснювати контроль за технологічною дисципліною, удосконалювати існуючі і розробляти нові ефективні технології тощо.

Правова складова полягає у всебічному правовому забезпеченні діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства за умови оптимізації витрат ресурсів на досягнення цілей.

Інформаційна складова полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства [2, с. 51].

Належні служби підприємства виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. До таких належать: збирання всіх видів інформації, що має відношення до діяльності того чи іншого суб'єкта господарювання; аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів і методів; оцінка рівня економічної безпеки за всіма складовими та в цілому, розробка рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному суб'єкті господарювання; інші види діяльності з розробки інформаційної складової економічної безпеки [19, с. 26].

Під силовою складовою можна розуміти сукупність таких станів: фізична безпека персоналу підприємства (загроза здоров'ю, життю); збереження майна підприємства (недоторканість, знецінення); силові аспекти інформаційної безпеки (комерційна таємниця); умови зовнішнього середовища.

Головна сутність екологічної складової економічної безпеки з позиції підприємства повинна полягати у прагненні оптимізувати фінансові затрати таким чином, щоб при мінімальних витратах на забезпечення дотримання екологічних норм і стандартів мінімізувати витрати від адміністративних санкцій за забруднення навколишнього середовища і втрати ринків збуту товарів у країнах.

Отже, економічна безпека підприємства являє собою універсальну категорію, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. Зміст цього поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують конкурентоспроможність і економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту робітників [19, с. 27].

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи наявні погляди та беручи за основу власне трактування економічної безпеки на інших рівнях, можна запропонувати таке визначення економічної безпеки підприємства – складна багатофакторна категорія, яка спрямована на забезпечення ефективного використання ресурсів суб'єкта господарювання та запобігання загрозам, а також реалізація інтересів за умов сталого соціального та економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. *Алексеев В.* Система защиты коммерческих объектов / В. Алексеев, Б. Сокольский. – М., 1992. – 195 с.
2. *Ареф'єва О. В.* Наукові основи формування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва // Недержавна система безпеки підприємства як суб'єкт національної безпеки України : збірник матеріалів наук.-практ. конф.; Київ, 16-17 травня 2001 р. – К. : Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 49-53.
3. *Белокуров В. В.* Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / В. В. Белокуров. – Режим доступа : // <http://www/safetyfactor.ru>.
4. *Бендиков М. А.* Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития / М. А. Бендиков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 2. – С. 17-30.
5. *Берега З. В.* Суть та складові економічної безпеки підприємства / З. В. Берега // Наука й економіка. – 2009. – № 4 (16), т. 2. – С. 59-64.
6. *Бондаренко О. М.* Показники, критерії та методи оцінки економічної безпеки авіакомпаній / О. М. Бондаренко // Наукові праці ОНАЗ : періодичний наук. зб. з радіотехніки і телекомунікацій електроніки та економіки в галузі зв'язку. – Одеса, 2003. – С. 59-64.
7. *Войнаренко М.* Управління економічною безпекою підприємства на основі оцінки відхилень порогових показників / М. Войнаренко, О. Яременко // Економіст. – 2008. – № 12. – С. 60-63.
8. *Економічна безпека бізнесу: навч. посіб.* / Г. О. Швиданенко, В. М. Кузьомко, Н. І. Норичина та ін. ; за заг. та наук. ред. Г. О. Швиданенко. – К. : КНЕУ, 2011. – 511 с.
9. *Економіка підприємства : підручник* / О. В. Посилкіна, Р. В. Сагайдак, О. В. Козирева, П. Д. Латін ; за ред. О. В. Посилкіної. – Х. : Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2006. – 488 с.
10. *Ілляшенко С. М.* Складові економічної безпеки підприємства і підходи до їх оцінки / С. М. Ілляшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12-19.
11. *Калина А. В.* Економіка підприємства: навч. посіб. / А. В. Калина, А. А. Котвицький, О. З. Стожок. – К. : Знання України, 2007. – 324 с.
12. *Ковалев Д.* Экономическая безопасность / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-51.
13. *Козаченко Г. В.* Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
14. *Колосов А. В.* Экономическая безопасность хозяйственных систем / под общей ред. А. В. Колосова. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.
15. *Манів З. О.* Економіка підприємства : навч. посіб. / З. О. Манів, І. М. Луцький. – К. : Знання, 2006. – 580 с.
16. *Олейников Е. А.* Экономическая и национальная безопасность / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : Экзамен, 2004. – 768 с.
17. *Олейников Е. А.* Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

18. *Петрович Й. М.* Економіка підприємства : підручник / Й. М. Петрович, А. Ф. Кіт, О. М. Семенів та ін. ; за заг. ред. Й. М. Петровича. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 680 с.
19. *Прохорова В. В.* Управління економічною безпекою підприємств : монографія / В. В. Прохорова, Ю. В. Прохорова, О. О. Кучеренко. – Х. : УКР ДАЗТ, 2010. – 282 с.
20. *Раздина Е. В.* Экономическая безопасность: сущность и тенденции развития : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук : 08.00.01. – М., 1998. – 22 с.
21. *Радіонов О. В.* Формування та розвиток економічної безпеки підприємства : монографія / О. В. Радіонов, А. В. Черкасов. – Луганськ : Янтар, 2011. – 316 с.
22. *Фоміна М. В.* Проблеми економічного безпечного розвитку підприємств: теорія і практика : монографія / М. В. Фоміна. – Донецьк : Дон дует, 2005. – 140 с.
23. *Шкарлет С. М.* Економічна безпека підприємства : інноваційний аспект : монографія. – К. : Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.
24. *Шлыков В. В.* Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – СПб., 1999. – 138 с.
25. *Щербина В. М.* Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ / В. М. Щербина // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 10 (64). – С. 220-225.
26. *Ярочкин В. И.* Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин. – 2-е издание. – М. : Ось-89, 1998. – 192 с.

УДК 330

Н.О. Пачева, аспірант

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЗАЕКОНОМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті розкрито суть позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку. Головну увагу зосереджено на дослідженні конституційних і соціокультурних позаекономічних інститутів та їх впливу на економічний розвиток суспільства.

Ключові слова: інститут, економічні інститути, позаекономічні інститути, економічний розвиток.

В статье раскрыта суть внеэкономических институтов в контексте экономического развития. Главное внимание сосредоточено на исследовании конституционных и социокультурных внеэкономических институтов и их влияния на экономическое развитие общества.

Ключевые слова: институт, экономические институты, внеэкономические институты, экономическое развитие.

In the article essence of noneconomic institutes is exposed in the context of economic development. Main attention concentrated on research constitutional and sociocultural noneconomic institutes and their influence on economic development of society.

Key words: institute; economic institutions; noneconomic institutions; economic development.

Постановка проблеми. Становлення і функціонування нашої держави об'єктивно залежить від розв'язання проблем, пов'язаних із дослідженням економічних, політико-правових та ідеологічних процесів в Україні. Об'єктами таких досліджень є різні економічні та позаекономічні інститути, їх взаємозв'язки, відносини з державою.

Формування позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку потребує теоретичного дослідження особливостей інституціонального забезпечення відтворювальних процесів в умовах трансформаційної економіки та обумовлюється багатьма невирішеними проблемами, основні з яких: дослідження позаекономічних інститутів у контексті економічного розвитку та їх вплив на суспільне відтворення.

Позаекономічні інститути допомагають передбачити результати певної сукупності дій, забезпечуючи стійкість економічної діяльності. Проте методологія пізнання позаекономічних інститутів з позицій загальної економічної теорії та політичної економії є недостатньо усвідомленою та дослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування поняття економічних та позаекономічних інститутів закладено у працях таких учених: З. Атаманюка, В. Базилевича, О. Вільямсона, У. Гамільтона, В. Гейця, Г. Зборовського, М. Іващенко, Ю. Пахомова, В. Савчука, Р. Капелюшнікова, В. Якубенка, В. Тамбовцева, А. Шастітко, Д. Норта, Л. Харриса, Д. Хікса та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до проблематики економічного розвитку суспільства, дослідження позаекономічних інститутів у цьому контексті є недостатньо вивченим та усвідомленим.

Мета статті. Головною метою цієї статті є спроба дослідити функціональну роль позаекономічних інститутів в опосередкуванні відтворювальних процесів та виявити їх механізм впливу на розвиток економіки в цілому.

Виклад основного матеріалу досліджень. Сучасна наукова думка розглядає економіку як еволюційну відкриту систему, що зазнає постійного впливу зовнішнього середовища (культури, політичних умов, природи тощо) та реагує на них. Тому інституціоналізм відкидає найважливіший постулат неокласичної теорії – прагнення економіки до рівноваги, трактуючи її як нетиповий та дуже короткостроковий стан. Дію факторів, що сприяють наближенню системи до рівноваги, пересилює потужніший зовнішній вплив, а також внутрішні (ендогенні) сили, які породжують у системі напруження, нескінченний процес змін і розвитку [1, с. 92].

Позаекономічні інститути – це певна спадкова інформація (менталітет, норми, правила (формальні і неформальні), звички та стереотипи, культура, виховання), що циклічно циркулює у суспільстві.

Позаекономічні інститути складаються з конституційних і соціокультурних інститутів. У свою чергу конституційні позаекономічні інститути включають: правові, політичні, ідеологічні та етичні. А соціокультурні: менталітет (ментальність), довіру, релігію, освіту, культуру, звички, традиції та ін.

Багатьох учених цікавить проблема взаємодії економічного розвитку та соціокультурних інститутів (зв'язки між ними є неоднозначними). Існують вагомі спроби вчених В. Гейця, Ю. Пахомова перейти до аналізу економічного розвитку через соціально-культурні фактори. Значення неекономічних факторів у економічному механізмі має бути визнано досить важливим.

Соціокультурні позаекономічні інститути можуть бути тісно пов'язані з інноваційними процесами, в результаті – сприяючи розвитку, або гальмуючи його.

Тому в основі розвитку економічної системи будь-якої країни досить велику роль відіграють такі позаекономічні інститути, як довіра, культура, менталітет, мораль та ін. Вони є досить стійкими і соціально доцільними інститутами, що фіксуються в стереотипах мислення, звичках, традиціях, неформальних нормах, а вже потім і в писаному праві.

Характер організації економічного життя будь-якої держави (суспільства) формується під впливом позаекономічних інститутів – тих факторів і традицій, умов і обмежень, які існували в минулому і продовжують існувати в теперішній час, і які формують взаємопов'язані елементи: стереотипи поведінки, які виробляються суспільством на основі звичаїв, традицій і моральних норм, і які визначають більшу частину дій кожного члена цього суспільства, а також відповідний цим групам чи співтовариствам менталітет; соціальні групи суспільства; система виробництва і споживання освіта і виховання, культура, релігія, із яких складається структура будь-якого суспільства.

Прослідкувати приналежність індивіда до певного суспільства можливо через визначений образ думки і поведінки, який залежить від попереднього історичного розвитку, що відомий у науці під терміном «менталітет», або «ментальність». У свідомості людей, що належать конкретному суспільству, існує дещо виключно специфічне, що може проявитися багатогранно.

Економічний устрій держави утворюється під впливом таких факторів, як сфера існування, геополітика, демографічні умови і генетично природні задатки народу, що передаються, які в сукупності з культурою визначають менталітет нації.

Менталітет (від лат. *mental* – розум, розумовий), те саме що Ментальність – система переконань, уявлень і поглядів індивідууму або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь. Ключовими словами у визначенні менталітету є картина світу, набір духовних цінностей, не завжди усвідомлена система життєвих координат та підсвідомих стереотипів [2]. Менталітет характеризує конкретну специфіку суспільної свідомості однієї групи людей відносно суспільної свідомості інших груп людей (націй, народності).

Такі соціокультурні позаекономічні інститути, як традиції суспільства, являють собою важливий елемент кожної сфери життєдіяльності людської спільності, чи то економіка, ідеологія, політика, культура, соціальна сфера. Вони об'єднують як матеріальну сферу, включаючи методи, навички трудового і побутового життя, так і духовну сферу, яка виражається в обрядах, звичках і звичаях, віруваннях, стереотипах. Традиції складаються у визначених людських спільнотах під дією соціально-економічних, культурних факторів, виступають формою спільної діяльності людей. Економічний успіх будь-якої держави залежить від відповідності національних традицій і її соціальної господарської практики.

Вже на етапі становлення ринкової економіки через несформованість специфічних ринкових традицій, моралі, змін менталітету особливо значущою щодо приведення у дію ринкових механізмів є роль інституційних засобів впливу на регулювання [5].

Ще одним важливим позаекономічним інститутом, який має значний вплив на економічний розвиток, є освіта. Саме ознакою нового суспільства є зростаюча роль спеціалізованого знання, тобто поява нової сили, що трансформує суспільство. Наприклад: перехід влади на підприємстві до фахівців. Тобто це потреба в спеціалістах найвищого ґатунку, що витікає зі зростаючої ролі освіти в суспільстві.

Звідси, за Дж. Гелбрейтом, значення індустріальної системи як найвищої цінності має падати, а „освіта стане самоціллю, а не засобом підготовки до більш успішного обслуговування індустріальної системи. Над людьми не пануватиме хибна віра в те, що окрім цілей індустріальної системи, окрім виробництва та отримання прибутків за допомогою все більш досконалих технічних засобів – в житті немає нічого важливішого” [3].

Дослідження освіти з позицій інституціонального підходу припускає: розгляд освіти як елемента системи суспільних відносин, що взаємодіє з іншими її елементами; вивчення освіти як визначеної стійкої та динамічної форми організації громадського життя у сфері навчання і виховання; інституціональний підхід розглядає освіту як взаємодію соціальних спільнот, організованих для досягнення цілей і завдань навчання, виховання, соціалізації й розвитку особистості; у межах цього підходу виявляється авторитет і престиж системи освіти та її складових; метою є визначення характеру зв'язку між елементами системи освіти [4, с. 41-47]. Інститут освіти як соціокультурне явище має характеристики, загальні для різних епох, та саме вони складають його якісну визначеність. Цей інститут може прогресувати, регресувати, трансформуватись і т. д.

Культура як соціокультурний позаекономічний інститут дуже складне, поліструктурне явище. Розвиток культури є рушійною силою розвитку людства, тому що вона інтегрована в різноманітні сфери життєдіяльності людини.

Тому у вузькому значенні культура – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, притаманні певній соціальній групі, конкретному суспільству; у широкому – соціальний механізм взаємодії (засоби, способи, зразки) особистості, спільноти із середовищем існування (природним і соціальним), які забезпечують передачу досвіду та розвиток діяльності.

Культура як соціальний феномен є якісною характеристикою людської діяльності, наскрізною суспільною системою, яка пронизує все суспільство (націю), всі його галузі, підгалузі й структури.

Довіра як соціокультурний позаекономічний інститут – це механізм взаємодії людини з навколишнім світом і важливий рушій соціального та економічного розвитку. Вона не виникає і не зникає раптово, вона обумовлена національними культурними особливостями та історичною пам'яттю.

В основі формування «нової економіки» підвищуються вимоги до якості позаекономічних інститутів. Тому що в нових умовах змінюється роль окремих економічних і позаекономічних факторів зростання національної економіки, на які в той же час активно діють правові, політико-ідеологічні, етичні та соціокультурні фактори (рис.).

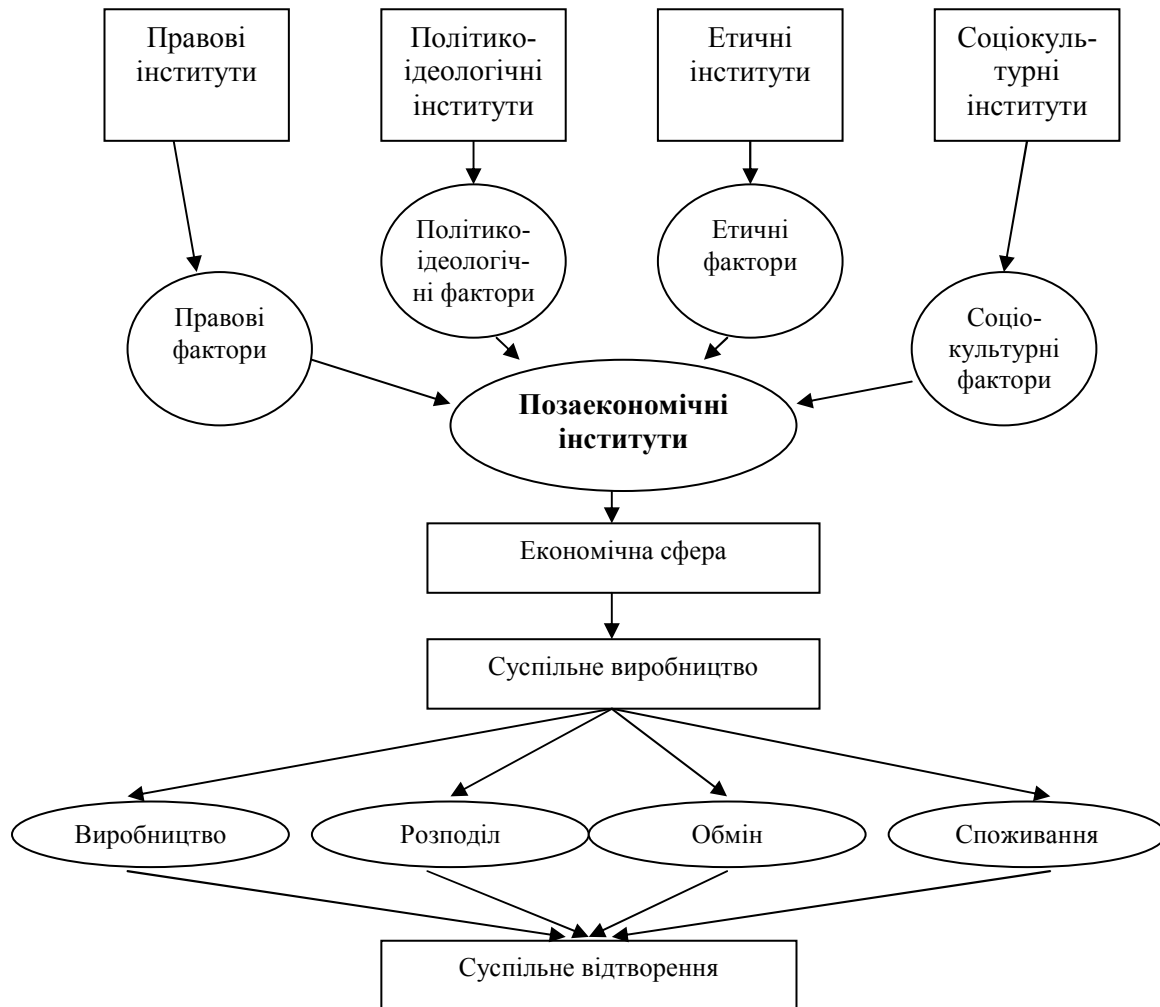

Рис. Механізм впливу позаекономічних інститутів на розвиток національної економіки

Під дією цих факторів з'являються нові форми капіталу, в тому числі і соціального. Причинно-наслідковий зв'язок факторів і стійкого зростання економіки можна сформулювати так: розвиток соціального капіталу – ступінь розвитку суспільства – необхідність підвищення якості економічних та позаекономічних інститутів – вихід на стійку траєкторію економічного зростання.

Позаекономічні інститути утворюють обмеження (рамки) для діяльності людини, вони виступають як норми поведінки, що виникли із взаємодії індивідів та регулюють різні сфери людської діяльності й організують їх у систему ролей і статусів, що утворюють соціально-економічну систему. Інституціональна діяльність здійснюється людьми в групах чи асоціаціях, в яких існує поділ на ролі і статуси, відповідно до потреб конкретної соціальної групи чи суспільства в цілому. Позаекономічні інститути, таким чином, підтримують порядок у суспільстві.

Позаекономічні інститути виконують такі функції:

1. Координаційна функція. Координує поведінку людей (економічних агентів). У результаті дії цієї функції виникає координаційний ефект інститутів, що реалізується шляхом зниження рівня невизначеності середовища, в якому діють індивіди (економічні агенти).

2. Регулятивна функція. Регулювання відносин між людьми таким чином, щоб вони не наносили один одному збитків, або в разі нанесення збитків могли чимось компенсувати їх. Ця функція полягає у регулюванні за допомогою моральних норм, правил

поведінки, стереотипів мислення дій людини у межах соціально-економічних відносин, тобто відбувається виконання бажаних дій і усунення небажаної поведінки.

Вона проявляється у здатності позаекономічних інститутів до організації, координації, узгодження, кооперації соціально-економічної взаємодії, керування та управління нею.

3. Обмежувальна (розподільча) функція. Впливає на розподіл ресурсів між економічними агентами.

4. Інформаційна функція. Передбачає організацію процесу передачі інформації – це дає можливість зекономити зусилля на збір та оброблення інформації, тим самим полегшити роботу у виборі альтернатив, так як чим більшою кількістю інформації володіє людина, тим більший у неї вибір альтернатив і в результаті існує менша вірогідність поступити невдало.

Позаекономічні інститути допомагають скоротити трансакційні витрати (витрати на пошук, збір та обробку інформації, витрати на укладання контрактів, ведення переговорів).

5. Виховна функція. Забезпечує соціалізацію підростаючого покоління.

6. Закріплення та відтворення суспільних відносин. Позаекономічні інститути містять систему правил та норм поведінки, що допомагають зробити передбачуваною поведінку людини. Соціальний контроль забезпечує порядок та межі, в яких повинна протікати поведінка кожного члена інституту.

Висновки і пропозиції. Конституційні та соціокультурні позаекономічні інститути властиві абсолютно всім економічним системам, проте масштаби їх дії залежить від існуючих соціокультурних норм, державної та політичної ідеології. Позаекономічні інститути здатні вплинути і прискорити хід економічного розвитку суспільства.

Саме інституційні умови є однією з важливих складових етапу розвитку національної економіки, оскільки зачіпають всі сфери економічного, політичного і соціального життя суспільства. Розвиток економіки покликаний забезпечити систему інституційних умов, в рамках якої основною метою учасників господарської діяльності буде не індивідуальне виживання, а довготривалий економічний розвиток на сучасній науково-технічній базі, що і створює об'єктивні передумови для прогресивного розвитку всього суспільства. Від того, які цілі переслідуються інституційними умовами, залежить весь хід успішного функціонування економіки.

Список використаних джерел

1. *Беляєв О. О.* Економічна політика : навч. посіб. / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. – К. : КНЕУ, 2004. – 287 с.
2. *Вільна* енциклопедія. Вікіпедія [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
3. *Гелбрейт Дж. К.* Новое индустриальное общество / Дж. К. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 451с.
4. *Зборовский Г. Е.* Социология образования / Г. Е. Зборовский. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1993. – Ч. 1. – 298 с.
5. *Курило І. О.* До питання про інституційні основи формування соціально-класової структури населення України / І. О. Курило, Л. О. Григор'єва // Проблеми современной экономики и институциональная теория : научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2005. – Вып. 89-1. – С. 153-160.

УДК 330.322.1:330.341.1:338.3

В.П. Ільчук, д-р екон. наук, професор**Т.О. Романенко**, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ МАШИНОБУДІВНОГО КОМПЛЕКСУ

У статті проаналізовано сучасний стан інвестиційного забезпечення розвитку інноваційних процесів машинобудівного комплексу Чернігівського регіону та запропоновано альтернативні джерела фінансування інноваційної діяльності галузі.

Ключові слова: інвестиційне забезпечення, інноваційні процеси, машинобудівний комплекс, власні фінансові ресурси, венчурне інвестування, інноваційний лізинг.

В статье проанализировано современное состояние инвестиционного обеспечения развития инновационных процессов машиностроительного комплекса Черниговского региона и предложены альтернативные источники финансирования инновационной деятельности отрасли.

Ключевые слова: инвестиционное обеспечение, инновационные процессы, машиностроительный комплекс, собственные финансовые ресурсы, венчурное инвестирование, инновационный лизинг.

The modern state of investment providing of development of innovative processes of engineering complex of Chernihiv region has been analyzed in the article and the alternative sources of financing innovation of industry have been suggested.

Key words: investment providing, innovative processes, engineering complex, own financial resources, venture investment, innovative leasing.

Постановка проблеми. Прагнення України до створення конкурентоспроможної економіки має ґрунтуватися на світових тенденціях економічного зростання, в основі яких лежить науково-технічний потенціал та інноваційний розвиток. Перехід України на інноваційний шлях відбувався протягом тривалого часу. Після підписання Угоди про партнерство і співробітництво з Європейськими співтовариствами було затверджено «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу», якою визначено курс на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю [11]. Обравши інноваційну модель розвитку, Україна все ще не вийшла на очікуваний рівень сталого економічного зростання. Маючи значний кадровий потенціал у науково-технічній та інноваційній сфері, необхідну матеріально-технічну базу, нормативно-правове поле для впровадження інноваційної діяльності, залишається багато невирішених проблем, які гальмують розвиток високотехнологічних галузей промисловості, в т. ч. машинобудування. Зокрема, спостерігається невідповідність попиту на передові технології з боку господарського сектору темпам розвитку науково-технічної та інноваційної сфер; низька сприйнятливість підприємницького сектору до інновацій через брак обігових коштів; відсутність економічних стимулів, які б заохочували суб'єктів господарювання впроваджувати новітні технології у виробничий процес тощо. При цьому основним чинником, що гальмує впровадження успішних розробок у виробництво, є відсутність інвестиційного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Успішний розвиток інноваційної діяльності неможливий без належного інвестиційного забезпечення. Вітчизняні підприємства потерпають від нестачі фінансових ресурсів і постійно перебувають у пошуку додаткових джерел фінансування. Багато вітчизняних учених-економістів проводять теоретичні дослідження щодо вирішення проблем інвестиційного забезпечення розвитку інноваційної діяльності базових галузей національної економіки. Так, Т. В. Бова, В. О. Корецька-Гармаш, О. М. Антипов значну увагу приділяють венчурному інвестуванню; А. Я. Кузнецова, Г. В. Возняк, С. В. Захарін, Т. С. Смовженко, Б. І. Пішик проводять дослідження таких основних форм інвестиційного забезпечення, як державне фінансування, фінансування за рахунок позикових та власних коштів; А. М. Турило, Т. А. Черемисова, В. І. Рошило розглядають лізинг як одну із форм стимулювання інноваційного розвитку промислового комплексу тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий спектр досліджень стосовно проблем інвестиційного забезпечення розвитку інно-

ваційних процесів у базових галузях економіки країни, залишаються невирішеними питання, пов'язані з пошуком та практичним застосуванням альтернативних інвестиційних джерел, які б сприяли прискоренню розвитку інновацій на виробничих підприємствах машинобудівного комплексу.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан інвестиційного забезпечення розвитку інноваційних процесів машинобудівного комплексу та виявити альтернативні інвестиційні джерела фінансування інноваційної діяльності галузі.

Виклад основного матеріалу. Серед галузей промисловості Чернігівського регіону машинобудівний комплекс займає одне з провідних місць щодо залучення фінансових ресурсів на наукові та науково-технічні цілі. Так, із загального обсягу витрат на інноваційну діяльність частка машинобудування у 2010 році становила 21,3 %, а у 2011 році – 29 %.

У структурі машинобудування найбільший обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт припадає на виробництво машин та устаткування (64,8 % та 80,7 % відповідно у 2010 та 2011 роках).

За напрямками інноваційної діяльності в машинобудуванні Чернігівського регіону переважають внутрішні науково-дослідні розробки і придбання машин, обладнання та програмних засобів (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності машинобудівного комплексу Чернігівського регіону, %

Напрями інноваційної діяльності	Машинобудування		У тому числі					
			Виробництво машин та устаткування		Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування		Виробництво транспортних засобів та устаткування	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Усього:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– внутрішні науково-дослідні розробки	62,6	66,5	83,5	62,5	-	-	27,5	87,0
– придбання науково-дослідних розробок	3,8	2,4	-	-	-	-	12,4	13,0
– придбання машин, обладнання та програмних засобів	29,4	2,4	13,6	2,3	48,1	63,2	59,9	-
– придбання інших зовнішніх знань	-	0,0	-	0,0	-	-	-	-
й інші витрати	4,2	28,7	2,9	35,2	51,9	36,8	0,2	-

Джерело: розраховано на основі даних Головного управління статистики в Чернігівській області [2].

Значну увагу привертає майже повна відсутність витрат на придбання інших зовнішніх знань та науково-дослідних розробок. А отже, підприємства машинобудівного комплексу регіону виконують наукові та науково-технічні роботи власними силами, маючи у своєму арсеналі необхідні наукові кадри.

Основним і єдиним джерелом фінансування інноваційної діяльності машинобудівного комплексу Чернігівського регіону є власні кошти підприємств. Однак, незважаючи на переваги від фінансування інноваційних процесів за рахунок власних фінансових ресурсів (покращення фінансової стійкості та платоспроможності підприємств у довгостроковій перспективі; зниження ризику банкрутства; можливість самостійно приймати рішення при розподілі коштів тощо), певною мірою можна стверджувати, що така структура фінансування інноваційної діяльності машинобудування є запорукою підвищення його інноваційної активності. Власні кошти підприємства у вигляді прибутку та

амортизаційних відрахувань найчастіше використовують для фінансування невеликих за обсягами інноваційних процесів, наприклад, модернізація певного виду устаткування, поліпшення якості продукції тощо. До того ж складна фінансово-економічна ситуація на підприємствах галузі (33,6 % у 2011 році мали збиткову діяльність) не дозволяє навіть підтримувати наявні обсяги виробництва. Тому стає очевидним, що ці джерела фінансування є недостатніми для розвитку інноваційних процесів у галузі.

Згідно з Законом України «Про інноваційну діяльність» [1], окрім власних коштів суб'єктів інноваційної діяльності, джерелами фінансової підтримки можуть бути:

- кошти Державного бюджету України;
- кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету Автономної Республіки Крим;
- власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ;
- запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності;
- кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб;
- інші джерела, не заборонені законодавством України.

Однак, як показує практична діяльність машинобудівного комплексу Чернігівського регіону, протягом останніх років жодне підприємство галузі для підтримання розвитку інновацій не отримало будь-яких надходжень з перерахованих вище джерел. Така ситуація зумовлена перш за все дефіцитом Державного бюджету України та місцевого бюджету, відсутністю в регіоні спеціалізованих інноваційних фінансово-кредитних установ.

Тому на сьогодні значну увагу необхідно приділити іншим, більш спроможним джерелам інвестування інноваційних процесів машинобудівного комплексу. Одне з провідних місць у фінансуванні інноваційної діяльності займає венчурне інвестування. Хоча в Україні венчурний капітал ще не відіграє значної ролі в економічному житті машинобудівного комплексу (переважно здійснюється вкладання інвестицій у харчову промисловість, сільське господарство, виробництво будматеріалів, фінансовий сектор тощо), однак має перспективи подальшого розвитку.

Відповідно до проекту Закону України «Про венчурне інвестування інноваційної діяльності» надається таке визначення: венчурне інвестування – це пряме вкладення коштів, цінних паперів, іншого майна, в тому числі майнових прав, інших прав, що мають грошову оцінку, в статутний капітал інноваційних підприємств в обмін на пакет (як правило, неконтрольний) акцій цього підприємства з метою одержання інвестором прибутку або досягнення іншого корисного ефекту після виходу акцій цих підприємств на фондовий ринок.

Л. В. Пельтек зазначає, що венчурне інвестування – це довгострокові фінансові вкладання з високим ступенем ризику в акції фірм, які орієнтовані на розроблення і виробництво та реалізацію наукомістких продуктів задля їх розвитку й розширення з метою отримання прибутку від приросту вартості вкладених коштів [7].

В. О. Корецька-Гармаш пропонує розглядати венчурне інвестування на машинобудівних підприємствах як процес акумуляції грошових, матеріальних та інтелектуальних ресурсів учасників венчурного інвестування, що спрямовуються у спеціально відібрані об'єкти інвестування (венчурні проекти), реалізація яких здатна принести машинобудівним підприємствам кошти для проведення модернізації, технологічного переоснащення виробничої бази, технічного супроводу наукоємної продукції, що є основою для зміни технологічного укладу інших галузей промисловості з метою задоволення нових потреб споживачів, а венчурним інвесторам – прибутку через декілька років у розмірі вищому за середній по галузі або за депозитну ставку комерційних банків у випадку їх успішної реалізації [5].

Таким чином, венчурне інвестування безпосередньо пов'язане з довгостроковим вкладанням капіталу та наявністю ризикового середовища. На сучасному етапі розвитку економіки діяльність машинобудівних підприємств вимагає реалізації інноваційних

проектів, що потребують значних інвестиційних вкладень, при цьому не гарантуючи повернення інвестованих коштів у випадку невдачі високотехнологічних розробок. На машинобудівних підприємствах Чернігівського регіону визначені інноваційні проекти (табл. 2), реалізація яких вимагає залучення кредитних ресурсів, у т. ч. коштів венчурних інвесторів у силу неспроможності фінансувати їх за рахунок власних коштів та відсутності допомоги з боку держави й місцевих органів влади.

Таблиця 2

Перспективні інноваційні проекти машинобудівних підприємств Чернігівської області

Найменування проекту, місце його реалізації	Суть проекту	Обсяг інвестицій
1. Створення молекулярних та квантово-електронних технологій і енергоустанов для виробництва електроенергії на малих безгреблевих гідроелектростанціях та вітрових електростанціях, що працюють при повільних потоках повітря, ТОВ «Ніжинські лабораторії скануючих пристроїв», м. Ніжин	Модульність, передбачена в конструкціях безгреблевих гідроелектростанцій та вітрових електростанцій, що працюють при повільних потоках повітря, забезпечує можливість встановлювати каскади паралельно працюючих електродинамічних модулів, нарощувати вихідну потужність обладнання та адаптувати його під різні проектні рішення	38 млн грн, у т. ч.: власні кошти – 15 млн грн, потреби в кредитних ресурсах – 23 млн грн
2. Розроблення модернізованої радіотелеметричної системи РТС-М, ПАТ «Чернігівський завод радіоприладів «ЧеЗаРа», м. Чернігів	Модернізація радіотелеметричної системи РТС-М, яка буде мати, у порівнянні з існуючою РТС «Сиріус», поліпшені габаритно-вагові та енергетичні характеристики, збільшення обсягів виробництва, економія енергоресурсів та матеріалів	потреба в кредитних ресурсах – 3,8 млн грн
3. Створення виробництва по виготовленню медичної техніки (кардіодефібриляторів та комплексу аероінсоляційного для лікування опікових хворих), ТОВ НВП «Метекол», м. Ніжин	Введення в експлуатацію інженерно-лабораторного комплексу по виробництву кардіодефібриляторів-моніторів в обсязі 1000 штук, комплексу аероінсоляційного – до 100 шт на рік	4 млн грн, у т. ч.: власні кошти – 1,9 млн грн, потреби в кредитних ресурсах – 2,1 млн грн
4. Випуск інноваційної продукції для забезпечення потреб птахівничої галузі, ПАТ «Завод «Ніжинсьільмаш», м. Ніжин	Випуск нового енергозберігаючого конкурентоспроможного обладнання для забезпечення потреб птахівничої галузі	потреба в кредитних ресурсах – 5,4 млн грн
5. Підготовка серійного виробництва тренажерів для підготовки трактористів-машиністів тракторної техніки та зернозбиральних комбайнів з урахуванням науково-практичного досвіду підприємства, ТОВ НВП «Метекол», м. Ніжин	Налагодження серійного виробництва тренажерів для підготовки операторів керування різноманітними наземними транспортними засобами – автомобілів (легкових та вантажних), бронетехніки та ін.	2,5 млн грн, у т. ч.: власні кошти – 0,6 млн грн, потреби в кредитних ресурсах – 1,9 млн грн

Джерело: [9].

В Україні венчурне інвестування здійснюють інститути спільного інвестування (ІСІ), серед яких виділяють венчурні ІСІ. Період з 2007 по 2011 роки характеризується стрімким розвитком ІСІ, у т. ч. венчурних (рис.). За аналізований період число венчурних фондів зросло майже вдвічі. Однак, незважаючи на стрімке зростання кількості венчурних фондів в Україні, існує чимало факторів, які не найкращим чином впливають на їх діяльність:

- відсутність законодавчої бази у сфері регулювання діяльності венчурної індустрії;
- нестабільна політична ситуація в країні та високий рівень тіньової економіки;
- відсутність економічних стимулів для створення венчурних фондів та вкладення венчурного капіталу в розвиток інновацій промислового сектору країни тощо.

Залучення венчурного капіталу в розвиток інноваційної діяльності машинобудівних підприємств дозволить активізувати впровадження та реалізацію інноваційних ідей за рахунок створення інноваційного продукту; мінімізувати ризики, пов'язані з розроб-

ленням та впровадженням інновацій; отримати інвестиційні кошти без застави та відсотків по кредиту тощо.

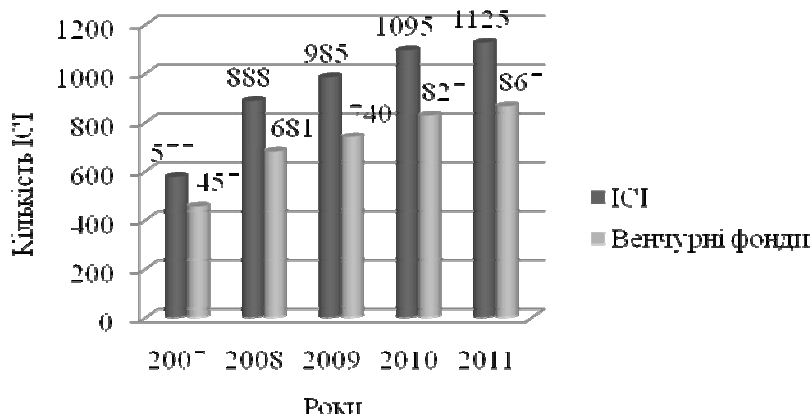

Рис. Динаміка кількості інститутів спільного інвестування

В умовах нестачі інвестицій у грошовій формі доцільним є також використання лізингу, що сприяє пошвидченню процесу оновлення виробництва та прискорення інноваційних процесів. У науковій літературі розуміння сутності лізингу, пов'язаного з фінансуванням інноваційних процесів, трактується як інноваційний лізинг. Так, В.І. Рошило визначає інноваційний лізинг як вид інноваційних відносин, що закріплений договором лізингу і базується на використанні інтенсивних факторів матеріально-технічного забезпечення виробництва (пов'язаного або з виготовленням і реалізацією нової продукції, або з використанням нової техніки (технології)) [10].

Машинобудівні підприємства можуть функціонувати на ринку лізингу як лізингодавці, як лізингоотримувачі і як бізнес-партнери інших учасників цього ринку [8].

Виступаючи лізингодавцем, підприємства машинобудування можуть самостійно надавати у лізинг власну продукцію, співпрацювати з лізинговими організаціями або іншими фінансовими та нефінансовими установами. Так, ПАТ «Чернігівський автозавод» активно співпрацює з лізинговою компанією ТОВ «Еталон-Лізинг», пріоритетним напрямом діяльності якої є фінансовий лізинг автотранспортних засобів цього підприємства, а також має партнерські програми лізингу з ПАТ «Банк Богуслав» (табл. 3).

Таблиця 3

Лізингові програми партнерів ПАТ «Чернігівський автозавод»

Критерії програми	ТОВ «Еталон-Лізинг»	ПАТ «Банк Богуслав»	
	Бліц-лізинг	Лізинг на 1 рік	Лізинг на 2 роки
Авансовий платіж	40 %	20 %	25 %
Термін лізингу	1 рік	1 рік	2 роки
Подорожчання за рік	6-10 %	від 15 %	від 15 %
Лізингові платежі	щомісячно	щомісячно	щомісячно
Термін прийняття рішення	1 робочий день	2-3 робочі дні	2-3 робочі дні
Страхування	2,93 % по тарифу страхової компанії	2,93 % по тарифу страхової компанії	2,93 % по тарифу страхової компанії
Лізингоотримувач	юридичні особи або СПД, що працюють не менше 6 міс., фізичні особи	юридичні особи або СПД, що працюють більше 1 року і мають стабільний діючий бізнес	юридичні особи або СПД, що працюють більше 1 року і мають стабільний діючий бізнес
Застава, гарантійне забезпечення	не потребує за виключенням підприємств, які знаходяться на початковій стадії розвитку	не потребує	не потребує

Джерело: [12].

В умовах конкурентного середовища можливість продажу в лізинг є досить значною перевагою для машинобудівних підприємств. Співпраця з лізинговими компаніями дозволяє їм збільшити обсяги продаж, уникнути власних ринкових ризиків і водночас одержати доступ до більш ширшого ринку збуту. Крім того, виробник отримує стабільне джерело коштів, яке може спрямувати на розвиток інноваційної діяльності.

Функціонування машинобудівного підприємства на засадах лізингоотримувача дозволяє йому здійснювати оновлення власних основних фондів та впроваджувати новітні технології, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції і задоволенню потреб ринку.

Як бізнес-партнери, машинобудівні підприємства забезпечують виробництво та постачання предметів лізингу, розподіляють ризики лізингової угоди, надають товарні кредити та сервісне обслуговування.

Загалом же, застосування інноваційного лізингу на машинобудівних підприємствах сприятиме активізації таких інноваційних процесів [6]:

- здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт;
- скорочення циклу проектно-конструкторських робіт;
- придбання нових технологій, які використовуються для реалізації технологічних інновацій;
- впровадження у виробництво підприємствами інноваційної техніки та технології, нових методів виробництва продукції;
- розроблення та реалізація нової продукції з використанням інноваційної техніки та технології;
- придбання прогресивних машин, устаткування та інших засобів виробництва;
- збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції тощо.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведені дослідження показує, що забезпечення інноваційного розвитку машинобудівного комплексу Чернігівського регіону здійснюється за рахунок власних коштів підприємств. Враховуючи складну фінансово-економічну ситуацію в галузі, можна зазначити, що таке джерело фінансування не здатне забезпечити належного рівня інноваційного розвитку. Відсутність підтримки з боку держави та місцевих органів влади, складність в одержанні кредитних ресурсів, не досить сприятливий інвестиційний клімат вимагають залучення більш спроможних інвестиційних джерел, які б сприяли прискоренню розвитку інноваційних процесів у машинобудуванні.

Сучасний стан підприємств галузі регіону потребує негайної реалізації пріоритетних інноваційних проектів, успішність впровадження яких забезпечить підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сектору машинобудування як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку наукоємної продукції.

Розроблення та впровадження інновацій у галузі машинобудування здійснюється в умовах невизначеності, що стримує залучення інвестицій. У такому випадку основою інноваційної моделі розвитку є венчурне інвестування. Однак, незважаючи на стрімкий розвиток венчурних ІСІ в Україні, залучення венчурного капіталу в машинобудування не набуло поширення. Оскільки держава не бере активної участі у фінансуванні інновацій, необхідно якнайшвидше залучати інші інвестиційні джерела, в т. ч. венчурний капітал. Тому всі сили мають бути спрямовані на підвищення ефективності діяльності венчурної індустрії, а для цього необхідно: вдосконалити нормативно-правове забезпечення у сфері венчурної індустрії, зокрема, прийняття Закону України «Про венчурне інвестування інноваційної діяльності»; впровадити пільговий режим оподаткування для венчурних підприємств та створити фінансові стимули для інвестування до венчурних фондів; забезпечити необхідні умови для підготовки спеціалістів з управління венчурним капіталом і сприяти розвитку венчурної та інноваційної інфраструктури тощо.

Ефективною формою фінансування інноваційної діяльності машинобудівних підприємств є також лізингове фінансування. Але для того, щоб усунути проблеми, пов'язані з розвитком інноваційного лізингу у сфері машинобудування, держава повинна сприяти вирішенню таких питань: встановлення пільгових умов для всіх учасників ринку лізингових операцій, адаптація нормативно-правових актів у сфері лізингових відносин до міжнародних норм та стандартів, сприяння розвитку інфраструктури лізингового ринку тощо.

Список використаних джерел

1. *Про інноваційну діяльність* : Закон України // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 143.
2. *Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)* : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 21. – Ст. 103.
3. *Аналітичний огляд ринку спільного інвестування в Україні за 2011 рік області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaib.com.ua>.
4. *Головне управління статистики у Чернігівській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.chernigivstat.gov.ua>.
5. *Корецька-Гармаш В. О.* Характеристика венчурного інвестування на машинобудівних підприємствах / В.О. Корецька-Гармаш // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4, Т. 2. – С. 59-62.
6. *Кулиняк І. Я.* Лізингове фінансування інноваційної діяльності машинобудівних підприємств / І. Я. Кулиняк // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2009. – № 1. – С. 138-144.
7. *Пельтек Л. В.* Державне регулювання розвитку венчурного бізнесу в інвестиційній сфері / Л. В. Пельтек // Економіка та держава. – 2009. – № 3. – С. 77-80.
8. *Подольчак Н. І.* Роль та місце машинобудівного підприємства на ринку лізингових послуг / Н. І. Подольчак, Л. І. Семен // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 682. – С. 174-181.
9. *Програма науково-технічного та інноваційного розвитку Чернігівської області на 2011-2015 роки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cg.gov.ua/index.php?id=4423&tp=0>.
10. *Рошило В. І.* Джерела фінансування інноваційного розвитку підприємств : монографія / В. І. Рошило. – К. : Книги-XXI, 2006. – 270 с.
11. *Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів* / Г. О. Андросчук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.
12. *Чернігівський автозавод* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chaz-avto.com.ua>.

УДК 378: 339. 13 (477)

В.М. Левківський, д-р екон. наук, професор

Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

В.В. Єфремов, канд. екон. наук, доцент

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

ПОШУК НОВИХ ПІДХОДІВ ПІД ЧАС ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТЯНСЬКОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Досліджено стан вищої освіти в Україні в сучасних умовах, з'ясовані основні недоліки освітнянської галузі та висловлені пропозиції щодо покращення її діяльності.

Ключові слова: освітнянська галузь, вища освіта, людський капітал, ринок освітніх послуг.

Исследовано состояние высшего образования в Украине в современных условиях, выяснены основные недостатки образовательной отрасли и высказаны предложения по улучшению её деятельности.

Ключевые слова: образовательная отрасль, высшее образование, человеческий капитал, рынок образовательных услуг.

The present state of Ukrainian higher education is investigated and the main deficiencies of the home field are elucidated. The proposals concerning the improvement of its activity are expressed.

Key words: the educational sector, higher education, human capital, and the market of educational services.

Постановка проблеми. Україна, приступаючи до глибинних трансформаційних перетворень, необхідних для переходу на сучасну ринкову модель господарювання, має потребу у фахівцях з новим економічним мисленням, новими культурними цінностями та новою психологією. Щоб вміти користуватися ринковим механізмом, економічні відносини якого приймають правові форми, потрібні більш ґрунтовні знання з економіки та права. Орієнтуючись на теоретичні досягнення і практичний досвід західних країн під час вдосконалення ринкових відносин та наповнення їх реальним змістом, необхідно усвідомити значення освіти, культури та інформації при здійсненні вибору, який є провідним компонентом їх ефективності. Виходячи з цього, успіх будь-яких реформ в Україні безпосередньо залежить від реформи освітнянської галузі, визначальну роль в якій відіграє вища освіта. Те, що не можна відкладати проведення реформ, зрозуміло всім політичним силам в Україні. Але одні з них займалися лише імітацією їх проведення, а інші – приступили до реалізації намірів, звертаючи увагу на зміну форми, але не змісту. Оскільки реформи завжди носять системний характер, то важливе значення має послідовність у їх проведенні. Не визначення першочерговості у проведенні реформ може не покращити стан суспільного життя в Україні, а навпаки, погіршити його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років підвищився науковий інтерес до проблем освіти, що обумовлено намаганням України перейти на інноваційну модель розвитку. Пошук нової концепції освіти, як сфери впровадження ринкових відносин, отримав додатковий імпульс в умовах глобальної фінансово-економічної кризи, що знайшло відображення у монографіях та наукових конференціях [1]. У той же час проблеми теоретичного і практичного спрямування залишаються невирішеними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перехід закладів вищої освіти в Україні на ринкові відносини базується на відповідній системі цінностей та їх вимірюванні. Діюча оціночна система діяльності ВНЗ є односторонньою, бо не оцінює діяльність кожного викладача, кожного допоміжного працівника, кожного студента.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування переходу на нову філософію навчального процесу ВНЗ, що передбачає вдосконалення освітньої галузі в Україні, яка залишається архаїчною і не тільки стримує поступальний розвиток, але і заважає йому.

Виклад основного матеріалу. Двадцять один рік незалежності України засвідчує, що вища освіта до цього часу не стала носієм інновацій, новітніх технологій та нової системи цінностей. Втративши переваги радянської вищої школи перед Заходом, вона, копіюючи західні нововведення, в тому числі й Болонський процес, так і не набула нової якості і не перетворилася на провідну галузь народного господарства, в якій формується людський капітал, перетворюючись на вирішальний чинник економічного розвитку та процві-

тання. Навпаки, незаангажовані фахівці змушені констатувати, що рівень освіченості українців з кожним роком неухильно продовжує знижуватись. Не маючи достатнього людського капіталу у своєму розпорядженні, країна не здатна зайняти чільне місце у світовому господарстві. Невипадково на світовій арені змагання між країнами з економіки переноситься у соціальну сферу, чільне місце в якій займає освіта. Вартість світового ринку освітянських послуг, за оцінками фахівців, досягла 100 млрд дол і продовжує зростати [2]. Той, хто отримає перевагу в інтелектуальному змаганні, буде мати не тільки високі прибутки від надання освітянських послуг, але і домінувати у світі. Особливу тривогу громадськості викликає загальний стан освіченості українських випускників університетів, які, маючи слабкі базові знання з економіки та права, стають жертвами різноманітних ошукувань, шахрайства, корупції та казнокрадства. Як засвідчує агентство США з міжнародного розвитку (USAID), українці не мають достатніх базових знань і навиків щодо користування фінансовими послугами [3].

Такий стан вищої освіти в Україні не міг не позначитися на формуванні громадянського суспільства, на політичній сфері, на розвитку економіки і на вирішенні багатьох соціальних проблем. Замість дієвості політичних інститутів, потужного прориву в економічній сфері, вчасного вирішення соціальних проблем, відбулася політична вакханалія, усунення народу від впливу на суспільне життя і від контролю за владою, уповільнене просування вперед в економіці під час ігнорування соціальних проблем, що заклало підвалини для майбутнього соціального вибуху. Існуюча ситуація в суспільстві не може влаштовувати як діючу владу, так і більшість громадян, оскільки вони усвідомлюють, що має місце відставання України від сусідів та інших країн СНД, які розвиваються більш успішно. Замість того, щоб відігравати роль регіонального лідера Східної Європи, вона опинилася відкинутою на узбіччя людської цивілізації, виконуючи роль не стільки суб'єкта, скільки об'єкта міжнародних економічних відносин, знаходячись на перетині геополітичних інтересів Сходу та Заходу, ведучи пошук власного шляху розвитку. Безперечно, на вибір стратегічного розвитку України впливають тенденції, які відбуваються як усередині країни, так і у світовому господарстві. У сучасних умовах приєднання України до ЄС або до митного союзу, коли в них відбуваються дестабілізуючі процеси, несуть у собі ризики, з якими не можна не рахуватися.

Одним із недоліків вищої освіти в Україні у сучасних умовах є девальвація дипломів університетів, що приводить до їх знецінення та унеможливорює визнання на Заході. Справа у тому, що практично вища освіта в країні стала доступною для всього працездатного населення і не виконує функцію попереднього відбору. Цьому сприяло різке зростання чисельності вищих навчальних закладів, кількість яких в Україні в 2011 р. досягла 854. Напередодні отримання Україною незалежності (у 1988 р.) їх нараховувалося всього 146 [4]. Тобто кількість вищих навчальних закладів зросла у 5,8 разу при скороченні чисельності студентів. Це привело до усунення з ринку освітянських послуг вищої школи конкуренції між абітурієнтами. Цьому сприяло розмежування ринку освітянських послуг, коли кожна вища школа діяла у своїй ніші на певній території і мала «свого студента», а сам процес з підготовки кадрів нагадував конвеєр зі «штампування дипломів». За такої великої кількості ВНЗ перевага кожного з них забезпечувалася за рахунок збільшення чисельності студентів. При цьому нівелювалась якість підготовки фахівців. Невипадково попередній варіант реформування вищої освіти, запропонований Міністерством, передбачав саме кількісний підхід щодо градації ВНЗ України. Він враховував лише кількість студентів, а не якість їх знань. Можна погодитись з думкою, що дрібні вищі навчальні заклади не здатні забезпечити якісну підготовку. В той же час не можна й абсолютизувати перевагу великих вищих навчальних закладів. Оскільки немає контролю за якістю підготовки випускників, то порівняльний аналіз не базується на об'єктивних чинниках.

Іншим суттєвим недоліком вищої освіти в Україні стало відкриття однакових спеціальностей в університетах незалежно від їх науково-технічного, санітарно-гігієнічного,

матеріального та людського потенціалу. Це поставило ВНЗ в однакове становище і спростило отримання диплома з престижних спеціальностей. Безумовно, це був шлях не до прогресу, а до деградації. На переконання видатного українського філософа Миколи Бердяєва, відсутність диференціації у будь-якій сфері людської діяльності, в тому числі і у сфері вищої освіти – це шлях до регресу, оскільки будь-яка соціальна структура обов'язково має ієрархію [5].

Вищі навчальні заклади України, на відміну від ВНЗ Заходу, перестали здійснювати попередній відбір громадян за відповідними спеціальностями, що негативно позначилося на ринку послуг праці. Відсутність попереднього відбору (конкурсу) у вищих навчальних закладах привело до падіння якості благ та послуг в усіх сферах суспільного життя. Блага та послуги національного виробництва поступово перестали бути конкурентоспроможними навіть на внутрішньому ринку. Нині, коли кожен займається трудовою діяльністю незалежно від власних вподобань та нахилів, керуючись лише економічними чинниками (рівнем заробітної плати), професійний відбір кадрів здійснюється в самому процесі праці, що позначається на створенні граничного продукту, призводить до порушення безпеки праці (звідси високий відсоток виробничого травматизму), до недбалого виконання своїх обов'язків, а в окремих випадках і до трагічних наслідків. За відсутності цілеспрямованої професійної орієнтації, робітник, як би він не намагався бути сумлінним та відповідальним, не здатний виконати будь-яку роботу на належному рівні, бо вона не враховує його природні задатки та здібності. Ринку потрібні не фахівці широкого профілю, а вузькі спеціалісти.

Коли отримання професії завдяки вищій освіті в Україні відбувається без відбору, то працівники з дипломами про вищу освіту не здатні подати сигнали роботодавцям, які б засвідчували про їх перевагу на ринку праці [6]. Це не дозволяє роботодавцям здійснити оптимальний вибір трудового персоналу, а робітникам, які мають підготовку вище середнього рівня, отримати більш достойну високооплачувану роботу. Наслідком такої ситуації стає незадоволення роботою, неможливість реалізувати свій творчий потенціал та поширення зрівнялівки в оплаті праці, що підриває стимули до напруженої та інтенсивної трудової діяльності.

Нівелювання якості підготовки фахівців ускладнює їх відбір до державних інституцій, які виконують функцію контролю і регулювання. Як засвідчує практичний досвід, рівень кваліфікації державних службовців (керівників служб) суттєво не відрізняється від рівня кваліфікації виконавців, що позначається на ефективності державного управління. Колись про існування такої ситуації у суспільстві мріяв один із ідеологів більшовизму О.О. Богданов [7]. На підтвердження цього положення можна навести дані проведеного відомого експерименту. Під час приходу до влади в Україні «помаранчевої команди» було звільнено 18 тис. державних службовців, але державний апарат збоїв не давав, продовжуючи функціонувати у звичайному режимі. Більше того, з'ясувалося, що непрофесіонали здатні працювати навіть в уряді (на посадах міністрів опинилися особи без дипломів). Тільки у 2011 р. більше 20 чиновників Державної митної служби України виявили у використанні підроблених дипломів про вищу освіту [8]. Профанація урядовців, безперечно, пов'язана з їх політизацією (державні посади отримують особи, які не мають відповідної кваліфікації, а є представниками певної політичної сили).

Визначити дійсний рівень підготовки фахівців вітчизняних вищих навчальних закладів неможливо у зв'язку з поширенням в Україні протекціонізму і корупції. Дійсний рівень підготовки власних фахівців проявляється у відносинах з іншими державами, коли потрібно вести переговори під час укладання важливих міждержавних економічних угод, або відстоювати інтереси країни у міжнародних судових інституціях (у першому й у другому випадку рівень вітчизняних фахівців виявився незадовільний, про що свідчать укладені газові контракти з Росією і вирішення не на нашу користь територіальних претензій Румунії).

Ключовим інструментом зрілої ринкової економіки є існування свободи вибору. Але ця свобода завжди обмежується певними межами, які визначаються як природними чинника-

ми, так і встановлюються державними інституціями під час врахування практичного досвіду, що дозволяє здійснювати відповідне регулювання ринком. Керуючись цим положенням, Україна повинна таким чином реформувати вищу освіту, щоб вибір кожного громадянина був свідомий, а не вимушений. Перш за все, потрібно здійснити структурування попиту на освітянські послуги та структурування пропозиції, яка здатна їх надавати. Спочатку слід привести у відповідність кількість своїх вищих навчальних закладів до чисельності абітурієнтів, використовуючи досвід Заходу. Безумовно, в нових історичних умовах необхідно уникати застосовування адміністративних заходів (тобто закривати певні вищі навчальні заклади на основі адміністративних важелів), оскільки це буде використано опозиційними силами всередині країни і за її межами як згортання демократії та свободи в Україні.

На наше переконання, під час відкриття приватних вищих навчальних закладів мала місце корупційна складова. Чиновників, які сприяли цьому, потрібно притягнути до кримінальної відповідальності, бо їх дії направлені на підлив національної безпеки України. Зробивши це, влада зупинить неконтрольований процес, пов'язаний із відкриттям все нових і нових приватних вищих закладів з надання освітянських послуг і досягне бажаної стабільності. Під час визначення критеріїв, на основі яких влада встановлює, які з ВНЗ повинні залишитися функціонувати на ринку освітянських послуг, а які – ні, слід враховувати ім'я вищої школи і якість наданих освітянських послуг.

Престиж будь-якого вищого навчального закладу – викладачі та випускники. Виходить, що кожен університет України повинен бути зацікавленим у залученні до себе провідних фахівців з відповідних галузей знань (як вітчизняних, так і іноземних), створивши їм належні умови для наукової діяльності і проживання. Але щоб мати уявлення про фахівців високого рівня, потрібно володіти інформацією про їх рейтинг (наприклад, 100 економістів, 100 юристів, 100 політологів тощо), який визначає незалежна вітчизняна громадська інституція. Оскільки такої інформації немає, то немає і конкуренції між вищими школами за того чи іншого викладача. За відсутності конкуренції між вищими навчальними закладами можна спостерігати ситуацію, коли в провідних столичних навчальних закладах України працюють викладачі з низьким рівнем підготовки, що негативно позначається на кінцевому результаті, оскільки нівелюється потенціал випускників різних ВНЗ. Українське суспільство постійно шокує поява аферистів із вченим ступенем доктора наук [9]. Воно засвідчило, що таке явище характерне для "хворого" суспільства, яким є Україна, бо в ньому втратили своє значення моральні цінності.

У той же час у ВНЗ, які діють в обласних центрах або містах обласного підпорядкування, можна знайти висококваліфікованого фахівця, праця якого недооцінена. Потрібно констатувати, що на цьому етапі ВНЗ України не зацікавлені примножувати свій кадровий потенціал, бо, з одного боку, не мають для цього фінансових можливостей, а з іншого – уникають посилення конкуренції між викладачами старожилами навчального закладу і прибулими (як свідчить практика, перевагу в працевлаштуванні мають ті викладачі, які мають житло у відповідному населеному пункті, а не більш високу кваліфікацію).

Безперечно, кожний вищий навчальний заклад повинен нести відповідальність за долю своїх випускників, виступаючи гарантом їхньої підготовки та сприяючи їх працевлаштуванню. На нашу думку, важливу роль у відборі вищих навчальних закладів повинно відігравати Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України на основі оприлюдненого рейтингу, який здійснює інша вітчизняна незалежна громадська організація. Слід відзначити, що, нарешті, ця проблема почала обговорюватися у засобах масової інформації і зроблені перші кроки щодо встановлення в Україні внутрішнього рейтингу вищих навчальних закладів, а кращі з них почали готувати документи для участі у міжнародному рейтингу.

На підставі офіційно оприлюднених даних рейтингу ВНЗ, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України встановлює граничну межу, яка дозволяє певному університету здійснювати свою діяльність протягом відповідного часу (наприклад, протягом

5 років) і мати держзамовлення. Вищі школи, які успішно пройшли відбір, отримують ліцензію від Міністерства на свою діяльність. ВНЗ, які опинилися нижче встановленої планки рейтингу, мають можливість об'єднуватися, щоб стати структурним підрозділом більш високого за рейтингом ВНЗ, або взагалі припиняють своє існування. Планка рейтингу, яка дає право на отримання вищим навчальним закладом ліцензії на надання освітнянських послуг, не повинна бути незмінною. Вона мусить поступово зростати, стимулюючи активність викладачів та студентів вищих начальних закладів. Відсутність такого загальнонаціонального рейтингу в Україні призвело до того, що отримали ліцензії на цей вид діяльності приватні заклади вищої освіти, які не мають ні належної матеріально-технічної бази, ні відповідного бібліотечного фонду, ні кваліфікованих викладачів.

У нових історичних умовах зовсім інші функції належить виконувати Міністерству освіти і науки, молоді та спорту України. Надаючи більше прав та самостійності університетам, воно повинно розробляти стандарти вищої освіти, критерії щодо функціонування ВНЗ та здійснювати дієвий контроль за якістю підготовки фахівців, вимагаючи від вищих шкіл посилення відповідальності за результат власної праці. ВНЗ повинні мати право на відкриття нових спеціальностей, нових факультетів, якщо мають для цього необхідні ресурси і є потреба у фахівцях у відповідному регіоні країни. Вступні іспити до вищих шкіл не можуть бути однаковими. Чим вищий рейтинг ВНЗ, тим складніше до нього вступити, тим вищою повинна бути в ньому плата за навчання. У свою чергу, Міністерство повинно цікавити не тільки кого приймають у вищі навчальні заклади, але і кого вони випускають. На жаль, наприкінці навчання у закладі контроль з боку держави послаблений або його взагалі немає. Це дозволяє отримати диплом про вищу освіту навіть з низькими знаннями. Нині дуже потрібне незалежне оцінювання знань випускників вищих навчальних закладів на основі розроблених тестів з кожної спеціальності за аналогією з тими інституціями, які здійснюють незалежне оцінювання знань випускників шкіл, що має важливе значення для народного господарства.

Слід зазначити, що галузь вищої освіти в Україні є занадто консервативною, як залишок рудиментів адміністративної системи. Вона не реагує на запити господарської системи, продовжуючи випускати фахівців, потреба в яких змінилася. Це призводить до надлишку фахівців традиційних професій і нестачу з новітніх. Нездатність підтримати рівновагу на ринку послуг праці фахівців з вищою освітою засвідчує, що Міністерство не займається регулюванням, а лише констатує факти. Причина такого становища пов'язана з недостатньою інформацією, яка на ринку освітнянських послуг виконує роль орієнтирів. Щоб мати уявлення про реальний попит на професії в Україні, потрібно мати їх рейтинг, який підкріплюється кількісними показниками.

Освітнянська галузь вищої освіти України є витратною. Кошти, які витрачає держава на підготовку кадрів, не відшкодовуються. Причина такої ситуації полягає в тому, що, навчаючись за держзамовленням, випускники ВНЗ потім не працюють за спеціальністю і не погашають кошти, потрачені державою на їх підготовку. Це негативно позначається на матеріально-технічній базі вищих навчальних закладів, яка не відповідає сучасним досягненням науки. Ті студенти, які навчаються за контрактом, теж не завжди працюють за спеціальністю. Виходить, що кошти держави і громадян використовуються неефективно.

Одним із суттєвих недоліків випускників вищих навчальних закладів України, який залишився від попередньої історичної епохи, пов'язаний з тим, що отримані теоретичні знання не закріплюються на практиці. З одного боку, вони стають безкорисними, бо не використовуються у практичній діяльності, а з іншого – відсутність практичного досвіду стає перепорою під час отримання першого робочого місця. На наше переконання, потрібно враховувати досвід Британії, в якій на практику виділяється $\frac{1}{4}$ часу загальної підготовки фахівця [10].

Низький рівень випускників ВНЗ України є наслідком низького рівня викладання, оскільки викладачі мають виключно теоретичні знання і не знають реального станови-

ща у виробничій сфері. На Заході викладач вищої школи має від 15 до 20 років стажу практичної роботи у тій галузі, в якій він має намір навчати студентів. В одному з провідних закладів України – Київському національному університеті імені Тараса Шевченка – 80 % викладацького складу має тільки академічний досвід [11]. Стажування викладачів перетворилося на профанацію і стає виключно їх особистою справою.

Нестача державного фінансування університетів в Україні змушує їх вести пошук додаткових джерел існування. Одним з них є платне навчання, заручником якого стає вищий навчальний заклад (платників за навчання, як правило, не відраховують, незважаючи на незадовільні знання). Додаткові грошові надходження, як альтернатива державному бюджетному фінансуванню, дають можливість ВНЗ дещо поліпшити матеріальну базу навчання при одночасному зниженні якості підготовки. Платне навчання дає можливість закладу виживати, але воно не вирішує проблеми якості підготовки кадрів і матеріально-технічного забезпечення. Тобто економічний інтерес окремого вищого навчального закладу вступає у суперечність з національним інтересом.

Важливим джерелом розвитку вищої освіти в Україні повинен стати приватний капітал, оскільки інвестиції в освіту в розвинутих країнах є найбільш прибутковими і стають вирішальним чинником економічного розвитку. Особливе значення мають інвестиції в освіту в країнах з перехідною економікою, до яких відноситься Україна. Колись таке положення обґрунтував відомий американський економіст Теодор Шульц [12]. У сучасних умовах в Україні виникла парадоксальна ситуація: держава несе основний тягар у вигляді непомірних витрат на підготовку кадрів, які не покриваються, а бізнес усувається від цього процесу, що дає йому можливість отримувати надприбутки. Виникає враження, що він не зацікавлений у висококваліфікованих фахівцях. Пояснити таку індіферентну поведінку бізнесу можна відсутністю партнерських відносин з державою; виробництвом контрафакційних благ, завдяки чому відбувається економія витрат, оскільки вітчизняному бізнесу не потрібні принципово нові блага; або монополізацією економіки, коли немає потреби вести боротьбу за спеціалістів, бо у них все рівно немає вибору. На наш погляд, бізнес повинен стимулювати підготовку фахівців, виділяючи кошти на стипендії та укладаючи контракти із кращими студентами з працевлаштування. Змінити ситуацію на краще можна тоді, коли результати інтелектуальної власності будуть надійно захищені державою.

Активну участь у працевлаштуванні випускників ВНЗ повинна брати і держава. Випускники з червоними дипломами, які навчалися за держзамовленнями (з кожним роком їх стає все менше і менше), повинні мати можливість, у першу чергу, обирати престижну, високооплачувану роботу в державному секторі економіки та гарні побутові умови для проживання. Якщо навчальному закладу в силу різних обставин не вдалося виконати свої зобов'язання перед студентами, він повинен розповсюдити інформацію про своїх кращих випускників на сайті університету. На нашу думку, саме недостатня інформація обмежує можливості гарних молодих фахівців з працевлаштуванням як усередині країни, так і за кордоном. Крім того, слід здійснити більш диференційовану градацію дипломів, бо має місце їх нівелювання, коли випускник з гарними і з посередніми оцінками отримують однакові дипломи. Необхідно перейти з двохрівневої моделі (червоні та сині дипломи) до трьохрівневої моделі (ті, хто навчається на відмінно; ті, хто навчається на відмінно та добре; і ті, які мають задовільні знання).

Ще одним потужним джерелом функціонування і розвитку ВНЗ в Україні повинні стати результати наукової діяльності викладачів та студентів (бюджети західних і вітчизняних вищих шкіл настільки відрізняються, що їх некоректно порівнювати). Щоб викладачі мали змогу займатися науковою роботою, потрібно скоротити навчальне навантаження, привівши його у відповідність до західних стандартів. Наукова праця викладача повинна позначатися на його матеріальному становищі. Слід зазначити, що в Україні наукою займатися не престижно, бо вона вимагає не лише додаткових зусиль, але і додаткових витрат (наукові досягнення викладача розглядаються як його

обов'язок, а не як джерело доходу). Набагато легше і простіше отримувати доходи викладачу від сумісництва, хоч таке надмірне навантаження позначається на якості його праці. Причина витратної наукової діяльності в Україні полягає у тому, що наукові дослідження носять не прикладний, а переважно теоретичний характер, спираючись не на ідеї сучасної світової думки, а на досягнення минулої історичної епохи. Компіляція і плагіат, які є характерними рисами національної науки, засвідчують, що це не справжня, а квазінаука (занадто мало вітчизняних науковців друкується у західних академічних журналах). Вітчизняний бізнес не виступає замовником наукових досліджень, бо сподівається мати зиск від уже апробованих світових досягнень, які були впровадженні на Заході. Світові експерти відвели Україні почесне дев'яте місце у світі у виробництві підробок [13]. Країна, яка займається виробництвом підробок, не здатна відігравати провідну роль на відповідних світових ринках, бо у неї психологія наслідування.

Потрібно зазначити, що наука в Україні у сучасних умовах повинна мати українознавчу спрямованість. Попередня влада у свій час визначила пріоритети в розвитку вітчизняної науки і забезпечила їх фінансування. Перевага надавалася фундаментальним працям, які готували академічні заклади: «Історія українського народу», «Українська універсальна енциклопедія», «Філософська енциклопедія», «Енциклопедія міжнародного права», «Енциклопедія освіти». Однак жодне з поставлених завдань не було виконано, бо відчувалася нестача фахівців [14].

Щоб результати наукової діяльності викладача отримали статус товару, потрібно корінним чином змінити філософію навчального процесу, в якому наукові дослідження повинні стати визначальними в його роботі. Лекції викладача, який веде творчий пошук, відрізняються новаторським підходом, мають зовсім іншу якість, ніж той, хто лише ретранслює відомі прописні істини. Саме наукова робота виступатиме як вагомий інструмент, з допомогою якого проводиться відбір викладачів до університетів. Якщо протягом 5-и років викладач не приступив до написання кандидатської дисертації і не має наукових публікацій, то він позбавляється шансів продовжувати трудову діяльність у вищій школі. Тільки той викладач, який займається науковою роботою, здатний привити студентам навички дослідника, залучивши їх до співпраці. Важливе значення повинні відігравати тимчасові творчі колективи вчених, до яких залучаються фахівці з різних галузей знань. Це вимога часу, бо «велика наука» здійснюється на суміжних сферах дослідження. Безперечно, наукова робота викладача повинна заохочуватись та стимулюватись.

Співпраця Міністерства з експертами, як показала практика, здійснюється виключно з представниками столичних ВНЗ, а не на основі конкурентного відбору експертів, що є проявом демократії. На перший план виходять не професійні досягнення експерта у тій чи іншій галузі знань, а його «зв'язки». За умов, коли контакти Міністерства з експертами стають постійними і незмінними протягом тривалого часу, має місце упередженість в оцінках. Викладачі столичних вищих закладів отримують «зелений світ» під час отримання грифа Міністерства на свої підручники і посібники, незважаючи на очевидні похибки та запозичення. Викладачам з периферії досягти цього набагато складніше. Крім того, монополізація цієї діяльності в руках окремих експертів призводить до зловживань своїм становищем (нерідко можна спостерігати парадоксальну ситуацію, коли оцінку фахівцю дає нефахівець).

Метою реформування вищої освіти в Україні повинна стати структуризація ринку освітянських послуг та свобода вибору, що дасть можливість Міністерству на основі об'єктивних критеріїв обирати університети, надаючи їм всебічну підтримку, а університетам обирати спеціальності, факультети, викладачів та абітурієнтів. Безумовно, запровадження такої моделі вищої освіти в Україні, на наше переконання, дасть позитивні результати, бо маючи змогу обирати ВНЗ, спеціальності та викладача кожен пройде попередній відбір, що посилить якість підготовки кадрів. Щоб досягти поставленої мети, потрібна політична воля і виконавці з високими моральними якостями.

Висновки і пропозиції. У процесі дослідження були отримані результати, які дозволяють висунути пропозиції практичного спрямування.

1. Потрібно повернути вищим навчальним закладам України функцію попереднього відбору під час отримання професій, привівши їх чисельність до загальноприйнятих нормативів, які склалися під впливом світового досвіду, враховуючи їх внесок у розвиток духовності. Це дасть змогу забезпечити якісну підготовку кадрів, які будуть здатні на професійному рівні брати участь у реформуванні всіх сфер суспільного життя.

2. Вимагає концептуальної зміни діяльності ВНЗ, де визначальною повинна стати не педагогічна, а наукова діяльність прикладного характеру, підпорядковуючи собою весь навчальний процес. Це сприятиме співпраці вищих шкіл з приватним сектором економіки, що дасть змогу отримати кошти, які стануть визначальним фінансовим джерелом в їх життєдіяльності. Маючи необхідну економічну самостійність, вищі навчальні заклади стануть орієнтуватись на реальну потребу народного господарства у фахівцях.

3. Враховуючи, що ринкові відносини базуються на оціночних судженнях, потрібна об'єктивна інформація про ВНЗ, яка буде враховувати не тільки фаховий рівень викладацького складу, але і якість підготовки випускників.

Список використаних джерел

1. Кучеренко Д. Г. Стратегії розвитку освітніх систем країн світу : монографія / Д. Г. Кучеренко, О. В. Мартинюк ; М-во соц. політики України, Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України. – К. : УПК ДСЗУ, 2011. – 312 с.; Проблеми реформування освіти в Україні: вітчизняний досвід і європейські орієнтири : зб. наук. ст. / Нац. транспорт. ун-т ; [за наук. ред. С. В. Волобуєвої]. – К. : Освіта України, 2011. – 21 с.; Наукова складова навчального процесу та інноваційні технології його розвитку : зб. матеріалів наук.-метод. конференції (12 квіт. 2011 р.) : у 2 т. / [редкол. А. М. Колот та ін.] – К. : КНЕУ, 2011. – 20 с.; Модернізація вищої освіти та проблеми управління якістю підготовки фахівців. Організація навчального процесу за кредитно-модульною системою : матеріали IX Всеукр. наук.-метод. конференції (23 верес. 2011 р.) / [редкол. : О. І. Черевко (відп. ред.) та ін.]. – Х. : ХДУХТ, 2011. – LVIII. – 454 с.
2. Лемуткина М. У нас не торгуют дипломами / М. Лемуткина // Московский комсомолец в Украине. – 2009. – № 53. – С. 13.
3. Украинцы прошли тест на финансовую грамотность // Труд. – 2010. – № 104. – С. 10.
4. Народное хозяйство СССР в 1988 г. – М. : Финансы и статистика, 1989. – С. 197.
5. Бердяев М. А. Философия неравенства / М. А. Бердяев. – М. : Институт русской цивилизации, 2012. – 624 с.
6. Spence, M. Job Market Signaling / M. Spence // The Quarterly of Economics. – 1973. – Vol. 87.
7. Богданов А. А. Вопросы социализма: работы разных лет / А. А. Богданов. – М. : Политиздат, 1990. – 479 с.
8. Чиновники с поддельными дипломами // Труд. – 2011. – № 40. – С. 2.
9. Романюк С. Последняя операция «доктора Пи» / С. Романюк // Труд. – 2012. – № 12. – С. 6.
10. Лемуткина М. Джентльмены у станка / М. Лемуткина // Московский комсомолец в Украине. – 2010. – № 47. – С. 20.
11. Образование «в загрузку» // Московский комсомолец в Украине. – 2009. – № 22. – С. 3.
12. Schultz, T. Capital Formation by Education / T. Schultz // Journal of Political Economy. – 1960.
13. Коротко – Украина // Труд. – 2007. – № 81. – С. 2.
14. Труды неподъемные // Труд. – 2008. – № 94. – С. 2.

УДК 338.47(047.31)

Є.М. Сич, д-р екон. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

О.В. Бойко, канд. екон. наук, доцент

Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ТРАНСПОРТНОГО РИНКУ

У статті досліджено проблему інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів транспортного ринку. Розглянуто причини суперечливості економічних інтересів суб'єктів ринку, визначено інституційні аспекти механізму їх узгодження.

Ключові слова: транспортний ринок, економічний інтерес, інститут, узгодження, суперечність.

В статье исследована проблема институционализации экономических интересов субъектов транспортного рынка. Рассмотрены причины противоречивости экономических интересов субъектов рынка, определены институциональные аспекты механизма их согласования.

Ключевые слова: транспортный рынок, экономический интерес, институт, согласование, противоречие.

The paper investigates the problem of institutionalization of economic interests of the transport market. The causes conflicting economic interests of the market, defined institutional aspects of the mechanism of coordination.

Key words: transport market, economic interest, the institution, negotiation, conflict.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Україну проголошено державою з ринковою економікою і це визнала світова спільнота ще в 2005 р., її трансформація все ще продовжується, адже це процес безперервних змін, що мають не лише натурально-речовий і вартісний характер, але й часті прояви асиметрій у регулюванні ринку і проблеми в інформаційному забезпеченні виробників і споживачів, розвитку конкуренції, підприємницької діяльності, ціноутворення тощо. У такому розумінні економіка країни все ще перебуває в процесі переходу до цивілізованого ринку. В цих умовах розвиток ринку «як найбільш прогресивної системи організації господарського буття вимагає інноваційного підходу як у практичному, так і теоретико-методологічному плані розбудови суспільно-економічних відносин, одним з яких є інституціональний підхід» [1]. Вищезначені проблеми становлення цивілізованих ринкових відносин безпосередньо стосуються будь-якої підсистеми національної економіки, у тому числі й процесів формування та подальшого розвитку транспортного ринку (ТР) країни.

Слід зазначити, що ТР – це складна система економічних відносин між його суб'єктами, що реалізуються у межах певного економіко-правового порядку, який формується та відтворюється за їх безпосередньою участю та виходячи з їх економічних інтересів. Будучи одним з головних мотивів економічної діяльності, інтереси суб'єктів транспортного ринку можуть стати потужним рушійним фактором його розвитку.

Між тим, практичний досвід функціонування ринків засвідчує, що лише ті з них, де сформовані та функціонують дієві інститути, які сприяють узгодженню та взаємній реалізації економічних інтересів суб'єктів, можуть забезпечити ефективне використання мотивів і стимулів у діяльності та характеризуються загальним прогресом і динамічним розвитком. Отже, поступальний розвиток ТР стає можливим лише за умови збалансованості системи економічних інтересів суб'єктів на засадах формування відповідного інституційного забезпечення. Це буде відповідати збереженню ролі економічних інтересів суб'єктів транспортного ринку як рушійних сил розвитку при координації вектора їх реалізації в напрямку узгодження.

Втім, попередні результати ринкового реформування у транспортній сфері свідчать про те, що проведені інституційні перетворення не повною мірою враховують економічні інтереси всіх суб'єктів ТР, і тому сформована система інститутів не повністю реалізує свої функції в економіці й є нестійкою та малоефективною. Особливо помітна низька ефективність інституційного забезпечення проявилася в умовах світової фінансово-економічної

кризи 2008-2009 рр., що знайшло відображення не тільки в суперечливості та неоднозначності заходів антикризового регулювання, падінні показників транспортно-перевізної діяльності, зниженні інноваційної й інвестиційної активності суб'єктів господарювання на ТР, а і в посиленні їх рентоорієнтованої поведінки та збільшенні тіньового сектору економіки. В таких умовах необхідно врахування всієї різноманітності економічних інтересів, особливо при прийнятті рішень на державному рівні, що вимагає створення ефективних інститутів, які забезпечували б раціональну взаємодію й узгодження інтересів суб'єктів різних рівнів. При цьому інституційні перетворення повинні бути спрямовані на формування такого інституціонального порядку, який би змушував економічних агентів діяти не тільки з високим власним прибутком, але і в інтересах суспільства в цілому.

Все вищенаведене актуалізує проблему інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР як вкрай важливого напрямку розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підґрунтям для вирішення проблеми інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР є як «теорія інтересів», так і «теорія інституціоналізації».

Необхідно зазначити, що «теорія інтересів» в аспекті їх впливу на економічну діяльність досліджувалася багатьма вченими протягом всієї історії розвитку економічної науки, починаючи з Арістотеля, Г. Гегеля, К. Гельвеція, Т. Гоббса та П. Гольбаха. Значення та роль економічних інтересів розглядали й основоположники економічної теорії: Е. Бем-Баверк, А. Вальрас, М. Вебер, Т. Веблен, Дж. Кейнс, К. Маркс, А. Маршалл, Л. Дж. Мілль, Д. Рікардо, А. Сміт, Ж. Сей та багато ін.

Істотний внесок у розробку методологічних і теоретичних питань з проблематики економічних інтересів в умовах реалій радянської економіки належить таким ученим, як Л.І. Абалкін, В.М. Агєєв, А.С. Айзікович, Р.А. Белоусов, В.О. Бернацький, Н. Н. Бородин, П.Г. Буніч, Л.С. Виготський, Р.А. Гвелесіані, Б.Я. Гершкович, Г.В. Голосов, М.В. Демін, Г.А. Егіазарян, Т.А. Заславська, А.Г. Здравомислов, В.П. Каманкін, Е.І. Капустін, Н.Д. Колесов, І.Ф. Комарницький, Т.А. Кулієв, В.В. Куліков, В.Н. Лавриненко, В.І. Лівшиц, Н.С. Маслова, В.А. Медведєв, М.В. Михайлов, А.С. Мотильов, Ю.П. Палкін, В.В. Радаєв, І.Г. Саяпін, І.І. Сігов, А.Г. Спіркін, І.І. Столяров, І.Ф. Суслов, І.С. Шаршов та ін. Їх наукові роботи присвячені дослідженню генезису економічних інтересів, розгляду суперечностей та питанням їх вирішення, а також багатьом іншим аспектам цієї проблематики. Тому, незважаючи на використання економічних інтересів як об'єкта дослідження в умовах планово-адміністративної моделі управління економікою, радянськими вченими були розроблені фундаментальні положення, які зберігають свою актуальність і нині.

Розпад адміністративно-командної системи господарювання та становлення ринкової економіки спричинили формування нових підходів до економічних інтересів, які характеризуються підвищеною суперечливістю. Адже економічні інтереси є формою прояву економічних відносин, тому будь-які зміни в їх системі викликають відповідну трансформацію і в їх формах. Звідси очевидним є те, що ринкова трансформація економіки, викликавши зміни в системі економічних відносин, зумовила радикальні зміни і в структурі економічних інтересів, утворивши нові суперечності, що по-новому окреслило проблему їх узгодження. Втім, на початковому етапі здійснення реформ дослідницький інтерес вітчизняних науковців (на противагу російським ученим) до проблеми реалізації економічних інтересів помітно знизився (позначилася переорієнтація переважно на аналіз функціональних проблем економіки). Проте вже сьогодні в наукових роботах багатьох російських і вітчизняних учених, таких як В. Беленький, В. Басов, В. Базилевич, Д. Вішневський, С. Мочерний, Н. Погорельцева, О. Свиридов, А. Чухно та ін., знайшли відображення окремі питання структури економічних інтересів, форм і методів реалізації в умовах перехідної економіки, а також виявлених видів суперечностей інтересів і механізмів їх уз-

годження. Крім цього, економісти і представники інших суспільних наук, творчо розвиваючи вчення про економічні інтереси, провели аналіз різних аспектів їх формування та реалізації в ринкових умовах господарювання, в результаті чого поглибили та збагатили «теорію економічних інтересів», що сьогодні виступає вагомим теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення проблеми інституціоналізації.

Однак наразі проблема обумовленості економічних інтересів інституціональною системою в умовах трансформаційної економіки залишається недостатньо розробленою. Між тим, інституціоналізм, що дістав свого розвитку у працях, насамперед, західних учених стає одним з головних напрямків економічної науки XXI ст., створює передумови для використання та адаптації його основних положень до реалій розвитку українського суспільства. Тому сучасні дослідження проблем інституціоналізації економічних інтересів ґрунтуються на інституційній методології та підходах, вироблених у роботах таких зарубіжних учених, як Д. Норт, М. Олсон, О. Уільямсон, Р. Познер, Г. Демсец, Р. Нельсон, С. Уінтер, Д. Фостер, Ф. Хайек та ін. Наприклад, Д. Норт, Р. Познер, Г. Демсец і Р. Нельсон визначають інститути як похідні утворення від інтересів, підкреслюючи, що інститути виникають безпосередньо в процесі взаємодії людей, вмотивованих власними, перш за все, економічними інтересами. Д. Норт також підкреслює, що інституції, чи найменш офіційні правила, створюються швидше для того, щоб слугувати інтересам тих, хто займає позиції, які дають змогу впливати на формування нових правил [2]. О. Уільямсон, вивчаючи моделі економічної поведінки, також використовував як критерій класифікації типів її раціональності орієнтацію на власний інтерес. У країнах Західної Європи ліберальні доктрини обґрунтовують думку про те, що ринкові інституції та сформовані на їх основі інститути виникають у результаті узгодження інтересів автономних економічних суб'єктів, зокрема, Д. Фостер виділяє «інституції як встановлені зразки узгодженої поведінки» [3].

Із визнанням інституціональної природи ринку об'єктивно посилюється дослідницький інтерес до проблеми інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ринку на теренах пострадянського простору, бо її вирішення враховує й актуальні потреби сучасної господарської практики стосовно формування ефективних інститутів, сприяючих взаємній реалізації економічних інтересів. Так, Ю. Латов, Л. Тимофєєв і В. Радаєв виявили характеристики інституційних утворень, що виникають у тішовій сфері та задовольняють приватні й корпоративні інтереси суб'єктів тішових ринків. Деякі вітчизняні та російські науковці розглядають інституції як форму узгодження різноспрямованих інтересів економічних суб'єктів (серед них — Л. Логінова [4], Т. Трубіцина [5], О. Яременко [6] та ін.). О. Іншаков, Н. Лебедєва, аналізуючи інституціональний механізм, визначають інститут як результат механізму узгодження інтересів, форму цілеспрямованого узгодження різноспрямованих інтересів економічних суб'єктів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, проблема інституціоналізації економічних інтересів, як теоретичний напрям дослідження процесів розвитку галузевих ринків, поки тільки формується. Немає єдиної думки про те, що означає явище інституціоналізації економічних інтересів і якою є її об'єктивна основа; потребує уточнення класифікація форм прояву. Необхідно провести також аналіз взаємозв'язків економічних інтересів з інститутами ринку. Недостатньо дослідженими залишаються суперечності економічних інтересів та інституціональні форми їх розв'язання. В результаті у вітчизняній економічній науці відчувається відсутність сучасної — адекватної ринковим умовам теоретико-методологічної бази інституціоналізації економічних інтересів.

Особливо гострим дефіцит інституціональних досліджень є у транспортній сфері. І якщо російськими науковцями-економістами здійснено декілька досліджень, що при-

св'язані інституціональному розвитку безпосередньо транспортної галузі (транспортного комплексу), то подібних наукових розробок у нашій країні практично немає. Відсутність досліджень інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР, як рушійної сили розвитку, зумовлює потребу глибокого теоретичного осмислення змісту економічних інтересів, їх суперечностей, а також пошуку дієвих заходів інституційного узгодження. Інакше кажучи, необхідно виявити особливості узгодження економічних інтересів суб'єктів ТР та виникнення на цій основі тих економічних інституцій, що формують відмінну інституційну структуру та обумовлюють специфіку моделі розвитку системи економічних відносин, які складаються між суб'єктами ринку.

Таким чином, очевидно є як теоретична, так і практична значущість дослідження інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР, її впливу на подальший економічний розвиток, що зумовило мету написання цієї роботи.

Метою цієї публікації є теоретичне осмислення суті та причин суперечливості економічних інтересів суб'єктів ТР, визначення інституційних аспектів механізму їх узгодження у трансформаційній економіці.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальні зміни, що відбуваються у ході ринкової трансформації економічної системи, супроводжуються наростанням цілого комплексу суспільних проблем – економічних, соціальних, технологічних, екологічних, духовних, культурних і т. д. Їх розуміння та пошуки методів вирішення лежать на шляху осмислення глибинних проблем науки, до яких, у першу чергу, відноситься проблема «інтересу» людини, що завжди залишається найбільш дискусійною, складною та далекою від остаточного вирішення. Інтерес, система інтересів, їх зміна поступово займають весь економічний простір, бо мова йде про зміну сутності та структури «економічного буття» людини, системи економічних регуляторів і нормативів економічної діяльності, рівня ефективності господарювання та можливості функціонування інноваційного механізму на основі узгодженості системоутворюючих і регулюючих елементів, підґрунтям яких в умовах ТР виступають процеси інституціоналізації економічних інтересів.

Незважаючи на те, що поняття «інституціоналізація» досить широко вживається в наукових дослідженнях, проте єдиного трактування немає. Наприклад, у політології під інституціоналізацією розуміється процес утворення набору правил, які задають контекст людського співіснування і взаємодії [7]. У соціології поняття інституціоналізації застосовується для характеристики процесів, які формують організацію індивідів, груп тощо, перетворюючи їх взаємодію в інституційну систему. Підкреслюється, що інституціоналізація закріплює загальноприйняті практики, забезпечує їх збереження в незмінному вигляді протягом багатьох поколінь [8], забезпечує перетворення абстрактних правил у реальні моделі стабільної взаємодії [9].

В економічній науці також існує досить широкий набір версій і підходів у розумінні інституціоналізації. Так, одні економісти під інституціоналізацією розуміють перетворення в різні форми асоціацій [10]. Інші – процес формування функціональних, нормативних і владних відносин між інституціональним суб'єктом і суб'єктами навколишнього зовнішнього середовища [11]. Треті стверджують, що інституціоналізація – це процес закріплення зовнішньої норми в суспільній практиці та процес її фактичного підтвердження в реальній поведінці людей [12], в юридичному просторі [13] тощо. Четверті розглядають як спільну діяльність, упорядковану інституціями [14], як процес «закріплення поведінки суб'єктів... в певні організаційно стійкі форми, які визнаються всіма учасниками певної діяльності» [15]. Ці підходи хоча і не суперечать один одному, але і не є універсальними. Кожне з визначень розкриває окремий елемент механізму інституціоналізації. Найбільш комплексно сутність поняття «інституціоналізація» розкривається в роботі Л.В. Логінової [4]. Автор визначає економічну інституціоналізацію

як сукупність економічних процесів, що організують економічних суб'єктів, перетворюючи їх взаємодію в економічну інституційну систему, елементи якої стають загальноприйнятою практикою та зберігається у незмінній формі протягом декількох поколінь, що знаходить підтвердження у реальній поведінці людей.

На нашу думку, розуміння процесів інституціоналізації, які відбуваються на транспортному ринку, знаходиться у площині розкриття функціональної змістовності ринку. З цього приводу зауважимо, що при всій різноманітності варіантів дефініції «ринку», вони швидше розрізняються стилістично, а також повнотою та докладністю, ніж принциповими моментами, до яких слід віднести такі:

- наявність декількох суб'єктів, що мають певні блага, якими готові обмінятися;
- встановлення пропорції обміну (ціни) в результаті укладання добровільної угоди;
- врахування економічних інтересів і доступність інформації під час укладання угоди.

Останні дві характеристики стосуються засадничих принципів організації та регулювання системи економічних відносин цивілізованого ринкового обміну, що інституціональні за своєю суттю та принципами організації господарських взаємодій, а їх реалізація стає можливою лише на основі узгодження, як правило, різноспрямованих *економічних інтересів* суб'єктів ТР.

Перш ніж дослідити механізм інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР, зауважимо, що ефективне управління інтересами та через інтереси припускає необхідність постійного накопичення та поновлення об'єктивних знань про їх сутність і природу, бо від правильного розуміння цього залежать форми та способи узгодження, як правило, різноспрямованих економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності. Проведений аналіз значної кількості наукових джерел з цієї проблематики дозволяє зауважити таке.

У сучасній економічній літературі економічний інтерес розглядається як категорія спрямування, векторна категорія, що націлена на забезпечення сприятливих умов для життєдіяльності носія. Розуміння категорії «економічний інтерес» передбачає чітке виділення понять «об'єкт інтересу» та «суб'єкт інтересу», як важливих характеристик. Розкриття першого з них дозволяє відповісти на питання, в чому зацікавлений конкретний учасник економічних відносин, що служить предметом інтересу, а розкриття другого – хто є конкретним носієм інтересу. Оскільки суб'єктом інтересів може виступати не тільки окремий індивідуум, але й група людей, що знаходяться в рівному становищі в системі суспільного відтворення та мають певну спільність цілей. Об'єктами ж економічних інтересів виступають умови та результати економічної діяльності.

Фундаментальною характеристикою економічних інтересів є їх персоніфікація: економічний інтерес завжди пов'язаний з певним господарюючим суб'єктом. Завдяки цій особливості інтересу економічні відносини можуть бути зрозумілі як відносини суб'єктів господарювання та керовані через їх інтереси. Персоніфікація виступає умовою та наслідком особливої системи економічних потреб, властивих лише цьому суб'єкту господарювання. Саме відмінності в системі економічних потреб суб'єктів господарювання зумовлюють специфічність економічного інтересу кожного з них. Отже, економічні інтереси генетично пов'язані з потребами суб'єктів (виходять з них і на них базуються), однак не тотожні останнім. При цьому інтерес виражає напрямок руху, характеризуючи певним чином цільову функцію потреб як джерела активності та внутрішньої спонукальної сили економічної діяльності (потреби лише обумовлюють активність); сам зміст напрямку активності визначається інтересами. Таким чином, економічні потреби є першопричиною, для реалізації якої суб'єкти вступають в економічні відносини, виражаючи об'єктивну необхідність їх участі в економічній діяльності, а категорія «економічний інтерес» відображає форми, в яких протікає така діяльність та спрямованість дій суб'єктів у процесі

цієї діяльності. В процесі усвідомлення суб'єктом власних інтересів відбувається формування загальних цілей, що стають передумовою активних дій суб'єктів.

Проте економічних потреб, інтересів і цілей суб'єктів самих по собі, поза суперечливим процесом їх взаємодії один з одним зовсім недостатньо для розвитку та прогресу. Вони не можуть бути єдиними причинами змін в економічній діяльності та в економічних відносинах. Спосіб буття економічних потреб, інтересів і цілей, як рушійних сил розвитку економічної діяльності, полягає в активній і динамічній природно-суперечливій взаємодії. Саме суперечності виступають найважливішою формою зв'язку економічних інтересів і можуть стати причиною народження нових форм, методів, прогресивних тенденцій у господарській діяльності і, отже, нових економічних відносин суб'єктів господарювання. Пронизуючи всі економічні відносини, суперечності економічних інтересів господарюючих суб'єктів стають джерелом їхнього розвитку, однак можуть і уповільнювати цей процес, а також чинити дезорганізуючу дію. У зв'язку з цим узгодження економічних інтересів виступає необхідною умовою економічного порядку та розвитку.

До числа об'єктивних причин наявності суперечностей у системі інтересів слід віднести різне становище економічних агентів у системі економічних відносин (перш за все у системі відносин економічної власності). Такі суперечності економічних інтересів об'єктивні за своєю природою, мають властивості до самовідтворення, що робить постійно актуальною проблему їх узгодження. Процес розв'язання суперечностей економічних інтересів суб'єктів у будь-якій системі економічних відносин складається в пошуку адекватної їх природі форм руху. Крім вищезначених об'єктивних причин наявності суперечностей економічних інтересів, природа їх існування обумовлена єдністю об'єктивного та суб'єктивного в економічному інтересі. З одного боку, носієм економічного інтересу виступає економічний суб'єкт, а з іншого, – економічні інтереси залежать від розвитку системи економічних відносин. Тому з розвитком системи економічних відносин економічні інтереси набувають самостійних форм, що знаходять своє закріплення в нормах, інституціях та сформованих на їх основі інститутах. При цьому інститут необхідно розглядати як стійко відтворюваний в економічній системі набір нормативів формального та неформального характеру, що регулює економічні відносини, що складаються між економічними суб'єктами в процесі їх взаємодії. Саме інститути утворюють стрижневу основу реалізації різних підсистем економічних інтересів і можуть забезпечувати узгодженість різнополюсних інтересів як у межах відносно локальної системи економічних інтересів (наприклад, система економічних інтересів суб'єктів ТР), так і в межах економіко-соціальної моделі функціонування соціуму.

Отже, наведена вище змістовна характеристика економічних інтересів дозволяє зробити висновки про те, що основним мотивом економічної діяльності суб'єктів ТР виступають їх економічні інтереси, що характеризуються суперечливістю та різноспрямованістю, в результаті їх узгодження виникають економічні інститути; можна стверджувати, що в основі інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР лежать процеси узгодження економічних інтересів і їх оформлення у формі економічних інститутів. При цьому інститути ТР розглядаються як система способів, норм і правил, процедур і цінностей, відповідно до яких суб'єкти економічних відносин взаємодіють між собою і під час узгодження різноспрямованих інтересів здійснюють господарсько-економічну діяльність, пов'язану з наданням-реалізацією транспортних послуг.

Процес інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР включає послідовні етапи, які наведено на рис. 1.

Так, перший етап цього процесу передбачає конкретизацію спонукальних мотивів через усвідомлення суб'єктом економічної діяльності власних потреб і формування загальних цілей для активної діяльності.

Другий – пов’язаний із взаємодією економічних агентів, у результаті якої відбувається координоване узгодження різнобічних інтересів усіх економічних суб’єктів і формування сталої сукупності правил і норм їх поведінки, тобто відбувається інституційне оформлення узгоджених інтересів економічних суб’єктів і оформлення у формі економічних інститутів.

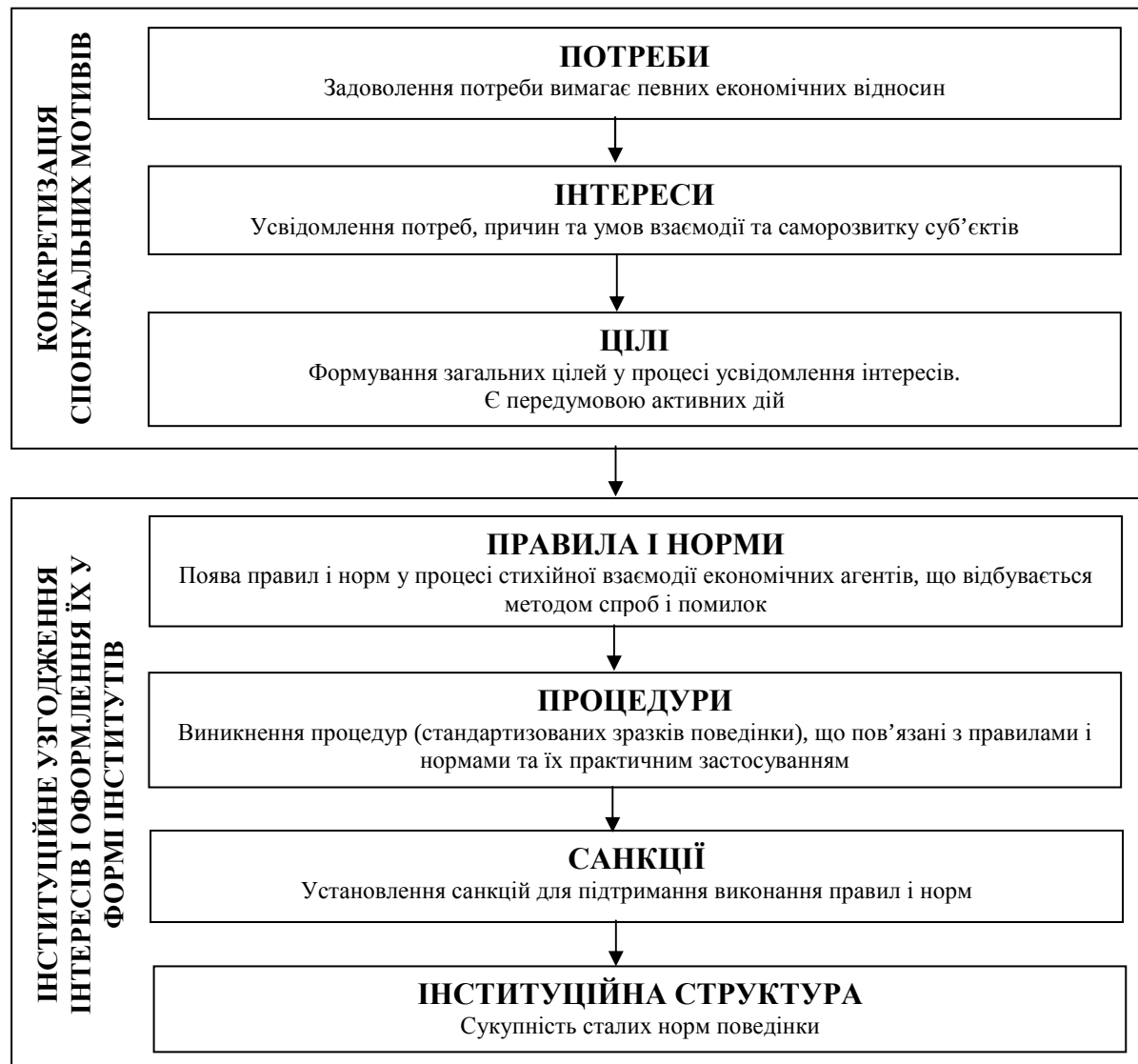

Рис. 1. Етапи інституціоналізації економічних інтересів

Виконуючи координаційну функцію, інститути створюють умови для взаємовигідного обміну. При цьому інститути або правила, що є способом розв’язання конфліктів, не можуть не охоплювати механізмів примусу до їх виконання, у вигляді санкцій. Суб’єктами, які створюють механізми примусу до виконання правил і відіграють роль гарантів у процедурі взаємодій, можуть бути як безпосередні учасники, так і третя сторона, зокрема, держава.

Таким чином, інституціоналізація економічних інтересів суб’єктів ТР забезпечує умови для раціональної організації господарської діяльності та цивілізованого ринкового обміну шляхом формування економічних інститутів, сприяючих узгодженню суперечливих економічних інтересів.

У зв’язку з тим, що узгодження суперечливих економічних інтересів виступає необхідною умовою економічного порядку та розвитку, то інституціоналізація економічних

інтересів суб'єктів ТР, яка забезпечує таке узгодження, створює основу ефективного функціонування, а також забезпечує можливості подальшого розвитку.

Процес інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР відбувається через взаємодію з інституціональною підсистемою економіки, що забезпечує інституціональне оформлення економічних відносин, які формуються між суб'єктами ринку, узгодження та реалізацію їх економічних інтересів, що є основою його подальшого розвитку. З позиції інституціонального підходу категорію ТР можна розглядати як інститут (організаційно оформлену, але динамічну систему), а механізм ринку – як систему інституцій та інститутів, які опосередковують процеси виробництва, розподілу, обміну та споживання, забезпечуючи укладення міжагентських контрактів, контролюють їх виконання сторонами, тобто структурують економічні відносини його суб'єктів, сприяючи узгодженню та реалізації їх економічних інтересів (рис. 2).

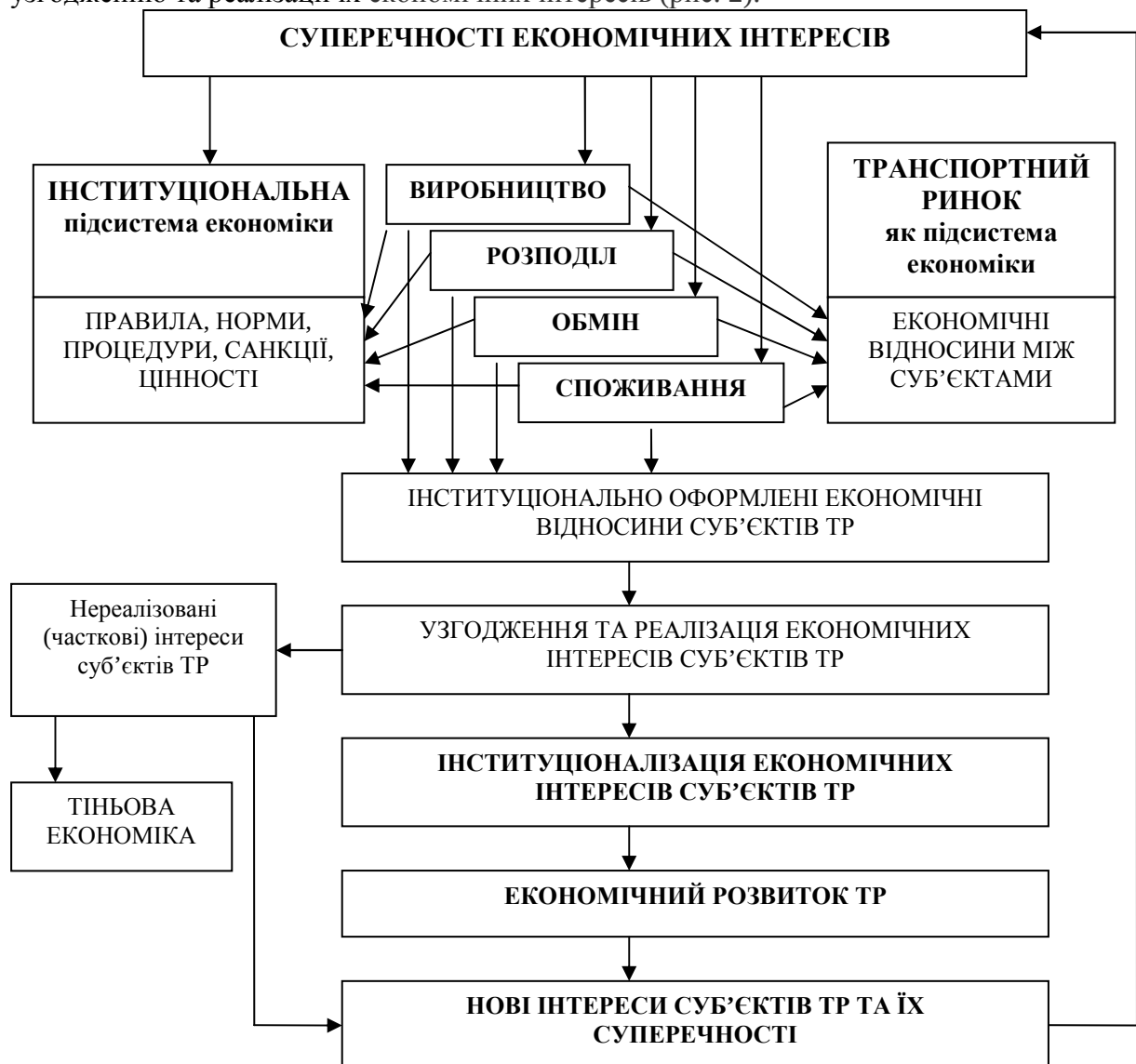

Рис. 2. Процес інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР

При цьому інституції та сформовані на їх основі інститути розглядаються одночасно і як спосіб, і як результат узгодження інтересів суб'єктів ТР. Це дозволяє досліджувати становлення та розвиток цього галузевого ринку як процес інституційного оформлення узгоджених економічних інтересів його суб'єктів.

Підґрунтям інституціоналізації економічних інтересів стає існування суперечностей у системі економічних інтересів суб'єктів ТР.

Головними видами суперечностей на ринку транспортних послуг виступають:

- суперечності між економічними інтересами споживачів транспортних послуг (пасажир, вантажовласник або вантажоотримувач) та їх продавців (підприємств, що надають транспортні послуги);
- суперечності між економічними інтересами регіональної місцевої влади та представників транспортних організацій, що надають транспортні послуги (особливо в секторі пасажирських перевезень);
- суперечності між формальною і неформальною інституціоналізацією економічних відносин;
- суперечності між інтересами регіонів і держави, які пов'язані з наданням-реалізацією транспортних послуг.

Серед сукупності причин прояву суперечностей у системі економічних інтересів суб'єктів ТР можна віднести такі, що пов'язані з недосконалістю правової бази підприємництва; недостатньою ефективністю державного регулювання в механізмі узгодження економічних інтересів; збої в ринковому механізмі узгодження економічних інтересів та інші, що потребують розробки адекватних способів подолання конфліктних форм суперечностей системи економічних інтересів (табл.).

Таблиця

Причини та способи подолання конфліктних форм суперечностей системи економічних інтересів

Причини прояву суперечностей економічних інтересів	Способи подолання конфліктних форм суперечностей системи економічних інтересів
Суперечлива природа людини як економічного суб'єкта, прагнення отримати більше, затративши при цьому менше зусиль	Підвищення ефективності економічної діяльності
Недосконалість правової бази підприємництва	Удосконалення законодавства в цій частині та посилення контролю над його виконанням
Недосконала конкуренція на ринку	Підтримка малого та середнього підприємництва, удосконалення антимонопольного законодавства, усунення монополій та олігархічних структур
Недостатня ефективність державного регулювання в механізмі узгодження економічних інтересів	Створення ефективного механізму узгодження інтересів: розвиток інститутів громадянського суспільства, вдосконалення законодавства та бюджетного механізму
Загострення суперечностей системи інтересів внаслідок спаду виробництва, падіння рівня реальних доходів населення тощо	Згладжування економічних криз, стимулювання розвитку підприємницької діяльності, розвиток соціальних програм
Збої в ринковому механізмі узгодження економічних інтересів	Удосконалення законодавства, посилення контролю над його виконанням

Ознаками інституціоналізації економічних інтересів є: забезпечення узгодження економічних інтересів, встановлення регулярності та довготривалості економічних практик; підпорядкування індивідуальних інтересів груповим або суспільним інтересам; створення організацій та установ, що відстоюють інтереси суб'єктів, об'єднаних загальними цілями.

Форми інституціоналізації економічних інтересів можуть бути класифіковані за такими ознаками:

- за характером створюваних інститутів – формальну та неформальну;
- за способом виникнення – природну та штучну;
- залежно від наступності економічних інститутів – революційну й еволюційну;
- за ступенем охоплення інтересів – на зовнішню та внутрішню.

Однак розуміння інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР лише як способу та результату узгодження їх різноспрямованих інтересів нівелює інше джерело інституційного творення — трансакційні витрати, які виникають у зв'язку з діяльністю економічних суб'єктів у ринковому середовищі і є наслідком конфлікту інтересів економічних агентів. Адже будь-який сучасний ринок, окрім процесу обміну товарів або послуг, охоплює й багато іншого. Так, наприклад, процес обміну полягає у встановленні й обнародуванні цін; повідомленні потенційним клієнтам про те, що вироблені фірмою товари або послуги є в продажу; інформуванні постачальників про попит на їх продукцію; транспортуванні товарів і ресурсів, необхідних для надання постачальниками послуг клієнтам тощо. Отже, процес обміну пов'язаний з інформаційними комунікаціями та засобами зв'язку між продавцями та покупцями благ, що є об'єктами торгівлі.

Враховуючи вищенаведене, до трансакційних витрат відносять ті економічні витрати, які виникають за будь-якої форми відносин між економічними агентами, знижують при цьому прибутковість економічної взаємодії та можуть призводити до прямих збитків. Найбільш поширеною є типологія, що охоплює п'ять типів трансакційних витрат:

- витрати збору інформації (витрати часу та ресурсів на пошук інформації; витрати, пов'язані з неповнотою і недосконалістю інформації);
- витрати проведення переговорів про умови обміну; витрати, пов'язані з укладанням контрактів;
- витрати виміру атрибутів (параметрів) товару (послуги);
- витрати специфікації та захисту прав власності (витрати на утримання судів, державних органів; витрати від недосконалої специфікації та ненадійного захисту прав власності; витрати часу та ресурсів на відновлення порушених прав власності);
- витрати опортуністичної поведінки (моральний ризик, вимагання тощо) [16].

Джерелом трансакційних витрат також є суперечність економічних інтересів, яка виникає у зв'язку з тим, що кожний економічний агент намагається максимізувати власну корисність (вигоду), і підкріплюється обмеженими здібностями економічних агентів щодо прийняття найбільш раціональних рішень в умовах асиметричної інформації та невизначеності. Загальний механізм дії трансакційних витрат і їх врахування при прийнятті рішень наведено у вигляді схеми на рис. 3.

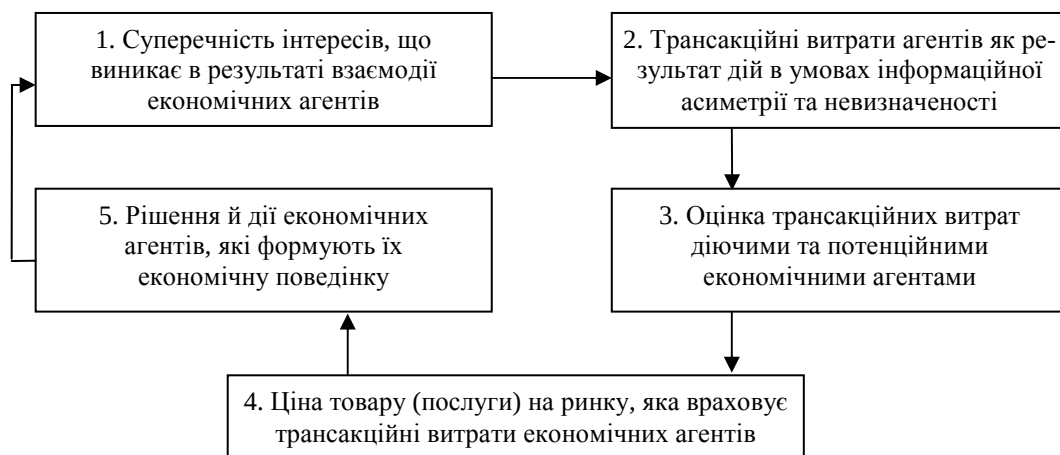

Рис. 3. Механізм дії трансакційних витрат

Зокрема, трансакційні витрати, які викликані суперечністю інтересів суб'єктів ринку, а також діяльністю в умовах невизначеності та інформаційної асиметрії, оцінюються реальними та потенційними економічними агентами. Це знаходить своє відображення у ринковій ціні послуги та безпосередньо впливає на активність економічних агентів на транспортному ринку.

Тому головну роль у функціонуванні ринку відіграють ті інститути, які сприяють упорядкуванню цін (інститут ціноутворення), установленню консенсусу між ринковими агентами (інститут контрактації), поширенню інформації про продукти, ціни, обсяги, а також про потенційних покупців і продавців тощо. В зв'язку з цим дефініція ринку має пов'язуватися з сукупністю інститутів, які беруть участь у вирішенні не тільки таких правових питань, наприклад, як встановлення прав власності та судово-арбітражних процедур щодо контрактів, але і в передачі та поширенні інформації, актуальної для функціонування ринку.

Проте головна причина існування суперечності інтересів виробника та споживача на транспортному ринку витікає з їх економічної відособленості, а також різноспрямованості матеріальних потреб та економічних інтересів, які лежать в її основі. І хоча ці інтереси спочатку суперечливі, невід'ємною є їх тісна взаємозалежність, яка заснована на діалектичній єдності сторін відтворювального процесу. Тобто реалізація інтересів виробника можлива лише за умови реалізації інтересів споживача. Суперечність у цьому випадку носить внутрішній характер, обумовлений різноспрямованістю інтересів і відмінністю їх змісту.

Таким чином, діалектика взаємодії інтересів суб'єктів ринкових відносин на транспортному ринку проявляється в принциповій схемі одиначної трансакції, персоніфікованими полюсами якої виступають продавець і покупець транспортної послуги, як особливого виду товару, які мають різноспрямовані, але такі, що узгоджуються, економічні інтереси з приводу об'єкта ринкової угоди, оскільки один з них бажає надати транспортну послугу, а інший — її отримати. Економічний інтерес першого полягає у реалізації вартості послуги, а інтерес іншого — у використанні її властивостей, тобто використанні споживної вартості, як здатності задовольняти, завдяки корисним своїм якостям, якісь потреби покупця. У цій взаємодії зустрічних, різноспрямованих (з позицій кожного з них на предмет трансакції), але таких, що узгоджуються економічних інтересів агентів ринкового обміну простежується діалектика суперечливої єдності протилежностей.

Розв'язання цієї суперечності можливе лише через відчуження покупця від товару, а продавця від грошей, розділених бар'єром економічно відособлених меж власності кожного з них, здолати які можна тільки шляхом зустрічного (по векторах інтересів) руху (через них) паритетних вартостей (у товарній і грошовій формах), тобто через еквівалентний товарно-грошовий обмін. Так знімається конфронтація (конфлікт) економічних інтересів суб'єктів ринкового обміну, в результаті якого кожен з агентів трансакції задовольняє свій інтерес: покупець отримав товар (транспортну послугу), а продавець — гроші.

Ще один аспект взаємодії інтересів продавця товару та покупця проявляється в конкурентному характері їх взаємин. Специфіка цього виду конкуренції, на відміну від конкурентної боротьби на нерівноважних ринках: між покупцями на ринку продавця (дефіцитному) за товар виробника або конкурентної боротьби між продавцями на ринку покупця (насиченому) за гроші споживача, полягає в тому, що вона має вектор спрямованості не по одну сторону ринкової системи «попит — пропозиція» (тобто або між продавцями, або між покупцями), а формується в іншій площині — безпосередній конфронтації представника попиту (покупця) та продавця. Їх інтереси в угоді протилежні: продавець хоче продати товар дорожче, а покупець — купити дешевше. Трансакція здійснюється за рахунок досягнення консенсусу при узгодженні інтересів обох сторін за всіма позиціями умов угоди, а саме: ціні (транспортному тарифу), місцю, часу, умовам перевезень і так далі. Така загальна характеристика основної суперечності економічних інтересів суб'єктів товарно-грошового обміну на сучасному ТР, при розв'язанні якої проявляється дія інститутів ціноутворення та контрактації, що забезпечує узгодження економічних інтересів споживачів транспортних послуг (пасажир, ван-

тажовласник або вантажоотримувач) та їх продавців (підприємств, що надають транспортні послуги).

Таким чином, з позиції сучасного інституціонального підходу ТР слід розглядати як еволюційну інституціональну систему, що забезпечує координацію взаємодії економічних агентів і узгодження стимулів через механізм відносних цін та здійснення трансакцій. При цьому створення ефективного механізму узгодження економічних інтересів суб'єктів ТР на засадах взаємодії ринкового механізму, механізму державного регулювання та інститутів громадянського суспільства.

Висновки та пропозиції. Результати ринкового реформування у транспортній сфері свідчать про те, що проведені інституційні перетворення не повною мірою враховують економічні інтереси всіх суб'єктів ТР і тому сформована система інститутів є нестійкою та малоефективною. Між тим, поступальний розвиток ТР стає можливим лише за умови збалансованості системи економічних інтересів на засадах формування ефективного механізму їх інституціоналізації. Це зумовлює необхідність врахування системи суперечностей економічних інтересів суб'єктів ТР, а також пошук дієвих заходів інституційного вирішення.

Змістовна характеристика економічних інтересів дозволяє зробити висновки про те, що будучи основним мотивом та детермінантою економічної поведінки, економічні інтереси суб'єктів ТР характеризуються суперечливістю та різноспрямованістю; в результаті їх узгодження формуються економічні інститути. Тому можна стверджувати, що в основі інституціоналізації економічних інтересів суб'єктів ТР лежать процеси їх узгодження та їх оформлення у формі економічних інститутів. При цьому інститути ТР розглядаються як система способів, норм і правил, процедур і цінностей, відповідно до яких суб'єкти економічних відносин взаємодіють між собою і під час узгодження різноспрямованих інтересів здійснюють господарсько-економічну діяльність, пов'язану з наданням і реалізацією транспортних послуг.

Таким чином, ознаками інституціоналізації економічних інтересів (окрім їх узгодження) виступають: встановлення регулярності та довготривалості економічних практик; підпорядкування індивідуальних інтересів груповим або суспільним; створення організацій та установ, що відстоюють інтереси суб'єктів, об'єднаних загальними цілями.

Список використаних джерел

1. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 159-165.
2. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. – С. 27.
3. Введение в институциональный анализ / под ред. В. Л. Тамбовцева. – М. : ТЕИС, 1996. – 286 с.
4. Логинова Л. В. Институционализация экономических интересов: методологический аспект / Л. В. Логинова // Формирование российской модели рыночной экономики: противоречия и перспективы / под ред. К. А. Хубиева. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2003. – Ч. 2. – С. 260, 262.
5. Woollett, J. The Role of the EBRD in Supporting the Development of the Mortgage Sector in Central and Eastern Europe // Materials of the 8th Central European Covered Bond Conference (19 October 2004). — P. 36.
6. Яременко О. Л. Переходные процессы в экономике Украины: институциональный аспект / О. Л. Яременко. – Х., 1997. – 280 с.
7. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Политические исследования. – 2002. – № 2. – С. 20.
8. Гидденс Э. Социальные институты / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1994. – № 2. – С. 129.

9. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений / Н. Флигстин // Экономическая социология. – 2001. – Т. 2. – С. 28-55.
10. Курс переходной экономики / под ред. Л. И. Абалкина. – М. : Финстатинформ, 1997. – С. 9.
11. Лебедева Н. Н. Институциональная экономика / Н. Н. Лебедева. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 1999. – С. 33-34.
12. Гребенников В. Г. Институционализм как методология экономической науки // Институциональная экономика / под ред. Д. С. Львова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 37.
13. Клейнер Г. Особенности процессов формирования и эволюции социально-экономических институтов в России : препринт # WP / 2001/126 / Г. Клейнер. – М. : ЦЭМИ РАН, 2001. – С. 53.
14. Институциональная экономика / под ред. Д. С. Львова. — М. : ИНФРА-М, 2001. – С. 37, 38, 93.
15. Мазур І. І. Інституціоналізація тіньової економіки України / І. І. Мазур // Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 86-87. – С. 15.
16. Базилевич В. Д. Іпотечний ринок : монографія / В. Д. Базилевич, Н. П. Погорельцева. – К. : Знання, 2008. – С. 178.
17. Сич Є. М. Розвиток монопрофільних виробничих структур ринку: транспортно-економічний аспект : монографія / Є. М. Сич, О. В. Бойко, О. В. Шишкіна. – К. : Логос, 2011. – 220 с.
18. Сич Є. М. Закони економіки транспорту : монографія / Є. М. Сич, В. М. Кислий. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2009. – 160 с.

УДК 338.3:338.27

І.Б. Черкаський, д-р екон. наук, професор**І.О. Хоменко**, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СИСТЕМНІ ПАРАМЕТРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНИХ КЛАСТЕРІВ

У статті розглянуто сутність системних параметрів функціонування та розвитку транспортних кластерів. Розкрито особливості функціонування роботи кластерів та основних його елементів у сучасних умовах на ринку.

Ключові слова: кластер, ринок, системний підхід.

В статье рассмотрена сущность системных параметров функционирования и развития транспортных кластеров. Раскрыты особенности функционирования работы кластеров и основных его элементов в современных условиях на рынке.

Ключевые слова: кластер, рынок, системный подход.

Essence of system parameters of functioning and development of transport clusters is considered in the article. The features of functioning of work of clusters and his basic elements are exposed in modern terms at the market.

Key words: cluster, market, approach of the systems.

Постановка проблеми. При проведенні соціально-економічних досліджень з метою аналізу економічних об'єктів неможливе проведення експериментів як у природничих науках. Інколи всі складові економічної системи окремо мають певні характеристики, але утворюючи цілісну систему, їх властивості змінюються залежно від структури. Це ускладнює аналіз таких систем. А тому дослідження транспортних кластерів, окремих їх складових та виокремлення системних параметрів набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування, функціонування та розвитку кластерів в умовах ринку визначені такими вченими, як М.П. Войнаренко, О.М. Паламарчук, М.Е. Портер, В.Г. Провізна, С.І. Соколенко, Д.М. Стеченко та ін. Розробки теоретико-методологічного та аналітичного характеру щодо філософських основ системного підходу викладені у працях В.Н. Садовського, О.В. Кустовської, Ю.А. Урманцева, А.І. Уємова, А.Б. Гур'янова та ін. У методологічному плані під час аналізу кластерів доцільно використовувати системний підхід, теорію територіально-галузових комплексів, мережеві принципи організації виробництва, а також концепцію економічного «ядра» і «полюсів зростання».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Після аналізу проведених досліджень видно, що потребують розроблення окремі аспекти формування, функціонування та розвитку сучасних ринкових структур – кластерів.

Мета статті. Метою статті є узагальнення наукових досліджень та структурно-функціональний аналіз системних закономірностей розвитку транспортних кластерів.

Виклад основного матеріалу статті. Розвиток транспортних кластерів залежить від структури та співвідношення складових компонентів, рівня розподілу та ефективності використання наявних виробничих та трудових ресурсів, перерозподілу транспортних потоків, внутрішніх взаємозв'язків між підприємствами. Крім того, транспортний кластер – це економічна система відкритого типу і для його безперебійного функціонування та сталого розвитку у національній економіці необхідна наявність мережі зовнішніх зв'язків. Складні зовнішні зв'язки виникають між транспортним кластером та підприємствами інших галузей у межах одного регіону. Наявність зв'язків кожного кластера з іншими підприємствами у межах свого і найближчих регіонів стримують його розвиток поза своїм регіоном та вихід на світовий ринок.

Серед важливих завдань, без вирішення яких неможливий сталий розвиток транспортних кластерів, особливе значення мають структура та критерії їх розвитку, що відображають закономірності динаміки змін основних соціально-економічних показників. Без обґрунтування та аналізу цих показників отримані економіко-математичні моделі діяльності транспортних кластерів будуть недостатньо верифікованими. Основні етапи розвитку кластерів, у процесі якого відбувається формування структури кластера, відображені у табл.

Таблиця

Етапи становлення кластера

<i>Передумови</i>	<i>Етапи</i>	<i>Результат</i>	<i>Особливості розвитку</i>
<i>I. Оцінка потенціалу</i>			
1. Вимоги до кластера в контексті стратегії розвитку регіону	Аналіз можливостей та загроз сильних і слабких сторін транспортної галузі регіону	Оцінка транспортної системи регіону та стратегічних напрямків її розвитку	Вияв особливостей та передумов формування кластерів на конкретній території
2. Максимальне задоволення попиту на перевезення	Прогнозування обсягів перевезення	Використання всіх можливостей у перевезеннях	
3. Реалізація стратегічного напрямку розвитку: вдосконалення організації та управління АТП	Обґрунтування потреби створення кластерів	Потреба оцінки формування меж потенціальних кластерів	
<i>II. Зародження кластерів</i>			
4. Оцінка потенціалу транспортної системи	Розробка моделі транспортного кластера	Створення проекту кластера	Зародження окремих елементів кластера
5. Вимоги до створення кластера	Визначення факторів, що визначають територіальне розміщення та ефективну структуру кластера	Місце локалізації кластера	
<i>III. Впровадження кластера</i>			
6. Стимулювання зростання обсягів транспортних і додаткових послуг, покращення їх якості, раціональне використання рухомого складу	Оцінка необхідності координації та обмін інформацією АТП	Відповідність структури кластера основним його завданням	Становлення простих та створення нових системних утворень
<i>IV. Функціонування кластера</i>			
7. Проект кластера	Реалізація кластерних ініціатив у контексті сталого розвитку регіону	Ефект роботи кластера	Вдосконалення підсистем та ускладнення механізму роботи кластера
8. Розміщення кластерів на території регіону	Функціонування кластера як системи	Розробка організаційних, управлінських та економічних функцій	
9. Функціонування та розвиток кластера	Оцінка соціально-економічного ефекту	Синергетичний ефект	

Формалізація структури кластерів бере за основу прикладні моделі, що описують економічні системи. Такі моделі мають високий рівень складності, який визначається:

- різнонаправленістю процесів, що відбуваються в транспортних кластерах на різних рівнях ієрархії, а також єдиним підходом до їх аналізу;
- відсутністю чітких критеріїв для виділення учасників процесу кластеризації;
- неможливістю чіткого розрахунку загальної вартості капіталу всієї сукупності підприємств у межах кластера та впливу на неї інноваційного, людського й інтелектуального капіталу, до якого відносяться патенти, управлінські навички, особливості організації перевізного процесу, досвід та інформація про споживачів і постачальників, здатність виділити комерційну таємницю.

Взагалі системні параметри є ключовими характеристиками цілісних територіально-економічних утворень у формі кластерів. Вияв, систематизація та дослідження цих якостей є базою для розуміння еволюції транспортних кластерів, формування концептуальних основ їх аналізу, побудови методологічного апарату адекватного моделювання з метою підвищення ефективності управління ними як складними системами. Всі економічні системи за своїми характеристиками різноманітні, але за сукупністю властивостей їх можна

розділити на дві групи: універсальні (властиві абсолютно всім системам) і специфічні (характерні окремим системам), що забезпечують розв'язання актуальних суперечностей і характеризують функціональні особливості цієї конкретної системи або класу систем. Загальні системні якості створюють необхідні передумови існування й обумовлюють властивості прояву специфічних системних якостей. Загальні системні якості порівняно зі специфічними більш важливі. Аналіз системних параметрів показує різну міру впливу кожного на загальні властивості системи і складний взаємозв'язок між ними. Їх систематизація дозволяє виділити ключові параметри, а тому розглянемо окремі з них.

Цілісність – здатність кластера до збереження своїх якостей та структури під впливом зовнішніх факторів. Взагалі цілісність кластера характеризується взаємопов'язаністю, взаємозалежністю підприємств, що входять до нього, відокремленістю від зовнішнього середовища. Цілісність кластера відображається через досягнення певного рівня розвитку, оскільки інтеграція транспортних підприємств сприяє формуванню нових властивостей кластера як системи. При цьому отримується синергетичний ефект. Результати діяльності підприємств, що входять в кластер, обумовлені і властивостями кластера в цілому.

Таким чином, створення і просування загального бренду та позитивного іміджу кластера сприяє виходу на нові ринки перевезень для кожного окремого підприємства, що входить у кластер, тобто впливає на кінцевий результат функціонування елементів системи. Інтегрованість кластера є основним елементом цілісності. Як правило, інтегрованість пов'язують із об'єднанням частин у ціле, внутрішньою єдністю кластера, функціональною орієнтованістю взаємодії підприємств на вирішення протиріч, актуальних для збереження раціональної структури і сталого його розвитку. Інтегративні якості, які має кластер у цілому, не може мати кожне окреме підприємство.

На основі цілісності визначається структура і функції, економічні показники кластера. Крім того, з порушенням цілісності кластера змінюється склад та сутність існуючих економічних стосунків. Економічний сенс цілісності полягає в тому, що забезпечує можливість кластера досягати стратегічних цілей. Виходячи із функціонального аспекту, цілісність є одним з ключових факторів, що визначають соціально-економічну ефективність кластера. Цілісність як характеристика структури і виконання основних функцій оцінюється через абсолютні, відносні та порівняльні показники потенціалу. За допомогою цілісності досягаються необхідні значення результатів роботи кластера. Необхідно зазначити, що цілісність кластера сприяє раціональному використанню наявних ресурсів за рахунок ефекту синергії. Постійні витрати знижуються завдяки спільному використанню виробничих потужностей перевізників, координації та перерозподілу транспортних потоків, внутрішньому обміну досвідом та технологіями. Цілісність – це єдність всіх підприємств кластерного утворення. За відсутності такого об'єднання й узгодженості інтересів виникають матеріальні та фінансові втрати, що виражається через досягнення результату, а це не відповідає поставленим цілям.

Ще однією характеристикою цілісності є активність, що проявляється через здатність до саморуху, взаємозалежність функцій, спрямованість дій на адаптацію впливу зовнішнього і внутрішнього середовища, результатом чого є збереження її цілісності.

Така категорія, як стійкість дозволяє кластерам абстрагуватись від зовнішніх факторів, що можуть порушити їх цілісність. Загальна стійкість кластера залежить від найменших відносних опорів всіх його підприємств у будь-який момент часу. Взагалі, наявність відповідних функціональних підсистем кластера дозволяє виокремити деякі види стійкості, кожна з яких має свої характерні або специфічні особливості. Організаційно-технічна стійкість проявляється через сталі зв'язки з постачальниками ресурсів, купівлею рухомого складу відомих та перевірених марок, появою нових видів перевезень, вдоско-

наленням системи організації перевізного процесу і менеджменту. Важливе значення має ефективне використання матеріальних та фінансових ресурсів. У такому аспекті фінансова стійкість – це комплекс дій, направлений на підвищення показників рентабельності підприємства, покращання показників фінансового стану в умовах сучасного ризикованого ринку, активізація його інвестиційної діяльності. Соціальна стійкість кластера полягає у постійному підвищенні професіоналізму працюючих, мотивації до праці, системі соціальних гарантій працівникам кластера. В цілому соціальну стійкість можна охарактеризувати як постійний пошук нових методів вдосконалення соціального захисту працюючих, не зменшуючи базових гарантій. Адже, в першу чергу, спеціалісти кластера, які здатні швидко змінювати структуру та орієнтири роботи кластера залежно від зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, уміють постійно шукати шляхи реалізації професійних знань, умінь, навиків та надавати транспортні послуги високого рівня. Інноваційна стійкість кластера передбачає стає підвищення ефективності використання його інноваційного потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності. Стійкість кластера неможлива, якщо немає перспектив для забезпечення її стабільності на ринку перевезень, що визначається рівнем конкурентоспроможності кластера та його транспортних послуг, збільшення частки на ринку перевезень. Екологічна стійкість кластера полягає у раціональному використанні палива, впровадженні ресурсозберігаючих і енергозбережних технологій з метою зниження негативної дії на довкілля.

Категорія цілісності відображає складність та багатогранність взаємозв'язків між підприємствами кластера. Зі зростанням рівня цілісності кластера посилюються характеристики, пов'язані із включенням підприємств до складу учасників кластера. Істотність та тіснота взаємозв'язків визначають рівень формування цілісності. Аналіз функціонування економічних систем показує, що зростання інтенсивності взаємозв'язків може призвести до порушення цілісності. Адже посилення цілісності досягається саме при збільшенні інтенсивності того або іншого взаємозв'язку лише до визначеного критерію, за яким виявляється зворотний ефект. Крім того, зв'язки можуть мати різне функціональне значення, а тому при визначенні взаємозв'язків необхідно конкретизувати їх організаційну спрямованість. Одним із показників оцінки взаємозв'язків підприємств є їх сумісність.

Ієрархічність як системна характеристика кластера виражається підпорядкованістю рівнів по вертикалі та нижчих рівнів вищим. Структура кластера, в якій координаційно-логістичний центр об'єднує всі транспортні підприємства, орієнтуючи їх на надання якісних транспортних послуг, не підвищуючи тарифи на перевезення і не збільшуючи власні витрати, є однією з найважливіших відображень цілісності, об'єднання підприємств у систему для реалізації спільної мети – максимізації прибутку. Ієрархічна будова кластера є інструментом структурної реалізації складних систем.

Така характеристика, як детермінованість дозволяє оцінити структуру по горизонталі. Детермінованість передбачає закономірність взаємозв'язків між підприємствами, їх вплив один на одного, узгодженість дій як відображення таких взаємозв'язків.

Фрактальність визначається відображенням одних і тих самих характеристик як окремими підприємствами кластера, так і кластером у цілому, але в різних масштабах. Саме фрактальність дозволяє відобразити потенціал кластера, але системна сутність фрактальності, його прояви на соціальному та економічному рівнях, майже не досліджені.

Висновки. У процесі функціонування та розвитку транспортних кластерів відбувається безперервна трансформація його системних характеристик, що визначають рівень соціально-економічної ефективності їх роботи. Механізми процесів взаємозв'язку системних і структурних змін з ефективністю господарювання досить складні та багатогранні, що ускладнює їх аналіз та вплив на системні характеристики.

Таким чином, розвиток можна характеризувати як стан кластера, який формується під впливом різноманітних ризиків, що визначають ключові їх характеристики як систем. Основною особливістю роботи та сталого розвитку транспортних кластерів є функціонування в динамічному зовнішньому середовищі під впливом множини факторів, що обумовлює складний характер їх поведінки й управління такими системами.

Список використаних джерел

1. Hall A. D. A methodology for systems engineering / A.D. Hall. – Princeton, 1962. – 346 p.
2. Воронцов И. В. Многозначность понятия "структура" и его методологическая роль / И. В. Воронцов // Материалистическая диалектика и системный подход. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 208 с.
3. Гвишиани Д. М. Природа моделей и модели природы / под ред. Д. М. Гвишиани, И. Б. Новика, С. А. Пегова. – М. : Мысль, 1986. – 270 с.
4. Горяїнов О. М. Теорія і практика дисципліни «Логістика» (для менеджерів) : навч. посіб. / О. М. Горяїнов. – Х. : НТМТ, 2009. – 522 с.
5. Гур'янов А. Б. Системний підхід до стратегічного управління підприємством / А. Б. Гур'янов, О. А. Гришко // Економіка підприємства. Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 34. – С. 274-277.
6. Гурч Л. М. Логістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Гурч. – К. : Персонал, 2008. – 560 с.
7. Денисенко М. П. Організація та проектування логістичних систем : підручник / за ред. проф. М. П. Денисенка, проф. П. Р. Левковця, проф. Л. І. Михайлової. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 336 с.
8. Заславская Т. И. К методологии системного изучения деревни / Т. И. Заславская // Социологические исследования. – 1975. – № 3. – С. 31-44.
9. Кругликов Р. И. О методологии исследования молекулярных основ обучения и памяти / Р. И. Кругликов // Вопросы философии. – 1988. – № 7. – С. 81-92.
10. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса / В. П. Кузьмин. – М. : Политиздат, 1986. – 399 с.
11. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Екон. думка, 2005. – 124 с.
12. Остапчук О. Є. Системний підхід до управління та прийняття управлінських рішень [Електронний ресурс] / О. Є. Остапчук. – Режим доступу : http://confitiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/sistemnij_pidkhid_do_upravlinnja_ta_prijnjattja_upravlinskikh_rishen/11-1-0-787.
13. Садовский В. Н. Основания общей теории систем : логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
14. Садовский В. Н. Проблемы философского обоснования системных исследований / В. Н. Садовский // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1984. – М. : Наука, 1984. – С. 32-51.
15. Садовский В. Н. Системный подход и общая теория систем : статус, основные проблемы и перспективы развития / В. Н. Садовский // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник. 1979. – М. : Наука, 1980. – С. 29-54.
16. Станфорд Л. Системный анализ для решения деловых и промышленных проблем / Л. Станфорд, С. Оптнер; пер. с англ. С. П. Никанорова. – М., 1967. – 213 с.
17. Тюхтин В. С. Система. Симметрия. Гармония / под ред. В. С. Тюхтина, Ю. А. Урманцева. – М. : Мысль, 1988. – 318 с.
18. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
19. Черноруцкий И. Г. Методы оптимизации в теории управления / И. Г. Черноруцкий. – СПб. : Питер, 2004. – 255 с.
20. Шептулин А. П. Объективная и субъективная диалектика / А. П. Шептулин // Очерки по диалектическому материализму. – М. : Наука, 1977. – С. 10-22.

УДК 379.834(477)

В.В. Бондар, канд. екон. наук**Я.Л. Ганжа**, асистентка

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АГРОТУРИЗМ ЯК ВИД ДИВЕРСИФІКАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті досліджено проблеми становлення й розвитку агротуризму як важливого напрямку диверсифікації сільськогосподарського підприємництва.

Ключові слова: агротуризм, диверсифікація, сільськогосподарське підприємництво, агротуристичні послуги, сільська місцевість, туристична галузь, агросадиба.

В статті исследованы проблемы становления и развития агротуризма как важного направления диверсификации сельскохозяйственного предпринимательства.

Ключевые слова: агротуризм, диверсификация, сельскохозяйственное предпринимательство, агротуристические услуги, сельская местность, туристическая отрасль, агроусадыба.

The article investigates the problem of formation and development of agro-tourism as an important direction of diversification of agricultural businesses.

Key words: agricultural tourism, diversification, agricultural entrepreneurship, agricultural tourism services, countryside, tourism industry, argofarmsteads.

Постановка проблеми. В останні десятиріччя у світі, зокрема Європі, все більшого визнання і прихильності набуває концепція багатофункціонального розвитку сільської місцевості та диверсифікації виробничої діяльності і послуг в агробізнесі. Її сутність полягає у необхідності забезпечення належних умов для розвитку села та сільського способу життя у декількох напрямках. При цьому особлива увага звертається на невиробничу діяльність, оскільки виключно аграрне виробництво не може повною мірою забезпечити розвиток гармонійного довкілля та матеріальних благ сільським мешканцям.

Сучасні трансформаційні процеси на селі призвели до дещо протилежного від передбачуваного наслідку – погіршення умов праці та якості проживання людей на селі. Скрутне економічне становище багатьох сільських сімей змусило їх до пошуку нових видів підприємницької діяльності в сільській місцевості, які дозволяють створювати нові робочі місця, тим самим – давати селянам можливість одержувати додатковий дохід, який, до речі, можна використати і для розвитку основного виду підприємницької діяльності на селі – сільського господарства.

Тому важливим напрямом реалізації такої стратегії є розвиток туризму на селі. Становлення агротуризму як напрямку диверсифікації підприємництва в сільській місцевості є цілком обґрунтованим і об'єктивно обумовленим соціально-економічним явищем, що підтверджується вже багаторічною практикою інших країн. Специфічні особливості агротуризму як напрямку підприємництва на селі формують його загальну специфіку, головним у якій є тісний зв'язок економічних, екологічних та соціальних аспектів туризму на селі. Тому розвиток агротуризму як виду підприємництва на селі органічно вписується у концепцію зрівноваженого розвитку сільських територій і потребує науково-методичного збереження та практичного вдосконалення управління підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам диверсифікації підприємництва в сільському господарстві присвячені праці вітчизняних учених-економістів, а саме: В. Коноплицького, М. Корінька, Л. Лозовського, В. Гончарова, С. Мочерного, С. Донецька, В.Я. Семенова, А. Іщенко, І. Красникова, В. Андрійчука, М. Корецького, В. Дудінова, Н. Маслака, М. Маліка та ін. [6; 3].

Науково-теоретичні основи розробки та впровадження диверсифікації господарюючих суб'єктів в аграрному секторі досліджувалися й зарубіжними вченими, такими як А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд, І. Ансофф, Г. Мінцберг, Р. Кунц, Г. Немченко, М. Горт, Т. Коно, Б. Карлоф, Є. Йошінара та ін. [5; 8]. Проте, незважаючи на дослідження цієї проблематики, диверсифікація сучасного сільськогосподарського підпри-

ємництва в Україні набуває актуальності як для економічної науки, так і для практики господарювання. Зазначене підтверджується останніми дослідженнями М. Бойко, Л. Гопкало, Н. Герасимчук, Н. Кудла, І. Прокопа, О. Цепко, Л. Шепотько, З. Домініки, які приділяють свою увагу проблемам диверсифікації сільськогосподарського підприємництва через розвиток агротуризму [2; 7]. Однак багатогранність агротуристичної діяльності потребує подальшого поглибленого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити особливості диверсифікації сільськогосподарського підприємництва у сферу надання агротуристичних послуг, обґрунтувати необхідність формування стратегії диверсифікації в туристичну галузь, як шлях забезпечення додаткових фінансових надходжень господарюючим суб'єктам, підвищення рівня розвитку сільської місцевості та зміцнення й розвиток соціально-економічної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільськогосподарське підприємництво – це основа для широкого економічного розвитку, і в більшості країн фермери та інші мешканці села чи не найбільш підприємливі люди. Про підприємництво на селі відомо менше, ніж про підприємництво, що виникає в містах. Масштаби сільського підприємництва майже завжди менші, ризики більші, а супутні послуги зазвичай менш розвинуті в сільських районах, хоча прикладів успішного підприємництва на селі можна навести безліч. Підприємництво як соціально-економічне явище постійно перебуває у центрі уваги теоретиків і практиків. Завдяки підприємництву на селі в більшості країн світу створюється нові робочі місця та впроваджуються інновації, розвиваються нові ринки та види бізнесу, збільшуються податкові надходження та грошові доходи населення. Враховуючи викладене, можна стверджувати, що першочерговим завданням має стати створення сприятливих умов для розвитку різних форм підприємництва та урізноманітнення господарської діяльності на селі [8]. На нашу думку, одним із пріоритетних шляхів підвищення ефективності економіки господарюючих суб'єктів виступає диверсифікація сільськогосподарського підприємництва, що передбачає доповнення традиційних галузей спеціалізації (зернове господарство, скотарство, конярство, вівчарство) новими галузями.

На наш погляд, доцільно вважати, що диверсифікація означає вихід за межі основного бізнесу, яким підприємство займалось досі, проникнення в нові галузі та сфери економіки. Здійснюватись вона може як через створення нових підприємств, так і через входження в нові види підприємницької діяльності. В результаті відбувається перехід від односторонньої виробничої структури (спеціалізації) до багатопрофільного виробництва.

За великим рахунком диверсифікація, як порівняно нове явище, покликана до життя науково-технічною революцією, а саме необхідністю пристосування бізнесу до швидких структурних змін, посилення конкурентної боротьби внаслідок насичення ринку. В цих умовах диверсифікація використовує переваги комбінування, проникнення в нові прибуткові галузі [5]. Однією з таких галузей економіки, на нашу думку, може виступати аграрний туризм. Становлення та розвиток агротуризму є важливим напрямком підвищення економіки сільського господарства, туристичної індустрії сільської місцевості та економічної стабільності України в цілому.

Процеси становлення і розвитку агротуризму в умовах підприємництва обумовлені соціально-економічними перетвореннями в аграрній сфері економіки, зокрема, формуванням нових видів підприємницької діяльності на засадах приватної власності. Важливою особливістю агротуризму є те, що цим видом підприємництва можуть займатись не лише підприємницькі структури, а й сільські жителі, які, з метою покращення свого матеріального забезпечення, диверсифікуються в новий вид бізнесу без набуття статусу підприємців.

Ця можливість забезпечується законодавчою базою, свідченням чого є стаття 5 Закону України “Про туризм”, яка виділяє дві категорії осіб, які можуть провадити діяльність у сфері туризму, в тому числі аграрного або сільського [1].

Першою категорією є фізичні особи, зареєстровані як підприємці. Вони не здійснюють посередницької діяльності у сфері туристичних та супутніх послуг, тобто продають власні туристичні послуги, і належать до категорії „інших суб'єктів підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та інших туристичних послуг“.

Друга категорія включає фізичних осіб, які не зареєстровані як підприємці та надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо. Отже, туристичні послуги у сфері сільського зеленого туризму не обов'язково належать до підприємницької діяльності. Крім того, стаття 1 Закону України „Про особисте селянське господарство“ прямо визначає використання майна садиби, зокрема, для надання послуг у сфері аграрного, сільського зеленого туризму, як діяльність, що не є підприємницькою.

Така діяльність може провадитися без створення юридичної особи в межах особистого селянського господарства індивідуально або з залученням інших членів родини, які спільно проживають. Ці послуги можуть включати також реалізацію надлишків власної сільськогосподарської продукції, що також не потребує реєстрації як підприємця.

Фактично, реєстрація власника агросадиби як підприємця вимагається лише у випадку, якщо він є власником чи орендарем так званого колективного засобу розміщення, тобто надає десять або більше місць для тимчасового проживання (ночівлі). Власники чи орендарі індивідуальних засобів, які надають не більше дев'яти місць для тимчасового розміщення, не реєструються як фізичні особи-підприємці (пункти 6 та 7 Постанови Кабінету Міністрів України „Про порядок надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)“ № 297 від 15.03.2006 р.).

Це дає можливість диверсифікуватись сільськогосподарському господарюючому суб'єкту до несільськогосподарської, тобто туристичної діяльності на селі. Важливим результатом розвитку агротуризму є розширення можливостей реалізації продукції особистого господарства, причому реалізації її на місці, і не як сільськогосподарської сировини, а як готових продуктів харчування після відповідної обробки і приготування. Досвід показує, що ті сім'ї, які приймають відпочиваючих, вдосконалюють і структуру посівів на присадибних ділянках з урахуванням потреб гостей, розширюють асортимент овочевих культур, фруктових дерев, ягідників тощо; розвивають і урізноманітнюють присадибне тваринництво, заводять тепличне господарство, займаються мисливством, бджільництвом та рибальством.

Отриманий дохід від агротуристичної діяльності в основному реінвестується в розвиток господарства (купівля коней, кіз, необхідної домашнього начиння) і на розширення спектра послуг, що надаються.

Агротуризм, пропонуючи туристам відпочинок у тиші і спокої, у природному середовищі та сільському краєвиді, одночасно є шансом покращання умов життя на селі. Значення агротуризму відображено в табл. [2].

Таблиця

Значення агротуризму для особистого селянського господарства, села і туристів

Для господарства	Для села	Для туристів
1	2	3
Використання вільних засобів господарства	Використання вільних засобів села	Активний відпочинок на селі
Додатковий дохід	Додатковий дохід	Пізнання циклу виробництва продовольства
Додаткові і нові місця праці	Нові місця праці	Вживання свіжої їжі
Активізація діяльності селянської родини	Покращання сільської інфраструктури	Безпосередній контакт з природою
Естетичний і культурно-освітній розвиток родини	Активізація сільської громади	Участь у житті селянського господарства
Особистий розвиток членів родини	Збереження культурної та історичної спадщини села	Безпосереднє спілкування з місцевими мешканцями

Закінчення табл.

1	2	3
Пізнання інших культур, звичаїв, традицій	Естетизація села	Пізнання культури регіону
	Контакт з іншими культурами	Набуття нових умінь
	Особистий розвиток мешканців села	Розвиток зацікавленості
		Нагляд за тваринами

Агротуризм розглядається як стратегія вертикальної диверсифікації селянських господарств, в якій вироблена продукція в сільському господарстві набуває додаткової вартості, задовольняючи тим самим ширші потреби і вимоги споживачів.

Проведене дослідження дозволяє зазначити, що агротуризм, у нашому розумінні, – це вид підсобної діяльності селянського (особистого чи фермерського) господарства з надання туристичних послуг у сільському середовищі з використанням власного потенціалу, передусім власної бази ночівлі. Агротуристичне господарство – це селянське господарство, яке надає агротуристичні послуги [9].

Критеріями визначення агротуристичних господарств є:

- ведення сільського господарства суб'єктами, які надають послуги з агротуризму, – особистими селянськими та фермерськими господарствами;
- частка доходів господарства від заняття туризмом;
- база ночівлі – власне помешкання господаря;
- харчування й агрогастрономія;
- традиційний агротуризм;
- безпосередній продаж;
- відпочинок у сільській місцевості;
- активний туризм і агроспорт;
- екскурсії й агророзваги;
- оздоровча діяльність і агротерапія;
- культурно-етнографічні заходи.

До агротуризму можна зарахувати лише ті форми туризму, які пов'язані з пізнавальною та виробничою діяльністю в селянському господарстві та використанням його бази з такою метою. Інші агрооселі, які надають агротуристичні послуги, належать до сільського зеленого туризму.

Основними умовами заняття агротуристичною діяльністю є:

- дослідження ринку туристичних послуг;
- потенціал господарства, який складається з ресурсів господарства, де провідне значення має особистість господаря;
- невелика початкова фінансова база для провадження агротуристичної діяльності;
- оточення господарства, яке передусім пов'язане з привабливістю території, станом регіональної інфраструктури та діяльністю органів місцевого самоврядування.

Розвиток агротуризму обумовлений такими базовими чинниками:

- природні цінності і ресурси певного регіону (розташування господарства, природні умови, тваринний світ, рослинний світ, характер сільськогосподарської діяльності);
- матеріальні прояви культури (будинки культури, сільські клуби, музеї, пам'ятки природи, храми, інші цікаві об'єкти матеріальної культури, притаманні цьому регіону);
- духовна культурна спадщина (важливим аспектом розвитку агротуризму є зацікавлення туристів регіоном, селом, де побутують особлива мова, традиції, обряди, звичаї, інші прояви культури цього регіону).

Для успішного розвитку агротуризму на селі необхідно, щоб селяни усвідомили той факт, що ці три категорії ресурсів відносяться до таких, якими можна торгувати і які приносять досить великі прибутки.

Іншими необхідними передумовами розвитку агротуризму є:

1. Нічлігова база з різним стандартом.
2. Харчова база (продуктові крамниці, ресторани, бари, кафе тощо).
3. Розвинена система послуг (пошта, банки, бібліотеки, прокат спортивного обладнання тощо).

4. Система інформації (наявність довідкової інформації для туристів про різноманітність туристичних шляхів, культурних заходів, що відбуваються в цьому регіоні).

Агротуризм орієнтований здебільшого на мешканців міст, які не мають досвіду перебування на селі і хотіли б скористатись послугами розміщення у сільській місцевості, проживання у сільській сім'ї, можливістю прямого контакту з тваринами, участі у сільській виробничій діяльності, споживання свіжих домашніх харчів. Позитивом є і те, що в Україні серед відпочивальників у сільській місцевості, крім жителів країни і прилеглих регіонів, є туристи з країн СНД, Естонії, Данії, Німеччини, Польщі, Словенії та ін.

Успіх агротуристичної садиби залежить у першу чергу від самого господаря. Його підприємницький хист, уява та творчий підхід дозволять йому отримувати прибутки не тільки від традиційних форм діяльності (оренда приміщень, безпосереднього продажу своєї продовольчої продукції, харчування гостей, прокату спортивного інвентаря тощо), а й від надання особливих послуг ремісничого, культурного характеру, які турист зможе отримати тільки тут (продаж регіональних та традиційних виробів, екологічно чисті продукти харчування, участь туриста в народних гуляннях, забавах та ін.). Важливо зрозуміти той факт, що прибуток від агротуристичної діяльності має не лише сам господар. Крім нього вигоду мають власники крамниць, автозаправок, ремісники та художні гурти тощо, які прямо чи опосередковано надають свої послуги туристам. Крім того, така діяльність рекламує цю місцевість, розвиває її культурний потенціал, відновлюючи уже частково забуті традиції певного регіону.

Для характеристики реалізованого та потенційного платоспроможного попиту населення на агротуристичні продукти протягом певного часу пропонується визначити місткість ринку з урахуванням чисельності населення, його частки, яка б хотіла відпочивати в агротуристичному господарстві, платоспроможності населення та можливих видатків на відпочинок.

Пропонується місткість попиту на агротуристичні послуги визначати за такою формулою [5]:

$$\epsilon_a = K_n \cdot \Phi_k \cdot T_{ch} \cdot C_s \cdot C_a, \quad (1)$$

де ϵ_a – місткість ринку агротуристичних послуг;

K_n – кількість населення (країна чи регіон);

Φ_k – платоспроможність однієї особи;

T_{ch} – частка видатків на туризм у загальних видатках, %;

C_s – частка осіб, які надають перевагу відпочинку на селі, %;

C_a – частка осіб, які хотіли б відпочивати в агротуристичному господарстві, %.

На загальну думку власників досліджених господарств, агротуризм приносить непоганий дохід, але, на жаль, потік туристів не постійний, має сезонний характер і обмежений лише літнім періодом, хоча є всі можливості для цілорічного прийому відпочиваючих. Середня ціна послуг агросадиби за добу: харчування – 120 грн/особу, нічліг – 60 грн/особу.

Виходячи з цього, диверсифікація сільськогосподарської діяльності шляхом розвитку суміжних та альтернативних видів зайнятості та самозайнятості на селі (агротуризм, сільський, водний та екологічний туризм, виробництво сувенірної та ремісничої продукції, продуктів харчування, надання різноманітних послуг, робота з облаштування ландшафтів та ін.) стає досить актуальною.

Проте туризм на селі не можна назвати надприбутковим бізнесом – швидше, це спосіб зменшити соціальну напруженість у сільській місцевості через створення нових альтернативних робочих місць, дозволивши селянам забезпечити собі гідне життя, а в

слаборозвинених країнах знизити рівень бідності. Разом з тим це ефективний вид туристичної діяльності з чітко вираженим мультиплікативним і соціально-економічним ефектом, що відповідає запитам відпочиваючих із середнім достатком і враховує особливості його способу життя, психологічні, культурні, духовні потреби і цінності.

Таким чином, основними умовами розвитку аграрного туризму для України виступають детальні огляди регіонального розташування потенційних агротуристичних об'єктів, а саме агросадиб та гостьових будинків, розгляд рекреаційних систем на рівні областей, стан соціально-економічної сфери областей, вивчення стану інфраструктури сільської місцевості, викладу розвитку індустрії в регіонах, дослідження культурно-історичної значущості та ін.

Специфічні особливості агротуризму як напряму сільськогосподарського підприємництва на селі формують загальну його специфіку, головним у якій є тісний зв'язок економічних, екологічних та соціальних аспектів. Тому розвиток агротуризму як виду підприємництва на селі органічно вписується у концепцію зрівноваженого розвитку сільських територій [3].

Агротуризм як вид відпочинку має свої особливості, що визначається формою відпочинку, умовами проживання, природним середовищем і культурною особливістю. Перебуваючи на відпочинку в агротуристичному господарстві, турист має можливість на деякий час змінити стиль життя, долучившись до виконання сільськогосподарських робіт разом із господарем, харчуватись здоровою безпечною їжею, контактувати з домашніми тваринами, природним середовищем. Не менш важливим для нього є і чисто економічний ефект – економія коштів на відпочинок, оскільки агротуризм є одним із найбільш дешевих його видів.

Таким чином, об'єктивно сприяючи розвитку економічної, екологічної і соціальної сфери життя в селі агротуризм є вагомим чинником зрівноваженого розвитку сільських територій.

Враховуючи вищевикладені характеристики, диверсифікація стосовно сфери туристичних послуг — це поширення господарської діяльності на нові сфери (розширення асортименту вироблених товарів, видів наданих послуг, географія сфери діяльності).

Загалом диверсифікацію аграрного туризму необхідно розглядати на двох основних рівнях: макрорівні та мезорівні [5]. Макрорівень передбачає поширення сільського туристичного підприємництва на всі регіони України, де наявні хоча б мінімальні необхідні ресурси. При цьому необхідно враховувати не тільки загальні інституційні, економічні та організаційно-управлінські підходи, що склалися в країні у сфері сільського туризму, а й спиратися на регіональні відмінності та схожість окремих регіонів. Наприклад, диверсифікація послуг у Поліссі може здійснюватись за рахунок послуг фітотерапії, риболовлі, відвідування історико-культурних об'єктів тощо. Водночас такі напрями не можна використовувати в Карпатському регіоні, тут урізноманітнювати послуги можна за рахунок прокату гірськолижного спорядження, подорожей у гори тощо. На регіональному рівні диверсифікація сільського туризму передбачає його поширення на адміністративно-територіальні одиниці області; використання наявного туристсько-рекреаційного потенціалу; створення регіональних стратегічних партнерств (інституцій) для обміну досвідом, координації діяльності, розробки та просування регіональних туристичних продуктів.

Диверсифікація на мікрорівні передбачає урізноманітнення та розвиток нових місцевих туристичних продуктів, а також залучення до підприємництва більшої кількості учасників, розбудову синергії від сільського туризму. У такому випадку диверсифікація дозволяє створювати більшу додану вартість у межах конкретної територіальної громади, використовуючи переваги співпраці та партнерства [4].

І, головне, стабілізує бізнес, робить його менш вразливим до спадів у тих чи інших галузях, оскільки, володіючи підприємствами в різних сферах економіки, диверсифікова-

не сільськогосподарське підприємництво має змогу компенсувати спад збуту на ринку одних товарів його зростанням на інших. Завдяки цьому диверсифіковані підприємства на селі більш стійкі та конкурентоспроможні ніж вузькоспеціалізовані. Вони мають можливість переливати капітал у найприбутковіші галузі. Отже, диверсифікація – це організаційно-економічний фактор підвищення ефективності виробництва.

Висновки з цього дослідження. Сільське господарство України порівняно з розвинутими країнами Європи характеризується дещо нижчою продуктивністю праці й ефективністю виробництва, високим подібненням аграрної структури і небезпечно високими масштабами прихованого безробіття. Необхідність активізації сільського населення, створення належних умов праці і проживання на селі диктують важливість його багатогалузевого розвитку, зокрема розвитку нових форм підприємництва та зайнятості сільського населення. У цій ситуації агротуризм, як вид диверсифікації, виступає як перша реальна можливість отримати додаткове джерело доходів його мешканців, створення нового ринку праці та підвищення загального рівня життя сільського населення.

В Україні сільський зелений туризм, екотуризм та аграрний туризм оцінюється та досліджується як один із пріоритетних напрямів забезпечення комплексного розвитку сільських територій, диверсифікації аграрного виробництва та збільшення ємності регіональних продовольчих ринків. У своєму функціонуванні він орієнтується насамперед на ті регіони країни, де існують відповідні рекреаційні ресурси та соціально-економічна потреба у цьому виді господарювання. Повною мірою до таких регіонів належить Чернігівська область, де є сприятливий природно-рекреаційний та історико-культурний потенціал, значна прирічкова берегова лінія. При цьому економіка регіону ґрунтується переважно на аграрному виробництві й у сільській місцевості диверсифікована вкрай недостатньо. У цьому розумінні агротуризм не конкурує, а доповнює традиційні напрями та форми господарювання, де використовуються просторові природні ресурси.

Отже, агротуризм – це реальна можливість диверсифікації сільської економіки, підтримки стійкого розвитку села, збереження культурної та історичної спадщини регіонів і держави в цілому.

Список використаних джерел

1. *Про туризм* [Електронний ресурс] : Закон України від 15 вересня 1995 року. – К., 1995. – Режим доступу : http://tourlib.net/zakon/pro_turyzm.htm.
2. *Бойко М. Ф.* Відкриття власного бізнесу в системі агропромислового комплексу : навч. посіб. / В. П. Бойко, Г. Є. Мазнев, Д. І. Мазоренко. – Х. : ОКО, 2002. – 232 с.
3. *Дудинов В. Г.* Диверсифікація – основа производства продукции рыночной новизны / В. Г. Дудинов // Тематична добірка „Диверсифікація у сільськогосподарському виробництві”. – К. : Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека, 1999. – С. 6-8.
4. *Зоренко О. В.* Диверсифікація аграрних підприємств : сутність, напрями та види / О. В. Зоренко // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2005. – № 1. – С. 144-147.
5. *Йошинара Є.* Стратегия диверсификации на японском предприятии / Є. Йошинара, А. Сакума, К. Ітамі. – Токіо : Nipon Keirai, 1979. – 434 с.
6. *Корінько М. Д.* Диверсифікація як економічний процес / М. Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – Вип. 4 (70). – С. 48-53.
7. *Кудла Н.* Багатофункціональний розвиток сільських територій від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62-71.
8. *Немченко Г. И.* Диверсификация производства / Г. И. Немченко. – Благовещенск : Амур КНИИ, Дальневосточное отделение РАН, 1994. – 224 с.
9. *Dominika, Z.* Ekoturystyka (wyzwania i nadzieje) / Z. Dominika. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – S. 200.

УДК 336.72

Н.І. Гавриленко, канд. техн. наук, доцент**С.С. Кислинський**, магістр

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

У статті розглянуто стан і перспективи розвитку ринку макаронних виробів в Україні як одного з основних представників харчової промисловості.

Ключові слова: прибуток, рентабельність, харчова промисловість, макаронна галузь, економічне зростання, ресурсний потенціал.

В статье рассмотрено состояние и перспективы развития рынка макаронных изделий в Украине как одного из основных представителей пищевой промышленности.

Ключевые слова: прибыль, рентабельность, пищевая промышленность, макаронная отрасль, экономический рост, ресурсный потенциал.

The article deals with the state and prospects of development of the pasta market in Ukraine as one of the main representatives of the food industry.

Key words: income, profitability, food industry, macaroni industry, economic growth, resource potential.

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки потребує від підприємств підвищеної ефективності виробництва на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Забезпечення динаміки сталого розвитку підприємства визначається його спроможністю здійснювати фінансування відтворювального процесу на розширеній основі. Для цього необхідно, насамперед, отримувати прибуток певної величини та якості.

Результативним елементом прибутковості підприємства є маса і норма прибутку, які становлять потужний важіль динамічного розвитку його діяльності. Проблематика прибутковості підприємства охоплює питання його виникнення в процесі функціонування, формування у сфері обміну і розподілу та використання для нагромадження капіталу (капіталізації прибутку). Особливе значення ці проблемні питання мають для підприємств, де протягом тривалого часу прибутковість істотно не зростала, або які функціонують збитково. Для вирішення цієї проблеми потрібно системно дослідити сутність прибутковості підприємства як процесу, його складові елементи, їх чітку цілеспрямовану взаємодію і сучасні альтернативні заходи підвищення прибутковості.

Формування прибутків підприємств харчової промисловості є основним ключовим питанням як для держави, власників підприємств, так і для найманих працівників. Прибуток посідає одне з головних місць у загальній системі власних інструментів ринкової економіки. Беззаперечним є той факт, що чим вищий прибуток, тим більше можливостей у підприємства поновлювати свою матеріальну базу, розвивати нові виробничі програми, напрями діяльності. Він забезпечує стабільність підприємства, гарантує його фінансову незалежність.

Харчова промисловість України є стратегічно важливою, оскільки підприємства цієї галузі формують продовольчу безпеку країни, забезпечують населення необхідними продовольчими товарами, витрати на споживання яких становлять понад 60 % загальних грошових витрат населення [18, с. 162].

Макаронні вироби є одним з основних продуктів харчування більшості жителів України. Вони існують різних цінових категорій, що робить їх доступними як для багатих покупців, так і для тих, хто має невеликий дохід. Також вони легко та швидко готуються, що має популярність серед найбільшого сегмента покупців – молоді.

Тож, ринок макаронних виробів є невід'ємною складовою усієї харчової промисловості України, і його стан неодмінно вплине як на економіку усієї країни в цілому, так і добробут населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі багато вчених-економістів досліджують поняття прибутку та прибутковості, зокрема: О. М. Бандурко, І. А. Бланк, В. П. Завгородній, Г. В. Савицкая, С. В. Мочерний, А. М. Поддєрьогін, С. Ф. Покропивний, А. В. Шегда та ін.

Багато науковців та вчених-економістів займаються питаннями виробництва і збуту продукції підприємств харчової промисловості – це роботи П. Саблука та Ю. Мельника, Л. Дейнеко та П. Купчак, К. П. Кравця, І. В. Левицької, В. В. Лиськова, І. О. Макаренка, П. В. Осипова, М. П. Сичевського та ін., зокрема макаронної галузі – І. М. Задорожного, К. Л. Ковальчука, Н. Наливайко, І. В. Сирохмана, І. Чайки, І. Шматченка та ін.

Разом з тим, у сучасний період розвитку конкурентних відносин в економіці держави виникає необхідність безперервного аналізу й оцінки цієї проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на кількісне зростання публікацій у дослідженій галузі, окремі питання не отримали достатньої уваги, особливо це стосується процесу формування прибутку підприємств макаронної галузі та факторів, що впливають на нього, що й обумовлює вибір і формування цілей цієї наукової статті.

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є розробка напрямів максимізації прибутку підприємств харчової промисловості та аналіз сучасного стану розвитку ринку макаронних виробів в Україні, розробка основних рекомендацій щодо підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу. Фінансовим результатом діяльності будь-якого підприємства є отримання прибутків або збитків.

Для підприємства прибуток — це сигнал, який вказує на те, де можна домогтися найбільшого фінансового результату, він створює стимул для інвестування. Збитки теж відіграють свою роль, тобто показують наявність помилок і прорахунків у напрямку використання коштів, організації виробництва і збуту продукції. Прибуток є одним з узагальнюючих оціночних показників діяльності підприємства, грошовим вираженням основної частини грошових нагромаджень, створюваних підприємствами будь-якої форми власності. Він є показником, що найбільш повно відображає ефективність виробництва, обсяг та якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості.

У ринкових умовах прибуток становить основу економічного розвитку підприємства. Ріст прибутку створює фінансову базу для розширеного відтворення, вирішення соціальних і матеріальних потреб трудового колективу. За рахунок прибутку виконується частина зобов'язань підприємства перед бюджетом, банками та іншими підприємствами й організаціями.

Економічна категорія "прибуток" потребує значної уваги, тому що при прорахунках підприємців щодо спрямування коштів, організації виробництва та реалізації продукції, може виникнути протилежне явище – збитки, які також висвітлюють результати роботи підприємства за певний період.

У сучасних умовах серед учених-економістів існують різні погляди стосовно поняття "прибуток". На думку більшості авторів, прибуток являє собою позитивний результат від діяльності підприємства, однак при цьому значна частина вчених характеризує прибуток лише з кількісного боку (табл. 1).

Таблиця 1

Трактування поняття прибуток підприємства

Автори	Визначення поняття «прибуток»	Джерело
Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI	Прибуток із джерелом походження з України та за її межами – визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду (визначених згідно зі статтями 135-137 Податкового кодексу України), на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та суму інших витрат звітного податкового періоду (визначених згідно зі статтями 138-143 Податкового кодексу України), з урахуванням правил, встановлених статтею 152 Податкового кодексу України	[1]
П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати»	Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати	[2, с. 9]
Бандурко О.М.	Прибуток підприємства – це перевищення доходів від його діяльності над сумою видатків, він являє собою єдину форму його власних нагромаджень	[17, с. 57]
Завгородній В.П.	Прибуток – це економічна категорія, різниця між валовим виторгом (без податку на додану вартість і акцизного збору) та витратами на виробництво і реалізацію продукції	[10, с. 154]
Савицька Г.В.	Прибуток – це частина чистого доходу, створеного в процесі виробництва та реалізованого у сфері обігу, який безпосередньо отримують підприємства	[15, с. 225]
Покропивний С.Ф.	Прибуток – це частина виторгу, що залишається після відшкодування усіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства, характеризуючи перевищення надходжень над витратами, прибуток виражає мету підприємницької діяльності і є головним показником її результативності (ефективності)	[8, с. 436]
Бойчик І.М.	Прибуток – це частина доходу, що залишається підприємству після відшкодування всіх витрат, пов'язаних з виробництвом, реалізацією продукції та іншими видами діяльності	[4, с. 346]
Мазаракі А.А.	Прибуток як економічний показник – різниця між ціною реалізації та собівартістю продукції (товарів, послуг), між обсягом отриманого виторгу та сумою витрат на виготовлення та реалізацію продукції	[12, с. 449]

Однак перераховані вище трактування вітчизняних учених характеризують поняття прибутку, насамперед, з кількісного боку, що є очевидним, проте при цьому не розкривається його економічна природа.

А.М. Поддєрьогін визначає прибуток як частину заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу. Таким чином, наголошується на важливості процесу реалізації виробленого продукту за кошти [14, с. 59].

У публікаціях останніх років І.А. Бланк одним із перших в Україні використовує поняття співвідношення ризику і доходу у своєму визначенні прибутку. На думку вченого, прибуток – це втілений у грошовій формі чистий дохід підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності та є різницею між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення підприємницької діяльності [16, с. 41].

А.В. Шегда трактує поняття прибутку таким чином: прибуток – це частина виручки, що залишається після відшкодування усіх витрат на виробничу і комерційну діяльність підприємства. Характеризуючи надлишок надходжень над витратами ресурсів, прибуток є метою підприємницької діяльності та основним її економічним показником. При цьому зарплата розглядається як витрати на ресурсну складову підприємницької діяльності — персонал [7, с. 150].

Актуальним також є визначення С.В. Мочерного про те, що прибуток – перетворена похідна форми додаткової вартості, яка з кількісного аспекту є різницею між ціною

продажу товарів і витратами капіталу на її виготовлення [9, с. 397]. Адже незаперечним фактом є те, що кількісно прибуток відображається як різниця між ціною товару та витратами на його виготовлення, однак учений цілком доречно зауважує, що прибуток відображає перетворену похідну форму додаткової вартості.

Прибуток є головною метою та критерієм ефективної діяльності сучасного підприємства, безпосередньо впливає на його фінансовий стан та є захисним механізмом від банкрутства, а також основним джерелом забезпечення фінансування внутрішніх потреб та подальшого його розвитку.

Прибуток є основним фінансовим джерелом розвитку підприємства, науково-технічного удосконалення його матеріальної бази і продукції, всіх форм інвестування. Він служить джерелом сплати податків. Враховуючи значення прибутку, вся діяльність підприємства спрямована на те, щоб забезпечити зростання його величини або принаймні стабілізувати її на певному рівні. Тому основний принцип діяльності підприємства складається з прагнення максимізувати прибуток. З цієї причини прибуток виступає основним показником ефективності виробництва.

Якщо ж простежити вищесказане у функціонуванні харчової промисловості України, то можна стверджувати, що ефективне функціонування та інтенсивний розвиток підприємств харчової промисловості можливий за умов існування системи стабільного забезпечення продовольчою сировиною, наявності сучасної матеріально-технічної бази підприємств, випуску конкурентоспроможної продукції, відносного зростання платоспроможного попиту споживачів.

На розташування центрів харчової промисловості впливають такі фактори, як сировинний та споживчий. Тож залежно від ступеня впливу цих факторів, усі галузі харчової промисловості поділяються на такі групи:

- галузі, які орієнтуються на джерела необхідної сировини і переробляють ту сировину, що мало транспортується, та які мають великі норми витрат цієї сировини (маслоробна, крохмале-паточкова, олійно-жирова, консервна, спиртова, цукрова промисловість);
- галузі, які розташовуються поблизу місць споживання готової продукції (кондитерська, молочна, пивоварна, хлібопекарська та макаронна);
- галузі, які орієнтуються одночасно на сировину і споживача (м'ясна, виноробна, тютюнова, борошномельно-круп'яна, лікєро-горілчана).

Для того, щоб адекватно оцінювати теперішній фінансовий стан харчової промисловості України, простежимо за отриманим фінансовим результатом і чистим прибутком підприємств харчової промисловості в динаміці (табл. 2, 3).

Таблиця 2

Фінансовий результат операційної діяльності підприємств харчової промисловості України в динаміці, млн грн

Рік	Фінансовий результат	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2008	5938,0	69,3	14832,0	31,7	8894,0
2009	5853,6	62,9	10469,6	37,1	4616,0
2010	4920,1	60,4	10541,5	39,6	5621,4
2011	4716,5	59,4	12201,0	40,6	7484,5

Найвищий фінансовий результат операційної діяльності підприємств харчової промисловості України спостерігався у 2008 році (5938,0 млн грн), адже саме тоді найбільше підприємств отримували прибуток (69,3 % до загальної кількості підприємств). Надалі фінансові результати почали погіршуватися і така тенденція є і на цей час. Зниження відбулося

на суму 1221,5 млн грн (від 5938,0 до 4716,5 млн грн), а у структурі спостерігається негативна тенденція до зрівнювання підприємств, які одержали позитивний і негативний фінансовий результат: відповідно, перші скоротилися з 69,3 % до 59,4 % до загальної кількості підприємств, а другі збільшили свою кількість з 31,7 % до 40,6 % до загальної кількості підприємств.

Таблиця 3

Чистий прибуток, отриманий підприємствами харчової промисловості України в динаміці, млн грн

Рік	Чистий прибуток (збиток)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2008	-6676,0	60,9	4105,8	39,1	10781,8
2009	3510,7	61,9	8189,1	38,1	4678,4
2010	2265,8	58,9	8072,7	41,1	5806,9
2011	2256,2	57,9	9724,5	42,1	7468,3

Стосовно чистого прибутку, який отримали підприємства харчової промисловості, то тут простежується нерівна тенденція: у 2008 році підприємства отримали збиток у загальній кількості результатів, а потім, у 2009 році, різке збільшення на 10186,7 (від -6676,0 млн грн до 3510,7 млн грн). Надалі ж відбувається поступове зменшення отриманого підприємствами чистого прибутку.

Формування прибутку залежить від багатьох чинників, кожний з яких позитивно або негативно впливає на величину прибутку підприємства.

Загалом, всі фактори, від яких залежить прибутковість, можна поділити на зовнішні (фактори, які не залежать від діяльності суб'єктів господарювання) та внутрішні (фактори, які залежать від діяльності підприємства).

Серед зовнішніх факторів можна виокремити три групи:

- загальноекономічні фактори (побудова на основі власності виробничих відносин, формування організаційно-правових структур ринкового типу, створення інфраструктури ринку);
- ринкові фактори (суттєве коливання попиту і пропозиції, рівень реальних доходів населення, нестабільність фінансового ринку);
- інші фактори (політична нестабільність, негативні демографічні тенденції та ін.).

Серед внутрішніх факторів також можна виокремити три групи:

- виробничі фактори (використання матеріально-технічної бази виробництва, використання трудового потенціалу);
- інвестиційні фактори (впровадження у виробництво нових засобів праці, витрати інвестиційних ресурсів);
- фінансові фактори (формування фінансової стратегії, планування діяльності, структура джерел фінансування).

Отже, кожному підприємству необхідно враховувати всі чинники, які впливають на його функціонування, і постійно оптимізувати свою діяльність.

В Україні є всі можливості для розвитку харчової промисловості, а особливо макаронної. Вироби макаронних підприємств є найпоширенішим продуктом харчування та найбільш доступним як в Україні, так і світі. Масове виробництво макаронів було започатковано у XII-XIII ст. в Італії. На території нашої держави вперше макаронну фабрику було збудовано та запущено у 1797 році в м. Одеса.

У цілому по Україні макаронна галузь представлена 11 макаронними фабриками, з яких на сьогодні більш-менш стабільно працюють 4 (Київська, Чернігівська, Хмельницька, Сімферопольська), які оснащені імпортними лініями по випуску довгорізаних та короткорізаних макаронних виробів.

У розрізі об'ємів виробництва серед загального виробництва макаронних виробів в Україні ВАТ "Київська макаронна фабрика" (ТМ "КМФ") займає 15 % ринку, ЗАТ "Хмельницька макаронна фабрика" і ВАТ "Чернігівська макаронна фабрика" (ТМ "Тая") – 11,0 % і 12,0 % відповідно (управляюча компанія обох фабрик – ТзОВ "Українські макарони"), ВАТ "Сімферопольська макаронна фабрика" (ТМ "Макарові справи") – 11 % ринку. Решту 51 % ринку виробництва макаронних виробів покривають дрібніші підприємства.

У період з 2005 по 2011 роки виробництво всіх видів макаронних виробів збільшилося з 206 до 210 тис. т, тобто на 4 тис. т, або на 102 % (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка виробництва макаронних виробів в Україні протягом 2005-2011 років, тис. т

Види макаронних виробів	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Вироби макаронні без начинки, не піддані тепловому обробленню чи не приготовлені будь-яким іншим способом	104	108	107	113	108	116	135
Вироби макаронні з начинкою, піддані тепловому обробленню або приготовлені іншим способом (сушені, заморожені)	102	108	110	93,7	77	68,4	74,5
Всього	206	216	217	207	185	184	210

Найбільший обсяг виробництва макаронних виробів був у 2007 році (217 тис. т), а найменший – у 2010 р. (184 тис. т), що пояснюється фінансовою кризою як в економіці України, так і у галузях переробної промисловості. Проте протягом 2005-2007 років спостерігався підйом у кількості виробництва макаронів з 206 до 217 тис. т на рік, що було викликане стабілізацією закупівельних цін на борошно, модернізацією технологічних ліній, запуском нових потужностей. Проте вже у 2008-2009 роках відбувся значний спад виробництва, зокрема через зменшення купівельної спроможності населення.

Виробництво макаронних виробів в Україні протягом 2005-2011 років, у розрахунку на 1 особу, змінювалося незначно і коливалося в межах 2,1-2,5 кг на рік.

На українському ринку макаронних виробів у докризовий період спостерігалось збільшення імпортової продукції, зокрема з Італії і Росії. Близько 60-65 % ємності українського ринку займала вітчизняна продукція, а решта 30-35 % належала імпорту. Протягом 2006-2011 років імпорт макаронних виробів мав неоднозначну тенденцію, проте порівнюючи обсяг 2011 року з 2006, можна стверджувати, що він збільшився з 17,51 тис. т до 21,84 тис. т на рік, тобто на 4,33 тис. т, або на 125 % (табл. 5).

Таблиця 5

Імпорт і експорт макаронних виробів українського виробництва протягом 2006-2011 років, тис. т

Показник	Роки					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Імпорт	17,51	21,66	20,32	13,81	17,51	21,84
Експорт	11,76	14,42	15,39	15,64	12,04	16,48

Найбільший обсяг як імпорту, так і експорту спостерігається у 2011 році (21,84 тис. т і 16,48 тис. т відповідно), адже загалом економіка і переробна промисловість України майже відновили свою діяльність після кризового стану у 2008-2010 роках і досягли обсягів рівних або більших за ті, що були в докризовий період.

Макаронні вироби в Україну постачають переважно з Росії та Італії. За даними 2011 року, з Росії надійшло 11,1 тис. т, а з Італії – 5,64 тис. т макаронних виробів.

З таблиці 5 видно також, що українські підприємства, які виробляють макаронні вироби, останніми роками нарощують обсяг експорту цієї продукції. Так, з 2006 року по 2011 відбулося зростання експорту з 11,76 до 16,48 тис. т відповідно (на 4,72 тис. т або 140 %). Найбільше продукції макаронної галузі експортується у Росію, Молдову та Польщу (4,35 тис. т, 3,24 тис. т та 2,47 тис. т відповідно).

В Україні фактичне споживання макаронних виробів становить 5,5-6,0 кг на одну особу на рік при рекомендованій нормі 5,0-5,5 кг. Це є свідченням того, що українці харчуються загалом не збалансовано, намагаючись забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок доступних за ціною продуктів.

Стосовно ціни на макаронні вироби, то виробники вважають, що для цих виробів характерні значні цінові коливання, порівняно з іншими продуктами харчування. Ціни на ці вироби залежать від собівартості виробництва, тож перші зростають тільки тоді, коли підвищуються останні.

Висновки і пропозиції. Кожне підприємство намагається досягти позитивного фінансового результату для свого подальшого існування та розвитку в конкурентних умовах ринку. Від розміру прибутку залежить існування не лише підприємства, а й процвітання держави та добробут населення.

Для підвищення ефективності роботи підприємств першочергове значення має виявлення резервів збільшення обсягів їх виробництва і реалізації, зниження собівартості продукції, а як наслідок, зростання прибутку.

Спираючись на висновки виробників макаронних виробів в Україні, ситуація на цьому ринку покращилася, порівняно з минулими роками, і залишається стабільною. Основними проблемними питаннями для виробників є відсутність національних стандартів, контрабандне ввезення макаронних виробів у країну і відсутність макаронних виробів в асортименті закупівлі товарів у Держрезерв.

Також, безумовно, бажаним результатом підприємства-виробника макаронної продукції, як і будь-якого іншого підприємства, є прибуток, який при певних його обсягах дає можливість для саморозвитку і збільшення масштабів своєї діяльності. Тому підприємства, які працюють у макаронній галузі, повинні: враховувати всі внутрішні і зовнішні фактори впливу на свій прибуток, обрати ту стратегію управління прибутком, яка дозволить максимізувати рентабельність за наявних фінансових ресурсів, контролювати витрати (проводити політику оптимізації витрат) з метою недопущення перевищення їх над доходами.

Подальші наукові розробки у цій сфері мають бути спрямовані на визначення особливостей діяльності як окремих підприємств макаронної галузі, так і їх сукупності, залежно від їх регіонального розташування.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати" : затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 // Все про бухгалтерський облік. – 2002. – № 84 (751). – С. 10.
3. Білоус Л. Й. Основні аспекти виробництва продукції підприємствами харчової промисловості [Електронний ресурс] / Л. Й. Білоус. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_2/74.pdf.
4. Бойчик І. М. Економіка підприємства : навч. посіб. / І. М. Бойчик. – К. : Атіка, 2004. – 480 с.
5. Дейнеко Л. Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості України / Л. Дейнеко, П. Купчак // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – № 6. – С.5-9.
6. Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

7. *Економіка підприємства* : навч. посіб. / А. В. Шегда, Т. М. Литвиненко, М. П. Нахаба та ін. ; за ред. А. В. Шегди. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання-Прес, 2002. – 335 с.
8. *Економіка підприємства* : підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, переробл. та доповн. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
9. *Економічна енциклопедія* : у трьох томах. Т. 2 / за ред. С. В. Мочерного та ін. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
10. *Завгородній В. П.* Бухгалтерський облік в Україні / В. П. Завгородній. – К. : А.С.К., 2002. – 420 с.
11. *Кононенко О.* Аналіз фінансової звітності / О. Кононенко, О. Маханько. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Х. : Фактор, 2008. – 200 с.
12. *Мазаракі А. А.* Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / А. А. Мазаракі ; під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.
13. *Міакова Г.* Фактори впливу на прибуток / Г. Міакова, В. В. Мяло // Наукові праці КНТУ. – 2005. – Вип. 74. – С.15-17.
14. *Поддєрьогін А. М.* Фінанси підприємства : підручник / А. М. Поддєрьогін. – 3-те вид., переробл. та доповн. – К. : КНЕУ, 2000. – 460с.
15. *Савицкая Г. В.* Теория анализа хозяйственной деятельности : учебное пособие / Г. В. Савицкая. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 288 с.
16. *Субботович Ю. Л.* Прибуток у господарській діяльності підприємницьких структур / Ю. Л. Субботович // Фінанси України. – 1999. – № 12. – С. 39-47.
17. *Фінансова діяльність підприємства* / О. М. Бандурко, М. Я. Коробов, П. І. Орлов, К. Я. Петрова.. – К. : Либідь, 1998. – 310 с.
18. *Якимчук Т. В.* Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України / Т. В. Якимчук // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4 (106). – С. 162-168.

УДК 334.02

І.В. Горшунова, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню проблем інноваційного розвитку економіки та вищої освіти України, розглянуто основні моделі навчання в системі вищої освіти та запропоновано модель стійкого розвитку.

Ключові слова: інноваційна економіка, елітна освіта, інноваційна модель навчання.

Статья посвящена исследованию проблем инновационного развития экономики и высшего образования Украины, рассмотрены основные модели обучения в системе высшего образования и предложена модель устойчивого развития.

Ключевые слова: инновационная экономика, элитное образование, инновационная модель обучения.

This article is devoted to the problems of innovative development of the economy and higher education in Ukraine, the basic model of learning in higher education and suggests a model for sustainable development.

Key words: innovation economy, elite education, innovative teaching model.

Постановка проблеми. Стратегічним напрямком розвитку економіки України є інноваційний шлях розвитку. Актуальність такого розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічні процеси, що відбуваються протягом останніх 20-30 років.

Сучасну економіку економісти, соціологи, політологи в останні роки називають економікою знань, інноваційною економікою, а суспільство – суспільством знань. У суспільстві, де лідирує інноваційна економіка, значну роль відіграє вища освіта, яка пов'язана з виробництвом знань і підготовкою кадрів, які володіють високими технологіями, методологією аналізу високотехнологічної інформації, кадрів високої кваліфікації, новаторів, які створюють нові технологічні моделі, системи, впроваджують інноваційні проекти, застосовують нові підходи, нові ідеї, нові збагачуючі теорії. Від якості знань та самої освіти залежать перспективи реалізації економічних реформ у країні, тому тема дослідження є досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інноваційної економіки в Україні, ролі освіти досліджують українські науковці А.С. Гальчинський, С.В. Львовчкін, В.П. Семиноженко, Л.І. Федулова, зарубіжні вчені Г. Ашин, Л. Бережнова, С. Глазьев, П. Карабущенко, Р. Резаков, А. Торкунов, Дж. Філд та інші. Проблеми трансформації освіти до інноваційного розвитку позитивно розв'язують українські вчені В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, М.З. Згуровський, В.Г. Кремень, М.І. Михальченко, М.Ф. Степко та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У наукових працях учених підкреслюється, що інноваційні перетворення в «економіці знань» викликають нові вимоги до методологічної, світоглядної, системної підготовки висококваліфікованих фахівців. Сукупності цих вимог відповідає інноваційна спрямованість вищої освіти, яка останнім часом стає важливою основою її подальшого розвитку. Завдяки цьому реформування вищої освіти повинне набути нових імпульсів розвитку. Саме інноваційним перетворенням в системі вищої освіти, а в подальшому і в економіці України, присвячене це дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї статті є розкриття ролі і значення якісно нової освіти в системі вищої школи та в подальшому інноваційному розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. Інноваційна економіка сьогодні приходить на зміну індустріальній епохи. Стратегічними ресурсами XXI століття стають знання й уміння людини користуватися цими знаннями. Важливим аспектом глобалізації у суспільстві стає розширення особистісних можливостей професіоналів. Вже не можна створювати закриті системи і моделі (такі як політика, економіка, культура, наука, освіта та ін.), ці моделі повинні бути відкритими і дійсно гармонічно розвиватися у глобальній системі: природа – суспільство – людина.

Майбутнє нашої країни повинне визначатися не сировинними ресурсами, а інтелектуальним потенціалом, рівнем розвитку науки, освіти, високих технологій. За цими параметрами вимірюється конкурентоспроможність економіки, місце країни в сучасному світі.

XXI століття характеризується суттєвими соціально-економічними перетвореннями, які значною мірою обумовлені досягненнями у сфері науки і технології. У сучасному світі знання, що нагромаджені у різноманітних наукових сферах, та їх ефективне застосування є важливими інструментами для реалізації людського потенціалу, соціально-економічного розвитку країн, підвищення її конкурентоспроможності, поліпшення якості життя. За інноваційної економіки знання необхідні для виробництва знань. Оптимальне управління інноваційною економікою – ефективне використання знань.

Знання – це інтелектуальний капітал, який на відміну від інших ресурсів (природних, трудових, грошових) не втрачається, а розвивається і нарощується. Матеріальні цінності, особливо природні ресурси, завжди обмежені, а знання (наукова інформація, наукові відкриття) – безмежні.

Нині виробництво знань, у т. ч. якісних (наукових), – головне джерело економічного розвитку будь-якої держави. У найбільш розвинутих країнах світу обсяги державного фінансування освіти становлять значну частку ВВП. У Норвегії і Данії – 8,3 % ВВП; США – 5,7 %, Індії – 3,5 % [8].

В Україні на початку 90-х років XX століття частка державних видатків на освіту у ВВП сягала 5,6 %, за часів незалежності цей показник становив у середньому 5,8 % і за останнє десятиліття коливався від 4,3 % у 1999 році до 8,4 % у 2010 році [5]. Але на сьогодні, у світлі бюджетних реформ, скорочення бюджетних видатків на освіту та науку має досить обмежені перспективи розвитку. За даними 2011 року, загальний обсяг фінансування науки за рахунок Державного бюджету України становить лише 0,5 % від ВВП, хоча в Законі України «Про науку і науково-технічну діяльність» зазначається, що видатки Державного бюджету на науку мають становити 1,7 % ВВП. До речі, у межах Європейського Союзу прийнято орієнтир для визначення обсягів фінансування розвитку науки – не менше 3 % від національного ВВП [4].

Як засвідчує світовий досвід, саме завдяки державній підтримці у світі склалися такі найбільш вагомні центри науки: США (35 % усіх світових витрат на науку), Європейський Союз (24 %), Японія (12 %) і Китай (11 %) [3].

Відстаючи від розвинутих країн за інвестиціями в нашу освіту та науку, ми знижуємо її конкурентоспроможність. Для розвитку економіки знань, інноваційної економіки необхідні зміни в масовій свідомості, яка орієнтується на те, що багатство України в розумі, а не в надрах. Проте в останні роки склалося враження, що певна частина української політичної еліти не вважає, що проблеми освіти і науки є стратегічними для України. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань. Освіта і наука – не просто одна із галузей ринкової економіки; вони вимагають державної підтримки і преференцій. Необхідно створити докорінні зміни ролі освіти і науки в нашому суспільстві, яке стає суспільством знань; усвідомити, що це – єдино сприйнятливий майбутній, єдиний вихід із сировинного тупика. В умовах формування інноваційної економіки надзвичайно важливу роль відіграє освіта. Це один із важливих факторів росту суспільної самосвідомості, моральних цінностей і зміцнення демократії. Крім того, в міру удосконалення технологій ринок віддає перевагу все більш кваліфікованим спеціалістам. Якісна освіта, покращення навичок, генерування нових ідей є основою ефективного соціально-економічного розвитку країни та ринкових відносин, а виробництво знань – це головне джерело економічного розвитку.

Для України сьогодні головним є переорієнтація із сировинної економіки на інноваційну економіку. Але, як і раніше, бюджет країни більш ніж наполовину залежить від сировинних галузей промисловості. Навіть в Арабських Еміратах зменшується така залежність; вони повертаються до економіки знань, інноваційної економіки, яка передбачає наявність такого носія знань – талановитих учених, які виростають із обдарованих дітей. Емірати не шкодують грошей на пошук обдарованих дітей та їх освіту (звичайно, безкоштовну) в кращих елітних університетах світу [1].

Для України немає необхідності відправляти обдарованих дітей до дорогих зарубіжних елітних університетів. Такі вищі навчальні заклади (елітні) є в нашій країні, їх потрібно розвивати і підтримувати та націлювати на якісне навчання обдарованих, талановитих дітей із застосуванням програм державної фінансової підтримки їх навчання.

Головне, щоб на цих спеціалістів, які підготовлені в елітних університетах, з'явився попит. Для цього потрібні інвестиції в науку, у високотехнологічну сферу економіки, потрібні сучасні лабораторії, технопарки, високотехнологічні підприємства та ін. Але якщо не буде попиту на вчених, висококваліфікованих фахівців, українці – переможці міжнародних олімпіад – продовжуватимуть виїжджати за кордон, збагачувати США та інші розвинуті країни, в яких є такі лабораторії, такі високі технології.

Якщо ми прагнемо розвивати інноваційну економіку і мати конкурентні переваги та продавати на світових ринках інтелектуальні продукти, потрібно сприяти розвитку творчого середовища, використовувати науку, культуру, освіту як економічний ресурс. Високий рівень інноваційної здатності країни – це важлива умова та узагальнена характеристика конкурентоспроможності країни. На цей час у світі йде гостра боротьба за людей з новаторськими якостями та з креативним мисленням. Наша система вищої освіти, особливо елітної освіти, покликана виховувати людей інноваційного складу, а для цього необхідні не лише міцна підтримка на державному та регіональному рівні, але й зміни в самій системі вищої освіти.

Для визначення пріоритетів інноваційних перетворень у системі вищої освіти, доцільно розглянути, як розвивалась українська система вищої освіти. Українська вища освіта пройшла у своєму становленні кілька етапів.

Перший етап: дореволюційна освіта (до 1917 року). Освіта поділяється на 4 ступені (парафіяльні училища, повітові училища, гімназії, університети); семестрове розподілення курсу наук; наявність в університеті трьох факультетів (філософський, медичний та юридичний); освіта платна [7].

Другий етап: радянська система освіти (з 1918 по 1991 роки). Система вищої освіти має кілька визначальних особливостей: доступність та безоплатність освіти; високий рівень стандартизації, жорсткість навчальних програм; відрив освітнього процесу від наукової діяльності; система розподілу випускників; ідеологічне навантаження [7].

Третій етап: сучасний етап, поділяється на два періоди:

– з 1993 по 2005 роки (до підписання Болонської угоди). Основні риси цього періоду: скорочення державного фінансування; збільшення частки витрат на оплату послуг у системі освіти; скорочення кількості бюджетних місць у державних ВНЗ; стійкий попит з боку населення на послуги вищої освіти;

– з 2005 року по теперішній час (модернізація вищої освіти). Основні характеристики цього етапу: вища освіта в Україні стає масовою; швидко комерціалізується; ВНЗ перетворюються в ринкові суб'єкти, що призводить до зміни процесу навчання; акцент в професійному навчанні зміщується від передачі кваліфікацій до набору компетенції.

Загальні (правові, організаційні, фінансові та ін.) засади функціонування сучасної системи вищої освіти визначаються Законом України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. Необхідність проведення реформування освіти, в тому числі вищої, розглянуті у Програмі економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 р. Зокрема, у Програмі зазначено, що головною метою реформи освіти є підвищення конкурентоспроможності української освіти, інтеграція системи вітчизняної освіти в єдиний європейський освітній простір, удосконалення системи управління освітою, підвищення її якості та забезпечення доступності.

У Переліку ключових законопроектів, прийняття яких необхідне для реалізації Програми економічних реформ, зокрема, у сфері освіти, є розроблення проекту Закону України «Про вищу освіту» (нова редакція) з урахуванням вимог Болонського процесу, європейських стандартів та підходів до надання якісних освітніх послуг тощо.

З метою забезпечення поліпшення функціонування та інноваційного розвитку освіти в Україні, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору із збереженням національних досягнень і традицій Указом Президента України від 30.09.2010 р. «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» 2011 рік в Україні було оголошено Роком освіти та інформаційного суспільства.

У 2010 році розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. за № 1728 затверджений План заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року. План містить деякі стратегічні та змістовні положення, спрямовані на реформування системи вищої освіти.

У 2011 році був розроблений та винесений на обговорення Проект «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.». На жаль, за експертною оцінкою центру освітнього моніторингу за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», цей Проект не вважається стратегічним і потребує перегляду та перероблення. Але основні напрямки інноваційної модернізації системи вищої освіти у Проекті визначені.

У переліку основних завдань інноваційної модернізації української системи вищої освіти найбільш важливими є процес підготовки висококваліфікованих кадрів (у тому числі, для науки), а також розроблення та впровадження інноваційної моделі навчання – *педагогічні інновації*. Стає актуальним суттєве оновлення змісту та моделей навчання.

Щодо моделей навчання у вищих навчальних закладах, заслуговує на увагу аналіз основних типів таких моделей, їх переваг та недоліків, проведений Н.В. Сухенко [7].

Сама *модель навчання* розглядається як схема або план дій педагога під час навчального процесу. Моделі навчання відрізняються різними типами взаємодії викладачів та студентів, різними способами мислення та діяльності, що обумовлює різні функціональні дії і викладачів, і студентів. Це такі моделі:

– *модель конвеєра* – класична модель, яка була сформована на базі європейського (німецького) університету, яка домінує практично в усіх вищих навчальних закладах України. Модель зорієнтована на реалізацію принципу фундаменталізму (систематизація знань, теорій, картин світу і т. п.). Явний недолік такої моделі – відсутність практичних інструментальних знань, що призводить до зайвої теоритизації інформації;

– *проектно-ігрова модель*, побудована на моделі американського університету після Другої світової війни. Модель практико-орієнтованої проектної освіти (закріплення студентів за кафедральними проектами, формування індивідуальних програм навчання). Важливою перевагою такої моделі є інтенсивність. Недоліком – розгляд тільки однієї ситуації, організації, що призводить до нездатності студента діяти в інших умовах, тобто вузька спеціалізація;

– *мережева модель*, пошукова модель, яка знаходиться на стадії проектування. Це експериментальна модель, що розроблялася та запускалася в навчальних закладах, але як цілісна модель не відбулася. У цій моделі виділяють наявність «мережевого освітнього простору», в якому конкретна людина (студент) стає суб'єктом, який сам визначає свій варіант необхідної для нього освіти. Основний недолік такої моделі – споживче ставлення студентів до інформаційних ресурсів (інтернет-ресурсів);

– *модель проблемного навчання* – в режимі «автопоезису». Модель, що описана професором А.М. Бекаревим [2], формує у майбутнього фахівця необхідні творчі здатності, при цьому змінюється стратегія навчання – стратегія «від знань до проблеми» на стратегію «від проблеми до знань». Недоліком такої моделі є факт того, що модель не відбулася як цілісна, незважаючи на її розробку і запуск у багатьох вищих навчальних закладах.

Розгляд та оцінка цих моделей дозволяють відзначити, що будь-яка модель навчання у вищій школі повинна будуватися на *ключових принципах стійкого розвитку суспільства*, а її *фундаментальною основою повинна бути система загальних законів природи* [6].

Інноваційна модель навчання, за своїм змістом, більш якісна і має бути націленою на формування у майбутнього фахівця синергетичного сприйняття світу, надання до-

свіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Інноваційність такої моделі проявляється через зміну мети, вимог до освіти та її парадигми. Головна мета навчання – вже не набуття нових знань, умінь і навичок, а вироблення здатності орієнтуватися в нових умовах життя, детермінованих все зростаючою складністю світу, приймати розумні рішення і нести за них відповідальність. Нова парадигма освіти передбачає розвиток здібностей до творчості, до різноманітних форм мислення, до співпраці з іншими людьми, формування інтересу до знань і потреби до їх «добування».

В інноваційній моделі навчання нова філософія викладання – перехід від читання лекцій до заохочення і контролю самостійних занять і досліджень студентів (не людини вчать, а людина вчиться). Ключовим принципом навчання стає «створи» замість – «повтори», а заняття у вищому навчальному закладі стають заняттями співтворчості, спільного мислення, партнерства, а сучасні студенти мають бути зорієнтовані на нові творчі перспективи та можливості, які вони зможуть застосувати на практиці – в реальних умовах ринкової економіки.

Умови інноваційної економіки вимагають від майбутнього фахівця реальних професійних дій (уміти створити та реалізувати проект діючої майбутньої системи; вміти досліджувати, аналізувати, приймати, реалізовувати рішення різноманітних проблем, у будь-якій сфері економіки), а сучасна вища освіта повинна показати, як це робити.

Висновки і пропозиції. Таким чином, визначення основних проблем інноваційного розвитку економіки України на сучасному етапі дозволяє показати важливу роль знань при підготовці висококваліфікованих (елітних) кадрів та якісно нової вищої освіти.

Тому для прискорення інноваційних процесів в економіці країни необхідна модернізація української системи вищої освіти і значною мірою розроблення та впровадження інноваційної моделі навчання у вищих навчальних закладах, які призначені готувати елітні кадри.

Інноваційна модель навчання повинна будуватися на принципах стійкого розвитку на підґрунті загальних законів природознавства та має бути націленою на формування у майбутнього фахівця нових якостей, затребуваних інноваційною економікою.

Список використаних джерел

1. Ашин Г. К. Мировое элитное образование / Г. К. Ашин. – М. : АНСИЛ, 2008. – 358 с.
2. Бекарев А. М. Рынок знаний: анатомия продаж и нравственные коллизии / А. М. Бекарев // Безопасность человека, общества, природы в условиях глобализации как феномен науки и практики. Часть 1. – Москва–Йошкар-Ола : МарГТУ, 2005. – С. 17.
3. Виступ Голови Верховної Ради України В. Литвина на Загальних зборах Національної академії наук України // Голос України. – 2011. – № 75(5075). – С.2-3.
4. Ілляшенко Т. О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи / Т. О. Ілляшенко, І. О. Радіонова // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 223-228.
5. Комарова І. В. Фінансування освіти в Україні з бюджетів різних рівнів / І. В. Комарова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 2(14). – С. 125-130.
6. Кузнецов О. Л. Устойчивое развитие: Научные основы проектирования в системе природа-общество-человек : учебник / О. Л. Кузнецов, Б. Е. Большаков. – Санкт-Петербург – Москва – Дубна, 2001. – 616 с.
7. Сухенко Н. В. Развитие российской модели обучения в системе высшего образования / Н. В. Сухенко // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. – 2011. – № 2 (22). – С. 61-65.
8. Щедрина Т. І. Трансфер інновацій як реалізація знань: аналіз для України / Т. І. Щедрина // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 82-91.
9. Експертна оцінка проекту «Національної стратегії розвитку освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/vnz/high_school/24282/.

УДК 338.2:639.2/3(477.75)

О.В. Демчук, канд. экон. наук, доцент

Керченский государственный морской технологический университет, г. Керчь, Украина

АДАПТИВНОСТЬ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ РЫБНОЙ ОТРАСЛИ АР КРЫМА В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье рассмотрены вопросы оценки адаптивности системы управления финансово-хозяйственной деятельностью рыбной отрасли АР Крыма. Определены особенности рыбного хозяйства и учтены тенденции его развития.

Ключевые слова: адаптивность, финансово-хозяйственная деятельность, рыбная отрасль, вариативный модуль, ликвидность, финансовая устойчивость.

У статті розглянуті питання оцінки адаптивності системи управління фінансово-господарською діяльністю рибною галуззю АР Криму. Визначено особливості рибного господарства та враховані тенденції його розвитку.

Ключові слова: адаптивність, фінансово-господарська діяльність, рибна галузь, варіативний модуль, ліквідність, фінансова стійкість.

The paper deals with evaluation of an adaptive control system of financial and economic activities of the fishing industry of Crimea. The features of Fisheries and recorded trends.

Key words: adaptability, financial and economic activities, the fishing industry, the variation module, liquidity, financial stability.

Постановка проблемы. Обязательным условием эффективной финансово-хозяйственной деятельности является ее адаптивность в рыночных условиях хозяйствования. Такое свойство характеризует оптимальное взаимодействие с внешней и внутренней средой хозяйствующего субъекта, в нашей ситуации предприятий рыбной отрасли АР Крым. Внешняя и внутренняя среда определяют и задают основные направления политики управления финансово-хозяйственной деятельности предприятий, поэтому очень важно определить показатели, индикаторы, обуславливающие как воздействие внешней и внутренней среды на финансово-хозяйственную деятельность, так и степень взаимодействия субъекта, в нашем понимании адаптивность. Такое условие определяет необходимость обоснования центра управления, взаимодействия, взаимообусловленности с внешней и внутренней средой хозяйствующего субъекта [1].

Анализ исследований и публикаций. Данному направлению исследований уделяли внимание известные специалисты в области экономики И.М. Карп, Н. П. Сысоева, Е. А. Романова, Г. И. Чернявского, В. П. Степанова, С.Н. Авраменко.

Выделение не решённых ранее частей общей проблемы. Проблемам адаптивности системы управления финансово-хозяйственной деятельностью различных отраслей уделяется особое внимание. Однако в рыбном хозяйстве Украины и АР Крыма этим вопросам не уделено достаточного внимания.

Цель статьи. Целью статьи является проведение исследования финансово-хозяйственной деятельности рыбного хозяйства АР Крым с позиции финансового пространства и оценка степени адаптивности финансово-хозяйственной деятельности отрасли к современным условиям хозяйствования.

Изложение основного материала. Система управления финансово-хозяйственной деятельностью нацелена на экономический эффект и должна быть обусловлена модулями: вариативной оптимизации и эффективной корректировки.

Систему управления определяют структура и степень иерархии вариативных и корректирующих модулей управления. Исследуемые модули действуют на разных уровнях управляемой системы: вариативный модуль – регулирует подсистему управления ликвидностью, рентабельностью, финансовой устойчивостью, корректирующие – регулируют непосредственно в комплексе первичной финансовой информации о финансово-хозяйственной деятельности предприятий рыбной отрасли [3]. Нашей задачей является распределение финансовых индикаторов по степени взаимообусловленности с исследуемыми модулями. Подсистема управления ликвидностью, рентабельностью и финансовой устойчивостью отождествляется следующими показателями:

– підсистема управління ліквідністю, включає в себе: коефіцієнт соотношения источников финансирования; коефіцієнт финансовой напряженности; коефіцієнт инкассации дебиторской задолженности; коефіцієнт задолженности; коефіцієнт соотношения обязательств.

– підсистема управління фінансовою стійкістю, включає в себе: коефіцієнт оборачиваемости активов; коефіцієнт оборачиваемости собственного капитала; коефіцієнт оборачиваемости обязательств; коефіцієнт автономии; коефіцієнт финансирования.

– підсистема управління рентабельності включає в себе коефіцієнт рентабельности активов [4].

Тогда соответственно нам необходимо задать центр управления на представленных подсистемах управления ликвидности, финансовой устойчивости и рентабельности.

Если рассматривать подсистему управления ликвидностью и разложить методику определения исследуемых показателей, то можно получить:

$$K_{\text{сиф}} = \frac{СК}{О}, \quad (1)$$

где $K_{\text{сиф}}$ – коефіцієнт соотношения источников финансирования;

СК – собственный капитал;

О – обязательства.

$$K_{\text{фн}} = \frac{О}{А}, \quad (2)$$

где $K_{\text{фн}}$ – коефіцієнт финансовой напряженности;

О – обязательства;

А – активы.

$$K_{\text{ид/з}} = \frac{ВР}{Д/З}, \quad (3)$$

где $K_{\text{ид/з}}$ – коефіцієнт инкассации дебиторской задолженности;

ВР – выручка от реализации;

Д/З – дебиторская задолженность.

$$K_3 = \frac{О}{ЧП}, \quad (4)$$

где K_3 – коефіцієнт задолженности;

О – обязательства;

ЧП – чистая прибыль.

$$K_{\text{со}} = \frac{Д/З}{О}, \quad (5)$$

где $K_{\text{со}}$ – коефіцієнт соотношения обязательств;

Д/З – дебиторская задолженность;

О – обязательства.

Используя модель взаимозависимости основных финансовых индикаторов функционирования предприятия О.Г. Мельника, можно получить сопряженный эффект взаимодействия подсистемы управления ликвидностью:

$$\mathcal{E}_{\text{супл}} = K_{\text{сиф}} \cdot K_{\text{фн}} \cdot K_{\text{ид/з}} \cdot K_3 \cdot K_{\text{со}}, \quad (6)$$

где $\mathcal{E}_{\text{супл}}$ – сопряженный эффект управления ликвидностью предприятий.

Произведя математические преобразования, мы можем получить:

$$\mathcal{E}_{\text{супл}} = \frac{\text{СК}}{\text{А}} \cdot \frac{\text{ВР}}{\text{ЧП}}. \quad (7)$$

Соответственно произведем исследование методики определения подсистемы управления финансовой устойчивостью.

$$K_{\text{оА}} = \frac{\text{ВР}}{\text{А}}, \quad (8)$$

где $K_{\text{оА}}$ – коэффициент оборачиваемости активов.

$$K_{\text{оск}} = \frac{\text{ВР}}{\text{СК}}, \quad (9)$$

где $K_{\text{оск}}$ – коэффициент оборачиваемости собственного капитала.

$$K_{\text{оо}} = \frac{\text{ВР}}{\text{О}}, \quad (10)$$

где $K_{\text{оо}}$ – коэффициент оборачиваемости обязательств.

$$K_{\text{А}} = \frac{\text{СК}}{\text{А}}, \quad (11)$$

где $K_{\text{А}}$ – коэффициент автономии.

$$K_{\text{ф}} = \frac{\text{О}}{\text{СК}}, \quad (12)$$

где $K_{\text{ф}}$ – коэффициент финансирования.

Тогда, соответственно, сопряженный эффект управления финансовой устойчивостью будет получен следующим образом:

$$\mathcal{E}_{\text{суфу}} = K_{\text{оА}} \cdot K_{\text{оск}} \cdot K_{\text{оо}} \cdot K_{\text{А}} \cdot K_{\text{ф}}. \quad (13)$$

Соответственно:

$$\mathcal{E}_{\text{суфу}} = \frac{\text{ВР}^3}{\text{А}^2 \cdot \text{СК}}. \quad (14)$$

Аналогично произведем исследование методики определения подсистемы управления рентабельности:

$$K_{\text{РА}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{А}}, \quad (15)$$

где $K_{\text{РА}}$ – коэффициент рентабельности активов.

Соответственно экономический эффект управления рентабельности имеет вид:

$$\mathcal{E}_{\text{сур}} = \frac{\text{ЧП}}{\text{А}}. \quad (16)$$

Представленные экономические эффекты в сопряженном виде и будут являться основными индикаторами – центрами управления исследуемых подсистем ликвидности, финансовой устойчивости, рентабельности.

Именно эти показатели и дадут нам возможность построить и обосновать в формализованном виде вариативный модуль управляемой системы финансово-хозяйственной деятельности предприятий рыбной отрасли.

$$V_{\text{мфхд}} = \mathcal{E}_{\text{супл}} \cdot \mathcal{E}_{\text{суфу}} \cdot \mathcal{E}_{\text{сур}}, \quad (17)$$

где $V_{\text{мфхд}}$ – вариативный модуль управления финансово-хозяйственной деятельности предприятий рыбной отрасли.

Произведя математические преобразования, мы получили:

$$V_{\text{Мфхд}} = \frac{BP}{A}. \quad (18)$$

Таким образом, коэффициент оборачиваемости активов и будет являться вариативным модулем управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятий рыбной отрасли. Вариативность данного модуля определена сопряженным эффектом определения соотношения между рентабельностью, ликвидностью и финансовой устойчивостью предприятий, которые зачастую обеспокоены дилеммой: либо результативность в виде рентабельности, либо ликвидность в виде модернизации и развития (рис.).

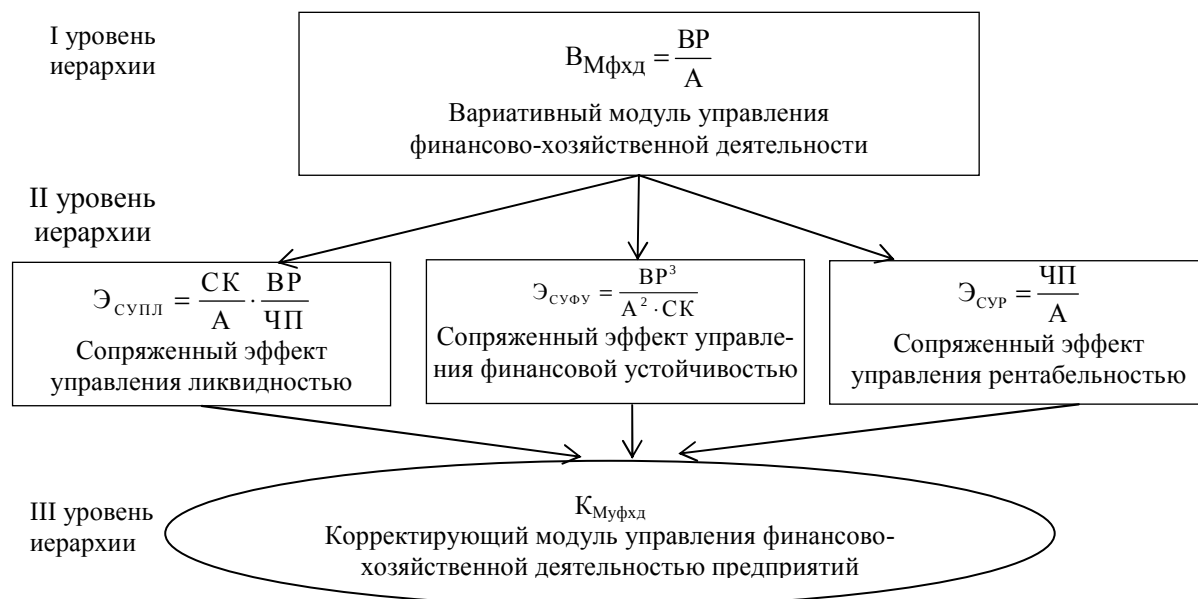

Рис. Модуль взаимозависимости между центрами управления финансово-хозяйственной предприятий рыбной отрасли АР Крыма

Корректирующий модуль управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятий должен воплощать в себе особенности функционирования предприятий рыбной отрасли, т. е. детерминированность функционирования характеризует сезонность и зональность [4].

Его целесообразно определять путем выявления отклонения от среднего значения выручки от реализации по исследуемым предприятиям.

За исследуемый период значение вариативного модуля значительно отклоняется от средне достигнутого. Тенденция к росту наблюдается у 50 % исследуемых предприятий, у остальных – тенденция к сокращению. Положительным моментом является его максимизация. Вариативный модуль определяет оптимальную направленность на максимизацию выручки от реализации при достаточном значении активов, т. е. имущества предприятия (табл. 1).

Таблица 1

Значение вариативного модуля предприятий рыбного хозяйства АР Крыма за 2000-2011 гг.

Наименование предприятия	Года								Темп роста, %
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ООО «Флореаль»	3,2	9,3	2,6	1,4	3,2	3,4	3,2	2,2	68,7
ООО «Крымская жемчужина»	1,1	0,98	1,44	1,1	1,1	1,15	0,88	0,72	65,4

Окончание табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ООО «Звезда рыбака»	1,85	7,2	2,4	0,05	0,68	1,05	1,1	0,86	46,5
ООО «Путина»	2,0	1,84	1,66	2,14	2,1	1,78	1,31	1,5	75,0
ООО «Крымская рыболовная компания»	1,76	3,12	13,7	12,1	39,2	40,8	33,2	37,0	2102,3
ЧП «Анчоус»	0,95	1,5	2,4	3,5	4,3	2,7	3,4	1,35	142,1
ООО «Фаворит»	2,5	4,9	1,1	1,14	3,3	1,5	7,2	2,6	104,0
Рыболовецкий колхоз имени Первого мая	0,86	0,84	1,1	1,32	1,66	2,27	1,01	0,91	105,8
ООО «Рыбхоз Волна революции»	0,48	0,35	0,46	0,34	0,54	0,29	0,07	0,07	1,5
ЧП «Пенители моря»	0,44	1,5	2,02	1,9	1,6	2,5	3,8	3,7	840,9
ООО НПП «Петрович»	1,12	0,92	1,27	0,87	0,71	0,75	1,28	0,7	62,5
ООО «Рыбный дом»	0,29	0,59	0,46	0,45	0,91	0,62	1,18	1,3	448,3
Коллективное рыбацкое хозяйство «Луч»	3,2	9,7	6,8	6,2	1,8	8,4	3,1	12,3	384,3
МП «Таврида»-ЛТД	0,02	0,04	0,06	0,05	0,05	0,03	0,001	0,001	5,0
ООО "Атлэш"	0,6	0,54	0,67	1,57	7,0	4,6	1,54	2,62	436,6
ОАО «Керченский рыбокомбинат»	0,92	0,98	0,79	0,79	0,94	0,59	0,53	0,52	56,5
Рыболовецкий колхоз имени Крымских партизан	0,73	0,84	0,95	0,77	0,83	0,78	0,29	0,56	76,7

Значение корректирующего модуля, полученного на исследуемых предприятиях за 8 лет, имеет значительную вариацию от минимального значения 1,7 до 5744,5 (табл. 2). Оптимальным условием является его минимизация, так как данный модуль показывает степень адаптации системы управления к внешней и внутренней среде. Так же наибольшее воздействие сезонности и зональности отражается в значении корректирующего модуля.

Таблица 2

Значение корректирующего модуля предприятий рыбного хозяйства АР Крыма за 2000-2011 гг.

Наименование предприятия	Года								Среднее значение исследуемого периода
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ООО «Флореаль»	1346	3917	1987	1596	4738	14238	14326	16352	7312
отклонение от среднего	-5966	-3395	-5325	-5716	-2574	6926	7014	9040	5744,5
ООО «Крымская жемчужина»	181	164	184	265	260	260	265	165	210
отклонение от среднего	-29	-46	-26	55	50	50	-7	-45	38,5
ООО «Звезда рыбака»	741	563	808	12	169	990	1250	937	677
отклонение от среднего	64	-114	131	-665	-508	263	573	260	322
ООО «Путина»	970	1070	1018	1475	1390	2510	1608	1522	1445
отклонение от среднего	-475	-375	-427	30	-55	1065	163	77	333
ООО «Крымская рыболовная компания»	23	25	55	29	51	102	113	163	70
отклонение от среднего	-47	-45	-15	-41	-19	32	43	93	41,8
ЧП «Анчоус»	44	78	136	106	95	43	62	27	73
отклонение от среднего	-29	5	63	33	22	-30	-11	-46	29,8
ООО «Фаворит»	1223	2584	407	487	1329	1100	1139	2771	1380
отклонение от среднего	-157	1204	-973	-983	-51	-280	-241	1391	648,7
Рыболовецкий колхоз имени Первого мая	8149	6271	7781	8085	8126	9719	4383	2959	6934
отклонение от среднего	1215	-663	817	1151	1192	2785	-2551	-3975	1797,3

Окончание табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ООО «Рыбхоз Волна революции»	195	166	211	131	193	97	24	24	130
отклонение от среднего	65	36	81	1	63	-33	-106	-106	61,3
ЧП «Пенители моря»	4	14	15	13	15	15	23	26	15
отклонение от среднего	-11	-1	0	-2	0	0	8	11	4,1
ООО НПП «Петрович»	28	22	84	62	76	129	108	168	84
отклонение от среднего	-56	-12	0	-22	-8	45	24	84	37,6
ООО «Рыбный дом»	7	16	13	14	22	17	26	30	18
отклонение от среднего	-11	-2	-5	-4	4	-1	8	12	5,8
Коллективное рыбачье хозяйство «Луч»	26	68	34	37	11	76	25	111	48
отклонение от среднего	-22	20	-14	-11	-37	28	-23	63	27,2
МП «Таврида»-ЛТД	2	5	7	5	6	4	2	2	4
отклонение от среднего	-2	1	3	1	2	0	-2	-2	1,7
ООО "Атлэш"	91	108	122	267	553	416	385	582	315
отклонение от среднего	-224	-207	-193	-48	238	101	70	267	168,5
ОАО «Керченский рыбокомбинат»	7860	8179	6617	7317	11767	15357	9992	8589	8135
отклонение от среднего	-275	44	-1518	-818	3632	7222	1857	454	1977,5
Рыболовецкий колхоз имени Крымских партизан	10107	11756	13985	11197	10930	9746	3531	4694	9493
отклонение от среднего	614	2263	4492	1704	897	253	-5962	-4799	2623,0

Выводы и предложения. Определение вариативных и корректирующих модулей дают возможность построить систему оперативного управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятий рыбной отрасли, которая способна четко реагировать на воздействие внешней и внутренней среды. Такие составляющие исследуемых модулей как сопряженный эффект управления ликвидностью, сопряженный эффект управления финансовой устойчивостью, сопряженный эффект управления рентабельностью являются центрами управления данной системы. Они по своей характеристике и функциональным значениям являются индикаторами состояния адекватности и адаптивности представленной системы. В нашей ситуации, при выявлении степени реагирования на внешние и внутренние воздействия, можно утверждать, что это фундаментальные, основные индикаторы системы управления финансово-хозяйственной деятельностью предприятий.

Причем корректирующий модуль, который был нами задан как средняя вариативных отклонений выручки от реализации, определяет степень детерминированности и десинхронизации финансовых потоков, что наиболее четко представляет отраслевую направленность и зональность по фактору сезонности. Можно сказать, что значение корректирующего модуля представляет собой индекс детерминированности или компоненту десинхронизации. Представленные индикаторы системы управления финансово-хозяйственной деятельностью будут представлять собой рычаги управления или системы финансового пространства.

Финансово-хозяйственная деятельность предприятий воплощена в финансовом механизме на базе экономической системы, которая генерирует финансовые потоки с учетом зональной и отраслевой направленности. Финансово-хозяйственная деятельность сформирована в виде инфраструктуры финансовых экономических отношений по трансформации ликвидности, финансовой устойчивости, рентабельности. Модификация представленных составляющих и дает нам возможность эффективно ею управлять с помощью вариативных и корректирующих модулей.

Финансово-хозяйственная деятельность должна осуществляться по принципу вертикальной и горизонтальной интеграции. Для этого необходимо создать систему мониторинга

финансово-хозяйственной деятельности предприятий рыбной отрасли. Подобные системы с соответствующей инфраструктурой действуют в странах с развитыми финансовыми, продовольственными рынками. В данных системах мониторинга значительную роль играют службы маркетинга, которые являются некоммерческими организациями [1].

Предприятия рыбного хозяйства АР Крым в значительной степени подвержены рисковым операциям, которые можно локализовать расчетным значениям вариативных и корректирующих модулей. Финансовый кризис обусловил по-новому оценивать возможности финансово-экономических преобразований.

Дальнейший рост объемов кредитования сопровождается низкой платежеспособностью. Рост деловой активности, который явно прослеживался в росте объемов скорости оборота активов и требует дополнительного привлечения средств. Поиск средств способствует потребности в дешевых кредитах, которые не возможны без надежного залога. Следует заметить, что на протяжении последующих лет в данной отрасли значительно сокращается имущество. Это приводит к сокращению инвестиций в основной капитал. Поэтому управление финансово-хозяйственной деятельностью предприятий рыбной отрасли с позиции конструктивной системы с использованием вариативного и корректирующего модуля будут способствовать как защищенности рискованных операций, так и поиску средств иммобилизации хозяйственной деятельности.

Список использованных источников

1. Авраменко С. Н. Новые формы инвестиций в условиях переходной экономики / С. Авраменко // Экономист. – 2006. – № 3. – С. 25-29.
2. Карп І. М. Використання логістичних систем в управлінні підприємством : автореф. дис. ... канд. екон. наук / І. М. Карп. – Тернопіль : Тернопільський державний економічний університет, 2006. – 20 с.
3. Крикавський Є. В. Логістичні системи : навч. посіб. / Є. В. Крикавський, Н. В. Чернописька. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. – 264 с.
4. Рыбная отрасль Украины : состояние и перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://edab2b.com/opinions/rybnaya-otrasl-ukrainy/>.
5. Савицкая Г. В. Экономический анализ деятельности предприятия : учебное пособие / Г. В. Савицкая. – К. : Знания, 2005. – 662 с.

УДК 338.47:338.48

О. М. Парубець, канд. екон. наук, доцент
Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна

Д. О. Сугоняко, ст. викладач
Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ ТУРИСТАМ

У статті розглянуто процес надання та реалізації транспортних послуг туристам, виявлено їх організаційно-економічні особливості.

Ключові слова: туристи, транспортні послуги, організаційно-економічні особливості, вартість, турпродукт.

В статье рассмотрен процесс предоставления и реализации транспортных услуг туристам, выявлены их организационно-экономические особенности.

Ключевые слова: туристы, транспортные услуги, организационно-экономические особенности, стоимость, турпродукт.

In the article the process of grant and realization of transport services is considered to the tourists, their organizational and economic features are exposed.

Key words: tourists, transport services, organizationally economic features, cost, tourism product.

Постановка проблеми. Різноманітність природних ландшафтів, унікальний клімат, водні ресурси та історико-архітектурні пам'ятки роблять Україну привабливою для туристів. Однак недостатність коштів на розбудову об'єктів туристичної інфраструктури, підвищена вартість транспортних і туристичних послуг при низькій якості їх надання гальмують процеси розвитку туристичної індустрії, складовою частиною якої є підприємства транспорту, що обслуговують туристів.

У сучасних умовах функціонування економіки туристичний транспорт знаходиться в кризовому стані, вихід з якого потребує координації дій транспортних і туристичних підприємств з метою зменшення транспортної складової у вартості кінцевого турпродукту. Для реалізації вищеперелічених завдань необхідно чітко усвідомлювати специфіку надання транспортних послуг туристам, чим і обумовлюється актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-економічні особливості функціонування підприємств туристичної індустрії розкриті у працях: Б. Арчера, Г.Ю. Александрової, І.Т. Балабанова, Р.І. Балашової, В.І. Винокурова, В.Ф. Данильчука, Л.П. Дядечко, В.О. Квартальнова, В.М. Козирева, Л.Я. Лемешева, О.О. Любіцевої, М.Є. Немоляєвої, В.С. Сеніна, О.Д. Чудновського, Л.М. Шульгіної та інших учених.

Питання організації та вдосконалення транспортного обслуговування туристів стали предметом дослідження багатьох як вітчизняних, так і закордонних фахівців, зокрема: В.І. Азара, О.П. Абдулова, Б.М. Андрушківа, О.В. Аріон, О.О. Бакаєва, М.Б. Біржакова, І.І. Бутка, В.М. Газкова, В.С. Гордєєва, В.Г. Герасименка, В.Г. Гуляєва, О.І. Заруцької, О.М. Ільїної, Г.Г. Котова, Г.М. Кутєпової, О.С. Кускова, С.В. Максименка, В.І. Нікіфорова, О.Я. Осипової, Ю.М. Перекрестової, І.М. Писаревського, С.В. Поляка, С.О. Романова, В.О. Ситнікової, Д.І. Сорк, К.Є. Шамакіної, К.Є. Шапкіної і багатьох інших.

Незважаючи на достатній науковий доробок у сфері транспортного обслуговування туристів, залишаються недостатньо вивченими питання стосовно виявлення специфічних особливостей надання транспортних послуг туристам в умовах підвищення вимог останніх до їх якісних і вартісних характеристик.

Метою цієї статті є виявлення організаційно-економічних особливостей надання транспортних послуг туристам для зростання рівня їх конкурентоспроможності на ринку транспортно-туристичних послуг та підвищення ефективності діяльності підприємств транспорту, що їх надають.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай транспорт, що використовується для перевезення туристів, поділяється на повітряний, сухопутний – залізничний й автомобільний, а також водний – морський, річковий.

Одним із найбільш задіяних у перевезеннях туристів є автомобільний транспорт, який включає перевезення автобусами, легковими автомобілями; останні можуть бути власним транспортом туристів, взятими на прокат або орендованими туристичними фірмами.

Перевезення туристів автобусами підприємства автотранспорту здійснюють у режимах регулярних, регулярних спеціальних та нерегулярних перевезень [1].

При цьому незначна кількість туристичних фірм має власний автомобільний парк для організації подорожування й екскурсійного обслуговування туристів. Більшість туристичних підприємств укладають разові, сезонні або річні договори оренди з автотранспортними підприємствами.

Вартість автотранспортних послуг входить до вартості турпродукту. У випадку надання послуг з транспортування легковими автомобілями включати витрати на їх здійснення до вартості турпродукту потрібно лише тоді, коли у перевізника є відповідна ліцензія та з ним укладений письмовий договір на транспортне обслуговування туристів [1].

Автомобільні туристичні перевезення регулюються такими нормативно-правовими актами: Законом України «Про автомобільний транспорт» від 05.04.2000 р. № 2344-III, Правилами надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.1997 р. № 176, Порядком організації регулярних, нерегулярних і маятникових перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міжнародному сполученні, затвердженим наказом Міністерства транспорту України від 09.02.2004 р. № 75 тощо.

Під час здійснення міжнародних перевезень діяльність автоперевізників регулюється Конвенцією про договір міжнародного автомобільного перевезення пасажирів і багажу від 01.03.1973 р., Конвенцією про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і багажу від 09.10.1997 р., Угодою про міжнародні нерегулярні перевезення пасажирів автобусами від 30.06.2001 р. та ін.

Залізничний транспорт доставляє туристів до місця призначення потягами загального користування. Зростання залізничних тарифів, неузгодженість руху потягів з розкладом інших видів транспорту, відсутність спеціальних комфортабельних туристичних потягів, необхідної кількості додаткових платформ для перевезення автомобілів туристів, дефіцит квитків у періоди відкриття туристичного сезону тощо спричиняють зниження попиту туристів на подорожування цим видом транспорту.

Подорож залізницею повинна проводитися за спеціальним графіком, по найкоротшому маршруту без пересадок і за тривалістю не може перевищувати дві доби [2]. Для зручності туристів потрібно формувати спеціальні туристичні потяги з повним комплексом обслуговування, цікавою культурно-розважальною програмою.

Необхідно більш ефективно впроваджувати в практичну діяльність Укрзалізниці застосування системи чартерних перевезень потягами туристів, які передбачають його оренду на певний термін або кількість рейсів. При цьому ризики не наповнення потягу повинна брати на себе туристична фірма – замовник.

Перевезення туристів залізничним транспортом у внутрішньому сполученні регулюється Законом України "Про залізничний транспорт" від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР, Постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.1995 р. № 903 "Про Правила поведінки громадян на залізничному транспорті", Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 457 "Про затвердження Статуту залізниць України", Правилами перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затвердженими наказом Міністерства транспорту України від 27.12.2006 р. № 1196, Тарифами на перевезення пасажирів та

багажу залізничним транспортом у міжнародному сполученні Схід–Захід, затвердженими наказом Міністерства інфраструктури України 23.10.2012 р. № 633 тощо.

Транспортування туристів залізницею в міжнародному сполученні здійснюється на основі Конвенції про міжнародні залізничні перевезення, прийнятої 09.05.1980 р., Угодою про міжнародне пасажирське сполучення від 01.11.1951 р. та ін.

Повітряні перевезення туристів здійснюють національні та міжнародні авіакомпанії. За підсумками 2011 р. регулярні польоти між Україною та країнами світу здійснювали 9 вітчизняних авіакомпаній (до 48 країн) та 56 іноземних (з 33 країн). При цьому комерційні рейси вітчизняних та іноземних авіакомпаній у 2011 р. обслуговували 28 українських аеропортів та аеродромів [3]. Авіаперевезення туристів в основному здійснюється на міжнародних авіалініях. Турфірми повинні забезпечити їх організацію та обслуговування з пункту відправлення до пункту призначення і навпаки.

Підприємства туристичної сфери мають право самостійно здійснювати бронювання та продаж авіаквитків тільки за наявності відповідної ліцензії, для отримання якої турфірма повинні відповідати вимогам стосовно досвіду роботи в туристичному бізнесі, співпраці зі страховими та банківськими установами, наявності офісу тощо. Більшість малих турфірм не в змозі відповідати зазначеним вимогам і тому для здійснення авіаперевезень туристів користуються послугами посередників, які отримують за це комісійну винагороду.

Найбільшою компанією, що надає послуги з бронювання і продажу авіаквитків, квитків на перевезення залізничним транспортом у міжнародному сполученні, широкий спектр туристичних послуг та оренди автомобілів, є Київське агентство повітряних сполучень "КиївАвіа", яке має розгалужену мережу центрів і офісів по Україні.

Авіакомпанії, з якими співпрацюють турфірми, здійснюють рейсові та чартерні перевезення туристів. Підприємства авіаційного транспорту під час здійснення перевезень туристів користуються основними положеннями міжнародних і національних нормативно-правових документів, основними серед яких є: Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень від 12.10.1929 р., Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 07.12.1944 р., Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI, Правила повітряних перевезень пасажирів і багажу, затверджені наказом Мінтрансзв'язку України від 23.04. 2010 р. № 216, Правила виконання чартерних рейсів, затверджені наказом Мінтрансу України від 18.05.2001 р. № 297 тощо.

Зростаючий попит туристів на круїзні річкові та морські подорожі в Україні залишається незадоволеним через моральне та фізичне зношення круїзних лайнерів, неефективного використання потенціалу водного транспорту для розвитку міжнародних і внутрішніх сполучень, недостатнього рівня оснащення пасажирських причалів об'єктами інфраструктури [4].

Міжнародні та внутрішні перевезення пасажирів (у нашому випадку туристів) на морському транспорті регулюють Афіньська конвенція про перевезення морем пасажирів та їх багажу від 13.12.1974 р., яка є чинною для України на підставі Закону України «Про приєднання України до Конвенції про перевезення морем пасажирів та їх багажу 1974 р. і Протоколу 1976 р. до неї» від 15 липня 1994 р. № 115/94-ВР, Кодексу торговельного мореплавства України (КТМУ) від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР та ін. У статтях 195-202 КТМУ описана процедура укладання договору морського круїзу, документом підтвердження наявності якого є іменна путівка або інший прирівняний до неї документ, виданий організатором круїзу [5].

Витрати туристичних підприємств на транспортне обслуговування туристів за 2011 рік наведені в таблиці [6].

У загальній структурі витрат суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій, що використовуються при виробництві туристичного продукту, послуги з транспортного обслуговування туристів за підсумками 2011 року становили 39,4 % [6].

Таблиця

*Обсяг і структура витрат суб'єктів туристичної діяльності на транспортне
обслуговування туристів у 2011 році*

Види транспорту та транспортних послуг	Витрати на транспортне обслуговування туристів, тис. грн	Питома вага витрат на транспортне обслуговування туристів різними видами транспорту, %
Повітряний	1557084,3	94,2
Залізничний	12668,1	0,8
Водний	16664,1	1,0
Міський	2455,4	0,2
Автомобільний (екскурсійні автобуси)	51874,8	3,1
Оренда автомобілів	12106,8	0,7
Всього	1652853,5	100,0

Існуюча система транспортного обслуговування туристів не в змозі забезпечити задоволення попиту останніх у високоякісних транспортних послугах та потребує реформування.

Класична схема виробництва та споживання товарів, робіт, послуг передбачає, що виробник реалізує їх споживачу на різних умовах – попередньої оплати, оплати після доставки або з наступною оплатою на основі розрахунково-платіжних документів. У будь-якому разі споживач перед оплатою має змогу ознайомитися з товарами, роботами або послугами, безпосередньо оцінити їх якість. У випадку їх невідповідності вимогам споживача за якістю й іншими параметрами останній має змогу повернути продукцію виробнику, вимагати її обміну на більш якісну або отримати гарантійне обслуговування.

При виробництві, реалізації і споживанні туристичного продукту ця схема має такий вигляд (рис.). Стосовно туристичних товарів, які можуть бути як основними, так і супутніми, їх виробництво, реалізація та споживання відбуваються за класичною схемою.

Реалізації турпродукту передуює процес його створення та підготовки до збуту. Як правило, пакет туристичних і транспортних послуг формується за конкретними замовленнями та бажаннями туристів. Після того, як турпродукт сформовано, споживач (турист) на основі складання письмового договору на туристичне, екскурсійне, транспортне обслуговування сплачує туристичній компанії кошти за ті послуги, які він отримає в майбутньому. Тобто турист купує, так би мовити, обіцянку надати йому комплекс послуг, обумовлених у договорі, за певною ціною, якістю й обсягом. Споживання транспортних послуг відбувається в процесі здійснення транспортного процесу, туристичних послуг у місцях їх надання [7].

Фактором, що об'єднує ці послуги, є нерозривність процесу виробництва та споживання. На процес споживання турпродукту впливають фактори як екзогенного, так і ендогенного характеру, що спричиняють виникнення різних видів ризиків, про які в момент його купівлі турист і не здогадується.

Необхідно підкреслити, що турфірми, у свою чергу, не завжди надають повний пакет страхування від усіх можливих ризиків, у деяких випадках порушуючи заздалегідь обумовлені договором умови.

Місце реалізації турпродукту в багатьох випадках не збігається з місцем їх надання, тобто турист не має змоги миттєво звернутися до турфірми, що його продала, у випадку виникнення претензій. У цьому випадку туристи можуть нести додаткові непередбачені договором витрати, витрачати час відпочинку на усунення спорів, що виникають. Незадоволення рівнем якості послуг, що надаються туристичною фірмою або транспортним підприємством, може призвести до зниження їх ділового іміджу в туристичному і транспортному бізнесі та втрати потенційних клієнтів.

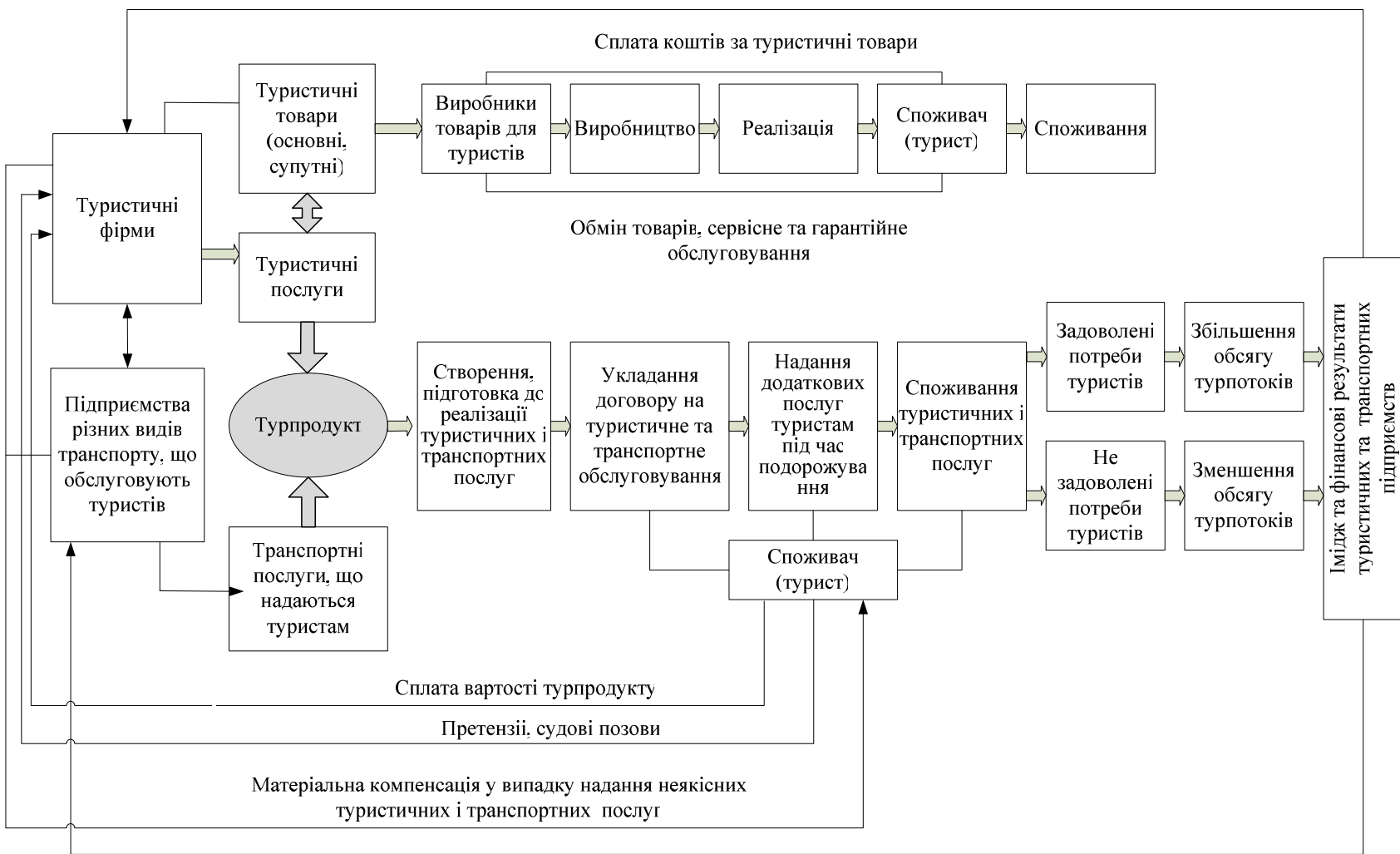

Рис.1 – Процес надання та реалізації транспортних і туристичних послуг

Ціна турпродукту може змінюватися залежно від обсягу реалізації, сезону, бронювання квитків, місць у готелі, оплати відкриття візи та ін. На вартість транспортних послуг впливають види транспортних засобів; ціни на паливно-енергетичні та інші види ресурсів, що використовуються в транспортному процесі; відстань перевезення; додаткові послуги, що надаються в дорозі тощо.

Більшість авторів зазначають, що під час планування перевезень турист враховує вартість перевезення, наявність пільг, можливість перевезення багажу, сезонний характер роботи окремих видів транспорту, комфортабельність, безпеку подорожі тощо [8; 9; 10]. При цьому чим більш комфортабельний та швидкісний вид транспорту використовується, тим вища вартість подорожі [7].

Досліджуючи процес надання транспортних послуг туристам, С.О. Романов виділяє їх економічні, організаційні та нормативні особливості. До числа економічних автор відносить забезпечення процесу ціноутворення на такі послуги за рахунок організаційно-економічної взаємодії туристичних фірм і перевізників; відмінність систем оподаткування туристичної індустрії і транспортної галузі; формування попиту на туристичні перевезення кінцевими споживачами. Організаційні особливості, на його думку, полягають у застосуванні спеціальних туристичних транспортних засобів; використанні транспортної і туристичної інфраструктури; задіянні спеціальних туристичних транспортних маршрутів. Стосовно нормативних особливостей, то вони в основному стосуються впливу різних нормативів, що регулюють діяльність суб'єктів туристичної і транспортної діяльності, а також сукупність транспортної документації при реалізації транспортних послуг туристам [11].

Враховуючи вищезазначене, визначимо основні організаційно-економічні особливості надання транспортних послуг туристам:

- залежність підприємств транспорту та турфірм від економічної та політичної ситуації в країні, фінансових можливостей та платоспроможності туристів;
- невідповідність у більшості випадків вартості перевезень якості транспортних послуг, що надаються туристам;
- надання транспортних послуг туристами здійснюється тільки на основі попередньої оплати їх вартості;
- необхідність узгодження сумісних інтересів транспортних і туристичних підприємств у процесі розроблення нових транспортно-туристичних маршрутів та реалізації турпродукту;
- якість транспортної послуги, співвідношення вартості та часу на її здійснення туристи не можуть оцінити перед або під час купівлі турпродукту, а тільки в процесі його використання, що викликає виникнення фінансових та інших видів ризиків;
- договірний характер надання транспортних послуг, який потребує укладання договору між перевізником і турфірмою або перевізником і пасажиром (туристом), що передбачає надання останньому білета, квитанції на багаж тощо;
- обов'язкове укладання договору особистого страхування від нещасних випадків на транспорті перед здійсненням подорожування з перевізником або автоматично під час купівлі білета туристом;
- взаємодія різних видів транспорту під час здійснення перевезень туристів, що позначається на тривалості подорожі та її вартості;
- чітке визначення в законодавчо-нормативних актах прав та обов'язків перевізників і пасажирів (туристів);

– включення витрат по забезпеченню безпеки на транспорті до вартості перевезень туристів, що позначається на фінансово-економічних результатах діяльності транспортних підприємств;

– під час здійснення міжнародних перевезень туристів підприємства транспорту враховують вимоги міжнародного та національного транспортного права, а також законодавства країни, до якої здійснюються подорожування.

Висновки і пропозиції. Виявлені організаційно-економічні особливості надання транспортних послуг туристам будуть сприяти більш глибокому розумінню економічних явищ і процесів, що відбуваються на ринку транспортно-туристичних послуг та реалізації завдань, пов'язаних з подальшим розвитком туристичної індустрії.

Список використаних джерел

1. *Правила надання послуг пасажирського автомобільного транспорту від 18.02.1997 № 176* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/176-97-п>.
2. *Андрушків Б. М.* Особливості організації транспортного обслуговування в туристично-рекреаційній сфері / Б. М. Андрушків // Науковий журнал «Вісник ДІТБ». Серія Економіка. – 2010. – № 14. – С.152-159.
3. *Підсумки діяльності авіаційної галузі України за 2011 рік* [Електронний ресурс] / Державна авіаційна служба України. – Режим доступу : <http://www.avia.gov.ua/documents/diyalnist/pidsumki%20dijalnosti/23725.html>.
4. *Оленічева Ю. О.* Перспективи розвитку круїзного судноплавства в Україні [Електронний ресурс] / Ю. О. Оленічева // Прометей. – 2011. – № 3 (36). – С. 265-268. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Prom/2011_3/Olenicheva.pdf.
5. *Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-ВР* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176/95-вр>.
6. *Туристична діяльність в Україні у 2011 році* : [статистичний бюлетень]. – К. : Держкомстат України, 2012. – 76 с.
7. *Кифяк В. Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
8. *Азар В. И.* Экономика туристского рынка / В. И. Азар, С. Ю. Туманов. – М. : ИПКГосслужбы, 1998. – 239 с.
9. *Биржаков М. Б.* Индустрия туризма: перевозки / М. Б. Биржаков, В. И. Никифоров. – Изд. третье, перераб. и дополн. – СПб. : Герда, 2007. – 528 с.
10. *Гуляев В. Г.* Организация туристских перевозок / В. Г. Гуляев. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 512 с.
11. *Романов С. А.* Совершенствование организационно-экономического механизма управления туристскими транспортными услугами : автореф. дис. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами: сфера услуг)» / С. А. Романов. – М., 2009. – 25 с.

УДК 338.45:69:331.107.5(477)

Н.С. Струк, канд. екон. наук, доцент**Н.В. Мельник**, канд. екон. наук, асистент

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів, Україна

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО У БУДІВЕЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Обґрунтовано доцільність розвитку державно-приватного партнерства – однієї з ефективних форм концентрації ресурсів влади, бізнесу і населення для вирішення завдань розвитку будівельної сфери. Виділено форми, види та моделі державно-приватного партнерства у будівництві.

Ключові слова: будівництво, будівельна сфера, будівельний сектор, держава, державно-приватне партнерство, державне регулювання, державне управління, концесії, концесійна угода, приватний партнер, ризик.

Обоснованно целесообразность развития государственно частного партнерства – одной из эффективных форм концентрации ресурсов власти, бизнеса и населения, для решения заданных развития строительной сферы. Выделены формы, виды и модели, государственно-частного партнерства в строительстве.

Ключевые слова: строительство, строительная сфера, строительный сектор, государство, государственно-частное партнерство, государственная регуляция, государственное управление, концессии, концессионное соглашение, частный партнер, риск.

By authors grounded expedience of development state private partnerships – one of effective forms of concentration of resources of power, business and population, for the decision of tasks development of a build sphere. Forms, kinds and models, are selected state private partnerships in building.

Key words: building, build sphere, build sector, state, state private partnership, government control, state administration, concessions, concession agreement, private partner, risk.

Постановка проблеми. В останні роки відбуваються значні зміни у підходах, формах, методах державного управління та регулювання економікою. Відповідно до існуючих тенденцій та змін, регулюючий вплив органів державного управління на економічні процеси, включаючи будівельний сектор, повинен базуватися на основних принципах модернізації державного регулювання, характерних для більшості країн ОЕСР (Організації економічної співробітництва та розвитку OECD), таких як: забезпечення ефективності та результативності державно-регулюючого впливу, підвищення прозорості, орієнтація на кінцевого споживача/клієнта та більше зосереджуватися безпосередньо на виробничій діяльності та її результатах [1].

Очікування суспільства якісних результатів діяльності органів влади зростають. Динаміка економічних процесів, світова фінансово-економічна криза, падіння фінансових ринків спричинили проблеми ринкової моделі регулювання господарського життя та перегляд традиційних методів і форм регулювання економіки. Неспроможність лише ринкових регуляторів стабілізувати економічну ситуацію у будівельному секторі, зменшити падіння показників будівництва, подолати проблеми зайнятості спричинили збільшення державних програм підтримки будівельної сфери, прийняття регуляторних актів як на державному, так і регіональному рівнях.

Проте це не повинно провокувати надмірне втручання держави у розвиток цієї сфери, додаткову бюрократизацію економічних відносин та посилення влади чиновників. На нашу думку, треба знайти оптимальну модель відносин держави та підприємств, організацій будівельного сектору, що дозволить розробити та впровадити нові механізми регулювання і розвитку будівельної сфери.

Враховуючи те, що Україна інтегрується у Європейський простір, використання нових підходів та принципів регулювання економічної діяльності є дуже важливими. Зокрема, намагання знайти шляхи вирішення проблем, пов'язаних зі зниженням ефективності бізнесу, інституційними недоліками його функціонування, підвищенням соціальної відповідальності як держави, так і окремих суб'єктів господарювання, залученням нових фінансових ресурсів та забезпечення розподілу відповідальності між державою та приватними інституціями, призвели до виникнення та запровадження державно-приватного партнерства. Саме така форма відносин є одним із ефективних механізмів залучення до-

даткових фінансових ресурсів у розвиток економіки, підвищення рівня ефективності та результативності діяльності, особливо для розвитку будівельної сфери, у вітчизняних умовах фінансової кризи та падіння показників діяльності будівельного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що проблема державно-приватного партнерства за останні роки знайшла відображення у працях зарубіжних і вітчизняних учених, таких як: В.Г. Бодров, В.В. Бузирєв, В.Г. Варнавський, С.Д. Данасарова, М. Мельник, А.В. Клименко, В.А. Корольов, А.І. Попов, А.О. Сосновський та інших. Разом з тим проблема державно-приватного партнерства у сфері будівництва в Україні досліджена недостатньо.

Мета статті. Головною метою цього дослідження є висвітлення сутності «державно-приватного партнерства», а також його форм, видів та моделей у будівельному секторі економіки України.

Виклад основного матеріалу. За критерієм власності, трактування категорії державно-приватного партнерства відбувається по-різному. В одних випадках партнерство держави та бізнесу розглядається як форма непрямой приватизації [2], інші вважають, що партнерство перебуває на межі державного та приватного секторів, не виступаючи ні приватизованою, ні державною формою власності [3]. За С.Д. Данасаровою, державно-приватне партнерство – це домовленість між державною і приватною структурами про спільну реалізацію суспільно-значущих проектів найбільш ефективним способом і за більш низькою вартістю, ніж держава може здійснювати самостійно [4, с. 8]. Ми погоджуємося із думкою В.Г. Варнавського, який стверджує, що державно-приватне партнерство «дозволяє реалізувати потенціал приватнопідприємницької ініціативи, з одного боку, і зберегти контрольні функції держави в соціально-значимих секторах економіки – з іншого» [5, с. 34-37]. У проектах державно-приватного партнерства право власності зберігається за державою, а міра участі бізнесу у спільних із державою проектах залежить від обраної форми партнерства та обсягів переданих йому повноважень.

У Законі України «Про державно-приватне партнерство» зазначається, що «державно-приватне партнерство (надалі ДПП) – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами. На стороні приватного партнера у договорі, що укладається в рамках державно-приватного партнерства, можуть виступати декілька осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути приватними партнерами. Такі особи несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими договором, що укладається в рамках державно-приватного партнерства» [6].

Враховуючи те, що досвід державно-приватного партнерства в Україні є невеликим, цей Закон містить спірні питання. Серед них:

- невизначеність мети участі приватного партнера у відносинах ДПП;
- відсутність положень про гарантії та порядок відшкодування вкладених засобів приватним партнером;
- ДПП не є видом інвестиційної діяльності;
- неможливість використання інших фінансових інструментів, інститутів, окрім договорів, що значно звужує коло можливостей для обох сторін;
- відсутні вимоги до статусу державного партнера, на відміну до дуже жорстких вимог до партнера приватного;
- надто складна процедура проведення конкурсу, що не є привабливим фактором для представників бізнесу.

Тому Закон України «Про державно-приватне партнерство» потребує вдосконалення та прийняття відповідних нормативно-правових актів для врахування світового досвіду, які сприятимуть поглибленню і розповсюдженню державно-приватного партнерства в Україні.

В Європі перші ознаки укладання угод державно-приватного партнерства сприймалися як одноразові акції, які не повторювалися після покращення фінансового стану органів влади. Проте у 1992 р. консервативний уряд Дж. Мейджора із Великої Британії та Північної Ірландії запровадив ініціативу приватного фінансування (Private Finance Initiative), яка стала першою систематизованою програмою, спрямованою на впровадження державно-приватного партнерства [7].

Уряд Великої Британії вперше вирішив застосовувати державно-приватне партнерство наприкінці 80-х рр. і центром його уваги були фінанси. Проте з розвитком політики за останні 20 років стимулом розвитку державно-приватного партнерства стала ефективність його складових, тобто механізм, за допомогою якого державні ресурси раціональніше застосовувалися для надання суспільних послуг. Саме ця країна сьогодні найбільше використовує таку форму співпраці держави та бізнесу у порівнянні з іншими розвинутими європейськими країнами. Окрім того, як показує досвід та аналіз літературних джерел, саме державно-приватне партнерство широко використовується для будівництва об'єктів соціального призначення – шкіл, лікарень, поліклінік, офісів, соціального житла та об'єктів інфраструктури.

Порівняльний аналіз ефективності будівельних проектів, проведений у 2005 році у Великобританії, показав набагато вищі показники реалізації саме проектів державно-приватного партнерства. Так, «90 % будівельних проектів державно-приватного партнерства було завершено своєчасно, в той час як приватне будівництво, для порівняння, досягло рівня показника у неповних 30 %. Крім того, 75 % проектів були виконані у межах запланованого бюджету, тоді як у приватному будівництві цей показник становив лише 25 %» [1, с. 141].

Особливістю розвитку державно-приватного партнерства, яка набуває особливого значення та доцільності розвитку в будівельному секторі України, є забезпечення розподілу ризиків між державою та приватним сектором, що виникають під час будівництва житла, об'єктів соціальної, інженерної інфраструктури. Для прикладу, в процесі будівництва існують певні ризики, пов'язані із затримкою будівництва, якістю будівельних послуг, своєчасною оплатою виконаних робіт. Тому, якщо держава бере зобов'язання забезпечити своєчасне перерахування коштів для виконання запланованих робіт, відповідно до визначеного кошторису, тоді приватний партнер, який безпосередньо здійснює будівництво, відповідає за два інших ризики, пов'язаних із своєчасністю виконання робіт та із якістю створеної продукції та послуг.

Аналіз різних форм і видів державно-приватного партнерства, запропонованих В.Г. Бодровим та іншими авторами, дозволив виділити ті, що доцільно використовувати у будівництві [8]. Їх перелік подається у таблиці 1.

Таблиця 1

Форми та види державно-приватного партнерства у будівництві

Форми державно-приватного партнерства	Види державно-приватного партнерства
1	2
Оренда	- оренда або лізинг державного чи муніципального майна на період виконання будівельних робіт
Державні контракти	- для виконання будівельних проектів; - для надання визначеного переліку будівельних послуг і для постачання будівельної продукції; - для надання технічної допомоги

Закінчення табл. 1

1	2
Концесії	- типу «будівництво-управління»; - типу «будівництво-володіння»
Спільні підприємства	- акціонування (корпоративні будівельні підприємства); - спільні будівельні підприємства

Джерело: складено та адаптовано авторами на основі [8, с. 197].

Для прикладу, одним із найбільш поширених видів державно-приватного партнерства, що використовується у будівництві за кордоном, є концесії. Запровадження концесії передбачає укладання державою концесійної угоди для виконання приватним партнером певного виду робіт, залишаючись при цьому повноправним власником майна. Механізм концесії передбачає поряд із будівництвом, подальшу експлуатацію побудованого підприємством об'єкта. Погоджуючись з В.В. Бузиревим, зазначимо, що зміст такого партнерства полягає у такому:

1. Приватний інвестор бере на себе зобов'язання побудувати, облаштувати та ввести в експлуатацію об'єкт за ціною, вказаною у контракті, а також ефективно експлуатувати об'єкт, виробляти на ньому відповідний продукт, надавати послуги у обсягах та на умовах, визначених у тому ж контракті.

2. Держава бере на себе зобов'язання у визначені контрактом терміни закупляти продукти (послуги) на об'єкті, побудованому та введеному в експлуатацію приватним інвестором, або забезпечувати умови, які б дозволили здійснювати повернення інвестицій та одержання прибутку [9].

Здебільшого ініціатива встановлення партнерства із приватним бізнесом виходить від держави і визначається нездатністю держави забезпечити потрібні обсяги, концентрацію та ефективне використання фінансових ресурсів з метою розвитку, підтримки та інноваційного розвитку інфраструктури усіх типів. У той час, як приватний бізнес має більше вільних фінансових ресурсів та є більш ефективним і при належному контролі зі сторони держави може краще вирішувати ці завдання.

Залежно від конкретних завдань, що розв'язуються в межах державно-приватного партнерства, в будівництві можуть використовуватися різні її моделі (табл. 2).

Таблиця 2

Моделі державно-приватного партнерства у будівництві

Модель державно-приватного партнерства	Характеристика державно-приватного партнерства
Модель БУП (Будівництво-управління-передача)	Інфраструктурний об'єкт створюється за рахунок концесіонера, який після завершення будівництва отримує право експлуатації збудованого об'єкта протягом строку, достатнього для забезпечення окупності вкладених коштів. Після закінчення цього терміну об'єкт повертається державі. Концесіонер отримує право використовувати, але не володіти об'єктом, власником якого залишається держава
Модель БВУП (Будівництво-володіння-управління (експлуатація)- передавання)	Приватний партнер отримує право не лише на використання, а й володіння об'єктом протягом строку, визначеного угодою, після закінчення якого він передається назад у державну власність
Модель БВУ (Будівництво-володіння-управління (експлуатація))	Збудований об'єкт після закінчення строку угоди не передають у державну власність, а залишають у розпорядженні інвестора
Модель БУОП (Будівництво-управління-обслуговування-передавання)	Передбачається додатково відповідальність приватного партнера за утримання і поточний ремонт збудованих ним інфраструктурних об'єктів
Модель ПБВУП (Проектування-будівництво-володіння-управління-передавання)	Встановлюється відповідальність приватного партнера не лише за будівництво інфраструктурного об'єкта, а й за його проектування

Джерело: складено та узагальнено авторами на основі [8; 9; 10; 11].

З зазначених моделей державно-приватного партнерства у світі найбільш поширеною є перша модель «Будівництво – управління – передавання», відповідно до якої угодою про концесію визначено, що об'єкт експлуатується підрядником до визначеного документом терміну, а потім повертається державі. Як видно із таблиці 2, різні моделі взаємодії учасників інвестиційно-будівельного проекту передбачають різний розподіл відповідальності між замовником та підрядником, а це означає різний розподіл ризиків за проектом.

В Україні концесії регулюються Законом України «Про концесії» від 16 липня 1999 року та гл. 40 Господарського кодексу України [12; 13]. Проте вітчизняним законодавством передавання об'єктів у концесію не передбачається передавання права власності на цей об'єкт концесіонеру та не означає призупинення права державної чи комунальної власності на ці об'єкти, лише дає підстави для продовження строку дії концесійного договору. А.О. Сосновський зазначає, що нині укладання концесійних угод не набуло широкого розвитку, це пов'язано з двома основними чинниками: високий рівень ризиків та брак довіри до держави як партнера [11].

Реалізація концесійної угоди для концедента супроводжується певними специфічними ризиками, серед яких:

- ризик втрати контролю за зростанням тарифів;
- ризик втрати контролю над державними активами (об'єктами державної та муніципальної власності);
- ризик у виборі компанії-концесіонера і в оцінці ступеня її ефективності в процесі реалізації угоди (рівень послуг, реальність інвестиційної програми та ін.);
- ризик здійснення компанією-концесіонером надмірного обороту (одержання надприбутків);
- ризик невиконання частини контрактних зобов'язань [14].

Поділ ризиків між державою й приватним інвестором – це найважливіша частина будь-якої концесійної угоди. Він повинен включатися в загальні умови концесійного контракту й становити його економічну основу. Саме на поділі ризиків будується збалансоване державно-приватне партнерство в промислово розвинених країнах. На практиці не завжди легко визначити, до якого ступеня приватна компанія здатна керувати тими чи іншими ризиками. Як показує досвід, приватний сектор краще може подолати комерційні ризики і не повинен нести витрати щодо зовнішніх ризиків (таких, над якими він немає справжнього контролю) [7].

Реалізація концесійних проектів вимагає різних видів участі держави-концедента залежно від характеру об'єкта, складності проекту, сформованої правової бази інвестиційної, загальногосподарської діяльності та економічної ситуації в країні.

Висновки і пропозиції. Будь-яка із перерахованих моделей державно-приватного партнерства, могла б використовуватися в Україні, а їх актуальність особливо важлива для виходу будівництва із кризи, створення умов для залучення додаткових інвестиційних коштів та активного залучення держави до розвитку цієї сфери. Тому вважаємо, що в Україні є високий потенціал та потреба для розвитку державно-приватного партнерства, реалізація якого потребує розроблення відповідної стратегії розвитку.

Державно-приватне партнерство у сфері будівництва, на наш погляд, може стати ефективною формою співробітництва, оскільки ця співпраця обумовлена на визнанні факту, що обидві сторони можуть отримувати вигоди від об'єднання фінансових ресурсів, інноваційних технологій і управління матеріальними ресурсами з метою забезпечення сталого розвитку будівництва.

Одним із поштовхів для активного розвитку державно-приватного партнерства як механізму фінансування заходів щодо модернізації існуючої та будівництва нової інфраструктури була підготовка України до проведення Чемпіонату Європи з футболу

ЄВРО-2012. Окрім того, як показують результати проведених нами досліджень, особливої актуальності набуває питання ремонту старого та будівництва нового (в тому числі соціального) житла. Відповідно, механізмом реалізації цього процесу є розвиток державно-приватного партнерства, яке сприятиме розвитку будівництва, вирішенню соціальних та економічних проблем України.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі – розроблення механізму вдосконалення правового регулювання державно-приватного партнерства у будівництві України.

Список використаних джерел

1. *Modernising Government. The way forward.* OECD publishing, 2005. – 233 p.
2. *Public-Private Partnership: Financing a Common Wealth.* – Wash., 1985. – P. 67.
3. *Gerrand, M. B. What are Public-Private Partnership, and how do they differ from Privatization?* / M. B. Gerrand // *Finance and Development.* – 2001. – Vol.38. – № 3. – 35 p.
4. *Данасарова С. Д.* Институт частно-государственного партнерства: становление и развитие в России : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук : 08.00.01 / С. Д. Данасарова. – Улан-Удэ, 2007. – 24 с.
5. *Варнавський В. Г.* Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский. – М. : Наука, 2005. – С. 5-40.
6. *Про державно-приватне партнерство* : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.
7. *Варнавський В. Г.* Государственно-частное партнерство: теория и практика : учеб. пособие / В. Г. Варнавский, А. В. Клименко, В. А. Королев. – М. : Издат. дом Гос. ун-та высш. шк. экономики, 2010.
8. *Бодров В. Г.* Державне регулювання економіки та економічна політика : навч. посіб. / В. Г. Бодров, О. М. Софронова, Н. І. Балди. – К. : Академвидав, 2010. – 520 с.
9. *Бузырев В. В.* Экономика строительства / В. В. Бузырев. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2009. – 416 с.
10. *Мельник М.* Партнерство держави і бізнесу як фактор ділової активності в Україні / М. Мельник // *Вісник КНТЕУ.* – 2010. – № 3. – С. 24-40.
11. *Сосновський А. О.* Партнерство державного та приватного секторів як ефективний метод реалізації проектів з розвитку інфраструктури / А. О. Сосновський // *Вісник МНТУ. Серія Економіка.* – 2010. – № 1. – С. 38-48.
12. *Про концесії* [Електронний ресурс] : Закон України від 16 липня 1999 р. №997-XIV із змінами і доповненнями. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997-14>.
13. *Господарський кодекс України* : за станом на 16 січня 2003 р. №436-IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=436-15>.
14. *Попов А. И.* Концессионные риски в государственном-частном партнерстве / А. И. Попов // *Финансы и кредит.* – 2007. – № 19. – С. 34-43.

УДК 338.486.4

О.М. Кальченко, ст. викладач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ В ІННОВАЦІЙНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто методичні аспекти комплексної оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності та застосування інтегрального показника для визначення рівня інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туристичної сфери.

Ключові слова: ефективність, підприємство, туристична сфера, інноваційно-інвестиційна діяльність.

В статье рассмотрены методические аспекты комплексной оценки эффективности инновационно-инвестиционной деятельности и применения интегрального показателя для определения уровня инновационно-инвестиционного развития предприятий туристической сферы.

Ключевые слова: эффективность, предприятие, туристическая сфера, инновационно-инвестиционная деятельность.

The article describes the methodological aspects of the comprehensive assessment of efficiency of innovation and investment activity, and the use of the integral of the index to determine the level of innovation and investment development of enterprises tourism industry.

Key words: efficiency, enterprise, tourism, innovation and investment activity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання основна увага суб'єктів туристичної діяльності зосереджується на підвищенні якості туристичних послуг, що вимагає застосування інноваційних технологій та досягнень науково-технічного прогресу у всіх сферах та напрямках функціонування. Високий рівень конкуренції, що характерний для нинішнього ринку туристичних послуг, потребує постійного контролю за рівнем ефективності функціонування підприємств туристичної сфери, що є особливо актуальним у процесі впровадження інновацій. Тому визначення та оцінювання результативності роботи туристичного підприємства набуває особливо важливого значення, оскільки дає можливість виявити наявні та потенційні можливості інноваційного розвитку суб'єкта господарювання, оцінити рівень ефективності системи управління, забезпечити необхідною інформацією для прийняття належних управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств присвячені праці відомих зарубіжних і вітчизняних науковців – І. Бланка, О. Волкова, А. Гриньова, П. Друкера, С. Ілляшенка [6], Т. Майорової, С. Онишко [7], П. Санто, Д. Черваньова, Й. Шумпетера та інших. Їх дослідження спрямовані на вивчення підходів, принципів та методів оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. Ефективність підприємств туристичної сфери у своїх працях досліджували Р.І. Балашова [1], А.В. Сидорова, В.І. Цибух, С.Ю. Цьохла та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак поза увагою дослідників наразі залишаються питання, що пов'язані з оцінкою ефективності діяльності підприємств туристичної сфери в умовах впровадження інновацій.

Мета статті. Метою статті є дослідження методичних аспектів комплексної оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності та застосування інтегрального показника для визначення рівня інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туристичної сфери.

Виклад основного матеріалу. У загальному вигляді економічна ефективність підприємства визначається через зіставлення кінцевих результатів із витратами, а ефективність функціонування туристичного підприємства можна розглядати як реалізовану можливість отримання результату, що відповідає поставленій меті за певних умов (витрат) здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності.

На думку науковців [4; 8], впровадження інновацій на підприємствах, у тому числі і на туристичних, дає три основні види ефекту:

1) економічний – знаходить втілення в отриманні прибутку від основної діяльності, а також від впровадження нововведень у господарську діяльність, у зростанні обсягів реалізації продукції та рентабельності, скороченні термінів окупності інвестицій, поліпшенні використання основного та оборотного капіталу, матеріальних, трудових та інших ресурсів підприємства, підвищенні конкурентоспроможності суб'єкта господарювання та його продукції (туристичних послуг) на ринку;

2) соціальний – може бути отриманий як на мікрорівні (приріст доходів працівників, збільшення числа робочих місць на підприємстві, поліпшення умов праці та відпочинку тощо), так і на макрорівні (розв'язання низки соціальних проблем та завдань: забезпечення зайнятості населення, збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, участь у будівництві та експлуатації соціально значимих об'єктів);

3) екологічний – виявляється у зменшенні навантаження туристів на навколишнє середовище, в безпечній організації турів і туристичних маршрутів та підвищенні їх екологічності, своєчасній та повній утилізації відходів від туристичної діяльності та ін.

Система оцінки ефективності діяльності будь-якого підприємства ґрунтується на чотирьох процесах, які також доцільно здійснювати під час визначення ефективності функціонування туристичних підприємств в умовах впровадження інновацій: розробка критеріїв ефективності; розробка системи показників і практичних процедур; управління на базі критеріїв; перевірка на відповідність поставленій меті [5].

Основними завданнями оцінювання ефективності функціонування туристичних підприємств в умовах впровадження інновацій є:

- створення інформаційної бази для оцінки інноваційно-інвестиційного розвитку підприємства та прийняття управлінських рішень;
- забезпечення комплексного підходу до оцінювання інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туристичної сфери;
- прогнозування економічного та соціального розвитку туристичних підприємств.

Визначення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання туристичної сфери, на нашу думку, повинно базуватись на оцінці відносного показника ефективності, а в ролі оцінюваних альтернатив, що підлягають дослідженню, повинні виступати підприємства, які формують конкурентне середовище.

При оцінюванні ефективності роботи туристичних підприємств, що впроваджують інновації, необхідно проводити аналіз різних напрямків їх функціонування (виробничої, маркетингової, фінансової діяльності тощо), так як кожен з них безпосередньо впливає на кінцеві результати і, тим самим, значною мірою визначає ефективність інноваційно-інвестиційного розвитку. Це повинно відображатись в інтегральному показнику, який дозволить врахувати всі можливі аспекти діяльності підприємства, його поточне положення на ринку та оцінити ефективність впроваджуваних інновацій.

Таким чином, при визначенні ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств туристичної сфери необхідно спрямовувати зусилля на забезпечення комплексності дослідження всіх аспектів функціонування підприємства, а ефективність такої діяльності слід розглядати як результат синергетичної взаємодії всіх її компонентів. Виходячи з цього, пропонуємо загальну оцінку ефективності функціонування туристичних підприємств, що впроваджують інновації, здійснювати за чотирма складовими:

- виробничою діяльністю, що характеризує ефективність діяльності підприємства щодо випуску та реалізації інноваційного туристичного продукту;
- фінансовою діяльністю, що характеризує фінансові показники, які отримані підприємством при реалізації інноваційно-інвестиційних проектів;
- маркетинговою діяльністю, що визначає ефективність ринкової позиції туристичного підприємства у ході впровадження інновацій;

– організаційно-управлінською діяльністю, що формує ефективність управління суб'єктом господарювання у процесі інноваційно-інвестиційного розвитку.

Економіко-математичне обґрунтування оцінки ефективності функціонування туристичного підприємства в умовах впровадження інновацій на базі інтегрального показника може бути представлено функціональною залежністю:

$$I_{EID} = f(E_{VD}^j; E_{FD}^j; E_{MD}^j; E_{OUD}^j), \quad (1)$$

де I_{EID} – інтегральний показник ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства;

E_{VD}^j – узагальнюючий показник ефективності виробничої діяльності;

E_{FD}^j – узагальнюючий показник ефективності фінансової діяльності;

E_{MD}^j – узагальнюючий показник ефективності маркетингової діяльності;

E_{OUD}^j – узагальнюючий показник ефективності організаційно-управлінської діяльності підприємства.

Кожна з наведених складових у ході впровадження інновацій утворює власні результати, на базі яких можуть бути обчислені відповідні узагальнюючі показники, що характеризують ефективність інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туризму за цим напрямом. Кожний зазначений вид діяльності туристичного підприємства охоплює певний набір первинних (локальних) якісних або кількісних характеристик, що інтегруються за найбільш суттєвими ознаками з урахуванням впливу кожного показника на оцінку відповідної складової інноваційно-інвестиційного розвитку. Модель комплексної оцінки ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку туристичного підприємства на основі інтегрального показника представлена на рис. 1.

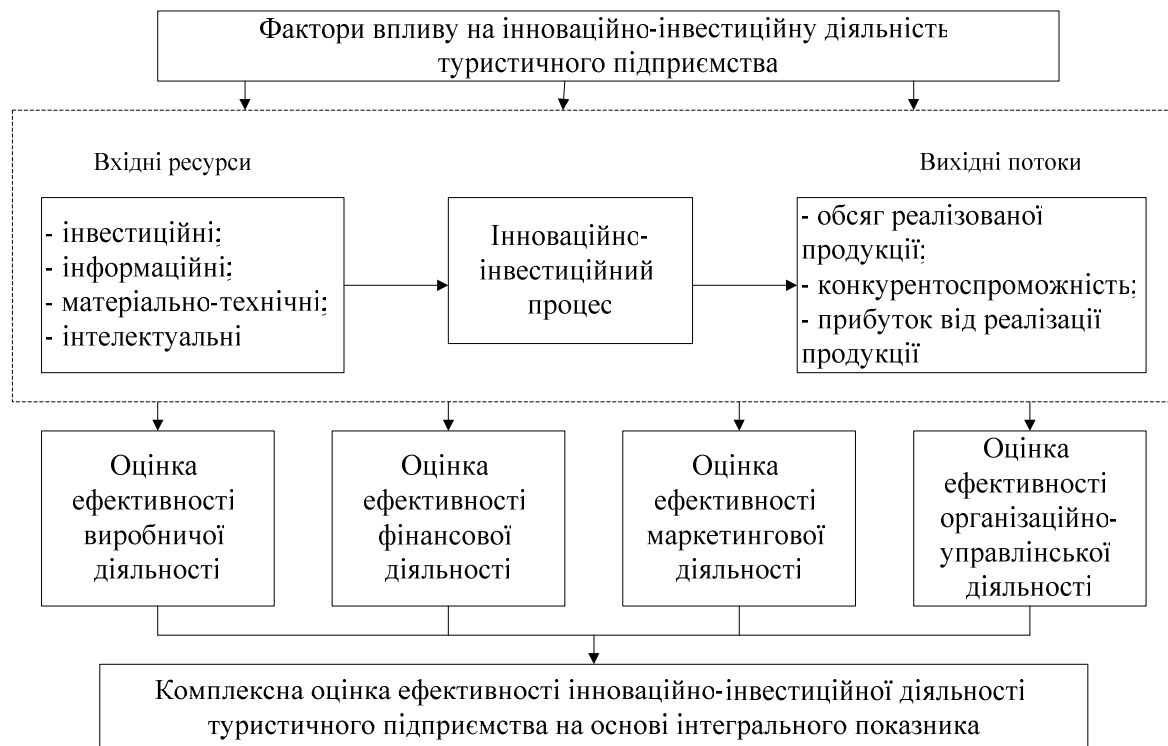

Рис. 1. Модель комплексної оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства

Під інтегральним показником ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства необхідно розуміти результат оцінки основних напрямків

виробничо-господарської діяльності підприємства, що ґрунтується на визначенні узагальнюючих показників шляхом застосування системи локальних характеристик та експертно-статистичних методів.

При визначенні інтегрального показника необхідно дотримуватись таких вимог:

- ретельний добір найважливіших показників виробничо-господарської діяльності підприємства;
- аналіз показників, що відібрані для визначення інтегрального з погляду їхнього дублювання;
- зіставлення даних за однаковий звітний період;
- витрати на збір і оброблення інформації згідно з обраною системою показників повинні бути мінімальними [3].

Важливою проблемою в методології оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства є науково обґрунтований вибір номенклатури локальних показників. В основу розподілу показників, що визначають ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності туристичних підприємств, покладено системний підхід, адже різні сторони діяльності підприємства мають тісний взаємозв'язок. Тому необхідною умовою оцінювання інноваційно-інвестиційної діяльності туристичних підприємств є забезпечення взаємозв'язку критеріїв і систем показників, що характеризують різні види діяльності підприємства.

Для оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства пропонується система, яка складається з локальних показників, що об'єднані в чотири групи узагальнюючих. В першу групу локальних показників входять показники, що характеризують виробничу діяльність підприємства: обсяги реалізованого туристичного продукту, раціональність використання основних фондів, ефективність управління оборотними активами, якість, інноваційність, затратність туристичного продукту, інвестиційна привабливість підприємства.

Друга група показників – показники, що характеризують ефективність фінансової діяльності: фінансова стійкість, рівень прибутковості та рентабельності підприємства, ліквідність та платоспроможність, можливість туристичного підприємства розрахуватись за своїми боргам тощо.

Третя група показників включає показники, що характеризують ринкову активність туристичного підприємства, затребуваність його інноваційної продукції, частку ринку, яку займає суб'єкт господарювання, ступінь популярності підприємства та привабливість і конкурентоспроможність його нового туристичного продукту, розвиток коопераційних зв'язків, ефективність рекламної діяльності та ін.

У четверту групу об'єднані показники, що дозволяють отримати інформацію про раціональність використання трудових ресурсів, рівень професіоналізму кадрів, ступінь задоволеності персоналу умовами праці, ефективність управління туристичним підприємством.

Перелік локальних показників ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичних підприємств та їх кількість залежить від виду та складності послуги, що надається туристичними підприємствами, а також від необхідної точності оцінки, цілей дослідження та інших факторів. Враховуючи різноманітність підприємств туризму, такі рішення можуть бути обумовлені суб'єктивними особливостями об'єктів конкурентного аналізу або можливостями інформаційного забезпечення процедури оцінювання.

Для застосування цього методичного підходу на підприємствах туристичної сфери може використовуватись таке інформаційне забезпечення:

- інформація, що отримана за допомогою анкетування менеджерів підприємства та споживачів – туристів;

- фінансова звітність підприємства;
- інформація, що отримана у ході експертного оцінювання;
- інформація з іншої внутрішньої документації підприємства.

Отже, для оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства можна використовувати методичний підхід, заснований на отриманні інтегрального показника ефективності підприємства, визначеного на основі узагальнюючих показників, що агрегують локальні характеристики з урахуванням їх ваги значущості (рис. 2).

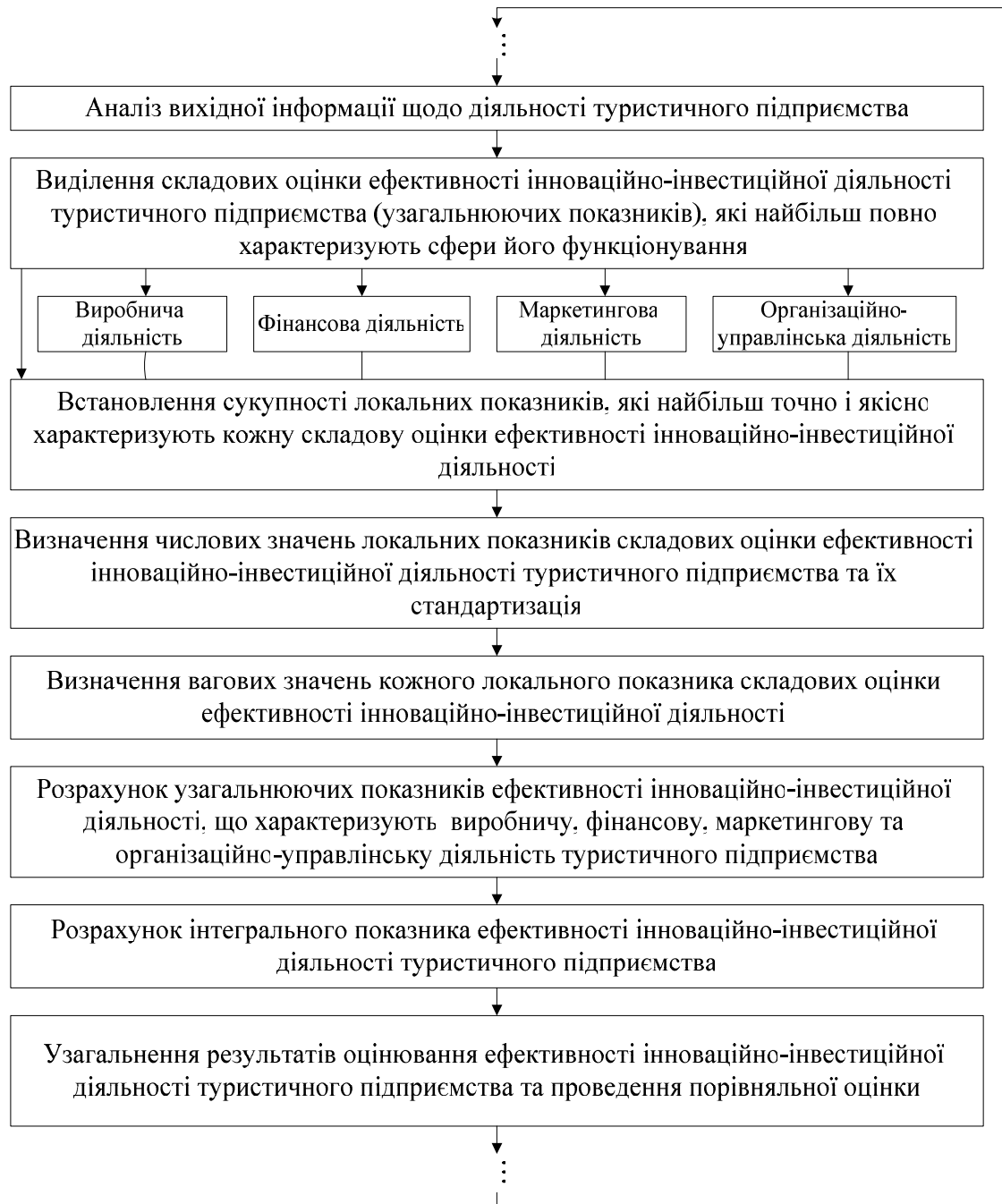

Рис. 2. Алгоритм оцінювання ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств туристичної сфери

Таким чином, може бути запропонований такий алгоритм, який найбільше відповідає підприємствам туристичної сфери:

1. На першому етапі здійснюється аналіз вихідної інформації щодо діяльності туристичного підприємства.

2. На другому етапі відбувається виділення окремих складових оцінки інноваційно-інвестиційної діяльності, що найбільш повно характеризують різні сфери його функціонування (узагальнюючих показників).

3. На третьому етапі має місце формування системи локальних показників, які найбільш точно та якісно характеризують зміст та результати кожної складової. Ці показники повинні враховувати специфічні особливості сфери надання туристичних послуг. Які саме локальні показники необхідно включити у відповідні групи узагальнюючих визначають, виходячи із особливостей діяльності підприємства, завдань і питань дослідження.

4. На четвертому етапі відбувається визначення числових значень локальних показників на підставі наявного інформаційного забезпечення і проведення їх стандартизації. Якісні показники можуть визначатись експертним методом у балах або інших одиницях виміру.

Для стандартизації даних обирається еталонний варіант або нормативне значення показника, визначається співвідношення локальних показників з еталонним варіантом або нормативним значенням та розраховуються індекси цих показників (IP_{ij}) в кожній j -ій групі узагальнюючих характеристик:

$$IP_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_{ie}}, \quad (2)$$

де IP_{ij} – співвідношення i -го показника j -ої складової з еталонним або нормативним значенням;

P_{ij} – i -ий показник j -ої складової оцінки;

P_{ie} – i -ий еталонний варіант або нормативне значення окремого показника j -ої складової оцінки;

i – порядковий номер показника.

Ця формула може бути використана, якщо фактичне значення має перевищувати нормативне. У разі якщо фактичне значення має бути нижчим за нормативне, формула має вигляд:

$$IP_{ij} = \frac{P_{ie}}{P_{ij}}. \quad (3)$$

5. Важливим методологічним питанням є кількісна оцінка ваги значущості, яка здійснюється на п'ятому етапі. Коефіцієнт вагомості кожної групи локальних показників (a_{ij}) визначається за допомогою експертно-статистичного методу: кожному із локальних показників, що належать до відповідної групи узагальнюючих, присвоюється ранг за ступенем їх значущості. Відповідно до проранжованої в порядку убутання значущості показників рівень вагомості i -го показника в j -ій групі узагальнюючих характеристик варто визначати за правилом Фішберна за формулою [9]:

$$a_{ij} = \frac{2(n - i + 1)}{(n + 1)n}, \quad (4)$$

де n – загальна кількість локальних показників в j -му узагальнюючому;

i – порядковий номер локального показника в проранжованій системі показників.

Експертами повинні виступати кваліфіковані фахівці в галузі туризму, які володіють методологічними та методичними питаннями, теорією та практикою розвитку суб'єктів туристичної діяльності.

Перевірити ступінь достовірності проведеної експертизи можна за допомогою коефіцієнта конкордації (тобто узгодженості, від фр. *concorde* – згода), який показує, наскільки думки експертів узгоджуються одна з одною, тобто належать до однієї й тієї ж генеральної

сукупності оцінок. Величина коефіцієнта конкордації може змінюватися в межах від 0 до 1, причому його рівність одиниці означає повну узгодженість думок експертів, а рівність нулю означає, що зв'язків між оцінками, які отримані від різних експертів, не існує [2].

6. На наступному етапі проводиться розрахунок узагальнюючих показників, що характеризують виробничу, фінансову, маркетингову та організаційно-управлінську діяльність підприємства (I_j), з урахуванням ваги значущості кожного локального показника:

$$I_j = \sum_{i=1}^i IP_{ij} \cdot a_{ij}, \quad (5)$$

де I_j – j -ий узагальнюючий показник ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичного підприємства;

i – кількість локальних показників в j -й групі узагальнюючого показника;

IP_{ij} – індивідуальний характеристичний індекс i -го локального показника в j -ій групі узагальнюючих;

a_{ij} – вага значущості i -го локального показника в j -ій групі узагальнюючих.

7. На основі отриманих даних обирається формула для розрахунку інтегрального показника оцінки ефективності роботи туристичного підприємства, що в загальному вигляді може бути представлено таким чином:

$$\begin{cases} I_{EID} = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^m I_j} = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^m \sum_{i=1}^i IP_{ij} \cdot a_{ij}}, \\ I_{EID} = \frac{\sum_{j=1}^m I_j}{m} = \frac{\sum_{j=1}^m \sum_{i=1}^i IP_{ij} \cdot a_{ij}}{m} \end{cases} \quad \text{або} \quad (6)$$

де m – кількість складових оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичних підприємств (у нашому випадку $m = 4$);

I_j – узагальнюючий показник, що характеризує кожен складову оцінки ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності туристичних підприємств.

Таким чином, чим більше буде розрахований інтегральний показник I_{EID} , тим вище буде ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства. Необхідно зазначити, що цей показник придатний для порівняльних оцінок та не може бути використаний як абсолютна характеристика. Він також може бути застосований у процесі оптимізації (вибору). Отже, за допомогою інтегрального показника ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності можна проводити її моніторинг, здійснювати порівняльний аналіз рівня інноваційно-інвестиційного розвитку туристичних підприємств та формувати їх рейтинги.

Висновки і пропозиції. Розроблений алгоритм розрахунку інтегрального показника ефективності функціонування туристичного підприємства в умовах впровадження інновацій дозволяє вирішити багато практичних завдань. Використання запропонованого алгоритму в практичних цілях дозволить оцінити рівень інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств туристичної сфери на основі системи локальних показників, забезпечить зниження ризиків управлінських рішень та може слугувати базою для оцінки їх ефективності; дозволить скоректувати управлінські дії і тим самим підвищити ефективність роботи підприємства. Універсальний характер цього алгоритму дозволяє змінювати номенклатуру оцінюваних показників, виходячи з інформаційних можливостей, рівня кваліфікації експертів. Такий методичний підхід дає можливість аналізувати вплив окремих видів діяльності, що забезпечують ефективність функціонування та конкурентні позиції туристичного підприємства на ринку.

Список використаних джерел

1. *Балашова Р. І.* Розвиток методів оцінки ефективності діяльності туристичних підприємств [Електронний ресурс] / Р. І. Балашова. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/index.php/ekonom/39/3543-rozvitok-metodiv-ocinki-efektivnosti-diyalnosti-turistichnix-pidpriyemstv.html>.
2. *Бешелев С. Д.* Математико-статистические методы экспертных оценок / С. Д. Бешелев, Ф. Г. Гурвич. – М. : Статистика, 1980. – 346 с.
3. *Виноградова О. В.* Оцінка ефективності інвестування в малий бізнес / О. В. Виноградова, І. М. Фабрая // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2005. – Вип. 47. – С.129-142.
4. *Волков О. І.* Економіка та організація інноваційної діяльності: підр. / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін. – К. : ЦУЛ, 2007. – 662 с.
5. *Голубєва Т. С.* Методологічні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Т. С. Голубєва, І. В. Колос // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 5. – С. 66-71.
6. *Ілляшенко С. М.* Інноваційний менеджмент : підручник / С. М. Ілляшенко. – Суми : Університетська книга, 2010. – 334 с.
7. *Онишко С. В.* Фінансове забезпечення інноваційної діяльності : навч. посіб. / С. В. Онишко, Т. В. Паєнко, К. І. Швабій. – К. : КНТ, 2008. – 256 с.
8. *Трифилова А. А.* Оценка эффективности инновационного развития предприятия / А. А. Трифилова. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 304 с.
9. *Фишберн П.* Теория полезности для принятия решений / П. Фишберн. – М. : Наука, 1978. – 352 с.

УДК 658.332.02:657.532.2

Л.В. Сахневич, ст. викладач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАХОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК

У контексті авторської формалізації стратегії забезпечення енергоефективності на підприємствах АПК визначено її домінанти та запропоновано заходи щодо вдосконалення управління у цій сфері.

Ключові слова: енергоефективність підприємств АПК, виробничі потужності, моделювання домінант, управлінська стратегія, інновації, інвестиції.

В контексте авторской формализации стратегии обеспечения энергоэффективности на предприятиях АПК определены ее доминанты и предложены мероприятия по усовершенствованию управления в данной сфере.

Ключевые слова: энергоэффективность предприятий АПК, производственные мощности, моделирование доминант, управленческая стратегия, инновации, инвестиции.

In the context of the author's formalization of strategy for energy efficiency in the agricultural enterprises its dominant are identified and measures to improve management in this field are suggested.

Key words: providing of efficiency of the use of power resources of enterprises of APK, production capacities, design of dominants, strategy of providing of efficiency of the use of power resources, innovations, investment.

Постановка проблеми. Результати аналітичного дослідження процесів забезпечення енергоефективності (ЕЕ) в агропромисловому комплексі Чернігівської області та наслідків реалізації ЕЕ програм на окремих підприємствах АПК у контексті інтенсифікації процесів сталого розвитку дозволяють констатувати: на національному рівні система державного управління ЕЕ на теперішній час фактично сформована, хоча увага цих структур в основному зосереджена на енергозбереженні. При цьому система управління енергоефективністю на підприємствах АПК Чернігівської області – це їхня цільова програма по енергозбереженню, метою якої є розроблення стратегії і першочергових заходів щодо підвищення рівня енергоефективності, спрямованих на поліпшення умов та підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємств, зменшення витрат бюджетних коштів на паливо та енергозабезпечення агропідприємств.

Виконання енергозберігаючої програми в цілому потребує розроблення дієвих фінансово-економічних механізмів, які стимулюватимуть енергоефективність, що передбачає вдосконалення системи організаційного управління споживанням енергоресурсів і підвищення ефективності їхнього використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичним підґрунтям забезпечення ефективності функціонування підприємств АПК присвячені дослідження таких учених-економістів, як: О.М. Алімова [1], О.І. Амоші [2], В.В. Микитенко [3], І.К. Чукаєвої [5] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне існуючим науковим здобуткам, слід зазначити, що недостатньо опрацьованим є механізм підвищення енергоефективності, не формалізовано його структуру з оптимальним комплексом важелів і регуляторів впливу на виробничо-господарські та організаційно-економічні процеси.

Мета статті. Метою цієї роботи є розроблення заходів щодо вдосконалення організаційної компоненти технології стратегічного управління забезпечення енергоефективності на підприємствах АПК.

Виклад основного матеріалу. До засобів дієвого регулювання суспільно-господарських відносин між виробничими ланками та структурою управління на підприємствах АПК Чернігівської області, в контексті інтенсифікації, відносяться такі: 1) розроблення і реалізація програм енергозбереження, що передбачає організацію виконання інвестиційних ЕЕ проєктів; 2) залучення до ПЕБ місцевих видів палива, вторинних, поновлюваних і нетрадиційних джерел енергії, освоєння родовищ палива (природного газу, вугілля, горючого

сланцю), що не відносяться до родовищ національного значення, з метою економії імпортованих енергоресурсів; 3) введення лімітації і нормування витрати енергоресурсів на об'єктах; 4) встановлення спільно з органами місцевого самоврядування стимулюючих енергозбереження тарифів на електро- і теплоенергію, гарячу і холодну воду, водовідведення, цін на природний газ, аудит цих цін і тарифів; 5) формування фонду енергозбереження за рахунок бюджетних і позабюджетних коштів для здійснення програм енергоефективності; 6) оснащення приладами і системами обліку і регулювання витрат ПЕР, проведення енергетичних обстежень; 7) розроблення генеральних схем енергозабезпечення виробничих об'єктів із наданням пріоритету заходам, що визначаються високою ЕЕ; 8) пропаганда передового досвіду у сфері економного і раціонального споживання ПЕР, проведення виховної та просвітницької роботи серед робітників служб щодо енергоефективності.

Відповідно до зазначеного для посилення вагомості впливу наведених стимулів щодо підвищення рівня енергоефективності пропонуємо проводити подальше реформування економіки підприємств АПК у таких напрямках: 1) заходи щодо захисту прав власності і підтримці виконання контрактів; 2) поліпшення якості економічної політики і репутації підприємств АПК; 3) вдосконалення корпоративного управління на підприємствах АПК; 4) посилення внутрішнього контролю, встановлення адекватних систем стимулювання економії виробничих ресурсів. Проте всі ці заходи носять, певним чином, загальний характер, що обумовлює необхідність розроблення ймовірно оптимального для кожного агропідприємства переліку процедур задля обмеження складу і напрямів реалізації процесів із забезпечення високої енергоефективності у зазначеній сфері економічної діяльності. Одночасно, як свідчить світовий досвід, для інтенсифікації енергозбереження підприємства АПК можуть використати і спеціальні заходи, ефективність яких тим вище, чим краще функціонують ринкові та державні інституції в межах певного регіону:

1) претендувати на субсидування енергозберігаючих інвестиційних проектів та інноваційних програм і нововведень;

2) проводити стандартизацію енергетичного устаткування і підтримувати подальший розвиток енергозберігаючих технологій в АПК.

Таким чином, формування оптимальної для цього регіону стратегії забезпечення енергоефективності на підприємствах АПК має бути невід'ємною частиною політики в цій області. Проте існуючі програми енергозбереження мають слабкі сторони, які необхідно врахувати під час розроблення стратегії забезпечення ЕЕ на підприємствах АПК. Так, у програмах не завжди кількісно визначені показники ЕЕ, яких треба досягти, програми часто не враховують перспективи розвитку ПЕР, орієнтуючись на поточну ситуацію.

Розглянемо пропоновану структуру стратегії забезпечення енергоефективності на підприємствах АПК.

1. *Метою стратегії управління процесами забезпечення ЕЕ на підприємствах АПК (СЗЕЕ) є реалізація організаційних, правових, економічних науково-технічних і технологічних умов, що забезпечують зростання енергоефективності операційної та економічної підсистем підприємства АПК за рахунок реалізації потенціалу енергозбереження.*

2. *Завдання СЗЕЕ на підприємствах АПК є такими:*

По-перше, створення економічних механізмів, стимулюючих ефективно використання енергії, за якою передбачено: 1) вдосконалення фінансових механізмів раціоналізації енергоспоживання; 2) вдосконалення системи нормування у бюджетній сфері; 3) вдосконалення правил обліку і контролю енергоспоживання; 4) вдосконалення системи енергоаудиту та моніторингу; 5) створення привабливих умов для інвестування в ЕЕ проекти агропідприємств.

По-друге, підготовка пропозицій щодо підтримки підприємств АПК у галузі енергоефективності: нормативно-правове забезпечення закладених у СЗЕЕ заходів, стандартизація енерговитрат споживачів і сертифікація ПЕР, використовуваної енергозберігаючої та енергоспоживаючої техніки. Зокрема:

а) щодо створення енергозберігаючих (енергосервісних) компаній;

б) щодо створення системи конкурсного відбору бізнес-проектів у сфері енергоефективності, що повністю або частково фінансуються з бюджетних джерел (держзамовлення на реалізацію бізнес-проектів по енергоефективності);

в) щодо поетапного здійснення інвестиційних енергофактивних проектів і заходів, спрямованих на реалізацію основних вимог НТП у споживанні і збереженні ПЕР на найближчі роки;

г) щодо розроблення механізмів залучення приватних інвестицій.

По-третє, популяризація політики енергоефективності на підприємствах АПК, за якою:

а) створення доступних баз даних, що містять інформацію про ЕЕ заходи на підприємствах АПК, технології та устаткування, нормативно-технічну і методичну документацію;

б) організація курсів підвищення кваліфікації;

в) проведення щорічних виставок і семінарів з обміну досвідом;

г) пропаганда ЕЕ в ЗМІ.

При цьому вказані пріоритети і завдання визначають перелік заходів, які необхідно здійснити у межах цільових програм забезпечення ЕЕ певного переліку агропромислових підприємств Чернігівської області.

3. *Участь суб'єктів управління, визначених у межах СЗЕЕ підприємств АПК, на етапах формування джерела й обсягів фінансування.* Зазвичай при цьому виділяють декілька (2-3) етапів реалізації СЗЕЕ підприємств АПК. Джерела фінансування інноваційних ЕЕ проектів, реалізація яких передбачена в межах сформованої СЗЕЕ підприємств АПК Чернігівської області, можна умовно розділити на дві категорії:

1) традиційні;

2) специфічні джерела фінансування інноваційних енергоефективних проектів і програм.

У межах традиційних джерел фінансування пропонуємо використати власні засоби підприємств АПК, пайове фінансування і боргове фінансування. Поряд із цим, зауважимо, що окрім традиційних джерел фінансування, можна скористатися джерелами фінансування інвестиційних проектів щодо енергоефективності.

У табл. 1 представлено основні переваги і недоліки вказаних джерел фінансування для підприємств АПК, що реалізують енергоефективні проекти.

Таблиця 1

SWOT-аналіз імовірних джерел фінансування новітніх розробок і прискореної реалізації енергоефективних проектів в агропромисловому комплексі Чернігівської області

Інструмент фінансування	Основні переваги	Основні недоліки запроваджуваних заходів і процедур
1	2	3
Власні кошти підприємств АПК		
<i>Пайове фінансування</i>		
Додаткова емісія акцій та залучення стратегічного інвестора	– можливість вигідного продажу акцій стратегічному інвесторові; – можливість передачі інвестором своєї торгової марки, управлінських технологій, технологи у сфері енергоефективності та енергозбереження, know-how і інші	– можливість розбіжності цілей інвестора з цілями компанії; – складність і надмірна витратність процедур пошуку і залучення до програм із енергоефективності стратегічного інвестора; – можливість «розмивання» паїв основних акціонерів компанії

Закінчення табл. 1

1	2	3
<i>Боргове фінансування</i>		
Залучення банківського кредиту	– збереження акціонерами повного контролю, зокрема, контролю за розподілом прибутку; – віднесення процентних платежів по кредиту на собівартість послуг підприємств АПК	– складність і тривалість процедури отримання кредиту, в першу чергу довгострокового; – висока вартість позикових коштів в Україні; – обов'язкова наявність забезпечення по кредиту
Емісія корпоративних облігацій	– можливість залучення великого обсягу коштів на тривалий термін; – спрощені процедури оформлення та надання кредитів	– організаційні складнощі і висока вартість розміщення облігацій; – можливість розміщення облігацій лише найбільшими компаніями, що мають системні ознаки до генерування процесів сталого розвитку і загальноекономічного прискорення

Зауважимо, що венчурне інвестування характеризується високими ризиками і, відповідно, високою доходністю (віддачею) на вкладений капітал. Таким чином, розглянутий спектр традиційних і специфічних джерел фінансування інноваційних енергоефективних проектів дозволяє говорити про великі можливості залучення фінансових ресурсів агропідприємств Чернігівської області.

Проте у кожному конкретному випадку для отримання грошових потоків має бути проведене ТЕО, тобто обґрунтування і передбачена послідовність реалізації енергоефективного проекту, а також ретельно оцінені всі види ризиків, що виникають під час його впровадження. У програмах щодо енергоефективності необхідно прописати очікувані кінцеві результати програм, а також процедуру контролю за реалізацією програм. Окремо можна виділити спеціалізовані джерела фінансування інноваційних проектів, у т. ч. венчурне фінансування (інвестування) – пряме вкладення грошових коштів, цінних паперів, іншого майна, що має грошову оцінку, в статутний капітал інноваційних компаній.

4. *Результати реалізації СЗЕЕ підприємств АПК.* Серед основних результатів реалізації стратегії управління забезпечення високої чи достатньої для певного агропромислового підприємства зазвичай вказують: а) поліпшення соціально-побутових умов; б) зменшення витрат бюджетних коштів на обсяги енергозабезпечення; в) скорочення / усунення витрат бюджетних дотацій на оплату використаних енергоресурсів за рахунок оснащення споживачів приладами й системами обліку і регулювання витрат енергоресурсів та інших заходів щодо енергоефективності; г) досягнення в період реалізації стратегії сумарної економії; д) зниження на цій основі національної енергоемності.

При цьому доцільним буде кількісно визначати плановані результати від реалізації регіональної стратегії забезпечення високої енергоефективності, наприклад, зниження витрат бюджетних коштів у певному розмірі, скорочення витрат бюджетних організацій у певному обсязі. Тим самим, результати конкретизуються і легше здійснювати контроль. Крім того, в СЗЕЕ підприємств АПК доцільно прописувати і конститутивно-ключові критерії досягнення поставлених цілей.

Основними критеріями досягнення поставленої мети є такі: а) питома енергоемність валового продукту підприємств АПК, тобто частка споживаних енергоресурсів. Як відомо, енергетична стратегія України передбачає зниження енергоемності ВВП на 20-30 % до 2020 р. і від 25 до 45 % до кінця 2030 р. Такі ж стратегічні орієнтири відносно ВВП повинні ставити у цільові показники будь-які підприємства АПК; б) структура енергоспоживання на підприємствах АПК.

Запропонована СЗЕЕ є багатокомпонентною, багатогранною та ефективною для функціонування агропідприємства програмою дій. Проте вона не є панацеєю від вирішення

всіх проблем, які виникають на шляху реалізації політики забезпечення високої енергоефективності агропідприємства. Тому слід чітко встановити той перелік параметрів і ви-мог, який є найбільш імовірним для досягнення. При цьому важливими є два питання: чого ми зможемо очікувати від реалізації стратегії забезпечення енергоефективності; чо-го ніколи не буде досягнуто при існуючому рівні розвитку агропідприємства на сучасно-му історичному етапі «коливання» національної економіки на межі руйнації.

Отже, за наслідками теоретичної реалізації етапів запропонованої до використання СЗЕЕ агропромислового виробництва та моделювання оптимізаційних параметрів імо-вірних до запровадження енергоефективних проектів здійснимо групування фундамен-тальних атрибутів сформованої стратегії забезпечення енергоефективності підприємст-ва АПК, тобто домінант її побудови, відповідно до якої ймовірнісною є її розроблення, а також обґрунтування заходів і процедур із нарощення їхніх сукупних можливостей щодо покращення рівня енергоефективності – зазначений перелік наведено автором і згруповано відповідно до пріоритетності визнаних завдань, що обґрунтовано місією кожного підприємства АПК (табл. 2).

Таблиця 2

Домінанти стратегії забезпечення енергоефективності агропідприємства та засобів їхнього використання під час реалізації цільових функцій управління

Зміст і визначення місії певної стратегії забезпечення ЕЕ за базовими компонентами	Засоби і механізми реалізації завдань розробленої стратегії забезпечення енергоефективності, що опрацьовано за використання оригінальної концепції
1	2
– дає визначення основних напрямів і шляхів досягнення цілей забезпечення енергоефективності, зростання та за-безпечення виживання агропідприємст-ва в довгостроковій перспективі; – є способом встановлення взаємодії певного агропідприємства із зовніш-нім середовищем функціонування	– за наслідками докладання зусиль за визначеними пріоритетами: повного освоєння наявних потужностей, модернізації виробницт-ва, мінімізація обсягів енергоспоживання, використання альтерна-тивних технологій генерування енергії та її трансформації; – імовірнісним є обґрунтування цільових орієнтирів та їхнє досяг-нення у разі реалізації стратегії забезпечення високої енергоефек-тивності за рахунок оптимізації складу та активній участі суб'єктів управління агропідприємства, визначених у межах сформованої СЗЕЕ підприємств АПК забезпечується щільний взаємозв'язок на етапах формування й добору джерел і обсягів фінансування
– формується на основі узагальненої, неповної та недостатньо точної інфо-рмації	– об'єктивність визначених цілей досягається за рахунок залу-чення до усталеного комплексу стратегічного інструментарію таких методів: а) прогнозування ресурсів і безвідмовності при непов-них/неточних даних; б) резервування наявних ресурсів для відновлення дієвості ці-льового функціоналу; в) обчислення оптимальної вірогідності досягнення високої енергоефективності та оптимальних допусків; г) аналізу функціонування агропідприємства у нестійкому еко-номічному середовищі; д) оцінювання вагомості впливу на вихідний інформаційний потік ТЕО технологічних процесів, локалізованих у ключових сферах діяльності агропромислового виробництва
– зміст СЗЕЕ уточнюється в процесі реалізації цільових завдань, чому сприяє налагоджений зворотний зв'я-зок і постійний моніторинг	– побудову системи моніторингу запропоновано здійснювати за результатами розроблення й обґрунтування аналітичних форм реалізації дієвої функції економічного регулювання енергоєко-номічних процесів на агропідприємстві, об'єктивізація кількіс-них параметрів розвитку виробничо-економічної системи до-зволяє здійснити аналіз його якісної поведінки задля форму-вання умов керованості певними програмами з енергоефектив-ності з урахуванням вагомості впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища різної природи

Закінчення табл. 2

1	2
– у зв'язку з багатоцільовим характером діяльності агропідприємства, СЗЕЕ має складну і багаторівневу внутрішню структуру	– визнано потребу у формуванні системи стратегій забезпечення енергоефективності у вигляді «стратегічного набору» забезпечення енергоефективності функціонування агропідприємства. До складу останнього включено такі механізми розроблення і реалізації: – енергетичної, екологічної, технологічної, виробничої, соціально-економічної, інвестиційно-інноваційної, наукової та кадрової стратегії, а також стратегії управління інтелектуальним капіталом виробничо-економічної системи. Таким чином, встановлено дев'ятикомпонентну ієрархію (ninescomponent strategy) стратегії забезпечення енергоефективності підприємства АПК
– є основою для розроблення оптимальних для кожного підприємства АПК стратегічних планів, проектів і програм	– визначені в СЗЕЕ цільові орієнтири розвитку агропідприємства та ймовірнісні й досяжні параметри енергоекономічних показників є системною характеристикою пріоритетних напрямів розвитку, а, отже, і розроблення та реалізації цільових програм та проектів. Зокрема, у сфері забезпечення енергоефективності, інноваційного зростання, технологічного оновлення тощо
– є інструментом між функціональної інтеграції діяльності агропідприємства до зовнішнього середовища функціонування галузі в межах Чернігівського регіону; – є основою для формування та здійснення змін у межах організаційної структури управління (ОСУ) агропідприємством, узагальненим стрижнем діяльності всіх рівнів і ланок його ОСУ; – є фактором стабілізації виробничо-господарських та операційних відносин у межах певного агропідприємства	– способом досягнення синергії функціонування агропідприємства як у межах регіональної економічної системи, так і в агропромисловій галузі Чернігівської області є: а) цілеспрямованість технологій управлінської діяльності із забезпечення щільності взаємозв'язків між суб'єктом і об'єктом управління реалізацією процесів щодо енергоефективності; б) удосконалення організаційних і комунікаційних структур управління агропідприємством із побудовою елементів, які відповідають за енергоаудит та перманентне оновлення енергоекономічних процесів; в) забезпечення екологічної рівноваги в Чернігівській області та соціальної справедливості за рахунок впровадження екологічних схем і засобів зниження техногенного навантаження на НПС
– є основним змістовним елементом визначення функцій та посадових обов'язків вищого управлінського персоналу; – дозволяє налагодити ефективну мотивацію, контролювання, облік та аналіз, виступаючи як стандарт, котрий визначає успішний розвиток підприємства АПК і результати, які визначені стратегією забезпечення його енергоефективності	г) проектування такої архітектури ОСУ агропідприємства, яка б під час її експериментальної перевірки дозволяла отримати проектну ефективність функціонування при зменшенні логістичних та технологічних зв'язків у її межах. Відповідно до сформованої форми ОСУ певного (одного з суми) агропідприємства та побудованої комунікаційної структури обґрунтовується певний перелік функцій суб'єктів управління в контексті забезпечення високої енергоефективності функціонування на засадах реалізації базових положень оригінальної стратегії забезпечення енергоефективності. При цьому за результатами реалізації першого етапу сформованої стратегії забезпечення енергоефективності уточнюється зміст заходів задля вдосконалення системи мотивації, зокрема: а) поліпшення соціально-побутових умов; б) зниження витрат бюджетних коштів на процеси забезпечення високої енергоефективності; в) скорочення витрат за рахунок оснащення прогресивними приладами і системами обліку; г) досягнення визначених на першому етапі формування та реалізації стратегії забезпечення енергоефективності обсягів економії енергоресурсів при збільшенні обсягів випуску агропромислової продукції певним підприємством АПК

Джерело: сформовано та обґрунтовано автором.

Як бачимо із наведених міркувань та переліку пріоритетних заходів щодо енергоефективності, необхідно, у першу чергу: перманентно коригувати зміст програм щодо

енергоефективності певного підприємства АПК та усувати переки́с, який є ймовірним під час впровадження зазначених процесів, у бік нагромадження витрат, які допускати-ме транспортний комплекс і генерувальні компанії (а це не менше, ніж 15-20 %). Зазначені виміри на цей час істотно відстають від зростання реальних доходів підприємств АПК. При цьому слід враховувати у змісті стратегії забезпечення енергоефективності і можливе зростання витрат на паливо- та енергозабезпечення.

Таким чином, реалізація пропонованих до використання заходів у межах СЗЕЕ, опрацьованих для досліджуваної сукупності підприємств АПК, матимуть суттєвий позитивний вплив на розвиток усього агропромислового сектору Чернігівської області.

Підкреслимо також, що природні ресурси, які, як завжди, були загальними або «суспільним товаром» і без обмеження залучалися до виробничих процесів, на сьогодні починають відігравати ключову роль як «економічні товари». Тому їхнє врахування в процесі ухвалення рішення про розподіл ресурсів між сегментами економічної діяльності Чернігівського регіону вимагає використання нових підходів до забезпечення – у тому числі і досягнення ефекту алокаційної ефективності використання енергетичних та інших видів ресурсів.

Використання усталених методичних підходів до оцінювання параметрів енергоефективності та пропонованих у дослідженні методів ідентифікації інноваційного потенціалу підприємства АПК у контексті виконання програми і місії означеної стратегії дозволяють констатувати наступне за п'ятьма етапами реалізації прогнозно-аналітичних процедур із обчислення параметрів енергоефективності:

1) обсяг споживання палива підприємствами АПК у 2013 році у разі підтримання поточних тенденцій у сфері забезпечення енергоефективності становитиме 9895,3 тис. т у. п. або 6931 млн кг н. е. У разі реалізації оптимальної для Чернігівської області стратегії забезпечення енергоефективності підприємств АПК, що розроблена і запропонована, можна стверджувати, що обсяги споживання енергоресурсів становитимуть на рівні 7278,1 тис. т у. п. – або, 5123 млн кг н. е.

2) для Чернігівської області необхідно врахувати електричну енергію, що вироблена поточними потужностями на ГЕС та АЕС. Відповідно до інформації, що представлена Міністерством енергетики та вугільної промисловості України, обсяги виробництва електроенергії ГЕС та АЕС становили у 2010 р. – 44903 млн кВт*год, у 2011 р. – 41526 млн кВт*год, тоді у 2013 р. вони будуть дорівнювати – 43215 млн кВт*год (прогнозне значення).

3) для ГЕС отримаємо такі обсяги генерування електроенергії: для 2010 року 434095,3 т у. п.; для 2011 року – 4123145,7 т у. п., для 2013 р. – 434390,49 т у. п. Тобто це становить 434,9 тис. т у. п. або 0,31 млн кг н. е.

4) Оскільки розраховуються значення енергоємності для трьох попередніх років (2010-2012 рр.), то необхідно, в першу чергу, забезпечити співставність значень ВРП із параметрами енергоефективності.

При тому, що ми визнали базовим роком – 2010 р., можна за результатами аналізу державної статистичної звітності (ці показники постійно доступні на офіційному веб-сайті Державної служби статистики України [4]) встановити обсяги ВРП у фактичних цінах для 2013 року.

5) Для 2012 року валове споживання палива буде становити 10540327 т у. п. або $10540 / 1,42 = 7422,54$ млн кг н. е.

Звідси, можна, порівнюючи отримані кількісні виміри та значення з прогнозними параметрами, отримати такий висновок: підприємства АПК Чернігівської області нині не можуть досягнути цільових орієнтирів, які визначені основними завданнями державною програмою підвищення енергоефективності (нею встановлено ймовірність досяг-

нення макроекономічного показника валового регіонального продукту на рівні від 42871 млн грн до 47355 млн грн – тобто, від 5358,88 у. о. до 5919,38 у. о.).

Таким чином, можна стверджувати, що впровадження «екологічно обумовленого підходу» або «облік цінності природних ресурсів» у системі сталого розвитку агропромислових підприємств Чернігівщини пов'язане із вичерпністю ключових ресурсів держави і безповоротністю деяких негативних антропогенних дій на довкілля. Розвиток різних секторів економіки Чернігівського регіону обумовлюється необхідністю вирішення все більш і більш складних проблем задля забезпечення достатнього рівня енергоефективності та соціальної й екологічної безпеки регіональної економічної системи, що стали наслідком нового природного й економічного клімату.

Потреба досягати належної рівноваги між економічною оптимізацією реального сектору, соціальною прийнятністю і життєздатністю екосистеми в контексті перспектив сталого розвитку вимагає:

- 1) застосування спеціальних аналітичних інструментів моделювання;
- 2) інтенсифікації розвитку агропромислового комплексу в цілому та підприємств АПК, які функціонують у межах Чернігівської області;
- 3) розроблення політики енергоефективності, що враховує і вимоги до якості та рівня життя населення Чернігівщини, і результативності функціонування підприємств, і забезпечення екологічної рівноваги в НПС регіону.

Звідси нами визначено:

1) у прогностичному періоді темпи приросту енергоспоживання будуть корелюватися з відповідними темпами приросту виробничої діяльності (показник економії розраховано відповідно до визначеного складу заходів з енергоефективності на підприємствах АПК Чернігівської області);

2) потреба у зміні структури і функцій організаційно-економічного та комунікаційного управління на агропідприємствах Чернігівської області обумовлена сучасним станом ОВЗ і розробленістю прогресивних технологій, які є доцільними для запровадження.

Запропоновану реалізацію СЗЕЕ на підприємствах АПК варто здійснювати синхронно з розробкою і вдосконаленням фінансово-економічних механізмів, стимулюючих енергозбереження, вдосконалення системи організаційного управління енергоспоживанням і підвищенням ефективності її функціонування, що базується на результатах добору найбільш результативних проектів із енергоефективності та оптимізації етапів реалізації оптимальної для АПК Чернігівської області стратегії забезпечення енергоефективності агропідприємств.

Зазначимо, що в умовах високої невизначеності необхідно зважити різні альтернативи і рекомендувати певні стратегічні важелі впливу відповідно до місцевих економічних і соціально-політичних домінант.

Висновки і пропозиції. В умовах високої невизначеності необхідно зважити різні альтернативи і рекомендувати певні стратегічні важелі впливу відповідно до місцевих економічних і соціально-політичних домінант. Вирішення цих проблем не лише вимагає залучення нових потужностей енергетики, але й за визначенням означає, що для виконання цілей сталого розвитку мають бути об'єднані зусилля різних секторів діяльності: науки, виробництва і споживача. Тому ніяка одинична дія або програма з удосконалення енергетичної та виробничо-економічної системи не зможуть вирішити усієї проблеми задля захисту соціальних параметрів розвитку і природного простору без оптимізації системи державного управління. Виходом із цього положення можуть стати лише взаємопов'язані дії, що поетапно впроваджуються впродовж певного періоду, наприклад, до 2020 р. Оскільки кінцева мета стратегії забезпечення енергоефективності має полягати в тому, щоб ідентифікувати, проектувати і системно просувати наявні місцеві, регіональні

та національні технології, повністю освоювати генерувальні потужності задля забезпечення збалансованого функціонування і підтримки сталого розвитку агропідприємств у контексті забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Список використаних джерел

1. *Алимов О. М.* Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку / О. М. Алимов, В. В. Микитенко // Продуктивні сили України : науково-теоретичний економічний журнал. – К. : РВПС НАН України, 2006. – № 1. – С. 135-151.
2. *Амоша О. І.* Інноваційний шлях розвитку України: проблеми та розв'язки / О. І. Амоша // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 28-32.
3. *Микитенко В. В.* Енергоефективність промислового виробництва: пріоритети та шляхи забезпечення / В. В. Микитенко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. пр. Вип. 11. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 74-81.
4. *Статистична інформація* [Електронний ресурс] / Державна служба статистики у Чернігівській області. – Режим доступу : <http://www.chernigivstat.gov.ua/>.
5. *Чукаєва І. К.* Енергозабезпечення України та оцінка впливу на розвиток економічного простору / І. К. Чукаєва // Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні дослідження : зб. наук. пр. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 182-190.

УДК [334.012.61-022.51:338.46](477)

В.В. Мороз, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

РОЛЬ СФЕРИ ПОСЛУГ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто вагомість сфери послуг як продуктивно-перспективної галузі в національній економіці України, її роль у формуванні постіндустріального економічно стабільного суспільства.

Ключові слова: сфера послуг, сервісні підприємства, постіндустріальне суспільство, нематеріальне виробництво, стандарти обслуговування.

В статье рассмотрено значимость сферы услуг как продуктивно-перспективной отрасли в национальной экономике Украины, ее роль в формировании постиндустриального экономически стабильного общества.

Ключевые слова: сфера услуг, сервисные предприятия, постиндустриальное общество, нематериальное производство, стандарты обслуживания.

Ponderability of service business, as productively-perspective sector in the national economy of Ukraine, and the role in forming of post-industrial economic stable society is considered in the article.

Key words: service sector, service companies, postindustrial society, immaterial production, service standards.

Постановка проблеми. Сфера послуг являє собою сукупність галузей, підгалузей і видів діяльності, функціональне призначення яких у системі суспільного виробництва виражається у виробництві та реалізації послуг і духовних благ для населення. Сьогодні розвиток сервісної індустрії ми можемо спостерігати на кожному кроці: пасажирські перевезення, банківські послуги, парки атракціонів, готелі, перукарні, страхові компанії, телефонний зв'язок, кінотеатри, ресторани та багато іншого.

Останні десятиліття характеризуються збільшенням ролі сфери послуг малих підприємств у світовій економіці. Розширюється спектр пропонованих послуг, спостерігається зростання числа зайнятих у цій сфері. У розвинутих країнах сфера послуг за значущістю посідає головне місце в національній економіці, про що свідчить динаміка середньорічних темпів приросту валового внутрішнього продукту в невиробничій сфері. У світовій економіці також спостерігається постійне збільшення обсягів експортно-імпортних операцій у сфері послуг. Така динаміка цілком відповідає тенденції глобалізації світової економічної системи і сучасними науковцями розцінюється як ознака формування нового типу економіки, характерного для етапу постіндустріального розвитку.

В Україні загальною проблемою є недооцінювання важливої ролі сфери послуг малих підприємств у процесі становлення і розвитку нового економічно стабільного суспільства вільно конкуруючого на міжнародному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідивши публікації, що стосуються визнання ролі та вирішення проблем розвитку вітчизняної сфери послуг, можна відзначити, що донедавна діяльність у невиробничій сфері взагалі була поза увагою як науковців, так і владних економічних структур. Але реформування і перехід економіки країни до ринкових методів господарювання сприяли комерціалізації сфери послуг, що стимулювало стрімкий її розвиток і привабило до цієї сфери підприємців малого та середнього бізнесу.

На сьогодні день існує незначна кількість комплексних досліджень та публікацій щодо проблем та перспектив розвитку сфери послуг України. З них, як основні, можна виділити: серед вітчизняних авторів – посібник за редакцією В.В. Апорія [5]; праці О.В. Пашука [7]; О. Решетняк [8]; В.І. Куценка і Г.І. Трілленбурга [3]. Заслужують на увагу також російські та інші зарубіжні автори – В.Е. Гордіна і М.Д. Сущинську [1]; Т.Д. Бушменко [10]; Л. Демидову [2]; С. Loveloc [4]; С. Gronroos [11]; R. Norman [12], праці яких направлені на розробку ефективної системи сервіс-менеджменту. З огляду на незначну кількість наукових досліджень у сфері сервісної діяльності можна стверджувати про недостатній рівень розробленості проблем сфери послуг малого підприємництва.

Мета дослідження. Обґрунтування провідної ролі сфери послуг малих підприємств у формуванні ВВП, забезпеченні економічної стабільності та конкурентоспроможної позиції України на світовому ринку послуг.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до теорії Д. Белла, існує три стадії економічного розвитку суспільства – доіндустріальна, індустріальна і постіндустріальна. Зародження постіндустріального суспільства характеризується домінуванням у робочій силі професійного й технічного класу замість промислового пролетаріату. При цьому перехід від індустріального до постіндустріального суспільства має кілька етапів: перший – розвиток промисловості припускає експансію транспорту й суспільних служб як послуг, пов'язаних з рухом товарів; другий – зростання сфери розподілу (оптової й роздрібною торгівлі), фінансового сектору, операцій з нерухомістю і страхуванням в умовах масового споживання благ; на третьому етапі зростання національного доходу супроводжується збільшенням у населення частки витрат на придбання предметів розкоші, на відпочинок і споживання інших послуг [4].

Зазначені передумови переходу на новий етап розвитку економіки та суспільства загалом яскраво характеризують нинішні зміни в невиробничій сфері.

Слід зазначити, що в умовах постіндустріального суспільства особливостями сфери послуг є: високий динамізм, територіальна сегментація й локальний характер, висока швидкість обороту капіталу внаслідок короткого виробничого циклу, їхня висока чутливість до ринкової кон'юнктури у зв'язку з неможливістю транспортування і складування послуги, індивідуальність і нестандартність надаваних послуг, висока диференціація продукту в одній галузі, неоднозначна оцінка інформації виробником і споживачем.

Оцінюючи розвиток сфери послуг двох останніх десятиліть у світовому масштабі, можна відзначити, що визначальними факторами є науково-технічна революція та структурно-технологічна перебудова матеріального виробництва. Так, науково-технічна революція стимулює вихід на ринок широкого спектра нових послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями, комп'ютеризацією, новими способами комунікацій. У зв'язку з цим розвиток послуг стимулює проведення в багатьох країнах процесів приватизації і реструктуризації сервісної діяльності (транспорту, телекомунікацій, фінансових і страхових послуг). Крім цього, науково-технічний прогрес знімає бар'єри при передачі послуг на відстані, надаючи їм міжнародний характер [2].

Також серед причин, що пояснюють швидкий розвиток сфери послуг, можна виділити перетікання працюючих із виробничої сфери у сферу послуг внаслідок автоматизації промисловості, зростання доходів на душу населення; розширення міжнародної торгівлі; збільшення спектра пропонованих послуг.

В нинішніх умовах господарювання сфера послуг є, мабуть, єдиним сектором економіки, що в умовах структурної кризи нарощує обсяги виробництва. Діаграма на рисунку наглядно показує як змінилась динаміка обсягу реалізованих послуг за останні роки.

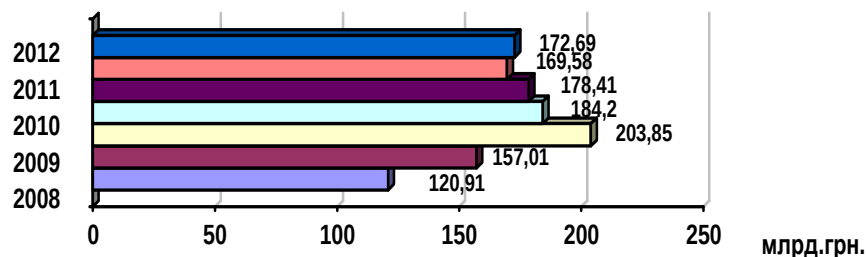

Рис. Динаміка обсягів реалізованих послуг за 2006-2012 рр.

Джерело: за даними Державного комітету статистики України.

Динаміка обсягу реалізованих послуг має тенденцію зростання, незважаючи на певне зниження обсягу в 2009 р. у порівнянні з 2008 р. на 9,7 %, що є наслідком негативного впливу світової економічної кризи, але уже за перше півріччя 2010 р. невиробничою сферою було реалізовано 111,1 млрд. грн послуг. Проте на кінець 2010 та 2011 рр. спостерігається незначний спад, а вже у 2012 році обсяг реалізованих послуг становив 172,69 млрд. грн, що показує тенденцію до зростання.

Загалом, для сучасної структури ВВП України по галузях характерний стабільний розвиток сфери послуг малих підприємств, що нині сягає 45 % і забезпечує робочі місця 55 % зайнятих у господарстві країни людей. Найбільшими секторами сфери послуг в Україні є торгівля та ремонт автомобілів, транспорт та зв'язок, фінанси і кредит. Наростаючими темпами розвиваються туристичний сектор (у т. ч. готельне господарство), побутові послуги, послуги швидкого харчування, ремонтно-будівельні послуги та сектор послуг, пов'язаний з розважальними і видовищними заходами.

Разом з тим розвиток сфери послуг малого підприємництва в Україні зазнає постійного впливу як позитивних, так і негативних чинників. Серед негативних головними є: невисокий рівень конкуренції між підприємствами сфери послуг; слабе реагування державних сервісних підприємств на мінливі умови ринку; недосконалість нормативно-правової бази, що регламентує діяльність підприємств сфери обслуговування та ін. До позитивних чинників можна віднести значне збільшення кількості сервісних підприємств; появу на вітчизняному ринку іноземних конкурентів, що мають досвід організації сервісної діяльності у своїх країнах; розвиток малого і середнього бізнесу тощо.

Відзначимо, що досі існує проблема визнання виробництва послуг продуктивною працею. У західних країнах послуги переважно враховуються в складі ВВП і становлять один з головних пріоритетів державної економічної політики. У нашій же країні склалося інше ставлення до сфери обслуговування. Тільки незначна частина послуг у галузях будівництва, транспорту, зв'язку, у сфері обслуговування матеріального виробництва включалася до складу ВВП. Переважна ж частина послуг: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, охорона здоров'я, освіта, фізкультура і спорт, культура і мистецтво, наука і багато інших – належала до невиробничої сфери. За діючою й дотепер методологією обліку результати діяльності невиробничої сфери не враховуються в національному доході і фінансуються з державного бюджету за залишковим принципом. Проте ми поступово переходимо на міжнародну систему рахунків, змінюються також джерела фінансування, але розраховувати на те, що сфера послуг найближчим часом стане пріоритетною для держави, не доводиться. Для успішного розвитку цієї галузі сьогодні сприятливим було б спрощення процедури реєстрації та ліцензування, ведення економічної звітності, кредитування.

Якщо послуга є результатом корисної діяльності, що змінює стан особи або товару, то в умовах ринкової економіки цей результат, безумовно, є товаром, він має і цінову вартість, і корисність. Але це товар специфічний, що має характеристики, які відрізняють послуги від товарів матеріальних.

Так, послуги, на відміну від інших товарів, виробляються і споживаються в основному одночасно, внаслідок чого виникає багато особливостей у їх виробництві. По-перше, послуги не підлягають збереженню, що дозволяє виробникам зводити свій оборотний капітал до мінімуму, тому що витрати на утримання складських приміщень, зберігання, охорону, закупівлю сировини тощо практично відсутні. По-друге, на ринку послуг набагато гостріше постає проблема регулювання попиту і пропозиції, ніж на ринку інших товарів, тому що багато операцій у торгівлі пов'язані з торговельним посередництвом і можливостями попереднього, завчасного виробництва і збереження товарів. По-третє, у багатьох випадках продаж послуг потребує підвищеної мобільності від продавця і покупця через те, що багато послуг базуються на безпосередньому контакті виробників і споживачів. Наприклад, вихід на ринки послуг інших регіонів потребує створення в цих регіонах філій виробника послуг.

У силу своєї природи послуги не мають гарантованих стандартів якості. Інакше кажучи, послугам властивий високий ступінь невизначеності. Ця обставина ставить споживача послуг у невідгдане положення тому, що результат послуги, її корисний ефект він зможе оцінити лише після її надання; а виробникам у цих умовах складно здійснювати просування послуг.

Саме в силу своєї невизначеності або мінливості, сфера послуг потребує державного регулювання більшою мірою, ніж ринки інших товарів. Найчастіше державне втручання у функціонування ринку послуг викликається не тільки економічними, але й політичними та соціальними причинами. Наприклад, встановлення контролю або домінування будь-яких підприємницьких структур у таких сегментах ринку послуг, як банківська справа, інформація і телекомунікації тощо, може становити реальну загрозу національному суверенітету і безпеці країни. Тому практично у всіх країнах розробляються заходи для державного регулювання сфери послуг і встановлення певних стандартів, що регламентують зміст послуг та якість їх надання. Особливо важливі ці стандарти в таких секторах сфери послуг, як охорона здоров'я, освіта, телекомунікації, діяльність фінансових посередників на фондовому і кредитному ринках тощо.

Стандарт обслуговування встановлює формальні критерії, за якими оцінюють рівень обслуговування клієнтів і професійну діяльність працівників фірми. Нині більшість вітчизняних сервісних підприємств уже засвоїли основні правила обслуговування клієнтів, які лежать в основі стандартів, це: максимальна увага до клієнтів; висока якість комплексу послуг; постійне підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня спеціалістів та обслуговуючого персоналу; грамотне та оперативне застосування форм і методів паблік рилейшинз з метою підвищення популярності в суспільстві.

Висновки. З викладеного вище матеріалу можна зробити висновок, що суттєве розширення номенклатури послуг і стрімке нарощування обсягів реалізації підтверджує перспективність цієї галузі. А світовий досвід, в свою чергу, доводить, що діяльність у сфері обслуговування може бути продуктивною і стимулювати підвищення ефективності національного господарства, але лише за умови активної підтримки державою її розвитку.

Тому особливо важливим питанням залишається визначення оптимальної законодавчої бази, яка б забезпечила ефективний розвиток комерційного підприємництва на ринку послуг і національної економіки загалом. Політика держави у сфері послуг повинна забезпечити умови для вільної конкуренції та відкрити простір для технічного і технологічного прогресу. Вона повинна стати ефективною передумовою гнучкої адаптації суб'єктів бізнесу на ринку послуг до мінливого конкурентного середовища.

Список використаних джерел

1. Гордин В. Э. Менеджмент в сфере услуг : учебник / В. Э. Гордин, М. Д. Сущинская. – СПб. : Бизнес-пресса, 2007. – 271 с.
2. Демидова Л. С. Сфера услуг в постиндустриальной экономике / Л. С. Демидова // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 2. – С. 23-28.
3. Куценко В. І. Менеджмент сфери послуг / В. І. Куценко, Г. І. Трілленберг ; НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2007. – 459 с.
4. Лавлок К. Маркетинг послуг: персонал, технологи, стратегии / К. Лавлок. – М. : Вильямс, 2005. – 1008 с.
5. Організація і технологія надання послуг : навч. посіб. / В. В. Апопій, І. І. Олексін, Н. О. Шутовська, Т. В. Футало ; за ред. В. В. Апопія. – К. : Академія, 2006. – 312 с.
6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
7. Пащук О. В. Маркетинг послуг: стратегічний підхід : навч. посіб. / О. В. Пащук. – К. : Професіонал, 2008. – 560 с.
8. Решетняк О. Сучасні методи управління підприємством сфери послуг / О. Решетняк. – Х. : Фактор, 2008. – 544 с.
9. Сфера обслуговування в Україні: нормативні документи : збірник основних законодавчих актів / упор. О. М. Роїна. – К. : КНТ, 2007. – 457 с.
10. Сфера услуг: менеджмент : учебное пособие / под ред. Т. Д. Бурменко. – М. : КНОРУС, 2007. – 416 с.
11. Gronroos C. Service management and marketing. West Sussex, 2010.
12. Service management. Strategy and leadership in Service Business / Ed. R. Norman. – N.Y., 2010.

УДК 338.439.02

О.О. Зеленська, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

С.М. Зеленський, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

СИСТЕМА ЧИННИКІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ РІЗНОГО РАНГУ

У статті визначено систему факторів та проаналізовано їх вплив на продовольчу безпеку територій різного рангу з урахуванням специфіки розвитку продовольчого комплексу України та особливостей формування її продовольчого ринку в сучасних умовах агроглобалізації.

Ключові слова: об'єктивні, суб'єктивні, внутрішні, зовнішні, природні, економічні, соціальні, політичні, екологічні фактори.

В статье определена система факторов и проанализировано их влияние на продовольственную безопасность территорий разного уровня с учетом специфики развития продовольственного комплекса Украины и особенностей формирования ее продовольственного рынка в современных условиях агроглобализации.

Ключевые слова: объективные, субъективные, внутренние, внешние, природные, экономические, социальные, политические, экологические факторы.

The article outlines the system factors and their influence on food security areas of different rank-specific development of the food industry of Ukraine and features of the formation of its food market in today's in the global economy were grounded.

Key words: objective, subjective, internal, external, natural, economic, social, political and environmental factors.

Постановка проблеми. Пізнання сучасних тенденцій розвитку агросфери та механізмів забезпечення продовольчої безпеки видається нам неможливим без ґрунтового аналізу системи факторів, що їх визначають. Чинники, які впливають на формування системи продовольчої безпеки, тісно взаємопов'язані між собою. Така взаємозалежність, як правило, зумовлює мультиплікативний ефект. Наприклад, низький рівень розвитку виробничої інфраструктури продовольчого комплексу регіону зумовлює значні втрати і погіршення якості вже виробленої продукції, стримує розширення обсягів сільськогосподарського виробництва у перспективі, спричиняє зниження рівня інвестиційної привабливості агропродовольчої системи регіону, провокує міграційні процеси на селі і т. д.

Слід відзначити, що пріоритетність чинників з плином часу змінюється. Наразі провідну роль у формуванні системи продовольчої безпеки здебільшого відіграють ті фактори, які відповідають сучасним тенденціям суспільних та соціально-економічних трансформацій (науково-технічний прогрес, якість робочої сили, активізація економічної діяльності, інноваційність структури продовольчого виробництва тощо) і не відображають класичні матеріальні та людські фактори виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем продовольчої безпеки різних ієрархічних рангів, у т. ч. факторів, які на неї впливають, присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Є. Аронова, С.Г. Афанасьєва, С.С. Бекєнова, З. Біктімирової, О. Бородіної, П.Т. Бурдукова, П. Гайдучького, А. Гальчинського, В.М. Гейця, О.І. Гойчук, В.Г. Гусакова, М.Я. Дем'яненка, З.М. Ільїної, С.М. Кваші, В.М. Клочка Є.В. Ковальова, Д.Ф. Крисанова, В. Месель-Веселяка, Л.В. Молдаван, М.С. Оглуздіна, О.Д. Орлова, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Г.О. Севрюкової, І.Г. Ушачова, Е. Холт-Хіменеса, О.В. Чернової, О.М. Шпичака, О.В. Шубравської, В. Юрчишина та ін.

Серед вищезазначених науковців найбільш ґрунтовні напрацювання у вивченні факторів формування продовольчої безпеки на різних ієрархічних рівнях, на нашу думку, має З.М. Ільїна [2; 4]. У найбільш загальному вигляді всю сукупність чинників продовольчої безпеки вона поділяє на зовнішні та внутрішні. Критерієм такого поділу виступає можливість безпосереднього контролю з боку суб'єктів певного рівня (міжнародного, субрегіонального, державного, місцевого і т. д.) продовольчої безпеки.

У свою чергу, внутрішні фактори нею поділено на дві групи: стабілізаційні та деструктивні.

Перша група включає:

- створення сучасної нормативно-правової бази, що дозволяє нормалізувати функціонування соціально орієнтованої економічної системи;
- розроблення механізму ціноутворення і створення паритетної системи цін на продовольчу сировину й товари, що споживаються аграрною сферою;
- обмеження ввезення в країну тих видів імпоротної сировини та продовольства, аналогі яких виробляються або можуть вироблятися вітчизняними товаровиробниками;
- постійне зростання рівня доходів та матеріального забезпечення населення;
- сталий розвиток вітчизняного продовольчого виробництва на основі підвищення інноваційної активності агропромислового комплексу;
- розроблення нововведень, впровадження досягнень НТП в аграрну сферу;
- обґрунтування і впровадження стратегії єдиної товарної політики; формування ефективних каналів руху товарів; розвиток виробничо-торгівельних структур та інфраструктури ринку;
- посилення інтеграційних процесів між сільськогосподарськими, переробними підприємствами та об'єктами ринкової інфраструктури;
- планування і прогнозування діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчого сектору на економічних принципах;
- квотування експорту дефіцитних видів продовольства і сировини;
- підвищення рівня якості харчової продукції з постійним наближенням її показників до світових стандартів;
- забезпечення достовірності інформації, облік і контроль за ефективністю використання виробничих ресурсів, за якісними та ціновими параметрами готової продукції, створення та впровадження сучасних інформаційних систем.

До другої віднесено:

- нестабільну нормативно-правову базу, що регламентує виробничо-господарську діяльність у країні, а також слабку інформаційну базу, котра не дозволяє об'єктивно оцінити резерви та можливості різних галузей економіки;
- недосконалий механізм ціноутворення і як наслідок – диспаритет цін на сировину, засоби виробництва, готову продукцію та послуги в різних сферах соціально-економічного комплексу;
- високий ступінь насичення вітчизняного продовольчого ринку імпортною продукцією;
- низький рівень життя населення та сукупний попит на продовольчі товари;
- перевищення темпів зростання цін на товари та послуги над ростом рівня доходів населення;
- недостатній рівень нововведень у сфері матеріального виробництва;
- нерозвиненість ринкової інфраструктури;
- неефективність податкової, митної, кредитної, валютно-грошової, інноваційно-інвестиційної і т. д. політики та відсутність можливості використання державою дієвих інструментів регулювання продовольчого ринку;
- практичну відсутність планування та прогнозування розвитку сфери матеріального виробництва, зокрема агропромислового комплексу та продовольчого ринку;
- низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної сировини та продовольства на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- вкрай недосконалий і неефективний систему обліку та контролю використання ресурсів суб'єктами господарювання різноманітних сфер;

– слабку інформаційну базу, що не дозволяє правильно оцінити резерви сировини та продовольства [4, с. 60-61].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При відносній простоті існуючих підходів до групування факторів продовольчої безпеки, у них є і чимало суперечностей. Зокрема, на нашу думку, виділення деструктивних і стабілізаційних факторів формування продовольчої безпеки доцільне лише стосовно групи суб'єктивних чинників. Отже, застосування такого групування відносно об'єктивних факторів (практично незмінних у короткостроковій перспективі та малозалежних від впливу людини) є недостатньо обґрунтованим.

Окрім того, як уже відзначалося, сучасні виклики розвитку агросфери кардинально змінили усталену раніше систему пріоритетності чинників формування продовольчої безпеки. З огляду на вищевикладені міркування, подальше дослідження системи чинників продовольчої безпеки територій різного рангу є актуальним і своєчасним.

Мета статті. Метою цієї статті є розроблення багатокритеріальної класифікації чинників продовольчої безпеки та визначення напрямів їх впливу на функціонування цієї системи в сучасних економічних і геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи наукові дослідження з вивчення проблематики продовольчої безпеки та факторів її формування, можна запропонувати таку класифікацію чинників продовольчої безпеки (рис.).

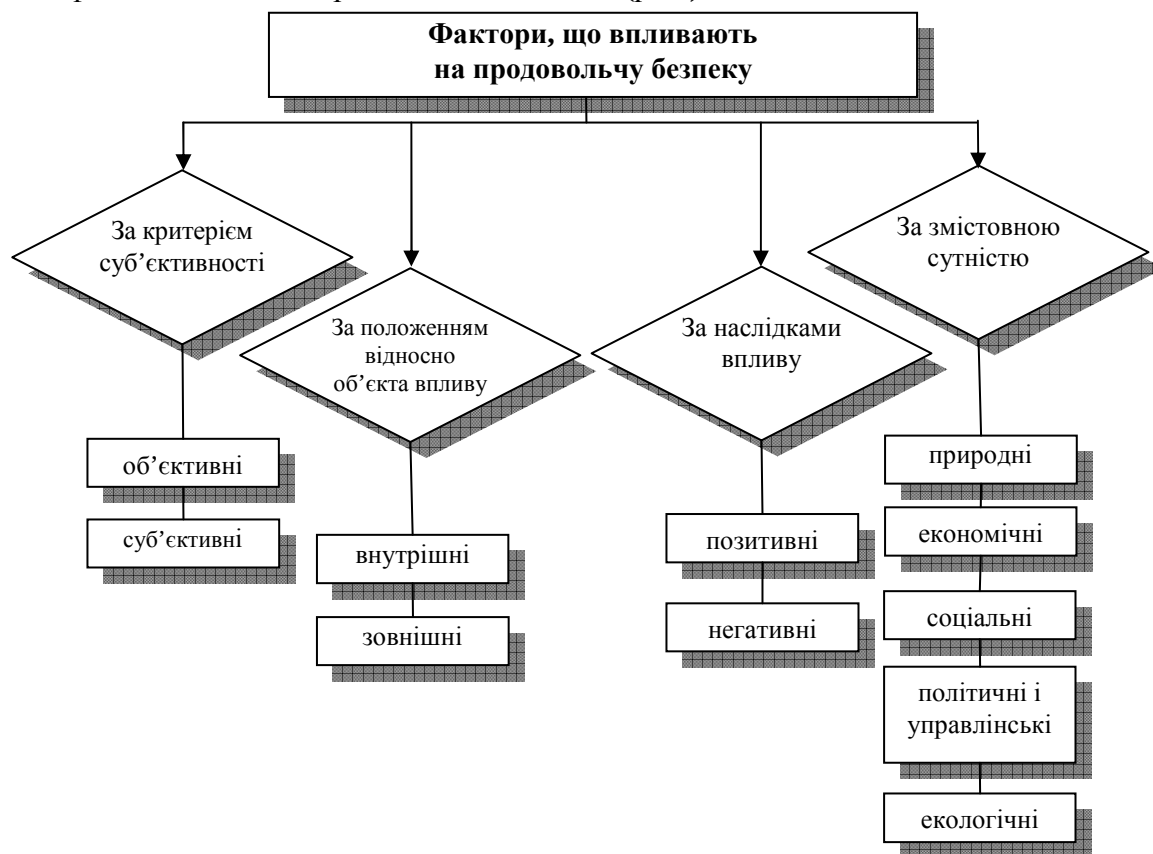

Рис. Класифікація факторів продовольчої безпеки

1. За критерієм суб'єктивності: об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні фактори продовольчої безпеки ми розглядаємо як такі, що є даністю цієї системи. Їх наявність чи відсутність, ступінь сприятливості і т. д. не залежать від бажань і можливостей керуючих систем. Вони, здебільшого, є практично незмінними в короткостроковому періоді й малодинамічними в довготривалій перспективі. Отже, на

них важко впливати, але враховувати при побудові системи продовольчого забезпечення треба обов'язково.

Суб'єктивні чинники – навпаки, формуються, переважно, під впливом людського фактора, вони є досить динамічними і можуть порівняно легко трансформуватися з плином часу і залежно від волі та можливостей управлінської системи, а також відповідного фінансового забезпечення.

Звичайно, поділ факторів продовольчої безпеки на об'єктивні і суб'єктивні є обгрунтованим лише до певної межі і досить умовним, особливо у сучасному світі (наприклад, новітні досягнення НТП в агросфері здатні певною мірою нівелювати несприятливий вплив об'єктивних факторів або обумовлювати їх зміни в бажаному напрямку). Крім того, один і той же фактор, вплив якого розглядатиметься стосовно систем продовольчої безпеки різного ієрархічного рівня в одному випадку належатиме до групи об'єктивних, в іншому – до суб'єктивних факторів (так, політична ситуація в країні – фактор об'єктивний для системи продовольчої безпеки регіонального рівня і суб'єктивний стосовно її національного рівня).

2. За положенням відносно об'єкта впливу: зовнішні та внутрішні.

Зовнішні фактори в контексті цього дослідження розглядаються нами, передусім, як умови глобального характеру, дія яких обумовлена загальносвітовими тенденціями (під час вивчення системи продовольчої безпеки національного рівня) або параметрами загальнодержавного розвитку продовольчих систем (для дослідження продовольчої безпеки регіону). При цьому зовнішні фактори щодо забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні (системи нижчого ієрархічного рангу) одночасно виступають внутрішніми факторами формування системи національної продовольчої безпеки (системи вищого рангу).

Разом із тим, зовнішні фактори системи продовольчої безпеки певного ієрархічного рівня визначають більше загальну проблематику її забезпечення на цьому рівні; внутрішні – конкретні форми їх впливу на формування різних рівнів продовольчої безпеки.

3. За наслідками впливу: позитивні та негативні.

Оскільки різні фактори можуть справляти як позитивний, так і негативний вплив на систему продовольчої безпеки з позиції досягнення її мети, всю сукупність факторів можна поділити за наслідками такого впливу. Цей поділ є досить простим, але не слід забувати, що одні й ті самі фактори, не міняючи напрямку і сили дії, можуть мати змінні в часі наслідки впливу на систему продовольчої безпеки. Наприклад, дотації сільськогосподарським виробникам на гектар посівів певних культур, безумовно, справляючи в багатьох випадках позитивний вплив на обсяги виробництва важливих видів продовольства, разом із тим певним чином підривають основи комерційного розрахунку в галузі, знижують відчуття відповідальності підприємців за результати своєї діяльності, а іноді – і штовхають їх на різного роду махінації (засівання угідь навіть нетиповими для цієї зони сільськогосподарськими культурами без будь-якого намагання зібрати врожай після отримання дотації).

4. За змістовною сутністю: природні, економічні, соціальні, політичні й управлінські та екологічні.

Оскільки фактори мають різну природу, походження, змістовну суть і т. д., їх можна поділити на природні, економічні, соціальні, політичні та екологічні. Межі вказаних груп факторів є часто розмитими. Іноді важко провести чітку межу між соціальними, економічними і політичними факторами (наприклад, чисельність зайнятих у сільському господарстві, рівень доходів населення, його підприємницька ініціатива і т. д. – фактори, що можуть бути віднесені до групи економічних чи соціальних); або між природними та екологічними (стан екосистеми, екологічна ситуація в межах певної території тощо).

На нашу думку, фактори продовольчої безпеки доцільно вивчати окремо на кожному рівні організації цієї системи, оскільки вони є специфічними для кожного з цих рівнів. З.М. Ільїна досліджує фактори продовольчої безпеки на глобальному, національному (державному), місцевому (регіональному) та сімейному (домашні господарства) ієрархічних рівнях [4, с. 13].

Коротко означимо найважливіші, на нашу думку, фактори, які визначають і визначатимуть у близькому майбутньому ключові параметри продовольчої безпеки нашої країни, згрупувавши їх за ознакою змістовної сутності.

Природні фактори. Природний потенціал розвитку АПК у спрощеному вигляді можна трактувати як сукупність природних умов і ресурсів, що його забезпечують. Незважаючи на те, що в постіндустріальному суспільстві значущість природних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки дещо нівелюється, вони були і лишаються основою розвитку сільського господарства. У сільськогосподарському виробництві економічні процеси відтворення переплітаються з природними, економічні закони – з біологічними. Отже, щоб мати змогу ефективно впливати на економіку аграрного виробництва, слід враховувати природні закономірності. Німецький учений Г. Альтетмар підкреслює: “Власне сам процес виробництва в сільському господарстві здійснюється за участю сил природи” [1, с. 28-29].

Практично всі фактори природного середовища в Україні є сприятливими для розвитку агросфери. Але вплив суб'єктивних чинників і за радянських часів, і нині обмежує повноцінне використання наявного природного потенціалу. За адміністративно-командної системи управління розширене відтворення в продовольчому комплексі забезпечувалося, переважно, за рахунок екстенсивних факторів (збільшення площ сільськогосподарських угідь завдяки використанню меліоративних систем, нарощування площ ріллі, багаторічних насаджень, зростання поголів'я худоби тощо).

Із переходом до нової системи управління, природний потенціал став використовуватися ще менш раціонально та ефективно (через виведення із сільськогосподарського обробітку значних площ ріллі, стихійне заліснення необроблюваних угідь, порушення зональної спеціалізації сільського господарства і т. д.). Останнім часом набули поширення ще й такі негативні явища, як забудова значних площ земель сільськогосподарського призначення, їх засмічування матеріалами синтетичного походження, вивезення і продаж (у т. ч. за кордон) чорноземів тощо.

Такі явища, поряд із глобальними несприятливими змінами клімату, виснаженням водних ресурсів та природної родючості ґрунтів і т. д., вимагатимуть значних обсягів додаткових капіталовкладень для сприяння відтворенню природного потенціалу агросфери в майбутньому.

Економічні фактори. Економічним факторам, як правило, належить ключова роль у формуванні результатів функціонування агросфери, а отже – і в забезпеченні продовольчої безпеки. Сприятливі зовнішньоекономічне середовище та кон'юнктура продовольчих ринків, достатня забезпеченість фінансовими ресурсами, задовільна, з точки зору суб'єктів агробізнесу, віддача вкладених ними ресурсів, є необхідними передумовами досягнення агропродовольчою системою певного рангу стану, сумісного з поняттям “продовольча безпека”. В іншому випадку, будь-які переваги природно-, працересурсного потенціалів, екологічної складової і т. д. навряд чи зможуть забезпечити належну віддачу продовольчого комплексу з точки зору загальносуспільних і національних інтересів.

У постіндустріальному суспільстві істотно зростає роль науково-технологічної складової. Впровадження передових досягнень НТП дозволяє підвищити віддачу сільськогосподарських угідь та ефективність діяльності окремих суб'єктів агробізнесу та агробізнесу в цілому, але в той же час далеко не завжди є сумісним із забезпеченням

споживачів якісною, екологічно безпечною продукцією. Іншим результатом впровадження досягнень НТП є витіснення робочої сили з аграрної сфери і сільської місцевості, що веде до загострення проблем безробіття і соціальної захищеності населення.

В умовах сучасної України без нейтралізації негативного впливу загальноекономічних і кон'юнктурних факторів (у напрямку формування сприятливого макроекономічного середовища, належної місткості внутрішнього ринку й укріплення позицій на зовнішніх ринках, достатнього фінансового та інфраструктурного забезпечення галузі, встановлення прийнятної для аграрних виробників співвідношення цін і т. д.) досягнення відчутних результатів у розвитку агропродовольчої системи навряд чи ймовірне.

Соціальні фактори. В умовах постіндустріального суспільства соціальні фактори набувають певної пріоритетності. Переваги в розвитку тієї чи іншої територіальної агропродовольчої системи нині визначаються не стільки земельними, агрокліматичними, матеріальними і т. д. ресурсами, скільки якістю людського капіталу: його освіченістю, рівнем кваліфікації, підприємницькою ініціативністю та активністю, здатністю сприймати і генерувати нововведення тощо.

У той же час населення виступає не лише виробником продовольчої продукції, а й її споживачем, формуючи споживчий ринок.

Нині різке зменшення чисельності населення України, висока частка у його структурі старших вікових груп, надзвичайно широке розповсюдження шкідливих звичок, передусім, алкогольної залежності серед сільського населення (звідси надзвичайно пасивна життєва позиція і небажання працювати) тощо виступають лімітуючими чинниками формування трудових ресурсів потенціалу, у т. ч. його якісної складової, а також обмежують місткість національного споживчого ринку.

Неоднозначним впливом на систему продовольчої безпеки характеризується дешевизна робочої сили в агросфері України. З одного боку, низький рівень оплати праці дозволяє зменшити рівень виробничих витрат у галузі, з іншого – виступає слабким мотиваційним чинником високопродуктивної праці, а окрім цього – зменшує місткість вітчизняного продовольчого ринку.

Політичні й управлінські фактори відіграють пріоритетну роль у розвитку агропродовольчого комплексу і забезпеченні продовольчої безпеки будь-якого ієрархічного рівня. У той же час аграрна політика та управлінська система в Україні як на державному, так і на місцевих рівнях та в радянську епоху, і в часи постсоціалістичних трансформацій була дуже далекою від досконалості, а фаховий рівень управлінців різних рівнів досить низьким.

Головною вадою радянської аграрної політики було те, що вона будувалася за галузевим принципом, а її основним завданням було збільшення виробництва продукції в різних секторах агропромислового комплексу. При цьому проблемам розвитку самого села, сільського населення та сільських територій не приділялася належна увага.

Пострадянський період охарактеризувався руйнацією усталених форм і методів управління аграрним сектором, зокрема відмовою від держзамовлення на окремі види сільськогосподарської продукції, ліквідацією колгоспів як основної форми організації сільського господарства, невирішеністю питань ринку землі, зниженням товарності сільськогосподарського виробництва тощо.

Як зазначають О. Онищенко та В. Юрчишин, пострадянська аграрна політика характеризувалася “глибокою сутнісною недосконалістю” і “безкарно-безвідповідальною організацією її здійснення”, в результаті чого “... в аграрному блоці країни сформувався настільки негативний фон, що він, у кінцевому рахунку, став основою всіх невдач, прорахунків і помилок ... зі всіма відповідними цьому наслідками” [3, с. 10].

На жаль, і зараз управлінська ієрархія неспроможна забезпечити оптимальний розподіл ресурсів і їх ефективне використання у т. ч. в агросфері, не пристосована до існу-

вання в умовах швидких змін і соціально-господарських нововведень і т. д., наслідком чого є розкрадання фінансових і матеріальних ресурсів, знищення мотивів до продуктивної діяльності і підприємницької ініціативи, витіснення населення із сільської місцевості і країни взагалі.

Насамкінець відзначимо, що управлінські фактори здатні значною мірою компенсувати слабкі сторони природоресурсного та ін. потенціалу і в той же час можуть відігравати надзвичайно негативну роль у розвитку агропродовольчої сфери і забезпеченні продовольчої безпеки, нівелюючи чи не будь-які ресурсні та інші переваги території.

Екологічні фактори. Як правило, екологічні фактори не відіграють визначальної ролі у розвитку агропродовольчих систем і забезпеченні продовольчої безпеки національного та регіонального рівнів. Але їх ігнорування може суттєво позначитися на якості продовольчої продукції, а отже – і на її конкурентоспроможності, нівелюючи таким чином ресурсні, економічні та інші переваги території.

За умови поступового поширення загальносвітових тенденцій контролю за якістю продуктів харчування (передусім, із боку споживача), вагомість екологічного фактора, швидше за все, буде зростати.

Враховуючи незначні обсяги внесення мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин в українські ґрунти за часів незалежності, наша держава, ймовірно, має певні переваги у плані налагодження виробництва екологічно безпечних продуктів харчування, в т. ч. з метою їх експорту.

Висновки і пропозиції. Таким чином, відзначимо, що в умовах України саме коректна побудова й ефективне застосування ключових інструментів продовольчої політики в рамках дії суб'єктивних факторів впливу на агропродовольчі системи з максимальним використанням відносно сприятливих поки що об'єктивних передумов, здатні призвести до набуття вітчизняною агросферою стану, сумісного з вимогами забезпечення продовольчої безпеки держави.

Список використаних джерел

1. *Альтетмар Г.* Перспективное планирование сельскохозяйственного производства / Г. Альтетмар. – М., 1969. – С. 28-29.
2. *Ильина З. М.* Научные основы продовольственной безопасности / З. М. Ильина. – Минск : ООО “Мисанта”, 2001. – 228 с.
3. *Онищенко О.* Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 1. – С. 10.
4. *Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития* / З. М. Ильина, В. Г. Гусаков, В. И. Бельский и др. ; под ред. З. М. Ильиной. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2007. – 112 с.

УДК 338.48

О.О. Самко, канд. екон. наук

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Досліджено тенденції розвитку ринку туристичних послуг у Чернігівській області. Проаналізовано показники, що є індикаторами рівня розвитку туристичної сфери регіону, визначені основні проблеми та причини негативної їх динаміки. Окреслені перспективні напрями підвищення рівня використання туристичного потенціалу Чернігівського регіону.

Ключові слова: ринок туристичних послуг регіону, туристичний потенціал регіону, обсяг туристичних послуг, туристичний продукт.

Исследованы тенденции развития рынка туристических услуг в Черниговской области. Проанализированы показатели, являющиеся индикаторами уровня развития туристической сферы региона, определены основные проблемы и причины отрицательной их динамики. Очерчены перспективные направления повышения уровня использования туристического потенциала Черниговского региона.

Ключевые слова: рынок туристических услуг, туристический потенциал региона, объем туристических услуг, туристический продукт.

Analised trends of tourism market development in Chernihiv region. Analised indexes of the rate of tourism sector development, defined the main problems and reasons of its negative dynamics. Defined perspective directions of expansion and activation of use of Chernihiv region's tourism potential.

Key words: market of tourism services, region tourism potential, amount of tourism services, product of tourism.

Постановка проблеми. Туристична сфера, з одного боку, є досить прибутковою з незначним терміном окупності інвестицій, з іншого боку, вона є своєрідним каталізатором розвитку споріднених галузей національної економіки. Процеси глобалізації та регіоналізації, що є невід'ємною характеристикою сучасних економічних процесів, дають поштовх до інтеграції місцевих, регіональних та національних туристичних ринків у світовий ринок туристичних послуг. На кожному етапі наукових досліджень виникає необхідність аналізу динаміки показників, що характеризують рівень розвитку туристичної сфери, з метою своєчасного виявлення негативних тенденцій та швидкого їх подолання з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням ринку туристичних послуг, туристичного потенціалу регіону, особливостей регіонального управління туристичною сферою займаються багато науковців, зокрема такі: Н.О. Алешугіна, П.І. Гаман, А.Б. Гайдук, З.В. Герасимчук, П.В. Гудзь, О.О. Бейдик, М.П. Бутко, О.О. Безносьок, Ю.П. Гуменюк, В.І. Мацола, Л.Г. Чернюк, Л.М. Черчик, І.Ю. Швець та ін. Кожен дослідник використовує різні підходи до вивчення економічних явищ і процесів, що стосуються туристичної сфери. Дослідники формують власну сукупність показників, що є індикаторами розвитку туризму в регіоні, країні, на основі яких визначають перспективи розширення ринку туристичних послуг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кожний етап наукового дослідження потребує актуалізації поточної інформації про стан об'єкта дослідження. При цьому специфікою вивчення туристичної сфери є те, що на різних етапах наукового дослідження необхідно зміщення акцентів у бік тих чи інших показників, що є індикаторами розвитку та рівня використання туристичного потенціалу.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз розвитку туристичної сфери Чернігівського регіону, виявлення негативних тенденцій на рівні використання туристичного потенціалу та визначення перспективних напрямів розвитку туризму в області.

Виклад основного матеріалу. Ринок туристичних послуг Чернігівського регіону тісно пов'язаний з іншими регіональними ринками, таким чином, утворюючи складову частину єдиного національного туристичного ринку. До того ж він інтегрується у світовий ринок завдяки формуванню попиту іноземних туристів на регіональний туристич-

чний продукт і попиту жителів Чернігівського регіону на іноземний продукт туристичної сфери. Проаналізуємо стан ринку за декілька останніх років (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів реалізованих туристичних послуг та кількості туристів у Чернігівській області за 2000-2011 рр.

Показники	Роки								Темп росту, 2011- 2010, %	Темп росту, 2011- 2006, %	Темп росту, 2011- 2000, %
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011			
Обсяг наданих туристичних послуг туристам-іноземцям, тис. грн	128,3	465,1	253,3	390,1	543,7	373	372,7	559,8	150,2	221,0	436,3
Обсяг наданих туристичних послуг туристам, які виїжджали за кордон, тис. грн	195,7	3626,4	6081,2	10215,3	15617,8	15907,5	14560,9	11916,8	81,8	196,0	6089,3
Обсяг наданих туристичних послуг туристам, охоплених внутрішнім туризмом, тис. грн	1438,2	4467,9	5021,4	5899,4	7649,7	6983,7	8010,4	6910	86,3	137,6	480,5
Загальний обсяг наданих туристичних послуг, тис. грн	1762,2	8559,4	11355,9	16504,8	23811,2	23264,2	22944,0	19386,7	84,5	170,7	1100,1
Загальна кількість обслуговуваних туристів, чол.	12121	24374	37804	32913	36627	24341	24234	25147	103,8	66,5	207,5
Кількість іноземних туристів, чол.	286	2429	3779	2464	3494	3300	1660	1960	118,1	51,9	685,3
Кількість туристів, які виїжджали за кордон, чол.	1842	3167	5659	6501	8059	6434	7663	8062	105,2	142,5	437,7
Кількість туристів, охоплених внутрішнім туризмом, чол.	9993	18778	28366	23948	25074	14607	14911	15125	101,4	53,3	151,4
Кількість екскурсантів, чол.	16128	17969	18997	28339	24437	14255	10769	18660	173,3	98,2	115,7

Джерело: складено за даними: [6], [7], [8].

Спостерігається позитивна динаміка з 2000 по 2008 рр. Якщо у 2000 році загальний обсяг туристичних послуг становив 1762,2 тис. грн, то вже у 2008 році він становив 23811,2 тис. грн (темп зростання 1351 %). Це свідчить про постійну популяризацію туризму в регіоні, в Україні, а також на світовому ринку послуг. Починаючи з 2009 року, обсяги надання туристичних послуг дещо спадають (так, у 2011 році в порівнянні з 2010 роком обсяг знизився на 15,5 %, підкріплюючи його падіння у 2010 році в порівнянні з 2009 роком на 1,4 %). Можна припустити, що це тимчасове явище. Щоб зрозуміти причину виникнення негативної динаміки цього показника, то треба визначити структуру обсягу туристичних послуг. За методикою Державної служби статистики України його склад представлений елементами, які показані на рис. 1.

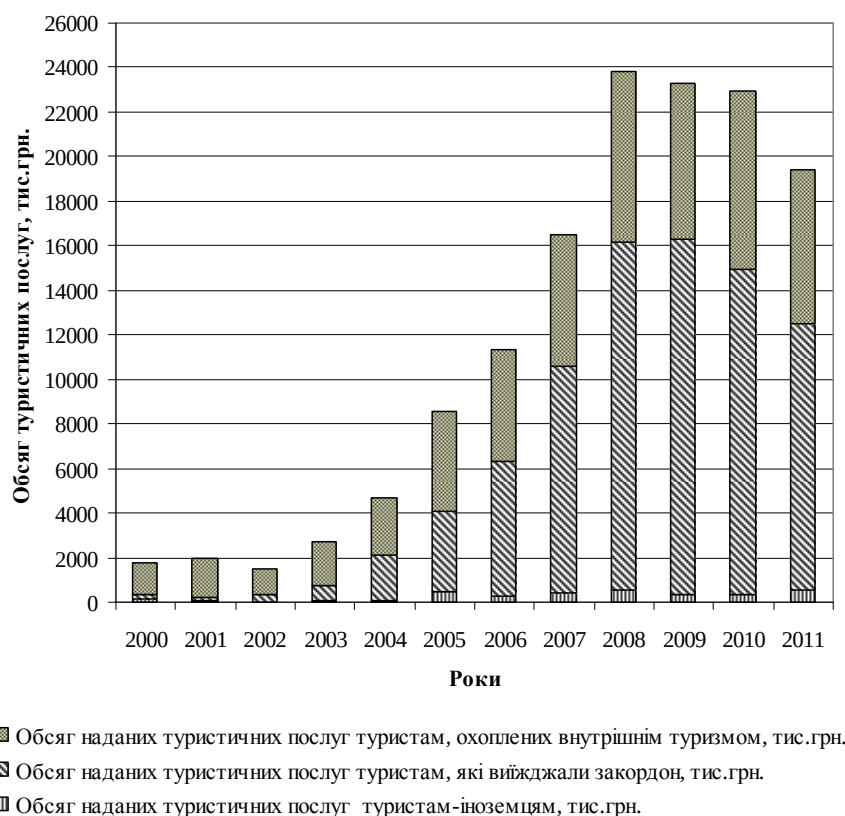

Рис. 1. Динаміка обсягу туристичних послуг у Чернігівській області за 2000-2011 рр.

Аналізуючи динаміку обсягу за структурними елементами, можна зрозуміти, що основний внесок у падіння його величини вніс обсяг туристичних послуг виїзним за кордон туристам (падіння обсягу туристичних послуг виїзним туристам становило 18,2 % у 2011 р. у порівнянні з 2010 р.). Не можна сказати, що це негативне явище, оскільки споживання ними іноземного туристичного продукту не підвищує рівень використання власного туристичного потенціалу регіону. Але зважаючи на обсяг внутрішнього туризму, не можна стверджувати, що туристи, відмовившись від закордонних туристичних послуг, надали перевагу вітчизняному туристичному продукту. Це помітно зі зменшення цього показника на 13,7 % у 2011 р. у порівнянні з 2010 р. Причиною може бути, перш за все, наслідки кризових явищ в економіці, що спричинили скорочення платоспроможного попиту на послуги сфери туризму або зменшення туристичної активності за інших суб'єктивних причин. Тимчасовість або випадковість цього явища підтверджує позитивна їх динаміка у 2010-2009 рр. та 2009-2008 рр. Втішним є той факт, що незважаючи на незначні коливання, спостерігається зростання обсягу туристичних послуг, наданих іноземним туристам. Саме вони є цільовим сегментом потенційних споживачів, задоволення попиту яких дасть змогу розширити споживацький ринок та збільшити надходження грошових коштів в економіку регіону та країни. Отже, обсяг послуг іноземним туристам у 2011 році в порівнянні з 2000 роком зріс на 336,3 %, у 2011 році в порівнянні з 2010 роком зростання відбулось на 50,2 %. Таким чином, популярність Чернігівського регіону серед іноземних туристів зростає щорічно (рис. 2).

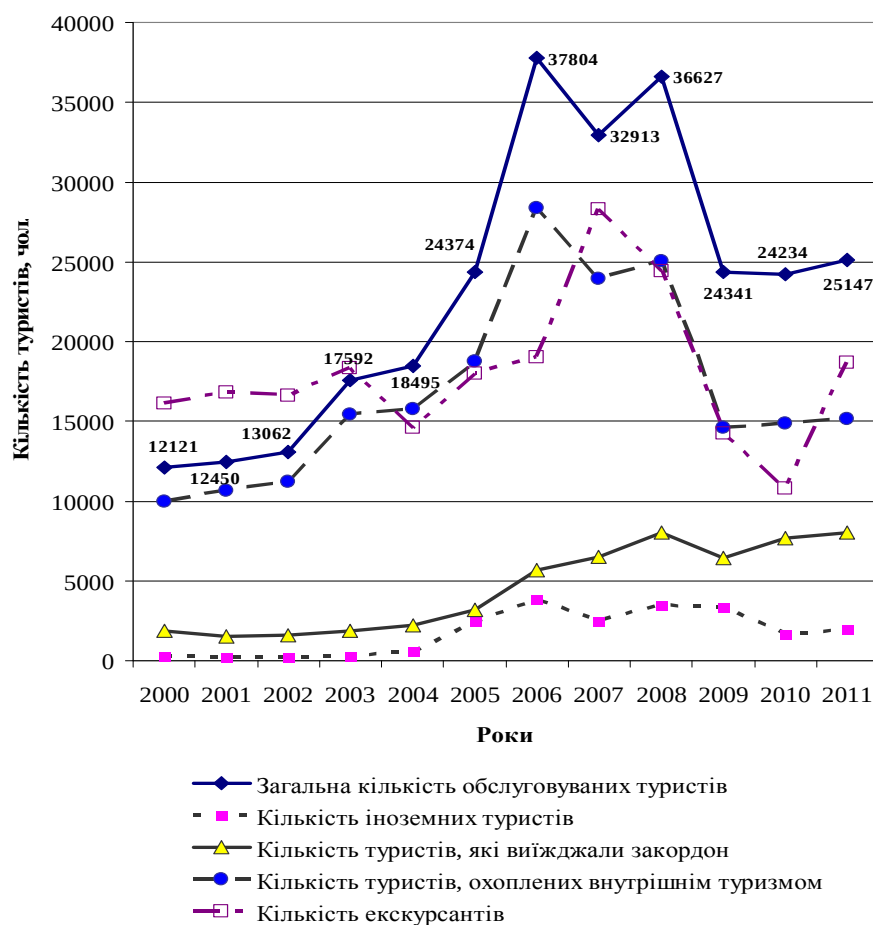

Рис. 2. Динаміка кількості туристів по Чернігівській області за 2000-2011 рр.

Дослідження обсягів послуг потрібно підкріплювати аналізом кількості туристів за такими елементами: іноземні, виїзні з регіону і туристи, охоплені внутрішнім туризмом. З табл. 1 та рис. 2 видно, що загальна кількість обслуговуваних туристів постійно зростає. Так, у 2011 році збільшилась кількість іноземних туристів на 18,1 %, кількість виїзних – на 5,2 %, кількість туристів, охоплених внутрішнім туризмом – на 1,4 %. Аналізуючи період з 2000 по 2011 роки, помітне значне зменшення кількості іноземних туристів у 2009-2010 роках.

Розглядаючи країни в'їзду та країни виїзду туристів, помітно, що зменшення кількості іноземних туристів у 2009-2010 роках викликане зменшенням притоку подорожуючих з Російської Федерації (табл. 2). Так, їх кількість зменшилась з 1474 осіб у 2008 році до 801 особи у 2009 році. Якщо порівнювати структуру іноземних туристів по роках, то найбільша питома вага припадає саме на Російську Федерацію – 51,1 % у загальній структурі у 2011 р., 48,3 % у 2010 р., 27,6 % у 2006 р. Другою за кількістю туристів, що відвідують Чернігівську область, є Білорусь (18,7 % у 2011 році, 32,2 % у 2010 р. та 28,6 % у 2006 р.). Метою відвідування Чернігівського регіону громадянами Білорусі останнім часом є не пізнавальний туризм, а звичайний «шопінговий інтерес», що у свою чергу, також позитивно впливає на розвиток регіону, пожвавлюючи економічну кон'юнктуру та активізуючи функціонування реального сектору економіки регіону. Третьою країною за кількістю громадян, подорожуючих до Чернігівського регіону, є Німеччина. Так, у 2011 році кількість туристів з неї становило 159 осіб, у 2009 році – 142 особи, у 2006 році – 465 осіб.

Таблиця 2

*Динаміка кількості в'їзних та виїзних туристів у Чернігівській області
за 2000-2011 рр., чол.*

Країни світу	Роки									
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
– з яких прибувають туристи-іноземці										
Білорусь	194	168	102	468	1079	511	1009	1663	535	367
Канада	0	0	22	15	10	1	8	3	0	1
Німеччина	0	4	50	89	465	86	158	142	6	159
Норвегія	0	0	49	2	4	15	1	0	0	0
Російська Федерація	0	9	122	1092	1042	991	1474	847	801	1002
США	0	17	11	125	193	171	48	72	1	98
Франція	0	62	37	59	44	79	33	30	0	58
Нідерланди	0	0	49	19	10	2	31	26	1	13
Усього	286	280	529	2429	3779	2464	3494	3300	1660	1960
– до яких виїжджають туристи										
Австрія	30	29	13	3	3	2	12	6	18	52
Болгарія	72	121	96	90	80	146	228	73	134	394
Єгипет	0	221	526	1004	1925	2372	3598	2701	3211	1891
Італія	567	647	66	25	24	0	8	4	8	83
Польща	315	29	86	71	95	87	94	13	19	50
Російська Федерація	359	136	116	160	164	114	96	109	26	111
Словаччина	90	267	210	174	665	401	179	132	78	229
Туреччина	367	271	914	1321	1677	2972	3239	2901	3607	2732
Угорщина	0	4	60	33	79	75	31	6	13	50
Франція	3	130	0	25	50	51	1	10	49	62
Усього	1842	1894	2222	3167	5659	6501	8059	6434	7663	8062

Джерело: складено за даними: [6], [7], [8].

Якими темпами іноземні країни «завойовують» частину споживачів України, в т. ч. Чернігівського регіону, наочно ілюструє динаміка кількості українських туристів з Чернігівської області, що виїжджають за кордон (табл. 2). Для виїзних туристів – мешканців Чернігівської області – найбільш популярними країнами для подорожей були Туреччина, Єгипет, Болгарія, Словаччина. Це пов'язано:

1) із розвитком партнерства і співробітництва України з іншими країнами у сфері туризму;

2) розвитком міжнародного туризму в країнах Сходу (щодо подорожей до Туреччини та Єгипту), туристичний продукт яких користується значною популярністю серед українських громадян завдяки відповідності «ціна-якість»;

3) підвищенням життєвого рівня населення регіонів України;

4) популяризацією міжнародного туризму серед світової спільноти, в т. ч. населення України, і зокрема, Чернігівської області.

Споживаючи іноземний турпродукт, вони тим самим позбавляють Україну можливостей збільшити рівень використання власного туристичного потенціалу і водночас збагачують країни-експортери туристичних послуг, даючи їм змогу підвищувати рівень власного соціально-економічного розвитку. Так, Туреччину у 2011 році відвідали 33,9 % мешканців Чернігівської області, у 2010 році – 47,1 %, у 2006 році – 29,6 %, у 2000 році – 20 %. До Єгипту здійснили подорож у 2011 році 23,5 % мешканців Чернігівської області, у 2010 році – 41,9 %, у 2006 році – 34 %. Щодо 2000 року, то Єгипет взагалі не був потенційною країною для відвідування туристами області. Таким чином, «завоювання» ринку відбувалось з 2001 року і триває до цього часу.

Більш показовим, на нашу думку, є розрахований автором показник кількості туроднів, що припадає на одного туриста (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка кількості наданих туроднів туристам у розрахунку на особу за 2000-2011 рр.

Чим тривалішою є подорож туриста, тим більшою, зазвичай, є вартість туристичного продукту, що він купує. До того ж за більшу кількість днів подорожі турист зможе більше придбати супутніх товарів та послуг, тим самим пожвавлюючи економічну кон'юнктуру країни-відвідування та стимулюючи розвиток споріднених до туристичної сфери галузей економіки. У середньому тривалість подорожі одного іноземного туриста становить 2 туродні. При цьому у 2011 році вона зменшилась на 90,7 % у порівнянні з 2000 роком, хоча за період з 2004 р. до 2011 р. є більш сталою і коливається в межах 2,6-1,5 туродні. Нагальним завданням у сфері регулювання сфери туризму є забезпечення умов для створення конкурентоспроможного туристичного продукту, який би зміг заохотити іноземних туристів збільшити тривалість їх подорожей. Середня кількість туроднів, що припадає на подорож одного виїзного з Чернігівської області туриста, стабілізувалась у 2006 році і не виходить за межі 9,4 туроднів, хоча ще у 2001 році вона сягала 18 днів. Кількість туроднів, що припадає на одного туриста, охопленого внутрішнім туризмом, характеризується незначним коливанням у межах 2,9-6,9 туроднів.

У продовження аналізу внеску туриста в розвиток ринку туристичних послуг країни або регіону відвідування пропонуємо розраховані автором відносні показники: обсяг туристичних послуг у розрахунку на одного туриста (за елементами) та обсяг туристичних послуг, що припадає на один туродень (табл. 3). Обсяг послуг на одного іноземного туриста зростає на 27,2 % у 2011 р. у порівнянні з 2010 р., по виїзних туристах він скорочується на 22,2 % протягом цього ж періоду часу. Обсяг послуг у розрахунку на одного внутрішнього туриста зменшується на 15 % за 2011-2010 рр. До 2009 року динаміка цих показників була позитивною. Отже, можна передбачити, що в майбутньому відносні по-

казники обсягів туристичних послуг зростають, якщо в регіоні буде реалізована зважена політика у сфері туризму, спрямована на підвищення якості туристичного продукту. В розрахунку на один тuroдень обсяг туристичних послуг збільшується по в'їзному туризму на 50,2 % у 2011 р. у порівнянні з 2010 р., на 489,3 % у 2011 р. у порівнянні з 2006 р. Цей показник можливо збільшити, але лише за рахунок підвищення якості туристичного продукту, який не завжди є конкурентоспроможним у порівнянні з іноземними аналогами. Причиною тому є слабкий рівень розвитку інфраструктурного облаштування, що є невід'ємною частиною комплексу туристичних послуг. Щодо внутрішнього та виїзного туризму, то відносні показники по них зростають до 2010 р. (з 7,6 грн/тuroдень виїзного туриста у 2000 році до 261,4 грн/тuroдень у 2010 р. та з 41,3 грн/тuroдень внутрішнього туриста у 2000 р. до 261,4 грн/тuroдень у 2010 р.), що дає можливість суб'єктивно припустити тимчасовість їх зменшення у 2011 році (на 35,3 % у порівнянні з 2010 р. по виїзному туризму та на 10,5 % по внутрішньому туризму).

Таблиця 3

Динаміка відносних показників розвитку туризму в Чернігівській області за 2000-2011 рр.

Показники	Роки							Темп росту, 2011- 2010, %	Темп росту, 2011- 2006, %	Темп росту, 2011- 2000, %
	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011			
Обсяг туристичних послуг у розрахунку на одного туриста, тис. грн	145,4	300,4	501,5	650,1	955,8	946,8	770,9	81,4	256,6	530,3
Обсяг туристичних послуг іноземцям у розрахунку на одного іноземного туриста, тис. грн	448,6	67,0	158,3	155,6	113,0	224,5	285,6	127,2	426,1	63,7
Обсяг туристичних послуг виїзним туристам у розрахунку на одного туриста, тис. грн	106,2	1074,6	1571,3	1937,9	2472,4	1900,2	1478,1	77,8	137,6	1391,3
Обсяг наданих туристичних послуг туристам, охоплених внутрішнім туризмом, у розрахунку на одного туриста, тис. грн	143,9	177,0	246,3	305,1	478,1	537,2	456,9	85,0	258,1	317,5
Обсяг послуг на один тuroдень (для іноземних туристів), грн/тuroдень	27,9	31,7	83,0	98,9	70,4	124,2	186,6	150,2	589,3	668,8
Обсяг послуг на один тuroдень (для туристів, що виїжджають за кордон), грн/тuroдень	7,6	114,7	176,7	213,4	282,5	261,4	169,0	64,7	147,3	2219,8
Обсяг послуг на один тuroдень (для внутрішніх туристів), грн/тuroдень	41,3	36,4	46,4	73,1	89,4	107,8	96,5	89,5	265,4	233,5

Джерело: розраховано автором на основі даних: [6], [7], [8].

Важливим напрямом аналізу ринку туристичних послуг є розподіл туристів за метою відвідування та вивчення тенденцій зміни пріоритетів споживачів під час обрання ними певної туристичної послуги. Користуючись даними, наведеними в табл. 4 та на рис. 4, можна зробити висновки, що протягом періоду, що аналізується, найбільшу питому вагу мають туристи, які подорожують з метою відпочинку (87,4 % у 2011 році, 85,2 % у 2010 році, 90,3 % у 2009 році). За величиною питомої ваги у загальній кількості

ті туристів друге місце посідають ті з них, які мають службову, ділову мету відвідування або подорожують з метою навчання та бізнесу. В загальній структурі вони становлять 7,4 % у 2011 році, 10,4 % у 2010 році, 26,9 % у 2000 році.

Таблиця 4

Розподіл туристів за метою відвідування у 2000-2011 рр., чол.

Мета подорожі	Роки						
	2000	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Службова, ділова, бізнес, навчання	2991	8556	2964	5970	1913	2517	1855
Відпочинок	5392	22532	23390	29362	21978	20637	21981
Лікування	1983	1305	863	979	407	597	1266
Спортивно-оздоровчий туризм	18	1227	2238	236	34	465	0
Спеціалізований туризм	185	0	0	14	0	0	0
Інші	552	4184	3458	66	9	18	45
Всього туристів	11121	37804	32913	36627	24341	24234	25147

Джерело: складено на основі даних: [6], [7], [8].

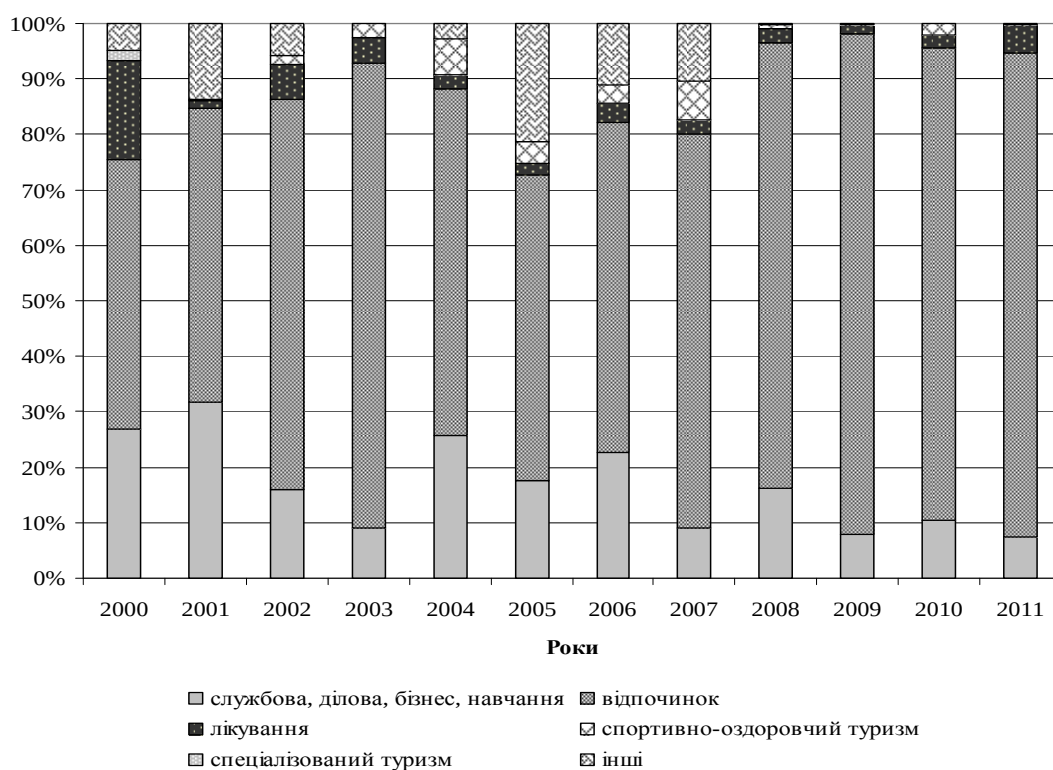

Рис. 4. Розподіл туристів Чернігівської області за основними цілями відвідування у 2000-2011 рр.

Висновки і пропозиції. На основі проведеного аналізу виявлені основні тенденції розвитку туристичної сфери Чернігівського регіону. Туристичний продукт регіону є привабливим не лише для подорожуючих, охоплених внутрішнім туризмом, але і для іноземних туристів, про що свідчить постійне збільшення їх кількості в Чернігівській області. Першочергове завдання полягає у формуванні конкурентоспроможного туристичного продукту, який дасть змогу не лише зберегти позиції Чернігівського регіону на національному та світовому туристичних ринках, а й збільшити попит на оновлений продукт. Зокрема, підвищення якості інфраструктурної складової туристичного потенціалу регіону зумовить збільшення обсягу туристичних послуг, кількості туроднів не тільки за рахунок підвищення чисельності туристів, але й завдяки зростанню тривалос-

ті їх перебування протягом кожної подорожі, що призведе до надходження додаткових коштів в економіку регіону.

Список використаних джерел

1. *Регіони України 2008* = Statistical publication Regions of Ukraine 2008 : стат. зб. : у 2 ч. Ч. 1 / за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. С. Власенко. – К. : Держкомстат України, 2008. – 367 с.
2. *Регіони України 2008* = стат. зб. Statistical publication Regions of Ukraine 2008 : у 2 ч. Ч. 2. / за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. С. Власенко. – К. : Держкомстат України, 2008. – 803 с.
3. *Регіони України 2011* = Statistical publication Regions of Ukraine 2011 : стат. зб. : у 2 ч. Ч. 1. / за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. С. Власенко. – К. : Держкомстат України, 2010. – 554 с.
4. *Регіони України 2011* = Statistical publication Regions of Ukraine 2011 : стат. зб. : у 2 ч. Ч. 2. / за ред. О. Г. Осауленка ; відп. за вип. Н. С. Власенко. – К. : Держкомстат України, 2010. – 789 с.
5. *Туризм в Україні* : стат. зб. / Державний комітет статистики України. – К., 2008. – 217 с.
6. *Чернігівщина 2006* : стат. щорічник / Державний комітет статистики України ; Головне управління статистики у Чернігівській області. – Чернігів, 2007. – 493 с.
7. *Чернігівщина 2009* : стат. щорічник / Державний комітет статистики України : Головне управління статистики у Чернігівській області ; [за ред. Д. І. Ашихміної ; відп. за вип. К. Й. Свистун]. – Чернігів, 2010. – 502 с.
8. *Чернігівщина 2011* : стат. щорічник / Державний комітет статистики України : Головне управління статистики у Чернігівській області ; [за ред. Д. І. Ашихміної ; відп. за вип. Т. В. Козар]. – Чернігів, 2012. – 480 с.

УДК 338.45:332.14(620.9.004.18:043.3)

В.Ю. Худолей, канд. екон. наук, доцент

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

ДОМІНАНТИ УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Сформовано концепцію формування і реалізації специфічної технології управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК держави, за яким визначено конститутивні елементи розроблення відповідного типу стратегії в контексті збалансованості та надійності функціонування реального сектору регіональної економіки України. Запропоновано реформування територіального устрою розвитку продуктивних сил за рахунок формалізації в їхніх межах десяти каскадів РПК.

Ключові слова: каскади РПК; стратегія управління; принципи системно-комплексного, об'єктно-цільового та структурно-інформаційного підходів.

Раскрыта концепция формирования и реализации специфической технологии управления обеспечением энергоэффективности функционирования РПК, которым определены конститутивные элементы для разработки соответствующего типа стратегии в контексте обеспечения сбалансированности и надежности функционирования реального сектора региональной экономики Украины. Предложено реформирование территориального уклада развития производительных сил за счет формализации в их пределах десяти каскадов РПК.

Ключевые слова: каскады РПК; стратегия управления; принципы системно-комплексного, объектно-целевого и структурно-информационного подходов.

The author going is exposed near forming and realization of specific technology of management providing power functioning's of regional industrial complexes which constitutive elements are certain for development of the proper type of strategy in the context of providing balanced and reliability of functioning of the real sector regional economy. Reformation of the territorial mode of development of productive forces is offered due to formalization in their limits of ten cascades of regional industrial complexes.

Key words: cascades of regional industrial complexes; management strategy; principles of system-complex, objective-having a special purpose and structural-informative approaches.

Актуальність. У сучасних умовах функціонування реального сектору регіональної економіки України перманентне уточнення дефініційного визначення категорії «ефективність» у наукових дослідженнях такої галузі науки, як розвиток продуктивних сил і регіональна економіка залишається «вічним» вмонтованим у теоретичні засади і методологічні положення щодо вирішення соціально-економічних проблем управління забезпеченням високої енергоефективності функціонування будь-яких об'єктів господарювання. Зазначене можна пояснити, з одного боку, нагромадженням знань і колективного досвіду в системі стратегічного управління економікою та макроекономічного регулювання розвитку регіональних промислових комплексів (РПК). А з іншого, необхідністю використання змісту і сутності цієї категорії на різних рівнях реструктуризації виробничо-економічних, соціальних чи організаційних систем і в різних специфічних умовах, навіть, і систем одного рівня складності в межах РПК.

Досвід та здобутки дослідників у визначеній науковій проблематиці. У цій статті, на нашу думку, є необхідність, у першу чергу, розкрити зміст дефініції «ефективність», проте стосовно досягнення високої енергоефективності функціонування саме РПК держави. Оскільки зазначене стає конститутивно-ключовим аспектом інтенсифікації процесів щодо формування, реформування чи розбудови нової (дієвої) та адекватної реальним виробничо-господарським процесам системи управління забезпеченням енергоефективності функціонування промисловості в регіонах України. Визнаємо, що поняття економічної ефективності та методичні підходи щодо її ідентифікації допрацювалися багатьма українськими і зарубіжними вченими-економістами. Зокрема, розробленню проблематики, пов'язаної із забезпеченням високої енергоефективності (ЕЕ) функціонування РПК, а також цілеорієнтованого розвитку стратегічного потенціалу (СП) промисловості, присвячені праці українських учених: О. Алімова, О. Амоші, В. Гейця, Б. Данилишина, В. Микитенко, О. Суходолі, І. Чукаєвої та інших фахівців (їхні результати викладено у працях [1; 3; 7; 9; 5]).

Результати емпіричних досліджень процесу реалізації інноваційної, енергетичної та екологічної політики висвітлювали у своїх роботах В. Галасюк, М. Корецький,

Є. Хлобистов, В. Чижова та ін. [5; 19]. Ці проблеми активно досліджуються в галузевих наукових установах та інститутах НАН України. Проте не достатньо опрацьованими залишилися питання щодо визначення параметрів результативності реалізації сучасної технології управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК держави в контексті досягнення високого рівня економічної безпеки останніх.

Мета і завдання статті. У зв'язку з цим нагальним завданням цієї статті є розроблення та обґрунтування теоретико-концептуальних основ вирішення проблем ідентифікації домінант управління забезпечення енергоефективності (ЕЕ) функціонування РПК на засадах реалізації базових положень теорій: а) забезпечення енергоефективності промислового виробництва в умовах ресурсних обмежень, які існують нині в державі; б) стратегічного управління розвитком систем; в) управління розвитком стратегічного потенціалу РПК.

Виклад основних результатів дослідження. Вважаємо за доцільне деталізувати усю різноманітність поглядів щодо визначення й добору оптимального складу технології управління зазначеною сферою економічної діяльності задля досягнення високої результативності функціонування РПК, з урахуванням яких здійснимо розбудову нових форм організації територіального виробництва (у статті запропоновано здійснення реструктуризації адміністративно-територіального устрою України при формалізації такої уніформи продуктивних сил, як каскади РПК різного цільового спрямування виробничо-господарської, зовнішньоекономічної та суспільно-політичної діяльності) та розмежування дефініційних тлумачень за основними теоретичними підходами до вирішення цієї проблематики (змістовні характеристики й ознаки наведено у табл.). Зауважимо, що класичне визначення економічної ефективності визнано більшістю економістів як економічна ефективність виробництва і трактується як досягнення максимальних результатів в інтересах суспільства при мінімальних витратах різних видів ресурсів [12, с. 7]. Можна стверджувати, що й існує більш широке визначення сутності цієї категорії, наприклад, як «соціально-економічна ефективність». На наш погляд, зміст економічної ефективності можна визначити як ступінь досягнення мети суспільного виробництва й використання засобів (чи ресурсів, у т. ч. енергетичних) його розвитку за той або інший період історичного розвитку регіональної економічної системи (РЕС) [9; 13].

Таблиця

Обґрунтування сутності і деталізація змісту базових понять економічної теорії та теорії забезпечення енергоефективності

Категорія	Деталізація дефініційного визначення змісту певного поняття відповідно до сутності категорії «ефективність»	Джерело
1	2	3
Економічна ефективність	Ефективність – відношення результату або ефекту виробництва до їх витрат, суспільної праці. Сутнісна характеристика економічної ефективності вир-ва як загальної економічної категорії укладена відносно координації розвитку виробничих сил виробничих відносин історично певного способу виробництва. Ефективність суспільного вир-ва, що відтворює зміст виробничих відносин, які виникають між суб'єктами управління з приводу забезпечення результативності господарювання на базі суспільної власності та планомірного використання ресурсів. Ефективність вир-ва – специфічне виробниче відношення, що характеризує відносини між людьми в процесі реалізації мети виробництва й засобів її досягнення, при взаємодії результату виробництва і витрат праці, встановленні відповідності результату особливій мети виробництва. Ефективність вир-ва виражає виробничі відносини між суспільством у цілому, колективом, окремими працівниками відносно витрат і результатів виробничої діяльності. Ефективність виробництва як категорія виражає ті сторони реально існуючих виробничих відносин, які визначаються ступенем реалізації матеріальних інтересів власних засобів виробництва в результаті розвитку й використання продуктивних сил і їх суспільної комбінації	[3; 13; 11; 4]

Закінчення табл.

1	2	3
Ефективність як продуктивність праці	Ефективність дорівнює добутку продуктивності праці на фондовіддачу й матеріаловіддачу. Критерій ефективності суспільного виробництва – продуктивність живої праці: витрати на створення національного доходу обмежуються лише витратами живої праці. Витрати ОВЗ – не пов'язані зі створенням доходу. На ріст національного доходу впливає не перенесена, а застосована вартість ОВЗ, від якої і залежить підвищення продуктивності суспільної праці. Критерієм ефективності суспільного виробництва є збільшення виробництва матеріальних благ для задоволення потреб при зменшенні витрат суспільної праці – зростання продуктивності праці	[18; 15; 16]
Ефективність як:	а) оптимальна ціна: шлях виміру ефективності промислового виробництва при оцінюванні вимірів у контексті наближення цін до оптимальних, які відповідні суспільно необхідним витратам праці (оптимальним цінам); б) рівність результату: ототожнення змісту поняття ефективності й ефекту або результату діяльності певної складної системи внаслідок реалізації оптимізаційного складу та певної природи заходів і технологій управління	[2; 6]
Енерго-ефективність пром. виробництва	Отримання економічного ступеню віддачі перетворених енергоресурсів у вихідні результати (промислову продукцію) адекватних вимогам інноваційного розвитку промисловості внаслідок застосування відповідних методів та практичного інструментарію, сукупних дій та процесів організаційного, управлінського, техніко-технологічного та правового характеру за використання можливих джерел і засобів виробництва щодо збільшення обсягів випуску продукції з мінімальними витратами енергоресурсів за паритетом використання власних ПЕР й економії часу. Здатність реального сектору економіки мобілізувати та використовувати сукупність ПЕР для досягнення пріоритетної мети – економічної стабільності (або вирішення ін. завдань згідно з НЕІ) та промислового зростання	[9; 6; 7; 10]
Енерго-ефективність функціонування РПК	Отримання економічного ступеню віддачі перетворених реальним сектором регіональної економіки енергоресурсів у вихідні результати (промислову продукцію) адекватних вимогам інноваційного розвитку певного РПК внаслідок застосування відповідного складу методів і практичного інструментарію, спрямування цільових функціоналів і процесів організаційного, управлінського, техніко-технологічного та нормативно-правового характеру за використання усієї сукупності можливих джерел і засобів промислового виробництва щодо збільшення обсягів випуску ВТП з урахуванням економічного паритету мінімізації енерговитрат та економії часу. Здатність реального сектору регіональної економіки мобілізувати та використовувати енергоресурси різної природи для досягнення пріоритетної мети – економічної стабільності (або вирішення ін. завдань до НЕІ та промислового зростання в межах регіональних економічних систем). Остання: а) відтворює властивість промислового виробництва регіону і використовуваної, в межах РПК, технології управління забезпеченням енергоефективності його функціонування, при цьому характеризує обсяг випуску промислової продукції РПК на одиницю енергоспоживання; б) співвідношення між обсягами: випуску в межах РПК продукції у грошовій формі та ПЕР у абсолютній одиниці виміру, які витрачені на їхнє перетворення, отримання результатів при раціоналізації розподілу / перерозподілу резервів і можливостей різної природи під впливом зовнішнього середовища, суспільних і виробничо-господарських процесів об'єктивного/ суб'єктивного характеру	[20; 6]

Джерело: складено та систематизовано автором на основі [2; 3; 4; 6; 7; 9; 10; 11; 13; 15; 16; 18; 20].

Отже, на нашу думку, наведені визначення різняться, по-перше, ступенем досягнення повноти відображення цієї категорії; по-друге, ступенем абсолютизації тієї або іншої сторони цього багатоаспектного поняття в контексті ідентифікації міри досягнення визначеної мети діяльності.

Проаналізувавши наведені вище підходи, з позицій необхідності залучення дефініцій до розкриття змісту функцій із управління економічною ефективністю, можна зробити висновок: існують дві провідні площини у визначенні енергоефективності промислового виробництва, що полягають у відношенні, по-перше, результатів до цілей і, по-друге, результатів діяльності до витрат на їхнє отримання. Відповідні твердження мають місце й у працях еко-

номістів [4; 11], які досліджували розвиток продуктивних сил. Науковці ефект економічної діяльності трактують як результат, який тією чи іншою мірою відповідає цілям, поставленим у сфері виробництва, розподілу, генерування чи споживання енергоресурсів.

При цьому врахування змістовного ускладнення дефініційного визначення «ефективності» як отриманого «ефекту від економічної діяльності» можна представити і як результат використання енергетичних ресурсів. Звідси, співвідношення ефектів економічної діяльності визначаємо, з одного боку, за рахунок використання різних видів ресурсів/витрат у їхній роздільності чи сукупності; з іншого, як вимір енергоефективності [3, с. 25-28]. Тому стосовно виміру результативності управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК можна констатувати таке: обчислення результативності виконання функцій з управління цією сферою діяльності на рівні регіону слід здійснювати за розробленими й обґрунтованими у наукових працях [7; 9] методологічними засадами енергоефективності промислового виробництва, відповідно до яких показник енергоефективності визначається за результатами відношення обсягу ВВП до витрат ПЕР на його формування, що засвідчує міру зміни валового прибутку від витраченої на його створення одиниці енергетичного ресурсу (на рівні РПК – визначається за кількістю реалізованої промислової продукції в одиниці ПЕР).

Проте визнаним є той факт, що для України характерною ознакою є нерівномірність розвитку реального сектору економіки у розрізі специфічності функціонування та соціально-економічного розвитку регіонів. Слід зазначити, що нерівномірність розвитку притаманна й окремим територіям, як і РПК. Причому територіальні диспропорції у соціально-економічному розвитку регіонів спостерігаються незалежно від їхніх розмірів, наявного масштабу СП і здатностей суб'єктів регіонального управління. З огляду на зазначене, доцільним вбачається здійснення деталізації й удосконалення змісту базових понять теорії розвитку продуктивних сил і регіональної економіки в контексті реалізації положень стратегічного управління енергоекономічною сферою РПК. Оскільки розбіжності у рівнях розвитку окремих РПК і характеру провадження в їхніх межах певних видів економічної діяльності суттєво впливають на загальний рівень ЕЕ національної економіки; екологічний, медико-соціальний і культурний клімат у контексті досягнення сталого розвитку держави, то нагальним завданням такої галузі науки, як розвиток продуктивних сил і регіональна економіка є розроблення й обґрунтування теоретико-концептуальних основ формування і використання певної за природою і спрямованістю реалізації дії технології управління забезпеченням ЕЕ функціонування РПК в умовах ресурсних обмежень.

Зауважимо, що на цьому етапі розвитку світогосподарської системи ключовим інструментарієм реалізації економічної стратегії є запровадження відповідного типу регіональної промислової політики (яка, ймовірно, може бути реалізованою у межах стратегії чи певного стратегічного набору), механізм якої передбачає застосування специфічних заходів і важелів впливу суб'єктів регіонального управління щодо забезпечення найбільш сприятливих умов цілеспрямованого промислового зростання окремих регіональних економічних систем (РЕС), враховуючи їхню самобутність і специфічність типу господарювання, наявні та залучені резерви, ресурси і можливості в контексті підвищення рівня енергоефективності функціонування РПК [18]. Тому в межах цього дослідження буде продовжений багаторівневий синтез базових принципів реалізації регіональної економічної політики задля добору інструментарію генерування високої результативності управління забезпеченням ЕЕ функціонування РПК. Також здійснимо ідентифікацію змісту територіальної організації промислового виробництва у взаємозв'язку й у взаємостимулюванні за найбільш пріоритетними об'єктами локалізації зусиль (як видами економічної діяльності, що існують у регіонах держави та стратегічними промисловими підприємства-

ми, які функціонують у межах певних РПК, так і напрями реалізації інноваційно-інвестиційних та зовнішньоекономічних процесів) у системі прискореної регенерації регіональної економіки. Поряд із приведеним вище, для забезпечення достатнього рівня енергоефективності РПК важливим є адаптація зарубіжного досвіду реалізації регіональної політики, запозичення найбільш прийнятних до існуючих у державі умов для розробки дієвого механізму управління забезпеченням ЕЕ і практичних заходів у межах РПК.

Важливим, на нашу думку, є не лише запозичення принципових положень коригування енергоекономічних показників, а й урахування: а) закономірностей реалізації та наслідків провадження виробничо-господарських процесів у регіонах; б) правил узгодження економічних, технічних, екологічних і соціальних параметрів з метою цілеспрямованої трансформації стратегічного потенціалу РПК відповідно до специфіки використовуваної технології управління [2].

Об'єктивними передумовами опрацювання сутності та змісту управлінської функції щодо забезпечення ЕЕ функціонування РПК у контексті удосконалення регіональної енергетичної політики виступають: структурна неоднорідність просторового розвитку територій у природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, екологічному, медико-соціальному і політичному аспектах. Остання нівелює результативність використання державних механізмів, впровадження заходів стратегічного управління та коригування масштабів докладання зусиль із урахуванням економічних інтересів корелянтів регіонального управління й особливостей функціонування РПК, реалізації енергоекономічних процесів у їхніх межах [2]. Поряд із цим дослідниками з питань регіоналістики, територіальний розподіл РПК, як правило, асоціюється з просторовим розміщенням реального сектору економіки, який функціонує в межах основних одиниць адміністративно-територіального поділу країни, тобто в областях, які групують за п'ятьма групами за рівнем соціально-економічного розвитку [10; 20]. А саме: 1) високого соціально-економічного рівня (РПК Запорізької, Дніпропетровської, Київської обл.); 2) вище середнього рівня (РПК Полтавської, Донецької, Харківської, Львівської, Луганської, Черкаської, Миколаївської обл.); 3) середнього рівня (РПК Одеської, Сумської, Херсонської, Чернігівської, Кіровоградської обл.); 4) нижче середнього рівня (РПК АР Крим, Вінницької, Житомирської, Івано-Франківської, Чернівецької обл.). І, нарешті, відсталі за приведеною групою є ті регіони, де за вимірами соціально-економічного розвитку (РПК Волинської, Рівненської, Хмельницької, Тернопільської, Закарпатської обл.) відбувається деградація цілей промислового зростання. Що, на наш погляд, є раціональним, проте не достатньо об'єктивним із позиції як оцінювання результативності провадження енергоекономічної діяльності в РПК, так і управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК. Тому приведені кількісно-якісні оцінки, які стосуються параметрів енергоекономічної результативності, інноваційної активності та здатності РПК можуть дещо відрізнитися від визначеного у західних розробках групування реального сектору регіонів України.

Зазначене передбачає подальше удосконалення ієрархічності за одночасного використання принципів системного й об'єктно-цільового підходів до розмежування властивостей реального сектору регіональної економіки і його здатностей генерування ознак до: сталого розвитку; радикального поліпшення когнітивно-інформаційних властивостей; високої ЕЕ функціонування як РПК, так і промисловості у цілому. Поряд із приведеним, визнаємо, що оскільки виміри ЕЕ залежать від умов і термінів реалізації базової регіональної стратегії забезпечення ЕЕ, слід зважати і на зміст інструментарію, визнаного досвідом його використання в країнах ЄС, а також тлумачення зарубіжними економістами змісту понять «локальна адміністративна одиниця», «регіон» та «макрорегіон» (однак саме перелік і структурно-динамічні виміри останніх, для України, так і залишилися невизначеними), за урахування якого і здійснювати ідентифікацію показників результатив-

ності реалізації цільових функціоналів із управління забезпеченням енергоефективності реального сектору регіональної економіки. Оскільки застосування досконалого термінологічного інструментарію дозволить: а) розкрити процедури формалізації й добору оптимізаційного складу заходів щодо термінового коригування рівнів енергоефективності; б) запровадити у практику господарювання в межах реального сектору регіональної економіки відповідний механізм управління для певного РПК; в) генерувати позитивні структурно-функціональні зрушення і суспільні трансформації у споріднених (суміжних) взаємопов'язаних у межах окремого РПК видах економічної діяльності.

Відповідно до зазначеного, надалі, на наше переконання, необхідно здійснити:

1) пошук оптимального співвідношення поділу/ перерозподілу як наявних ресурсів, так і функцій управління між різними рівнями [15];

2) добір задля застосування дієвих цільових функціоналів у контексті забезпечення стійкості та надійності функціонування РПК, а в їхніх межах – і окремих *територіальних виробничих комплексів* (ТБК) – їх розмежовано за здатностями, спрямуванням взаємозв'язків у інвестиційній, інноваційній та зовнішньоекономічній діяльності і наявними масштабами розвиненості СП) [18];

3) формалізацію об'єктивних модельних вирішень задля визначення фазової траєкторії розвитку РПК (а за наслідками розбудови – каскадів РПК та кластерних округів каскадів РПК) у разі підвищення енергоефективності його функціонування в умовах нестабільного економічного середовища [16].

Визначимо, що Положеннями Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» [6] було визнано доцільність і вагомість залучення до регіональної економічної політики нормативно-правового, організаційно-економічного, фінансового та техніко-технологічного інструментарію цілеспрямованого впливу на ефективність провадження енергоекономічних заходів у межах РПК задля інтенсифікації процесів із формування, нарощення та раціонального використання стратегічного потенціалу регіональної економіки.

Однак інтенсивність останніх, як відомо, може бути відмінною у різних за структурно-динамічними параметрами РПК. Тому, на нашу думку, слід визнати потребу в ідентифікації характеристик і здатностей певних секторів РЕС, що обумовлено вже існуючою практикою класифікації територій, яка поширена системою NUTS. Використовувана в країнах ЄС система класифікації РЕС засвідчила об'єктивність і доцільність її застосування, за якими, зазвичай, обґрунтовується пріоритетність фінансового та інноваційного забезпечення функціонування найбільш «проблемних» РПК. До зазначеного вище, слід додати таке: адаптація до положень регіональної економіки усталених принципів «Класифікації територій і РЕС згідно з положеннями NUTS» забезпечили у цьому дослідженні структурно-функціональну основу не лише для здійснення порівняльного статистичного аналізу структурно-динамічних характеристик територіальних систем України (розмежованих відповідно до NUTS за п'ятьма рівнями), а й обґрунтування трьох нових класів кластерних округів каскадів РПК, що формалізовано при поєднанні потенціалів і когнітивно-інформаційних здатностей у межах прогресивних, на наш погляд, конструкцій РПК, ідентифікованих у вигляді каскадів: 1) масштабної інваріантної спрямованості каскадів РПК; 2) бінарної спрямованості каскадів РПК; 3) односпрямованого каскаду РПК.

Визначення їхньої структуризації та взаємозалежностей між елементними РПК (залучених для розбудови певного типу спрямованості реалізації цільових функцій каскаду) у взаємозв'язку п'яти сумісних і взаємопов'язаних із різноспрямованими регіональними процесами характеристик, ідентифікованих за використанням принципових атестаційних основ, наведена на рис.

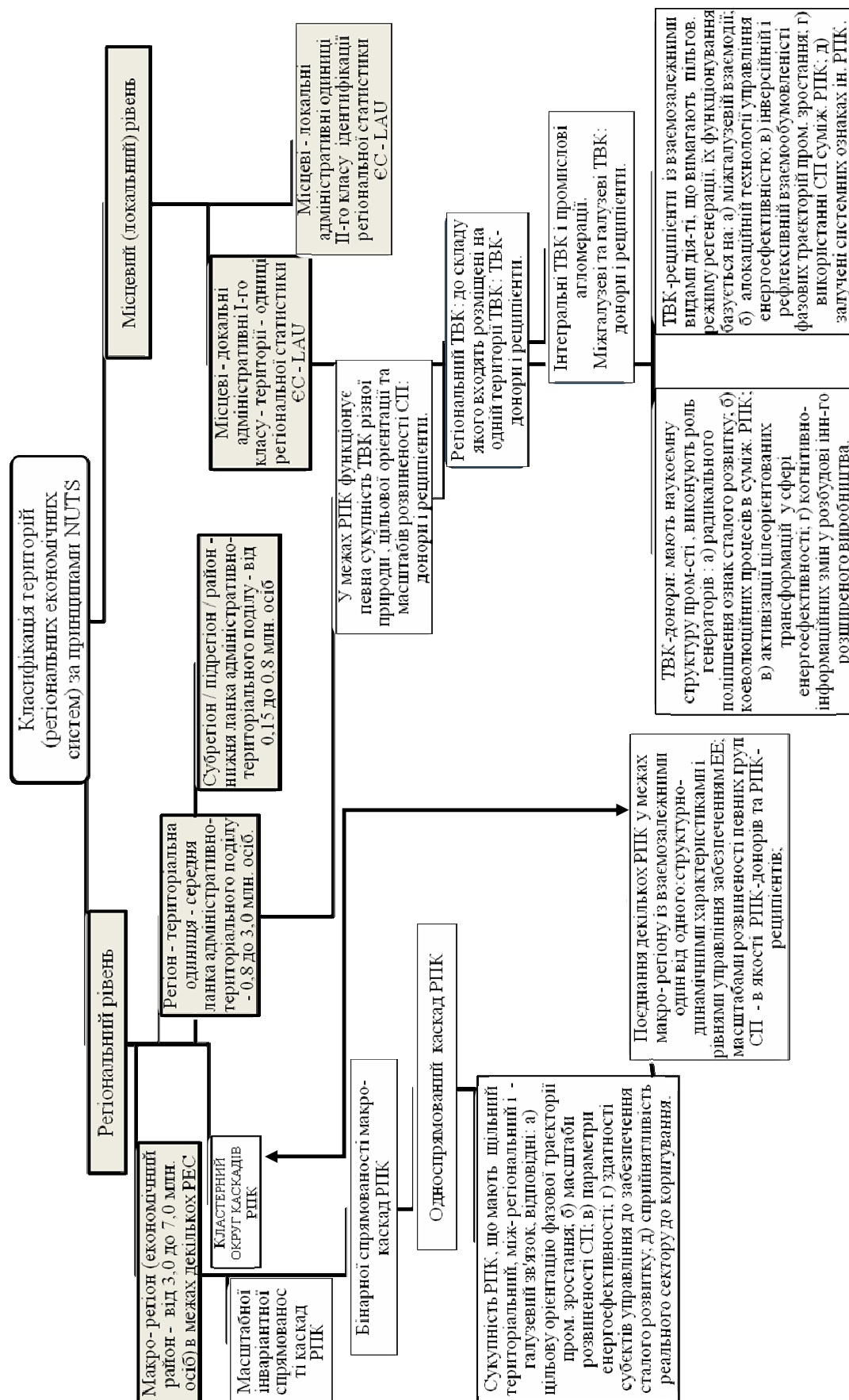

Рис. Удосконалення усталеної системи класифікації територій, що використовується в ЄС за принципами Nomenclature of Territorial Units for Statistical Purposes

Джерело: складено автором на основі [2].

За результатами економіко-статистичного дослідження, здійсненого автором у попередній науковій праці [18], доведено доцільність формування десяти специфічних каскадів, створених за результатами поєднання декількох РПК у єдину макроструктуру, розмежування яких запропоновано здійснювати з урахуванням сучасних умов ринкової економіки та ресурсних обмежень, які існують нині в державі. Тобто вважаємо, що слід визнати таке:

а) ринкові міжгалузеві та міжсуб'єктні відносини самі по собі не забезпечують оптимального розподілу промислового виробництва та раціонального розміщення продуктивних сил за регіонами України;

б) економічна політика регіонального розвитку (у т. ч. і стратегічний інструментарій забезпечення ЕЕ функціонування РПК) не може підмінити ключові положення глобальних економічних змін, а також запобігти або компенсувати недоліки й помилки національної структурної промислової політики;

в) регіональна промислова політика є частиною структурної промислової політики та адміністративно-територіальної політики України, що визначає її оптимальні характеристики, а також середньо- і довгостроковий характер.

Проте звернемо увагу на таке: природа реалізації технології управління забезпеченням енергоефективності функціонування реального сектору регіональної економіки повинна мати чітку цільову орієнтацію та установку до розбудови за паритетом максимізації енергоефективності при мінімізації витрат на її досягнення з урахуванням наявних резервів і можливостей до сталого розвитку певної сукупності регіонів держави при формалізації нових форм територіальної організації промислового виробництва та стратегічного управління.

Згідно з рис., усталені *NUTS* п'ять класів не відповідають сучасному адміністративно-територіальному поділу України. При цьому пріоритетом у цій сфері стає узгодження діяльності реального сектору в регіонах на засадах реалізації як міжгалузевого і внутрішньогалузевого співробітництва, так і інтересів та цілей промислового зростання. Оскільки ми пропонуємо три групи (типології) об'єднаних у каскади територіально суміжних та з відповідними фазовими траєкторіями промислового зростання РПК ідентифікувати як макроструктури, тобто: а) масштабної інваріантної спрямованості; б) бінарної спрямованості; в) односпрямованих каскадів, – то нагальним завданням стає визначення принципів інтеграції РПК до певної з типів макроструктур чи багаторівневого об'єднання, які можна інкорпоровати до кластерного округу каскадів РПК. Проте слід визнати об'єктивним таке: залучення до базових положень теорії розвитку продуктивних сил і регіональної економіки принципів *NUTS* надає змогу враховувати сучасні вимоги до раціональності розміщення виробництв при суттєвому реформуванні/оновленні адміністративно-територіального устрою держави.

Так, наприклад, можна шляхом об'єднання менших РЕС сформувати крупні адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до визнаної класифікації *NUTS*-1, як макрорегіон (окремі країни ЄС мають лише один рівень – а саме, *NUTS*-1 – це Данія, Ірландія, Люксембург, до складу РЕС входить лише 10 макрорегіонів). Принциповим, на нашу думку, є те, що для реального сектору, який функціонує у межах макрорегіону, можна застосовувати однакові цільові функціонали макроекономічного регулювання та коригування фазової траєкторії промислового зростання в контексті забезпечення високого рівня ЕЕ функціонування РПК. У зв'язку з цим, підтвердимо найбільш пріоритетні напрями реалізації РПП в Україні як за макрорегіонами, кластерними округами каскадів РПК, так і за локальними одиницями і районами, за якими можна об'єктивувати: а) конститутивно-ключові цілі та завдання у сфері управління ЕЕ; б) перелік базових принципів фінансування енергоефективних проєктів згідно з приведеними нижче критеріями щодо сприяння:

- структурній перебудові за рахунок підвищення енергоефективності функціонування РПК (до числа відсталих віднесемо ті РПК, що згідно з класифікацією NUTS-2, матимуть ВРП на душу населення менше ніж 75 % середнього показника по Україні). При цьому їхній перелік можна переглядати кожні п'ять років;

- структурній перебудові та розвитку депресивних і прикордонних РПК (до їхнього числа, згідно з наведеною на рис. п'ятирівневою класифікацією, віднести ті, що ідентифіковано за рівнем NUTS-3, які з тих чи інших причин перебувають у занепаді). Це встановити, наприклад, за показниками: рівень безробіття, який протягом трьох років перевищує середні показники по Україні; суттєве скорочення кількості робочих місць протягом трьох років (а їхній перелік і критеріальні показники переглядати кожні три роки).

Відповідно до вищесказаного, пропонуємо таке: ідентифікованими за односпрямованими ознаками до сталого розвитку каскадом РПК можна визнати обмежену сукупність виробничо-економічних систем, що існує, наприклад, у Луганській, Донецькій та Дніпропетровській областях: їхні фазові траєкторії є, майже, ідентичними при достатній відповідності масштабів розвиненості СП і сприйнятливості динамічних зв'язків галузей до коригування, що стосується специфічних регуляторів і важелів впливу на ЕЕ функціонування реального сектору регіональної економіки. Пропонуємо таке групування:

а) РПК із виразними структурно-динамічними характеристиками (існують у межах окремого макрорегіону) як взаємозалежна сукупність РПК, до складу якої залучено як РПК-донори, так і РПК-реципієнти;

б) територіальних виробничих комплексів (ТБК) у межах певного регіону – як поєднання підприємств, для яких територіальна спільність та взаємозалежність компонент формалізується за наслідками реалізації функції з міжгалузевої взаємодії. Остання і стає ключовим фактором підвищення ЕЕ за рахунок: ущільнення логістичних зв'язків (у т. ч. і організаційних та комунікаційних); стабільності виробничого процесу; скорочення витрат/втрат при транспортуванні енергоресурсів; раціонального використання ресурсів, резервів і можливостей; генерування умов для раціоналізації їхнього перерозподілу.

Оскільки система функціонування ТБК є ієрархічною, то нами визнано й таку закономірність: одночасне існування декількох ТБК на певній території породжує усталені взаємозв'язки і взаємозалежності, зумовлені спільним використанням сировинно-ресурсної бази території, групи системно-універсальних потенціалів і промислової інфраструктури. Звідси і створюються/ генеруються умови, за яких стає більш результативною діяльність ТБК-реципієнтів за рахунок централізації, активізації, промислового зростання і підвищення енергоефективності виробництв, розташованих у межах більш прогресивних ТБК – тобто ТБК-донорів. Таким чином, можна ідентифікувати властивості до забезпечення ЕЕ і спрямованість виробничо-господарської діяльності регіональних ТБК як організаційно-економічної основи функціонування реального сектору.

Враховуючи тенденцію до: а) сумісного розміщення ППР і пов'язаних із ними об'єктів господарювання, а також поєднання декількох РПК у певного типу каскад тощо; б) вдосконалення старих і формування нових структурно-логічних зв'язків як у межах РПК, так і в межах специфічного типу (інтегральних, міжгалузевих, галузевих) ТБК, тоді доцільним вбачається виробити результативний комплекс заходів різної природи (зокрема, нормативно-правових і організаційно-економічних; оптимізації структур управління, комунікаційних; інформаційно-методичних; техніко-технологічних) із цілеорієнтованого регулювання та коригування їхньої діяльності у сфері забезпечення енергоефективності. Оскільки формалізовані ТБК, поряд із функціональними РПК, із різними масштабами і різновидами економічної діяльності, зарекомендували себе як найбільш ефективна форма розміщення продуктивних сил, спеціалізації і пропорційного розвитку регіональної економіки України, тому до класифікації, за схемою NUTS,

нами введено додаткові класи різноманітних видів промислових комплексів, розмежованих за: змістом цільової спрямованості; ієрархічними рівнями; видами виробничо-господарської діяльності.

Зазначимо, що їхнє ущільнене компонування взаємопов'язаними логістичними і комунікаційними зв'язками за рахунок активізації когнітивно-інформаційних процесів у межах промислових центрів і агломерацій сприятиме цілеорієнтованому реформуванню структурних елементів опорних видів економічної діяльності і виробництв міжгалузевого та міжрегіонального значення. Загалом, поширення і трансляція відносин, залучення до розвитку базових галузей регуляторів забезпечення енергоефективності функціонування наукоємних секторів забезпечує раціоналізацію ресурсовикористання, генерування ознак сталого розвитку макрорегіонів, територіальних одиниць і районів у контексті їхнього збалансованого зростання. Приведені на рис. класи і групи індустріальних комплексів у регіонах об'єктивно реконструюватимуть спрямування і коригування існуючих інституційних, інноваційно-інвестиційних, техніко-технологічних і виробничо-господарських зв'язків сучасної регіональної інфраструктури в контексті результативності управління забезпеченням енергоефективності функціонування промисловості в регіонах. При цьому масштабність факторних і системно-універсальних потенціалів РПК (каскадів РПК чи кластерних округів РПК) визначатиме:

а) взаємозалежність та підпорядкованість змісту комплексних програм із енергозбереження відповідно до їхнього рівня та складності реалізації;

б) предмет і об'єкт погодження інтересів суб'єктів управління ТВК різного класу і РПК з потребами корелянтів більш високого ступеня;

в) склад процедур щодо формування елементів РПП за певною взаємозалежністю реалізації міжгалузевої взаємодії і цільових функціоналів стратегічного управління різними за природою процесами, які зближатимуть послідовні (суміжні) стадії переробки, трансформації та нагромадження СП як окремих РПК, так і масштабної інваріантної (бінарної) спрямованості односпрямованих промислових каскадів, а також ТВК.

Як видно з рис., засоби реалізації та об'єкти локалізації зусиль РПП, зокрема у сфері забезпечення енергоефективності, слід визначати диференційовано за наслідками декомпозиції структурно-функціональної спрямованості реального сектору економіки певного регіону держави, тобто як у регіональному, так і техніко-технологічному, нормативно-правовому і виробничо-економічному аспектах у контексті інтенсифікації радикальних зрушень у виробничо-господарській діяльності РЕС. При цьому провідним триєдиним принципом, на наш погляд, необхідно визнати нагальну перебудову системи організації управління в регіонах, а також:

1) поступове зменшення соціально-економічної нерівності розвитку РЕС, як засвідчено положеннями Концепції Державної регіональної політики [6], так і результатами досліджень у сфері управління забезпеченням економічної безпеки [8];

2) генерування процесів збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів за рахунок підвищення ефективності функціонування промислового комплексу на рівні РЕС [17] з урахуванням імовірності розбудови нових форм – каскадів РПК або їхніх кластерних форм;

3) розмежування функцій щодо досягнення достатнього рівня енергоефективності за кожним суб'єктом управління промисловістю, РПК та в межах специфічних за класифікацією ТВК. Зокрема, у формі, за якою узгоджуватимуться інтереси, потреби і вимоги регіональної політики. Стосовно останньої, то, відповідно, повинен існувати ітераційний контекст реалізації РПП на рівні держави, яка передбачить врахування територіальної специфіки функціонування реального сектору економіки та масштабів розвиненості СП певного РПК [14]. Крім цього, нагальним завданням є практика з: урахування однознач-

ності дефініційного визначення детермінанти сталого розвитку; ґрунтовної деталізації та пізнання змісту процедур із цілеорієнтованого управління; ідентифікації розбіжностей між явищами, що генерують підвищення енергоефективності функціонування кожного РПК в Україні. Це дозволить (відповідно до розробленої нами алокаційної концепції): 1) уточнити сутність і зміст категорії управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК у теорії розвитку продуктивних сил і регіональної економіки з урахуванням положень стратегічного управління; 2) встановити природу управління в контексті досягнення достатніх темпів промислового зростання; 3) спрогнозувати імовірність досягнення якісних ознак енергоекономічної поведінки РПК і специфічних ТВК за урахування стратегічного потенціалу.

Висновки щодо подальшого розвитку та використання розробок у зазначеній сфері наукових досліджень. Звідси можна запропонувати авторське визначення сутності та змісту процесів, що описують «управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК»: *це діяльність із результативної реалізації семи цільових функцій (планування і прогнозування; контролювання; організовування; коригування і регулювання; діагностики й аналізу; структурної оптимізації; ресурсно-функціонального та інформаційно-методичного забезпечення), спрямована на: 1) досягнення кількісно-якісних змін енергоекономічних показників розвитку промисловості в регіонах, яка розглядається як багатокomпонентна система; 2) скристалізацію і залучення найвагоміших чинників підвищення рівня енергоефективності, що обумовлюють промислове зростання; 3) генерування радикальних перетворень у межах кожного РПК у разі їхньої інкорпорації до каскадів.*

Підсумовуючи, зауважимо, що наведене дозволяє нам констатувати, що кількісним виміром цих процесів є зміни енергоекономічних показників промислового виробництва в регіонах, що відбуваються у певний період часу. Таким чином, реалізація виробничо-господарських процесів у сфері енергоефективності стає пріоритетним напрямом забезпечення збалансованості виробництва на регіональному рівні. Відповідно до наведених обґрунтувань визнаємо нагальну потребу:

1) у реалізації базових (опорних) цільових функцій управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК на засадах розбудови нових форм територіальної організації промислового виробництва, тобто каскадів РПК та кластерних округів каскадів РПК, які можна визначити таким чином:

планування і прогнозування;	контролювання;
організовування;	коригування і регулювання;
діагностики й аналізу;	структурної оптимізації;
ресурсно-функціонального та інформаційно-методичного забезпечення	

при неодмінному: а) комбінуванні складу інструментарію стратегічного управління, за використання якого забезпечується дієвість і результативність РПП; б) моделюванні результатів його застосування; в) розбудові каскадів РПК.

2) використанні положень теорії стратегічного управління до функціоналів коригування і регулювання енергоекономічних процесів, а також оптимізації галузевої структури РПК, що передбачають добір оптимізаційного складу засобів і технологій у разі синхронної адаптації до умов реалізації дії цільових функціоналів принципів системно-комплексного й об'єктно-цільового підходів та методів, опрацьованих у межах структурно-інформаційної теорії надійності систем.

Список використаних джерел

1. *Динамизм развития производственного потенциала: монографія* / А. Н. Алымов, Н. П. Гончарова, В. Н. Емченко, В. В. Микитенко. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 203 с.
2. *Долішній М. І.* Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми : монографія / М. І. Долішній. – Львів, 2001. – 342 с.

3. *Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення* : монографія / О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. В. Микитенко, В. М. Трегобчук та ін. ; під ред. акад. НАНУ С. І. Пиріжкова, акад. УААН В. М. Трегобчука. – К. : Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2005. – 540 с.
4. *Енергоефективна економіка України*: монографія / [під ред. М. П. Ковалка, М. В. Рапцуна, М. М. Кулика, О. О. Єрохіна]. – К. : Агентство раціонального використання енергії та екології України, 1999 – 227 с.
5. *Інноваційний ресурс господарського розвитку* : монографія / за ред. В. П. Мельника. – К. : Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2005. – 363 с.
6. *Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми* (Робочі матеріали до Круглого столу, 28 травня 2008 року). – К. : Вид-во Український Центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова та SIDA, 2008. – 56 с.
7. *Микитенко В. В.* Енергоефективність промислового виробництва: монографія / В. В. Микитенко. – К. : Об'єдн. ін-т економіки НАН України, 2004. – 282 с.
8. *Микитенко В. В.* Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку / В. В. Микитенко, О. М. Алимов // Продуктивні сили України. – 2006. – № 1. – С. 135-151.
9. *Микитенко В. В.* Формування комплексної системи управління енергоефективністю в галузях промисловості виробництва : монографія / В. В. Микитенко. – К. : Екс. Об., 2004. – 336 с.
10. *Микитенко В. В.* Формування системи забезпечення енергоефективності на синергетичних підходах / В. В. Микитенко // Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний ін-т» МОН України. – К., 2006. – № 3. – С. 293-300.
11. *Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку* : монографія / [Ю. В. Кіндзерський, В. В. Микитенко, М. М. Якубовський [та ін.] ; за ред. Ю. В. Кіндзерського; НАН України; Ін-т екон. та прогнозування. – К., 2009. – 928 с.
12. *Суходоля О. М.* Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія дослідження та механізм реалізації : монографія / О. М. Суходоля. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 424 с.
13. *Україна на шляху до енергетичної ефективності* : монографія / [за ред. М. П. Ковалка, В. Ф. Бесєдіна, М. В. Рапцуна, М. М. Кулика, О. О. Єрохіна]. – К. : Арена-Ско, 1997. – 228 с.
14. *Феноменологічні альтернативи економічного зростання України* : монографія : у 2 т. Т. 1 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К. : РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. – 336 с.
15. *Худолей В. Ю.* Декомпозиція процесів формування системи управління забезпеченням енергоефективності функціонування регіональних промислових комплексів держави [Електронний ресурс] / В. Ю. Худолей // Ефективна економіка: електронний науковий фаховий економічний журнал. – 2012. – № 9. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1367>.
16. *Худолей В. Ю.* Методологічні основи реалізації технологій управління забезпеченням енергоефективності функціонування регіональних промислових комплексів / В. Ю. Худолей // Соціально-економічний розвиток регіонів у контексті сучасних процесів міжнародної інтеграції. – Херсон : ХНТУ МОНмолодьспорту України, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2011. – С. 168-175.
17. *Царенко О. В.* Конкурентні переваги легкої промисловості регіонів України: методологія формування, теорія та практика : монографія / О. В. Царенко. – Донецьк : ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2009. – 504 с.
18. *Шкарлет С. М.* Роль, місце та тенденції розвитку підприємств нафтогазового комплексу в енергозабезпеченні країни / С. М. Шкарлет, В. Ю. Худолей // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць / за наук. ред. І. К. Бондар. – К. : НДІ Економічний інститут Міністерства економіки України, 2008. – № 5 (86-87). – С. 78-81.
19. *Экономическая безопасность государства и информационно-технологические аспекты её обеспечения*: монографія / под общ. ред. Г. К. Вороновского, И. В. Недина. – К. : Знання України, 2005. – 664 с.
20. *Экономический механизм стратегии развития топливно-энергетического комплекса* : монографія / А. И. Амоша, А. И. Кабанов, А. И. Чиликин [и др.]. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2002. – 140 с.

УДК 332.122:677

Ю.В. Бикова, аспірант

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуті сучасні проблеми виробничих підприємств галузі легкої промисловості, оцінено фінансовий стан на основі проаналізованих основних фінансових показників діяльності підприємств, розроблені стратегічні напрямки, які забезпечать умови для соціально-економічного розвитку легкої промисловості Чернігівської області.

Ключові слова: легка промисловість, виробництво, обсяги продажу, ресурси.

В статье рассмотрены современные проблемы производственных предприятий легкой промышленности, оценено финансовое состояние на основе проанализированных основных финансовых показателей деятельности предприятий, разработаны стратегические направления, которые обеспечат необходимые условия социально-экономического развития легкой промышленности Черниговской области.

Ключевые слова: легкая промышленность, производство, объемы продаж, ресурсы.

In the article the current problems of the production of light industrial are examined, the financial status based on the analyzed key financial performance of enterprises are estimated, the strategic directions that will provide the necessary conditions of socio - economic development of light industry Chernihiv region are developed.

Key words: light industry, production, volume of sales, resources, investment, innovation.

Постановка проблеми. Інтегрування України до світових торговельно-економічних структур повинні створювати українському товаровиробнику сприятливі умови для проникнення на ринки інших розвинених країн світу. Водночас процес реформування галузі легкої промисловості за останні роки характеризується низкою негативних тенденцій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні.

На сьогодні регіональна промислова політика орієнтована на впровадження високих енерго- та ресурсозберігаючих технологій, стимулювання розвитку наукомістких виробництв, що здійснюють випуск інноваційної продукції та зосереджена на формуванні необхідних умов для виробництва й реалізації конкурентоспроможної промислової продукції. Збільшення випуску та реалізації промислової продукції на основі розширення, модернізації та впровадження ефективних інноваційно-інвестиційних проектів створює сприятливі умови для прогресивного та стабільного розвитку галузі легкої промисловості в цілому.

Сучасний стан функціонування підприємств галузі легкої промисловості регіону не можна назвати стабільним, найважливішими причинами цього є:

- обмеженість у поповненні оборотних активів промислових підприємств за рахунок неможливості використання кредитних ресурсів;
- висока питома вага давальницьких схем та невисока якість вітчизняних матеріальних ресурсів;
- високий рівень незавантаженості виробничих потужностей;
- нестача інвестиційних ресурсів;
- відсутність чітко визначеної системи пріоритетів у виробництві продукції;
- висока частка імпортованих товарів, що ввозиться за заниженою митною вартістю, якість яких досить часто не відповідає міжнародним стандартам;
- відсутність сучасної професійно-кваліфікаційної структури кадрів промисловості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем аналізу сучасного стану та тенденцій розвитку підприємств легкої промисловості України проводилися такими вітчизняними економістами та науковцями, як: А. Мазаракі, Т. Мельник, І. Максименко, О. Лабурцева, Ю. Черній, В. Ізовіт, О. Царенко, О. Паливода та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на досить велику кількість наукових робіт, присвячених вивченню проблем сучасного становища та перспектив розвитку галузі легкої промисловості, слід відзначити, що запропоновані методи та шляхи реалізації проблем розвитку підприємств все ж залишаються

відкритими, тому що немає достатньо чітко сформованих, конкретизованих принципів та стратегій для виходу підприємств з кризового стану, що робить цю тематику та проблему дослідження актуальною для більш глибокого вивчення та розкриття існуючих та прихованих проблем у галузі легкої промисловості регіону.

Мета статті полягає у виявленні рівня розвитку та специфіки діючих стратегій підприємств легкої промисловості на основі аналізу статистичних даних; розроблення першочергових рекомендацій щодо оптимізації перспективних стратегій розвитку підприємств легкої промисловості регіону.

Виклад основного матеріалу. Галузь економіки – легка промисловість як якісно однорідна сукупність підприємств виступає об'єктом статистичного дослідження. Статистичний факт, визначений типовими зведеними характеристиками, заснованими на спеціально організованому спостереженні статистичних даних, є однією зі сторін фактуальної основи, необхідної для статистичного аналізу сучасного стану підприємств легкої промисловості регіону.

Як відзначає провідний фахівець у галузі вивчення економічної конкуренції М. Портер, „окрема галузь – це основний рівень стратегії, тому що саме на цьому рівні визначається прибутковість галузі, і підприємства або досягають, або уступають конкурентній перевазі” [5].

Галузь – це однорідна сукупність підприємств, об'єднань та інших господарських одиниць. При віднесенні підприємств до тієї або іншої галузі враховується: економічне призначення продукції, наявність характерних для галузі технологічних процесів і відповідної технічної бази, однотипність використання сировини і матеріалів, професійного і кваліфікованого складу кадрів. Таким чином, кожна галузь має унікальну структуру, або набір унікальних економічних і технічних характеристик, що служать джерелом зростання конкурентоспроможності підприємств, або їхніх слабких конкурентних позицій.

Промисловість – це ключова галузь економіки. У свою чергу, легка промисловість України є провідною галуззю економіки, яка має 17 підгалузей, потужний виробничий потенціал, який повинен задовольняти потреби суспільства товарами народного споживання й промислового призначення. Водночас, легка промисловість пов'язана з багатьма суміжними галузями та обслуговує увесь господарський комплекс країни. У галузі працює понад 10 тис. підприємств, із них: у текстильній промисловості – 2,5 тис., виробництві готового одягу та хутра – 6 тис., виробництві шкіри та шкіряного взуття – 1,5 тис. Підприємства легкої промисловості практично всі приватизовані, менше одного відсотка від загальної кількості становлять підприємства державної власності.

Легка промисловість – надзвичайно трудомістка галузь, тому її підприємства працюють в основному у великих містах, де достатньо трудових ресурсів. Регіональний аспект передбачає розміщення підприємств легкої промисловості за рівнем значущості – трудовий, транспортний, сировинний, споживчий. Завданням легкої промисловості є забезпечення населення тканинами, одягом, взуттям, а інших галузей – технічними тканинами тощо. Легка промисловість Чернігівської області орієнтована на текстильне виробництво, виробництво взуття та виробництво одягу. В регіоні налічується 15 підприємств, які спеціалізуються на текстильному виробництві, 11 – на виробництві готового одягу та хутра, 4 – на виробництві шкіри, галантерейних виробів із шкіри та взуття.

Важливість цієї тематики дослідження впливає з того, що ринок текстильної продукції та одягу за часів Радянського Союзу завжди відрізнявся стабільністю попиту. Легка промисловість України створювалася з розрахунку на ринки Радянського Союзу, тому що з країни експортувалося більш 50 % продукції. Галузь була однією з провідних у промисловому комплексі республіки. Цьому сприяли умови: наявність імпортованої і власної сировини, забезпеченість висококваліфікованими кадрами, емний ринок спо-

живання. Однак після розпаду СРСР купівельна спроможність населення різко впала. За 10 років переходу до ринкової економіки валовий внутрішній продукт України скоротився більше ніж на 50 %; темпи промислового виробництва України скоротилися на 34,5 %, якщо 1991 рік прийняти за базовий; темпи промислової продукції Чернігівської області скоротилися на 50,2 %. У легкій промисловості найбільший індекс промислового виробництва було зафіксовано у 2004 році – 132,6 %. Будучи лідером по виробництву верхнього одягу, на сьогодні текстильна промисловість не визнає своєї неконкурентоспроможності. Галузь втратила свої позиції як у національній економіці, так і на світовому ринку, поступившись місцем турецьким, китайським і польським виробникам, що насамперед обумовлено недостатньою конкурентоспроможністю продукції як по якості, так і по ціні, що, перш за все, пов'язано з технічною відсталістю виробництва.

Легка промисловість характеризується відносно невеликою питомою вагою в загальному обсязі промислового виробництва. Представимо розподіл обсягу реалізації продукції промисловості за видами діяльності у 2011 році на рис.1.

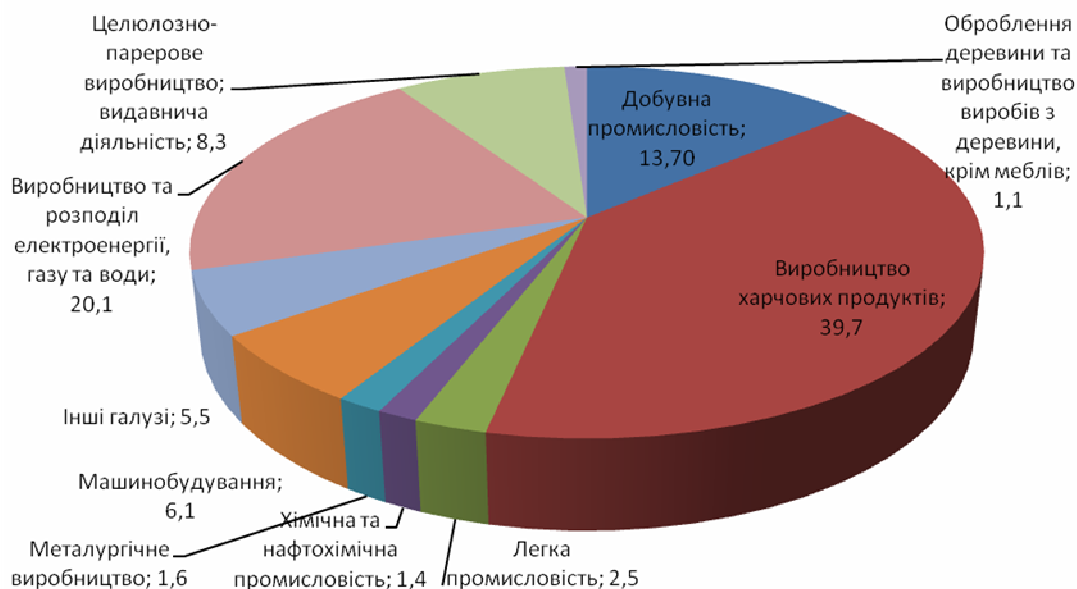

Рис. 1. Розподіл обсягу реалізації продукції промисловості за видами діяльності у 2011 році, відсотків до загального обсягу

Обсяги реалізованої продукції легкої промисловості за 2005-2011 роки наведені в табл. 1.

Таблиця 1

Обсяги реалізованої промислової продукції легкої промисловості за 2005-2011 рр.

Види виробництва	Роки							
	2005		2009		2010		2011	
	тис. грн	у % до підсумку	тис. грн	у % до підсумку	тис. грн	у % до підсумку	тис. грн	у % до підсумку
Промисловість	6107488,6	100,0	10571161,5	100,0	12115722,3	100,0	15197547,8	100,0
Легка промисловість	232185,7	3,8	395027,6	3,7	369727,8	3,0	374646,7	2,46
Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	222990,9	3,6	347542,4	3,2	313594,2	2,5	301322,7	1,9
Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	61665,2	1,0	47485,2	0,4	56133,6	0,4	73324,0	0,4

Індекси росту обсягів реалізації промисловості за 7 років збільшились на 148,8 %. Однак це не означає, що прибуток від реалізації продукції збільшився на 148,8 %, тому що одним із факторів збільшення реалізації є інфляція. Для того, щоб привести показник реалізації в порівнянні умови, тобто визначити зміни реалізації продукції в реальних показниках, необхідно врахувати відповідні зміни цін. У легкій промисловості в 2011 році спостерігається зменшення обсягів реалізації товарів у порівнянні з 2009 роком на 5,2 %, що стосується підгалузей легкої промисловості, таких як текстильне виробництво, то зменшення реалізації продукції становило 13,3 %, а при виробництві шкіри, виробів із шкіри можна спостерігати збільшення на 54,4 %.

Повільні темпи розвитку легкої промисловості, а в останній час і її стагнація спричиняють зниження конкурентоспроможності економіки регіону, що обумовлено такими проблемами:

- висока собівартість вітчизняних товарів легкої промисловості;
- недоступність довгострокових кредитів;
- відсутність сучасного спеціалізованого обладнання;
- відсутність умов щодо залучення інвесторів для позитивного динамічного розвитку легкої промисловості;
- складні митні процедури для роботи підприємств легкої промисловості як за давальницькою схемою;
- у більшості підприємств галузі немає ефективного менеджменту, тому половина промислових підприємств галузі є збитковими; низька заробітна плата робітників; постійне зниження притоку молодих кадрів на підприємствах.

Отже, теперішній фінансовий стан багатьох підприємств галузі легкої промисловості досить складний, доказом цього є аналіз статистичних даних, на основі яких можна простежити тенденції розвитку діяльності підприємств за 2005-2011 роки (рис. 2).

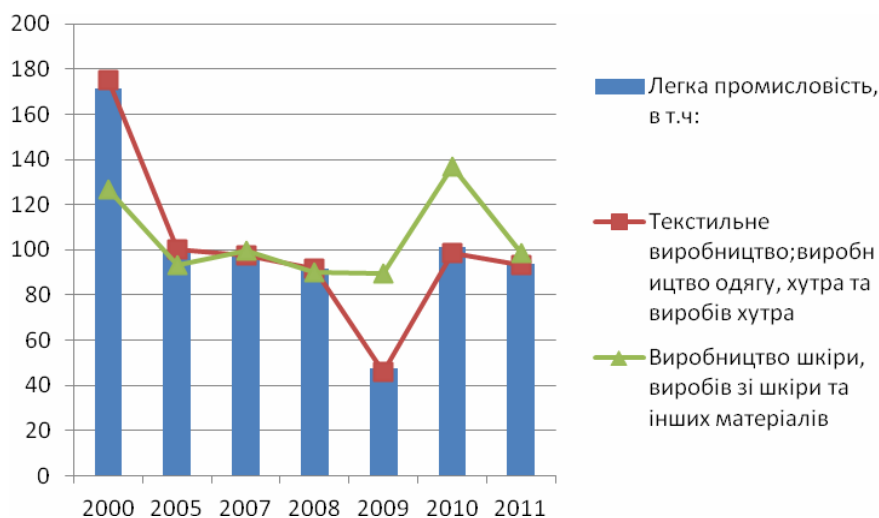

Рис. 2. Індекси обсягу виробництва продукції легкої промисловості за 2000-2011 роки

У легкій промисловості та її підгалузях практично відзначається тенденція спаду виробництва. Аналіз показників показує, що найбільший спад рівня виробництва в галузі спостерігається у 2008-2009 рр., що обумовлено впливом глобальної фінансово-економічної кризи. Однак, щодо виробництва шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів у динаміці, то в 2010 році відзначено найбільший приріст 36,6 %, якщо 2000 рік прийняти за базовий.

Скорочення обсягів виробництва продукції в цілому по легкій промисловості спостерігається з 2000 по 2011 рік, що не можна характеризувати позитивно. Така ситуація

обумовлена жорсткою конкуренцією з контрафактною продукцією, значним скороченням випуску кордних тканин, високою часткою імпортованих товарів легкої промисловості, що ввозяться за заниженою митною вартістю, створюючи тим самим недобросовісну конкуренцію на внутрішньому ринку. Прогноз динаміки виробництва промислової продукції та легкої промисловості до 2015 року можна відобразити графічно на рис. 3 [7].

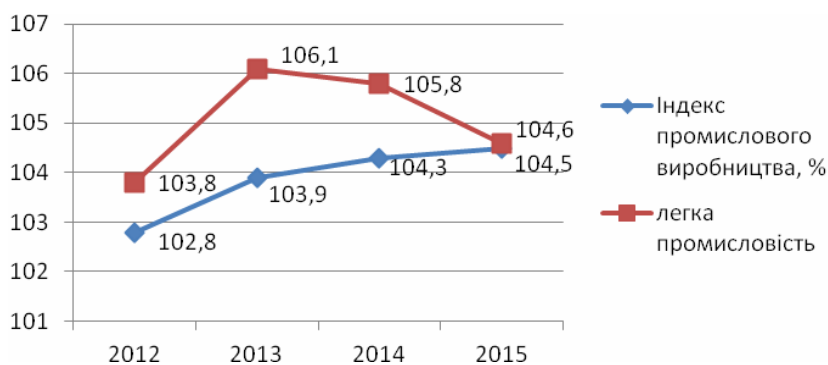

Рис. 3. Прогноз динаміки індексів галузі легкої промисловості на 2012-2015 роки

На підприємствах легкої промисловості випуск продукції прогнозується збільшувати щорічно в середньому на 4,5 %, порівняно з 2011 роком приріст становитиме 18 %.

Доцільно розглянути динаміку виробництва найважливіших видів товарів широкого вжитку і тривалого користування підприємств легкої промисловості регіону за 2005-2011 роки (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво найважливіших видів продукції підприємствами легкої промисловості за 2005-2011 роки

Види продукції	Роки								
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Тканини, тис. м ²	4433	7278	7267	7637	6799	7224	4559	3223	2951
Вироби панчішно-шкарпеткові трикотажні, тис. пар	1792	2211	1922	723	23	133	83	50	43
Взуття, тис. пар	512	625	707	877	938	913	835	997	1029

Виробництво тканин з 2009 по 2011 рік значно скоротилось, що пов'язано з фінансово-економічним становищем підприємств на цьому періоді. 2011 рік демонструє спад виробництва тканин на підприємствах на 292,8 тис. м², або на 9,08 % у порівнянні з 2010 роком, аналогічна ситуація також з виробництвом панчішно-шкарпеткових, трикотажних виробів, так з 2004 по 2011 рік виробництво зменшилось на 2168 тис. пар, що стосується виробництва взуття, то ситуація дещо краща, темп зростання у 2011 році в порівнянні з базовим 2003 роком становить – 201 %, що можна характеризувати позитивно.

Основні показники розвитку галузі легкої промислової за 2005-2011 роки наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Основні показники розвитку галузі легкої промисловості за 2005-2011 роки

Показники	Роки			
	2005	2009	2010	2011
1. Обсяг реалізованої промисловості продукції, тис. грн	232185,7	395027,6	369727,8	374646,7
2. Інвестиції в основний капітал, тис. грн	10742	13402	8382	6186
3. Рентабельність операційної діяльності, відсотків	6,2	5,4	1,9	0,8
4. Частка прибуткових підприємств, відсотків	52,3	67,1	57,1	64,8
5. Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб	7985	4940	4947	4647
6. Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн	528	1143	1435	1822

Як видно із табл. 3, у 2011 році зменшення інвестицій відбулося в порівнянні з 2010 роком на 26,2 %, що говорить про достатньо низьку привабливість підприємств цієї галузі для інвесторів та неможливість отримання прибутку в короткостроковий період, у чому більш за все зацікавлені інвестиційні компанії. Аналіз стану інноваційного розвитку галузі легкої промисловості показує, що завдяки реалізації відповідних програмних заходів протягом останніх років деякі показники інноваційної діяльності все ж покращились, доказом цього є збільшення частки прибуткових підприємств галузі легкої промисловості, але показник рентабельності операційної діяльності залишається низьким. За даними Головного управління статистики Чернігівської області [3] із загальної кількості освоєних інноваційних видів продукції на легку промисловість припадає всього – 9,5 % (ПП “Н.-Сіверська бавовняно-ткацька фабрика”, ПрАТ ВТФ “Сіверянка”, ПрАТ “Чернігівська взуттєва фабрика “Берегиня” та ін.).

Соціально-економічний розвиток регіону можливий лише за умови модернізації національної економіки, досягнення макроекономічної стабільності, розвитку промисловості регіону за рахунок активізації інвестиційної діяльності на основі законодавчої врегульованості.

Отже, законодавча неврегульованість механізмів перспективного розвитку підприємств легкої промисловості та промисловості регіону в цілому, недостатнє врахування їх специфіки призводять до загострення проблеми їх соціально-економічного розвитку, значного підвищення рівня безробіття. Виконання програм соціально-економічного розвитку не забезпечується їх власними фінансовими ресурсами та коштами державного бюджету.

Виконання середньострокової програми промислового розвитку Чернігівської області до 2015 року дає надію та перспективу на покращення фінансового стану промислових підприємств регіону. Але процес фінансування для реалізації програми передбачає здійснення її за рахунок власних коштів підприємств, ресурсів фінансово-кредитної сфери, іноземного капіталу та інших джерел, що в умовах фінансово-економічної кризи, нестабільності законодавчої бази досить важко здійснити.

Першочерговими завданнями для виходу легкої промисловості на якісно новий рівень постають:

- збереження темпів росту обсягів виробництва, проведення технічного переоснащення, реконструкції підприємств та забезпечення на цій основі стабільного інноваційного розвитку галузі;
- поступовий відхід від давальницьких схем виробництва при прийнятті необхідних заходів щодо відновлення та розвитку вітчизняної сировини;
- забезпечення глибокої переробки вітчизняної сировини (вовни, шкіри, льону, хутра), так і хімічних волокон і ниток;
- впровадження інвестиційних проектів у текстильне та швейне виробництво;
- вирішення завдань кадрового забезпечення, виходячи з необхідності постійного відновлення, підготовки, перепідготовки кадрів як технічної ланки, так і управлінської.

Для реалізації поставлених завдань необхідно:

- вдосконалення державного сприяння розвитку легкої промисловості завдяки розробленню відповідних законодавчих актів;
- надання легкій промисловості статусу пріоритетної галузі за рахунок удосконалення діючої нормативно-правової бази;
- проведення технічного переоснащення та оновлення матеріально-технічної бази (придбання спецмашин та оновлення обладнання ВТО ПрАТ „ТК-Стиль” (м. Чернігів);
- придбання нових машин та обладнання, запровадження нових прогресивних технологій;

- модернізація розкрійного виробництва та виробництво матеріалів з полімерним покриттям ПрАТ „ВТФ „Сіверянка” (м. Чернігів);
- відновлення посівів льоноволокна, розроблення підпрограми розвитку льонарства на державному рівні;
- забезпечення ПрАТ „Камвольно-суконна компанія „Чексіл” новими енергоефективними технологіями;
- освоєння виробництва інноваційного асортименту товарів широкого вжитку відповідно до світових напрямків моди, підвищення рівня моделювання і конструювання одягу;
- впровадження системи контролю якості, адаптованої до відповідних систем сертифікації та стандартизації ЄС.

Висновки. Дослідження проблем та аналіз сучасного стану українських підприємств галузі легкої промисловості показали, що головною метою їх стратегічного розвитку є створення умов, направлених на підвищення ефективності виробництва сучасних конкурентоспроможних товарів, які будуть задовольняти потреби населення, держави і суб'єктів господарювання, що й забезпечить стабільний розвиток легкої промисловості в перспективі. У свою чергу, головними пріоритетними факторами розвитку підприємств легкої промисловості в Чернігівській області, які приведуть до подолання його проблем, є зміни у структурі управління та інноваційна діяльність на основі впровадження нових інноваційно-інвестиційних проектів.

Список використаних джерел

1. *Про стимулювання розвитку регіонів* : Закон України від 1 січня 2006 року.
2. *Авраменко І. М.* Інновації як основа розвитку легкої промисловості України / І. М. Авраменко // *Фінанси України*. – 2011. – № 2. – С. 34-39.
3. *Головне управління статистики в Чернігівській області* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.
4. *Гончаров Ю. К.* Сучасний стан і тенденції економічного розвитку легкої промисловості / Ю. К. Гончаров // *Актуальні проблеми економіки*. – 2010. – № 7 (72). – С. 8-11.
5. *Портер М.* Конкуренція / М. Портер. – М. : Вільямс, 2005. – 608 с.
6. *Статистичний щорічник „Чернігівщина-2011”*. – Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2012. – 486 с.
7. *Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року* [Електронний ресурс] : затверджено рішенням восьмої сесії обласної ради п'ятого скликання 26 січня 2007 року / Чернігівська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua/>.

УДК 332.146:334.758

І.В. Лисенко, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано показники економічних передумов розвитку процесів кластеризації у регіонах України. Проведено групування регіонів за рівнем інтегрального показника конкурентоспроможності.

Ключові слова: процес кластеризації, регіон, кластер, конкурентоспроможність, інтегральний індекс конкурентоспроможності.

Проанализированы показатели экономических предпосылок развития процессов кластеризации в регионах Украины. Проведено группирование регионов по уровню интегрального показателя конкурентоспособности.

Ключевые слова: процесс кластеризации, регион, кластер, конкурентоспособность, интегральный индекс конкурентоспособности.

The characteristics of economic preconditions of the clustering processes development in the regions of Ukraine have been analyzed. A grouping of regions in terms of the integral competitiveness index has been performed.

Key words: clustering process, region, cluster, competitiveness, integral competitiveness index.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації перед регіонами України постають завдання щодо інтенсивного освоєння нових прогресивних підходів до ведення господарства, застосування на практиці інноваційних механізмів та інструментів стимулювання соціально-економічного розвитку територій, що позитивно зарекомендували себе у світовій практиці. Залучення потужного інноваційного потенціалу до активізації регіонального розвитку можливо за умов створення регіональних кластерних структур, що стимулюють продуктивні інвестиції в інноваційно зорієнтовані виробничі комплекси. Кластерні утворення формують міцне підґрунтя для вирішення питань зайнятості, прискорюють зростання конкурентного потенціалу територій, забезпечують соціальну стабільність в регіоні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми становлення та розвитку кластерних утворень досліджували у своїх роботах провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: Є. Безвушко, С. Біла, М. Бутко, Н. Внукова, М. Войнаренко, В. Гесць, А. Гойко, М. Енрайт, Я. Жаліло, В. Захарченко, А. Маршалл, В. Осипов, М. Портер, С. Розенфельд, С. Соколенко, С. Ткачова, В. Федоренко та ін., які зробили вагомий внесок у розвиток теорії кластеризації та кластерного аналізу економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, визначаючи вагомість отриманих раніше результатів, необхідно відмітити, що на сьогодні не знайшли належного відображення у науці питання, пов'язані з передумовами створення та ефективного функціонування кластерів у регіонах. Провідні дослідники кластерів сходяться в думці, що фірми утворюють кластери для отримання певних переваг, проте передумови та чинники, які створюють ці переваги, й досі чітко не визначені.

Виклад основного матеріалу. Більшість регіонів України сьогодні характеризуються розбалансованою структурою економіки, високим рівнем зношеності основних виробничих засобів місцевого виробничого комплексу; низькою ефективністю використання наявного ресурсного потенціалу; технологічною відсталістю провідних підприємств. Такі характеристики регіонального розвитку, по-перше, посилюють залежність соціально-економічної ситуації в регіонах від хаотичних кон'юнктурних коливань, нестабільної зовнішньоекономічної ситуації; по-друге, зменшують мотивацію регіонів до нарощування внутрішніх ресурсів розвитку через неефективність системи їх перерозподілу та використання; по-третє, формують і консервують цикл екстенсивного типу регіонального розвитку, що негативно позначається на конкурентоспроможності національної економіки в цілому [1].

Слід зазначити, що на сьогодні головними проблемами, які перешкоджають динамічному соціально-економічному розвитку регіонів, є:

– відсутність нормативно-правової і законодавчої бази щодо організації, діяльності та розвитку кластерів у регіонах;

– неповна завантаженість виробничих потужностей промислових і будівельних підприємств;

- сповільнення темпів будівництва (передусім житлового);
- значна частка господарств населення у структурі виробництва продукції сільсько-го господарства, що негативно впливає на якість продукції та можливості її збуту;
- дефіцит інвестиційних ресурсів з усіх джерел фінансування, передусім довгострокових;
- нестабільний фінансовий стан суб'єктів господарювання;
- нерозвиненість кредитного ринку, відсутність помітних якісних зрушень у банківській сфері;
- недостатній рівень інноваційної діяльності, нерозвинена інноваційна інфраструктура;
- низький рівень заробітної плати, наявність значних галузевих і територіальних диспропорцій у розмірі оплати праці;
- неефективна структура зовнішньої торгівлі;
- відсутність активних процесів кластеризації економіки регіонів;
- недостатня активність територіальних громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку територій.

Важливою умовою економічного розвитку територій є формування кластерів. Такі форми організації виробництва створюють ширші можливості для використання місцевих ресурсів, освоєння інвестицій, у т. ч. іноземних; забезпечують доступ до нових ринків збуту; дозволяють повною мірою реалізувати потенціал міжрегіонального і транскордонного співробітництва [1]. Утворення кластерів – це динамічний процес, і якщо швидко зростає одна з конкуруючих фірм, вона породжує попит на продукцію суміжних галузей. Так, зокрема М. Портер зазначає, що основною силою, яка спонукає утворення кластерів, є конкуренція. Він стверджує, що розвитку підприємств сприяє змагання між конкуруючими фірмами, яке примушує їх вдаватися до використання і створення нових технологій, інноваційних підходів у веденні бізнесу. Це, в свою чергу, сприяє процесу трансферу технологій від однієї галузі до іншої, активізує науково-дослідницьку діяльність і розширює сфери використання нових знань та послуг.

Ще одним фактором, що впливає на розвиток кластерних утворень, є економіка агломерацій, яка простежується у промислових кластерах. Так фірми, які знаходяться близько одна від одної, зменшують витрати на транспортування продукції і сировини, а також отримують доступ до кваліфікованих кадрів. Економіка агломерацій також може посилити конкуренцію, яка стимулює обмін інформацією, знаннями і технологіями між взаємопов'язаними фірмами в кластерах. У свою чергу, обмін технологіями між фірмами приводить до економічного зростання підприємства, а отже – загального розвитку кластера.

Географічна близькість на всіх етапах виробничого процесу, таких як постачання, виробництво обладнання, збірка, розподіл і робота з безпосереднім покупцем, дають можливість співпрацюючим компаніям швидко запроваджувати нові технології та інноваційні підходи, тим самим підвищуючи загальну ефективність виробничого процесу.

Значний внесок у розвиток кластерів здійснює соціальна інфраструктура. Вона допомагає забезпечити обмін технологіями та знаннями, які посилюють кластер і забезпечують його подальший розвиток. Успіх Силіконової долини на ранніх стадіях її розвитку тісно пов'язують саме з соціальною інфраструктурою [6].

З метою визначення передумов розвитку процесів кластеризації наведемо основні переваги кластерної організації виробництва:

- зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою та державою. Світова практика засвідчує, що заснування кластерів часто відбувається в межах державно-приватного партнерства за активної участі держави як засновника та спонсора кластерних ініціатив на початкових етапах, а також науково-дослідних інститутів, що відіграють роль сполучної ланки між промисловістю, державою та наукою;

– зростання ефективності роботи компаній завдяки швидшому доступу до ресурсів, знань, інноваційних технологій і постачальників, а також завдяки зменшенню трансакційних витрат;

– активізація інноваційної діяльності компаній. Завдяки так званому ефекту переливу (spill-over) і тіснішому контакту зі споживачами й іншими компаніями виникають можливості створення та поширення нових ідей і технологій серед учасників кластера та за його межами, що сприяє, насамперед, зростанню доданої вартості продукції та орієнтації виробництва на виготовлення високотехнологічної продукції кінцевого споживання;

– підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів і країни в цілому, зумовлене вищим рівнем довіри інвесторів до розвинених мережових структур (порівняно з окремими дрібними компаніями), а також наявністю гарантій і пільг інвесторам з боку держави у випадку її участі у кластерних ініціативах;

– пришвидшення темпів створення та розвитку нового бізнесу. Нові компанії мають можливість розвиватися у сприятливіших умовах через налагодженість зв'язків із партнерами у межах кластера [3-5].

Започаткування процесів кластеризації залежить від досягнутого рівня розвитку ряду складових, які створюють необхідні умови для розгортання процесів кластеризації (рис.1).

Рис. 1. Складові економічних передумов розвитку процесів кластеризації у регіонах України

Зміст складових враховує необхідні соціально-економічні передумови, які визначають темпи кластеризації економіки регіонів.

1. *Рівень державної підтримки економічної активності.* Полягає у розробці інституціональних засад, у межах яких уряд, державні та приватні підприємства взаємодіють один з одним з метою отримання доходу та збагачення економіки, таким чином суттєво впливаючи на конкурентоспроможність та економічне зростання, а також на спосіб, у який суспільство розподіляє свої переваги та зазнає втрат від реалізації стратегій і програм розвитку.

2. *Рівень розвитку інфраструктури (виробничої, ринкової, соціальної).* Високорозвинена інфраструктура є важливим чинником продуктивного функціонування кластерних утворень. Ефективний розвиток процесів кластеризації також залежить від безперешкодного постачання електроенергії в необхідному обсязі, що забезпечує належний режим роботи учасників кластера, а широка й розвинена телекомунікаційна мережа гарантує швидкий і вільний потік інформації.

3. *Стан макроекономічного середовища (державного бюджету, відсоткових ставок, інфляційних процесів).* Макроекономічне середовище в країні суттєво впливає на процеси кластеризації. Учасники кластера не в змозі прийняти обґрунтовані рішення при нестійкому рівні цін, фінансовий сектор не може функціонувати, якщо в державі значний дефіцит бюджету.

4. *Рівень розвитку професійної освіти.* Якісна вища освіта та професійна підготовка мають вирішальне значення для розвитку процесів кластеризації в регіоні. Рівень навчання та наявність професійної підготовки забезпечують працівникам можливість регулярно поліпшувати свою кваліфікацію та навички роботи.

5. *Рівень ефективності функціонування ринку товарів.* Ефективність ринку товарів враховує умови попиту, який змушує підприємства впроваджувати інноваційні рішення та орієнтуватися на потреби клієнта, таким чином стимулюючи здорову конкуренцію. Здорова ринкова конкуренція на внутрішньому та зовнішньому ринках важлива для підвищення ринкової ефективності та, відповідно, продуктивності бізнесу. Вона гарантує виживання найефективнішим фірмам.

6. *Рівень техніко-технологічного розвитку підприємств регіону.* Полягає у використанні новітніх технологій у виробництві для підвищення продуктивності підприємств. Можливість переймати та використовувати новітні технології стала однією з найбільш важливих конкурентних переваг фірм.

7. *Рівень ефективності ринку праці.* Ефективність ринку праці є важливою умовою для забезпечення швидкого переміщення працівників з одного сектора в інший, що стимулює найбільш ефективне їх використання в кластері та створює необхідну ініціативу для максимальної реалізації працівником своїх професійних обов'язків (навичок).

8. *Рівень розвитку фінансового ринку.* Розвинений фінансовий ринок має спрямовувати свої ресурси найефективнішим підприємствам та інвестиційним проектам з найбільш очікуваним прибутком. Фінансовий ринок, функціонуючи належним чином, створює продукти та методи відповідно до їхніх потреб з таких джерел, як позики, ринок цінних паперів та венчурний капітал.

9. *Рівень ємності ринків збуту виробничих підприємств регіону.* Рівень ємності ринків збуту впливає на продуктивність учасників кластера, оскільки великі ринки дозволяють компаніям використовувати переваги ефекту масштабу виробництва.

10. *Рівень інноваційної активності підприємств регіону.* Полягає в тому, що підприємства, які входять до складу кластера, повинні розробляти та створювати найсучасніші товари та процеси для збереження конкурентної переваги. Для цього з боку держави та бізнесу має бути належна підтримка, а саме: достатні інвестиції в наукові дослідження, високоякісні дослідницькі інститути, співробітництво у проведенні досліджень між університетами та бізнесом, захист інтелектуальної власності тощо.

11. *Рівень розвитку підприємницької діяльності в регіоні.* Рівень розвитку підприємницької діяльності впливає на рівень ефективності при виробництві товарів і послуг, що, у свою чергу, збільшує продуктивність і підвищує конкурентоспроможність регіону. Коли компанії та постачальники об'єднані в кластери і географічно перебувають недалеко один від одного, ефективність зростає, виникає більше можливостей для інновацій, зменшується кількість бар'єрів для створення нових фірм.

Слід зазначити, що вищенаведені складові конкурентоспроможності взаємопов'язані між собою та посилюють одна одну. Наприклад, рівень інноваційної активності підприємств регіону безпосередньо залежить від рівня державної підтримки, оскільки вона відповідає за захист інтелектуальної власності. Рівень розвитку підприємницької діяльності залежить від рівня розвитку професійної освіти робітників та рівня ефективності ринку праці.

Визначивши економічні передумови розвитку процесів кластеризації у регіонах України, на основі статистичних даних [2] (табл.1) побудуємо графіки за 11 показниками економічних передумов розвитку процесів кластеризації, а також інтегральний індекс конкурентоспроможності регіонів України (рис. 2).

Таблиця 1

Показники економічних передумов розвитку процесів кластеризації регіонів України

Область	Рівень державної підтримки економічної активності	Рівень розвитку інфраструктури	Стан макроекономічного середовища	Рівень розвитку професійної освіти	Рівень ефективності функціонування ринку товарів	Рівень техніко-технологічного розвитку підприємств регіону	Рівень ефективності ринку праці	Рівень розвитку фінансового ринку	Рівень ємності ринків збуту виробничих підприємств регіону	Рівень інноваційної активності підприємств регіону	Рівень розвитку підприємницької діяльності в регіоні	Інтегральний індекс конкурентоспроможності регіонів
АР Крим	3,61	4,1	4,52	4,14	3,86	2,96	4,64	3,85	2,24	2,77	3,93	3,94
Вінницька	3,89	3,65	4,52	4,26	4,03	3,05	4,85	3,99	1,94	2,99	3,9	3,97
Волинська	4,04	3,55	4,52	4,33	4,07	3,04	4,82	4,17	1,83	2,9	3,87	3,99
Дніпропетровська	3,7	3,99	4,52	4,73	4,03	3,34	4,85	4,08	3,06	3,3	4,14	4,16
Донецька	3,79	4,1	4,52	4,49	3,96	3,34	4,77	4,14	2,75	3,34	4,18	4,14
Житомирська	3,78	3,42	4,52	4,31	3,88	2,96	4,83	3,94	1,8	2,73	3,74	3,87
Закарпатська	3,97	3,55	4,52	4,13	4,06	2,99	4,7	3,97	2,01	2,81	3,71	3,95
Запорізька	3,75	4,03	4,52	4,79	3,98	3,0	4,82	4,09	2,32	3,04	4,06	4,07
Івано-Франківська	3,75	3,47	4,52	4,35	3,91	2,91	4,78	4,0	2,01	2,99	3,82	3,93
м. Київ	3,32	5,03	4,52	5,08	3,97	4,29	4,82	3,96	3,69	3,14	3,91	4,37
Київська	3,82	4,07	4,52	4,38	4,12	3,23	4,8	4,06	2,67	2,92	3,89	4,12
Кіровоградська	3,94	3,41	4,52	4,1	3,89	2,84	4,79	3,84	1,67	2,94	3,92	3,84
Луганська	3,7	3,71	4,52	4,49	3,95	2,88	4,7	3,96	1,82	3,06	3,97	3,93
Львівська	3,55	3,62	4,52	4,64	3,89	3,13	4,68	4,02	2,53	2,96	3,75	4,0
Миколаївська	3,7	3,97	4,52	4,41	3,93	3,14	4,75	3,88	1,99	3,15	3,82	3,97
Одеська	3,44	4,43	4,52	4,76	3,96	3,42	4,68	3,92	2,63	2,87	3,86	4,1
Полтавська	3,88	3,75	4,52	4,52	3,92	3,02	4,76	4,09	2,29	2,97	3,92	4,02
Рівненська	3,97	3,57	4,52	4,62	4,0	2,88	4,89	4,09	1,72	3,02	3,93	3,98
Сумська	3,95	3,63	4,52	4,59	3,91	3,05	4,75	4,0	1,9	3,14	4,01	3,98
Тернопільська	3,87	3,22	4,52	4,52	3,86	2,83	4,79	4,01	1,57	2,88	3,76	3,88
Харківська	3,53	4,34	4,52	5,1	3,94	3,43	4,78	4,04	2,69	3,44	4,06	4,19
Херсонська	3,69	3,59	4,52	4,2	3,79	2,95	4,56	3,79	1,64	2,86	3,73	3,82
Хмельницька	3,92	3,35	4,52	4,34	3,96	2,89	4,86	4,01	1,82	2,78	3,83	3,92
Черкаська	3,71	3,67	4,52	4,45	3,83	3,11	4,83	3,98	1,92	2,8	3,85	3,94
Чернівецька	4,03	3,6	4,52	4,42	4,03	2,92	4,86	4,04	1,31	2,98	3,8	3,95
Чернігівська	3,83	3,76	4,52	4,15	3,82	2,82	4,93	3,96	1,79	2,58	3,65	3,87
м. Севастополь	3,64	4,33	4,52	4,82	3,88	3,28	4,67	4,02	1,17	3,36	3,91	4,02

* Складено автором за даними Фонду «Ефективне управління» [2]

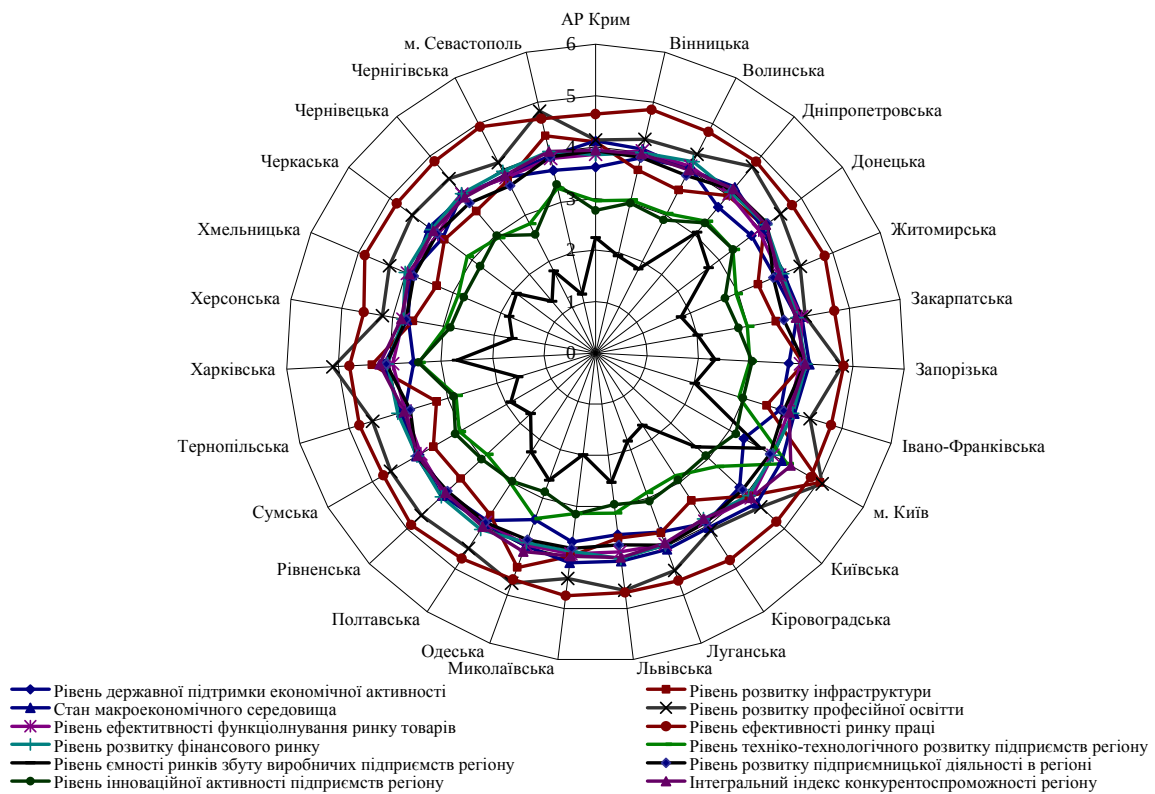

Рис. 2. Показники економічних передумов розвитку процесів кластеризації регіонів України

Інтегральний індекс конкурентоспроможності регіонів є важливим інструментом оцінювання конкурентоспроможності України та її регіонів. Групування регіонів України за рівнем інтегрального індексу конкурентоспроможності наведено на рис. 3.

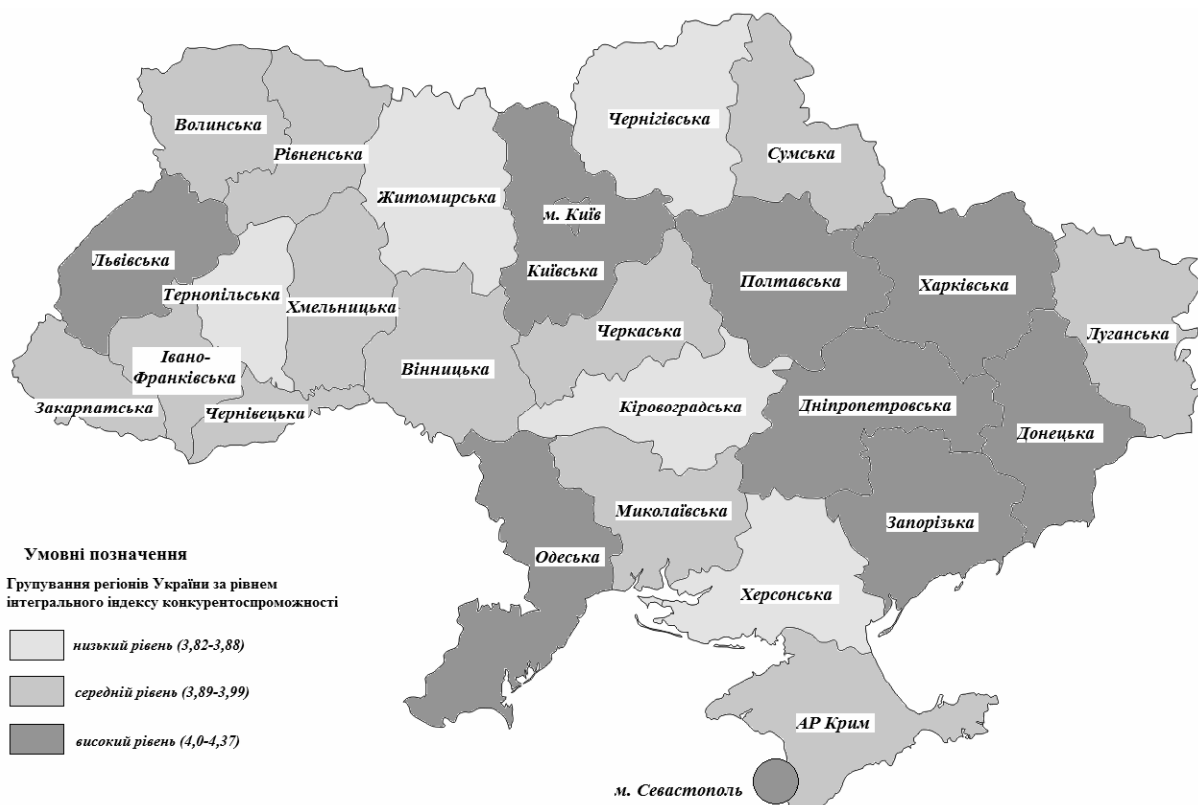

Рис. 3. Групування регіонів України за рівнем інтегрального індексу конкурентоспроможності

З проведеного аналізу видно, що найвищий рівень індексу конкурентоспроможності мають: Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Харківська, області, м. Київ та м. Севастополь. Це свідчить про те, що успішний великий бізнес вимагає наявності розвиненої системи місцевих постачальників і підрядників, професійного менеджменту, високого рівня маркетингу, а також наявності кластерних утворень. Структуру кластерних формувань за регіонами України [7] наведено в табл. 2

Таблиця 2

Структура кластерних формувань за регіонами України

Економічний регіон	Пріоритетні напрями розвитку кластерів	Реально діючі кластерні структури
1	2	3
Подільський: -Вінницька обл. -Тернопільська обл. -Хмельницька обл.	Машинобудування, підтримка існуючих кластерів (швейного, будівельного, харчового, туризму)	-Хмельницький будівельний кластер, -Хмельницький швейний кластер, -Кам'янець-Подільський туристичний кластер, -кластер сільського туризму «Оберіг» (с.Гриців, Хмельницька обл.), -інноваційно-інвестиційний кластер (м.Тернопіль), -Вінницький переробно-харчовий кластер
Карпатський: -Закарпатська обл. -Львівська обл. -Івано-Франківська -Чернівецька обл.	Хімічний, харчовий, оздоровлення і туризму, деревообробки, народних промислів, швейний, будівельний, автомобільний	-кластер виробництва сувенірів «Сузір'я», -кластер ліжникарства (виготовлення вовняних домотканих покривал), -транспортно-логістичний кластер Закарпаття, -туристичний кластер «Сім чудес України», -Львівський кластер ІТ та бізнес-послуг, -кластер біотехнологій РГО «Перший аграрний кластер»
Причорноморський: -АР Крим -Миколаївська обл. -Одеська обл. -Херсонська обл. -м. Севастополь	Високих технологій, суднобудівний, мікроелектроніки, агропромисловий, рибний, логістики, оздоровлення і туризму	-7 кластерів в м. Севастополь, -транспортно-логістичний кластер «Південні ворота України» (м.Херсон), -кластер «Транзитний потенціал України» (м.Одеса), -3 кластера в Придунав'ї, -5 кластерів у Миколаївській обл.
Поліський: -Волинська обл. -Житомирська обл. -Рівненська обл. -Чернігівська обл.	Агропромисловий, продовольчий, екологічний туризм, деревообробки та обробки граніту	-кластер деревообробки (районна громадська організація «Кластер деревообробки Полісся Рокитнівщини» Рокитнівський р-н Рівненської обл.), -лісові кластери, -туристично-рекреаційні кластери, -«Кластер водного туризму в Чернігівській області»
Донецький: -Донецька обл. -Луганська обл.	Машинобудівний, хімічний, гірничошахтний, металургійний, харчовий, переробної промисловості	-Національний інноваційний кластер «Нові технології природокористування», -транскордонний нанокластер
Придніпровський: -Дніпропетровська -Запорізька обл. -Кіровоградська обл.	High-Tech (аеро-, електроніка, біотехнології), машинобудівний, металургійний, хімічний, харчової та переробної промисловості	-Національний інноваційний кластер «Нові машини» та будівельний кластер (м. Дніпропетровськ), -інноваційний технологічний кластер «Агро-БУМ» та медовий кластер «Бджола не знає кордонів» (м. Мелітополь), -харчовий кластер «Купуй Запорізьке. Обирай своє» (м. Запоріжжя)

Продовження табл. 2

1	2	3
Східний: -Полтавська обл. -Сумська обл. -Харківська обл.	Високі технології, хімічний, машинобудівний, металургійний, металообробки, електроенергетики, харчової, паливної промисловості агропромисловий, туризму та оздоровчого туризму	-Регіональний кластер екологічно чистої агропродукції (Полтавська обл.), -Сумський кластер екологічно чистої АПК продукції, -Сумський будівельний кластер, -Харківський технопарк «Технополіс» – кластер альтернативної енергетики та науково-освітній кластер. Також – авіаційний, космічної сфери, енергомашинобудівний, фармацевтичний, нано-біотехнологій, охорони здоров'я, бронетехніки, с/г машинобудування
Центральний: -Київська обл. -Черкаська обл.	High-Tech (нові матеріали), будівельний, машинобудування, продовольчий, туризму	-Національний інноваційний кластер «Енергетика сталого розвитку» (м. Київ, Політехника), -Національний інноваційний кластер «Технології інноваційного суспільства» (м. Київ, Політехника), -Національний інноваційний кластер «Інноваційна культура суспільства» (м. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка), -Національний інноваційний кластер «Нові продукти харчування» (Київська обл.)

Отже, як видно з табл. 2 всі економічні регіони України включені до процесів кластеризації. Аналіз показників (табл. 1) свідчить про те, що рівень конкурентоспроможності вищий у тих регіонах, де вищий рівень кластеризації або існують передумови до активізації процесів кластеризації і, відповідно, вищий рівень соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що на сьогодні актуальним питанням є закріплення на законодавчому рівні функціонування кластерів, у т. ч. з визначенням податкових стимулів розміщення високотехнологічних виробництв в економічно відсталих регіонах з надлишком робочої сили, вартість якої для суб'єктів підприємництва значно нижча, ніж у розвинених регіонах.

Для створення регіональних кластерів як сучасних форм організації виробництва має бути забезпечене формування міжсекторальних і міжгалузевих зв'язків центральних і місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, бізнес-структур, інституцій громадянського суспільства, що у підсумку створить сприятливі передумови активізації підприємницької ініціативи, ефективного використання потенціалу регіонів України, сформує реальне підґрунтя для економічного піднесення та зростання регіональної конкурентоспроможності [1].

Підсумовуючи, можна зазначити, що розвиток кластерів залежить від декількох ключових факторів, які включають у себе обмін технологіями, знаннями, підвищення кваліфікації працівників у суміжних галузях, використання переваг економіки агломераций, соціальної інфраструктури.

Слід зазначити, що важливим для подальшого розвитку економіки України та підвищення її привабливості для внутрішніх та іноземних інвесторів має бути покращення законодавчої бази та ухвалення обґрунтованої національної програми створення кластерів та їх стимулювання [7].

Висновки і пропозиції. Отже, для економічного зростання регіонів України необхідно створити всі умови для ефективного формування, функціонування і розвитку регіональних кластерів. Це дозволить оптимізувати діяльність виробничих систем, акти-

візувати розвиток високотехнологічних і наукоємних виробництв, що сприятиме використанню переваг спеціалізації компаній, створюючи на цій основі потужний синергетичний ефект соціально-економічного зростання як на регіональному, так і на національному рівнях.

Список використаних джерел

1. *Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні : аналіт. доп. / С. О. Біла, Я. А. Жаліло, О. В. Шевченко, В. І. Жук [та ін.] ; за ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2011. – 80 с.*
2. *Фонд «Ефективне управління» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.feg.org.ua/ua>.*
3. *Sölvell, O. The Cluster Initiative Greenbook / O. Sölvell, G. Lindqvist, C. Ketels. – Bromma tryck AB, 2003. – 94 p.*
4. *Clusters Benchmarking in Poland : English Summary / The Polish Agency for Enterprise Development – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pi.gov.pl/PARPFfiles/file/Clusters benchmarking in Poland – 2010 – English summary.pdf>.*
5. *The Cluster Initiatives in the Czech Republic // Investment Promotion Seminar. – Prague, 2008. – April [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/55/48/40466048.pdf>.*
6. *Кластер як модель соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / Хмельницька обласна Асоціація "Поділля Перший". – Режим доступу : http://www.ppngo.org/sub_page.php?menu=2&id=52&pid=13.*
7. *Українські кластери [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ucluster.org>.*

УДК 338.432:33.056-022.51(477.51)

В.С. Садчиков, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

У даній статті досліджено особливості розвитку малих аграрних підприємств у Чернігівській області та зроблено аналіз їх діяльності. Висвітлені основні напрямки подальшого розвитку малого підприємництва в аграрному секторі регіону.

Ключові слова: мале аграрне підприємство, аграрний бізнес, фермерське господарство, малий бізнес, інвестиційна привабливість регіону, ринкова система, коефіцієнт зростання.

В данной статье исследованы особенности развития малых аграрных предприятий в Черниговской области и сделан анализ их деятельности. Освещены основные направления дальнейшего развития малого предпринимательства в аграрном секторе региона.

Ключевые слова: малое аграрное предприятие, аграрный бизнес, фермерское хозяйство, малый бизнес, инвестиционная привлекательность региона, рыночная система, коэффициент роста.

In this article investigated the features of small farms in the Chernihiv region and an analysis of their activities. Highlight the major directions of further development of small enterprises in the agricultural sector of the region.

Key words: small agricultural company, agricultural business, farm, small business, investment attractiveness of the region, the market system, the rate of growth.

Постановка проблеми. Малий бізнес відіграє значну роль в економіці кожної країни, оскільки саме він забезпечує зростання кількості робочих місць та зниження рівня безробіття в державі; малі підприємства є осередком інноваційних технологій у всьому світі, вони є більш інвестиційно-привабливими з точки зору вкладення коштів.

Не так давно державна стратегія України передбачала захист найбільш слабких регіонів за допомогою дотацій субвенцій і цільового фінансування.

На сьогодні курс державної регіональної підтримки дещо змінився, оскільки було прийнято рішення змінити економічну стратегію держави з підтримки регіональної економіки на саморозвиток всіх регіонів України.

Відповідно реалізація такого економічного курсу розвитку регіонів потребує нових змін, враховуючи активізацію підприємницької діяльності в регіонах і покращання ділової активності економічно-проблемних регіонів, до яких входить і Чернігівська область.

Вагомий внесок у нові зміни економічної політики держави вносить малий бізнес, оскільки він вдало співпрацює зі всіма видами бізнесу, тому заслуговує на більш детальне вивчення, аналіз і оцінку своєї діяльності як важливий системний компонент економічного розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку та функціонування малого підприємництва в аграрному секторі економіки в останні роки приділяють увагу значна кількість вітчизняних і іноземних учених. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили І.Г. Мацуров, А.В. Яценко, Д.Л. Коляденко, С.І. Бондар, В.Б. Афанасьєв та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень з цієї теми, діяльність малих підприємств в аграрній сфері залишається недостатньо вивченою у регіональному аспекті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Об'єктивна потреба у розвитку малого підприємництва обумовлена його здатністю вирішувати водночас декілька проблем: забезпечення соціальної стабільності у суспільстві, створення робочих місць, диверсифікований розвиток територій, виробництво конкурентоспроможної продукції, зростання ВВП тощо. В Україні значення малого підприємництва посилюється необхідністю у сталому розвитку сільських територій та гарантуванні продовольчої безпеки держави.

Стан малого підприємництва України свідчить про необхідність здійснення кардинальних кроків з його розвитку. Тому існує нагальна потреба аналізу чинників, що стримують розвиток малого підприємництва та обґрунтування адекватних напрямів активізації цього розвитку [1].

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз діяльності малих підприємств аграрного сектору економіки Чернігівської області та прогнозування основних напрямів їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Мале підприємництво охоплює велику кількість дрібних власників, які визначають, яким буде соціально-економічний і політичний розвиток держави в майбутньому.

Малий і середній бізнес в Україні важко назвати двигунами економіки. Однак їхній реальний внесок у ВВП — лише близько 14 %. В Європі цей показник вищий у кілька разів. У Данії, наприклад, суб'єкти малого бізнесу щорічно виробляють 80 % національного продукту, в Італії — 60 %, а середній внесок таких підприємств в економіку Західної Європи — 63-67 %. Так, за кількістю малих підприємств українські регіони в середньому відстають від США в 9,3 рази, від Японії — в 7,7 рази, від Італії — в 4,7 рази; за часткою внеску малих підприємств у ВВП українські підприємства відстають від Франції в 5,6 рази, від США — в 1,7 рази; за часткою зайнятих у малому бізнесі відрізняються в меншу сторону від Японії в 8,1 рази, від Італії — в 7,6 рази, від США й Франції — в 5,6 рази [4]. Попри збільшення доходів українського малого бізнесу (починаючи з 2000 року) його частка у ВВП не тільки не зростає, а неухильно знижується. Світова практика довела, що малий бізнес відіграє важливу, а в деяких розвинених країнах навіть домінуючу роль у функціонуванні економіки. За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН) у світі налічується 53-55 млн малих підприємств, а малим бізнесом зайнято близько 50 % населення. В останні десятиліття в межах стратегічних програм модернізації господарських систем різних держав, що відрізняються за рівнем соціально-економічного розвитку, незмінно визнавалася необхідність активізації малого бізнесу, оскільки малі й середні підприємства є важливою частиною господарської структури, що підвищує її гнучкість, адаптивність, зміцнює соціальну стабільність.

Європа обрала малий бізнес двигуном економіки, насамперед, із огляду на його природу. Великі корпорації працюють на усередненого, уніфікованого покупця, малий же бізнес заповнює ланки, продаючи продукцію та послуги, виробництво яких невеликим гравцям. Найбільш жорсткий і безкомпромісний конкурентний відбір іде саме на рівні малого бізнесу. Близько 80 % малих підприємств існують рік-два. Виживають у конкурентній боротьбі найсильніші і найбільш корисні для суспільства. Тому, з одного боку, лише малий бізнес може забезпечити країні саме ту економіку, якої вона потребує, а з іншого — саме малий бізнес є найуразливішим і потребує захисту з боку держави. У країнах, котрі це розуміють, і з економікою все гаразд [2].

Відповідно до чинного законодавства, малими визначаються підприємства, у яких середня чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції за цей період не перевищує 70 млн грн [5].

Малі аграрні підприємства — це підприємства, площа сільськогосподарських угідь яких у рослинництві становить менше 100 га, і які у тваринництві утримують менше 30 голів великої рогатої худоби, до 30 голів свиней та овець, а також до 2 тис. голів птиці [6; 7].

Статистичні спостереження засвідчують, що роль малого бізнесу за основними параметрами розвитку регіонів України значно нижче, ніж за кордоном.

Мале підприємництво є найбільш динамічним елементом структури національного господарства. Його роль у житті суспільства при ринковій системі господарювання полягає в тому, що воно:

- є одним із провідних секторів економіки;
- формується на засадах дрібнотоварного виробництва;
- визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП;
- здійснює структурну перебудову економіки, характеризується швидкою окупністю витрат, свободою ринкового вибору;

- забезпечує насичення ринку споживчими товарами і послугами повсякденного користування, а отже, і попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця;
- має високу мобільність, раціональні форми управління;
- формує новий соціальний прошарок підприємців-власників;
- сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції.

Місце малого підприємництва в національній економіці найкраще проявляється через його функції. У стабільній ринковій економіці це функції:

- формування конкурентного середовища;
- надання гнучкості ринковій економіці;
- сприяння швидкому розвитку НТП;
- поглинання надлишкової робочої сили під час циклічних спадів та структурних зрушень економіки, створення нових робочих місць;
- пом'якшення соціальної напруги і демократизації ринкових відносин завдяки формуванню середнього класу в суспільстві.

Разом з тим під час реформування соціально-економічної системи мале підприємництво виконує й інші специфічні функції:

- сприяє формуванню численних суб'єктів ринкового господарства, насамперед недержавного сектору економіки, через стимулювання ділової активності населення і народження нової соціальної верстви підприємців-власників, які становлять соціальну базу економічних реформ;
- сприяє процесам первісної демонополізації, приватизації та роздержавлення економіки, стимулювання розвитку економічної конкуренції;
- вивільнює державний сектор від виробництва нерентабельної для нього дрібно-серійної та штучної продукції і тим самим підвищує ефективність діяльності великих підприємств, великого підприємництва;
- надає робочі місця вивільненим з державного сектору верствам населення, сприяючи подоланню прихованого безробіття;
- насичує національний ринок та активізує споживчий попит [3].

Для аналізу діяльності малих аграрних підприємств області виокремимо основні показники їх діяльності, до яких можна віднести: кількість діючих малих аграрних підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, чисельність зайнятих на них робітників, обсяг реалізованої цими підприємствами продукції та валові капітальні інвестиції [1].

Динаміка основних показників діяльності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі Чернігівської області за 2008-2011 роки відображена на рис. 1.

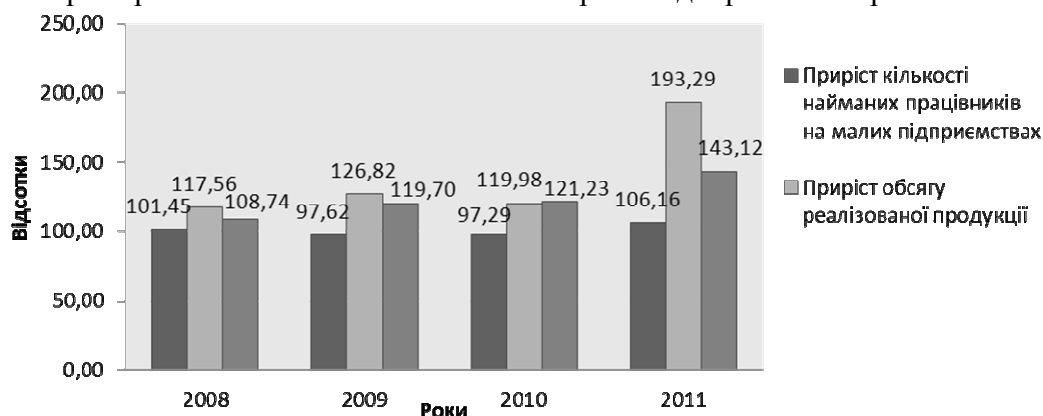

Рис. 1. Темпи приросту основних показників діяльності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі Чернігівської області за 2008-2011 роки

Можна зауважити, що зниження чисельності працівників у 2009-2010 рр. може бути пояснено погіршенням умов бізнесу у сфері аграрного виробництва у зв'язку з фінансовою кризою. Приріст обсягів реалізації продукції засвідчує стійкість малих аграрних підприємств. Досить серйозне економічне поживлення відбувається у 2011 році, оскільки економіка держави починає "відтаювати" після кризових процесів.

Можна виділити один фактор, який, на нашу думку, вплинув на зростання обсягів реалізованої продукції - це поступове зростання інвестицій у малі аграрні підприємства протягом досліджуваного періоду.

Основні показники діяльності малих аграрних підприємств області наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

*Показники розвитку малих аграрних підприємств Чернігівської області
за 2008-2011 роки*

Показники	2008	2009	2010	2011
Кількість найманих працівників на малих підприємствах, осіб	7147	6977	6788	7206
Обсяг реалізованої продукції, млн грн	300,99	381,73	457,99	885,27
Питома вага робітників малих аграрних підприємств у чисельності зайнятих у малому підприємстві, %	17,23	17,62	17,69	18,70
Питома вага обсягів реалізації малих аграрних підприємств у обсягах реалізації малих суб'єктів підприємства, %	5,95	7,96	8,55	14,71
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	559,49	669,70	811,89	1162,00

Наведені дані в таблиці 1 засвідчують, що незважаючи на економічну нестабільність і високу конкуренцію, в середньому щорічно спостерігається збільшення кількості малих аграрних підприємств на 5-6 %, при цьому зростає чисельність працівників, але вже після кризового періоду. У кризовий період кількість працюючих значно скорочувалась, особливо у 2009 і 2010 роках.

Зниження чисельності працівників пояснюється тим, що в аграрному секторі регіону існує неофіційна зайнятість населення.

Найбільша концентрація робітників аграрних підприємств області спостерігається у таких районах: Прилуцький, Варвинський, Куликівський, Бобровицький, Ніжинський, Бахмацький та Борзнянський.

Для оцінки позитивних тенденцій до збільшення обсягів реалізованої продукції малими аграрними підприємствами Чернігівської області здійснимо визначення інтенсивності розвитку обсягів реалізації продукції, робіт та послуг у 2008-2009 роках і 2010-2011 роках на основі коефіцієнта зростання [8].

Коефіцієнт зростання – це відношення наступних показників до попередніх, з якими їх порівнюють. Він збігається з поняттям, вивченим раніше, – відносною величиною динаміки – і показує інтенсивність зміни рівнів ряду.

Коефіцієнти зростання позначають буквою К і вимірюють у коефіцієнтах або у відсотках множенням коефіцієнта на 100 %.

Якщо коефіцієнт зростання певного рівня більший за одиницю ($K > 1$), то це свідчить про зростання рівня, якщо $K < 1$ – про зниження.

Коефіцієнти зростання обчислюються за формулами:

$$K_i = \frac{y_i}{y_0} - \text{базисні коефіцієнти зростання,}$$

$$K_i = \frac{y_i}{y_{i-1}} - \text{ланцюгові коефіцієнти зростання.}$$

Між ланцюговими і базисними коефіцієнтами зростання існує мультиплікативний зв'язок.

$$K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot \dots \cdot K_n = \frac{y_n}{y_0},$$

де $K_1, K_2, K_3, \dots, K_n$ – ланцюгові коефіцієнти зростання.

Отже, базисний коефіцієнт зростання K_n можна обчислити як добуток n ланцюгових коефіцієнтів зростання.

$$k_{\text{зрост}} = \frac{T_{2010-2011}}{T_{2008-2009}},$$

де $T_{2010-2011}$ – середній обсяг реалізованої продукції за 2010-2011 роки;

$T_{2008-2009}$ – середній обсяг реалізованої продукції за 2008-2009 роки.

Тобто, у середньому спостерігається зростання обсягу реалізованої продукції на 23,5 %. Це пов'язано з тим, що в області є невелика кількість великих підприємств, тому основна частина виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції припадає саме на малий бізнес.

Оцінюючи розвиток малих аграрних підприємств області в цілому, можемо спостерігати непропорційний розподіл малих підприємств за видами економічної діяльності.

Динаміка основних показників діяльності малих підприємств за видами економічної діяльності у 2010 році по Чернігівській області представлена в таблиці 2.

Таблиця 2

Основні показники діяльності малих підприємств за видами економічної діяльності у 2010 році по Чернігівській області

Показник	Кількість найманих робітників, осіб	Середньомісячна зарплата, грн	Обсяг реалізованої продукції, тис. грн
Усього	38381,00	997,86	5354111,70
У тому числі:			
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	6788,00	811,89	457986,90
Промисловість	7456,00	953,05	639820,20
Будівництво	4019,00	1106,83	256382,60
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	9142,00	1015,67	3189368,90
Діяльність готелів та ресторанів	1056,00	844,46	54638,20
Діяльність транспорту та зв'язку	2306,00	997,61	275774,40
Фінансова діяльність	302,00	1146,94	33525,70
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	5324,00	1203,46	375251,30
Освіта	122,00	1419,33	3546,00
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	352,00	888,00	13837,30
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1456,00	1015,00	51810,10

Як ми можемо бачити із таблиці 2, за обсягом реалізації продукції значна частина малого підприємництва зайнята у торгівлі, промисловості, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, а також в оптовій торгівлі і сільському господарстві.

Якщо взяти до уваги кількість працівників, то можемо побачити таку тенденцію: велика кількість працівників працює у будівництві, промисловості, торгівлі і сільському господарстві. Найбільші заробітні плати у таких галузях, як: освіта, будівництво, промисловість, торгівля, фінансова сфера, операції з нерухомим майном.

Відповідні результати таблиці 2 відобразимо на рис. 2.

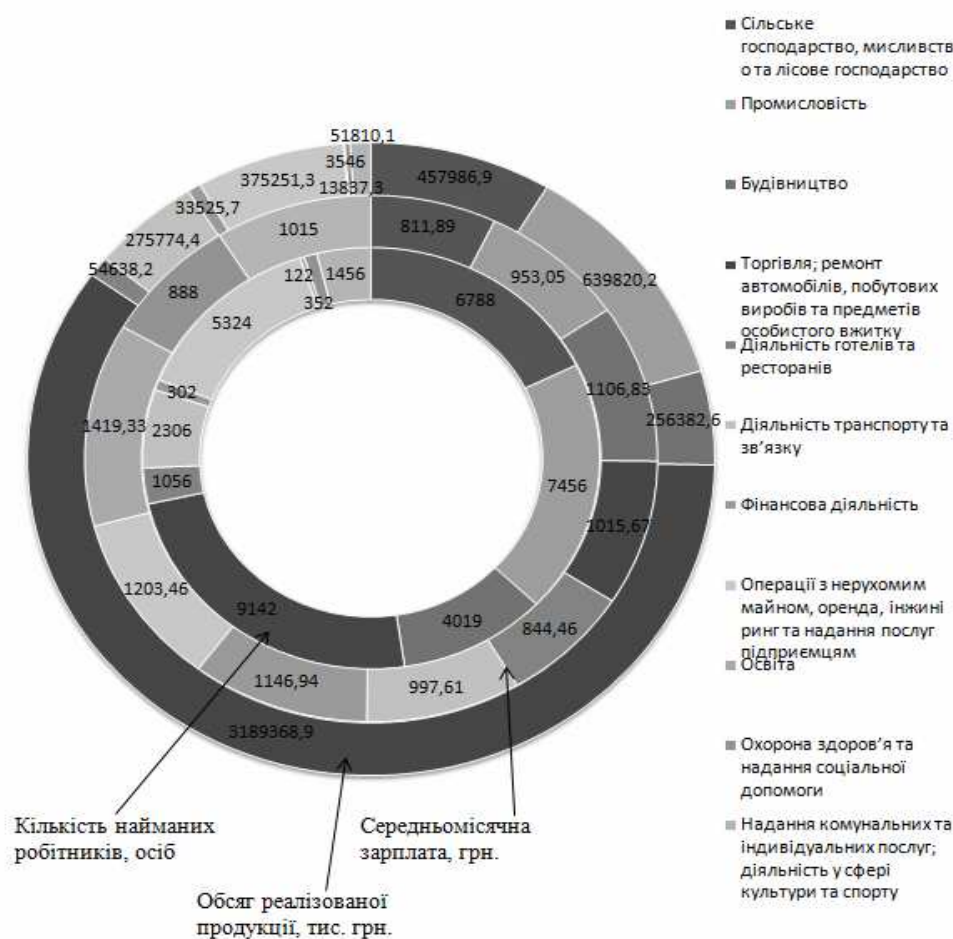

Рис. 2. Основні показники діяльності малих підприємств за видами економічної діяльності у 2010 році по Чернігівській області

Отже, можна стверджувати, що майже за всіма критеріями, вказаними вище, сільське господарство відстає від провідних галузей розвитку регіону. Особливо це стосується заробітної плати і зайнятості населення, оскільки в цьому виді діяльності кількість працюючих залежить від економічної успішності, фінансової стабільності і рентабельності малого аграрного підприємства. Коли ж ці критерії не виконуються, розвиток малого аграрного підприємництва занепадає, особливо в кризові часи.

Висновки і пропозиції. Результати дослідження вказують на такі результати:

- низький обсяг інвестицій порівняно з загальним обсягом інвестицій у малі підприємства області;
- рівень продуктивності праці значно нижчий, ніж в інших сферах економічної діяльності регіону;
- рівень заробітних плат нижчий за середньомісячний по регіону;
- кількість найманих робітників залежить від неофіційної зайнятості населення, тому показники зайнятості є завищеними та сильно відрізняються від реальних.

Основні напрямки подальшого розвитку малих аграрних підприємств такі:

- підвищення рівня продуктивності праці за рахунок покращання умов праці, мотивації, використання досягнень науково-технічного прогресу;
- стимулювання інвестицій у малий бізнес за рахунок створення нового економічно привабливого середовища розвитку;

– держава повинна законодавчо закріпити підтримку малого підприємництва в аграрній сфері і купувати продукцію малих підприємств з метою підтримки національного товаровиробника;

– створення кращих умов реалізації продукції і підвищення заробітної плати працівникам з метою створення економічно вигідних умов зайнятості населення.

Список використаних джерел

1. *Адамов Б. І.* Малий бізнес України: дороговкази поступу : монографія / Б. І. Адамов, О. І. Амоша, В. І. Ляшенко та ін. – Донецьк : Юго-Восток, 2008. – 275 с.
2. *Егоров П. В.* Управление развитием предприятий малого бизнеса / П. В. Егоров. – Донецьк : Лебедь, 2007. – 232с.
3. *Економіка підприємства.* Малий бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/17190512/ekonomika/maliy_biznes.
4. *Кредисов В. І.* Підприємництво – вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою / В. І. Кредисов. – К. : Знання Україна, 2008. – 327 с.
5. *Мацуров І. Г.* Розвиток малих підприємств : монографія / І. Г. Мацуров, С. С. Вашаєва, С. Г. Дрига, О. А. Чуприна, А. В. Яценко. – К. : КНЕУ, 2009. – 181 с.
6. *Морщенок Т. С.* Регіональний аспект розвитку малих підприємств України / Т. С. Морщенок // Економічний вісник Донбасу. – 2009. – № 1 (9). – С. 76-79.
7. *Обличчям до малого бізнесу:* газета Zn.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/oblichchyam_do_malogo_biznesu-98858.html.
8. *Судеркін А. М.* Необхідність та проблеми розвитку малого підприємництва на селі / А. М. Судеркін // Економіка та підприємництво : зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. Вип. 12. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 247-251.

УДК 338.432 (477.51)

А.В. Тарасенко, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Досліджено сучасний стан та особливості діяльності підприємств сільського господарства в Чернігівській області, проаналізовано основні проблемні питання виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, визначено основні тенденції, що сприяють соціально-економічному розвитку сільського господарства Чернігівської області.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, сільськогосподарська продукція, агропромисловий комплекс регіону, сільськогосподарські підприємства, особисті селянські господарства.

Исследовано нынешнее состояние и особенности деятельности предприятий сельского хозяйства в Черниговской области, проанализированы основные проблемные вопросы производства и реализации сельскохозяйственной продукции, определены основные тенденции, способствующие социально-экономическому развитию сельского хозяйства Черниговской области.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, сельскохозяйственная продукция, агропромышленный комплекс региона, сельскохозяйственные предприятия, личные крестьянские хозяйства.

The article focuses on the analysis of the modern state and features of activity of the agricultural enterprises in Chernihiv region, the basic difficulties of production and sales of agricultural products, basic tendencies which provide the social and economic development of agriculture Chernihiv region.

Key words: agriculture, crop, livestock, agricultural products, agricultural region, farms, private farms.

Постановка проблеми. Практика аграрних реформ в Україні довела необхідність докорінної перебудови всієї системи економічних відносин, яка охоплює одночасно виробництво, розподіл, обіг і споживання сільськогосподарської продукції. Ефективне використання приватної власності неможливе без формування дієвого аграрного ринку. Для цього необхідна розбудова системи ринкових інституцій, які б виконували адекватні функції на ринку, зокрема забезпечували відповідне його насичення, просування продукції, збалансування попиту та пропозиції тощо.

Цим процесам на сьогодні бракує системності та послідовності. Це пов'язано зокрема, із відсутністю достатніх методологічних та організаційно-економічних засад формування інфраструктурних інституцій, розробка яких є нагальною потребою ринкової трансформації сільського господарства України.

Аналіз досліджень та публікацій. Більшість сучасних наукових розробок теоретичного і практичного характеру, що стосується розвитку аграрного ринку та формування його інфраструктури, містять у собі загальні методологічні положення про окремі складові та механізми аграрного ринку, дослідження кількісних характеристик підкомплексів аграрного ринку та прогнозування їх кон'юнктури, обґрунтування політики щодо розвитку аграрного ринку на загальнодержавному рівні, але вони майже не стосуються регіональних аспектів розвитку аграрного ринку та його інфраструктури. До числа наукових досліджень, в яких висвітлюються питання розвитку та формування товарних, у тому числі й аграрних ринків, можна віднести наукові праці таких зарубіжних та вітчизняних учених, як М. Бесєдіна, П. Березівський, В. Бойко, П. Гайдуцький, В. Гончаренко, М. Дем'яненко, В. Зіновчук, В. Зимовець, Р. Йохімсен, Л. Климюк, Ю. Коваленко, М. Кропивко, О. Крисальний, М. Лобанов, І. Лукінов, М. Малік, О. Могильний, Л. Молдаван, П. Саблук, А. Стельмашук, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та інші.

Досить обґрунтовані дослідження з питань формування механізмів аграрного ринку та трансформації діючої системи аграрного ринку в більш сучасну цивілізовану модель, яка враховує тенденції глобалізації ринків та розвиток світового сільського господарства, містяться в наукових працях О.Г. Білоруса, Б.В. Губського, М.Г. Делягіна, С.І. Соколенко, В.О. Точиліна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак на сьогодні чимало аспектів проблеми становлення ринкової інфраструктури залишаються не-

розв'язаними і потребують подальшого дослідження. По-перше, чітко не визначено склад інфраструктури, її функції та оптимальні параметри; по-друге, існуючі розробки недостатньо враховують особливості інфраструктури на регіональному рівні та методи повного забезпечення її ефективного функціонування на різних організаційних рівнях; по-третє, невизначеними залишаються способи досягнення системної роботи інституцій ринку агропромислової продукції та ін. Ці питання, як і деякі інші, потребують поглиблених наукових досліджень та наукового обґрунтування шляхів їх вирішення.

Мета статті. Головною метою цієї статті є аналіз особливостей розвитку сільського господарства в Чернігівській області, виявлення основних тенденцій, що сприяють соціально-економічному розвитку сільського господарства, актуалізація основних проблемних питань виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство – галузь народного господарства, направлена на забезпечення населення продовольством і отримання сировини для багатьох галузей промисловості. Галузь є однією з найважливіших, представлена практично у всіх країнах.

Чернігівська область є однією з провідних областей України, яка спеціалізується на виробництві продуктів харчування. Коротка характеристика економіки регіону наведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні показники розвитку економіки Чернігівської області (млн грн)

Показники	Роки				2011 рік у % до 2008 року
	2008	2009	2010	2011	
Обсяг реалізації промислової продукції	13774,7	10157,7	11620,4	13165,4	95,6
Обсяг реалізації сільськогосподарської продукції	7628,5	7520,1	6510,5	8455,2	110,8
Обсяг роздрібної торгівлі	8247,0	8687,6	10040,6	12702,0	154,0
Інвестиції в сільське господарство	558,2	286,0	373,6	665,9	119,3
Співвідношення обсягу промислової до сільськогосподарської продукції	1,8	1,4	1,8	1,6	X

За даними комітету статистики в Чернігівській області, соціально-економічне положення регіону за проаналізований період характеризується стійким зростанням сільськогосподарської продукції, а саме на 10,8 % в порівнянні з 2008 роком, а розвиток промисловості хоча і демонструє стійкий розвиток протягом 2009-2011 років, але на кінець 2011 рік на 4,4 % нижчий від рівня докризового 2008 року. Хоча через диспаритет цін обсяги реалізації промислової продукції в 1,6 разу випереджає обсяг реалізації сільськогосподарської.

Інвестиції в сільське господарство за останній рік збільшився на 78 %, а в порівнянні з 2008 роком на 19,3 % і станом на 1 січня 2012 року становить 665,9 млн грн.

Природні та економічні умови Чернігівського регіону в цілому сприятливі для ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі. Регіон має значні земельні ресурси, придатні для ведення сільського господарства.

За даними Головного управління Держкомзему, в Чернігівській області за проаналізований період (2008-2011 роки) відбулося скорочення загальної площі сільськогосподарських угідь і скорочення площі земель, що належать сільськогосподарським підприємствам. Це пов'язано з тим, що триває процес відділення пайовиків для самостійного ведення підприємницької діяльності. На частку сільськогосподарських підприємств припадає 2069 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить 64,9 % їх загального обсягу. В свою чергу, в структурі сільськогосподарських угідь сільськогосподарських підприємств на частку ріллі припадає 68,2 %, кормові угіддя займають 28,6 %. Сільськогосподарські виробники скорочують посіви кормових і технологічних культур, відводячи максимальні земельні площі під вирощування зернових культур.

Представники малого бізнесу – фермерські господарства станом на 1 січня 2012 року мають 78 701 га сільськогосподарських угідь, що становить лише 3,8 % у загальній площі землекористування. Середній розмір земельної ділянки становить 163,6 га. Основну частку сільськогосподарських угідь фермерських господарств займає рілля – 94,2 %.

Особисті селянські господарства мають 179 948 га сільськогосподарських угідь або 8,7 % від їх загальної площі. Середній розмір земельної ділянки становить 1,07 га.

Таким чином, аграрний сектор Чернігівської області на сучасному етапі представлений сільськогосподарськими підприємствами (947 шт), фермерськими господарствами (481 шт) та особистими селянськими господарствами (168 014 сімей).

Перерозподіл сільськогосподарських угідь за формами власності та категоріями господарств є однією з причин змін у структурі виробництва аграрного сектору регіону.

Домінуюча роль у структурі виробництва продукції сільського господарства належить особистим селянським господарствам, частка яких у 2011 році становила 45,5 % (рис. 1).

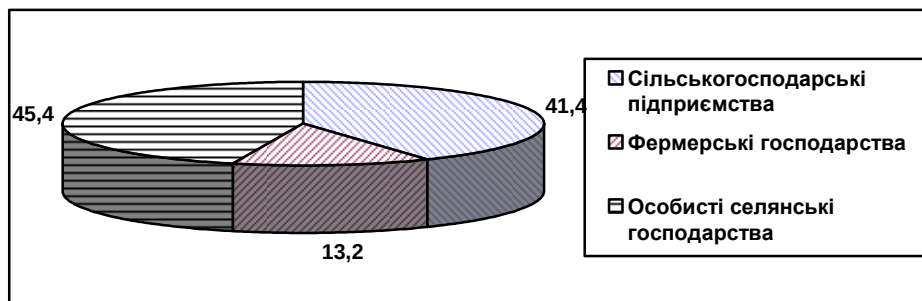

Рис. 1. Структура виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств у 2011 році

Однією з основних складових виробничого потенціалу агробізнесу виступають трудові ресурси. За останні 5 років чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, скоротилася на 6352 осіб або 19,5 %. Це пов'язано в основному з процесом банкрутства сільськогосподарських підприємств та збільшенням кількості фінансово нестійких підприємств.

Найважливішим елементом виробничого потенціалу підприємницьких формувань АПК є основні засоби. Від їх наявності, фізичного стану та рівня використання залежить успіх підприємницької діяльності. За аналізований період відбулося скорочення активної частини основних виробничих фондів сільськогосподарських підприємств. У тому числі, зернозбиральних комбайнів на 30,2 % або на 588 штук, тракторів – на 26,1 % або на 2120 штук. У результаті, в 2011 році кількість тракторів у розрахунок на 1000 га ріллі зменшилось у порівнянні з 2008 роком на 16,2 %, зернозбиральних комбайнів – на 20,8 %.

Скорочення кількості тракторів у свою чергу призвело до збільшення навантаження на 1 трактор, що становило в 2011 році 345 га.

Недостатній технічний рівень оснащеності підприємців агробізнесу регіону призводить до підвищення ступеня зношеності фондів. Зростання зношеності в свою чергу призводить до зниження фондівдачі, зростання трудомісткості і затрат на виробництво продукції.

У 2011 році на 28,6 % скоротилася енергетична потужність сільськогосподарських підприємств (на 100 га посівної площі) з 329 тис. к. с. у 2008 році до 235 тис. к. с.

Такий стан матеріально-технічної бази підприємницьких формувань аграрного сектору пояснюється диспаритетом цін на сільськогосподарську продукцію та продукцію, що випускається промисловими підприємствами, і в результаті – браком фінансових коштів для придбання нових машин і устаткування.

Важливим фактором виробництва є капітал. Капітал як економічна категорія представляє, перш за все, певну суму матеріальних і грошових коштів, необхідних для забезпечення безперебійного процесу виробництва. Разом з тим, капітал невіддільний від тих суспільних відносин, у межах яких здійснюється ця діяльність, і, більш того, він є стрижнем ринкової системи.

Обсяги інвестиційних впливів в АПК в 2011 році становили 23,8 % від загального обсягу інвестицій у Чернігівській області. Сезонність сільськогосподарського виробництва і пов'язаний з цим характер формування витрат і запасів обумовлює необхідність надання агробізнесу позикових коштів.

За досліджуваний період частка кредитних коштів комерційних банків суттєво збільшилася. Для підприємств АПК кредитна система на сучасному етапі повинна включати пільгове кредитування підприємницьких формувань, що передбачає збільшення частки довгострокових кредитів, зниження відсоткових ставок, розвиток заставних операцій, розвиток іпотечного кредиту. Залучення інвестиційних ресурсів в аграрне виробництва є важливою умовою його розвитку.

Враховуючи специфіку підприємництва в аграрній сфері, необхідна державна підтримка для залучення інвестицій в АПК. Вона повинна виражатися у створенні законодавчих механізмів, які регулюють відносини між суб'єктами підприємницької діяльності, розробленні механізмів страхування інвестицій, у створенні системи пільг, яка б забезпечувала привабливість інвестицій в агробізнес.

Незважаючи на ослаблення виробничого потенціалу підприємницьких організацій аграрного сектору, за досліджуваний період у краї спостерігається зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

На підставі проведених досліджень можна зробити висновок, що найбільше зростання виробництва спостерігається по галузі рослинництва (рис. 2).

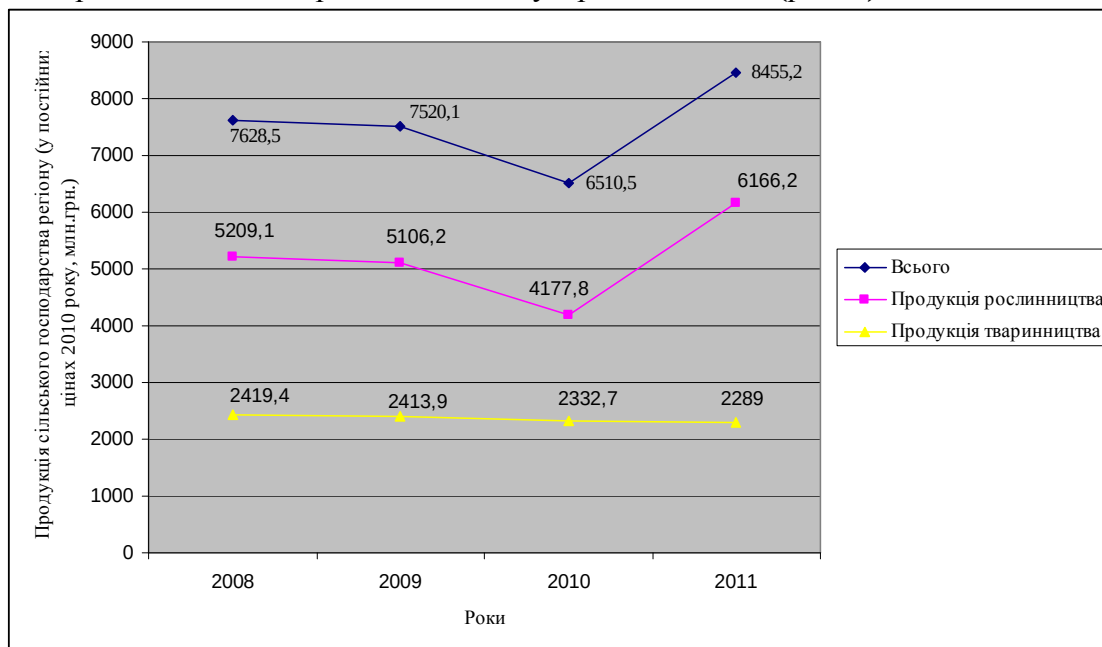

Рис. 2. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції

Це пов'язано з тим, що в період реформ підприємницькі формування АПК, намагаючись вижити, переходять до виробництва високорентабельної продукції, а конкретно – кукурудза на зерно. Її частка в структурі виробництва зерна у 2011 році становила 66,5 %.

Сільськогосподарські товаровиробники, прагнучи отримати високий прибуток, часто порушують структуру виробництва в сільському господарстві в цілому. В результаті виникають міжгалузеві та внутрішньогалузеві диспропорції (виробництво одних видів продукції: зерно, кукурудза; брак інших, більш трудомістких і менш рентабельних: овочі, тваринницька продукція). Перевиробництво зернових культур в умовах нерозвиненості інфраструктурного агропродовольчого комплексу ринку значно посилює проблему збуту сільськогосподарської продукції, особливо в урожайні роки.

У результаті аналізу було виявлено, що питома вага тваринницької продукції в структурі валової продукції сільськогосподарських підприємств регіону в 2008 році становила 31,7 %, а в 2011 році – 27,1 %.

Поголів'я всіх видів худоби в регіоні за 2011 рік скоротилося (табл. 2).

Таблиця 2

Поголів'я худоби та птиці в господарствах регіону

Види поголів'я худоби та птиці	Господарства всіх категорій			Господарства населення		
	Роки			Роки		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Велика рогата худоба,	257,5	242,8	238,8	100,6	93,1	89,1
у т. ч. корови	147,5	140,6	136	88,8	82,8	78,3
Свині	245,4	244,6	206,6	130,7	134	127,2
Вівці та кози	33,7	32,5	34,8	30	28,7	30,6
Птиця всіх видів	3737,9	3561,9	3691,3	3082,1	3049,6	3141,4

На частку сільськогосподарських підприємств у 2011 році припадає 62,7 % поголів'я великої рогатої худоби; 38,4 % свиней; 12,1 % овець і кіз; 14,9 % поголів'я птиці. Збільшення поголів'я птиці пов'язано зі зростанням інвестицій у цю галузь: м'ясо птиці є більш дешевим, його збут забезпечується високим споживчим попитом, але незважаючи на це, галузь тваринництва в цілому продовжує залишатися збитковою і, отже, негативно впливає на кінцеві фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств.

Аналіз проведених досліджень показав, що за період з 2008 по 2011 рр. рентабельність підприємницької діяльності в АПК збільшилась з 9,9 % до 14,6 %, хоча в 2010 році спостерігається значне зниження фінансово-господарської діяльності підприємств АПК регіону, а саме зниження на 136,8 млн грн прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції, що в свою чергу призвело до скорочення рентабельності продукції на 7,4 % і становило 2,8 %. Також спостерігається позитивна тенденція щорічного збільшення рівня рентабельності продукції тваринництва, реалізації якої в 2011 році стала прибутковою (табл. 3).

Таблиця 3

Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств АПК Чернігівської області

Показники	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	132,8	201,8	65,0	445,2
Рівень рентабельності сільськогосподарської продукції, %	9,9	10,2	2,8	14,6
Рівень рентабельності продукції рослинництва, %	20,5	18,2	7,1	21,2
Рівень рентабельності продукції тваринництва, %	-6,6	-8,9	-6,0	0,2

Проведені дослідження показують, що нині найбільш привабливою є продукція, що забезпечує приріст прибутку не в результаті приросту товарної продукції, а за рахунок введення підвищених закупівельних цін. Необхідна інша мотивація, реально діюча в розвинених країнах, де виробник орієнтується не тільки на прибуток, але і на зростання товарної продукції та розширення асортименту. Держава повинна стимулювати таке спрямування.

У нових умовах господарювання розвиток ринку сільськогосподарської продукції та продовольства залежить не тільки від підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, удосконалення системи державної підтримки, а й ще більшою мірою від добробуту населення (рис. 3).

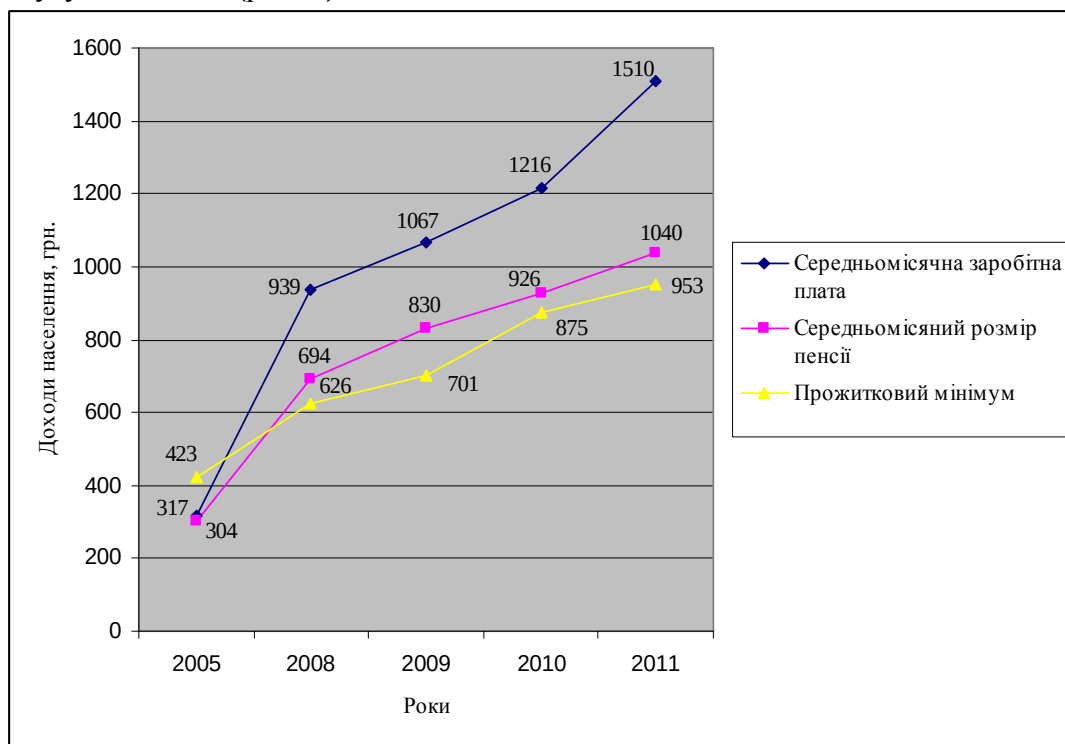

Рис. 3. Динаміка доходів населення Чернігівської області

Як видно з діаграми, середня заробітна плата населення регіону за період з 2008 по 2011 роки збільшилася на 60,8 % або на 571 грн. В 2011 році її розмір становив 1510 грн і перевищив прожитковий мінімум на 58,4 %. Середній розмір пенсії до 2011 року збільшився на 49,9 % або на 346 грн у порівнянні з 2008 роком. Розмір пенсії по регіону в 2011 році перевищив прожитковий мінімум на 87 грн або 9,1 %. Так, у 2011 році середній розмір пенсії становив 1040 грн, у той час, як прожитковий мінімум – 953 грн.

Доходи населення безпосередньо впливають на рівень споживання продуктів харчування (табл. 4).

Таблиця 4

*Споживання основних продуктів харчування на одну особу
в Чернігівському регіоні (в рік на 1 особу, кг)*

Продукти харчування	Роки				Фізіологічні норми	2010 р. у % до 2005 р.
	2000	2005	2009	2010		
М'ясо та м'ясопродукти	38,0	37,4	43,2	46,0	31,5	123,0
Молоко та молочні продукти	280,4	280,5	251,4	251,7	210,7	89,7
Яйця, шт	221,0	255,0	265,0	286,0	166,0	112,2
Картопля	200,3	176,6	175,8	162,0	123,6	91,7
Овочі та баштанні культури	141,1	139,0	157,4	165,9	89,4	119,4
Хлібні продукти	142,8	125,7	114,1	124,5	155,0	99,0
Цукор	40,8	40,3	41,1	43,8	20,3	108,7
Олія	7,9	11,6	14,9	14,9	25,0	128,4

Досліджуючи динаміку споживання основних продуктів харчування населення регіону, слід відзначити зростання деяких основних категорій продуктів. Споживання м'яса та м'ясопродуктів у звітному році у порівнянні з 2005 роком збільшилося на

230 %, яйця – на 12,2 %, овочі та баштанові культури – на 19,4 %, а цукор – на 8,7 %. При скороченні на 10,3 % молока та молочних продуктів, на 8,3 % картоплі та на 1,0 % хлібних продуктів.

Зростання споживання м'яса й овочів пов'язаний із збільшенням їх виробництва в особистих господарствах населення.

Щодо мінімальної медичної норми споживання, лише показники хлібних продуктів і рослинної олії в 2010 році нижчі відповідно на 19,7 % та 40,4 %. Споживання ж м'яса перевищує допустимі показники на 46 %, молока – 19,5 %, яєць – 72,3 %, картоплі – 31,1 %, овочів – 85,6 % та цукру – більше ніж у 2 рази. Така ситуація пояснюється значною кількістю сільського населення (37,3 % населення області), які мають особисті селянські господарства та забезпечують себе продуктами харчування.

Висновки і пропозиції. Отже, сьогодні існує нагальна потреба прийняття в аграрному секторі невідкладних та ефективних заходів з метою припинення подальшого розвитку негативних тенденцій і забезпечення зростання масштабів виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції, покращення якості продукції, поліпшення цінової кон'юнктури на споживчому ринку тощо. Держава повинна знижувати податкове навантаження, стимулювати експорт сільськогосподарської продукції, контролювати сировинні ринки. Як бачимо, нинішня ситуація в сільському господарстві регіону вимагає пошуку наукових шляхів виходу з економічної кризи. Обов'язковими умовами економічного зростання галузі є створення ефективних систем ціноутворення, податкової політики, кредитування, інвестування.

Розвиток АПК регіону буде здійснюватись завдяки створенню умов для залучення інвестицій, розвитку висококонкурентного тваринництва, покращенню родючості ґрунтів та оптимізації структури посівів, зростання врожайності, покращенню фінансового становища сільськогосподарських підприємств, що вплине на підвищення добробуту зайнятого сільського населення, а в кінцевому результаті розширить базу оподаткування та наповнення бюджетів.

Таким чином, Чернігівська область має значний ресурсний та трудовий потенціал для подальшого розвитку агропромислового комплексу. Значення агропромислового комплексу полягає не тільки в забезпеченні потреб людей у продуктах харчування, але і в істотному впливу на зайнятість населення та формуванні експортного потенціалу.

Список використаних джерел

1. Головне управління статистики в Чернігівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chernigivstat.gov.ua/>.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Копистенко О. В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / О. В. Копистенко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 61-63.
4. Статистичний щорічник „Чернігівщина–2011”. – Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2012. – 486 с.
5. Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області на період до 2015 року [Електронний ресурс] : затверджено рішенням восьмої сесії обласної ради п'ятого скликання 26 січня 2007 року / Чернігівська обласна рада. – Режим доступу : <http://www.chernihiv-oblrada.gov.ua>.

УДК 005.96:331.101.262:332:004.942

Н.В. Нікончук, здобувач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ ЗА ДОПОМОГОЮ МОДЕЛЮВАННЯ

У роботі розглянуто питання обґрунтування шляхів вдосконалення управління трудовим потенціалом на регіональному рівні, за допомогою реалізації економіко-математичної моделі процесу реалізації трудового потенціалу.

Ключові слова: трудовий потенціал, управління трудовим потенціалом, економіко-математична модель процесу реалізації трудового потенціалу.

В работе рассмотрен вопрос обоснования путей совершенствования управления трудовым потенциалом на региональном уровне, с помощью реализации экономико-математической модели процесса реализации трудового потенциала.

Ключевые слова: трудовой потенциал, управление трудовым потенциалом, экономико-математическая модель процесса реализации трудового потенциала.

In the article an author considered the question of ground of ways of perfection of management labour potential at regional level, by realization ekonomiko of mathematical model of process of realization of labour potential.

Key words: labor potential, labor potential management, economic and mathematical model.

Постановка проблеми В умовах демографічного спаду пошук резервів і потенціальних можливостей для стійкого економічного розвитку країни є стратегічно важливим питанням. Одним із варіантів таких резервів є пошук додаткових можливостей у процесі реалізації трудового потенціалу, який є однією з головних складових підсистем людського потенціалу [4].

Від ефективного процесу формування, розподілу і використання трудового потенціалу регіонів залежить не тільки відтворення людського потенціалу країни, але і можливість переходу нашої країни з індустріальної до постіндустріальної економіки.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Проте питанням обґрунтування шляхів вдосконалення управління трудовим потенціалом на регіональному рівні, спираючись на комплексний аналіз трудового потенціалу і враховуючи взаємозв'язки, що виражені в економіко-математичній моделі процесу його реалізації, сприяючи стійкому регіональному розвитку й економічній рівновазі, було приділено не достатньо уваги. У зв'язку з цим стає актуальним дослідження процесу реалізації трудового потенціалу у вигляді математичної моделі, що дозволить оцінити існуючі закономірності у використанні трудового потенціалу, виявити сильні і слабкі сторони для вдосконалення системи управління трудовим потенціалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями в межах комплексного аналізу й економіко-математичного моделювання реалізації трудового потенціалу регіону займалися багато вітчизняних і зарубіжних учених, таких як С.А. Айвазян, Р. Беккер, Ю.Н. Гаврілец, В.Е. Гимпельсон, А.Р. Гранберг, Дж. Кейнс, Р.П. Колосова, Т.І. Заславська, Н.М. Рімашевська, А. Пігу, Т. Шульц, Б.І. Холод та ін.

Метою статті є дослідження можливості розроблення економіко-математичної моделі процесу реалізації трудового потенціалу на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Під реалізацією трудового потенціалу розуміється процес і результат його використання у виробництві матеріальних і нематеріальних благ і послуг. У цьому процесі визначення трудового потенціалу, який розглядається з кількісної і якісної сторони, необхідно звернути увагу, що на різних структурних рівнях (регіональний рівень) його змістовне наповнення, форма реалізації і показники не однакові.

Оцінка та аналіз реалізації кількісної сторони трудового потенціалу достатньо повно представлена в багатьох наукових роботах [2; 6], що знайшла віддзеркалення в статистичному обліку.

Оцінка реалізації якісної сторони трудового потенціалу представлена недостатньо, особливо треба звернути увагу на використання статистичного інструментарію. У про-

цесі моделювання можна отримати зв'язки між результативністю трудової діяльності і реалізованою якістю трудового потенціалу та перевірити їх на значущість.

Тому для дослідження стійкості економічної рівноваги, що склалася між працею і споживанням у регіонах, може проводитися на основі математичних моделей [1]. Як базову модель для розрахунків можна використовувати однопродуктову модель народного господарства з лінійною виробничою функцією. Статистична сукупність у моделі представлена однорідною групою – регіон (область), одиницею спостереження виступають учасники ринку праці.

Поведінка учасників на ринку полягає у виробництві продукту в результаті трудової діяльності та в споживанні випущеного продукту за допомогою зароблених грошових коштів і створення заощаджень.

Поведінка учасників групи вважалася раціональною в такому випадку: якщо відрахування регіону фіксовані, то, розглядаючи витрати праці і рівень споживання як невідомі величини, вважалось, що співвідношення між ними визначаються так, що максимізувалася деяка цільова функція корисності [3]:

$$Y = N \cdot a \cdot l. \quad (1)$$

Однак треба звернути увагу на коригуючу формулу бюджетного обмеження $p \cdot x = p \cdot a \cdot l - q$, тоді $N \cdot a \cdot l - N \cdot x = X^0$, виходячи з цього

$$U(x, l) = \ln(x) + b \cdot \ln(T - l), \quad (2)$$

де Y – випуск продукту групою;

N – чисельність групи;

l – реалізований трудовий потенціал;

a – продуктивність праці при одиничній інтенсивності праці;

$a \cdot l$ – випуск продукції окремим учасником групи;

T – максимально можливий трудовий потенціал учасника групи;

x – обсяг споживання окремого учасника групи;

X^0 – мінімальна кількість продукту, яку зобов'язана провести група;

p – ринкова ціна продукту;

q – грошові відрахування;

b – коефіцієнт індивідуального порівняння корисності праці і споживання.

Тоді загальний баланс можна представити формулою

$$\sum_k N_k \cdot (a_k \cdot l_k^* - x_k^*) = X^0, \quad (3)$$

де k – номер області розглядається як сукупність груп-регіонів, зв'язаних єдиним ринком споживання і виробництва продукту.

Використовувана математична модель рівноважного функціонування економіки відображає тільки окремі властивості, значущі для вирішення конкретного завдання і розуміння певної сторони дійсності, – впливи практики використання трудового потенціалу і вибору між працею і споживанням на стійкість економічної рівноваги.

Процес підтримки ринковим механізмом загальної рівноваги описувався системою з $k+1$ диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dp}{dt} = \mu \cdot \left(X^0 - \sum_k \frac{\lambda_k \cdot (1+b_k)}{a_k \cdot T_k \cdot p - q_k} \cdot \frac{q_k}{p} \right), \\ \frac{dq_1}{dt} = \nu_1 \cdot \left(a_1 \cdot T_1 \cdot p_1 - \frac{\lambda_1 \cdot (1+b_1)}{N_1} - q_1 \right), \\ \dots \\ \frac{dq_k}{dt} = \nu_k \cdot \left(a_k \cdot T_k \cdot p_k - \frac{\lambda_k \cdot (1+b_k)}{N_k} - q_k \right), \end{cases} \quad (4)$$

де λ – параметр, що встановлює зв'язок між доходом індивіда і чисельністю його групи.

Завдання оцінювання стійкості загальної міжгрупової рівноваги вирішувалося через знаходження власних значень матриці M приватних похідних від функцій, представлених у правих частинах диференціальних рівнянь системи (матриці розміром $(k+1) \cdot (k+1) - 10 \cdot 10$).

$$M = \begin{pmatrix} \mu \cdot \left[\sum_k \frac{(a_k \cdot L_k \cdot T_k)^2}{\lambda_k \cdot (1+b_k)} - \frac{\left[\sum_k (a_k \cdot L_k \cdot T_k) - X^0 \right]^2}{\sum_k [\lambda_k \cdot (1+b_k)]} \right] & -\mu \cdot \frac{(a_1 \cdot L_1 \cdot T_1)^2}{\lambda_1 \cdot (1+b_1)} & \dots & -\mu \cdot \frac{(a_k \cdot L_k \cdot T_k)^2}{\lambda_k \cdot (1+b_k)} \\ \nu_1 a_1 T_1 & -\nu_1 & \dots & 0 \\ \dots & 0 & \dots & 0 \\ \nu_k a_k T_k & 0 & \dots & -\nu_k \end{pmatrix}. \quad (5)$$

При цьому умовою стійкості є негативність дійсних частин всіх $k+1$ власних чисел цієї матриці [5].

Для оцінювання параметрів моделі за статичними даними використовувалися такі показники:

- валовий регіональний продукт (k -тий елемент цього вектора відповідає значенням ВРП k -того регіону (області));
- фактичне кінцеве споживання домашніх господарств (вектор-стовпець X);
- фонд заробітної плати, нарахованої працівникам облікового складу і зовнішнім сумісникам (S);
- середньорічна чисельність зайнятих в економіці (L);
- чисельність безробітних (B).

У припущенні, що в областях спостерігається економічна рівновага, на підставі моделі (1) витікають формули для загальної рівноваги: $X^0 = \sum_k X^0_k$, $a_k = \frac{Y_k}{S_k}$;

$b_k = \frac{Y_k \cdot B_k}{X_k \cdot L_k}$. При позначенні параметрів моделі передбачалося, що інтенсивність праці (реалізований трудовий потенціал) відбивається в його оплаті і може бути оцінена як середня заробітна плата в регіоні (області).

При цьому стійкість загальної міжгрупової рівноваги може свідчити про оптимізацію економічної поведінки областей, підвищення раціональності цієї поведінки в умовах кризи.

Нестійкість означає, що область не може самостійно справитися зі своїми економічними проблемами.

Висновки. Запропонована економіко-математична модель процесу реалізації трудового потенціалу дозволяє виявити якості, реалізація яких дає в сучасних умовах найменший і найбільший відгук у результативності праці, її використання дозволить оцінити втрати в результативності праці на різних етапах реалізації трудового потенціалу.

Список використаних джерел

1. *Гаврілець Ю. Н.* Модель міжрегіональної ринкової взаємодії без обміну трудовими ресурсами / Ю. Н. Гаврілець, Ю. П. Офман // MONTENEGRIN JOURNAL OF ECONOMICS. – 2009. – № 10.
2. *Кузменко Л.* Цілі та методи управління розвитком регіону / Л. Кузменко // Схід. – 2001. – № 4. – С. 17-19.
3. *Максимова Т. С.* Регіональний розвиток (аналіз і прогнозування) : монографія / Т. С. Максимова. – Луганськ : СНУ, 2003. – 303 с.
4. *Мороз А. І.* Соціально-економічне розвиток регіону: проблеми і шляхи їх рішення : монографія / А. І. Мороз ; під ред. д-ра екон. наук, проф., акад. НАНБ Р. М. Лича. – Гродно : ГРГУ, 2007. – 258 с.
5. *Холод Б. І.* Комплекс економічних моделей побудови можливих варіантів розвитку регіону : монографія / Б. І. Холод, В. А. Ткаченко, Л. Д. Гармідер ; під заг. ред. проф. У. А. Ткаченко. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2007. – 324 с.
6. *Чекмарева Е. А.* Реализация трудового потенциала : модельное отражение / Е. А. Чекмарева // Системное моделирование социально-экономических процессов : труды 33-й Международ. научной школы-семинара ; Звенигород, Московская обл., 1-5 октября 2010 г. / под ред. У. Р. Гребенникова, И. Н. Щепиной, В. Н. Эйтингона. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр Воронежского ун-та, 2010. – С. 324-325.

УДК 338.45:332.14(620.9.004.18:043.3)

А.О. Пінчук, здобувач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**ІННОВАЦІЙНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ДОМІНАНТИ СТРАТЕГІЇ
ПРОМИСЛОВОГО ЗРОСТАННЯ В РЕГІОНАХ ДЕРЖАВИ**

У статті зроблено акцент на визначенні складу інструментів нормативно-правового, організаційно-економічного впливу та регуляторів системно-універсального функціонування, залучення яких дозволить у скорочені терміни здійснити регенерацію національного промислового виробництва та радикального підвищення конкурентної переваги реального сектору в регіонах України.

Ключові слова: стратегія промислового зростання, стратегічний потенціал, концепція, регіон.

В статье сделан акцент на определении состава инструментов нормативно-правового, организационно-экономического влияния, а также регуляторов системно-универсального функционирования, привлечение которых позволит в кратчайшие сроки осуществить регенерацию национального промышленного производства и радикального повышения конкурентных преимуществ реального сектора в регионах Украины.

Ключевые слова: стратегия промышленного роста, стратегический потенциал, концепция, регион.

In the article an accent is done on determination of composition of instrumentation about of low, organizationally-economic influence, and similarly regulators of the system-universal functioning, bringing in of that will allow in the earliest possible dates to carry out the regeneration of national industrial production and radical increase of competition advantages of the real sector in the regions of Ukraine.

Key words: strategy of industrial height, strategic potential, conception, region.

Актуальність теми дослідження. Визнаємо, що проблеми, пов'язані з моделюванням результатів реалізації стратегії промислового зростання в регіонах України та етапів формування дієвої системи управління системно-універсальними процесами у промисловості як системного утворення підвищеного рівня складності посідають вагоме місце у теоретичній і науково-прикладній діяльності суб'єктів державного регулювання.

Поряд із цим, розв'язанню цього пріоритетного для національної системи державного управління і регулювання економіки завдання потребує нагального розв'язання проблемних аспектів, ідентифікованих у табл. 1. Оскільки провадження технологій державного управління при синхронізації діяльності в межах цієї тріади стає фактором, за яким можна ототожнити економічну політику, до якої, одночасно, інкорпоровано технологічний, інноваційний, інформаційний та соціально-економічний інструментарій загальноекономічної регенерації країни, гарантування стійкості і незворотності економічного й соціально-політичного відродження української нації.

Таблиця 1

Обґрунтування системно-універсальних завдань у контексті формування та реалізації стратегії промислового зростання в регіонах України

Мультирівневі детермінанти стратегічного управління	Сутність та зміст пріоритетних завдань забезпечення промислового зростання в регіонах держави за рівнями управління
Пріоритети мікроекономічного рівня	органічного впровадження процесів із формування та генерування організаційно-економічних, нормативно-правових і об'єктно-функціональних умов забезпечення цілеорієнтованої трансформації різних груп зі складу стратегічного потенціалу (СП) і коригування масштабів його розвиненості обумовлюють нагальну потребу (зокрема, факторних та потенціалів, віднесених до групи системно-універсального функціонування) – ідентифікація та класифікація наявної сукупності ресурсів, резервів і можливостей різної природи детально представлена у наукових роботах учених-економістів [1; 2]
Пріоритети регіонального рівня	формалізації дієвого стратегічного інструментарію забезпечення сталого розвитку, тобто відповідного типу промислової політики з урахуванням інноваційної здатності та технологічної конкурентоспроможності регіональних промислових комплексів (РПК) держави
Пріоритети макроекономічного рівня	імплементатії корелянтами та суб'єктами державного управління оптимального складу заходів щодо розбудови та реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні

Джерело: визначено та ідентифіковано автором статті.

Досвід розробок у визначеній науковій сфері наукових досліджень. Науково-прикладним аспектам вирішення багатогранних проблем активізації інноваційно-інвестиційної діяльності в межах регіональних соціально-економічних систем, забезпечення промислового зростання в Україні та формування дієвої стратегії макросистемної еволюції держави присвячені праці вчених-економістів: О. М. Алімова, О. І. Амоші, Б. М. Данилишина, Л. В. Дейнеко, В. В. Микитенко, В. Ю. Худолей, С. М. Шкарлета та інших дослідників, зокрема, їхній доробок представлено у наукових роботах [1-8].

Проте у попередніх наукових розробках не визначено: а) оптимізаційного складу технології управління розвитком стратегічного потенціалу (СП) регіональних промислових комплексів (РПК) задля раціоналізації використання останнього та поділу/ або ж перерозподілу наявних ресурсів; б) шляхи реалізації стратегії адміністративно-територіальної перебудови економічної системи держави. А саме за використання останніх і стають імовірнісним формалізація та застосування цільових функціоналів нової форми розширеного виробництва, яке базується на організації промислового виробництва інноваційно-інформаційного типу та, відповідно, розробки і реалізації алокаційного типу стратегії промислового зростання в регіонах держави.

З огляду на зазначене, метою цієї статті є розроблення й обґрунтування теоретико-методичних засад і практичних рекомендацій щодо розбудови в Україні збалансованого й ефективного реального сектору регіональної економіки, а також формування й добір оптимізаційного складу домінант стратегії промислового зростання і регіонах за використання і повного освоєння сучасних масштабів розвиненості стратегічного потенціалу РПК задля забезпечення загальноекономічного прискорення.

Виклад основних результатів дослідження. Слід зауважити, що зазначена проблематика впродовж останнього десятиліття (вже можна стверджувати, що протягом останніх двадцяти років існування в країні так званого доктринального напрямку розбудови незалежного, соборного, вільного державного утворення) стала епіцентром докладавання і реалізації державницьких зусиль в Україні. Проте наявні свідчення щодо набутих реальним сектором регіональної економіки її національним господарством у цілому макроекономічних і соціально-економічних вимірів підтверджують (засвідчують) «лозунговість» і помилковість прийнятих та проголошених у 2005-2010 рр. у державі доктрин, відповідно до яких провадиться сучасна політика забезпечення сталого розвитку.

Однак результати здійснених протягом 2008-2012 рр. науково-прикладних досліджень структурно-функціональних показників функціонування національного господарства й економіко-статичного аналізу результативності управління розвитком СП РПК із урахуванням сучасних масштабів його розвиненості [5; 8-11] дозволяють зробити такий висновок:

Досвід стосовно розроблення та реалізації різного роду доктрин і стратегічних концепцій, наприклад, щодо забезпечення енергоефективності функціонування національної економіки, сталого розвитку чи інноваційної моделі розвитку держави до 2020-2030-2050 рр. і «подальшу перспективу», а також комплексних і цільових програм чи стратегій із управління розвитком різних сфер економічної діяльності, свідчить, що до цього часу вони виконувалися не більше ніж на 30 %. При цьому визначені в їхніх межах показники та цілі промислового зростання в регіонах так і не були досягнуті, а задання – не завершені.

Отже, зазначимо, що причина відповідного стану з використанням стратегічним інструментарієм є більш ніж очевидною – з моменту розбудови нашої країни як політичної форми демократичної організації суспільства, проблема щодо генерування і набуття у неї системних ознак до спрямування фазової траєкторії в контексті убезпечення сталого розвитку держави пов'язувалась, насамперед, із таким: по-перше, із додатковим залучен-

ням іноземних фінансових і збільшення обсягу імпортованих енергоресурсів; по-друге, із розробленням та введенням у практику господарювання ілюзорних і недієвих механізмів макроекономічного регулювання розвитку реального сектору регіональної економіки (РСРЕ) України. І останнє, із постійним здійсненням певної кількості адміністративно-силових акцій або ж прийняттям нових нормативно-законодавчих актів із компенсації «загального стану недосконалості» функціонування економічної системи держави.

Також відзначимо, що нерезультативність сучасного стратегічного інструментарію промислового зростання пов'язана із використанням (замість науково обґрунтованого складу цільових функціоналів щодо стимулювання політики модернізації РПК) «дипломатичних» можливостей корегування і силового ресурсу непрофесійного (опортуністичного) складу політичних еліт законодавчо недолугих засобів «перманентного уточнення» змісту концептуальних засад забезпечення національної безпеки, а отже, і визначених ними нагальних для сучасного етапу розвитку РСРЕ завдань соціально-економічного відродження регіонів і ефективності функціонування РПК.

Автором статті застосовано та перевірено на адекватність (з використанням цільового програмного забезпечення «MainStreaM. Pro v.5.1», що побудовано за єдиним критерієм оцінювання базових структурно-динамічних вимірів функціонування РСРЕ України при формуванні п'ятирівневої системи оцінки-прогнозування рівнів енергоефективності функціонування РПК) [12; 13] принципи, які передбачено під час розбудови алокаційної концепції формування промислового виробництва в регіонах держави, крім конститутивно-ключових положень системно-комплексного, об'єктно-функціонального й ресурсно-функціонального підходів, і положення структурно-інформаційної теорії надійності систем і нечітких множин.

Їх використано для формалізації розрахункових алгоритмів з обчислення рівнів інноваційної здатності та технологічної конкурентоспроможності національної промисловості (табл. 2). Як видно з розрахунків, при відповідній вазі коефіцієнтів (розраховано інтегральні виміри інноваційно-інформаційної здатності реального сектору української економіки до сталого розвитку у 2005-2011 рр.) існує певна проблема щодо забезпечення надійності та збалансованості функціонування промисловості України та сучасних РПК.

Таблиця 2

Динамічні зміни параметрів інноваційної здатності промисловості у масштабах і обсягах реалізованої інноваційної продукції у 2005-2011 рр.

Макроекономічні показники та структурно-динамічні виміри національної промисловості	Ретроспективний період, роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8
Підприємства, що займалися інноваційною діяльністю	1193,00	1118,00	1472,00	1752,00	1656,00	1608,00	1605,00
% до загальної кількості промислових підприємств	11,90	11,20	14,20	17,90	16,80	16,30	16,30
Темп змін до попереднього року	87,80	93,70	131,70	119,00	94,50	97,10	100,00
Підприємства, що впроваджували інновації в РСРЕ	810,00	999,00	1186,00	1490,00	1388,00	1338,00	1332,30
% до загальної кількості промислових підприємств	8,20	10,00	11,50	14,60	13,60	13,10	13,30
Темп змін до попереднього року	81,70	123,30	118,70	125,60	93,20	96,40	101,00
Обсяг реалізованої інноваційної продукції (у порівняльних цінах 2011 р.), млрд грн	545,62	595,18	673,86	584,12	423,54	443,63	529,76

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8
% (частка) до загального обсягу реалізованої пром. продукції	6,50	6,70	6,70	5,90	4,80	3,80	6,00
Темп змін до попереднього року	114,20	109,10	113,20	86,70	72,50	102,70	119,40
Рівень інноваційної здатності національної промисловості	0,71	0,71	0,72	0,83	0,76	0,77	0,83
Темп змін до попереднього року	100,00	100,00	101,40	116,90	107,00	108,50	116,90
Рівень технологічної конкурентоспроможності промисловості	3,46	3,49	3,52	3,55	3,49	3,57	3,62
Темп змін до попереднього року	100,00	100,90	101,70	102,60	100,90	103,20	104,60
Інноваційно-інформаційна здатність до сталого розвитку	2,10	2,12	2,15	2,20	2,12	2,24	2,26
Темп змін до попереднього року	100,00	100,70	101,73	105,09	101,90	104,10	106,70

Джерело: розраховано і систематизовано автором за даними [14-16].

Однак перешкоди освоєнню управлінського й інформаційно-методичного потенціалів у контексті досягнення ефективності функціонування РСРЕ України, які встановлено нами (табл. 2), дозволяють дійти такого висновку: результатом розв'язання поставлених у цій статті завдань повинно стати визначення складу важелів нормативно-правового, організаційно-економічного впливу та регуляторів системно-універсального функціонування, залучення яких дозволить у скорочені терміни здійснити регенерацію національного промислового виробництва. Проте добір цільових функціоналів промислового зростання статті, у першу чергу, повинно враховувати відмінність ознак і масштаби розвиненості стратегічного потенціалу кожного РПК, що, як відомо, потребуватиме надалі їхнього групування/ класифікації за рівнями ефективності та використовуваними технологіями управління. Наприклад, на такі ієрархії: високої, середньої та низької ефективності. Хоча таке визначення і має певний рівень суб'єктивно-факторної ознаки. Зокрема щодо «відносної ефективності», оскільки обчислені виміри мають діапазон, адекватний сучасним умовам функціонування національного промислового виробництва – без урахування макроекономічних показників провідних країн світу.

Висновки щодо подальшого розвитку та використання розробок у зазначеній сфері наукових досліджень. Відзначимо, що матеріально-енергетичною та інноваційно-інформаційною домінантою промислового зростання в Україні, на нашу думку, є тріада, інкорпорована до технології управління розвитком національної промисловості, а саме комплекс:

- 1) оптимізаційних техніко-організаційних засобів,
- 2) стратегічного інструментарію,
- 3) системне та інформаційно-методичне оснащення, яке необхідне для корелянтів регіонального управління, що мають визначені параметри і характеристики, які відповідають вимогам до ефективності функціонування як певного РПК, так і національної промисловості у цілому.

Тому, підсумовуючи, констатуємо: залучення/ повне освоєння стратегічного потенціалу РСРЕ держави та раціоналізація поділу/ перерозподілу інвестицій і резервів різної природи у ціннісній площині стає найвищим класом стратегічного ресурсу промислового зростання та радикального підвищення конкурентної переваги реального сектору в регіонах України.

Список використаних джерел

1. Микитенко В. В. Стратегічний потенціал – сукупні можливості національної економіки по досягненню цілей збалансованого розвитку / В. В. Микитенко, О. М. Алімов // Продуктивні сили України. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – № 1. – С. 135-151.
2. Микитенко В. В. Технології управління стратегічним потенціалом розвитку України [Електронний ресурс] / В. В. Микитенко, О. М. Алімов // Електронний фаховий журнал ДУ

Інститут економіки та прогнозування НАН України, Національне господарство України: теорія та практика управління. – 2011. – № 1 (1). – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NacGosp/2011/Alimov_Mikitenko.pdf.

3. *Динамізм* розвитку виробничого потенціала : монографія / А. Н. Алымов, Н. П. Гончарова, В. Н. Емченко, В. В. Микитенко; под ред. д. е. н., проф., акад. НАН України А. Н. Алымова. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 253 с.

4. *Феноменологічні альтернативи економічного зростання України* : монографія : у 2 т. Т. 1 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К. : РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. – 336 с.

5. *Макросистемна* еволюція української економіки : у 2 т. Т. 2 / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К. : РВПС України НАН України, Вид-во ЗАТ «Нічлава», 2008. – 210 с.

6. *Шкарлет С. М.* Роль, місце та тенденції розвитку підприємств нафтогазового комплексу в енергозабезпеченні країни / С. М. Шкарлет, В. Ю. Худолей // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць / за наук. ред. І. К. Бондар. – К. : НДІ Економічний інститут Міністерства економіки України, 2008. – № 5 (86-87). – С. 78-81.

7. *Декомпозиція* процесів формування системи управління забезпеченням енергоефективності функціонування регіональних промислових комплексів держави [Електронний ресурс] / В. Ю. Худолей // Ефективна економіка: електронний науковий фаховий економічний журнал. – 2012. – № 9. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1367>.

8. *Структурні* трансформації економіки: світовий досвід, інститути, стратегії для України : монографія / О. І. Амоша, М. Г. Білопольський, В. В. Микитенко [та ін.], Інститут економіки промисловості НАН України, ТНЕУ МОНмолодьспорту України. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ МОНмолодьспорту України, 2011. – 848 с.

9. *Соціальна* політика в умовах поглиблення соціальної нерівності в Україні : монографія / О. О. Давидюк, Л. І. Ільчук, Д. О. Микитенко, В. В. Микитенко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Ільчука. – Херсон : Центр перспективних досліджень НАН України та Міністерства соціальної політики України, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2011. – 376 с.

10. *Микитенко В. В.* Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика: у 2-х т. Т. 1 / [О. М. Алимов, В. В. Микитенко, С. М. Шкарлет та ін.; за науковою ред. д. е. н., проф. Є. В. Хлобистова]; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», ІПРЕД НАН України, СумДУ МОНмолодьспорту України, НДІ Сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь : ВД «АРІАЛ», 2011. – 464 с.

11. *Микитенко В. В.* Політика забезпечення екологічної рівноваги та сталого людського розвитку в регіональних економічних системах України / В. В. Микитенко, О. О. Демешок, В. Ю. Худолей // Формування ринкових відносин в Україні : збірник наукових праць / наук. ред. І. Г. Мансуров. – К. : НДЕІ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, 2012. – № 12 (139). – С. 215-225.

12. *Микитенко В. В.* Макроекономічне регулювання процесів забезпечення енергоефективності у промисловості: методологія оцінки і прогнозу, методичні підходи та практичний інструментарій: А. с. 21673 Україна / В. В. Микитенко. – Опубліковано: «Офіційний бюлетень авторське право і суміжне право». – 2007. – № 12. – 4 с.

13. *Микитенко В. В.* 28674. Комп'ютерна програма: «Цільове програмне забезпечення: прогнозно-аналітична оцінка коридорів еволюції української економіки та розробка технологій стратегічного управління її розвитком «MainStreaM. Pro v.5.1»: А. с. 28674 / В. В. Микитенко, Д. О. Микитенко. – Заявлено: 07.04.2009 р. № 29221. – Опубліковано: «Офіційний бюлетень авторське право і суміжне право», 2009. – № 18. – 300 с.

14. *Держкомстат* України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

15. *Комітет* статистики СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cisstat.com/rus/index.htm>.

16. *Таблиця* «витрати-випуск» України за 2009-2011 рр. в основних цінах: (статистичний збірник) / Державна служба статистики України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. – 159 с.

УДК 338.47:332.12

І. В. Сидоренко, асистент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ОЦІНКА РІВНЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ

У статті досліджено та проаналізовано сучасний стан та динаміка інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів України як основного компонента виробничої інфраструктури, проведена градація регіонів за показником обсягів фінансування у транспортно-дорожній комплекс регіону.

Ключові слова: виробнича інфраструктура, транспортно-дорожній комплекс, інвестиції, інновації, розвиток, регіон, показники.

В статье исследовано и проанализировано современное состояние и динамика инвестиционного обеспечения инновационного развития транспортно-дорожного комплекса регионов Украины, как основного элемента производственной инфраструктуры, проведена градация регионов по показателю объемов финансирования в транспортно-дорожный комплекс региона.

Ключевые слова: производственная инфраструктура, транспортно-дорожный комплекс, инвестиции, инновации, развитие, регион, показатели.

In the article investigational and it is analysed the modern state and dynamics of the investment providing of innovative development of transport-road complex of regions of Ukraine as a basic component of productive infrastructure, conducted gradation of regions on the index of volumes of financing in the transport-road complex of region.

Key words: productive infrastructure, transport-road complex, investment, innovation, development, region, indicators.

Постановка проблеми. У структурі виробничого комплексу особливу роль відіграють виробничо-інфраструктурні галузі, які забезпечують базові галузі виробництва послугами. Транспорт є важливою складовою виробничої інфраструктури, якому відводиться провідна роль у процесі вирішення проблем стабільного економічного зростання регіону, подальшого розвитку ринкових відносин, прискорення інноваційних зрушень у реальному секторі економіки. На сьогодні техніко-технологічний стан ТДК регіону характеризується значним зносом основних фондів, застарілими технологіями перевезень, що потребує прийняття невідкладних заходів відносно його модернізації. Внаслідок низького інвестиційного потенціалу ТДК, недостатнього розвитку нормативно-правової бази збільшується моральний і фізичний знос технічних засобів, погіршується їх структура, не забезпечується належна безпека руху, зростає негативний вплив діяльності транспорту на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. Все це в умовах жорсткої конкуренції призводить до витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг, знижує якість обслуговування вітчизняних підприємств і населення, створює реальну загрозу економічній безпеці держави.

Необхідність покращення техніко-технологічного стану ТДК регіонів, забезпечує підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг, потребує об'єктивної оцінки базових передумов його функціонування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем розвитку та функціонування транспортно-дорожнього комплексу регіонів, що пов'язувались з пошуком джерел фінансування, інноваційним оновленням та розвитком основних фондів, займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені: І.Я. Аксенов, О.П. Артинов, О.О. Бакаєв, М.М. Біленький, М.М. Громов, В.П. Ільчук, Г.О. Кондрать'єв, В.Г. Коба, Б.М. Парахонський, Ф.П. Кравець, В.І. Краєв, Ю.Є. Пашенко, Є.М. Сич, Ю.М. Цетов, В.Г. Шинкаренко та ін., які зробили вагомий внесок у нові напрямки наукових досліджень, визначили умови ефективного інноваційного оновлення техніко-технологічної бази транспортного виробництва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні залишились поза увагою вчених проблеми, що стосуються інвестиційного забезпечення інноваційного оновлення ТДК регіонів. Аналіз літературних джерел показав, що актуальними нині залишаються питання щодо інвестиційного забезпечення технологічних перетворень ТДК регіону, розроблення схем та механізмів ефективного фінансування, які б могли реалізувати стратегію інноваційно-інвестиційного розвитку транспорту в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Мета статті. Мета цього наукового дослідження полягає в аналізі та оцінці рівня інвестиційного забезпечення інноваційного оновлення ТДК регіонів України як важливого компонента виробничої інфраструктури та визначенні місця ТДК Чернігівської області серед регіонів України за рівнем інвестиційного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Виробнича інфраструктура являє собою комплекс галузей, за допомогою яких відбувається рух засобів і результатів виробництва між суб'єктами відносин виробництва і споживання матеріальних благ. Традиційно до переліку галузей виробничої інфраструктури включається транспортні комунікації (автошляхи, залізничні колії, порти, аеропорти, нафтопроводи, газопроводи, лінії електропередач і т. д.), зв'язок тощо.

Для дослідження був вибраний транспортно-дорожній комплекс регіону як один із компонентів виробничої інфраструктури. Транспорт – одна з найважливіших складових виробничої інфраструктури України. Його ефективне функціонування є необхідною умовою стабілізації, піднесення структурних перетворень економіки, розвитку зовнішньоекономічних сфер діяльності, підвищення життєвого рівня населення, забезпечення національної безпеки країни. Сьогодні, для упевненого входу в Європейську транспортну систему з її стандартами, технічними, організаційними та екологічними нормами, транспортний комплекс регіонів, а також всієї України в цілому потребує постійного якісного відновлення на інноваційній основі.

Під інноваційним розвитком ТДК регіону розуміється якісно новий рівень збалансованого розвитку всіх видів транспорту регіону за рахунок впровадження інноваційних програм, що забезпечують оновлення та нарощування його економічного потенціалу [8]. Ключова роль у реалізації інноваційного розвитку ТДК регіону відводиться інвестиційному забезпеченню інноваційних зрушень у рухомому складі та транспортній інфраструктурі.

На ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності ТДК регіону суттєво впливають рівень інвестування, нормативно-правове забезпечення, інвестиційна привабливість. Перераховані фактори мають безпосередній вплив і на інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку регіону. Інноваційна активність та інвестиційний клімат також знаходяться у тісному взаємозв'язку: без формування сприятливого інвестиційного клімату не варто сподіватися на активні дії інвестора з вкладання коштів в економіку регіону. Відповідно, така ситуація негативно вплине на рівень забезпечення регіону інвестиційними ресурсами та динаміку розвитку економічного потенціалу і знизить інноваційну активність суб'єктів господарювання. Тому зазначені фактори, взаємодіючи, створюють сприятливі чи несприятливі умови для інноваційно-інвестиційної діяльності регіону [2].

Отже, основним завданням інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку ТДК регіону є формування необхідного обсягу інвестиційних ресурсів, які б забезпечували реалізацію регіональної інноваційної програми як підґрунтя для подальшого розширеного відтворення основного капіталу господарського комплексу регіону. При формуванні інвестиційних ресурсів необхідно забезпечити в регіоні проведення зваженої інвестиційної політики, яка б сприяла забезпеченню потреби господарського комплексу у фінансуванні витрат на інноваційну діяльність. При цьому характерною особливістю таких інвестицій є значне відтермінування отримання результатів (прибутків) від вкладання капіталу.

Необхідність оновлення виробничих потужностей транспортного сектору економіки країни, підвищення експлуатаційних характеристик рухомого складу та об'єктів транспортної інфраструктури зумовлена значним зносом основних фондів, збільшенням попиту на транспортні послуги, зростанням вимог до якості транспортного обслуговування. Це повною мірою стосується і регіональних транспортних систем, до яких можна віднести ТДК Чернігівського регіону.

Інструментом реалізації інноваційно-інвестиційного розвитку ТДК регіону можуть виступати регіональні інноваційно-інвестиційні утворення, в межах яких можуть вирішуватися проблеми пошуку інвестиційних ресурсів, організації наукових досліджень, розробка інноваційних рішень, створення сучасних високотехнологічних об'єктів (нових зразків рухомого складу, об'єктів інфраструктури і т. ін.). Ці організаційно-економічні утворення з часом трансформуються у більш цілісні структури – інноваційно-інвестиційні системи [6], в процесі функціонування яких реалізується послідовний принцип розвитку їх окремих складових, що розширює їх функціональні можливості по прискоренню інноваційного оновлення ТДК регіону.

Важливою складовою активізації інвестиційної діяльності ТДК регіону в нових умовах господарювання є розроблення дієвих механізмів інвестування.

Аналіз питомої ваги інвестицій у ТДК регіонів України (рис. 1) показав, що Харківська, Одеська, Миколаївська, Львівська, Київська, Черкаська та Сумська області займають вигідніше положення в порівнянні зі всіма регіонами України.

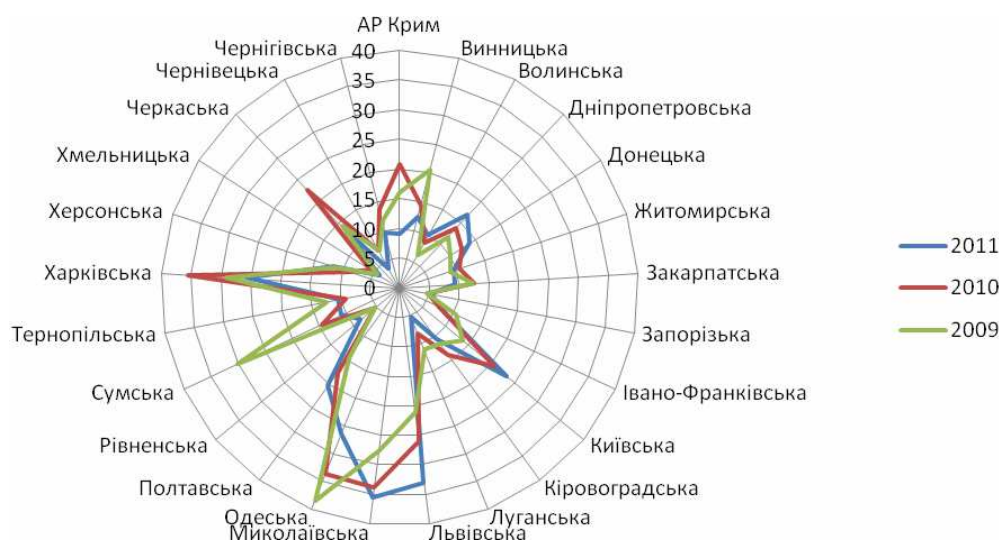

Рис. 1. Питома вага інвестицій у ТДК регіонів України від загального обсягу інвестицій, % [1]

Динаміка інвестування транспортної галузі регіонів України, наведена в табл. 1, показує загальний обсяг інвестицій у регіон, обсяг інвестицій і транспорту галузь та фінансування інноваційної діяльності в регіони України.

Таблиця 1

Динаміка та ефективність інвестування у транспортний сектор регіонів

Регіон	Обсяг інвестицій у регіон, тис. грн			Обсяг інвестицій у діяльності транспорту, тис. грн			Фінансування інновацій у регіони України, тис. грн		
	Роки			Роки			Роки		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
АР Крим	5536352	7477671	17492342	886882	1559572	1572163	129829,5	146752,6	4491823,0
Вінницька	2670,1	4253826	6406476	547142	606929	783662	336997,4	90085,0	44481,4
Волинська	2414451	1945833	2456381	149733	171274	246222	454934,5	88761,5	98288,1
Дніпропетровська	13253987	14477256	21002259	1556469	2012608	3523062	1212933,8	379889,5	950523,0
Донецька	12985184	12856663	25115558	1293949	1584520	3513372	798053,4	786142,9	2391256,0
Житомирська	3646000	2299000	3019000	325580	245550	290840	44674,3	28417,3	758659,0
Закарпатська	1914699	2363600	3228218	235600	295048	302483	39317,3	72615,4	31336,6
Запорізька	4521410	6210540	6949780	211450	298500	381565	163878	128595,1	800427,0
Івано-Франківська	3446957	4586782	461451	359603	323178	345124	484542,9	2090520,9	152766,0

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Київська	9955395	12444627	17157916	1361675	2571927	4025818	155218,6	130157,1	152801,0
Кіровоградська	245120	2820387	5265869	285740	393158	562707	50661,8	107494,9	138870,0
Луганська	398741	5409354	6952978	441520	440653	375615	111093,5	243096,7	167051,0
Львівська	6707580	9123093	13103009	1412414	2378185	4340316	211070,7	139335,4	162677,0
Миколаївська	4021934	4391189	442520	1105993	1484542	157420	426311,0	519146,5	403041,0
Одеська	9959395	9250344	9335654	3830380	3111400	2455907	189708,3	157013,2	172503,0
Полтавська	7691201	8315563	8690610	1119589	1463388	1770670	133105,4	124446,2	186531,0
Рівненська	2696021	2602098	3066997	142761	136696	257607	21185,3	37879,9	53229,3
Сумська	2185315	2461887	3179430	657464	351989	340976	72448,9	218539,2	415777,0
Тернопільська	1427768	2332502	2629173	178156	215783	273796	48679,6	8100,2	69589,3
Харківська	978600	845900	12095173	2854200	3010500	3108578	439625,8	525890,2	805958,0
Херсонська	2087124	1884567	3266611	238859	166990	378560	90048,2	49469,9	80122,9
Хмельницька	3471374	3246596	4512266	153119	188205	177181	1086021,6	749588,2	898520,0
Черкаська	142120	156840	3438306	201450	354100	446617	68835,6	14351,7	35461,8
Чернівецька	1852469	1990620	2437061	134405	144429	86743	48146,7	38361,3	51796,1
Чернігівська	1588193	1987050	2793253	185417	273159	267892	156776,6	22021,5	49528,3

Джерело: [1; 5].

Стосовно обсягів інвестицій у діяльність транспорту, то найбільшу кількість отримали Одеська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Київська та Донецька області, Чернігівська область займає лише 20-е місце. Найбільшу питому вагу інвестицій у ТДК у 2009 р. було забезпечено в Одеській області, яка становила 38,46 % від загальної кількості, а в Чернігівській області цей показник становив лише 11,67 %. Нині інвестиційні процеси, які були загальмовані фінансовою кризою, поступово починають відроджуватись у всіх регіонах України, що є позитивною тенденцією.

Багатьма дослідниками та вченими встановлено, що на сьогодні в інвестиційному забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу України існує певна структурна диспропорція.

Тобто обсяг та існуюча структура інвестиційних потоків регіональних господарських систем не відповідає вимогам „інноваційної економіки”, існування якої є ознакою пост-індустріального етапу розвитку країни. З вищезазначеного випливає існування проблеми удосконалення структури інвестиційного забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів. Виявлена проблема вимагає певних інструментів та методів оцінювання структурних зрушень в інвестиційному забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів.

Під час дослідження структурних зрушень всі показники можна поєднати у два блоки – кількісної та якісної оцінки. Більшість таких показників відносяться до блоку кількісної оцінки. Проте більш важливим є аналіз, за допомогою якого можна проаналізувати тенденції структурних зрушень, тобто визначити, чи є ці зрушення позитивним або негативним явищем в інвестиційному забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів. Використання показників якісного аналізу структурних зрушень вимагають формування нової методики досліджень.

Тенденція структурних зрушень у процесі інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів може визначатися й структурним ефектом. Вплив структурних змін в економіці на динаміку показників називається структурним ефектом і відображає зв'язок між зміною обсягів інвестицій в інноваційний розвиток ТДК регіону та зміною його структури. Вплив структурних зрушень інвестиційних потоків у забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів наведено у таблиці 2 [3; 4; 5].

Отже, можна зробити висновок, що найбільші зміни за показником обсягу інвестицій за досліджуваний період, у порівнянні з базовим, відбулися в Харківській – темп

росту інвестицій 5,607, Івано-Франківській – 3,092 та Вінницькій – 3,291, при цьому Чернігівська область має дуже низький показник темпів зростання обсягів інвестицій – 0,026, тобто це говорить про те, що обсяг інвестицій у регіоні дуже низький. Найбільша швидкість структурних зрушень спостерігається у Вінницькій (0,002), Дніпропетровській (0,008) та Житомирській (0,009) областях, при цьому Чернігівська область має середнє значення швидкості притоку інвестицій – 0,137.

Таблиця 2

Оцінка зміни обсягів інвестицій в економіку регіонів за період 2009-2011 рр.

Регіон	Темп росту	Індекс обсягів інвестицій	Швидкість зміни обсягів інвестицій	Приріст питомої ваги інвестицій	Середній темп росту інвестицій	Середня питома вага обсягів інвестицій
АР Крим	2,955	6,104	0,509	1,477	2,471	6,932
Вінницька	3,291	0,026	0,002	1,646	0,162	2,286
Волинська	0,577	0,272	0,023	0,289	0,522	1,740
Дніпропетровська	1,207	0,098	0,008	0,603	0,313	11,916
Донецька	1,022	1,432	0,119	0,511	1,197	12,143
Житомирська	1,515	0,113	0,009	0,757	0,336	2,333
Закарпатська	0,107	5,594	0,466	0,053	2,365	1,829
Запорізька	0,617	2,112	0,176	0,309	1,453	4,363
Івано-Франківська	3,092	11,116	0,926	1,546	3,334	2,413
Київська	0,353	2,447	0,204	0,177	1,564	9,617
Кіровоградська	1,394	0,305	0,025	0,697	0,552	1,778
Луганська	3,382	0,136	0,011	1,691	0,369	2,819
Львівська	0,598	0,205	0,017	0,299	0,452	6,954
Миколаївська	2,845	7,983	0,665	1,423	2,826	2,544
Одеська	0,003	0,999	0,083	0,001	0,999	7,358
Полтавська	1,059	2,255	0,188	0,530	1,502	6,261
Рівненська	0,137	0,748	0,062	0,069	0,865	2,115
Сумська	0,074	1,458	0,122	0,037	1,208	1,933
Тернопільська	0,041	0,914	0,076	0,020	0,956	1,555
Харківська	5,607	21,305	1,775	2,803	4,616	2,726
Херсонська	0,253	0,518	0,043	0,127	0,719	1,764
Хмельницька	0,647	0,174	0,015	0,324	0,417	2,798
Черкаська	1,726	133,074	11,090	0,863	11,536	0,709
Чернівецька	0,049	1,231	0,103	0,025	1,110	1,567
Чернігівська	0,026	1,644	0,137	0,013	1,282	1,545

Якщо говорити загалом про зміну показника інвестицій у регіони, то найбільший обсяг інвестицій у середньому отримали Донецька – 12,143 %, Дніпропетровська – 11,916 %, Київська – 9,617 %, Одеська – 7,358 % та Львівська – 6,954 % області, а найменшу кількість – Черкаська – 0,709 %, Чернігівська – 1,545 %, Тернопільська – 1,555 %, Чернівецька – 1,567 % області. Це говорить про те, що інвестиційні ресурси розподіляються нерівномірно в регіонах України, що в подальшому призводить до непропорційного розвитку базових галузей економіки.

Далі проведемо оцінку впливу зміни обсягів інвестицій у ТДК регіонів (табл. 3) [5; 6].

Таблиця 3

Оцінка зміни обсягів інвестицій у ТДК регіонів за період 2009-2011 рр.

Регіон	Темп росту	Індекс обсягів інвестицій у ТДК	Швидкість зміни обсягів	Приріст питомої ваги	Середній темп росту	Середня питома вага
1	2	3	4	5	6	7
АР Крим	0,780	0,628	0,052	0,390	0,792	5,421
Вінницька	0,140	0,305	0,025	0,070	0,552	2,640
Волинська	0,068	3,023	0,252	0,034	1,739	0,765

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5	6	7
Дніпропетровська	2,658	5,224	0,435	1,329	2,286	9,349
Донецька	4,904	33,610	2,801	2,452	5,797	8,297
Житомирська	0,544	0,103	0,009	0,272	0,321	1,214
Закарпатська	0,177	4,224	0,352	0,088	2,055	1,145
Запорізька	0,174	0,091	0,008	0,087	0,302	1,197
Івано-Франківська	0,243	0,461	0,038	0,122	0,679	1,440
Київська	1,350	0,659	0,055	0,675	0,812	10,365
Кіровоградська	0,008	1,039	0,087	0,004	1,019	1,656
Луганська	0,231	1,625	0,135	0,115	1,275	1,776
Львівська	1,584	1,548	0,129	0,792	1,244	10,528
Миколаївська	5,041	8,458	0,705	2,521	2,908	4,111
Одеська	1,302	0,790	0,066	0,651	0,889	13,517
Полтавська	0,271	0,478	0,040	0,135	0,692	5,898
Рівненська	0,141	1,979	0,165	0,070	1,407	0,717
Сумська	1,486	0,187	0,016	0,743	0,433	1,975
Тернопільська	0,005	0,541	0,045	0,002	0,735	0,906
Харківська	0,585	1,343	0,112	0,293	1,159	12,463
Херсонська	0,060	1,121	0,093	0,030	1,059	1,056
Хмельницька	0,180	9,663	0,805	0,090	3,109	0,718
Черкаська	0,475	0,001	0,000	0,237	0,034	1,331
Чернівецька	0,249	4,599	0,383	0,124	2,145	0,524
Чернігівська	0,040	1,185	0,099	0,020	1,088	0,992

У досліджуваному періоді питома вага інвестицій у транспортно-дорожній комплекс регіонів має таку структуру: найбільше інвестицій у транспортну галузь від загальної кількості отримали Миколаївська – 5,041 %, Донецька – 4,904 %, Дніпропетровська – 2,658 %, Львівська – 1,584%, Сумська – 1,486 та Київська – 1,350% області, Чернігівська область має лише 0,040 % від загального обсягу інвестицій у транспорт. Найбільшу швидкість залучення інвестицій у ТДК має Донецька – 2,801 %, Хмельницька – 0,805 % та Миколаївська – 0,705 % області, Чернігівська область за цим показником займає лише 12 місце (0,099 %). Загальні структурні зрушення обсягів інвестицій у ТДК регіонів мають таку послідовність: на першому місці – Одеська область, яка отримала 13,517 % інвестицій у ТДК регіону від загальної кількості, на другому місці – Харківська область – 12,463 %, на третьому місці Львівська область – 10,528 %, на четвертому місці Київська область – 10,35 %, і лише на 20 місці знаходиться Чернігівська область – 0,992 %.

Для більшої наочності представимо графічно показники зміни обсягів інвестицій та обсягів інвестицій у ТДК регіонів (рис. 2).

Аналіз зміни обсягів інвестицій показав, що активно залучаються інвестиції в такі регіони: Харківський, Вінницький, Іванно-Франківський, Луганський. Інвестиції в транспортну галузь найбільше залучаються в Донецькій та Миколаївській областях.

Тобто швидкість зміни обсягів інвестицій як у регіони, так і ТДК регіонів дуже низька. Можна виділити Донецьку область за швидкістю змін обсягів інвестицій у ТДК, Черкаську та Харківську за швидкістю змін обсягів інвестицій у регіон

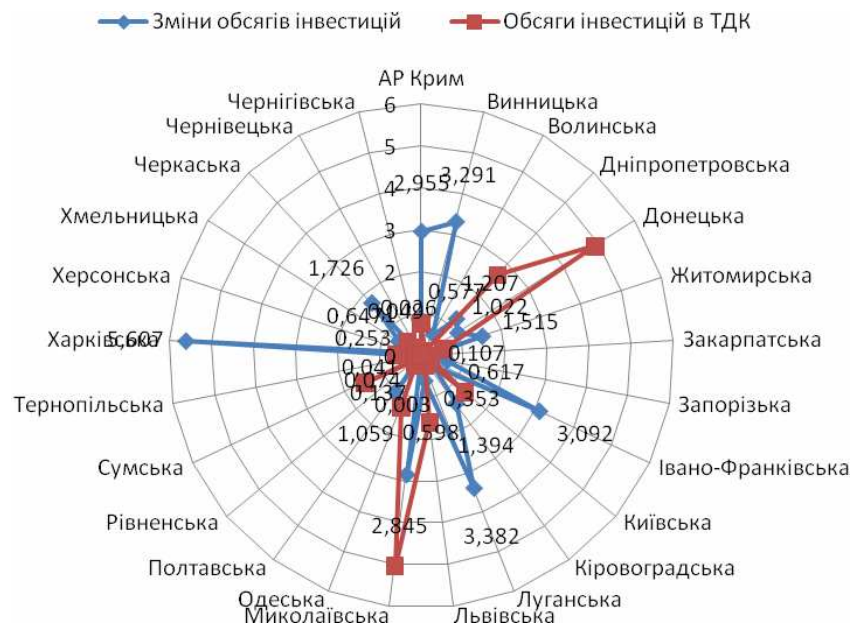

Рис. 2. Порівняльна характеристика змін обсягів інвестицій у регіони та обсяги інвестицій у ТДК регіонів

Далі проведемо оцінку структурних зрушень обсягів фінансування інноваційної діяльності ТДК регіонів (табл. 4) [1; 5].

Таблиця 4

Оцінка змін обсягів фінансування інноваційної діяльності ТДК у регіоні

Регіон	Темп росту	Індекс обсягів інновацій	Швидкість зміни обсягів	Приріст питомої ваги	Середній темп росту	Середня питома вага
АР Крим	30,724	116,382	9,699	15,362	10,788	12,369
Вінницька	2,548	0,277	0,023	1,274	0,527	2,155
Волинська	4,674	0,107	0,009	2,337	0,328	2,845
Дніпропетровська	10,384	0,126	0,011	5,192	0,355	9,969
Донецька	6,188	140,891	11,741	3,094	11,870	13,491
Житомирська	4,953	22,673	1,889	2,477	4,762	2,215
Закарпатська	0,333	1,680	0,140	0,166	1,296	0,616
Запорізька	3,552	8,320	0,693	1,776	2,884	3,372
Івано-Франківська	5,821	1,249	0,104	2,911	1,118	12,795
Київська	0,422	2,248	0,187	0,211	1,499	1,746
Кіровоградська	0,297	0,643	0,054	0,149	0,802	1,103
Луганська	0,361	1,187	0,099	0,181	1,089	2,116
Львівська	0,185	0,816	0,068	0,093	0,903	2,082
Миколаївська	3,141	3,220	0,268	1,571	1,795	5,537
Одеська	0,561	2,265	0,189	0,281	1,505	2,090
Полтавська	0,325	4,121	0,343	0,163	2,030	1,696
Рівненська	0,089	0,639	0,053	0,044	0,799	0,415
Сумська	2,027	0,048	0,004	1,013	0,220	2,424
Тернопільська	0,185	0,681	0,057	0,092	0,826	0,443
Харківська	0,361	1,273	0,106	0,181	1,128	6,624
Херсонська	0,447	0,221	0,018	0,224	0,470	0,866
Хмельницька	0,459	0,902	0,075	0,230	0,950	11,022
Черкаська	0,726	0,069	0,006	0,363	0,262	0,486
Чернівецька	0,040	1,300	0,108	0,020	1,140	0,543
Чернігівська	1,883	0,024	0,002	0,941	0,154	0,977

Із табл. 4 видно, що найбільшу питому вагу фінансування інновацій ТДК займає Автономна Республіка Крим – 30,724 %, Дніпропетровська область (10,384 %) та Донецька область (9 6,188 %), решта регіонів України мають дуже низькі показники фінансування інноваційного розвитку транспортної галузі. Питома вага Чернігівської області становить 1,883 %.

Якщо проаналізувати показник швидкості зміни обсягів фінансування інноваційної діяльності ТДК регіонів, можна сказати, що найбільше значення цього показника має Донецька область – 11,741 %, а найнижче – Чернігівська – 0,002 %.

Загальні структурні зрушення показують, що такі регіони, як Донецький (13,491 %), Івано-Франківський (12,795 %), Автономна Республіка Крим (12,369 %), Хмельницький (11,022 %) та Дніпропетровський (9,969 %) мають найвищі показники фінансування інноваційної діяльності транспортно-дорожнього комплексу. При цьому Чернігівська область (0,977 %) займає лише 19 місце серед всіх регіонів України, що свідчить про недостатнє фінансування інноваційної діяльності транспортної галузі.

Показники оцінки ефективності структурних зрушень відображають, наскільки швидко структурні зрушення досягають цілі, тобто приводять структуру розміщення інвестицій відповідно до структури транспортного комплексу регіонів.

Для комплексного аналізу структурних зрушень обсягів інвестицій у забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів доцільно використовувати таку методику, алгоритм якої наведений на рис. 3.

Рис. 3. Алгоритм комплексного аналізу структурних зрушень обсягів інвестицій в інноваційно-інвестиційний розвиток транспортно-дорожнього комплексу регіону

Приведений алгоритм передбачає таку послідовність етапів: по-перше, здійснити оцінку інтенсивності змін у структурі обсягів інвестицій у забезпеченні інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів.

По-друге, скористатися показниками визначення тенденцій структурних зрушень обсягів інвестицій та доповнити їх показниками оцінки ефективності функціонування ТДК, які в розрізі нашого дослідження можуть слугувати „індикаторами пріоритетності”. Розробка „індикаторів пріоритетності” має особливе значення для здійснення на їхній основі моніторингу процесу реалізації структурної політики, тобто формування системи пріоритетів. Запропоновані показники оцінки ефективності забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку транспортно-дорожнього комплексу регіонів дозволяють провести більш комплексне дослідження впливу структурних зрушень обсягів інвестицій у ТДК на формування тенденцій макроекономічного розвитку.

Для сталого економічного розвитку регіону наявні виробничі потужності ТДК повинні мати спроможність забезпечити потреби регіону у вантажних та пасажирських перевезеннях. Це можливо тільки за умов утримання виробничих потужностей ТДК регіону на належному техніко-технологічному рівні. Для інноваційного оновлення рухомого складу та підтримки його експлуатаційних характеристик, підвищення технічного рівня об'єктів інфраструктури необхідні значні капіталовкладення як власних коштів ТДК регіону, так і держави.

У ринкових умовах господарювання, що потребують нових підходів до організації інвестиційних процесів в Україні, ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності залежить від відродження фінансово-кредитного та інвестиційного ринку. При цьому інвестиційне забезпечення інноваційного оновлення основних фондів ТДК регіону може бути досягнуто за рахунок залучення коштів широких верств населення за схемами фінансового інвестування.

Ефективність інвестиційних процесів у ТДК регіону значною мірою визначається рівнем розвитку капітального будівництва, інвестиційного та промислового комплексу, науково-технічним рівнем проектних рішень та інженерних розробок, станом організації інноваційно-інвестиційного процесу, про що свідчать дані інтегральної оцінки на рис. 4. Інтегральна оцінка ТДК регіонів представлена у вигляді карти України з групуванням регіонів за рівнями: високий (значення інтегрального індексу $> 0,3$), вище середнього (значення інтегрального індексу $0,257-0,29$), середній (значення інтегрального індексу $0,215-0,238$), нижче середнього (значення інтегрального індексу $0,195-0,211$) та низький (значення інтегрального індексу $< 0,2$),

Як видно із рис. 4, високий рівень інноваційно-інвестиційного розвитку ТДК мають Автономна Республіка Крим та Черкаська область.

Рівень вище середнього мають – Вінницька, Донецька, Івано-Франківська та Харківська області.

Середній рівень інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку належить Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Луганській та Чернігівській областям.

Рівень нижче середнього мають Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Миколаївська, Херсонська області.

Низький рівень інноваційного забезпечення інноваційного розвитку ТДК належить Закарпатській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областям.

Рис. 4. Інтегральна оцінка інноваційно-інвестиційного розвитку ТДК регіонів України

Висновки і пропозиції. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку ТДК регіонів України характеризується нерівномірністю, що визначає їх суттєву диференціацію за рівнем техніко-технологічного розвитку. Проведені дослідження дозволили визначити місце Чернігівської області стосовно умов та ресурсів для функціонування ТДК, базисів розвитку транспортної галузі та ефективності її функціонування. За цими показниками Чернігівська область відносить до середнього рівня.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Сидоренко І. В. Транспортно-дорожній комплекс регіону: стан та проблеми / І. В. Сидоренко // Вісник ЧДТУ : зб. наук. праць. – Чернігів : ЧДТУ, 2007. – № 29. – С. 129-136.
3. Транспорт та зв'язок України – 2008 : статистичний збірник / за ред. Н. С. Власенко. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 281 с.
4. Транспорт Чернігівської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://experts.in.ua/regions/detail.php?ID=4360>.
5. Транспорт Чернігівської області : комплексний статистичний збірник. – Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2009. – 76 с.
6. Транспортний сектор економіки України та залізничний транспорт / наук. кер. Ю. М. Цетов, Ю. М. Макаренко та ін. – К. : КУЕТТ, 2006. – 428 с.: іл.
7. Цетов Ю. М. Проблеми розвитку транспортного комплексу в умовах реформування економіки України / Ю. М. Цетов // Автошляховик України : Вісник ЦНЦ ТАСУ. – 1998. – № 1. – С. 9-11.
8. Ціх Г. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності малого підприємництва [Електронний ресурс] / Г. Ціх. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gev/2012_3/MARK-INNO/026.pdf.

УДК 330.341

Ф.О. Журавка, д-р екон. наук, доцент

Українська академія банківської справи НБУ, м. Суми, Україна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

У статті досліджено ключові проблеми трансформації національної системи бухгалтерського обліку в контексті запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності.

Ключові слова: бухгалтерський облік, фінансова звітність, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО), міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ).

В статье рассмотрены ключевые проблемы трансформации национальной системы бухгалтерского учета в контексте внедрения международных стандартов финансовой отчетности.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетность, международные стандарты бухгалтерского учета (МСБУ), международные стандарты финансовой отчетности (МСФО).

The article deals with the key aspects of transformation of the national system of accounting in the context of international financial reporting standards implementation.

Key words: accounting, financial reporting, international accounting standards (IAS), international financial reporting standards (IFRS).

Постановка проблеми. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) виступають наразі ефективним інструментом підвищення прозорості, зрозумілості інформації, яка розкриває діяльність суб'єктів господарювання, створює достовірну базу для визнання доходів і витрат, оцінки активів, зобов'язань, що надає можливість об'єктивно розкривати та віддзеркалювати існуючі фінансові ризики у суб'єктів, що звітують, а також порівнювати результати їхньої діяльності з метою забезпечення адекватного оцінювання їх потенціалу та ухвалення відповідних управлінських рішень. Крім того, МСФЗ якісно впливають на можливість щодо управління підприємством і надають значні переваги перед конкурентами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікавими та корисними у розгляді проблем трансформації національної системи бухгалтерського обліку в контексті запровадження міжнародних стандартів фінансової звітності є дослідження Ф.Ф. Бутинця, Б.І. Валуєва, С.Ф. Голова, Г.Г. Кірейцева, Б.М. Литвина, В.Г. Лінника, Є.В. Мниха, В.М. Пархоменка, О.М. Петрука, М.С. Пушкаря, М.Г. Чумаченка, В.Г. Швеця та інших. Проте окремі питання залишаються нерозкритими та потребують подальшого дослідження.

Мета статті – дослідження проблем трансформації національної системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності у світлі запровадження МСФЗ.

Виклад основного матеріалу. Україна була однією з перших країн на пострадянському просторі, що задекларувала курс на впровадження міжнародних підходів до побудови національної системи бухгалтерського обліку, які в основному були представлені міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (згодом фінансової звітності). І ось лише в 2011 році задекларована мета втілилася у «головному бухгалтерському Законі».

Питання застосування міжнародних стандартів і покладення їх в основу реформованої національної системи бухгалтерського обліку завжди було дискусійним як у наукових колах, так і серед фахівців-практиків. Пропри наявність досить великої кількості дискусійних питань, правове поле щодо регулювання бухгалтерського обліку невпинно рухалося до законодавчого закріплення застосування МСФЗ в Україні. З прийняттям відповідного Закону постала необхідність визначення напрямків подальшого реформування національної системи бухгалтерського обліку.

Починаючи з 1 січня 2012 року, набрали чинності норми Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 12.05.2011 р. № 3332-VI [2] щодо складання фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності публічними акціонерними товариствами, банками, страховиками, а

також підприємствами, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, за міжнародними стандартами.

Відповідно до цього ж Закону, «міжнародні стандарти фінансової звітності – це прийняті Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку документи, якими визначено порядок складання фінансової звітності». Ці документи можна розділити на три групи (рис. 1).

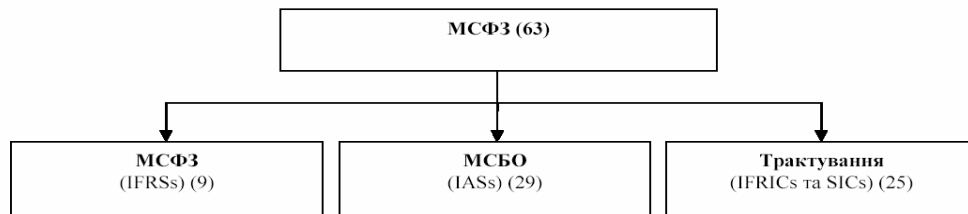

Рис. 1. Структура МСФЗ

На сьогодні міжнародні стандарти представлені власне міжнародними стандартами фінансової звітності, міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та трактуваннями. Поступово міжнародні стандарти бухгалтерського обліку будуть замінені міжнародними стандартами фінансової звітності. Отже, «правила гри» для вказаних вище суб'єктів господарювання змінено. Решта суб'єктів господарювання також на власний розсуд зможуть застосовувати або національні стандарти, або ж міжнародні. Тобто відбулися зміни на рівні формальних інститутів.

При цьому розвиток системи бухгалтерського обліку формується під впливом не лише формальних інститутів. Вони є лише одним із рівнів, і причому найнижчим в ієрархії інституційного забезпечення розвитку бухгалтерського обліку. Інші рівні інституційного забезпечення потребують адекватних змін. І саме на зміни в цих інститутах має бути направлено найбільше зусиль.

Наступним рівнем у інституційному забезпеченні розвитку бухгалтерського обліку є інститути адаптування, в які ми умовно об'єднуємо регуляторні інститути, контролюючі інститути, інститути науки, методології та освіти, професійні інститути.

Для складання звітності за МСФЗ застосовується їх переклад, який розміщений на сайті Міністерства фінансів України. На сьогодні на цьому сайті розміщено МСФЗ 2009 року видання, які вже на сьогодні є застарілими, оскільки на сайті Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (РМСБО) розміщені стандарти станом на 1 січня 2011 року. І ця тенденція щодо відставання наявності перекладу від останнього варіанта міжнародних стандартів спостерігається постійно. Це є однією з проблем не лише в нашій країні, але й інших не англомовних країнах. Для вирішення цієї проблеми Меморандумом про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності [2] передбачено заходи щодо здійснення оперативного перекладу змін та доповнень до МСФЗ, до виконання яких завдяки зусиллям Міністерства фінансів України залучені практично всі професійні організації бухгалтерів і аудиторів України. Для виконання цього завдання необхідна також тісна співпраця з Міжнародною федерацією бухгалтерів (МФБ) та РМСБО, де на сьогодні втілюються проекти з розробки необхідного інструментарію для достовірного й однозначного перекладу міжнародних стандартів, що базуватиметься на єдиному термінологічному словнику та спеціальному програмному забезпеченні.

Проблеми застосування МСФЗ на рівні інститутів адаптування не обмежуються перекладом. На сьогодні відсутній чіткий інструментарій для бухгалтерів щодо практичного застосування вимог МСФЗ для складання фінансової звітності. Сюди відноситься формат звітності, який необхідно застосовувати, рекомендації з першого застосування МСФЗ, порівняння національних і міжнародних стандартів для кращого розуміння вимог останніх, роз'яснення специфічних норм визначених МСФЗ, термінології, наявність методик трансформації фінансової звітності та методик аудиту звітності, складеної за МСФЗ, та інші. Для адекватного за-

стосування МСФЗ необхідно розробити нормативне забезпечення з бухгалтерського обліку, що є важливим завданням, яке покладається на Міністерство фінансів України та Національний банк України. Це завдання також передбачено Меморандумом. Для його успішного виконання необхідно також залучати фахівців не лише регуляторних органів, а й науковців і практиків, а також членів професійних організацій. Важливо розуміти, що вказані заходи є лише шляхом до безпосереднього запровадження МСФЗ, і аж ніяк не спрямовані на врахування національних інтересів та інституціональних особливостей.

Ще у Програмі реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів одним із завдань реформи ставилася активна робота в міжнародних професійних організаціях. На сьогодні три українські професійні організації бухгалтерів і аудиторів є членами міжнародних бухгалтерських організацій. Однак, аналізуючи нинішній стан, можна констатувати, що завдання, яке ставилося Програмою, виконане лише на половину. Як зазначалося у програмі, ключовим моментом у цьому плані має бути активна робота у міжнародних організаціях. А це, на нашу думку, передбачає участь представників вітчизняних регуляторних органів і професіоналів із громадських організацій у роботі відповідних міжнародних комітетів, які здійснюють розробку та схвалення міжнародних стандартів. Це є чи не єдиною можливістю врахувати національні інтереси та інституційні особливості розвитку економіки України, а також вітчизняні позитивні надбання в теорії і практиці бухгалтерському обліку. Зокрема, відомо, що розробкою і схваленням міжнародних стандартів фінансової звітності та міжнародного стандарту фінансової звітності для малих та середніх підприємств займається РМСБО. Члени Ради призначаються Фондом міжнародних стандартів фінансової звітності, який нині формується з 20 довірених осіб (рис. 2).

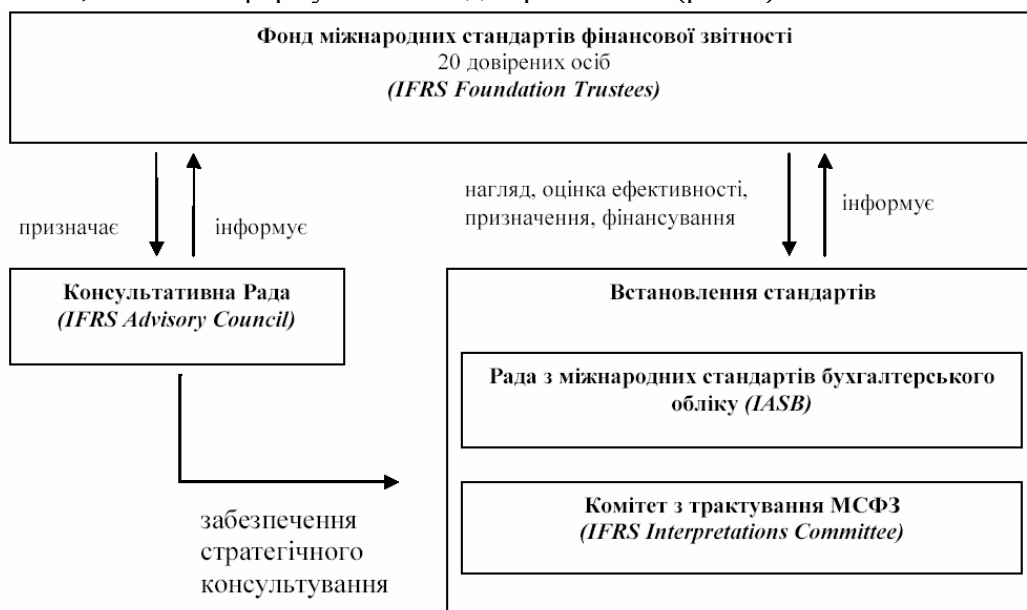

Рис. 2. Структура органів із розробки міжнародних стандартів фінансової звітності

Крім того, в структуру органів, що встановлюють стандарти, входять Консультативна Рада з МСФЗ та Комітет з інтерпретації. Нині в цих органах не представлені вітчизняні фахівці з бухгалтерського обліку та аудиту. Варто зазначити, що це також стосується всіх країн колишнього радянського простору. Наслідком цього стало не «зважене використання міжнародних стандартів з урахуванням економіко-правового середовища та стану ринкових відносин в Україні», як це передбачалося Програмою реформування системи бухгалтерського обліку, а просте імплементація без будь-якої адаптації.

Вважаємо, що, маючи надзвичайно потужний потенціал науковців і фахівців-практиків, а також вітчизняні напрацювання в галузі бухгалтерського обліку, необхідно консо-

лідувати зусилля регуляторних органів, перш за все, Міністерства фінансів України, та професійних організацій бухгалтерів і аудиторів для активної співпраці із зазначеними вище органами на початкових етапах, і до входження вітчизняних представників до цих органів у перспективі. Це надасть змогу впливати на регулювання бухгалтерського обліку в глобальному масштабі ще на етапі розроблення міжнародних стандартів фінансової звітності та врахувати національні інтереси та інституціональні особливості.

Дуже гостро в плані запровадження МСФЗ також стоїть проблема контролюючих інститутів. На сьогодні ще чітко не визначено, який орган відповідатиме за контроль щодо дотримання МСФЗ. Якщо відповідальність за методологію несе Міністерство фінансів України, то невідомо, який же орган відповідатиме за контроль за дотриманням цієї методології. Це питання і на сьогодні є відкритим. При цьому можливі кілька варіантів вирішення цієї проблеми: створення спеціального органу або делегування повноважень Національній комісії з цінних паперів і фондового ринку. Звичайно, в цьому питанні важлива роль відводиться й аудиту, який є незалежним інститутом і діє в інтересах суспільства стосовно підтвердження достовірності наведеної у фінансовій звітності інформації. Реалізація заходів щодо змін на нижчих рівнях ієрархії інституціонального забезпечення запровадження МСФЗ поступово сприятиме реформуванню неформальних інститутів бухгалтера, аудитора, власника, менеджера і користувача інформації (звітності). Цей рівень інституційної ієрархії в бухгалтерському обліку є найвищим і найбільш стійким (консервативним), і лише позитивні зміни на цьому рівні засвідчать успішність реалізації заходів із запровадження МСФЗ в Україні.

Висновки. Таким чином, розвиток системи бухгалтерського обліку в Україні ізольовано від світових тенденцій і є неможливим в умовах світової глобалізації. Законодавчі зміни, що відбулися останнім часом у плані реформування бухгалтерського обліку, є лише першим кроком до запровадження застосування МСФЗ в Україні. Ці зміни потребують невідкладного здійснення заходів на всіх рівнях ієрархії інституціонального забезпечення запровадження МСФЗ, успішна реалізація яких у результаті має сприяти поступовому входженню України до країн, що мають методологічний вплив на розвиток глобальної системи бухгалтерського обліку. Це дасть можливість врахувати національні інтереси та інституціональні особливості розвитку вітчизняної економіки в плані більш привабливого та достовірного висвітлення цінностей, притаманним вітчизняній економіці.

Список використаних джерел

1. *Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні* [Електронний ресурс] : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
2. *Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні»* : Закон України від 12.05.2011 р. № 3332-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
3. *Про затвердження Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів* [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 № 1706. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-98-п>.
4. *Про схвалення Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні* [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/911-2007-р>.
5. *Програма реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів* [Електронний ресурс] : затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.1998 р. № 1706. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1706-98-%EF>.
6. *Голов С. Ф.* Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами : практичний посібник / С. Ф. Голов, В. М. Костюченко. – К. : Лібра, 2004. – 880 с.
7. *Меморандум про взаємодію, співробітництво та координацію дій щодо запровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності* [Електронний ресурс] : Меморандум від 10.06.2011. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0016201-11>.

УДК 336.226:336.71

Г.В. Кравчук, д-р екон. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СПЕЦИФІКА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ ЯК ОБ'ЄКТА ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті проаналізовано сутність та значення податкового регулювання банківського сектору державою. Визначено специфічні риси оподаткування комерційних банків та центрального банку. Досліджено необхідність врахування особливостей оподаткування банківських установ при визначенні рівня податкового навантаження.

Ключові слова: податкове регулювання, регулювання банківської діяльності, специфічні податки, квазіфіскальні операції, податкове навантаження.

В статье проанализировано сущность и значение налогового регулирования банковского сектора государством. Определены специфические черты налогообложения коммерческих банков и центрального банка. Исследовано необходимость учета особенностей налогообложения банковских учреждений при определении уровня налоговой нагрузки.

Ключевые слова: налоговое регулирование, регулирование банковской деятельности, специфические налоги, квазифискальные операции, налоговая нагрузка.

The essence and importance of banking sector fiscal regulation is analyzed in the article. The specific features of commercial and central banks taxation are developed by the author. The necessity of consideration of the banking institution taxation specific features is researched.

Key words: fiscal regulation, banking activity regulation, specific taxes, quasi-fiscal operations, tax burden.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку, який характеризується активізацією глобалізаційних та інтеграційних процесів, головною метою функціонування держави є забезпечення високого рівня її конкурентоспроможності як учасника економічних відносин на різних рівнях міжсуб'єктної взаємодії. Досягненню зазначеної мети сприяє підвищення ефективності реалізації державної економічної політики як у цілому, так і у розрізі її окремих компонентів. Головними структурними елементами економічної політики є монетарна та фіскальна, які хоча і реалізуються різними інститутами, однак знаходяться у діалектичній єдності. Варто також зауважити, що досить часто об'єктом управління у межах фіскальної та монетарної політик можуть виступати одні й ті ж економічні суб'єкти, що також обумовлює їх взаємозв'язок. Так, наприклад, банківський сектор виступає одночасно об'єктом грошово-кредитного та податкового регулювання. Однак, якщо у контексті монетарного регулювання банківської діяльності до цього типу фінансово-кредитних установ застосовуються класичні та типові інструменти управління, вплив яких досить широко висвітлений у науковій літературі, то податкове регулювання банківської діяльності є на сьогодні актуальною сферою наукових досліджень, оскільки банки мають специфічні риси, існування яких не дозволяє використовувати до них ті ж інструменти, що і до звичайних підприємств. Крім того, справедливо зазначити, що головним індикатором, що дозволяє оцінити результативність фіскальної політики держави, є податкове навантаження, розрахунок якого для банківських установ має здійснюватися за своєрідним алгоритмом, який і враховує специфіку функціонування банківського сектору. Однак зазначена проблематика не отримала широкого висвітлення серед вітчизняних авторів, що й обумовлює перспективність та актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів регулювання банківської діяльності займалися такі науковці, як О. С. Любунь [3], В. І. Міщенко [1], О. П. Орлюк [4], В. П. Ходаківська [7]. Питанням податкового регулювання, в тому числі податкового регулювання банківської діяльності, присвячені праці Л. А. Ключко [2], Н. Й. Реверчука [5], О. Г. Сербіної [6], В. В. Ходєєвої [8]. Проте зазначені автори розглядають переважно теоретичні аспекти цього поняття, не звертаючи уваги на методику розрахунку податкового навантаження на банки.

Метою роботи є дослідження специфіки функціонування банків з позиції податкового регулювання та особливостей її врахування у процесі розрахунку податкового навантаження на банки.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до реалізації поставленої мети, доцільно з'ясувати зміст понять "державне регулювання економіки", "регулювання банківської діяльності" та "податкове регулювання банківської діяльності". Отже, державне регулювання економіки (ДРЕ) можна розглядати з теоретичного та практичного аспектів. З теоретичного погляду, ДРЕ – це система знань про ключові теоретико-методологічні аспекти розробки та реалізації державної політики, закономірності дії та наслідки застосування її методів на соціально-економічний розвиток країни, з метою повної та оптимальної реалізації покладених на державу функцій. Однак у контексті цього дослідження більш раціонально буде ідентифікувати зазначене поняття з практичного боку, а саме: ДРЕ – це сфера діяльності держави, спрямована на регулювання поведінки учасників ринкових відносин з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики [9].

У межах державного регулювання економіки можна виділити специфічні сфери її реалізації, проте особливий інтерес у межах цієї роботи викликає саме регулювання банківської діяльності. У ході ідентифікації змісту цього поняття можна погодитися з думкою О. С. Любунь [3] та О. П. Орлюк [4], які визначають регулювання банківської діяльності як систему заходів, що реалізуються центральним банком чи іншим уповноваженим органом державної влади з метою забезпечення стабільного та безпечного функціонування банків, а також попередження дестабілізуючих процесів у банківському секторі.

У свою чергу, податкове регулювання банківської діяльності виступає суміжною сферою між регулюванням банківської діяльності та податковим регулюванням різних економічних суб'єктів і може бути визначено як система заходів, що реалізуються уповноваженими органами державної влади з метою втручання у діяльність банківських установ, спрямованих як на забезпечення стабільних податкових надходжень до державного бюджету, так і стимулювання (дестимулювання) активності банківського сектору.

У контексті податкового регулювання банківської діяльності можна виокремити дві об'єктні складові, на які здійснюється вплив, а саме: комерційні банки та центральний банк.

У рамках податкового регулювання комерційних банків, останній виступає переважно платником податків та інших платежів, що мають фіскальний характер. Можна виокремити три групи податків та фіскальних платежів, що сплачуються банками: звичайні податки, тобто ті ж самі податки, що сплачуються іншими господарюючими суб'єктами; специфічні податки, тобто такі, платниками яких є лише фінансові установи і банки зокрема, однак не є звичайні підприємства; спеціальні податки, які впроваджуються на тимчасовій основі для здійснення антикризового управління банківським сектором.

За кордоном специфічні риси оподаткування фінансового сектору, а значить банківських установ, виражаються через застосування двох видів податків – податку на фінансову діяльність (*Financial Activity Tax*) та податку на фінансові транзакції (*Financial Transaction Tax*).

Основні причини впровадження податку на фінансову діяльність можна сформулювати таким чином:

- зростання додаткових надходжень від фінансового сектору у відповідь на надання державних гарантій;
- функціонування податку на фінансову діяльність у вигляді аналогу ПДВ на фінансові послуги;
- компенсація інших форм неявної державної підтримки;
- обмеження масштабів банківського сектору.

Базою оподаткування цим податком можуть виступати як у цілому сума заробітної плати та прибутку банку, так і понаднормово виплачена зарплата та надприбутки.

Призначенням податку на фінансові транзакції є зростання фіскальних надходжень від фінансового сектору разом зі зниженням обсягів спекулятивних операцій банків.

Різновидом цього податку є податок на банківські операції, який стягується з сум надходжень на банківські рахунки та/або вилучення коштів з них. Причому варто відзначити, що у деяких країнах надходження до бюджету з податку на фінансові операції банків перевищують надходження з податку на прибуток, що свідчить про вагомість цього податку як у контексті реалізації фіскальної функції держави, так і визначення рівня податкового навантаження на банки.

Під впливом негативних наслідків фінансової кризи 2008 року деякими країнами було впроваджено спеціальні банківські податки, які носять тимчасовий характер. Призначення цих податків полягає у компенсації негативного впливу минулих чи майбутніх фінансових криз на банківський сектор чи економіку держави в цілому. Надходження від їх сплати спрямовуються до державного бюджету з метою покриття дефіциту, викликаного кризою, або акумулюються у спеціальних стабілізаційних фондах з метою фінансування превентивних заходів в умовах волатильності банківського сектору та нівелювання наслідків майбутніх фінансових криз.

Як висновок до контекстуальної компоненти податкового регулювання саме комерційних банків, варто зазначити, що усі з перерахованих податкових платежів мають враховуватися при визначенні податкового навантаження, тоді як більшістю науковців до розрахунку приймаються лише звичайні податки, що призводить до отримання не зовсім адекватних висновків.

У контексті визначення місця центрального банку в системі податкового регулювання варто зауважити, що існують випадки, коли центральний банк виступає платником певних податків. Так, наприклад, у Філіппінах центральний банк – Bangko Sentral ng Pilipinas (BSP), є платником дивідендів та багатьох загальнодержавних та місцевих податків. Фактично ці кошти акумулюються державою для погашення зобов'язань попередника BSP – Central Bank of the Philippines (CBP), який було оголошено банкрутом у зв'язку з акумуляцією значного дефіциту операційної діяльності, спричиненого надмірною квазіфіскальною діяльністю [11].

Однак слід зауважити, що оподаткування операцій центрального банку не є досить поширеною практикою, що обумовлено кількома причинами. По-перше, уряд як головний акціонер центрального банку досить часто має монопольне право на його фінансові результати, а тому на законодавчому рівні закріплено пропорції, за яким більша частина прибутку центрального банку перераховується до бюджету. По-друге, головним завданням центрального банку є підтримання цінової стабільності, тоді як встановлення оподаткування різних його операцій призводить до зміщення акцентів і, як наслідок, центральний банк змушений визначити своєю головною метою саме реалізацію ефективного податкового менеджменту, а не підтримання цінової стабільності. І, по-третє, оподаткування деяких видів операцій (наприклад, операцій на відкритому ринку) спричиняє виникнення конфлікту інтересів між фіскальною та монетарною політиками, що призводить до неефективного виконання покладених на центральний банк функцій. Таким чином, можна підсумувати, що центральний банк має звільнитися від сплати переважної більшості податків, зокрема, прибуткових, майнових податків, податків на деякі види фінансових операцій тощо, і сплачувати лише ті податки, які не впливають на ефективність його діяльності (наприклад, виступати податковим агентом при сплаті ПДФО та відрахувань із заробітної плати тощо) за алгоритмом, визначеним для інших державних установ.

У контексті цього дослідження, необхідно зазначити, що центральний банк може виступати також об'єктом податкового регулювання у процесі здійснення ним квазіфіскальної діяльності. Під квазіфіскальними операціями варто розуміти операції, які здійснюються центральним банком або іншою державною фінансовою установою, мають такий же ефект, як фіскальні заходи у формі прямого оподаткування, субсидування або

прямих витрат, та впливають або можуть впливати на фінансові операції центрального банку, інших державних фінансових установ або уряду [10]. Тобто такі операції реалізуються переважно центральним банком, є фіскальними за своєю природою, оскільки впливають на формування доходної частини бюджету і вилучаються на безповоротній та безоплатній основі, однак фактично не є податками.

До квазіфіскальних операцій можна віднести такі: субсидування кредитів; безпроцентне обов'язкове резервування; лімітування кредитування; операції з фінансової підтримки банківського сектору та суб'єктів господарювання стратегічно важливих галузей; встановлення системи множинних валютних кусів; гарантії валютного курсу; субсидування хеджування від ризику зміни валютного курсу тощо [10].

Висновки. Підсумовуючи концептуальні засади специфіки податкового регулювання діяльності центральних банків, варто зазначити, що при визначенні податкового навантаження на центральний банк доцільно враховувати як обсяг фактично сплачених ним податків, так і обсяг реалізованих квазіфіскальних операцій. Крім того, можна розрахувати показник податкового навантаження на банківський сектор у цілому, який би враховував аналогічні індивідуальні показники за комерційними та центральним банками. Цей агрегований показник дозволить отримати цілком закономірні та об'єктивні висновки, якщо буде враховувати розглянуту в цій роботі специфіку функціонування банківського сектору.

Список використаних джерел

1. *Банківський нагляд* : навч. посіб. / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко. – К. : Знання, 2004. – 406 с. – (Вища освіта XXI століття).
2. *Клюско Л. А.* Оподаткування банківської діяльності в Україні та основні напрями його вдосконалення [Електронний ресурс] / Л. А. Клюско, Я. Г. Підсосонна. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2012_1/part1/55.pdf.
3. *Любунь О. С.* Національний банк України : Основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 351 с.
4. *Орлюк О. П.* Банківське право : навч. посіб. / О. П. Орлюк. – М. : Юрінком Інтер, 2005. – 376 с.
5. *Реверчук Н. Й.* Зарубіжний досвід податкового регулювання банківської діяльності та його застосування в Україні / Н. Й. Реверчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.5. – С. 221-225.
6. *Сербина О. Г.* Методологічні засади дослідження регулювання податкової банківської діяльності / О. Г. Сербина // Науковий вісник НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.6. – С. 201-206.
7. *Ходаківська В. П.* Ринок фінансових послуг: теорія і практика : навч. посіб. / В. П. Ходаківська, В. В. Беляєв. – К. : ЦУЛ, 2002. – 616 с.
8. *Ходеева В. В.* Налоговое регулирование банковских финансовых институтов / В. В. Ходеева // Бизнес Информ. – 2009. – № 10. – С. 108-110.
9. *Чистов С. М.* Державне регулювання економіки : навчально-методичний посібник / С. М. Чистов ; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2002. – 208 с.
10. *Mackenzie, G.* Quasi-Fiscal Operations of Public Financial Institutions / G. A. Mackenzie, P. Stella. – International Monetary Fund, 1996. – 38 p.
11. *Tetangco, A. M.* The tax-exempt status of the central bank in the Philippines [Електронний ресурс] / Amando M. Tetangco Jr. – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bppdf/bisap20s.pdf>. – 10.01.2013. – Назва з екрану.

УДК 336.71 (477)

Я.В. Жарій, канд. техн. наук, доцент**М.В. Дубина**, канд. екон. наук

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

У статті досліджено існуючі підходи до визначення поняття «фінансова безпека» та виявлено чинники, що негативно впливають на фінансову безпеку комерційного банку. Наведено групу внутрішніх показників фінансового стану банку та запропоновано методику експрес-діагностики наявного рівня його фінансової безпеки.

Ключові слова: фінансова безпека банку, внутрішні загрози, зовнішні загрози, експертна оцінка, анкетування, діагностика фінансового стану, фінансова стійкість, рівень фінансової безпеки банку.

В статье исследованы существующие подходы к определению понятия «финансовая безопасность» и выявлены факторы, негативно влияющие на финансовую безопасность коммерческого банка. Приведено группу внутренних показателей финансового состояния банка и предложена методика экспресс-диагностики имеющегося уровня его финансовой безопасности.

Ключевые слова: финансовая безопасность банка, внутренние угрозы, внешние угрозы, экспертная оценка, анкетирование, диагностика финансового состояния, финансовая устойчивость, уровень финансовой безопасности банка.

The existing approaches to the definition of «financial security» were investigated and the factors that negatively affecting to the financial security of a commercial bank were identified. The group of internal indexes of financial state of the bank was determined and the methods of rapid diagnostics of the existing level of its financial security were offered.

Key words: financial security of the bank, internal threats, external threats, peer review, questionnaires, the diagnosis of the financial position, financial stability, the level of financial security of the bank.

Постановка проблеми. У сучасних умовах питання фінансової безпеки кожного комерційного банку є дуже важливим елементом фінансової безпеки будь-якої країни, адже нестабільність окремого кредитного інституту підриває довіру до банківської системи в цілому. Такі явища здійснюють негативний вплив на фінансову систему та економіку всієї країни, оскільки без стабільної і надійної банківської системи утримати фінансову безпеку держави на належному рівні неможливо.

Отже, систему захисту від загроз фінансовій безпеці необхідно будувати кожному банку з обов'язковим урахуванням і внутрішніх можливостей, і чинників зовнішнього середовища, оскільки несприятливі ситуації, що впливають на банківську діяльність, можуть виникати на різних рівнях.

На мікрорівні фінансовій безпеці комерційних банків, особливо вітчизняних, загрожує: неефективна система управління фінансовими ресурсами та ризиками; нерегулярний моніторинг стану зовнішнього середовища; брак власних коштів; надмірна економія на витратах щодо інформаційно-аналітичного забезпечення; недосконала організаційна структура; цілеспрямований підрив ділової репутації; недостатній професіоналізм та відданість персоналу, зокрема, його навмисні дії.

На макрорівні вплив на безпеку банку також зумовлений багатьма чинниками: гострою конкурентною боротьбою; прагненням суб'єктів ринку банківських послуг до збільшення прибутку та задоволення власних інтересів; обмеженістю джерел формування фінансових ресурсів банків; нестабільністю економічних процесів і недосконалістю законодавчої бази; підвищеним ризиком проведення багатьох банківських операцій; зростанням економічної злочинності в кредитно-фінансовій сфері тощо.

Фінансова безпека банків є й міжнародною проблемою, оскільки процеси глобалізації банківської діяльності не послаблюють, а посилюють небажаний вплив на безпеку банків. Першими, хто потерпає від світових фінансових криз, як правило, є комерційні банки. Невипадково найбільші світові банки і банківські групи створили Міжнародну асоціацію з питань безпеки в банківській справі та об'єднали зусилля для обміну інформацією з наданням взаємної допомоги в захисті від зовнішніх негативних впливів на банківську діяльність.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю створення ефективних систем захисту фінансових інтересів комерційних банків задля укріплення їх ринкових позицій та придбання в умовах загальносвітової фінансової нестабільності достатнього «запасу міцності» і окремою установою, і банківською системою в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема економічної та фінансової безпеки держави, підприємств, фінансової сфери, особливо в посткризовий період 2008-2012 років, присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них наукові праці О. Барановського, А. Єпіфанова, М. Єрмошенко, О. Користіна, С. Побережного, О. Хитріна, К. Горячевої, М. Зубка, О. Криклія, Т. Болгар, О. Грунина, В. Богомолова, Р. Гриценко, О. Шевцової, О. Пластуна, О. Терещенко, Т. Васильціва та інших. Науковці приділяють значну увагу теоретичним засадам економічної та фінансової безпеки на макро- і мікрорівні. У працях висвітлено сутність фінансової безпеки економічних суб'єктів, зокрема банків, та її місце у системі фінансової безпеки держави. Обґрунтовано необхідність формування системи фінансової безпеки суб'єктів господарювання, наведено методичні підходи до створення таких систем, розглянуто окремі методи діагностики рівня фінансової безпеки та основні інструменти її забезпечення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При більш детальному аналізі матеріалів публікацій слід відзначити, що в них бракує системності, і питання забезпечення фінансової безпеки комерційних банків ще вимагають досліджень, оскільки на сьогодні навіть поняття «фінансова безпека банку» розглядається кожним автором по-різному. Малодослідженою залишається й сфера формування системи забезпечення фінансової безпеки банків, особливо вітчизняних. Невизначеність зовнішнього середовища та його динамізм вимагають сьогодні від банків наявності, з одного боку, стійкої та надійної системи захисту їх фінансових інтересів, а з іншого, системи гнучкої та відкритої для коригування.

Мета статті. Головною метою цієї статті є виявлення чинників, які негативно впливають на фінансову безпеку комерційного банку, дослідження наявного вітчизняного досвіду щодо підбору параметрів для оцінювання банківської безпеки та теоретичне обґрунтування методики експрес-діагностики рівня фінансової безпеки банків в умовах загальносвітової фінансової нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж розглядати питання забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, варто дослідити існуючі підходи до визначення поняття фінансової безпеки окремо взятого банку.

На думку О.І. Барановського, фінансову безпеку комерційного банку слід розглядати в двох аспектах [2], а саме як:

– «сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненням банком статутних цілей»;

– «стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує».

Перший з наведених аспектів, на наш погляд, досить ускладнений, але його можна сприймати як визначення поняття «фінансова безпека банку» в частині готовності фінансового стану банківської установи до протистояння загрозам. Друге формулювання скоріш пов'язане із системою забезпечення фінансової безпеки комерційних банків з урахуванням чинників зовнішнього середовища.

О.І. Хитрін у своєму дослідженні [7] визначає фінансову безпеку банківської установи як динамічний стан, за якого банк:

- «юридично і технічно здатний виконувати та реально виконує властиві йому функції»;
- «забезпечує стійкий захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз»;
- «володіє потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має в своєму розпорядженні механізми для реалізації даного потенціалу».

Такий підхід до визначення поняття «фінансова безпека банку» демонструє дуже широке коло охоплених організаційно-правових аспектів банківської діяльності та макроекономічних питань. З іншого боку, цікавим у цьому визначенні є використання терміна «динамічний стан», оскільки механізми реалізації потенціалу банку мають бути гнучкими та вміти пристосовуватися до наявних, очікуваних і неочікуваних загроз.

М.І. Зубок у своїх дослідженнях виділяє різні види безпеки банків [3], у тому числі, економічної безпеки банківської діяльності. За його визначенням, «економічна безпека – це стан, за яким забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності банку, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації». При цьому зазначається, що «критеріями економічної безпеки є: ресурсний потенціал банку; рівень ефективності використання ресурсів; рівень можливостей банку протистояти загрозам його економічній безпеці та самостійно ліквідовувати їх; конкурентоспроможність банку; цілісність і масштаби структури банку; ефективність кадрової політики».

Фінансова безпека банку не є для автора базовим поняттям, ним окремо не розглядається і, виходячи з визначення та наведених критеріїв, вважається складовою економічної безпеки банківської діяльності.

Як відзначено в монографії «Фінансова безпека підприємств і банківських установ» [6], «головним недоліком розглянутих вище підходів до розуміння сутності фінансової безпеки банківської діяльності є ігнорування авторами того факту, що фінансова безпека безпосередньо пов'язана та визначається саме фінансовими складовими діяльності банку – рівнем фінансових ресурсів, їх достатністю й ефективністю використання, а також спрямована в першу чергу на фінансові аспекти діяльності банку. Саме цим і відрізняється фінансова безпека від економічної».

Авторами цієї публікації також виділено ключові характеристики фінансової безпеки банків (стійкий фінансовий стан банку, можливість на ранніх стадіях визначати проблемні місця в діяльності банку, нейтралізувати кризові явища та запобігати банкрутству) та запропоновано її визначення. Фінансова безпека банків – це «такий стан банківської установи, який характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку».

З цим не можна не погодитися, оскільки для того, щоб забезпечити фінансову безпеку банку, необхідно розуміти її сутність. Тільки виділивши основні проблеми, оцінивши їх масштаби та зрозумівши причини, що призвели до виникнення проблем, можливо створити систему забезпечення належного рівня безпеки. Така система буде ефективною, якщо буде охоплювати комплекс взаємопов'язаних інформаційних, діагностичних і контрольних підсистем, що допомагають оптимізувати фінансові потоки, мінімізувати банківські ризики, забезпечити ефективну діяльність банку і зменшити вплив внутрішніх та зовнішніх загроз його фінансовій безпеці.

Однією з ключових складових системи забезпечення фінансової безпеки банку є підсистема фінансової діагностики. Така підсистема повинна в динамічному режимі оцінювати рівень фінансової безпеки банку в цілому та надавати інформацію для швидкого визначення можливих зон неефективної роботи.

Створення такої підсистеми – багатогранна і складна проблема. Для цього кожен банк має щонайменше:

- вивчити можливі види загроз внутрішнього і зовнішнього характеру;
- підібрати методи та інструменти діагностики рівня фінансової безпеки банку;
- виділити сфери діяльності банку та обґрунтувати перелік показників, які є найбільш вразливими до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- розробити методичне, програмне та інформаційне забезпечення щодо діагностики рівня фінансової безпеки;
- реалізувати на практиці режим постійного моніторингу фінансової безпеки банку з метою вчасного застосування заходів для підтримання належного її рівня.

Щодо загроз фінансовій безпеці банків, то їх прийнято [1; 2; 6; 7] поділяти на дві групи – внутрішні та зовнішні. До внутрішніх загроз належать ті, які є частиною внутрішнього середовища банку або безпосередньо ним генеруються. До зовнішніх належать загрози, що є результатом впливу зовнішнього середовища на банк, зокрема дії держави, економічна кон'юнктура в країні та світі, конкуренти тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Основні загрози фінансовій безпеці комерційних банків

Внутрішні загрози	Зовнішні загрози
1. Неналежна організація діяльності банку. 2. Порушення банком чинного законодавства та договірних відносин. 3. Неефективна система фінансового менеджменту банку. 4. Помилки в стратегічному, тактичному та оперативному плануванні банку. 5. Неякісна система управління ризиками. 6. Низький рівень капіталізації банку. 7. Недостатня ліквідність банківських активів. 8. Ризикова та незважена кредитна діяльність. 9. Низька якість банківських активів. 10. Недосконала цінова політика банку. 11. Недостатня диверсифікація банківських операцій. 12. Нерозвинена маркетингова діяльність банку. 13. Наявність зловживань або протиправних дій службовців банку. 14. Наявність каналів витоку банківської інформації	1. Неприятлива загальносвітова економічна ситуація. 2. Кризові явища в країні. 3. Недосконалість законодавчої бази. 4. Зміни в політиці та нормативних актах центрального банку. 5. Високий рівень інфляції та інфляційні очікування. 6. Нестійкість курсу національної валюти. 7. Постійний вплив ринкових ризиків. 8. Нерозвиненість фондового ринку країни. 9. Низький рівень інвестиційної активності. 10. Недосконала система страхування депозитів. 11. Низький рівень кредитоспроможності позичальників. 12. Невиконання клієнтами та партнерами зобов'язань перед банком. 13. Недобросовісна конкуренція на ринку банківських послуг. 14. Прихід на ринок банківських послуг нових сильних гравців. 15. Навмисні протиправні дії з боку клієнтів

Слід зауважити, що наведене вище не є повним переліком усіх загроз фінансовій безпеці банків. Основні загрози представлено в узагальненому вигляді, тому при розробленні банком плану дій кожна з них має бути деталізована та розподілена на окремі складові для подальшого врахування їхніх впливів на фінансову безпеку банку.

Здійснюючи підбір методів та інструментів діагностики рівня фінансової безпеки банку, можна скористатися загальновідомими методами фінансового аналізу – якісними та кількісними. Якісні методи базуються на використанні експертних оцінок під час визначення певних параметрів. Кількісні методи передбачають розрахунок конкретних показників із подальшим оцінюванням і тлумаченням отриманих значень.

Якісне оцінювання рівня фінансової безпеки банку на практиці можна здійснювати як початковий етап фінансової діагностики, наприклад, через анкетування [6]. Анкета формується на основі переліку внутрішніх і зовнішніх загроз (критеріїв оцінювання рівня фінансової безпеки банку) та з обумовленою періодичністю заповнюється експертом – представником вищого керівництва або іншою уповноваженою особою банку. Кожному з наведених критеріїв анкети виставляється оцінка 0 або 1 залежно від варіанта відповіді на поставлене питання. Відповідно до кількості набраних балів банк отримує попередню оцінку рівня фінансової безпеки (високий, достатній, низький, критичний). Якщо отримана оцінка наближується до критичного рівня або навіть нижча від нього, необхідно оперативно провести комплексний аналіз фінансового стану банку, який дозволить оцінити реальний ступінь загрози його фінансовій безпеці.

Фінансовий стан комерційного банку – це узагальнена, динамічна характеристика, оцінювання якої вимагає інтегрованого підходу та застосування методик комплексного аналізу з використанням широкого кола взаємопов'язаних показників.

Огляд існуючих на практиці методик аналізу банківської діяльності свідчить про те, що на сьогодні єдиної системи показників, яка б в узагальненому вигляді характеризувала фінансовий стан комерційного банку, не існує. Найбільш формалізованими інструментами діагностики фінансового стану банку вважаються рейтингові методики (система CAMELS, методики В.С. Кромонава, О.Б. Ширінської, Комерсант-Daily та інші), за допомогою яких можна оцінити надійність установи шляхом розрахунку її рейтингу за встановленими правилами [4]. Такі методики досить прості і зручні в застосуванні, але мають деякі обмеження. Вони не є вичерпними щодо повноти оціночних показників (наприклад, відкрита методика В.С. Кромонава містить усього шість показників) або можуть мати конфіденційний характер та застосовуватися лише наглядовими органами (методика CAMELS).

Для оцінювання рівня фінансової безпеки банку бажано мати більш універсальну та деталізовану методику аналізу фінансового стану банку з широким переліком оціночних показників, урахуванням особливостей діяльності установи та можливістю оперативного коригування методики. Банки, як правило, для внутрішнього користування самостійно розробляють такі інструменти, виходячи з власного досвіду, кваліфікації персоналу та досягнень світової та вітчизняної науки і практики.

У цій роботі пропонується методика, що ґрунтується на класичному підході до аналізу фінансового стану підприємств небанківської сфери і включає чотири групи банківських показників (показники фінансової стійкості, ліквідності, ділової активності та ефективності діяльності). Методика заснована на поєднанні методу коефіцієнтів з методом експертних оцінок, що дало змогу (табл. 2):

- розподілити показники за окремими блоками аналізу (з можливістю їх постійного перегляду залежно від ситуації);
- розраховувати наведені коефіцієнти з будь-якою періодичністю;
- для кожного з показників установити декілька інтервалів їх значень;
- оцінити в балах кожний показник з погляду його оптимального впливу на одну з чотирьох складових фінансового стану банку;
- розрахувати інтегральний показник фінансового стану банку.

Перший блок діагностики – аналіз фінансової стійкості банку здійснюється з використанням нормативів капіталу, що контролюються НБУ, та інших показників, що базуються на аналізі співвідношень між різними групами активів, зобов'язань і власного капіталу. Визначені показники дозволяють не лише відстежити дотримання нормативних вимог, а й оцінити «капітальну силу» банку щодо залучення ресурсів, формування активів та підтримання їх якості, покриття ризиків та протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам фінансовій безпеці.

Таблиця 2

Коефіцієнтний аналіз фінансового стану банку

№	Показник	Розрахунок	Визначення ваги показника	
			умови	бали
1	2	3	4	5
1. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ				
1.1	Рівень капіталізації банку, Кркб	<u>Регулятивний капітал</u> Норматив Н1	Кркб < 1 1 ≤ Кркб ≤ 5 Кркб > 5	1 2 3
1.2	Коефіцієнт адекватності регулятивного капіталу, Карк	<u>Норматив Н2</u> 100	Карк < 0,1 Карк > 0,15 0,1 ≤ Карк ≤ 0,15	1 2 3
1.3	Коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів, Крка	<u>Регулятивний капітал</u> Сукупні активи	Крка < 0,09 Крка > 0,12 0,09 ≤ Крка ≤ 0,12	1 2 3
1.4	Коефіцієнт надійності, Кн	<u>Власний капітал</u> Зобов'язання	Кн < 0,1 Кн > 0,15 0,1 ≤ Кн ≤ 0,15	1 2 3
1.5	Мультиплікатор акціонерного капіталу, Кмк	<u>Ділові активи</u> Статутний фонд	Кмк > 15 Кмк < 12 12 ≤ Кмк ≤ 15	1 2 3
1.6	Коефіцієнт захищеності власного капіталу, Кзвк	<u>Основні засоби</u> Власний капітал	Кзвк > 0,5 Кзвк < 0,3 0,3 ≤ Кзвк ≤ 0,5	1 2 3
1.7	Коефіцієнт знецінення активів банку, Кзне	<u>Резерви під знецінення активів</u> Сукупні активи	Кзне > 0,2 0,1 ≤ Кзне ≤ 0,2 Кзне < 0,1	1 2 3
2. АНАЛІЗ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ БАНКУ				
2.1	Коефіцієнт активності залучення коштів юридичних і фізичних осіб, Кзд	<u>Кошти клієнтів</u> Зобов'язання	Кзд < 0,65 Кзд > 0,75 0,65 ≤ Кзд ≤ 0,75	1 2 3
2.2	Коефіцієнт активності залучення строкових депозитів, Кзсд	<u>Строкові депозити</u> Зобов'язання	Кзсд < 0,5 Кзсд > 0,6 0,5 ≤ Кзсд ≤ 0,6	1 2 3
2.3	Коефіцієнт активності залучення депозитів до запитання, Кздз	<u>Депозити до запитання</u> Зобов'язання	Кздз < 0,15 Кздз > 0,3 0,15 ≤ Кздз ≤ 0,3	1 2 3
2.4	Коефіцієнт активності залучення коштів банків, Кзкб	<u>Кошти банків</u> Зобов'язання	Кзкб > 0,3 Кзкб < 0,15 0,15 ≤ Кзкб ≤ 0,3	1 2 3
2.5	Коефіцієнт продуктивного використання ділових активів, Кпа	<u>Продуктивні активи</u> Ділові активи	Кпа < 0,75 Кпа > 0,8 0,75 ≤ Кпа ≤ 0,8	1 2 3
2.6	Коефіцієнт інвестицій у кредитний портфель, Кікп	<u>Кредитний портфель</u> Ділові активи	Кікп < 0,6 або > 0,8 0,7 < Кікп ≤ 0,8 0,6 ≤ Кікп ≤ 0,7	1 2 3
2.7	Коефіцієнт інвестицій у цінні папери та спільну господарську діяльність, Кін	<u>Інвестиційний портфель</u> Ділові активи	Кін < 0,2 або > 0,4 0,3 < Кін ≤ 0,4 0,2 ≤ Кін ≤ 0,3	1 2 3
3. АНАЛІЗ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ				
3.1	Коефіцієнт високоліквідних активів, Ква	<u>Високоліквідні активи</u> Ділові активи	Ква < 0,15 Ква > 0,2 0,15 ≤ Ква ≤ 0,2	1 2 3
3.2	Коефіцієнт загальної ліквідності зобов'язань банку, Кзл	<u>Ділові активи</u> Зобов'язання	Кзл < 1 Кзл > 1,2 1 ≤ Кзл ≤ 1,2	1 2 3

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5
3.3	Коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань, Крл	<u>Продуктивні активи</u> Зобов'язання	Крл < 0,75 Крл > 1 $0,75 \leq \text{Крл} \leq 1$	1 2 3
3.4	Коефіцієнт ліквідного співвідношення кредитів і депозитів, Клkd	<u>Кредитний портфель</u> Кошти клієнтів	Клkd < 1,1 Клkd > 1,5 $1,1 \leq \text{Клkd} \leq 1,5$	1 2 3
3.5	Коефіцієнт генеральної ліквідності зобов'язань, Кглз	<u>Високоліквідні активи + ОЗ</u> Зобов'язання	Кглз < 0,2 Кглз > 0,3 $0,2 \leq \text{Кглз} \leq 0,3$	1 2 3
3.6	Коефіцієнт стабільності депозитної бази, Ксdb	<u>Депозити до запитання</u> Строкові депозити	Ксdb > 0,5 $0,3 \leq \text{Ксdb} \leq 0,5$ Ксdb < 0,3	1 2 3
4. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ				
4.1	Загальний рівень прибутковості, Кзрп	<u>Прибуток до оподаткування</u> Доходи банку	Кзрп < 0,05 $0,05 \leq \text{Кзрп} < 0,1$ $\text{Кзрп} \geq 0,1$	1 2 3
4.2	Окупність витрат доходами, Ковд	<u>Доходи банку</u> Витрати банку	Ковд ≤ 1 $1 < \text{Ковд} \leq 1,1$ Ковд > 1,1	1 2 3
4.3	Рентабельність капіталу, ROE	<u>Чистий прибуток</u> Власний капітал	ROE < 0,1 $0,1 \leq \text{ROE} < 0,15$ $\text{ROE} \geq 0,15$	1 2 3
4.4	Рентабельність активів, ROA	<u>Чистий прибуток</u> Сукупні активи	ROA < 0,01 $0,01 \leq \text{ROA} < 0,02$ $\text{ROA} \geq 0,02$	1 2 3
4.5	Чиста процентна маржа, ЧПМ	<u>Процентні (доходи – витрати)</u> Ділові активи	ЧПМ < 0,05 $0,05 \leq \text{ЧПМ} \leq 0,07$ ЧПМ > 0,07	1 2 3
4.6	Чиста непроцентна маржа («тягар» банку), ЧНМ	<u>Непроцентні (доходи – витрати)</u> Ділові активи	ЧНМ < 0 $0,0 \leq \text{ЧНМ} < 0,01$ $\text{ЧНМ} \geq 0,01$	1 2 3
4.7	Коефіцієнт резервування під знецінення активів і пасивів, Крап	<u>Резерви під знецінення А і П</u> Витрати банку	Крап ≥ 0,3 $0,1 \leq \text{Крап} < 0,3$ Крап < 0,1	1 2 3

За результатами першого блоку аналізу можна зробити висновки стосовно рівня фінансової стійкості (РФС) банку, виходячи із загальної суми набраних балів. Чим ближче до правої межі можливого значення ($7 \leq \text{РФС} \leq 21$) знаходиться цей показник, тим більш фінансово стійким є банк. Це означає, що банк має достатній розмір захищеного власного капіталу та необхідних резервів для покриття ризиків, здатний працювати в нестандартних умовах та мінімізувати загрози фінансовій безпеці банку.

У другому блоці аналізу фінансового стану банку є можливість дослідити групу показників, які дозволяють розкрити спрямованість банківської політики щодо залучення ресурсів та їх розміщення в активи. Оскільки банк здебільшого працює з чужими грошима, рівень його ділової активності щодо залучення зовнішніх джерел фінансування своєї діяльності має бути високим. З іншого боку, надмірна ділова активність може погіршити фінансову стійкість банку, особливо в нестабільних умовах.

Так, висока питома вага строкових депозитів у зобов'язаннях банку є позитивним моментом, оскільки це свідчить про стабільність ресурсної бази і дає змогу банку розпоряджатися коштами тривалий термін. Однак це підвищує середню вартість ресурсів, тому бажано дотримуватись оптимального для конкретного банку співвідношення між залученими коштами до запитання і строковими.

Значну увагу слід приділяти залежності банку від ресурсів міжбанківського ринку. Цей вид ресурсів є досить мобільним і відрізняється оперативністю залучення значних

обсягів коштів. З іншого боку, відсоткові ставки за міжбанківськими коштами є дуже мінливими, особливо в кризових ситуаціях, коли на ринку попит на ресурси набагато перевищує пропозицію.

Оптимальними мають бути й показники ділової активності, пов'язані з формуванням активів банку. Значення цих показників вказують на потенційні можливості банку генерувати прибуток, але вітчизняним банкам потрібно бути більш стриманими і консервативними, а не демонструвати вкрай необережну кредитну політику. Як показує міжнародний і вітчизняний досвід, стрімке зростання обсягів кредитування, особливо під час порушення допустимих для країни пропорцій [5], з високою ймовірністю призводить до підвищення ризиків банківської діяльності, погіршення якості активів і зниження рівня фінансової безпеки банку.

Рівень ділової активності банку (РДА) також оцінюється, виходячи із загальної суми набраних балів у другому блоці аналізу ($7 \leq \text{РДА} \leq 21$). Оскільки як надмірна, так і занадто млява ділова активність банку є ознакою негативного характеру, умовами визначення важливості показників уже врегульовано їх вплив на сумарний оцінний показник. Тому наближення його до правої межі можливого значення характеризує ділову активність банку як оптимальну з погляду спроможності залучати кошти з різних джерел та ефективно їх розміщувати в активні операції.

Третій блок діагностики рівня фінансової безпеки присвячений аналізу ліквідності банку. Ступінь покриття зобов'язань активами та ліквідність самих активів постійно контролюється банком через розрахунок обов'язкових економічних нормативів НБУ (Н4, Н5, Н6). Тому в цій роботі оцінювання ліквідності банку проводиться за додатковими показниками, які допомагають маневрувати певними обсягами активів і пасивів для забезпечення їх збалансованості (негайно або в найближчий період).

Ліквідність банку можна вважати в цілому нормальною, якщо рівень ліквідності банку (РЛБ) наближується до правої межі можливого значення ($6 \leq \text{РЛБ} \leq 18$).

Якщо РЛБ знаходиться в середині вказаного інтервалу значень, це свідчить про надлишкову ліквідність банку. Підтримання ліквідності на такому рівні (особливо в частині високоліквідних активів) свідчить про недостатньо ефективне розміщення ресурсів, недобір ризиків і неспроможність банку максимізувати прибуток.

Якщо РЛБ наближується до лівої межі можливого значення, банк має (або може мати найближчим часом) проблеми з ліквідністю. Така ситуація, ймовірно, свідчить про високу ділову активність банку й бажання підвищувати рівень прибутковості, але може призвести до дефіциту фінансових ресурсів і втрати можливості виконувати свої функції з обслуговування клієнтів. Це, у свою чергу, може викликати відплив клієнтів і закриття рахунків, тобто додаткове поглиблення кризи ліквідності і зниження рівня фінансової безпеки банку.

Поглибити висновки про фінансовий стан банку, його спроможність створювати прибуток, управляти ризиками та забезпечувати належний рівень фінансової безпеки можливо за результатами четвертого блоку аналізу.

Найбільш узагальнюючими показниками, що свідчать про ефективність діяльності банку, є загальний рівень прибутковості та окупність витрат доходами, бо тільки доходи і витрати формують прибуток. Ці показники вказують, наскільки структура активів і пасивів, доходів і витрат, що склалася, забезпечує отримання необхідного рівня прибутку. Однак різке зростання в динаміці показника окупності витрат доходами (особливо якщо воно значно перевищує темпи нарощення активних операцій) може свідчити про надмірний інтерес банку до високодохідних, але високоризикованих операцій.

У світовій практиці важливими показниками ефективності діяльності банку є показники ROE та ROA, оскільки вони відображають якість фінансової політики банку, про-

фесіоналізм його менеджерів та спроможність забезпечувати необхідний рівень фінансової безпеки банку.

Чиста процентна маржа, як відносна різниця між процентними доходами і процентними витратами, показує ефект, який отримує банк від розміщення в дохідні активи залучених ним ресурсів. Ця різниця є основою надходжень і підтримки ліквідності, платою за ризики по кредитних, інвестиційних та інших активних операціях.

Чиста непроцентна маржа банку показує співвідношення між непроцентними доходами і непроцентними витратами (на утримання банку, на формування резервів під банківські ризики та ін.). У більшості банків непроцентна маржа є від'ємною, тому така непокрита різниця становить «тягар» банку і щоб полегшити його, особливо в кризових умовах, банку необхідно намагатися збільшувати непроцентні доходи та знижувати накладні витрати, оскільки решта нестачі покривається процентними доходами.

Важливим є показник резервування під знецінення активів і пасивів, оскільки він вказує на вагу сформованих банком резервів під банківські ризики в загальних витратах. Велике (від'ємне) значення показника свідчить про низьку якість активів, мало-ефективну систему управління ризиками та втрачені можливості щодо підвищення прибутковості діяльності. Полегшити «тягар» банку можна, коли досягти додатного значення чисельника у наведеній формулі для розрахунку показника. Це вказує на оздоровлення кредитно-інвестиційного портфеля, на повністю сформовані резерви під банківські ризики та можливість збільшувати доходи за рахунок вивільнених резервів.

Очевидно, що банк у змозі забезпечувати належний рівень свого фінансового стану, коли показник ефективності діяльності банку (ЕДБ) наближується до правої межі інтервалу ($7 \leq \text{ЕДБ} \leq 21$). Негативною ознакою діяльності банку є наближення оцінного показника ЕДБ до лівої межі вказаного інтервалу, оскільки це свідчить про наявність серйозних фінансових проблем і неспроможність банку справлятися із завданнями генерації прибутку, зокрема, завдяки оздоровленню активів та мінімізації ризиків.

Оцінювання загального рівня фінансової безпеки банку здійснюється за рахунок розрахунку інтегрального показника фінансового стану (ІПФС) з використанням результатів попередніх блоків аналізу та з урахуванням коригувальних коефіцієнтів, які можуть посилювати або послаблювати фінансовий стан установи:

$$\text{ІПФС} = \text{РФС} \cdot K_1 + \text{РДА} \cdot K_2 + \text{РЛБ} \cdot K_3 + \text{ЕДБ} \cdot K_4, \quad (1)$$

де РФС – рівень фінансової стійкості (бали); РДА – рівень ділової активності (бали); РЛБ – рівень ліквідності банку (бали); ЕДБ – ефективність діяльності банку (бали); K_i – коригувальні коефіцієнти ($i = 1, \dots, 4$), умови визначення яких наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Умови визначення коригувальних коефіцієнтів

Характеристика (показник)	Коригувальний коефіцієнт		
	умови визначення	назва	значення
Власний капітал банку відносно статутного капіталу	Значно більший	K_1	1,1
	Наближується		1,0
	Значно менший		0,9
Співвідношення проблемних кредитів до кредитного портфеля банку	Зменшується	K_2	1,1
	Майже не змінюється		1,0
	Збільшується		0,9
Збалансованість активів і пасивів банку за термінами	Збалансовані	K_3	1,2
	У середньому збалансовані		1,0
	Незбалансовані		0,8
Чистий прибуток банку у порівнянні з середнім по відповідній групі банків	Значно вищі	K_4	1,05
	На рівні середніх		1,0
	Значно нижчі		0,95

Якщо розраховане значення показника ІПФС перевищує 80 балів, фінансовий стан банку можна вважати надійним за всіма аспектами діяльності. Банк є стійким до змін, що відбуваються на ринку, виявлені проблеми незначні і можуть бути вирішені в поточній діяльності.

Фінансовий стан банку вважається слабким, якщо значення показника ІПФС є меншим від 40 балів та має тенденцію до зниження. Банк має великі фінансові проблеми з імовірним їх поглибленням, особливо при посиленні впливу загроз банківській безпеці. Керівництво та власники банку мають терміново вжити заходів щодо фінансового оздоровлення банку, можливо й нестандартних.

Якщо значення показника знаходиться в інтервалі від 40 до 80 балів, фінансовий стан є задовільним (у діапазоні від слабкого до надійного). Залежно від того, до якої межі інтервалу є ближчим ІПФС, менеджерами банку мають прийматися відповідні рішення щодо усунення фінансових проблем та недопущення серйозного погіршення рівня фінансової безпеки банку.

Висновки і пропозиції. Отже, в умовах загальносвітової фінансової нестабільності проблема виміру фінансової безпеки банку залишається актуальною, оскільки на сьогодні не існує єдиної методики оцінювання рівня цієї безпеки.

Представлена методика експрес-діагностики дозволяє в оперативному режимі оцінити фінансовий стан банку, відстежити зміни в ньому, виявити причини цих змін (особливо негативного характеру) та на ранніх стадіях вжити необхідні профілактичні заходи і захистити банк від виявлених або потенційно можливих небезпек. Методикою можливо користуватись з будь-якою періодичністю, коригувати оцінні параметри та розподіляти інтервали їх значень з бажаним ступенем деталізації, доповнювати блоки аналізу новими показниками залежно від характеру загроз фінансовій безпеці банку та активності їх прояву.

Список використаних джерел

1. Адаменко С. І. Характеристика та класифікація загроз у банківській системі України / С. І. Адаменко // Стратегічна панорама. – 2004. – № 4. – С. 48-52.
2. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру / О. І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 7-26.
3. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності : навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / М. І. Зубок. – К. : КНЕУ, 2003. – 154 с.
4. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності : навч. посіб. / Т. Д. Косова. – К. : ЦУЛ, 2008. – 486 с.
5. Сич Є. М. Проблеми та можливості виходу з кризи банківської системи України / Є. М. Сич, Я. В. Жарій // Вісник Черн. держ. технол. ун-ту. – Чернігів : ЧДТУ, 2009. – № 39. – С. 5-16.
6. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. проф. А. О. Єпіфанова ; [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.]. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
7. Хитрін О. І. Фінансова безпека комерційних банків / О. І. Хитрін // Фінанси України. – 2004. – № 11. – С. 118-124.

УДК 338.434

К.А. Олійник, ст. викладач

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОЇ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ*Досліджено передумови й особливості розвитку системи сільської кредитної кооперації в Україні.***Ключові слова:** кредитна кооперація, сільський кредитний кооператив, сільськогосподарські підприємства, система сільської кредитної кооперації.*Исследованы предпосылки и особенности развития системы сельской кредитной кооперации в Украине.***Ключевые слова:** кредитная кооперация, сельский кредитный кооператив, сельскохозяйственные предприятия, система сельской кредитной кооперации.*The preconditions and peculiarities of the development of rural credit cooperatives in Ukraine were investigated.***Key words:** credit cooperatives, rural credit cooperatives, farms, rural credit cooperative system.

Постановка проблеми. Зміна структури економіки зумовлює необхідність подальшого розвитку всіх сегментів ринку фінансових послуг і, зокрема, формування розвинутої системи кредитної кооперації, яка сприяє підвищенню рівня довіри населення до фінансової системи держави, створює умови для сталого економічного зростання [5].

Вплив глобальних тенденцій та викликів на сучасний стан аграрної галузі вимагає її модернізації на інноваційній основі. Унаслідок непослідовності у проведенні та низької ефективності державної науково-технічної та інноваційної політики спостерігаються тенденції щодо подальшого відставання сільського господарства України від розвинутих країн світу.

Одним із завдань розвитку національної інноваційної системи є забезпечення розвитку системи сільської кредитної кооперації з метою реалізації конкурентоспроможних науково-технічних та інноваційних програм і проектів малих сільськогосподарських підприємств та сприяння створенню інноваційних структур. Саме тому створення сільських кредитних кооперативів на локальному рівні з метою мобілізації заощаджень своїх членів для задоволення їхніх потреб у взаємному кредитуванні є складовою частиною розвитку національної інноваційної системи у сфері фінансово-кредитної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва з урахуванням їхніх, постійно зростаючих, потреб у кредитних ресурсах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кредитної кооперації в аграрному секторі широко відображені у вітчизняній економічній літературі, зокрема в працях С.Г. Бабенка, М.Я. Дем'яненка, Е.А. Непочатенко, А.А. Пожар, О.А. Кириченка, О.А. Пантелеймоненка, П.А. Лайка, П.Т. Саблука, П.А. Стецюка, В.М. Пахомова, А.В. Чаянова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на підвищений інтерес науковців до питань розвитку кредитної кооперації, деякі передумови й особливості розбудови системи сільської кредитної кооперації потребують подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї статті є визначення передумов й особливостей розвитку системи сільської кредитної кооперації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування системи сільської кредитної кооперації в Україні дозволить концентровано мобілізувати державні фінанси, заощадження сільського населення та інші джерела фінансових ресурсів для розвитку аграрної галузі на основі процесів спеціалізації, кооперації та інтеграції.

Однією з передумов розвитку кредитної кооперації на селі можна вважати формування нових структур в аграрному секторі економіки України, що є результатом проведення аграрної реформи 90-х років. Однак найбільшим стримуючим фактором розвитку створених сільськогосподарських підприємств є нестача фінансових ресурсів та неефективна державна підтримка. Збільшення обсягів товарного виробництва аграрних підприємств, у

першу чергу, залежить від їх доступного кредитування, але для агропідприємництва банківський кредит й досі залишається малодоступним.

Завдяки розвитку сільської кредитної кооперації можна забезпечити доступність фінансових послуг для сільськогосподарських підприємств та сільського населення, підвищити рівень їх добробуту та купівельної спроможності; залучати кошти до кредитної системи держави; підвищити рівень активізації діяльності сільського населення і територіальних громад.

Можливості швидкого виникнення і нарощування обсягів виробництва продемонстрували кооперативи. Їх позитивний і негативний досвід, безумовно, слід врахувати для розвитку сільськогосподарських підприємств України [6, с. 9].

Увесь же світовий досвід стверджує, щоб вижити селу, селянину, як повітря, потрібна кооперація. Самим селянам створити матеріальну базу кооперативів неможливо, тому їх партнером має виступати держава. Це є незаперечним фактом і про це свідчить досвід країн Європи, Канади, США, Австралії [7].

З метою розбудови системи сільської кредитної кооперації в Україні необхідно проаналізувати фінансовий стан функціонуючих кредитних кооперативів на селі та взяти до уваги зарубіжний досвід розвитку систем кредитної кооперації, а також провести навчальні семінари, тренінги, міжнародні обміни для керівників і спеціалістів за участю кваліфікованих національних та зарубіжних спеціалістів, сільських дорадчих служб та науковців.

Розвиток сільської кредитної кооперації, як форми фінансово-кредитної підтримки, сільськогосподарського товаровиробника забезпечить:

- покращення стану агропромислового комплексу;
- підвищення зайнятості та рівня доходів сільського населення;
- розвиток сільських територій;
- формування середнього класу та вирішення соціальних проблем сільських поселень;
- розширення доступу до кредитних ресурсів як суб'єктам малого підприємництва на селі, так і іншим категоріям позичальників.

У свою чергу, на розвиток сільської кредитної кооперації впливають соціальні, економічні, політичні та правові фактори.

Відомо, що кредитну систему формують сукупність банків та інших фінансово-кредитних установ, які мобілізують тимчасово вільні грошові кошти та за допомогою форм і методів кредитування реалізують їх через механізм кредитних відносин.

Однак існують такі негативні фактори та тенденції, що стримують поступальний розвиток системи сільської кредитної кооперації:

- 1) недосконалість законодавства, що регулює діяльність суб'єктів системи кредитної кооперації, зокрема обмеженість можливостей у наданні фінансових послуг членам кооперативу;
- 2) недостатня поінформованість сільського населення про діяльність кредитних кооперативів;
- 3) відсутність у кредитних кооперативів можливостей для доступу суб'єктів малого підприємництва та фермерських господарств до дешевих і довгострокових фінансових ресурсів, а також до мікрокредитування; інфраструктури, необхідної для забезпечення ефективного функціонування системи кредитної кооперації на селі;
- 4) не адаптованість законодавства України, що регулює ринок кооперативного кредитування, до законодавства Європейського Союзу;
- 5) низький рівень професійної діяльності і технічної оснащеності переважної більшості кооперативів;

б) нестійкий фінансовий стан частини кредитних кооперативів, відсутність дієвого механізму підтримання їх фінансової стабільності та гарантування вкладів їх членів, зокрема на засадах саморегулювання [9].

Первинна ланка системи сільської кредитної кооперації має бути представлена сільськими кредитними кооперативами, які створюються та функціонують поблизу місця проживання та господарської діяльності своїх членів та надають їм кредити за вигіднішими, простішими та швидшими умовами, порівняно з комерційними банками.

До переваг кооперативного кредиту для сільськогосподарських підприємств слід віднести:

- члени сільського кредитного кооперативу є одночасно його клієнтами та пайовиками, які й контролюють його діяльність;
- проста процедура та невисокі затрати часу на оформлення кредиту;
- оцінка кредитоспроможності позичальника з урахуванням його особистих якостей та рентабельності продукції, яку він виготовляє;
- вигідне для позичальника забезпечення кредиту (порука, особиста довіра, застава рухомого майна);
- нижчі процентні ставки за кредитами, порівняно з комерційними банками;
- оперативність надання кредитних коштів;
- територіальна прилеглисть членів до функціонування сільського кредитного кооперативу;
- солідарна відповідальність членів сільського кредитного кооперативу певним чином стимулює до своєчасного повернення кредиту.

Основне завдання сільського кредитного кооперативу полягає в тому, щоб організувати локальний ринок кредитних ресурсів для сільськогосподарських підприємств, які функціонують у районі його діяльності.

Організація діяльності сільських кредитних кооперативів заснована на принципах самоуправління, рівності членів, найбільш прийнятна до забезпечення потреб агробізнесу в порівнянні з іншими фінансово-кредитними інститутами. Таким чином, завдяки участі в сільському кредитному кооперативі сільськогосподарські підприємства зможуть ефективно розвиватися за рахунок доступу до необхідних їм кредитних ресурсів.

Основною місією діяльності сільських кредитних кооперативів є організація кредитної діяльності, а саме операцій з надання позик дрібному сільськогосподарському товаровиробнику. Тут важливим є забезпечення його членів раціональним користуванням послугами кооперативу і можливістю отримувати своєчасну корисну інформацію про його діяльність. А якщо члени сільського кредитного кооперативу отримають прибутки від своєї діяльності, за рахунок своєчасного отримання позикових коштів у потрібному обсязі, то діяльність кооперативу можна вважати ефективною.

Діяльність сільських кредитних кооперативів повинна спрямовуватися:

- 1) на нарощування обсягів надання кредитних ресурсів та розширення спектра надання послуг членам кооперативу;
- 2) надання послуг своїм членам за собівартістю для забезпечення їхніх господарських потреб;
- 3) нарощування кількості членів та збільшення загального фонду сільських кредитних кооперативів;
- 4) сприяння розвитку підприємницької ініціативи своїх членів;
- 5) оновлення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств;
- 6) застосування новітніх інформаційних технологій у діяльності кооперативу;
- 7) підвищення якості прийняття управлінських рішень;

8) проведення інформаційно-консалтингових заходів серед членів та робота по залученню зовнішніх інвесторів;

9) сприяння розвитку сільських територій та підвищення зайнятості і життєвого рівня сільського населення;

10) розвиток партнерства як елемента системи сільської кредитної кооперації.

Для повного й остаточного вирішення проблеми фінансово-кредитного обслуговування сільської місцевості необхідно створити подібну до класичних західних систем систему сільської кредитної кооперації, яка має будуватись за принципом знизу – вгору і складатись із 3-х рівнів, кожен з яких має відповідні функції [8].

Тому однією із можливих форм кооперативних установ першого рівня, які б обслуговували сільськогосподарські підприємства, мають стати сільські кредитні кооперативи. А для забезпечення більш ефективного функціонування низових кооперативних установ ними мають бути створені організації другого рівня. Це можуть бути регіональні кооперативні банки, що будуть обслуговувати потреби низових сільських кредитних кооперативів. Головним завданням цих установ має стати підтримка організацій першого рівня додатковими послугами (підтримка ліквідності, розробка нових фінансових продуктів, внутрішні платежі, забезпечення розрахункових, валютних та інвестиційних операцій тощо).

Завершити формування повноцінної кредитної кооперативної системи фінансової взаємодопомоги сільського населення має організація третього (національного) рівня, яка має бути заснована установами другого рівня з метою забезпечення їх додатковими фінансовими послугами (міжнародні платежі, вихід на міжбанківський ринок капіталів, діяльність на валютному і фондовому ринках, страхування тощо) [8].

Таким чином, запропонований підхід дозволить за короткий час створити основу надійної та ефективної системи кооперативного кредитування аграрного сектору України, швидкість подальшого розвитку якої буде залежати від підтримки держави (внесення необхідних змін до законодавства і сприяння з боку держави). Але навіть без такої підтримки ця система буде продовжувати розвиватись, хоч і значно повільнішими темпами.

Однак, зважаючи на важливість створення в Україні кооперативної кредитної системи, особливо для фінансово-кредитного обслуговування сільських регіонів, держава мала б підтримати цей процес. При цьому регіональні кооперативні банки можуть бути засновані за державної підтримки за двома схемами:

1) держава повністю чи частково вносить статутний капітал регіональних кооперативних банків, а низові сільські кредитні кооперативи беруть на себе зобов'язання викупити у держави її частку в статутному капіталі кооперативних банків протягом 10-20 років;

2) держава надає сільським кредитним кооперативам цільовий довгостроковий (10-20 років) безпроцентний кредит на внесення паю у створення регіонального кооперативного банку.

Після того, як сільські кредитні кооперативи викуплять державну частку в кооперативному банку чи повернуть отримані від держави цільові кредити, сплачені кошти можуть за рішенням держави бути спрямовані на формування Кооперативного гарантійного фонду [8].

Отже, доцільно створювати систему сільської кредитної кооперації в Україні у кількох етапів.

Перший етап (6-8 років) – створення локальних сільських кредитних кооперативів, формування правової бази їхньої діяльності, пропаганда самої ідеї становлення сільської кредитної кооперації в Україні, розповсюдження рекламних брошур із докладним викладенням основних засад організації сільських кредитних кооперативів і досвіду їхнього функціонування у зарубіжних країнах, підготовка і перепідготовка кадрів для роботи в таких установах, розроблення комплексу заходів державної підтримки процесу створення сільських кредитних кооперативів.

На другому етапі (4-5 роки), мають бути створені їхні регіональні об'єднання (регіональні аграрні кооперативні банки), які забезпечать перерозподіл коштів між місцевими сільськими кредитними кооперативами, зв'язок їх з фінансовими ринками країни і державними програмами розвитку аграрного сектору.

Третій етап (2-3 роки) – це створення аграрної кредитної кооперативної установи, що стане організатором роботи регіональних кооперативних банків, забезпечуватиме перерозподіл коштів між ними та сприятиме їхньому виходу на світові фінансові ринки.

Сьогодні питання сільської кредитної кооперації законодавчо не врегульоване. Вважаємо, що правовий статус сільських кредитних кооперативів слід визначити за допомогою внесення відповідних адекватним умовам сьогодення змін до Законів України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про кооперацію», «Про кредитні спілки», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [4; 1; 2; 3].

Існуюче українське законодавство обмежує види діяльності кредитних спілок лише наданням кредитів та прийняттям вкладів і не дозволяє кредитним спілкам надавати послуги малим агропідприємствам, фермерським господарствам та іншим дрібним сільгоспвиробникам, що є юридичними особами. Так, дані рисунку 1 свідчать про те, що кредити, надані власникам фермерських та особистих селянських господарств, становлять лише 1-2 % у загальній структурі кредитного портфеля.

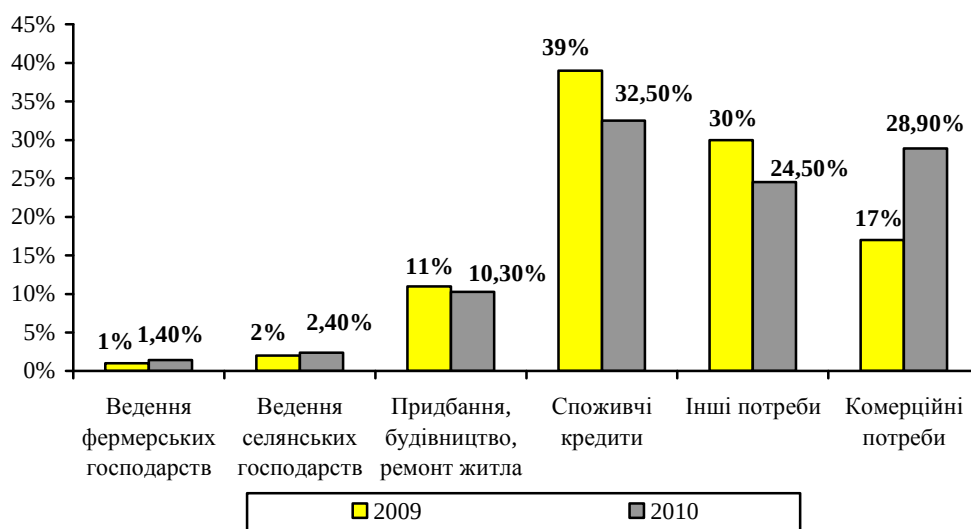

Рис. 1. Структура кредитів за видами наданих кредитними спілками України у 2009-2010 роках
Джерело: побудовано автором на основі [8].

Бачимо, що питома вага обсягів кредитування особистих селянських та фермерських господарств кредитними спілками залишається незначною. Це пов'язано з низькою платоспроможністю цієї категорії позичальників та більш жорсткими умови зі сторони кредитних спілок для надання кредитів та санкцій у разі їх неповернення.

Дрібний сільськогосподарський товаровиробник, який працює у віддалених районах від кредитних кооперативних центрів та неспроможний задовольнити вимоги таких центрів для отримання кредиту, майже завжди позбавлений можливості користуватися доступними кредитними ресурсами [10, с. 147]. Визначальним моментом у цьому разі є залучення всіх тимчасово вільних капіталів району, де знаряддям залучення виступає ціна такого залучення у формі процента на вклади [10, с. 154].

Кредитна кооперація є специфічною формою кооперації, оскільки об'єктом її управління є фінансові потоки, а не матеріальні як в інших видах кооперації. Відповідно, сільські кредитні кооперативи слід розглядати як фінансові інститути, котрі відіграють значну роль та є складовою фінансово-кредитної системи країни.

Основне завдання сільського кредитного кооперативу полягає в тому, щоб організувати локальний ринок кредитних ресурсів для сільськогосподарських підприємств, які функціонують у районі його діяльності.

Сьогодні процес розвитку сільської кредитної кооперації відбувається без логічної послідовності та направленості. Звичайно в державі здійснюються деякі заходи для підтримки розвитку сільської кредитної кооперації, але вони не є програмно-цільовими, часто непідкріплені соціально-економічним обґрунтуванням їх необхідності. Все це зумовлює необхідність розробки механізму створення й функціонування сільських кредитних кооперативів.

Організація діяльності сільських кредитних кооперативів основана на принципах самоуправління, рівності членів, найбільш прийнятна до забезпечення потреб малого агробізнесу в порівнянні з іншими фінансово-кредитними інститутами. Таким чином, завдяки участі в сільському кредитному кооперативі сільськогосподарські підприємства зможуть ефективно розвиватися за рахунок доступу до необхідних їм кредитних ресурсів.

Розвиток сільської кредитної кооперації як форми фінансово-кредитної підтримки сільськогосподарського товаровиробника забезпечить:

- покращення стану агропромислового комплексу;
- підвищення зайнятості та рівня доходів сільського населення;
- розвиток сільських територій;
- формування середнього класу та вирішення соціальних проблем сільських поселень;
- розширення доступу до кредитних ресурсів як суб'єктам підприємництва на селі, так і іншим категоріям позичальників.

Важливість розвитку системи сільської кредитної кооперації підкреслюється на міжнародному рівні. Так, Генеральна Асамблея ООН у 2012 році проголосила гаслом Міжнародного року кооперативів: «Кооперативи будують краще суспільство», тим самим підкреслюючи соціально-економічне значення кооперативів у розвитку країн світу [9].

Висновки і пропозиції. В сучасних умовах реформування економіки України значна роль відводиться вдосконаленню фінансово-кредитного забезпечення та обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, у тому числі й малих сільськогосподарських підприємств. У зв'язку з цим повинна звертатися увага на формування ефективної системи сільської кредитної кооперації як сукупності взаємодіючих кооперативних структур, які реалізують кредитні відносини з метою забезпечення фінансових потреб суб'єктів малого і середнього підприємництва на селі.

Становлення та розвиток сільської кредитної кооперації повинні розглядатися як комплексні заходи з формування функціональної системи, яка включатиме в себе тісні взаємозв'язки між її складовими по всіх рівнях ієрархії. Найважливішим аргументом на користь розвитку сільської кредитної кооперації є те, що вона дасть змогу акумулювати та сконцентрувати фінансові ресурси суб'єктів аграрного підприємництва і населення на селі, без значної державної фінансової підтримки, та спрямувати їх роботу на покращення своєї господарської діяльності. А сільський кредитний кооператив може стати повноцінним учасником кредитної системи з притаманними лише для нього набором характеристик.

Список використаних джерел

1. *Про кооперацію* [Електронний ресурс] : Закон України № 1087-IV від 10.07.2003 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. *Про кредитні спілки* [Електронний ресурс] : Закон України № 2908-III від 20.12.2001 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. *Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року* [Електронний ресурс] : Закон України № 2982-IV від 18.10.2005 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. *Про сільськогосподарську кооперацію* [Електронний ресурс] : Закон України № 469/97-ВР від 17.07.1997 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. *Про схвалення Концепції розвитку системи кредитної кооперації* [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 321-р від 07.06.2006 року. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. *Збарський В. К.* Малі підприємства : погляд на проблему / [В. К. Збарський, О. М. Варченко, М. П. Канінський, Я. С. Янишин] // Економіка та управління АПК : зб. наук. праць. – Біла Церква, 2010. – Вип. 2 (71). – С. 5-11.

7. *Молдаван Л.* Українського села не буде, якщо не буде сільської кооперації [Електронний ресурс] / Л. Молдаван. – Режим доступу : <http://www.zerno.org.ua>.

8. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

9. *Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru>.

10. *Чаянов А. В.* Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А. В. Чаянов. – М. : Наука, 1991. – 456 с.

УДК 336.77.067.32

І.О. Святокум, здобувач

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІПОТЕЧНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

У статті розглянуто досвід формування ринку іпотечних цінних паперів у центральноевропейських країнах (Польщі, Словаччині, Угорщині та Чехії). Сформульовано причини виявлених відмінностей, запропоновано шляхи використання отриманих даних для удосконалення ринку іпотечних цінних паперів в Україні.

Ключові слова: іпотека, іпотечні цінні папери, спеціалізовані банки, емітенти іпотечних цінних паперів, будівельно-ощадні каси.

В статье рассмотрен опыт формирования рынка ипотечных ценных бумаг в центральноевропейских странах (Польша, Словакия, Венгрия и Чехия). Сформулированы причины выявленных отличий, предложены пути использования полученных данных для усовершенствования рынка ипотечных ценных бумаг в Украине.

Ключевые слова: ипотека, ипотечные ценные бумаги, специализированные банки, эмитенты ипотечных ценных бумаг, строительно-сберегательные кассы.

The article examines experience of the development of the market of mortgage covered bonds in the Central European countries (Poland, Slovakia, Hungary and Czech Republic). Reasons of the identified discrepancies are formulated, the ways to use obtained data for the improvement of the market of mortgage covered bonds in Ukraine are proposed.

Key words: mortgage, mortgage covered bonds, specialized banks, mortgage covered bonds issuers, building societies.

Постановка проблеми. Хоча створення ефективно діючого ринку іпотечних цінних паперів вже протягом багатьох років вважається одним з пріоритетів розвитку фінансового ринку України, він і досі перебуває у зародковому стані. У процесі його формування робились спроби застосувати обидві найбільш поширені у світі моделі обігу іпотечних цінних паперів – американську (що, наприклад, проявилось у створенні Державної іпотечної установи) та європейську (наприклад, українські звичайні іпотечні облігації, в цілому, відповідають ознакам німецьких закладних листів). У зв'язку з цим цікавим є аналіз досвіду запровадження таких цінних паперів у інших постсоціалістичних країнах. Вибір чотирьох центральноевропейських країн – Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії – обумовлений тим, що вони, як правило, є прикладом проведення ефективних ринкових реформ, мають між собою тісні господарські та культурні зв'язки. З іншого боку, ефективність впровадження ринку іпотечних цінних паперів у них відрізняється. З огляду на це, виділення підходів, які сприяли чи, навпаки, перешкоджали розвиткові цього ринку, дозволить краще зрозуміти особливості трансплантації цього інституту в умовах перехідної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на актуальність проблеми розвитку системи іпотечного кредитування в Україні та у постсоціалістичних країнах, аналізу зарубіжного досвіду в цій сфері присвячено значна кількість праць. Зокрема, аналіз розвитку іпотечного ринку в цілому та ринку іпотечних цінних паперів зокрема у зарубіжних державах проводився у роботах українських учених В.Д. Базилевича, Н.М. Внукової, О.О. Папаїки, В.Ю. Прокопенко, Є.О. Бублика та інших. Порівняльному аналізу функціонування іпотечних цінних паперів у різних країнах були присвячені праці таких зарубіжних економістів, як В.М. Полтерович, О. Штьокер, Дж. Голін тощо.

Метою статті є аналіз особливостей розвитку ринку іпотечних цінних паперів у центральноевропейських постсоціалістичних державах на прикладі Польщі, Словаччини, Угорщини та Чехії, дослідження причин неоднорідності успіхів у впровадженні цього інституту та визначення можливості використання отриманого ними досвіду для розвитку ринку іпотечних цінних паперів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Початок становлення ринку іпотечних цінних паперів у постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи припадає на другу половину 90-х років ХХ ст. Як і у більшості країн континентальної Європи, домінуючою моделлю рефінансування іпотечних кредитів шляхом емісії цінних паперів з покриттям

у вигляді іпотечних зобов'язань у цих країнах є емісія спеціальних стандартизованих цінних паперів, заснованих на моделі німецьких закладних листів (Pfandbrief) [7, р. 283-284]. Зокрема, значний вплив німецького законодавства зазнали відповідні закони у Болгарії, Латвії, Литві, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, Угорщині, Чехії, а також Україні [7, с. 311-312].

Досліджувані країни досить рано розробили законодавство про іпотечні цінні папери. Так, у Чехії та Словаччині емісія іпотечних цінних паперів була можлива ще з 1992 року, в Угорщині та Польщі відповідні закони були прийняті у 1997 році. Разом з цим слід зазначити, що в Угорщині та Польщі під час формування іпотечного ринку була здійснена спроба створення спеціалізованої іпотечної установи за американським взірцем, однак особливих успіхів вона не мала [2, с. 280].

В усіх чотирьох країнах іпотечні цінні папери відносяться до європейського типу, тобто облігацій з іпотечним покриттям (Mortgage Covered Bonds). У Польщі, Чехії та Словаччині іпотечні цінні папери відомі як іпотечні заставні листи (що є буквальною перекладом німецького терміна Pfandbrief), в Угорщині – як іпотечні листи.

Досліджувані країни по-різному визначають емітента іпотечних цінних паперів. Якщо у Польщі та Угорщині емітентом може бути лише спеціалізована фінансова установа – іпотечний банк (у Польщі право емісії заставних листів в окремому порядку надано також Банку національного господарства), то у Чехії та Словаччині емітентами можуть виступати універсальні фінансові установи, які отримали спеціальну ліцензію національного банку.

Незважаючи на в цілому подібну модель функціонування ринку іпотечних цінних паперів, рівень його розвитку у країнах регіону суттєво відрізняється. Якщо у Чехії, Словаччині та Угорщині іпотечні цінні папери активно обертаються на фінансових ринках, то у Польщі вони досі не набули популярності серед інвесторів та емітентів. Так, обсяг іпотечних облігацій в обігу в Польщі на кінець 2011 року становив лише 527 млн євро, у той час як у Чехії – 8546 млн євро, у Словаччині – 3768 млн євро, в Угорщині – 5175 млн євро [1]. Показовою є й питома вага іпотечних цінних паперів у структурі фінансування іпотечних кредитів. У Польщі загальна вартість іпотечних цінних паперів в обігу становить лише 0,73 % від загальної суми заборгованості за житловими іпотечними кредитами, в Угорщині – 22,78 %, у Словаччині – 32,07 %, у Чехії – 42,39 % (табл. 1). При цьому заборгованість за іпотечними кредитами у Польщі перевищує відповідний показник у інших трьох країнах, а темпи її зростання для всіх чотирьох держав приблизно однакові – за період 2003-2011 рр. воно знаходилось у межах 730 % (за виключенням Угорщини – 291 %).

Таблиця 1

Динаміка розвитку ринку іпотечних цінних паперів

Країна	Показники	Роки								
		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Угорщина	Іпотечні цінні папери в обігу (млн євро)	3568	4962	5072	5924	5987	7105	7375	6323	5175
	Заборгованість за житловими іпотечними кредитами (млн євро)	5805	7766	10608	13242	17457	22629	22425	24853	22719
	Співвідношення між вартістю іпотечних цінних паперів в обігу та заборгованістю за житловими іпотечними кредитами (%)	61,46	63,89	47,81	44,74	34,30	31,40	32,89	25,44	22,78

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Словаччина	Іпотечні цінні папери в обігу (млн євро)	510	1052	1583	2214	2738	3576	3608	3442	3768
	Заборгованість за житловими іпотечними кредитами (млн євро)	1415	2196	3078	4212	6773	8536	9469	10849	11751
	Співвідношення між вартістю іпотечних цінних паперів в обігу та заборгованістю за житловими іпотечними кредитами (%)	36,04	47,91	51,43	52,56	40,43	41,89	38,10	31,73	32,07
Польща	Іпотечні цінні папери в обігу (млн євро)	160	220	558	453	676	561	583	511	527
	Заборгованість за житловими іпотечними кредитами (млн євро)	8693	9642	14646	22795	35966	56539	56630	67669	72501
	Співвідношення між вартістю іпотечних цінних паперів в обігу та заборгованістю за житловими іпотечними кредитами (%)	1,84	2,28	3,81	1,99	1,88	0,99	1,03	0,76	0,73
Чехія	Іпотечні цінні папери в обігу (млн євро)	1638	1956	4452	5543	8245	8098	8314	8513	8546
	Заборгованість за житловими іпотечними кредитами (млн євро)	2419	3772	6114	8140	12959	16012	16975	18557	20161
	Співвідношення між вартістю іпотечних цінних паперів в обігу та заборгованістю за житловими іпотечними кредитами (%)	67,71	51,86	72,82	68,10	63,62	50,57	48,98	45,87	42,39

Джерело: складено автором за даними Європейської іпотечної федерації [6] та Європейської ради із закладних листів [1].

Вказуються різні причини низького рівня розвитку ринку іпотечних цінних паперів у Польщі. У доповіді Національного банку Польщі про ситуацію на ринку житлової та комерційної нерухомості у Польщі у 2011 році констатувалось, що у країні й надалі діє депозитна модель фінансування сектору житлової нерухомості, що пов'язано передусім зі структурними особливостями фінансової системи, орієнтованої на великі універсальні банки. При цьому аналітики регулятора вказують на те, що в цих умовах банківський ризик переноситься на публічний сектор через гарантування депозитів, що, у свою чергу, створює моральний ризик (*moral hazard*) як з боку фінансових установ, так і з боку клієнтів [11, с. 23]. Таким чином, однією з ключових причин низької ефективності іпотечних цінних паперів у Польщі є відсутність зацікавленості комерційних банків в емісії іпотечних цінних паперів. На це вказують й експерти Світового банку, зазначаючи, що «навіть у країнах з відносно добре розвиненими первинними іпотечними ринками успіхи у запровадженні іпотечних цінних паперів не мають універсального характеру. Однією з основних причин є відсутність у емітентів потреби у фінансуванні за рахунок ринків капіталів... Якщо позичальники не обмежені у капіталі або ліквідності, вони можуть розглядати іпотечні цінні папери як занадто дорогий та складний інструмент» [1].

Для Угорщини характерною рисою розвитку вторинного іпотечного ринку є значна роль держави у його функціонуванні. Так, з самого початку запровадження іпотечних цінних паперів у країні діяла політика субсидіювання, що засновується на трьох ключових елементах:

- субсидіювання відсоткових ставок за житловими іпотечними кредитами, які фінансуються за рахунок іпотечних цінних паперів;
- звільнення від оподаткування доходу за іпотечними цінними паперами;
- участь держави у статутному капіталі двох з трьох іпотечних банків, що забезпечувало емітованим іпотечним цінним паперам високого кредитного рейтингу [5, с. 309].

В умовах фінансової кризи угорський уряд запровадив ще один інструмент державної підтримки – програми придбання іпотечних цінних паперів.

Слід зазначити, що незважаючи на достатньо активний обіг іпотечних цінних паперів в Угорщині, середні ставки за іпотечними кредитами в Угорщині найвищі серед чотирьох аналізованих країн (табл. 2). З одного боку, це пов'язано зі значною концентрацією капіталу на ринку іпотечних цінних паперів: на сьогодні в країні діють лише 3 іпотечні банки – ОТП Іпотечний Банк, FHB Іпотечний Банк та UniCredit Іпотечний Банк [10]. Це багато в чому зумовлено активною роллю держави у процесі функціонування ринку, а також вимогою щодо спеціалізації емітентів. В умовах фінансової системи, що розвивається, спеціалізацію лише на діяльності у сфері іпотеки може дозволити лише обмежена кількість банків.

Таблиця 2

Динаміка середніх ставок за іпотечними кредитами (%)

Країна	Роки						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Чехія	3,98	4,36	5,34	5,69	5,61	4,23	3,56
Угорщина	5,93	5,82	6,42	7,23	9,23	9,44	12,54
Польща	3,5	5,74	6,09	8,05	7,32	6,58	7
Словаччина	4,65	6,3	6,23	6,2	5,5	5,04	5,27

Джерело: Європейська іпотечна федерація [6].

Важливою рисою, що відрізняє розвиток іпотечного ринку в Чехії та Словаччині, є адаптація ними іншого німецького інституту – ощадно-будівельних кас. Уряди активно субсидували їх діяльність, що сприяло їх привабливості для значної кількості громадян. Так, В. Полтерович вказує, що за 10 років роботи ощадно-будівельних кас у Чехії та Словаччині (запроваджені у 1993 та 1992 роках відповідно) до їх діяльності були залучені 44,6 % та 50 % громадян відповідно [1, с. 16]. Окрім того, що ці установи підготували інституційну базу для подальшого розвитку іпотечного ринку, вони мали й інший важливий для розвитку іпотечних цінних паперів ефект. Їх діяльність сприяла орієнтації позичальників на спеціалізовані установи, а не універсальні банки, як це сталося у Польщі. У Чехії та Словаччині ощадно-будівельні каси тісно пов'язані з банками-емітентами іпотечних цінних паперів. Так, у Чехії діє 5 будівельно-ощадних кас [8], з яких лише одна не входить до складу фінансової групи одного з 8 банків-емітентів іпотечних цінних паперів. Одна з трьох [6] будівельно-ощадних кас у Словаччині входить до складу фінансової групи банку-емітента іпотечних цінних паперів. Наслідком названого поєднання є відносно низькі відсоткові ставки за іпотечними кредитами (3,56 % у Чехії та 5,27 % у Словаччині), а також достатньо високий рівень розвитку іпотечного ринку. За цих умов банки зацікавлені в емісії іпотечних цінних паперів; так, за даними Національного банку Словаччини у 2012 році найчастіше емітованими банками цінними паперами були саме іпотечні [10, с. 34].

Як і у випадку Угорщини, у Чехії та Словаччині надавалась державна підтримка розвитку іпотечних цінних паперів (наприклад, звільнення доходів від цих фінансових інструментів від оподаткування). Разом з цим, на відміну від Угорщини, розвиткові ринку сприяло не лише субсидіювання з боку уряду, але й наявна інституційна база іпотечного ринку.

Висновки. Незважаючи на схожі умови економічного розвитку та подібність обраної моделі функціонування іпотечного ринку, результати його розвитку виявились різними. У Польщі іпотечні цінні папери не набули значного поширення; в Угорщині, незважаючи на відносно розвинений ринок іпотечних цінних паперів, відсоткові ставки за іпотечними кредитами є достатньо високими та виявляють тенденцію до підвищення; у Чехії та Словаччині діє достатньо розвинений ринок іпотечних цінних паперів, при чому відсотки за іпотечними кредитами відносно низькі.

Як основні причини, які до цього привели, можна виділити:

1. Послідовне впровадження однієї моделі функціонування іпотечного ринку в Чехії та Словаччині й частково – в Угорщині. На момент перших емісій іпотечних цінних паперів у цих державах вже розпочався процес формування спеціалізованих установ іпотечного ринку. Це, у свою чергу, створило інституційні передумови для успішної емісії та обігу іпотечних цінних паперів. Натомість, у Польщі іпотечні цінні папери були запроваджені в умовах домінування на іпотечному ринку універсальних банків, які слабо зацікавлені в емісії таких фінансових інструментів.

2. Значна державна підтримка надана фінансуванню іпотечних кредитів за рахунок емісії іпотечних цінних паперів. Хоча така підтримка й означає використання публічних коштів для фінансування розвитку ринку іпотечних кредитів, її надання не переносить банківські ризики на суспільство в цілому, як це відбувається при депозитній моделі фінансування за рахунок державної гарантії вкладів.

3. Застосування моделі, за якою емітентами іпотечних цінних паперів є спеціалізовані банки (Польща, Угорщина), показало її відносно низьку ефективність в умовах перехідної економіки, особливо в умовах розвинутих універсальних банків. В Угорщині ця проблема була частково компенсована значною державною підтримкою іпотечних банків, однак рівень розвитку вторинного іпотечного ринку в цій країні виявився нижчим, ніж у Чехії та Словаччині, де емітентами іпотечних цінних паперів можуть ставати універсальні банки, отримавши ліцензію центрального банку. З одного боку, процедура ліцензування дозволяє знизити ризики інвесторів, як і при застосуванні моделі спеціалізованого банку, а з іншого – є більш привабливою для банків.

4. Практика орієнтації на державну підтримку функціонування іпотечних цінних паперів без забезпечення відповідної ринкової інфраструктури не приносить бажаних ефектів. Навіть якщо обіг іпотечних цінних паперів є достатньо високим, це не гарантує виконання ними завдань, які перед ними ставляться: зниження ризиків, диверсифікацію джерел фінансування та, у підсумку, здешевлення іпотечних кредитів.

Враховуючи, що в Україні обіг іпотечних цінних паперів настільки низький, що не здійснює помітного впливу на ринок іпотечного кредитування, доцільним є використання і в нашій країні висновків, зроблених з досвіду обігу цих фінансових інструментів у країнах Центральної Європи. Так, застосування моделі будівельно-ощадних кас за умов державної підтримки у вигляді гарантій, податкових пільг та часткової участі у їх фінансуванні може забезпечити не лише умови для подальшого впровадження іпотечних цінних паперів як повноправного інструменту фінансового ринку, але й сприяти підвищенню доступності нерухомості, передусім – житлової. Окрім цього, досвід Польщі та, частково, Угорщини показує, що застосування моделі державної іпотечної установи за американським взірцем

не досить ефективно поєднується з емісією іпотечних цінних паперів європейського типу, що свідчить про необхідність перегляду її статусу.

Список використаних джерел

1. Полтерович В. М. Строительные общества и становление ипотечного рынка / В. М. Полтерович, О. Ю. Старков, Е. В. Черных // Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование. – 2004. – № 4 (21) – С. 13-18.
2. Харіна Н. В. Можливості застосування досвіду впровадження інститутів житлового іпотечного кредитування в країнах з перехідною економікою / Н. В. Харіна // Інноваційна економіка. – 2011. – № 5(24). – С. 278-284.
3. Chiquier L. Mortgage Securities in Emerging Markets / Loïc Chiquier, Olivier Hassler, and Michael Lea. World Bank Policy Research Working Paper 3370, August 2004 http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/08/26/000160016_20040826171659/Rendered/PDF/wps3370.pdf.
4. ECBC European Covered Bond Fact Book 2012. – 588 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intranet.hypo.org/docs/1/GMKLLAPBDIBNAHOKLLDIMBFHPDWY9DBDT1TE4Q/EMF/Docs/DLS/2012-00075.pdf>.
5. Golin J. Covered Bonds: Beyond Pfandbriefe : Innovations, Investment and Structured Alternatives / Jonathan Golin. – London : Euromoney Books, 2006. – 326 p.
6. Hypostat 2011. A Review of Europe's Mortgage and Housing Markets. – 108 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hypo.org/Objects/6/Files/HYPOSTAT 2011.pdf>.
7. Josipović T. Njemački model refinanciranja hipotekarnih kredita izdavanjem vrijednosnih papira s pokrićem u hipotekarnim tražbinama / Tatjana Josipović // Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu. – 2006. – Posebni broj, Vol.56. – Str. 218-314.
8. Ministerstvo financí České republiky. Stavební spořitelny v ČR [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mfcr.cz/cps/rde/xchg/mfcr/xsl/ft_stavebni_sporitelny.html.
9. Ministerstvo financií Slovenskej republiky. Stavebné sporiteľne [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.finance.gov.sk/Default.aspx?CatID=4434>.
10. Národná banka Slovenska. Analýza slovenského finančného sektora za prvý polrok 2012. – Národná banka Slovenska, 2012. – 118 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Dohlad/ORM/Analzy/protected/AnalzyaSFS1p2012_p.pdf.
11. Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete. A hitelintézeti szektor 2012. III. negyedéves részletes adatai (eszközök, források, eredmény, egyéb) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pszaf.hu/bal_menu/jelentesek_statistikak/statistikak/hiteladat_bev.html.
12. Raport o sytuacji na rynku nieruchomości mieszkaniowych i komercyjnych w Polsce w 2011 r. / Narodowy Bank Polski ; Instytut Ekonomiczny we współpracy z oddziałami okręgowymi. – Warszawa, 2012. – 122 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/publikacje/rynek_nieruchomosci/index_pre.html.

УДК 336.71

О.С. Артеменко, заступник начальника відділу грошового обігу та касових операцій
Філія-Сумське обласне управління АТ «Ощадбанк», м. Суми, Україна

ОКРЕМІ ІНДИКАТОРИ ВЕДЕННЯ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РОЗВИТКУ

Досліджено окремі індикатори ведення банківського бізнесу в Україні, з'ясовано основні тенденції їх розвитку та взаємозв'язок з макроекономічними та мікроекономічними факторами впливу.

Ключові слова: банківський бізнес, індикатори розвитку, вартість ресурсів.

Исследованы отдельные индикаторы ведения банковского бизнеса в Украине, определены основные тенденции их развития и взаимосвязь с макроекономическими и микроэкономическими факторами влияния.

Ключевые слова: банковский бизнес, индикаторы развития, стоимость ресурсов.

Some indicators of banking business in Ukraine were investigated, the main trends of development and the relationships with macroeconomic and microeconomic factors were identified.

Key words: banking business, indicators, resources' cost.

Постановка проблеми. Однією з умов забезпечення стабільності фінансової системи країни та конкурентоспроможності банків у ринкових умовах слід визнати умови ведення банківського бізнесу в країні. Вони визначають, по-перше, інвестиційну привабливість банківського сектору країни та економіки в цілому, по-друге, якість фінансового посередництва в країні (доступність оптимальних за співвідношенням «ціна-якість» банківських послуг), по-третє, фінансові результати банків та банківської системи та, як наслідок, певною мірою стабільність фінансового сектору країни. Згідно з міжнародними джерелами інформації [1], рівень привабливості умов ведення бізнесу в цілому в Україні є низьким – за рейтингом Світового банку (індексом легкості ведення бізнесу) Україна у 2011 р. посіла 145 місце зі 183, а за рейтингом, складеним діловим американським виданням «Forbes», – 104 зі 141 місця. Свідченням несприятливих умов ведення банківського бізнесу в Україні є вихід значної кількості іноземних банків з ринку банківських послуг України (SEB Group, Commerzbank, Swedbank, Renaissance Capital та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу проблемам функціонування та розвитку банківського бізнесу приділено в працях таких науковців, як О. Барановський, З. Васильченко, О. Васюренко, І. Гуцал, І. Івасів, С. Леонов, Дж. Сінкі, С. Моїсєєв, О. Кармінський. Ф. Мишкін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Втім, незважаючи на постійний інтерес до питання ефективного розвитку банківського бізнесу, проблема умов ведення банківського бізнесу залишається малодослідженою, зокрема виокремлення та аналіз параметрів (індикаторів) ведення банківського бізнесу в Україні.

Мета статті полягає у виокремленні індикаторів ведення банківського бізнесу та формалізації тенденцій їх розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Нині існують окремі підходи до виокремлення індикаторів (критеріїв) ведення бізнесу в цілому. Так, наприклад, за методикою Світового банку такими є легкість розпочинання бізнесу, роботи з дозволами на будівництво, реєстрації майна, отримання кредиту, ступінь захисту прав інвесторів, сплата податків, доступність міжнародної торгівлі, умови забезпечення контрактів та закриття підприємства [1]. Проте зазначені індикатори є загальними для всіх видів ведення бізнесу.

В основу дослідження індикаторів ведення банківського бізнесу покладено вартісну природу банківських ресурсів, які перерозподіляються банками за критерієм часу, розміру тощо. В контексті цього заслуговують на увагу тенденції в частині вартості ресурсної бази банків України протягом останніх років. Ресурсну базу банку (за формою ресурсів) слід розглядати як сукупність фінансових, трудових та матеріальних ресурсів. З позиції місця та ролі зазначених складових слід зазначити, що основу для ведення банківського бізнесу складають фі-

нансові ресурси, що обумовлено роботою банку на фінансовому ринку. Незважаючи на різноманітність джерел формування фінансових ресурсів банками, а саме залучення коштів депозитного (у вигляді залишків на поточних та вкладних рахунках фізичних та юридичних осіб-клієнтів) та недепозитного походження (у вигляді коштів кредиторів, коштів від реалізації цінних паперів власного боргу тощо), базою для розрахунку вартості сформованої ресурсної бази є номінальна ціна ресурсів, у випадку фінансових ресурсів – це процентна ставка, що складається на фінансовому ринку під впливом попиту і пропозиції. Оскільки дані стосовно рівня процентних ставок за залученими банками фінансовими ресурсами в цілому та за окремими їх видами є недоступними, то аналіз вартості сформованої ресурсної бази доцільно здійснювати за допомогою визначення співвідношення суми сплачених процентів (у балансових даних відображається як процентні витрати) та середнього залишку залучених ресурсів (згідно з балансовими даними – обсяг процентних зобов'язань). Отже, вартість залучених фінансових ресурсів знаходиться під впливом, з одного боку, макроекономічних факторів, таких як стану економічної кон'юнктури, темпу інфляції в країні, спрямованості грошово-кредитної політики (знаходить свій вираз у рівні процентної ставки), з іншого боку, мікроекономічних факторів – політики банку стосовно умов залучення ресурсів у частині сум, строків тощо (обсягів процентних зобов'язань). Динаміка вартості фінансових ресурсів банків України наведена у табл. 1. Як видно з наведеної табл. 1, простежується чітка тенденція до зростання вартості фінансових ресурсів у докризовий період. Такий стан речей обумовлений, по-перше, загальним підвищенням процентних ставок на ринку під впливом позитивної економічної динаміки та підвищеним попитом і пропозицією на фінансові ресурси, а по-друге, масштабами діяльності банків, що знаходить своє відображення через високі темпи нарощення процентних зобов'язань.

Таблиця 1

Динаміка вартості фінансових ресурсів банків України в розрізі груп банків за 2007-2011 рр., %

Фінансові ресурси	Роки									
	2007		2008		2009		2010		2011	
	Сврб	Тзр	Сврб	Тзр	Сврб	Тзр	Сврб	Тзр	Сврб	Тзр
Банківська система	5,65	77,20	6,62	51,69	9,78	-12,99	8,36	9,89	7,28	11,30
1 група	5,63	82,60	6,27	59,00	10,03	-13,58	8,57	5,65	7,41	11,97
2 група	5,07	60,02	6,84	45,66	8,34	-11,06	7,68	23,74	6,90	-11,04
3 група	5,97	111,77	6,78	8,19	9,75	-19,13	8,08	11,43	6,98	35,46
4 група	6,84	43,25	9,13	60,03	10,77	-6,06	8,52	15,07	7,23	37,97

Примітка: Сврб – середньозважена вартість фінансових ресурсів;

Тзр – темп приросту обсягу процентних зобов'язань.

Досліджуючи вартість фінансових ресурсів у розрізі груп банків, слід зауважити, що малі банки (4 група за класифікацією НБУ) мали обмежені можливості щодо залучення дешевих ресурсів, порівняно з великими банками 1 та 2 групи. Крім того, зі зникненням таких можливостей у великих банків у 2010-2011 рр. середньозважена вартість фінансових ресурсів встановилася на одному рівні.

Отже, має місце обмежений вплив банків на вартість залучених фінансових ресурсів, який здійснюється лише шляхом оптимізації джерел залучення ресурсів у вигляді збільшення частки дешевих ресурсів. Пряме скорочення обсягу процентних зобов'язань з метою зниження вартості ресурсної бази може негативно позначитися на можливостях проведення економічно сприятливих активних операцій у майбутньому.

Зважаючи на ключову роль фінансових ресурсів та відповідно їх вартості для ведення банківського бізнесу, ще одним критерієм вартості ведення банківського бізнесу є вартість інших ресурсів – матеріальних та трудових, що пов'язано з загальноадмініст-

ративними витратами банку. Головною відмінністю загальноадміністративних витрат порівняно з процентними є можливість їх суттєвого скорочення з метою зниження частки непродуктивних витрат та поліпшення фінансових результатів бізнесу. У структурі загальноадміністративних витрат банків найбільшу статтю витрат становлять витрати на персонал, а також витрати на утримання матеріально-технічної бази. Найбільш поширеними каналами зниження загальноадміністративних витрат банків є скорочення витрат на персонал за рахунок зменшення чисельності працівників та/або зниження заробітних плат і скорочення філіальної мережі банків. Наслідками таких заходів є централізація функцій, пов'язаних з управлінням персоналу (оцінка роботи, мотивація, підбір кваліфікованих кадрів), передача деяких функцій на аутсорсинг та, безумовно, скорочення мережі структурних підрозділів. Отже, управління вартістю нефінансових ресурсів є суттєвою умовою ведення банківського бізнесу та потребує обґрунтованої з боку менеджменту банку програми скорочення непроцентних витрат. Остання повинна бути узгоджена з запланованими цілями розвитку банку та враховувати строк очікуваного ефекту та витрати на впровадження заходів по скороченню окремих статей витрат.

Традиційно пріоритетним напрямком ведення банківського бізнесу є кредитування, що обумовлено як значущістю капіталотворчої функції банків, так і ключовим місцем у структурі банківських доходів. З метою наочного представлення місця кредитування в діяльності банків України в табл. 2 представлена динаміка та масштаби цього напрямку.

Таблиця 2

Динаміка та масштаби кредитної діяльності банків України в розрізі груп банків за 2007-2011 рр., %

Кредитна діяльність	Роки									
	2007		2008		2009		2010		2011	
	Сума, млрд грн	Пв, %	Сума, млрд грн	Пв, %	Сума, млрд грн	Пв, %	Сума, млрд грн	Пв, %	Сума, млрд грн	Пв, %
Банківська система	430 052	71,7	741 816	80,1	723 100	82,8	746 371	79,2	808 206	76,6
1 група	291 769	75,1	521 997	82,9	526 177	86,8	524 602	83,4	570 967	80,9
2 група	65 959	64,1	115 958	75,2	99 499	71,9	124 730	73,2	114 802	73,7
3 група	41 866	68,4	49 334	72,5	43 814	76,8	44 168	73,8	52 052	63,5
4 група	30 458	64,81	54 527	73,3	53 610	74,6	52 871	63,6	70 385	63,2

Примітка: Пв – питома вага кредитного портфеля в структурі активів.

В умовах посилення зовнішніх ризиків та невизначеності внутрішнього розвитку економіки країни кредитна активність банків відновлюється недостатніми темпами. Так, приріст кредитного портфеля за 9 місяців 2012 року становив 3,5 %.

Незважаючи на те, що кредитування забезпечує близько 80 % загальних банківських доходів, важливого значення набуває проблема забезпечення якості кредитного портфеля та оптимального співвідношення «доходність-ризиковість». Динамічне зростання обсягу кредитного портфеля протягом 2007-2008 рр. об'єктивно супроводжувалося підвищенням рівня кредитного ризику. Останній посідає домінуюче положення серед інших видів ризиків банківської діяльності. Реалізація кредитного ризику безпосередньо позначається на надходженнях банку та капіталі через виникнення проблем, пов'язаних з повнотою та своєчасністю виконання позичальником зобов'язань, згідно з умовами кредитного договору. Свідченням вищезазначеного є динаміка частки проблемної заборгованості банків України, яка за офіційними даними НБУ за період з 2007 по 2011 роки зросла з 1,31 % до 9,61 %. Крім того, при врахуванні частки реструктуризованих банками кредитів під час кризи, рівень проблемної заборгованості у 2010 році, за даними служби міжнародного рейтингового агентства Standard & Poor's, досягає 50 % [2].

Ще одним індикатором ведення банківського бізнесу, поряд з обсягами кредитного портфеля, є показник його якості. Найбільш поширеними показниками якості кредитного портфеля в економічній літературі прийнято вважати коефіцієнт проблемної заборгованості та обсяги сформованих резервів на відшкодування втрат за кредитними операціями. Враховуючи той факт, що, починаючи з 2009 р., дані щодо рівня простроченої та сумнівної заборгованості банків України перестали бути публічними, при обґрунтуванні показника якості кредитного портфеля доповнюючим слід визнати коефіцієнт співвідношення сформованих резервів до обсягу кредитного портфеля. Зокрема:

- по-перше, виходячи з нижченаведених даних (табл. 3) простежується взаємозв'язок між коефіцієнтом співвідношення сформованих резервів до обсягу кредитного портфеля та рівнем проблемної заборгованості банків України;

- по-друге, тіснота взаємозв'язку між рівнем сформованих резервів та фінансовим результатом діяльності банку протягом 2007-2011 рр. становить -0,55, що за шкалою Чеддока вважається помірною;

- по-третє, банки першої групи, які характеризувалися найбільшим рівнем сформованих резервів, мали найгірші фінансові результати: коефіцієнт сформованих резервів Свед-банку в 2009 р. становив 44,98 % – фінансовий результат -4214 млрд грн; Родовід банку – 38,43 % (-4738 млрд грн), Промінвестбанку – 20,08 % (-2735 млрд грн) відповідно.

Таблиця 3

Динаміка якості кредитного портфеля банків України, %

Роки	2007	2008	2009	2010	2011
Частка проблемної заборгованості					
Банківська система	1,31	2,27	9,36	11,23	9,61
Коефіцієнт співвідношення сформованих резервів та обсягу кредитного портфеля					
Банківська система	4,02	5,72	14,82	18,70	18,29
1 група	4,15	6,08	14,54	18,32	18,94
2 група	3,07	4,15	15,36	22,97	22,07
3 група	4,51	6,00	15,76	20,06	10,06
4 група	4,21	5,37	15,87	11,32	12,84

Ще одним індикатором ведення банківського бізнесу є обсяг торгівельного та іншого операційного доходів. Отримання банками торгівельного доходу пов'язане зі здійсненням операцій купівлі-продажу з різними фінансовими інструментами, зокрема операцій з цінними паперами, з іноземною валютою та банківськими металами тощо. Незважаючи на низьку питому вагу торгівельних доходів у структурі загальних банківських доходів (від 1 до 2 %) та високу залежність від існуючих обмежень Національного банку України, включення обсягу отриманого торгівельного доходу дозволяє врахувати активність банків у нестабільних економічних умовах та за високої волатильності цін на фінансових ринках. Результати утримання банком портфеля цінних паперів, отримання доходів від оренди та інших доходів, не пов'язаних з основною діяльністю банку, знаходять своє відображення в обсязі отриманого іншого операційного доходу, питома вага якого в структурі банківських доходів займає від 2 до 5 %.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що умови ведення банківського бізнесу знаходяться під впливом як макроекономічних факторів впливу (економічна ситуація в країні, кон'юнктура фінансового ринку, рівень довіри населення до національної банківської системи), так і мікроекономічних (зокрема, політики окремого банку). Ведення банківського бізнесу в Україні ускладнюється слабкістю операційного середовища банківського бізнесу, що обумовлено передусім високою залежністю реального сектору економіки від кон'юнктури зовнішніх товарних ринків; низьким рівнем прозорості економіки; високим рівнем волатильності нормативно-правового поля та високими системними ризиками. Аналіз окремих індикаторів

ведення банківського бізнесу в Україні та тенденцій їх розвитку, зокрема вартості фінансових та нефінансових ресурсів, кредитної активності та активності банку в цілому на фінансовому ринку, якості кредитного портфеля банків України дають змогу стверджувати про необхідність формування збалансованої та зваженої за критеріями «дохідність-ризик» політики банку в умовах провадження бізнесу в Україні.

Список використаних джерел

1. *Рейтинг* ведення бізнесу-2012 [Електронний ресурс] / Doing Business. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2012>.
2. *Standard & Poor's BICRAs Highlight The Shifting Balance In Global Banking* [Electronic resource]. – Mode of Access <http://www.standardandpoors.com/home/en/us>. – Title from the screen.

UDC 336.226.44(477)

Serhiy M. Schkarlet, Doctor of Economics, professor**Iaroslav V. Petrakov**, PhD

Chernihiv State Technological University, Chernihiv, Ukraine

ENVIRONMENTAL TAXATION EVOLUTION IN UKRAINE: TRENDS, CHALLENGES AND OUTLOOK

Recent development trends of environmental taxation in Ukraine in context of the 2011 Tax Reform are analysed. Institutional, fiscal and security challenges for green taxes evolution during economic downturn and recession are summarized. Further modernization outlook for environment-oriented fiscal instruments in Ukraine considering European experience is stated.

Key words: environmental taxes, fiscal instruments, trends, challenges.

Проаналізовано останні тенденції розвитку екологічного оподаткування в Україні в контексті реалізації податкової реформи 2011 року. Узагальнено інституційні, фінансові та безпекові виклики для еволюції «зелених» податків в період економічного спаду та рецесії. Визначено напрями подальшої модернізації екологічно орієнтованих фінансових інструментів в Україні з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: екологічні податки, фінансові інструменти, тенденції, виклики.

Проанализировано последние тенденции развития экологического налогообложения в Украине в контексте реализации налоговой реформы в 2011 году. Обобщены институциональные, фискальные вызовы, а также вызовы безопасности для эволюции «зеленых» налогов в период экономического спада и рецессии. Определены направления дальнейшей модернизации экологически ориентированных фискальных инструментов в Украине с учетом европейского опыта.

Ключевые слова: экологические налоги, фискальные инструменты, тенденции, вызовы.

“Developing a tax environment for growth and competitiveness must be the primary motive for every tax policy and reform, as we strive to return to prosperity and stability”

Algirdas Šemeta, EC Taxation and Customs Union, Audit and Anti-fraud Commissioner

The problem identification and its interconnectedness with important theoretical and practical issues. Environmental problem has become a crucial issue of current national regulatory policy both in developed and developing countries. Despite repetitive attempts to mitigate climate change on a worldwide scale efficiency concerns remains stable due to the limited regulatory space and problems variety. Environmental issue is of great importance both on micro and macro levels, defining competitor positions, market strategies, financial, fiscal and national resource security.

Regulatory mechanism of environmental protection in EU countries was changed during last decade with shift move from command-and-control to market-based instruments and informational approaches.

OECD Environmental Division mentions different policy instruments with which governments can address environmental challenges, from traditional ones, that have relied on prescriptive regulations that have limited the flexibility of firms and the range of potential mitigation measures (but have also provided clear paths to pollution reduction) to more market-based approaches:

1) **regulatory approaches:** also known as “command-and-control” approaches (CAC), these have traditionally outlined limits and/or approaches for specific industries. These can take the form of emission intensity limits, technology ordinances, or absolute emission limits. They are typically directed at individual industries or specific product characteristics and with the focus usually being on the larger operators;

2) **voluntary approaches:** governments can also work co-operatively with industrial partners to arrive at binding or non-binding agreements to address emissions, or establish programmes to which firms voluntarily can adhere, thereby reducing the need for legislation;

3) **market-based instruments (MBI):** these instruments rely on allowing price signals to motivate firms to find the lowest-cost means of abatement by placing a value on (or at least

near) the activity causing environmental damage. These can either take the form of a tax on the pollution, a tax on a proxy to pollution, or an emissions trading system that auctions or freely distributes permits, effectively giving the holder of a permit the right to emit (or that give “credits” to polluters that reduce emissions below a predefined baseline). These permits and credits can typically be traded and banked across time periods and have very similar features and effects to taxes;

4) **subsidies**: instead of trying to induce abatement by taxing the bad, governments can also try to subsidise the good. By reducing the cost of eco-friendly actions or products, the structure of demand and supply can be influenced;

5) **information**: in addition to the approaches above, governments have also typically undertaken information campaigns to raise awareness about environmental issues. These can take the form of public-service type messages encouraging citizens to undertake green acts or provide greater information on making environmental choices in consumption, such as detailing information on energy utilisation and expected lifetime costs of certain appliances. This information, which is typically difficult for consumers to collect and compare across different options, can help overcome informational barriers and reinforce environmentally related taxation on energy, for example [61, P. 22].

For the purpose of this research under the “environmentally related taxes” should be understood any compulsory, unrequited payment to general government levied on tax bases deemed to be of particular environmental relevance (energy products, motor vehicles, waste, measured or estimated emissions, natural resources) [61, P.33].

Ukraine as a developing European-oriented country leads its way through facing the environmental challenges during unpredictable global macroeconomic stance and announced in 2010 nation-wide multisectoral reforms. In this context, the environmental taxation evolution is expected [8] to be one of the key drivers of economic modernization, affecting the corporate behavior and individual consumption [6].

The problem of adequate environmental regulatory mechanisms fine-tuning has become extremely actual, being not widespread discussed in the professional and scientific circles. The transition position between CAC and MBI approaches unables governments’ effective use of all the instruments variety. Declarative announcement of environmental protection necessity should be replaced with forced, goal-oriented, quantity measured actions, based on MBI fiscal instruments potential.

Introduction. In spite of last decade environmental regulatory mechanisms tightening in developing countries, global financial and public finances crises and recession, deeping inequality and institutional reforms, basic environmental indicators seem to be rather unchanged, less moving toward targeted threshold, both in developing countries – Russia [17; 19], Ukraine [7; 10; 14], and developed – US [25; 41; 48], UK [60; 66], Sweden [44; 45].

Environmental taxation trends and challenges are now widely discussed at the international level – by European Commission’ Environmental Agency [27; 31; 32; 35; 36], IMF [46; 56; 63], OECD [61], the World Bank Group [41; 57].

On the one hand, negative external background (liquidity deficit at a corporate sector level, fiscal stimulous programs expiring, long-term labor market ageing issue) complicates enterprise modernization and shifting towards eco-friendly production, on the other hand – long-term fiscal imbalances and strengthening international competition require from national governments new regulatory approaches. However few countries have succeeded in climate change mitigation challenge (Sweden, Norway, Denmark, Netherlands, Belgium), both G-20 and less developed world look constrained in providing sustainable eco-development.

Latest research and publications’ overview. The problems of fiscal instruments in environmental regulation application are broadly observed by foreign world-famous scientists

Ph. Aghion (France-USA) [21; 22], I. Bateman (UK) [24]; P. Ekins (UK) [31]; D. Fullerton (USA) [37-39]; J. Hassler (Sweden) [42-45]; J. Horowitz (USA) [47; 48; 64]; K. Kosonen (Finland) [50]; G. Metcalf (USA) [55]. As it can be seen, the majority of the authors are from the US, UK and the Dutch Council countries, where the environmental taxation reforms had being started prior to the rest of the world – in 1990-2000. Thus, theoretical studies concerning tax policy design, instruments implementation have be replaced by empirical research works on environmental tax incidence, various effects of MBI policy action and inaction, taxes regressivity/progressivity.

On postsoviet area environmental taxation issues have been investigated less considerably and are focus primarily at policy objectives and current problems, rather than at correlation analysis of policy measures effectiveness and fiscal instruments regulatory (correctory) potential. Amongst others we'd like to mark out works of Ukrainian researches V. Vyshnevskiy [1], O. Garkushenko [3], Y. Skaletskiy [10], Y. Yakovlev [14], and Russian scientists E. Yesina [15], R. Vesseli [16], A. Galashev [17], E. Reshetnikova [18] and K. Frai [19].

Unsolved problems. Regardless long-run public discussion of environmental challenges, fiscal instruments' design and potential analysis opportunity are regareded as urgent issues that are likely to rise the next wave of societal dialogue, aimed at national environmental perception recovery. The risk of permanent cyclical wandering crises amplifies the necessity of sensitive environmental fiscal instruments fine-tuning, that would not affect general growth and social well-being.

Research task. The purpose of the paper is to to give a brief overview of the recent development trends of environmental taxation in Ukraine in context of the 2011 Tax Reform, summarizing the institutional, fiscal and security challenges for green taxes evolution during economic downturn and recession. At a conclusion of research an outllok for further modernization of environment-oriented fiscal instruments in Ukraine considering European experience is suggested.

Main material disclosure. The 2010-2011 Tax reform in Ukraine was the result of broad national economy modernization plan, announced by the President V. Yanukovich at the beginning of his first election term. The second stage of the reform (after the Tax Code of Ukraine implementation effective from the January, the 1st 2011) expected to run over the environmental taxation reform by introducing ecological tax instead of the environmental pollution charge [8, P.13]. The tax was designed to consolidate various resource and ecological charges and fees, with tax base widening and serious tax rates revision.

In praise of Ministry of Finances of Ukraine, ecological tax was included in the Tax Code and started to be administered at the beginning of the 2011 with the transition period of 2 years (for 2011 tax rates amounted for 50% of statutory rate, 2012 – 75 % and from 2013 – 100 %). Two years later we'll try to give the first estimate of environmental tax reform, admitting its positive and negative sides.

The positive effects of the 2011 Tax Reform are the follows:

- 1) tax base broadening for air, water and land pollution activities;
- 2) tax rate substantial increase and differentiation due to toxic range and type of pollutive substance;
- 3) ecological tax mobilization on the polluted territories (implementation of the 'polluter pays' principle) with revenue sharing between general government and municipalities.

However, reform revealed the number of negative issues:

- 1) **tax rates groundlessness.** Statutory ecological tax rates were increased on average from 6 to 14 times (table 1), without statement of the necessity for such upsurge). At the same time they still remain to be lower the rates, applied in the EU countries (table 2).

Table 1

*Statutory (nominal) ecological tax rates dynamics in Ukraine in 2010-2012**

Pollution type	Statutory (nominal) tax rate, € per ton			Tax rates marginal growth, %	
	2010	2011	2012	2011 to 2010	2012 to 2011
air pollution from stationary sources					
NOx	7,37	106,73	114,92	1 347,54	7,68
benzpiren	9 383,13	135 869,14	146 298,96	1 348,01	7,68
CO ₂	0,28	4,02	4,32	1 354,25	7,47
nickel	297,24	4 304,02	4 634,40	1 348,02	7,68
styrol	53,82	779,37	839,15	1 347,97	7,67
depending on the class of the danger					
1	52,72	763,37	821,95	1 348,01	7,67
2	12,07	174,83	188,25	1 347,98	7,68
3	1,80	26,05	28,09	1 349,39	7,84
4	0,41	6,03	6,48	1 354,25	7,47
air pollution from movable sources					
leaded petrol	0,41	5,94	6,40	1 333,18	7,60
diesel fuel	0,41	5,94	6,40	1 333,18	7,60
water pollution					
nitrogen	4,84	70,10	75,45	1 348,83	7,63
mineral oil	28,48	412,41	443,99	1 348,12	7,66
nitrites	23,78	344,32	370,70	1 348,00	7,66
nitrates	0,41	6,03	6,48	1 354,25	7,47
sulphates	0,14	2,01	2,16	1 354,25	7,47
phosphates	3,87	56,03	60,33	1 347,48	7,67
chlorides	0,14	2,01	2,16	1 354,25	7,47
waste utilization in the water objects (depending on the class of danger)					
1	7,60	61,19	65,86	704,73	7,63
2	0,28	2,23	2,40	706,16	7,79
3	0,07	0,56	0,60	709,32	7,68
4	0,03	0,22	0,24	690,36	7,58

Notes: * - environmental charge in 2011 was substituted with environmental tax; ** - tax rates are given without indexation coefficient.

Source: author calculations.

Tax rates undervaluation is likely to attract investment in “bad” activities due to tax competition benefit (but environmental further loss).

Table 2

Nominal environmental tax rates in EU countries and Ukraine in 2012

Country	Nitrogen oxydes (NOx), €/kg	Electricity, %	Landfill waste, €/ton	Motor oil, €/litre	Diesel, €/litre
Denmark	0,67	8,85	63,8	0,32	0,428
Finland	n.a.	0,87	30	0,087	0,364
Germany	n.a.	2,05	n.a.	0,061	0,47
Italy	0,21	0,47	25,8	0,403	0,423
Netherlands	n.a.	11,14	85,5	0,245	0,365
Norway	1,85	1,26	52,1	0,168	0,474
Sweden	5,18	2,8	40,9	0,378	0,408
UK	n.a.	0,53	44,9	0,126	0,63
Hungary	0,43	n.a.	23	0,337	0,347
Poland	0,11	n.a.	24	0,054	0,296
France	0,06	n.a.	9,2	n.a.	0,428
Turkey	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	0,607
Ukraine	0,11	3	0,1	-	0,2

Notes: n.a. – data is not available, for differentiated tax rates the maximum one is stated.

Source: authors calculations, based on [2; 11; 61]

2) disability of tax incidence calculation due to statistics shortage and its disconnectness with revenue indicators. National statistics service started new environmental taxation observations only from 2011, that disables comparative retrospective analysis of tax reform. In addition, national environmental goals, amended in 2011 are extremely ambitious and require far more effective fiscal instruments but many objectives do not have quantitative indicators of assessment (targeting).

European Environmental Agency indicates *four* EU key environmental policy priorities (that are covered with 113 various indicators):

- 1) better implementation and further strengthening of current environmental priorities;
- 2) coherent integration of environmental considerations across sectoral policy domains;
- 3) dedicated management of natural capital and ecosystem services;
- 4) transformation to a green economy [33, P. 17].

Unlike, Ukraine in the Law "On State Ecological Strategy of Ukraine for the period by 2020" announces *seven* main environmental policy goals (that are covered with less than 20 targeted indicators) requiring, in our opinion, investment over 60% of GDP, that according to current revenue dynamics (table 3) will be covered in 30 years (not 8 as projected).

Table 3

Environmental taxes revenue dynamics in Ukraine during 2008-2012

Group of Environmental Taxes **	2008		2009		2010		2011		2012*	
	€ bln	% of total	€ bln	% of total	€ bln	% of total	€ bln	% of total	€ bln	% of total
Energy	1,20	45,58	0,88	48,08	0,98	48,09	1,23	51,84	1,13	56,00
% of TotRev***	3,11	x	3,49	x	3,29	x	3,21	x	3,76	x
% to GDP ***	0,98	x	1,04	x	0,95	x	0,97	x	1,28	x
Transport	0,51	19,53	0,26	14,23	0,36	17,63	0,28	11,82	0,16	8,06
% of TotRev	1,33	x	1,03	x	1,21	x	0,73	x	0,54	x
% to GDP	0,42	x	0,31	x	0,35	x	0,22	x	0,18	x
Pollution	0,15	5,81	0,11	6,11	0,18	8,98	0,26	10,95	0,21	10,58
% of TotRev	0,40	x	0,44	x	0,61	x	0,68	x	0,71	x
% to GDP	0,12	x	0,13	x	0,18	x	0,21	x	0,24	x
Waste	0,51	19,29	0,06	3,54	0,13	6,15	0,21	8,69	0,17	8,56
% of TotRev	1,32	x	0,26	x	0,42	x	0,54	x	0,57	x
% to GDP	0,41	x	0,08	x	0,12	x	0,16	x	0,20	x
Emission	0,00	0,00	0,30	16,64	0,15	7,15	0,00	0,00	0,00	0,00
% of TotRev	0,00	x	1,21	x	0,49	x	0,00	x	0,00	x
% to GDP	0,00	x	0,36	x	0,14	x	0,00	x	0,00	x
Resource	0,26	9,78	0,21	11,40	0,25	12,01	0,40	16,69	0,34	16,80
% of TotRev	0,67	x	0,83	x	0,82	x	1,04	x	1,13	x
% to GDP	0,21	x	0,25	x	0,24	x	0,31	x	0,38	x
Noise	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
% of TotRev	0,00	x	0,00	x	0,00	x	0,00	x	0,00	x
% to GDP	0,00	x	0,00	x	0,00	x	0,00	x	0,00	x
TOTAL EnvTaxes	2,64	100,00	1,82	100,00	2,04	100,00	2,37	100,00	2,01	100,00
% of TotRev	6,82	x	7,27	x	6,85	x	6,20	x	6,71	x
% to GDP	2,14	x	2,17	x	1,98	x	1,88	x	2,29	x

Notes: * - 9months 2012 cumulative data; all figures are converted in Euro (due to official exchange rate at the latest banking day of a year); ** - energy (6,7,8,9,12,13); transport (1); pollution (14,15,16); waste (10); resource (2,3,4,5); emissions (17): 1-Car-owner tax (effective till 01.01.2011); 2-Charge for special use of forest resources; 3- Charge for special use of water; 4-Subsoil utilization fee; 5- Other natural resources utilization fee; 6-excise on petrol production; 7- excise on mineral oil production;8-import excise on petrol; 9- import excise on mineral oil products; 10- excise on mineral oil products., vehicles and tyres; 12-target charge on the heat-and-power production; 13-target charge on natural gas consumption; 14-environmental tax; 15-environmental charge

(effective till 01.01.2011); 16- environmental fund; 17-emission trading schemes revenue; *** - TotRev – total revenues of State Budget of Ukraine (with local budgets); GDP – Gross Domestic Product of Ukraine;

Source: authors calculations, based on Ukrainian State Statistics Service and Ministry of Finances of Ukraine data.

Ukrainian environmental policy goals are:

1. Increased society ecological awareness. *The first goal matches next objectives:*

- non-government ecological social organizations project and implementation involving 2 % financing support threshold of State Environmental Protection Fund general expenses by 2015 and 3 % - by 2020;

- local government assistance in inexhaustible management and eco-friendly technologies implementation, setting up in the each region experimental-information and educational centers aiming to support these objectives;

- public support for the creation and development of energy efficient communities, and introducing such technologies by 2015.

2. Environmental position improvement and increasing environmental protection.

The second goal matches next objectives:

- increasing environmental protection via introduction by 2015 complex approach on risks valuation, prevention of natural disaster and consequences minimizing due to Johannesburg Actions Plan:

- air* - reduction of air pollution with stationary sources by 10 % and 25 % by 2015 and 2020 respectively from the basic level; national economy energy sector structure optimization by low-carbon energy sources utilization increase up to 10 % in 2015 and 20 % in 2020, greenhouse emissions decrease with accordance to national liabilities in Kyoto protocol;

- water resource protection* – new water-protective facilities construction and reconstruction as well to decrease (basically organics, NO_x, phosphates) water pollution by 15 % by 2020, insufficiently cleansed sewage decrease up to 20 % by 2020;

- land and soil protection* - cropland area decrease up to 5-10 % by 2020;

- forest protection* - forest area broadening to 17 % by 2020;

- geological environment and subsoil* – introduction of ecologically safe subsoil utilization technologies and land reclaiming by 2020 on the minimal area of 4300 hectares;

- waste and dangerous chemicals* – 70 % of landfill providing at a specialized and ecosafe polygons by 2015, share decrease of compounding waste with safe biological degradation by 15 % by 2020; 1,5 times increase of waste recycling by 2020.

3. Safe environment achievement for human health. *The third goal matches next objectives:*

- surface water safety for 90 % of communities with less than 250 ths habitants, centralized water supply normative compliance by 2015;

- hygien quality drinking water compliance with 70 % of rural communities by 2020.

4. Ecological policy integration and integrated ecological management system development. *The fourth goal matches next objectives:*

- in transport sector* – noise control shields deployment near the communities with less than 500 ths habitants by 2015 and by 2020 for communities with less than 250 ths habitants; public transport share increase up to 25 % by 2020;

- in agriculture* – improvement of conditions for the ecologically oriented and agricultural organics technologies introduction through doubling from the basic level the area of their exploitation by 2020;

5. Bio and landscape diversity decrease suspending and ecological net formation. *The fifth goal matches next objectives:*

- national econet adjustment to the level (41 % of the country territory), that is necessary for the national ecosecurity, introduction of bio and landscape diversity environmental protection measures by widening natural protected area up to 10 % by 2015 and 15 % by 2020;

6. Providing of balanced ecological nature management. *The sixth goal matches next objectives:*

- 10-year framework policy for sustainable consumption and production Conception preparation and authorization in 2012 due to Johannesburg Actions Plan, the Strategy and national actions plan design and implementation by 2015;

- energy efficiency in manufacturing improvement by 25 % by 2015 and 50 % by 2020 through the introducing alternative technologies in power industry;

- renewables' volume increase up to 25 % by 2015 and 55 % by 2020;

- organics farming area share increase up to 7 % by 2020.

7. Regional ecological policy enhancement. *The seventh goal doesn't matches objectives with quantity measures [4].*

As noted above, financial crisis may not affect environmental-related tax revenues, that broke the pre-crisis level 2012. Energy and resource payments provide the main share of revenues, resulting in 1,12 % of GDP and 0,38 % of GDP respectively in 2012. Emission revenues seemed to be the most volatile among environmental taxes during 2008-2012 due to greenhouse emission trade permits contracts disruption with Japanese government and several European companies. Nevertheless, budget revenues from environmental-related taxes in Ukraine are far less, then in EU countries (table 4).

Table 4

Environmental taxes revenues in Ukraine and EU countries, % to GDP

Country	Energy			Transport			Pollution, waste and resource use			Total		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
Danemark	2,11	2,20	2,30	1,84	1,51	1,50	0,30	0,30	0,20	4,25	4,01	4,00
Finland	1,78	1,81	1,80	0,89	0,79	0,90	0,06	0,05	0,10	2,73	2,65	2,80
Germany	1,83	1,92	1,80	0,35	0,34	0,40	0,00	0,00	0,00	2,19	2,26	2,20
Italy	1,90	2,09	2,00	0,58	0,50	0,60	0,03	0,03	0,00	2,52	2,62	2,60
Netherlands	1,92	2,04	2,00	2,03	1,23	1,20	0,54	0,71	0,70	4,49	3,98	3,90
Norway	1,20	1,30	1,20	1,07	1,16	1,20	0,13	0,24	0,20	2,40	2,70	2,60
Sweden	2,18	2,28	2,20	0,36	0,53	0,50	0,05	0,01	0,01	2,59	2,82	2,71
United Kingdom	1,76	1,94	1,90	0,51	0,57	0,60	0,09	0,08	0,10	2,36	2,59	2,60
Hungary	2,04	1,99	2,00	0,57	0,46	0,50	0,27	0,17	0,10	2,89	2,62	2,60
Poland	1,80	2,10	2,10	0,06	0,23	0,20	0,09	0,24	0,22	1,94	2,57	2,52
France	1,42	1,45	1,40	0,22	0,55	0,20	0,10	0,09	0,10	1,74	2,09	1,70
Turkey	2,52	n/a	n/a	0,82	n/a	n/a	0,00	n/a	n/a	3,34	n/a	n/a
Ukraine	0,98	1,04	0,95	0,42	0,31	0,35	0,75	0,82	0,68	2,15	2,17	1,98
EU-27*	1,09	1,80	1,80	0,46	0,53	0,50	0,04	0,10	0,10	1,59	2,43	2,40

Notes: * - average weited amount.

Source: authors calculations, based on the MOF data.

Thus, Ukraine has great fiscal potential of environmental taxes in all observed groups of taxes. Compared to EU-27 average level, tax revenues from energy sources can be rised at 80-100 %, from transport – at 50-60 % in medium term period. Special attention should be focused on the pollution/waste/resources group of environmental taxes, that gains 6,8 times more revenues, compared to EU average (0,1 % of GDP). It indicates the revenue fall potential from environmental protection measures (that can be fully compensated with other revenue groups rise). In addition, this reflects the scale of horrible environmental situation in Ukraine.

Analysis of environmental protection costs (EPC) and ecological payments dynamics in Ukraine in 2002-2011 (table 5) depicts actual public support of environmental protection

(less, then 1/20 of total EPC in 2011 with negative trend beginning from the 2008). Besides that, the amount of actual ecological payments was inadequate with necessary financial support amount (in comparison with EU countries, table 6), worsened by low taxpayers discipline. Thereby current environmental problems are the heritage of long-term underfinancing and residuary principle of budget allocations. These facts confirm our statement of MBI urgent implementation necessity.

Table 5

*Environmental protection costs (EPC) and ecological payments dynamics
in Ukraine in 2002-2011, € mln.*

Indicator	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Environmental protection costs,	641,0	610,2	579,1	705,6	944,9	1 024,8	955,7	891,7	1 156,0	1 771,2
incl. from state budget	24,6	19,5	100,1	144,1	186,7	181,1	212,3	206,2	262,5	101,6
EPC dynamics, % y/y	119,5	114	104,1	117,8	132,8	118,4	103,9	131,6	125,6	38,35
Public share in EPC, %	3,84	3,2	17,29	20,42	19,76	17,67	22,22	23,13	22,71	5,73
Ecological payments accrued,	45,5	39,0	33,6	41,5	52,2	54,1	112,0	87,9	101,1	190,6
Actual ecological payments,	16,5	25,0	23,0	35,7	46,3	52,8	95,7	90,3	98,9	174,8
Payments/ Accrued, %	36,2	64,2	68,6	86	88,7	97,6	85,4	102,7	97,8	91,71
Share of public EPC, financed by ecological payments, %	66,8	128,2	23	24,7	24,8	29,2	45,1	43,8	37,7	58,08
Ecological payments as tax revenues share, %	0,06	0,13	0,26	0,31	0,29	0,27	0,4	0,43	0,34	0,28

Source: [2; 12].

Table 6

Environmental protection investment and current expenditure by sector in EU, € mln.

Country (latest year available)	Industry		Specialized producers		General government	
	Total investment	Total current exp.	Total investment	Total current exp.	Total investment	Total current exp.
EU-27 (2009)	11 671	40 138	...	...	...	...
Belgium (2007)	...	...	764	2 685	316	1 276
Bulgaria (2008)	203	212	104	94	108	101
Denmark (2008)	...	...	721	2 411	170	1 080
Germany (2007)	1 840	8 250	4 120	15 420	1 830	5 860
France (2008)	1 531	...	6 290	21 959	2 717	5 988
Italy (2009)	...	11 870	1 823	13 486	3 290	9 094
Hungary (2009)	90	266	128	456	95	86
Netherlands (2007)	462	1 414	507	2 436	1 711	6 700
Poland (2009)	1 173	1 530	172	3 164	981	526
Sweden (2008)	420	701	...	...	...	...
UK (2008)	2 471	2 702	...	...	...	...
Norway (2008)	588	612	...	...	465	1146
Reference note:						
Ukraine (2011)	557	1 112	...	...	61	40

Notes: ... - data is not available.

Source: [32, P. 182; 11, P. 523].

3) As CAC approach with dominant public share in environmental protection costs is impossible under current circumstances, the **further active introduction of market-based in-**

struments will help to achieve announced large-scale goals, but faces the number of challenges, that can be divided into two groups: direct (fiscal) and indirect (institutional and security).

The fiscal challenges comprise the environmental taxes basic features and the efficiency concerns. First, *taxes as automatic stabilizers tend to be procyclical* with revenue decrease during economic downturn and recession (that is currently observed in Ukraine).

Thus, the revenue losses will be resulted in budget deficit broadening, actualizing the public finances security matters. Additionally, unobserved impact of environmental taxes on economic activities raises the question of additional tax incidence research, that require further national statistical and regulatory harmonization with EU standards. Second, *efficiency of fiscal instruments depends on tax administration capacities and quality*, creating the demand on the tax design, anti-fraud and shadow economy halting measures.

Institutional challenges are two-fold and comprise the need in further public institutions reform, reinforced by national demand model reconsideration. “Bad” (bureaucratic and corrupted administrative and regulatory authorities) institutions create demand for unofficial economy and social exposure risks. Low life level decays ability for “clean goods” consumption, that are getting regarded as luxury in the developing countries. Thereby low purchasing capacity forces citizens to consume cheap, environmental aggressive, goods. Inelastic demand on “bad goods” shifts fiscal burden on the most vulnerable groups of taxpayers, increasing inequality. Besides that, deregulation of energy and transport sectors as a prerequisite of MBI efficiency in current political and social conditions in Ukraine is doomed to failure.

As seen from table 7, ecological tax upsurge haven't solved the air emission problem, as the average pollution volume tends to grow from 376 tones in 2009 to 502,0 tones in 2011, that is 33,8 % increase, similar situation is with CO₂ emissions volume, that can be explained with increased demand for cheap coal instead of costly imported natural gas.

Table 7

Environmental pollution indicators dynamics in Ukraine during 2008-2011

Indicator	2008	2009	2010	2011
Number of entities-air pollutants by stationary sources (incl. CO ₂)	10729	10446	9312	8696
Average pollution by 1 entity, tones	421,7	376,0	443,7	502,9
Total volume of pollution release by stationary sources, mln. tones	4,5	3,9	4,1	4,4
Total volume of pollution release by movable sources, mln. tones	2,7	2,5	2,5	2,5
CO ₂ emission volume, mln. tones	209,4	185,2	198,2	236,0

Source: [12, P. 26; 13, P. 26].

Namely stationary sources carbon dioxide emission increase caused worsened environmental statistics (table 8).

Table 8

Air pollution rejections and CO₂ emission volume in Ukraine during 2008-2011

Year	Air pollution rejections			CO ₂ emission		
	Total, ths tones	including		Total, mln. tones	Including	
		Stationary sources	Movable sources		Stationary sources	Movable sources
2008	7210,3	4524,9	2685,4	209,4	174,2	35,2
2009	6442,9	3928,1	2514,8	185,2	152,8	32,4
2010	6678,0	4131,6	2546,4	198,2	165,0	33,2
2011	6877,3	4374,6	2502,7	236,0	202,2	33,8

Source: [2].

Liquidity constraints (high credit rates, absence of public support) resulted in hazardous waste problem (table 9). In a country with 46 mln. of habitants, there are only 2 (two) incinerating factories (Kyiv and Dnypropetrovsk) with the 70 % of overfilled landfills throughout the country.

Table 9

*Waste balance indicators in Ukraine during 2008-2011, ths tones**

Year	Produced	Utilized and recycled	Burned	Removed to the special objects and areas	Balance at end of the year on the special objects and areas and on the entities territory
2008	2 301,2	918,9	32,2	1 066,3	21 017,2
2009	1 230,3	825,9	15,8	333,2	20 852,3
2010	419 191,7	145 710,7	1 058,6	336 952,2	13 267 452,0
<i>incl. waste of the I-III hazard level</i>	1 659,8	642,4	16,5	306,3	20 587,7
2011	447 641,2	153 687,4	1 054,5	277 106,8	14 422 372,1
<i>incl. waste of the I-III hazard level</i>	1 434,5	597,5	15,6	138,5	19 509,4

Notes: * – data for 2008-2009 is available for the waste of the I-III hazard level; since 2010. – for the waste of the I-IV hazard level.

Source: [2]

Tax rates increase for toxic waste haven't solved the problem of ground pollution as well (table 9). On the contrary, the waste balance at end of the 2011 year on the special objects and areas and on the entities territory increased at 1,2 bln tones comparing to the end of 2010. So, the next steps should be made on the utilization side – only tax incentives to recycling and incinerating plants can solve the problem of waste.

Financial deficit issue depicts security challenge both on demand and supply side. The lack of innovative (but primary expensive) technologies on supply side compels to further territories contamination, boosting infections, soil and water pollution. The low demand on recycling technologies (due to higher primary costs) keeps foreign investors out and makes the environmental problems unsolved.

4) inadequacy of ecological tax revenues and indispensable nature preserving costs, their structure. Capital investment and operational costs on nature preserving activities in Ukraine (tables 6, 10, 13) are critically deficient and are 2-10 times less, than in developed EU countries. Additionally, public investments are incommensurable relative to any revied country.

This leads us to the question of informational mechanism efficiency. Inherently, tax base broadening and tax rates increase led to expected taxpayer behavior – due to environmental taxation fiscal burden increase corporate sector in 2011 tripled capital investment and doubled capital repair costs (from € 47,3 mln. to € 80,8 mln.), while government almost halved the expenditures in 2011 shifting the burden on the private sector.

Table 10

Capital investment and operational costs on nature preserving activities in Ukraine, € mln.

Source of funding	1996	2000	2008	2009	2010	2011
1 Capital investments and operational costs, <i>incl.</i>	1 163,15	641,17	1 579,66	1 018,92	1 246,38	1 771,14
1.1 Capital investments	224,40	120,48	484,09	279,79	262,18	617,91
1.2 Capital repair	100,00	46,39	105,01	50,99	47,28	80,80
1.3 Operational costs	938,75	520,67	1 095,56	739,13	984,21	1 153,23
2 Environmental abatement costs dynamics, <i>y/y</i>	...	119,5	125,6	90,9	118,6	140,8
3 Public share in environmental costs, %, <i>incl.</i>	8,8	9,2	21,4	24,6	11,4	7,0
3.1 Capital investment, %	7,5	7,9	19,0	20,5	8,7	4,4
3.2 Operational costs, %	1,3	1,3	2,4	4,1	2,7	2,6

Source: [11, P. 524].

Since 2011, State Statistics Service of Ukraine counts the capital investment and operational costs on nature preserving activities in Ukraine by source of funding (table 11). It is seen, that public sector and institutional investors (with EU and the World Bank Group as a leading ones) priority is facilities modernization (€ 60,6 mln. opposite to € 40, 96 mln. and € 145,68 mln. to € 1,29 mln. of operational costs respectively), while corporate sector was focused in exploitation of existing facilities (with operational costs in 2,77 times higher the capital expenditures).

Table 11

*Capital investment and operational costs on nature preserving activities in Ukraine
by source of funding, 2011*

Source of funding	Capital expenditures		Operational costs		Total	
	€ mln.	% of a total	€ mln.	% of a total	€ mln.	%
1 Public, incl.	60,589	9,8	40,961	3,6	101,550	5,7
1.1 State budget, incl.	27,297	4,4	30,101	2,6	57,398	3,2
1.1.1 Environmental protection fund	6,111	1,0	1,834	0,2	7,946	0,4
1.2 Local budgets, incl.	33,292	5,4	10,860	0,9	44,153	2,5
1.2.1 Environmental protection local funds	24,853	4,0	3,882	0,3	28,736	1,6
2 Private, incl.	557,327	90,2	1 112,261	96,4	1 669,588	94,3
2.1 Corporate sources	411,650	66,6	1 110,971	96,3	1 522,622	86,0
2.2 Other sources	145,676	23,6	1,290	0,1	146,966	8,3
Total	617,915	100,0	1 153,223	100,0	1 771,138	100,0

Source: [12].

The structure of investment (table 12) shows the pollution intensity level, with air and soil seen to be most affected by externalities (table 13). It should be admitted the crucially low level of investment in biodiversity and environmental R&D during analysed period.

Table 12

Environmental protection capital expenditures and operational costs structure, %

Type	capital expenditures				operational costs			
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
Air protection	39,6	41,9	41,3	39,3	16	12,9	12,7	12,3
Water cleansing	24,8	29	26,5	11,2	47,2	53,6	48,6	44,8
Waste recycling	11,3	13,2	17,2	18,4	27,4	24	25,1	32,1
Land, water rehabilitation	21,1	13,2	11,6	9,9	3,4	3	4,6	4,9
Noise protection	1,8	0,8	0,4	0,6	0,3	0	0	0,3
Biodiversity	0,9	1,1	0,7	0,2	2,1	2,4	2,3	2,7
Nuclear security	0,2	0,2	0,1	19,8	0,9	1,2	4,4	0,6
R&D	0,1	0,3	0,3	0,2	0,6	0,6	0,5	0,4
Other	0,2	0,3	1,9	0,4	2,1	2,3	1,8	1,9

Source: [11, P.524, 525].

Table 13

Ecological payments in Ukraine in 2011, € mln.

Type of payment	ET liabilities	Actual payments
Air pollution, incl.:	1 438, 051	1 310,885
stationary sources	1 256, 380	1 138,347
movable sources	181, 671	172,538
Water pollution	60,344	59,223
Landfill waste	491,652	455,303
Ecological tax, total	1 990,047	1 825, 411
Penalties for environmental regulations violation	132,781	18,448

Source: [2].

Table 14

Environmental protection facilities operation settlement

Facility type	1990	2008	2009	2010	2011
Water treatment station (ths m ³ per day)	343	414	30	110	52
- corporate	159	4	4	47	6
- public	177	410	26	63	45
Feedback water supply systems, ths m ³ of water/day	379	2	1	14	16
Gas collection facilities, ths m ³ per hour	3710	0	184	500	2213
4. Waste and pollutants sterilization facilities, ths tones	0	0	3	11	50

Source: [11, P.526].

As seen from the table 14, despite the tax reform efforts the level of annual environmental protection facilities operation settlement is far lower than the basic level, requiring investment increase from 1,6 (for gas collection facilities) to 6,6 times (for water treatment stations).

Conclusions.

1. Severe external environment and economy in transition imposed Ukraine to start unprecedented reforms just aftermath of the global financial crisis. Ecological tax together with the 2011 Tax Code adoption started the process of irreversible shift from old soviet command-and-control model of environmental regulation towards modern and effective marked-based instruments.

2. Despite partial success in tax base broadening, statutory tax rates adoption to the European level and revenue rise, Ukraine now faces fiscal, institutional and security challenges for the “green tax” reform on the way to sustainable growth and well-being, that require immediate adequate fiscal policy measures.

3. Fiscal challenge poses the question of environmental taxes efficiency and completeness. Procyclical downward tax revenue feature, forced by the demand price shock adjustment require to uncover unleashed fiscal potential of energy and transport taxes, imposing institutional and security challenges.

4. High income inequality, together with financially constrained demand and unreformed energy, transport and utilities markets pursue the shadow economy growth, high demand on “sin” goods and further environmental damages, that are of the national security matter. The liquidity deficit unables timely corporate sector capital and operational expences on environmental protection technologies, limiting supply of innovative green goods, making their price relatively high and inaccessible for common taxpayers.

5. Comparative analysis of the environmental tax revenue level in Ukraine and EU countries, together with tax rates and costs analysis allowed to conclude for further environmental tax reform outlook:

- energy and transport taxes are of unprecedentedly high fiscal potential (100% and 60% rise respectively), thus requiring sectoral and public administration reforms to gain the public trust;

- tax rates hikes in 2011 (from 6 to 16 times instantly) didn't remove pollution externalities, but significantly increased the environmental-friendly investments (30% and 227% for current and capital expenditures respectively by corporate sector). Their further increase claims creation of additional compensatory mechanisms for most vulnerable taxpayers (subsidies), together with goal-oriented fiscal incentives and additional fiscal instruments (greenhouse emission trading schemes, auctions) to corporate sector in order to meet the ambitious national environmental development strategy targets and reach the European average level of investment in ecological protection;

- environmental taxes' regulatory potential still remains unobserved and unleashed, that require additional empirical research, based on success foreign countries' case studies and simulations analysis.

Literature

1. Вишне夫斯基 В. Налоговая политика: методология, теория и практика : монография / В. П. Вишне夫斯基, О. В. Виецкая, О. Н. Гаркушенко и др. ; Нац. акад. наук Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк : ИЭП, 2011. – 527 с.
2. *Статистика* навколишнього середовища [Electronic resource] / Держстат України. Оперативні дані. – Access mode : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2009/ns_rik/ns_u/dvsr_u2008.html; http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/ns_rik/ns_u/opap_u2005.html.
3. Гаркушенко О. Концептуальные основы экологического регулирования : монография / Оксана Николаевна Гаркушенко. – Донецк : Институт экономики промышленности НАН Украины, 2008. – 158 с.
4. *Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року* // [Електронний ресурс] : Закон України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/>.
5. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України від 25 червня 1991 року N 1264-XII.
6. *Модернізація України – наш стратегічний вибір* : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
7. *Моніторинг та оцінювання екологічних ризиків. Аналітична доповідь.* – К. : НІСД, 2012. – 52 с.
8. *Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава».* – К., 2010. – 87 с.
9. *Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011-2015 роки* : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 577-р від 25 травня 2011 року.
10. Скалецький Ю. М. Від практики реалізації природоохоронних заходів до екологічної політики в Україні: шляхи і проблеми / В. Г. Потапенко, А. Б. Качинський та ін. ; за ред. Ю. М. Скалецького, В. Г. Потапенко. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
11. *Статистичний щорічник України за 2011 рік* / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Держкомстат, 2012. – 558 с.
12. *Україна 2011* : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 27 с.
13. *Україна 2010* : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 27 с.
14. Яковлев Є. О. Оцінка регіональних еколого-техногенних загроз національній безпеці України / Є. О. Яковлев, Ю. М. Скалецький, С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко. – К. : НІСД, 2011. – 32 с.
15. Есина Е. И. Экологические налоги и платежи как элемент финансового механизма обеспечения экологической безопасности Российской Федерации / Е. И. Есина // Финансовые исследования. – 2009. – № 22. – С. 45-52.
16. Вессели Р. Экологическое налогообложение: концепция для России / Р. Вессели, М. Бегак // Налоговая политика и практика. – 2011. – № 12. – С. 40-43.
17. Галашев А. Проблемы экологической политики / А. Галашев, А. Галашева // Вопросы экономики. – 2006. – № 11. – С. 111-117.
18. Решетникова Е. Э. Методологические подходы к построению экологических налогов с учетом влияния загрязнения окружающей среды на здоровье населения / Е. Э. Решетникова // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2011. – № 5. – С. 11-17.
19. Фрай К. Экология или энергетическая безопасность – что важнее? (если бы Маслоу занимался проблемами энергетики) / К. Фрай // Вопросы экономики. – 2006. – № 4. – С. 104-113.
20. Andersen M.S. and et. Competitiveness Effects of Environmental Tax Reforms (COMETR). Final report to the European Commission / M.S. Andersen, T. Barker, E. Christie, P. Ekins, J.F. Gerald, J. Jilkova, S. Junankar, M. Landesmann, H. Pollitt, R. Salmons, S. Scott, S. Speck (eds.). – National Environmental Research institute, University of Aarhus, 2007. – 543 pp. - [Electronic resource]. – Access mode: http://www.dmu.dk/Pub/COMETR_Final_Report.pdf
21. Aghion P. The Environment and Directed Technical Change / Daron Acemoglu, Philippe Aghion, Leonardo Bursztyn, David Hemous // American Economic Review. – 2012. – Vol. 102(1). – pp. 131-166.

22. *Aghion P.* Carbon Taxes, Path Dependency and Directed Technical Change: Evidence from the Auto Industry / Philippe Aghion, Antoine Dechezleprêtre, David Hemous, Ralf Martin, John Van Reenen // NBER Working Paper Series. – 2012. – No. 18596. – 74 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w18596>
23. *Analysing the replies to the Green Paper on market-based instruments for environment and related policy purposes (SEC(2009)53 final).* – Brussels: European Commission, 2009. – 23 p.
24. *Bateman I.* Methods for valuing preferences for environmental and natural resources / J. Lamond, I. Bateman. Chapter in: *Solutions to Climate Change Challenges of the Built Environment.* – Oxford: Wiley-Blackwell, 2012.
25. *Barker T.* Equity and Ecotax Reform in the EU: Achieving a 10 per cent Reduction in CO₂ Emissions Using Excise Duties / Terry Barker, Johnatan Kohler // Fiscal Studies. – 1998. – Vol. 19, Iss. 4. – pp. 375-402.
26. *Chiroleu-Assouline M.* From Regressive Pollution Taxes to Progressive Environmental Tax Reforms / Mireille Chiroleu-Assouline, Mouez Fodha // CES Working Paper Series. – 2012. – No. 48. – 25 p. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://centredeconomiesorbonne.univ-paris1.fr/bandeau-haut/documents-de-travail/> - Назва з екрану.
27. *Climate change: the cost of inaction and the cost of adaptation* // EEA Technical report. – 2007. – No. 13. – 67 p.
28. *Daubanes J.* On the North-South Effects of Environmental Policy : Rent Transfers, Relocation and Growth / Julien Daubanes, Andre Grimaud // Univeristy of Toulouse Working Papers. – 2006. – No. 9. – 39 p.
29. *Diverting waste from landfill - Effectiveness of waste-management policies in the European Union* // EEA 2009. – No. 7. – 64 p.
30. *Effectiveness of environmental taxes and charges for managing sand, gravel and rock extraction in selected EU countries* // EEA Report. – 2008. – No.2. – 59 p.
31. *Ekins P.* European Environmental Taxes and Charges: Recent Experience, Issues and Trends / Paul Ekins // Ecological Economics. – 1999. – Vo. 31. – pp. 39–62. – [Electronic resource]. – Access mode : www.elsevier.com/locate/ecocon - Назва з екрану.
32. *Energy, transport and environmental indicators.* – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. – 211 p.
33. *Environmental indicator report 2012 — Ecosystem resilience and resource efficiency in a green economy in Europe.* – Copenhagen: European Environment Agency, 2012. – 151 p.
34. *Environmental policy under a non-market discount rate* / John Keith Horowitz // Ecological Economics. – 1996. – Vol. 16, Iss.1. – pp.73-78.
35. *Environmental tax reform in Europe: implications for income distribution* // European Environment Agency Technical Report. – 2011. – No. 16. – 66 p.
36. *Environmental tax reform in Europe: opportunities for eco-innovation* // EEA Technical Report. – 2011. – No. 17. – 45 p.
37. *Fullerton D.* Environmental Taxes / Don Fullerton, Andrew Leicester, Stephen Smith // Mirrlees Review "Reforming the tax System for the 21st Century" Draft Paper. – 2007. – 64 p. - [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ifs.org.uk/mirrleesreview/> Назва з екрану.
38. *Fullerton D.* Environmental Taxes / Don Fullerton, Andrew Leicester, Stephen Smith // NBER Working Paper Series. – 2008. – No.14197. – 59 p. - [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w14197>.
39. *Fullerton D.* Why Have Separate Environmental Taxes? / Don Fullerton // NBER Working Paper Series. – 1995. – No. 5380. – 42 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w5380>.
40. *Green Paper on market-based instruments for environment and related policy purposes (COM(2007) 140 final).* - Brussels: European Commission, 2009. – 17 p.
41. *Harrington W.* Tools for assessing the costs and benefits of green growth: the U.S. and Mexico / Winston Harrington, Richard Morgenstern, Daniel Velez-Lopez // The World Bank Policy Research Working Paper Series. – 2012. – No. 6242. – 34 p.
42. *Hassler J.* Energy-Saving Technical Change / John Hassler, Per Krusell, Conny Olovsson // NBER Working Paper Series. – 2012. – No. 18456. – 40 p. - [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w18456>

43. *Hassler J.* Optimal Taxes on Fossil Fuel in General Equilibrium / Mikhail Golosov, John Hassler, Per Krusell, Aleh Tsyvinski // NBER Working Paper Series. – 2011. – No. 17348. – 47 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w17348>
44. *Hassler J.* Economics and Climate Change: Integrated Assessment in a Multi-Region World / John Hassler, Per Krusell // NBER Working Paper Series. – 2012. – No. 17757. – 27 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w17757>
45. *Hassler J.* Oil Monopoly and the Climate / John Hassler, Per Krusell, Conny Olovsson // American Economic Review: Papers and Proceedings. – 2010. – Vol. 100, Iss. 2. – pp. 460-464.
46. *Heine D.* Environmental Tax Reform: Principles from Theory and Practice to Date / Dirk Heine, John Norregaard, Ian W.H. Parry // IMF Working Paper Series. – 2012. – No. 180. – 38 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - Назва з екрану.
47. *Horowitz J.* Costs of adjustment to climate change / John C. Quiggin, John K. Horowitz // Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. – 2003. – Vol. 47, Iss. 4.
48. *Horowitz J.* Market-based Approaches to Environmental Regulation / Ted Gayer, John K. Horowitz // Foundation and Trends in Microeconomics. – 2006. – Vol 1, no 13, pp. 1–128.
49. *Kahn M.* Environmental Concern and the Business Cycle: The Chilling Effect of Recession / Matthew Kahn, Matthew J. Kotchen // NBER Working Paper Series. – 2010. – No. 16241. – 28 p. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.nber.org/papers/w16241>
50. *Kosonen K.* Progressivity of Environmental Taxation: Myth or Reality? / Katri Kosonen // European Commission Directorate-General for Taxation and Customs Union Working Paper Series. – 2012. – No. 32. – 21 p. – [Electronic resource]. – Access mode: http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/index_en.htm.
51. *Kubursi A.* The environment and the economy: From sustainability to green growth / Atif Kubursi, Benoit Laplante // Economic Research Forum Working Papers. – 2012. – No. 722. – 32 p.
52. *Ligthart J.* Optimal Fiscal Policy and the Environment / Jenny E. Ligthart // IMF Working Paper Series. – 1998. – No. 98. – 28 p.
53. *Linnanen L.* Ecological tax reform—a value chain level approach / Lassi Linnanen, Päivi Luoma, Hanna-Leena Pesonen // Business Strategy and the Environment. – 2002. – Vol. 11, Iss.3. – pp. 170–180.
54. *Mapping the impacts of natural hazards and technological accidents in Europe - An overview of the last decade* // EEA Technical Report. – 2010. – No. 13. – 144 p.
55. *Metcalf G.* Tax Reform and Environmental Taxation / Gilbert E. Metcalf // Tufts University Department of Economics Working Paper Series. – 2005. – No. 519. – 45 p.
56. *Miguel C.* Gradual Green Tax Reforms / Carlos de Miguel, Baltasar Manzano // Universidad de Vigo and Economics for Energy Working Papers. – 2011. – No. 4. – 21 p.
57. *Oral I.* Climate change policies and employment in Eastern Europe and Central Asia / Isil Oral, Indhira Santos, Fan Zhang // The World Bank Policy Research Working Paper Series. – 2012. – No. 6294. – 52 p.
58. *Public finances in EMU – 2012* // European Economy. – 2012. – No. 4. – 329 p.
59. *Salnykov M.* Estimation of environmental efficiencies of economies and shadow prices of pollutants in countries in transition / M.I. Salnykov, V.P. Zelenyuk. – Moscow: EERC, 2005. – 47 p.
60. *Stern Review: The Economics of Climate Change.* // [Electronic resource]. – Access mode: http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.hm-treasury.gov.uk/stern_review_report.htm
61. *Taxation, innovation and the environment.* – OECD : Paris, 2010. – 249 p. – [Electronic resource]. – Access mode: www.sourceoecd.org/taxation/9789264087620
62. *Tax reforms in EU Member States. Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability. 2012 report.* // European Economy. – 2012. – No. 6 (October). – 118 p.
63. *The Fiscal Implications of Climate Change.* – IMF: Washington, D.C., 2008. – 50 p.
64. *The Income–Temperature Relationship in a Cross-Section of Countries and its Implications for Predicting the Effects of Global Warming* / John Keith Horowitz // Environmental and Resource Economics. – 2009. – Vol. 44, Iss. 4. – pp.475-493.
65. *Toman M.* The Role of the Environment and Natural Resources in Economic Growth Analysis/ Michael Toman // Resources for the Future Discussion Paper Series. – 2002. – No. 71. – 35 p.
66. *Weitzman M.* A Review of The Stern Review on the Economics of Climate Change / Martin L. Weitzman // Journal of Economic Literature. – 2007. – Vol. XLV. – pp. 703–724.

УДК 336.5+657.471.122

В.С. Лень, канд. екон. наук, доцент**Ю.В. Крот**, аспірант

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

СОЦІАЛЬНІ ВИТРАТИ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ОБЛІК

Розкрито сутність соціальних витрат, наведена їх класифікація. Наведено визначення бухгалтерського соціального обліку та обґрунтовані пропозиції щодо накопичення інформації про ці витрати на рахунках бухгалтерського обліку.

Ключові слова: соціальні витрати, класифікація, облік.

Раскрыта сущность социальных затрат, наведена их классификация. Дано определение бухгалтерского социального учета и обоснованы предложения о накоплении информации об этих затратах на счетах бухгалтерского учета.

Ключевые слова: социальные затраты, классификация, учет.

The essence of social expenses is opened, their classification is induced. The definition to the accounting social account is given, the offers on accumulation of the information about these expenses on the bills of book keeping are proved.

Key words: social expenses, classification, account.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження. В Україні дедалі частіше піднімаються питання соціальної відповідальності бізнесу, підприємств і організацій, що пов'язане із здійсненням витрат, які виникають у ході реалізації соціальної відповідальності підприємств у межах своєї діяльності. Це зумовлює актуальність всебічного дослідження складу соціальних витрат, їх обліку і контролю, впливу на економічні показники діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування, обліку, аналізу та прогнозуванню соціальних витрат присвячена значна кількість досліджень вітчизняних учених: Ф. Ф. Бутинця, М. Г. Чумаченка, С. В. Голова, Є. В. Мниха, М. Я. Дем'яненка, В. В. Сопка, В. О. Шевчука, Л. В. Чижевської, Л. В. Нападовської, М.С. Пушкаря, Н.М. Малуги, Д.О. Баюри та інших. Із зарубіжних учених питання соціальних витрат, їх облік і контроль досліджували Л.А. Бернстайн, М.Ф. Ван Бред, К. Друрі, Б. Нідлз, Т. Скоун, Дж. К. Ван Хорн, Ч. Хорнгрен, Р. Ентоні, Джей К. Шим, Я.В. Соколов та ін.

Незважаючи на значний внесок названих учених у вирішення проблем теорії та практики відображення соціальних витрат у обліку й звітності та визначення ефективності їх здійснення, необхідно відзначити, що питання теоретичного, методологічного і практичного плану донині залишаються невирішеними або носять дискусійний характер. До них відносяться: класифікація соціальних витрат, віднесення соціальних витрат до продуктивних чи непродуктивних, недостатньо відпрацьована система показників для визначення ефективності соціальних витрат. Показники, якими оцінюються соціальні витрати, носять якісний характер і ускладнюють грошову оцінку. Перелічені невирішені питання потребують дослідження і вирішення для створення надійного інформаційного забезпечення управління соціальними витратами й узгодження економічної, соціальної та екологічної результативності з фінансовою.

Виділення не вирішеної раніше частини проблеми. В Україні до соціальних витрат найчастіше відносять тільки обов'язкові нарахування на заробітну плату та благодійну допомогу, що свідчить про недовідомість висвітлення як проблеми складу соціальних витрат, так і питань ефективності їх здійснення.

Мета статті. Дослідити склад соціальних витрат та порядок їх обліку.

Виклад основного матеріалу. Різні автори та джерела наводять різні визначення соціальної корпоративної відповідальності. Зокрема, Ф. Котлер та Л. Ненсі її визначають "як вільний вибір на користь зобов'язання підвищувати добробут громади через відповідні підходи до ведення бізнесу, а також надання корпоративних ресурсів" [1]. Н. Дебюссі та С. Діккінсон розуміють корпоративну соціальну відповідальність як "віддачу" суспільству, справедливе ставлення до персоналу, забезпечення суспільства виробництвом якісних товарів та послуг [2]. О.В. Родіонов соціальну відповідальність визначає як соціальні відносини й ставлення, що виражають рівень ініціативних зобов'язань підприємства у сфері соціального захисту працівників й суспільства [3].

В Україні проблемами соціальної відповідальності займаються Форум соціально відповідального бізнесу України та Центр корпоративного громадянства України. У розробленому Експертною радою Форуму соціально відповідального бізнесу України документі “Соціальна відповідальність бізнесу: принципи системної дії” наводиться таке визначення соціальної відповідальності бізнесу: “соціальна відповідальність бізнесу – відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем” [4].

Міжнародна організація праці у своїй резолюції про сприяння життєспроможним підприємствам (прийнята у Женеві у червні 2007 р.) зазначає, що КСВ – це добровільна ініціатива ділових кіл, яка стосується діяльності, що перевищує просту вимогу дотримання букви закону [5]. Згідно з Керівництвом із соціальної відповідальності ISO/FDIS 26000 (*Guidance on social responsibility*), розробленим Міжнародною організацією по стандартизації (ICO) і яка є Всесвітньою федерацією національних організацій із стандартизації (комітетів-членів ICO), пропонується таке визначення соціальної відповідальності: “соціальна відповідальність (*social responsibility*) — це відповідальність організації за вплив її рішень та діяльності на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору та етичну поведінку, яка: сприяє сталому розвитку, включаючи здоров’я та добробут суспільства; зважає на очікування зацікавлених сторін; не суперечить застосовуваному законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки; інтегрована у діяльність всієї організації і застосовується в її відносинах (діяльність організації в межах сфери свого впливу)” [6]. Це визначення є найбільш повним і охоплює всі сторони соціальної відповідальності підприємств, яким, на наш погляд, і слід керуватись під час розгляду питань, пов’язаних із соціальною відповідальністю.

Модулі та вимоги до діяльності організацій у сфері соціальної відповідальності розкриті у Міжнародному стандарті IC CSR-08260008000 [7], які у зведеному вигляді наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Модулі та вимоги до діяльності організацій у сфері соціальної відповідальності

Модулі	Вимоги	БО
1	2	3
Модуль А. Соціальні права персоналу	Свобода об’єднань і право на колективний договір	
	Заробітна плата	О
	Тривалість роботи	
	Дискримінація	
	Дисциплінарні міри	
	Охорона праці	О
Модуль Б. Соціальні гарантії персоналу	Перепідготовка й компенсаційні виплати під час скорочення персоналу	О
	Сприяння особам, що навчаються	О
	Оплачувана відпустка	О
	Охорона материнства	О, І
Модуль В. Якість продукції, послуг і робіт	Організація повинна виробляти й (або) поставляти продукцію, надавати послуги, виконувати роботи, якість яких, у тому числі безпека для людей і навколишнього середовища, відповідає всім обов’язковим вимогам, які встановлені чинними законодавчими й нормативними актами. Організація повинна виробляти й (або) поставляти продукцію, або надавати послуги, або виконувати роботи, якість яких відповідає характеристикам, які вона встановила в технічних документах (технічних умовах, фірмових стандартах, специфікаціях і т. п.), які вона прийняла в договорах на поставку і які вона вказала в інформації на упаковці, етикетках, а також у рекламі	О

Закінчення табл. 1

1	2	3
Модуль В. Якість продукції, послуг і робіт	Організація не повинна виробляти й (або) поставляти контрафактну продукцію, або надавати контрафактні послуги, або виконувати контрафактні роботи	О
Модуль Г. Задоволення інтересів споживачів	Інформація про безпеку	
	Розгляд скарг і претензій	
	Захист персональних даних про споживачів	
	Надання послуг першої необхідності	
Модуль Д. Охорона навколишнього середовища	Запобігання шкідливим впливам на навколишнє середовище	О
	Екологічне навчання й освіта персоналу	О
Модуль Е. Ощадлива витрата ресурсів	Організація повинна: – поліпшувати процеси й інфраструктуру з метою ощадливої витрати ресурсів; – проводити роботу з ощадливої витрати електричної та теплової енергії, води, палива, матеріалів і інших ресурсів через впровадження ресурсозберігаючих технологій, використання поновлюваних джерел енергії, рециркуляції води, скорочення відходів; – співробітничати з партнерами в частині скорочення витрат ресурсів по всьому ланцюжку виробництва, закупівель, поставок і використання продукції та послуг; – вишукувати можливості утилізації відходів власного виробництва; забезпечувати зменшення витрат енергії й матеріалів за рахунок зниження кількості дефектної продукції й відходів виробництва	О
Модуль Ж. Підтримка місцевого співтовариства	Підтримка зусиль влади в розвитку території, де розміщена організація	I
	Допомога місцевим установам і організаціям соціальної сфери	I
	Допомога незаможним родинам, самотнім старим, а також ветеранам	I
	Підтримка житлово-комунального господарства	I
	Підтримка культурних і спортивних організацій і заходів	I
Модуль І. Менеджмент соціальної відповідальності	Мета й політика	О, I
	Аналіз і контроль з боку керівництва	
	Відповідальні представники керівництва	
	Інформування місцевого співтовариства і зацікавлених сторін	
	Взаємодія з постачальниками та субпідрядниками	
	Зовнішні зв'язки	
	Самооцінка	

Примітка: БО – бухгалтерський облік; О – операційна діяльність; I – інша діяльність.

Аналіз вимог до діяльності організацій у сфері соціальної відповідальності, згідно з Міжнародним стандартом IC CSR-08260008000, свідчить, що така діяльність пов'язана з витратами як операційної, так і іншої діяльності підприємства, що потребують окремого обліку з метою складання звітності, яку рекомендується складати згідно з Міжнародним стандартом IC CSR-08260008000.

Для організації бухгалтерського обліку витрат, пов'язаних з діяльністю у сфері соціальної відповідальності, насамперед необхідно визначитись з класифікацією витрат, які з нею пов'язані. Слід зазначити, що досліджень із класифікації соціальних витрат проводиться недостатньо, а тому пропонується їх класифікація за різними ознаками (табл. 2).

Стосовно законодавства, соціальні витрати можуть бути віднесені до визначених та невизначених законодавством. Слід зазначити, що політика соціальної відповідальності насамперед передбачає дотримання законодавства. Проте окремі види соціальних витрат можуть здійснюватись і понад обсяги, передбачені законодавством. Наприклад, підприємство повинно дотримуватись Законів України “Про оплату праці”, “Про відпустки”, проте верхня межа заробітної плати не обмежена, а відпускні не забороняється нараховувати і

понад межі, передбачені законодавством. Однак нарахування відпускних понад межі, встановлені законодавством, не повинні включатись до собівартості продукції (робіт, послуг).

Таблиця 2

Класифікація соціальних витрат за різними ознаками

Ознака	Класифікація
Відношення до законодавства	визначені законодавством
	невизначені законодавством
Зв'язок з комерційною діяльністю	пов'язані з комерційною діяльністю
	непов'язані з комерційною діяльністю
Потреба в сертифікації	потребують сертифікації
	не потребують сертифікації
Місце здійснення витрат	внутрішньофірмові
	позафірмові
Відображення витрат у бухгалтерському обліку	за рахунок основної діяльності
	за рахунок прибутку
До якого виду діяльності відноситься	на собівартість
	операційної
	іншої
Відносно виробництва	виробничі
	позавиробничі
Відшкодування витрат	платне
	безоплатне
Отримання майбутніх економічних вигод	отримуються
	не отримуються
Відносно продуктивності	продуктивні
	непродуктивні

Як приклади соціальних витрат, пов'язаних з комерційною діяльністю, можна навести витрати на забезпечення соціального пакета працівникам (додаткове пенсійне страхування, ризикове страхування тощо), а до непов'язаних – надання працівникам безвідсоткових позик, допомога школам, лікарням тощо.

Щодо сертифікації, то окремі види діяльності підприємств, пов'язані з соціальними витратами, потребують сертифікації, зокрема будівництво шкіл, лікарень, дитячих садків тощо власними силами, а інші не потребують, наприклад, часткова участь у розвитку місцевих територій.

Стосовно місця здійснення витрат, соціальні витрати поділяють на внутрішньофірмові та позафірмові. До внутрішньофірмових витрат, зокрема, належать витрати на охорону праці, додаткове пенсійне страхування, а до позафірмових – матеріальна допомога фізичним особам, які не є працівниками підприємства, участь у розвитку територій.

Щодо окремих видів діяльності, соціальні витрати можуть бути віднесені на собівартість продукції, інші операційні витрати або інші витрати підприємства. Наприклад, заробітна плата виробничих працівників та нарахування на неї включаються до виробничої собівартості продукції, а витрати на ризикове страхування працівників (за винятком обов'язкового страхування) включаються до витрат іншої операційної діяльності. Витрати з ремонту будівлі школи на безоплатній основі будуть включені до витрат іншої діяльності підприємства.

Відносно виробництва соціальні витрати, наприклад, передбачені колективним договором премії, можуть бути виробничі або пов'язані з управлінням підприємства та збутом.

Певні види соціальних ініціатив можуть здійснюватись на платній, а окремі на безоплатній основі. Якщо на платній основі, то їх здійснення прирівнюється до комерційної діяльності (вирішуються як соціальні, так і комерційні проблеми одночасно). Такі ініціативи носять для підприємства, безумовно, продуктивний характер і їх облік ведеться як облік комерційної діяльності.

Витрати соціального характеру супроводжуються прямими майбутніми економічними вигодами, наприклад, навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовка працівників сприятимуть збільшенню майбутніх економічних вигод, а надання благодійної допомоги церкві – ні. При цьому слід зазначити, що оцінка майбутніх економічних вигод є досить умовною, а тому і такий поділ носить досить умовний характер, адже не завжди можна розрахувати очікуваний результат від багатьох соціальних витрат.

Відносно продуктивності, соціальні витрати можуть бути поділені на продуктивні та непродуктивні. Для віднесення соціальних витрат до продуктивних чи непродуктивних слід порівнювати соціальні витрати з очікуваним від них результатом. Якщо результат перевищує витрати, їх слід вважати продуктивними. Якщо результат менший від витрат, то непродуктивними витратами слід вважати не всі соціальні витрати, а лише суму перевищення витрат над результатами [8].

Складна структура соціальних витрат вимагає їх окремого дослідження. У соціальному обліку можна виділити кілька напрямків дослідження – економічний, екологічний, суто соціальний, етичний [9]. Різноманітність соціальних витрат потребує належного управління ними. Для цього, насамперед, підприємству слід розробити Політику соціальної відповідальності, а її елементи, які стосуються політики бухгалтерського обліку щодо соціальних витрат, закріпити у внутрішньому нормативному документі “Політика бухгалтерського обліку” [10] в окремому розділі під назвою “Політика бухгалтерського обліку щодо соціальних витрат”, одними з важливих додатків до якого мають бути кошториси соціальних витрат та форми внутрішньої та зовнішньої звітності щодо їх виконання, виділені для соціальних витрат субрахунки бухгалтерського обліку.

Для формування достовірної соціальної звітності важливу роль відіграє організація бухгалтерського соціального обліку. **Бухгалтерський соціальний облік** — це інтегрована система збору й ідентифікації, реєстрації та узагальнення даних соціально-екологічного характеру з метою визначення ефективності соціальних витрат, а також надання соціальної інформації для обґрунтування і прийняття рішень. Бухгалтерський соціальний облік може розглядатися як новий інформаційний метод регулювання внутрішньої діяльності підприємств з огляду на його зв'язки з зовнішнім середовищем: державою, соціумом та природою.

Для виокремлення в обліку соціальних витрат насамперед необхідно вести їх аналітичний облік за видами, напрямками витрат та видами діяльності, що дозволить використовувати інформацію з обліку для складання соціальної звітності та управління такими витратами.

Окремі бухгалтерські проводки, пов'язані з такими соціальними витратами понад межі, передбачені законодавством, наведені в таблицях 3-4.

Відображення в обліку витрат на охорону навколишнього середовища залежить від того, пов'язані такі витрати з діяльністю підприємства чи ні. У разі зв'язку з виробничою діяльністю вони відображаються на рахунках операційних витрат, а ті, що не мають такого зв'язку, – аналогічно витратам, пов'язаним із підтримкою місцевого співтовариства.

Таблиця 3

Відображення в обліку окремих витрат підприємства на соціальний пакет

Господарська операція	Дебет	Кредит	Сума
1	2	3	4
<i>Добровільне медичне та ризикове страхування</i>			
Перераховано за працівника річний страховий платіж страховій компанії	654	311	1200,00
Віднесено на витрати майбутніх періодів суму страхового платежу, збільшеного на коефіцієнт оподаткування податком на доходи фізичних осіб із визнанням доходів працівника ($1200 : (1 - 0,15)$)	39	663	1411,76

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Утримано з нарахованого доходу працівнику податок на доходи фізичних осіб	663	641.1	211,76
Відраховано з нарахованого працівнику доходу суму страхового платежу	663	654	1200,00
Перераховано податку на доходи фізичних осіб до бюджету	641	311	211,76
Кожного місяця списується на інші витрати операційної діяльності частка страхового платежу, яка припадає на місяць	949	84	100,00
	84	39	100,00
<i>Додаткове пенсійне страхування в межах норм, передбачених Податковим кодексом України</i>			
Нараховано внески до недержавного пенсійного фонду	23 (91-94)	821	350,00
	821	651	350,00
Перераховано внески до недержавного пенсійного фонду	651	311	350,00
<i>Додаткове пенсійне страхування понад межі норм, передбачених Податковим кодексом України (у разі якщо сума щомісячного платежу більше за 5 мінімальних заробітних плат, або більше 15 % від заробітної плати застрахованої особи (пп. 164.2.16))</i>			
Нараховано внески до недержавного пенсійного фонду з відображенням доходу працівника	949	821	350,00
	821	663	350,00
Нараховано дохід працівника у сумі податку з доходів фізичних осіб	949	84	61,76
	84	663	61,76
Утримано податок з доходів фізичних осіб	663	641	61,76
Відраховано з нарахованого працівнику доходу суму внесків до недержавного пенсійного фонду	663	651	350,00
Перераховано до бюджету податок з доходів фізичних осіб	641	311	61,76
Перераховано внески до недержавного пенсійного фонду	651	311	350
<i>Оренда квартири для працівника підприємства</i>			
у разі якщо надання орендованого житла передбачене трудовим договором (контрактом) або колективним договором:			
Перераховано кошти орендодавцю фізичній особі	377	311	1000,00
Списана сума орендної плати на витрати відповідного підрозділу підприємства та відображено дохід працівника	23 (91-94)	84	1000,00
	84	663	1000,00
Відраховано з доходу працівника суму орендної плати	663	377	1000,00
в іншому випадку:			
Перераховано кошти орендодавцю фізичній особі	377	311	1000,00
Нараховано дохід працівнику, у зв'язку з оплатою підприємством орендної плати ($1000 : (1 - 0,15)$)	949	84	1176,47
	84	663	1176,47
Утримано з нарахованого доходу податок з доходів фізичних осіб	663	641	176,47
Перераховано до бюджету податок з доходів фізичних осіб	641	311	176,47
Зараховано у рахунок нарахованого доходу суму орендної плати	663	377	1000,00
<i>Оплата перебування дітей працівників у дитсадку</i>			
Перераховано кошти дитячому садку	377	311	600,00
Відображено податковий кредит	641	644	100,00
Нараховано дохід працівнику, у зв'язку з оплатою підприємством вартості перебування дитини у дитячому садку ($600 : (1 - 0,15)$)	949	84	705,88
	84	663	705,88
Утримано з нарахованого доходу податок з доходів фізичних осіб	663	641	105,88
Утримано з нарахованого доходу суму плати за дитячий садок	663	377	600,00
Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	644	641	100,00
<i>Надання безкоштовного харчування у власній їдальні</i>			
Відпущено працівнику обід	377	701	60,00
Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	701	641	10,00
Дохід закрито на фінансовий результат	701	791	50,00
Списано собівартість відпущених блюд	901	26	40,00
Собівартість відпущених блюд списано на фінансовий результат	791	901	40,00
Нараховано дохід працівнику на суму безкоштовного харчування ($60 : (1 - 0,15)$)	949	84	70,59
	84	663	70,59
Утримано з нарахованого доходу податок з доходів фізичних осіб	663	641	10,59

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Перераховано до бюджету податок з доходів фізичних осіб	641	311	10,59
Вартість обіду списано за рахунок нарахованого доходу	663	377	60,00
<i>Придбання квартири для працівника за рахунок коштів підприємства</i>			
Перераховано кошти продавцю	371	311	3600,00
Відображено податковий кредит	641	644	600,00
Перераховано 1% пенсійного збору	651	311	36,00
Нараховано дохід працівнику на вартість безкоштовно наданої квартири	949	84	442,00
	84	663	
Утримано з нарахованого доходу податок з доходів фізичних осіб (із суми нарахованого доходу в розмірі 10 мінімальних зарплат податок 15 %, понад 10 — 17 %) (сума умовна)	663	641	46,00
Перераховано до бюджету податок з доходів фізичних осіб	641	311	46,00
Витрати на придбання квартири утримані з нарахованого доходу	663	377	3600,00
Утримано з нарахованого доходу суму сплаченого пенсійного збору	663	651	36,00
Відображено податкове зобов'язання з ПДВ	644	641	600,00

Таблиця 4

Відображення в обліку витрат з підтримки місцевого співтовариства

Господарська операція	Дебет	Кредит	Сума
Надання допомоги запасами			
Надано допомогу запасами	977	20х	1000,00
Коригування суми податкового кредиту методом сторно	(641)	(949)	200,00
Інші витрати списано на фінансовий результат	791	977	1200,00
Надання допомоги грошовими коштами			
Надано допомогу грошовими коштами	977	311	1200,00
Інші витрати списано на фінансовий результат	791	977	1200,00
Надання допомоги роботами та послугами			
Надання допомоги роботами та послугами	977	23	1000,00
Відображення податкового зобов'язання з ПДВ	977	641	200,00
Інші витрати списано на фінансовий результат	791	977	1200,00

Щодо віднесення екологічних витрат до продуктивних чи непродуктивних, то витрати на охорону зовнішнього природного середовища, пов'язані з виробничою діяльністю підприємства, слід, безумовно, відносити до продуктивних, а з підтримкою місцевого співтовариства — до непродуктивних. Проте слід зазначити, що більшість витрат, які підприємство вважає непродуктивними, у перспективі можуть сприяти збільшенню економічних вигод і їх скоріше можна визначати як умовно непродуктивні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Незважаючи на значну увагу міжнародної спільноти до корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, досліджень з питань накопичення витрат, пов'язаних з такою відповідальністю з метою складання звітності про такі витрати, а також управління ними, в Україні проводиться недостатньо.

2. Пропонується таке визначення бухгалтерського соціального обліку: бухгалтерський соціальний облік — це інтегрована система збору й ідентифікації, реєстрації та узагальнення даних соціально-екологічного характеру з метою визначення ефективності соціальних витрат, а також надання соціальної інформації для обґрунтування і прийняття рішень.

3. У зв'язку з необхідністю управління витратами, пов'язаними з корпоративною соціальною відповідальністю, необхідно організувати їх окремий облік за видами витрат, напрямками діяльності та видами діяльності.

4. Для належного управління соціальними витратами у документі про політику бухгалтерського обліку слід виділити окремий розділ — політика соціальних витрат, у якому навести обов'язково форми внутрішньої звітності за такими витратами, терміни їх подання за призначенням тощо.

Список використаних джерел

1. *Котлер Ф.* Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Л. Ненсі ; пер. з англ. С. Яринич. – К. : Стандарт, 2005. – 302 с.
2. *Suprawan, L., DeBussy, N., & Dickinson, S.* Corporate Social Responsibility in the SME Sector: An Exploratory Investigation, 2009. – p. 4-10.
3. *Родіонов О. В.* Формування концепції соціальної відповідальності підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Родіонов. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/vsunud/2009-6E/09rovsvp.htm>.
4. *Соціальна відповідальність бізнесу: принципи системної дії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slideshare.net/innovationgirl/social-responbusiness>.
5. *Посібник із КСВ.* Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / кол. автор.: О. Лазоренко, Р. Колишко та ін. – К. : Енергія, 2008. – 96 с.
6. *ISO/FDIS 26000.* Руководство по социальной ответственности (Guidance on social responsibility) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ksovok.com/standarts.php>.
7. *Социальная ответственность организации. Требования. Международный стандарт IC CSR-08260008000:* утвержден и введен в действие: Международным Комитетом по корпоративной социальной ответственности (IC CSR), протокол № 2 от 3 марта 2011 г.
8. *Крот Ю. В.* Непродуктивні витрати: визначення та зміст / Ю. В. Крот. // Науковий Вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління : збірник наукових праць. Серія 1: Економіка. – 2011. – № 4 (12). – С. 211-216.
9. *Парушина Н. В.* Формирование корпоративной социальной отчетности в современных условиях / Н. В. Парушина, Т. А. Баркова // Вестник ОрелГИЭТ. – 2010. – № 4(14). – С. 12-19.
10. *Лень В. С.* Основний внутрішній нормативний документ бухгалтерії: назва та зміст / В. С. Лень, І. М. Гончаренко // Проблеми і перспективи розвитку обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємств в умовах євроінтеграції : збірник. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – Т. XIII. Вип. № 232. – С. 206-215.

УДК 336.25

О.В. Сизоненко, канд. екон. наук**Т.В. Дарнопих**, студентка**А.М. Ломоносова**, студентка

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МОДИФІКАЦІЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДУМКИ ЩОДО ЗВІТНОСТІ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Узагальнено обставини та підходи до модифікації думки аудитора щодо фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення, при порушенні припущення про безперервність діяльності суб'єкта господарювання.

Ключові слова: аудиторська думка, звітність спеціального призначення, припущення про безперервність.

Обобщено обстоятельства и подходы к модификации мнения аудитора относительно финансовой отчетности, составленной на основе концептуальных оснований специального назначения, при нарушении допущений о непрерывности деятельности субъекта хозяйствования.

Ключевые слова: аудиторское мнение, отчетность специального назначения, предположения о непрерывности.

Circumstances and approaches for the auditor's opinion modification concerning financial statements, based on the special purpose framework, under the assumption failure of the firms' continuation activity, are aggregated.

Key words: auditor's opinion, special purpose statement, continuity assumption.

Постановка проблеми. Необхідність підвищення довіри суспільства до публічної фінансової звітності суб'єктів господарювання є однією з причин існування інституту аудиту. Втім, світова фінансова криза та її причини поставили під сумнів ефективність аудиту як інструменту публічного контролю за відповідністю та повнотою ведення обліку і складання звітності на підприємствах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як показують останні дослідження зарубіжних та вітчизняних учених у сфері аудиту, існуючі підходи до регулювання аудиторської діяльності не змогли відвернути масштабні викривлення у фінансовій звітності транснаціональних корпорацій [7], однією з причин чого було поступове зниження загальної якості підсумкової аудиторської документації [4; 5]. Незважаючи на постійний пошук та оновлення ефективних практик проведення перевірки [3; 6], потребує удосконалення порядок завчасного попередження про зростання ризиків безперервності діяльності для суб'єкта господарювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Одним з найбільш актуальних питань у частині аудиторських звітів є порядок модифікації думки аудитора. Так, для фінансової звітності, складеної згідно з концептуальною основою спеціального призначення, Міжнародним стандартом аудиту 800 «Особливі міркування – аудит фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення» передбачається модифікація аудиторської думки у разі:

- необхідності привертання особливої уваги користувачів до окремих питань;
- встановлених обмежень щодо поширення або використання.

Фінансова звітність спеціального призначення може бути використана для інших цілей, ніж передбачені. Наприклад, регуляторний орган може наполягати на тому, щоб деякі суб'єкти господарювання оприлюднювали фінансову звітність спеціального призначення. Для уникнення непорозумінь аудитор попереджає користувачів аудиторського звіту, що фінансова звітність складена відповідно до концептуальних основ спеціального призначення, а отже, не може бути придатною для інших цілей.

Привертаючи особливу увагу користувачів до інформації, аудитор може також вважати доречним зазначити той факт, що аудиторський звіт призначається виключно для окремих користувачів. Залежно від законодавчих і нормативних актів, це досягається шляхом обмеження поширення або використання аудиторського звіту.

Однак в умовах підвищених ризиків щодо безперервності діяльності суб'єкта господарювання діючі стандарти аудиту повною мірою не розкривають порядок дій ауди-

тора під час перевірки звітності, складеної відповідно концептуальних основ спеціального призначення.

Мета роботи. Метою цієї статті є дослідження обставин модифікації аудиторської думки стосовно звітності, складеної відповідно до концептуальних основ спеціального призначення, в умовах підвищення ризику припинення діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо основні терміни, що будуть використані в дослідженні.

Звітність спеціального призначення – це фінансова звітність, складена відповідно до концептуальних основ спеціального призначення. Така звітність може складатися або не складатися згідно з концептуальною основою фінансової звітності, для якої припущення про безперервність діяльності є доречним (наприклад, припущення про безперервність діяльності не є доречним для деякої фінансової звітності, що складається за податковою базою в певних юрисдикціях).

Концептуальна основа спеціального призначення (special purpose framework) (далі – КОСП) – це концептуальна основа фінансової звітності, призначена для задоволення інформаційних потреб конкретних користувачів. При цьому КОСП може бути як концептуальною основою достовірного подання, так і концептуальною основою дотримання вимог [1, с. 23].

Завдання з надання впевненості (assurance engagement) – це завдання, за яким аудитор надає висновок, призначений підвищити ступінь довіри визначених користувачів, інших ніж відповідальна сторона, щодо результату оцінки або визначення предмета перевірки за відповідними критеріями.

Результатом оцінки або визначення предмета перевірки є інформація, отримана через застосування критеріїв до предмета перевірки (*subject matter information*).

У разі настання випадків, коли аудитор не може отримати достатню впевненість щодо предмета перевірки, він зобов'язаний модифікувати думку відповідно до Міжнародного стандарту аудиту 705 «Модифікація думки у звіті незалежного аудитора» та МСА 706 «Пояснювальні параграфи та параграфи з інших питань у звіті незалежного аудитора».

Згідно з МСА 570 «Безперервність», припущення щодо безперервності діяльності суб'єкта господарювання розглядається як твердження того, що він продовжує ведення бізнесу в передбачуваному майбутньому.

Якщо використання припущення про безперервність діяльності є прийнятним, активи та зобов'язання відображаються виходячи з того, що суб'єкт господарювання зможе реалізувати свої активи та погасити зобов'язання в звичайному ході бізнесу [1, с. 573].

Основними видами концептуальної основи спеціального призначення є:

- податкова основа обліку для комплексу фінансової звітності, що супроводжує податкову декларацію суб'єкта господарювання;

- база обліку отримання готівки та освоєння коштів, необхідна для інформації про рух грошових коштів, яку можуть замовити у суб'єкта господарювання для надання кредиторам;

- положення фінансової звітності, встановлені регуляторним органом для задоволення вимог цього органу;

- положення контракту щодо фінансової звітності, такі як боргова угода, договір позики або угода субсидії.

Зауважимо, що КОСП може ґрунтуватися на концептуальній основі фінансової звітності, встановленій повноважною або визнаною організацією, що формує стандарти, або законом чи нормативом, але не узгоджуватися з усіма вимогами цієї концептуальної основи.

За окремих обставин, концептуальна основа спеціального призначення може не бути концептуальною основою достовірного подання навіть у тому разі, якщо концептуальна

основа фінансової звітності, на якій вона ґрунтується, є концептуальною основою достовірного подання. Це відбувається тому, що концептуальна основа спеціального призначення може не узгоджуватися з усіма вимогами концептуальної основи фінансової звітності, встановленими повноважною або визнаною організацією, що формує стандарти, або законом чи нормативом, необхідним для достовірного подання фінансової звітності.

Крім цього, фінансова звітність, складена відповідно до концептуальних основ спеціального призначення, може бути єдиною фінансовою звітністю, яку складає суб'єкт господарювання. У такому разі ця фінансова звітність може бути застосована іншими користувачами, ніж ті, для яких ця концептуальна основа фінансової звітності була призначена. Незважаючи на поширення фінансової звітності у цих обставинах, фінансова звітність все ще вважається фінансовою звітністю спеціального призначення для цілей МСА.

До обставин, що є важливими для судження про невизначені за сутністю майбутні результати подій чи умов (здатності суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність), слід віднести:

1) *горизонт оцінювання*: ступінь невизначеності, пов'язаної з результатом події або умови значно збільшується, чим більш віддаленими в майбутньому є така подія, умова чи результат. З цієї причини більшість концептуальних основ фінансової звітності, які вимагають чіткої оцінки управлінського персоналу, визначають період, за який управлінському персоналу потрібно врахувати всю доступну інформацію;

2) *умови господарювання та характер бізнесу клієнта*: на судження стосовно результату подій або умов впливають розмір і складність суб'єкта господарювання, характер та стан його бізнесу і ступінь впливу зовнішніх чинників;

3) *характер та умови одержання аудиторських доказів*: будь-яке судження стосовно майбутнього ґрунтується на інформації, доступній у той час, коли висловлюється судження. Подальші події можуть призвести до результатів, які суперечать судженням, що були обґрунтованими на час їх висловлення.

На основі отриманих аудиторських доказів **аудитор повинен зробити висновок, чи існує за судженням аудитора суттєва невизначеність**, що стосується подій або умов, які окремо або в сукупності можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність.

Суттєва невизначеність існує тоді, коли величина її потенційного впливу та ймовірність виникнення є такою, що за судженням аудитора розкриття належної інформації про характер та результати невизначеності є необхідним:

а) для достовірного подання фінансової звітності у разі концептуальної основи достовірного подання, або

б) для того, щоб фінансова звітність не вводила в оману у випадку концептуальної основи дотримання вимог.

Якщо фінансова звітність недостатньо розкриває інформацію, аудитор повинен висловити умовно-позитивну або негативну думку залежно від конкретних обставин відповідно до МСА 705. Аудитор повинен зазначити у своєму звіті, що існує суттєва невизначеність, яка може поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність. Обставини та наслідки модифікації аудиторської думки щодо звітності спеціального призначення наведено в таблиці.

Таблиця

Обставини модифікації думки аудитора щодо фінансової звітності, складеної відповідно до концептуальної основи спеціального призначення

Причина	Вид модифікованої думки		
	Умовно-позитивна	Негативна	Відмова від висловлення думки
Порушення правил складання фінансової звітності в цілях податкового обліку	+	+	
Невідповідність/ невизначеність щодо системи обліку доходів і витрат за касовим методом	+	+	+
Незгода з повнотою відображення фінансової інформації у звітності, складеної відповідно до вимог уповноваженого органу регулювання	+	+	
Наявність суттєвих не виправлень викривлень у звітності щодо виконання окремих договірних зобов'язань		+	
Неможливість одержання достатніх та відповідних доказів щодо порядку використання цільового фінансування, виконання умов кредиту	+		+
Невідповідність обліку та звітності порядку відображення інформації щодо окремих угод (субсидії, гранти)	+	+	
Існування суперечностей між концептуальною основою спеціального призначення та складеною звітністю	+	+	
Існування суттєвої невизначеності щодо діяльності клієнта, що подає звітність спеціального призначення			+

Джерело: складено за [1; 2].

Розглянемо основні випадки модифікації аудиторської думки:

1. Використання припущення про безперервність діяльності прийнятне, але існує несуттєва невизначеність.

Якщо аудитор доходить висновку про те, що використання припущення про безперервність діяльності є прийнятним за певних обставин, але існує суттєва невизначеність, він повинен визначити, чи фінансові звіти:

а) достатньо описують основні події або умови, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність, та плани управлінського персоналу з розгляду цих подій або умов;

б) чітко розкривають інформацію про те, що існує суттєва невизначеність, пов'язана з подіями або умовами, які можуть поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність, і, отже, він може бути нездатний реалізувати свої активи та погасити зобов'язання в звичайному ході бізнесу.

2. Використання припущення про безперервність діяльності прийнятне, але існує суттєва невизначеність.

Визначення достатності розкриття інформації у фінансовій звітності може включати визначення того, чи чітко інформація привертає увагу читача до можливості того, що суб'єкт господарювання може бути не в змозі продовжувати реалізовувати свої активи та погашати зобов'язання в звичайному ході бізнесу.

У ситуаціях, пов'язаних із численними суттєвими невизначеностями, які є значущими для фінансової звітності в цілому, у деяких випадках аудитор може вважати за належне відмовитися від висловлення думки замість того, щоб додавати пояснювальний параграф.

3. Якщо фінансова звітність достатньо розкриває інформацію, аудитор повинен висловити немодифіковану думку через включення до аудиторського звіту пояснюваль-

ного параграфу з метою: а) висвітлення факта існування суттєвої невизначеності, яка стосується події або умови, що може поставити під значний сумнів здатність суб'єкта господарювання безперервно продовжувати діяльність; б) привернення уваги до окремих приміток у фінансовій звітності, яка розкриває відповідну інформацію.

Якщо від управлінського персоналу суб'єкта господарювання вимагається або він робить вибір скласти фінансову звітність, коли використання припущення про безперервність діяльності є неприйнятним, фінансова звітність складається на альтернативній основі (наприклад, на основі ліквідації). Аудитор може бути в змозі виконати аудит такої фінансової звітності за умови, що він визначає, що альтернативна основа є прийнятною концептуальною основою фінансової звітності за конкретних обставин.

Аудитор може бути в змозі висловити немодифіковану думку щодо такої фінансової звітності за умови, що вона містить достатнє розкриття інформації, але він також може вважати за належне чи необхідне включити пояснювальний параграф до аудиторського звіту, щоб привернути увагу користувача до цієї альтернативної основи та причин її використання.

4. Неприйнятність використання припущення про безперервність діяльності.

Якщо фінансова звітність була складена на основі припущення безперервності, але за судженням аудитора використання управлінським персоналом припущення про безперервність діяльності у фінансовій звітності є неприйнятним, аудитор повинен висловити **негативну аудиторську думку**.

Якщо фінансова звітність складена на основі припущення про безперервність діяльності, проте за судженням аудитора використання припущення про безперервність діяльності управлінським персоналом є неприйнятним, то аудитором висловлюється **негативна думка** незалежно від того, чи містить фінансова звітність розкриття інформації про неприйнятність використання управлінським персоналом припущення про безперервність діяльності.

5. Небажання управлінського персоналу здійснити або розширити оцінку.

Якщо управлінський персонал не бажає зробити або розширити свою оцінку, коли його про це просить аудитор, аудитор повинен розглянути наслідки цього для аудиторського висновку.

Крім цього, аудитор може попросити управлінський персонал здійснити або розширити його оцінку.

Аудиторський звіт щодо фінансової звітності спеціального призначення має містити параграф «Питання, що впливають на нашу думку», привертаючи особливу увагу користувачів аудиторського звіту, що фінансова звітність складена відповідно до концептуальної основи спеціального призначення та внаслідок цього не може використовуватися з іншою метою.

Висновки. Наявність спеціальних умов до складання та подання фінансової звітності в умовах істотної невизначеності щодо можливості продовження ведення бізнесу суб'єктом господарювання обумовлюють необхідність модифікації аудиторської думки.

Вид модифікації думки аудитора залежить від суттєвості виявлених не виправлених викривлень, ідентифікованих аудитором щодо статей звітності спеціального призначення, а також масштабу невизначеності, обумовлено підвищеними ризиками припинення діяльності підприємства. За будь-яких обставин аудитор зобов'язаний розкрити відповідну інформацію у звіті через додавання пояснювального параграфа, привертаючи тим самим увагу користувачів до інформації, яка є суттєвою для розуміння суб'єкта господарювання та висловленої аудиторської думки.

Дотримання вимог МСА щодо підвищення довіри окремої користувачів звітності спеціального призначення забезпечує високу якість аудиторських послуг, знижує ризи-

ки безперервності підприємства та створює умови для прийняття важливих економічних рішень зовнішніми користувачами звітності спеціального призначення.

Список використаних джерел

1. *Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг* [Електронний ресурс] : видання 2010 року, частина 1 / пер. з англ. : О. Л. Ольховікова, О. В. Селезньов, О. О. Зеніна, О. В. Гик, С. Г. Біндер. – К. : МФБ, АПУ, 2010. – 852 с. – Режим доступу : http://apu.com.ua/files/temp/Ukr-block_T1-2010.pdf.
2. *Методичні рекомендації щодо підготовки аудиторських висновків, які подаються до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку при розкритті інформації емітентами цінних паперів (акціонерними товариствами та емітентами облігацій) (Проект)* [Електронний ресурс] // Аудиторська палата України. – Режим доступу : <http://apu.com.ua/files/temp/101546865.doc>.
3. *Панкова С. В.* Требования к информативности аудиторского заключения / С. В. Панкова // *Инновационное развитие экономики*. – 2011. – № 3. – С. 39-40.
4. *Петраков Я. В.* Модифікація аудиторського висновку: причини надання та наслідки для суб'єкта господарювання / Я. В. Петраков, В. В. Кошарна // *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. – 2009. – № 39. – С.196-202.
5. *Юдинцева Л. А.* Аудиторское заключение: исторический и международный аспект нормативного регулирования / Л. А. Юдинцева // *Международный бухгалтерский учет*. – 2012. – № 17. – С. 42-49.
6. *Baldauf J.* Joint Audit and Accuracy of the Auditor's Report: An Empirical Study [Електронний ресурс] / Julia Baldauf, Rudolf Steckel // *International Journal of Economic Sciences and Applied Research (IJESAR)*. – 2012. – Vol. 5, Iss. 2. – pp. 5-42. – Режим доступу : http://www.ijesar.org/docs/volume5_issue2/joint_audit_accuracy.pdf.
7. *Ojo, M.* Avoiding Another Enron : The Role of the External Auditor in Financial Regulation and Supervision [Електронний ресурс] / Marianne Ojo // *MPRA Paper Series*. – 2007. – No. 1591. – 12 p. – Режим доступу : http://mpra.ub.uni-muenchen.de/1591/1/MPRA_paper_1591.pdf.

УДК 352:347.63-058.862

М.П. Бутко, д-р екон. наук, професор**Ю.П. Харченко**, здобувач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ

У статті надано характеристику причин, які заважають ефективній взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування. Автором зображено процес взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування під час захисту дитинства.

Ключові слова: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, повноваження органів місцевого самоврядування, державна політика захисту дитинства.

В статье дана характеристика причин, которые мешают эффективному взаимодействию органов государственной власти и местного самоуправления. Автором изображен процесс взаимодействия органов исполнительной власти и местного самоуправления при защите детства.

Ключевые слова: органы государственной власти, органы местного самоуправления, полномочия органов местного самоуправления, государственная политика защиты детства.

The article gives characteristics of the reasons that impede the effective interaction of bodies of state power and local self-government. The author makes reference to normative-legal acts, and shows the process of interaction of bodies of Executive power and local self-government in the protection of childhood.

Key words: the bodies of state power, bodies of local self-government, the powers of the bodies of local self-government, the state policy of protection of the childhood.

Постановка проблеми. Незважаючи на встановлену роками систему розподілу повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо здійснення соціально-правового захисту дитинства, не можливо досягти максимального результату у подоланні проблеми соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, викоренення соціального сирітства, підтримки біологічних сімей та ін.

Окремі аспекти цієї проблематики розглянуто В. Авер'яновим, О. Вакуленко, Т. Гончарук, Н. Мельтюховою, Н. Нижник, А. Толстоуховим та ін.

Питання захисту дитинства неодноразово ставали предметом досліджень правників, філософів, соціологів та політологів, серед яких слід особливо відзначити праці Л. Артюшкіної, С. Бадори, Г. Бевз, Л. Волинець, О. Карпенко, Г. Лактіонової, Е. Лібанової, І. Пєши.

Питання структурно-функціонального забезпечення державно-управлінської діяльності, зокрема, висвітлюється в роботах Г. Атаманчука, І. Коліушка, В. Лугового, Г. Одинцової та ін.

Зазначені праці є науковим підґрунтям для вдосконалення діяльності органів влади та місцевого самоврядування у сфері захисту прав дітей без батьків.

Метою статті є аналіз взаємодії органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у здійсненні соціально-правового захисту дітей без батьків.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають науковці, успіх реформ, які запроваджуються в Україні, швидкість темпів переходу до нової, більш досконалої моделі організації всіх сфер суспільно-політичного та соціально-економічного життя в ній, здійснення процесів, які мають суттєвий вплив на розвиток основних прав і свобод всіх верств населення, в тому числі і найменш вразливих категорій населення, до яких відносяться діти, позбавлені батьківської опіки, безпритульні бездоглядні діти, потребує реформування місцевого самоврядування, децентралізації, деконцентрації, вирішення всіх питань місцевого значення (в тому числі тих, що безпосередньо стосуються сфери дитинства) та забезпечення суттєвого підвищення рівня життя громадян, що значною мірою залежить від ефективної взаємодії між представницькою та виконавчою гілками влади [9].

Причинами, які на сучасному етапі заважають ефективній взаємодії органів місцевого самоврядування й органів державної влади у сфері соціально-правового захисту дітей, є такі:

- нечітке розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями;
- неефективний механізм взаємодії між гілками публічної влади;
- відсутність чіткого розподілу відповідальності між органами місцевого самоврядування різного рівня;
- недооцінка впливу інститутів громадянського суспільства на процеси адаптації проблемних дітей.

Саме тому проблема вдосконалення взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування є досить актуальною і безпосередньо пов'язаною з системними реформами та трансформаційними процесами, що відбуваються в державі.

Особливу актуальність це питання має в соціальній сфері, адже при злагоджених діях різних гілок влади значно покращиться стан особливо вразливих категорій населення, в тому числі дітей, зменшиться кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а ті, які вже мають відповідний статус, будуть перебувати не в інтернатних закладах, а в закладах сімейного типу виховання. Таке вирішення вказаних проблем буде відбуватись не із запізненням, а своєчасно, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування мають діяти на випередження, профілактику негативних явищ, а не на усунення їх наслідків.

Серед невирішених складових загальної проблеми залишається відсутність єдності підходів щодо законодавчого та функціонального забезпечення взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері соціально-правового захисту дітей без батьківської опіки.

Конституція України закріпила дві системи влади на місцях:

- місцеві державні адміністрації [1, ст. 118, 119], які є місцевими органами виконавчої влади;
- місцеве самоврядування [1, ст. 140, 143] як публічну владу територіальних громад.

Це – різні за своєю юридичною природою і, насамперед, за функціями і повноваженнями системи місцевої влади. Конституція України не допускає підміни місцевого самоврядування державними адміністраціями. Однак на практиці реалізація функцій і повноважень обох органів місцевої влади породжує спірні питання щодо встановлення меж їх функцій і повноважень, способів вирішення компетенційних спорів тощо.

Основні засади взаємодії місцевих органів влади визначено в Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” (ст. 43, 44, 49, 71, 73, 74, 76, 79) та Законі України “Про місцеві державні адміністрації” (ст. 17, 18, 19, 21, 25, 28, 35, 44) [3; 4].

Виходячи з потреби організації в Україні такої влади на місцях, яка здатна забезпечити необхідну єдність виконавчої влади та самостійність органів місцевого самоврядування, ці Закони розмежовують повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Однак межі компетенції визначені нечітко. В обох законах 16 повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій дублюються повністю і 12 – частково [9].

Однією з причин такого становища є певна неузгодженість цих двох законів. Нелогічним є існуючий стан, коли Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” містить власних повноважень виконавчих органів рад 67, а делегованих – аж 80. Повноваження органів місцевого самоврядування поділяються на власні, пов'язані з вирішенням питань місцевого значення, та делеговані (передані державою), що стосуються здійснення програм загальнодержавного значення [9].

Перелік повноважень територіальної громади та утворюваних нею органів, обласних та районних рад у цілому визначений у п. п. 1, 2 ст. 143 Конституції України. На підставі Основного Закону України подальший розподіл повноважень територіальної громади та її органів здійснено Законом України “Про місцеве самоврядування в Укра-

їні”, який поділяє ці права й обов’язки між суб’єктами їх здійснення: базового рівня – радами (ст. 25-26), їх виконавчими органами (ст. 27-41), сільськими, селищними, міськими головами (ст. 42), районними та обласними радами (ст. 43) [1; 3].

Спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст представляють обласні та районні ради, а вони, у свою чергу, делегують велику кількість власних повноважень обласним і районним державним адміністраціям (ст. 44).

У ст. 44 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” подаються 17 груп повноважень районних рад, делегованих районним державним адміністраціям. Крім цих повноважень, обласні ради делегують обласним адміністраціям ще шість повноважень. Оскільки місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження, в яких відображаються спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст, то законодавство України містить певні гарантії належної реалізації ними делегованих повноважень.

Відповідно до Конституції України, в обсягах і межах, передбачених ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, ст. 14, 29, 34 Закону України “Про місцеві державні адміністрації”, голови місцевих державних адміністрацій щорічно звітують перед відповідними обласними та районними радами про реалізацію делегованих повноважень. За результатами звітів голови держадміністрації ради відповідно до п. п. 28, 30 ст. 43 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” приймають рішення, яким дають оцінку роботи місцевої державної адміністрації, її посадових осіб зі здійснення делегованих їм радами повноважень, включаючи прийняття рішення про недовіру голові відповідної державної адміністрації або позбавлення делегованих повноважень місцевої державної адміністрації, про звернення до суду щодо визнання незаконними актами місцевих органів виконавчої влади, які обмежують права територіальних громад у сфері їхніх спільних інтересів, а також повноваження місцевих рад та їх органів [9].

Участь органів місцевого самоврядування у подоланні дитячої безпритульності та бездоглядності, захисті дитинства також регламентується вищезазначеними нормативно-правовими актами.

Зокрема, п. 7, 8 ст. 32 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначає, що у відданні виконавчих органів сільських, селищних, міських рад з питань освіти, охорони здоров’я, культури, фізкультури і спорту належать власні та делеговані повноваження.

Серед делегованих повноважень вказується:

- організація роботи щодо запобігання бездоглядності неповнолітніх;
- вирішення, відповідно до законодавства, питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, у школах-інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних закладах освіти.

Відповідно до ст. 34 (п. 2, 3, 4) делегуються повноваження стосовно:

- забезпечення здійснення передбачених законодавством заходів щодо поліпшення житлових і матеріально-побутових умов дітей, що залишились без піклування батьків, на виховання в сім’ї громадян;

- вирішення відповідно до законодавства питань про надання пільг і допомоги, пов’язаних з охороною материнства і дитинства;

- вирішення у встановленому законодавством порядку питань опіки і піклування.

Таким чином, можна зазначити, що чіткого розмежування повноважень між органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері здійснення соціально-правового захисту дитинства не існує (табл.).

Законодавче підґрунтя для запобігання проблем, які можуть виникнути через невиконання або неналежне виконання батьками обов’язків по догляду за дітьми, досить чітко визначає межі діяльності **органів опіки та піклування**, якими відповідно до

ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. *є державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад* [2].

Таблиця

Повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері захисту дитинства

Повноваження	Державні адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя	Виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад
Встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування		
Надання опіки та піклування над дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування, та застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування		
Соціального захисту і захисту особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей		
Забезпечення пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування		
Притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини		
Надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, власником якого є дитина		
Подання заяв, клопотань, позовів про захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування		

Про вищевказане свідчить і встановлений дослідженням перелік функцій щодо забезпечення процесу створення та функціонування сімейних форм виховання дітей, які залишились без піклування батьків (рис.).

Як видно з рис., деякі функції стосовно створення сімейних форм виховання мають кількох виконавців та дублюються, наприклад, функції контролю за умовами утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Названі органи хоча і відносяться до однієї системи державного управління, проте з причини різної організаційної належності та відсутності єдиної (ієрархічної) управлінської структури є переобтяженими процесом досягнення згоди при вирішенні ситуацій захисту дітей зазначеної категорії, що дає більше місця для маніпуляцій, ніж простору для вирішення справ саме в інтересах дітей.

Наразі певні акценти розставлені Постановою Кабінету Міністрів України № 866 від 24 вересня 2008 р. «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», де зазначено, що безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно захисту прав дітей, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на служби у справах дітей, які в переважній більшості відносяться до місцевих державних адміністрацій. Згідно з цією Постановою служба у справах дітей **або** виконавчий орган сільської, селищної ради, до яких надійшло повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, повинні з'ясувати місце знаходження дитини, її вік, відомості про батьків або осіб, які їх замінують, обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, прізвище, ім'я, по батькові та адресу особи, від якої надійшло повідомлення, та отримати іншу інформацію, що має істотне значення [5].

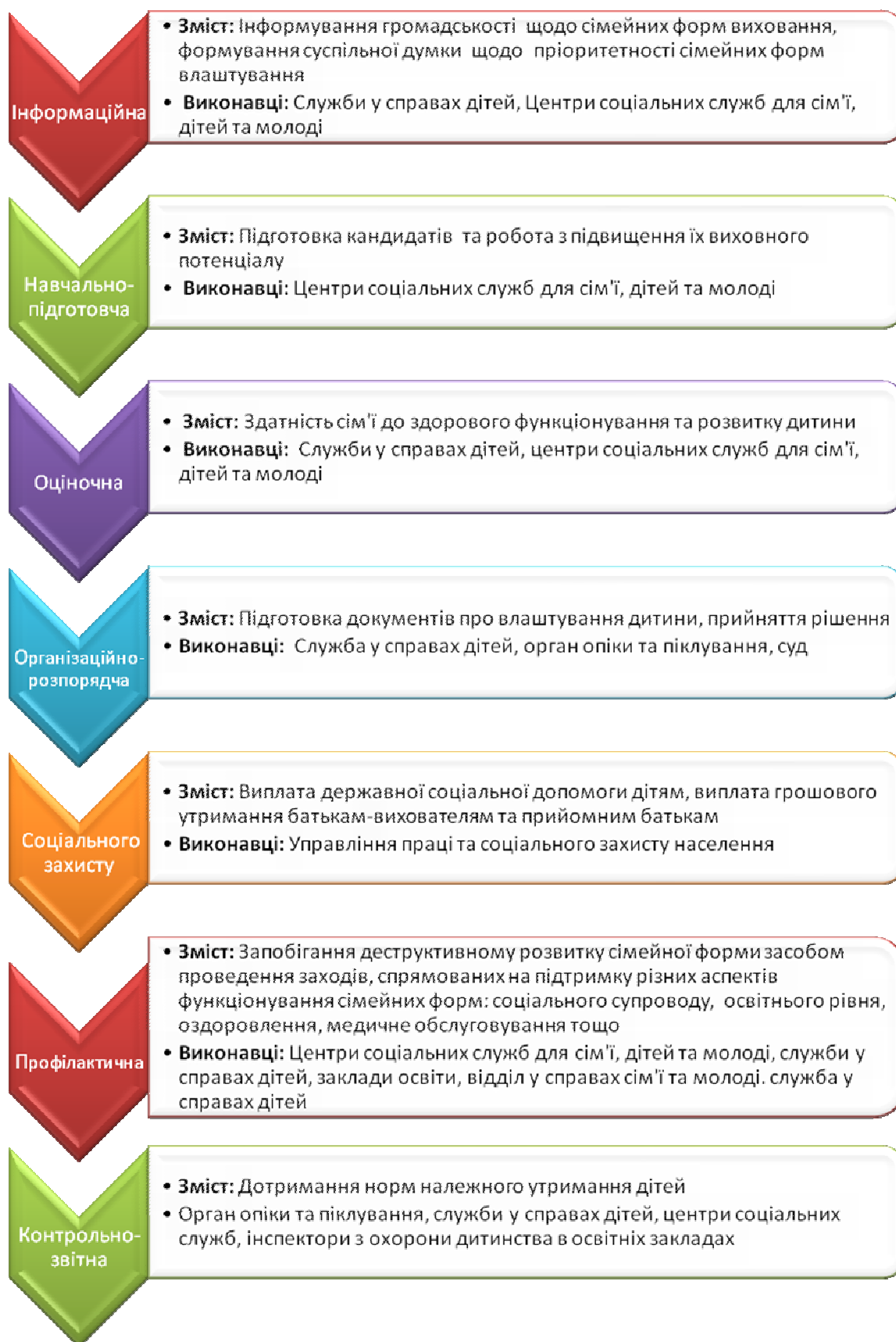

Рис. Функції щодо забезпечення процесу створення та функціонування сімейних форм виховання дітей, які залишилися без піклування батьків

На практиці, «або» відіграє важливу роль, оскільки не конкретність у визначенні повноважень призводить до ігнорування окремими особами своїх обов'язків, а як наслідок діти, які потребують допомоги, можуть роками проживати на території міста чи села, а органи, які мали б діяти в інтересах дитини, перекладають свої обов'язки на інших.

Ситуацію погіршує ще й те, що так звана розпорошеність повноважень не дає позитивного результату у сфері соціального захисту – спочатку родини, потім дитини, і як результат, маємо покоління соціально дезадаптованих осіб.

Не останню роль у цьому відіграє також відсутність у органів місцевого самоврядування, зокрема сільських, селищних рад, економічних важелів впливу та фінансових ресурсів, які могли б створити умови для розв'язання соціальних проблем сім'ї та дитини.

Співпраця районних рад і райдержадміністрацій передбачає спільні заходи, де розглядаються актуальні питання проблемного дитинства. Усе це дає можливість скоординувати роботу двох гілок влади на місцях та оперативно приймати рішення, від яких залежить соціальний розвиток регіону.

Основним інструментом, що забезпечує дієвість співпраці між обласною радою та облдержадміністрацією, є узгодження спільних дій. Це досягається координацією роботи по плануванню діяльності, що дає можливість узгодити позиції двох гілок влади вже на початковій стадії.

Досвід багатьох областей України дає змогу виділити такі організаційно-правові форми координаційної взаємодії органів місцевої влади у сфері подолання дитячої безпритульності та бездоглядності, здійснення соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, створення сімейних форм виховання, підтримки сімей:

- 1) утворення спеціальних органів на паритетних началах для реалізації спільних програм, здійснення конкретних дій у вказаних сферах життєдіяльності території;
- 2) проведення координаційних заходів за участю керівників і посадових осіб місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування;
- 3) узгодження з комплексних питань і планування з розподілом обов'язків між їх учасниками;
- 4) проведення спільних засідань колегій і президій та прийняття спільних рішень відповідної місцевої державної адміністрації та обласної (районної) ради;
- 5) складання аналітичних оглядів спільної діяльності органів місцевого управління з метою виявлення позитивного досвіду і його тиражування;
- 6) спільні дії ЗМІ з висвітлення питань захисту прав дитини, основні проблеми родин, позитивний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ях опікунів, піклувальників прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу та ін.

Таким чином, тісна співпраця місцевих державних і самоврядних органів може принести позитивні наслідки, в результаті яких органи державної виконавчої влади зможуть забезпечити умови, необхідні для ефективної діяльності органів місцевого самоврядування, а самоврядні структури виконуватимуть чимало функцій суто державного характеру.

Однак, на нашу думку, такий формат взаємодії органів влади та місцевого самоврядування ґрунтується виключно на баченні проблеми безпритульності, бездоглядності. З огляду на те, що безпосередня робота з проблемними сім'ями, дітьми здійснюється органами місцевого самоврядування, доцільно збільшити вплив на важелі управління вказаним процесом безпосередньо представницьким органам, оскільки саме вони бачать проблему безпосередньо в її зародку.

Крім того, як свідчить практика, делегування повноважень не дозволяє конкретизувати владну діяльність в усіх сферах, а особливо в частині соціально-правового захисту

дитинства, хоча делегування повноважень є досить поширеним явищем у сучасній зарубіжній практиці [8].

Висновок. Вважаємо, що з метою підвищення ефективності владної діяльності у сфері соціально-правового захисту дитинства, подолання безпритульності та бездоглядності, соціального сирітства та забезпечення прав дітей, позбавлених батьківської опіки, необхідно:

- розмежувати повноваження, визначити важелі впливу та відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування;
- забезпечити ефективну діяльність з сім'ями, дітьми та молоддю щодо раннього виявлення сімей, які входять до групи ризику або опиняються у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг, попередження вилучення дитини з сім'ї;
- домогтися надання якісних соціальних послуг дітям та сім'ям з дітьми, в тому числі і тим, які перебувають у складних життєвих обставинах, при цьому первинну профілактику сконцентрувати у місцевому самоврядуванні, з залученням ресурсів органів виконавчої влади та громадських, благодійних організацій;
- мінімізувати кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інтернатних закладах за рахунок влаштування їх до сімейних форм виховання, при неможливості – влаштувати до інтернатних закладів нового типу, які згідно з реформуванням інтернатних закладів будуть утворюватись органами місцевого самоврядування чи виконавчої влади за походженням дитини без батьківської опіки;
- створити умови для утвердження в суспільстві сімейних цінностей, виховання відповідального батьківства та запобігання соціальному сирітству.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Україна, 1996. – 119 с.
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [Електронний ресурс] : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
4. Про місцеві державні адміністрації [Електронний ресурс] : Закон України від 9 квітня 1999 р. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
5. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
6. Про затвердження Порядку контролю за здійсненням головами та очолюваними ними виконавчими комітетами сільських, селищних і міських Рад делегованих їм повноважень державної виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 1996 р. № 172. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>.
7. Бакуменко В. Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління : [навч. посіб.] / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній. – К. : Міленіум, 2003. – 256 с.
8. Гончарук Н. Взаємодія місцевих органів влади в Україні / Н. Гончарук, Л. Рудвольга // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. Вип. 2(12). – Дніпропетровськ : ДРІДУ УАДХ 2002. – С. 196-205.
9. Публічна адміністрація в Україні: становлення та розвиток / за заг. ред. А. В. Толстоухова, Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Дніпропетровськ : Монолит, 2010. – 400 с.

УДК 351:303.094.7

Д.М. Никоненко, д-р іст. наук

Чернігівська обласна державна адміністрація, м. Чернігів, Україна

ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ВІДНОСИН ВЛАДИ І ГРОМАДСЬКОСТІ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена аналізу інформаційної складової у відносинах влади і громадськості та її впливу на відкритість у діяльності органів виконавчої влади як важливого чинника формування довіри у населення до структур державного управління регіонального рівня.

Ключові слова: довіра до влади, інформаційна політика, інформаційна складова, інформаційний простір, державне управління, відносини влади і громадськості.

Статья посвящена анализу информационной составляющей в отношениях власти и общественности и ее влиянию на открытость в деятельности органов исполнительной власти как важного фактора формирования доверия у населения к структурам государственного управления регионального уровня.

Ключевые слова: доверие к власти, информационная политика, информационная составляющая, информационное пространство, государственное управление, взаимоотношения власти и общественности.

The article analyzes the information component in the relations of the state power and the public and its impact on the transparency of executive power as an important factor in the development of public trust in the regional level government institutes.

Key words: trust in government, information policy, information component, information environment, public administration, relations of the power and the public.

Постановка проблеми. Для досягнення максимально можливого рівня довіри до державної влади у суспільстві, в тому числі і на регіональному рівні, слід постійно оновлювати форми і методи інформаційної роботи з населенням, його громадськими об'єднаннями, створеними для захисту прав та інтересів певних категорій людей. Лише об'єктивно поінформована громадськість може стати союзником влади під час проведення навіть не дуже популярних реформ, конче необхідних Україні як демократичній державі на сучасному етапі розвитку. В іншому випадку в українському соціумі продовжуватиметься ескалація соціального невдоволення діями влади.

Питання першорядності інформаційної складової, її впливу на відносини влади і громадськості в системі державного управління у роки незалежності України постійно перебувають у полі зору дослідників цієї проблематики.

Державну інформаційну політику, європейські стандарти громадського мовлення досліджували Г.Г. Почепцов, С.А. Чукут, Л.А. Пал [2; 4].

Окремі функціональні аспекти проблеми є в роботах Т.М. Качали, К. Адріанова, В. Підлісник, О. Павлової, Т. Романової, А.І. Марущака, В. Хоффмана-Рим [3; 7; 8; 11; 13; 17].

Метою статті є аналіз рівня використання інформаційного простору Чернігівщини для формування соціального партнерства і довіри на лінії «влада–громадськість».

Основний зміст. Стаття 38 Конституції України гарантує громадянам нашої незалежної держави право брати участь в управлінні державними справами. Стаття 34 гарантує громадянам України вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації [1].

Для забезпечення реалізації конституційних прав громадян, їх правомірного доступу до інформації про виконавчу гілку влади та місцеве самоврядування в інформаційному просторі Чернігівської області створені належні умови для вільної та безперешкодної діяльності суб'єктів інформаційних відносин, максимального задоволення інформаційних потреб населення області та захисту його конституційних прав на інформацію. Наявна конструктивна співпраця між владою, засобами масової інформації та громадськістю, забезпечується відкритістю у діяльності органів влади.

Набуваючи досвіду європейських країн, українська держава гарантує існування суспільного та приватного телерадіомовлення. Про це свідчить регіональна практика.

На сьогодні в області здійснюють мовлення 40 телерадіоорганізацій: телемовники (ефірне телебачення) – 8; провайдери програмної послуги (кабельне телебачення) – 11; провайдери програмної послуги (IPTV) – 1; місцеві радіомовники – 20, з них: ФМ-радіо –

8; проводове радіо – 12. Із загальної кількості телерадіоорганізацій: державні – 2; комунальні – 18; приватні – 20. В області працює 2 ефірні телекомпанії, сигнал яких розповсюджується на всю область. Крім цього, в області працює 27 телерадіоорганізацій загальнонаціонального мовлення: телеорганізації – 14; радіоорганізації – 13.

Одним з проблемних питань є стійка тенденція до скорочення мережі дротового радіомовлення. Процес цей розпочався на початку 90-х років минулого сторіччя. Загальна кількість радіоточок в країні скоротилася з 18 млн у 1990 році до 8,2 у 2003 році [16]. Нині в області лишилося менше 45 тисяч радіоточок, послугами дротового мовлення користуються жителі 160 із близько 1500 населених пунктів області [10].

Найбільш реальним шляхом відновлення районного радіомовлення є перехід до ефірних трансляцій у FM-діапазоні. Так, зокрема, у цьому діапазоні вже здійснюють мовлення радіоорганізації Варвинського, Козелецького, Коропського та Корюківського районів. У FM-діапазоні також здійснюють радіомовлення ДО «РДТРК „Сіверська“» та Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія.

З метою задоволення потреб споживачів інформації з особливими потребами здійснюється сурдопереклад інформаційних передач Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії «Сівер-Центр». Протягом 2012 року на оплату послуг сурдоперекладу було профінансовано 24,58 тис. грн з обласного бюджету.

Впровадження цифрового телерадіомовлення – один з пріоритетних напрямків діяльності виконавчої влади.

У Чернігівській області трансляція телесигналу в цифровому форматі DVB-T2 здійснюється через п'ятий мультиплекс Концерну РРТ з шести об'єктів у Чернігові, Бахмачі, Бобровиці, Ніжині, Прилуках, Холмах.

Крім загальнонаціональних мовників, ліцензії Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення мають також місцеві мовники – Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія (м. Чернігів), ДО «Новгород-Сіверська регіональна державна телерадіокомпанія „Сіверська“» (м. Новгород-Сіверський), КП ТК «Прилуки» Прилуцької міської ради (м. Прилуки), ДКП ТРК «Ніжинське телебачення» (м. Ніжин), які вже ведуть цілодобове мовлення у цифровому форматі. Загалом нині на Чернігівщині у цифровому форматі транслюється 30 телеканалів.

Станом на 1 січня 2013 року до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції внесено 50 суб'єктів видавничої справи Чернігівської області.

Серед суб'єктів видавничої справи в області переважають видавничі підприємства, установи та організації різних форм власності. Загалом на Чернігівщині здійснюють діяльність понад 60 поліграфічних підприємств різних форм власності.

Серед видавничих підприємств вирізняються ті, що випускають книжкову продукцію (навчальні посібники, науково-методичну, краєзнавчу та художню літературу): ПАТ «Поліграфічно-видавничий комплекс „Десна“», ТОВ «Видавництво „Десна Поліграф“», ТОВ «Видавництво „Аспект-Поліграф“», КП «Прилуцька міська друкарня», видавництва вищих навчальних закладів області, Чернігівський державний центр науково-технічної і економічної інформації, низка приватних підприємств.

Стимулювання книговидавничої діяльності є одним з пріоритетів обласної програми підтримки розвитку інформаційно-видавничої сфери Чернігівщини на 2012–2015 роки. На видавництво суспільно-значимих книг місцевих авторів на 2012 рік у межах цієї програми було заплановано 450 тис. грн.

Згідно з останніми наявними даними Книжкової палати України (за 9 місяців 2012 року) в цілому в Чернігівській області було видано 364 одиниці книжкової продукції загальним тиражем 156,4 тис. примірників.

На виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2008 р. № 902-р «Про вимоги щодо функціонування об'єктів роздрібної торгівлі книжковою продукцією» в області регулярно аналізується наявний стан книготорговельної мережі.

На 1 січня 2013 року в області фактично діяв 181 об'єкт, з них – 24 книжкові магазини та 157 інших об'єктів (нормативна мінімальна кількість об'єктів книготоргівлі для Чернігівської області становить 392 одиниці). При цьому об'єкти роздрібної торгівлі книжковою продукцією повністю відсутні у Чернігівському та Срібнянському районах.

На початок 2013 року на Чернігівщині було зареєстровано 308 періодичних друкованих видань. Окрім того, у Чернігові розміщено редакції 8 друкованих ЗМІ загальнодержавної форми розповсюдження («Сіверщина», «Сіверянський літопис», «Гарт» (російськомовна версія), «Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка», «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія „Технічні науки“», «Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія „Економічні науки“», «Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя)», «Сіверські прайси»).

При цьому в області регулярно виходять у світ 90 видань, загальним разовим тиражем близько 900 тис. примірників. З них – 78 газет, 11 журналів та 1 збірник. За тематичною спрямованістю: громадсько-, суспільно-політичні – 40 видань, інформаційні, інформаційно-рекламні – 19 видань, рекламні та рекламно-інформаційні – 12 видань, наукові, науково-популярні та освітні – 9 видань, релігійні – 4 видання, для дозвілля – 3 видання, інші – 3 видання.

За сферою розповсюдження – 8 загальнодержавних, 82 місцевих, з яких: у межах області – 41 видання, у межах районів – 29 видань, у межах міст – 12 видань.

За мовами видань: українською мовою — 51 видання, російською мовою – 4 видання, дво- та багатомовні – 35 видань.

Засновниками друкованих ЗМІ є: органи виконавчої влади, місцевого самоврядування – 28 видань, фізичні особи – 19 видань, комерційні структури – 18 видань, навчальні заклади – 9 видань, громадські організації – 5 видань, релігійні організації – 4 видання, політичні партії – 1 видання, трудові колективи – 4 видання, інші – 2 видання.

Використовуючи досвід сусідніх Гомельської і Брянської областей, районні газети переходять на кольоровий друк. Таких уже є 12 видань.

Німеччина останніми роками свідомо акцентує власну увагу на державній підтримці інноваційного розвитку, надаючи гранти для створення підприємствами інформаційної інфраструктури [3].

У співпраці європейської спільноти з Росією, наприклад, пропонується створення відкритого для всіх інформаційного суспільства [11].

Держава має сформувати таку інформаційну інфраструктуру, яка надавала б інформаційні та комунікаційні послуги суб'єктам ринку, державним установам та всім шарам населення.

В Україні ж у зв'язку з невизначеністю концепції щодо реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації на державному рівні та неприйняттям відповідних законопроектів процес реформування комунальних засобів масової інформації призупинився [2]. Хоча метою прийняття проекту Закону України «Про роздержавлення друкованих ЗМІ» є повніше забезпечення права громадян на інформацію, зокрема, права на повну, об'єктивну та достовірну інформацію про діяльність влади.

Загалом же не всі редакції комунальних газет області готові до реформування і зацікавлені в ньому.

Виконавчою владою вживаються заходи, спрямовані на розвиток та вдосконалення місцевої інформаційної інфраструктури.

З метою сприяння поліпшенню можливостей для безумовного забезпечення реалізації на території області державної інформаційної політики, підтримки розвитку друкованих і електронних ЗМІ, стимулювання книговидавничої та виставкової діяльності, піднесення престижності та суспільної значимості праці журналістів, письменників, задоволення потреб споживачів інформації з особливими потребами, діє обласна програма підтримки розвитку інформаційно-видавничої сфери Чернігівщини на 2012–2015 роки, затверджена 23 грудня 2011 року на засіданні 6-ї сесії Чернігівської обласної ради 6-го скликання.

З метою захисту інтересів держави в інформаційній сфері здійснюється постійний моніторинг регіональних ЗМІ щодо наявності випадків порушень чинного законодавства України. У разі виявлення порушень невідкладно вживаються необхідні заходи.

Виступаючи у травні 2004 року в Житомирі на Всеукраїнській нараді керівників державних і комунальних засобів масової інформації, Віктор Янукович зауважив: «Можна робити багато корисного, але не вміти про це сказати, або навпаки – заговорити все таким чином, що корисна справа набридне. Тому необхідно робити все виважено і професійно» [5].

Органами виконавчої влади постійно надається сприяння висвітленню державними та комунальними засобами масової інформації офіційної позиції вищих посадових осіб держави та позиції місцевих органів влади з питань реалізації внутрішньої та зовнішньої політики

Широке та об'єктивне подання матеріалів про місцеві органи влади та вищих посадових осіб держави є одним з пріоритетів у інформаційній діяльності обласної державної адміністрації. Відповідно, постійно удосконалюється робота щодо здійснення інформаційного супроводу діяльності посадових осіб. Висвітлення їх офіційної думки здійснюється як через традиційні ЗМІ за допомогою проведення прес-конференцій, брифінгів, прямих ефірів на телебаченні та радіо тощо, так і через публікації на офіційному веб-сайті облдержадміністрації.

З метою привернення уваги редакцій ЗМІ області комунальної форми власності до важливих суспільно-значимих тем економічного, соціального, гуманітарного характеру до редакцій надсилаються листи-рекомендації (загалом за 2012 рік – 20 листів-рекомендацій, що стосувалися 145 тем). У цих листах редакціям було рекомендовано сприяти висвітленню актуальних питань державного значення.

На постійному контролі перебуває організація роботи щодо зв'язків з громадськістю та реагування на звернення громадян. Щомісяця головою облдержадміністрації затверджуються графіки проведення брифінгів, прес-конференцій, виступів заступників голови облдержадміністрації, начальників управлінь, відділів облдержадміністрації в засобах масової інформації. Регулярно відбуваються прес-конференції голови облдержадміністрації, окрім того, після завершення сесії обласної ради проходить спілкування зі ЗМІ голови облдержадміністрації та голови обласної ради. Відбуваються регулярні зустрічі голови облдержадміністрації з редакторами районних та обласних газет, представниками місцевих телерадіокомпаній.

З метою поліпшення інформування населення про діяльність органів виконавчої влади, висвітлення актуальних питань державної політики, задоволення потреб громадян в інформації проводяться засідання прес-клубу «Ділове слово» за участю керівників управлінь, відділів облдержадміністрації, інших установ. У цілому в 2012 році було проведено 34 засідання прес-клубу «Ділове слово».

Ефективним механізмом, що забезпечує реалізацію громадянами конституційних прав на участь в управлінні державними справами, вільний доступ до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також відповідає вимогам сучасного інформаційного суспільства, є офіційний веб-сайт Чернігівської облдержадміністрації.

На сайті створено банк даних про стан справ у різноманітних галузях і сферах господарського комплексу області, де оприлюднюється відповідна оперативна статистична інформація. Щодня розміщується інформація про події і заходи, які відбуваються в державі та області за участю Президента України, керівництва органів виконавчої влади, облдержадміністрації та її структурних підрозділів.

З метою більш повного інформування населення області про діяльність глави держави діють розділи «Ініціативи Президента», «Виконання соціальних ініціатив Президента на Чернігівщині».

З метою публічного обговорення громадськістю важливих соціально-економічних і суспільно-політичних питань на веб-сторінці облдержадміністрації функціонує рубрика «Громадське обговорення», де розміщуються проекти розпоряджень, програм, нормативно-правових актів облдержадміністрації, районних державних адміністрацій, спрямованих на практичну реалізацію пріоритетних напрямів державної політики. Кожен громадянин має можливість висловити свої пропозиції та зауваження до проектів. Публікуються плани проведення консультацій з громадськістю, звіти про проведені консультації та громадське обговорення проектів розпоряджень голови облдержадміністрації.

Для надання громадянам і юридичним особам інформаційних та інших послуг на офіційному веб-сайті облдержадміністрації діє рубрика «Каталог послуг», в якій міститься перелік послуг, систематизованих за сферами їх надання.

Згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації» на веб-сайті облдержадміністрації функціонує рубрика «Доступ до публічної інформації», де є роз'яснення порядку доступу громадян до публічної інформації, що перебуває у володінні Чернігівської обласної державної адміністрації, наводяться зразки оформлення інформаційних запитів, розміщуються проекти рішень обласної ради.

Останніми роками в Україні формується Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року.

Її реалізація неможлива без активної участі засобів масової інформації. Про це неодноразово наголошено у проекті Концепції. Однак, на нашу думку, у ньому не конкретизовано принципи залучення засобів масової інформації до цієї роботи. Зокрема, заохочення мас-медіа до такої діяльності та доступність ЗМІ для усіх верств населення України.

У зв'язку з цим органи обласної виконавчої влади Чернігівщини разом з журналістськими громадськими організаціями запропонували доповнити проект Концепції такими позиціями:

- утвердження принципів свободи слова, створення економічних передумов для роботи в Україні вільних та незалежних ЗМІ;
- вдосконаленням механізмів доступу представників ЗМІ до публічної інформації;
- заохочення засобів масової інформації до участі в реалізації Концепції гуманітарного розвитку України за допомогою надання державних преференцій та підтримки ЗМІ, які працюють у цьому напрямку. Створення умов (передусім на законодавчому рівні та економічних умов), коли вільна преса може ефективно розвиватись, бути незалежною від будь-якого контролю та економічно незалежною;
- розроблення та впровадження заходів щодо здешевлення передплати на друковані ЗМІ та розширення аудиторії електронних засобів масової інформації з метою забезпечення доступності до ЗМІ широких верств населення;
- стимулювання участі в реалізації Концепції гуманітарного розвитку України інтернет-медіа;
- розроблення та запровадження державних грантових програм щодо реалізації Концепції для засобів масової інформації, у яких можуть брати участь на конкурсних засадах як загальнодержавні, так і регіональні ЗМІ;

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

- створення законодавчих передумов для заборони використання окремими недобросовісними політиками брудних політичних технологій у ЗМІ;
- роздержавлення друкованих ЗМІ в Україні відповідно до її зобов'язань перед Парламентською Асамблеєю Ради Європи;
- поетапне реформування державної та комунальної преси на засадах добровільності, участі трудових колективів у визначенні долі видань, безоплатної передачі майна таким колективам та збереження соціальних гарантій для журналістів реформованих видань;
- поступовий повний перехід з аналогового на цифровий формат подачі телевізійного сигналу, забезпечення соціально незахищених верств населення за рахунок держбюджету відповідними пристроями для прийому цифрового сигналу (телетюнерами);
- визнання питанням національної безпеки руйнування «Укртелекомом» мереж дротового радіо без надання населенню альтернативних можливостей прийому радіосигналу державних і місцевих радіокомпаній з ефіру (FM-мовлення), розроблення відповідних державних програм.

Варто зауважити також на існуванні проблемних питань інформаційної галузі, вирішення яких сприятиме вирівнюванню відносин влади і громадськості в системі державного управління на регіональному рівні.

Такими, на наше переконання, є:

- відсутність коштів у облдержадміністрації, райдержадміністрацій на часткове утримання комунальних газет, де вони є співзасновниками, а також на оплату висвітлення діяльності виконавчої влади у ЗМІ;
- відсутність чітких фінансових зобов'язань виконавчої влади в установчих угодах, угодах на висвітлення діяльності облдержадміністрації, райдержадміністрацій у ЗМІ;
- необґрунтовано занижена фінансова підтримка комунальних ЗМІ з місцевих бюджетів;
- постійне скорочення мережі дротового мовлення без реконструкції або адекватної заміни на інші джерела отримання інформації;
- відсутність фінансово-економічних ресурсів для забезпечення належного розвитку книготорговельної мережі;
- застарілі комп'ютерна техніка, оргтехніка, цифрова фототехніка, транспорт у редакціях районних газет;
- невелика кількість власних веб-сайтів редакцій районних газет;
- нерегулярність оновлення інформації навіть на веб-сайтах райдержадміністрацій із-за відсутності фахівців з комп'ютерної техніки.

Про справедливості актуалізації означених проблем свідчить той факт, що Національна спілка журналістів України після зустрічі 1 лютого 2013 року з Прем'єр-міністром України Миколою Азаровим домоглася його окремого доручення щодо проблематики медійної галузі.

Міністерству фінансів України доручено збільшити видатки для забезпечення в необхідному обсязі трансляції телерадіопрограм, вироблених для державних потреб. Пропонується також відкликати внесений Державним комітетом телебачення та радіомовлення України проект Закону України «Про реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ» та внести до проекту зміни в частині пріоритетного права трудових колективів редакцій на вибір способу реформування, вирішення майнових питань (у тому числі, приміщень), зокрема, передачі їх у власність редакцій, фіксованих ставок оренди, державної підтримки ЗМІ на час реформування. Журналістику пропонується визнати творчою спеціальністю в системі вищої освіти. Обласні державні адміністрації звітуватимуть уряду про стан виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про нормативи мінімального забезпечення сіл, селищ та міст кіосками з продажу дру-

кованих ЗМІ (преси)». Національний класифікатор буде розширено назвами творчих професій: «фотокореспондент», «оператор телебачення», адже вони пов'язані з журналістикою. «Укрпошта» піддана критиці за значне погіршення системи доставки періодичних видань після реформування пунктів сортування. Пропонується накласти мораторій на зміни у складі засновників державних та комунальних друкованих ЗМІ до прийняття Закону «Про реформування державних та комунальних друкованих ЗМІ».

Висновки і пропозиції. Маючи достатньо розгалужений інформаційний простір на теренах регіону, стиснена лещатами недостатнього фінансування нею ЗМІ в межах чинного медійного законодавства України, виконавча влада, органи місцевого самоврядування не здатні стовідсотково перетворити ЗМІ у свого соціального партнера.

Почасти владою до ЗМІ висуваються вимоги, які чинне інформаційне законодавство України не допускає.

Отже, несвідомо нівелюється інформаційна складова у відносинах влади і громадськості в системі державного управління. Це створює об'єктивні проблеми у формуванні рівня довіри громадськості до влади.

Органам державного управління регіонального рівня слід завжди і в усьому дотримуватись Законів України, які регулюють стосунки влади і ЗМІ, з урахуванням необхідності цілеспрямованого розповсюдження інформації про свою діяльність для конкретних соціальних груп населення [18].

Оправданим є також використання владою досвіду інститутів європейського громадянського суспільства в частині інформування певних категорій населення про свою діяльність власними інформаційними виданнями [19].

Список використаних джерел

1. Конституція України : Офіційне видання / Міністерство юстиції України. – К., 2006. – 124 с.
2. Про роздержавлення друкованих ЗМІ : Проект Закону України. – К. : УАВПП, 2003. – 71 с.
3. Адрианов К. Германия и инновации / К. Адрианов // Современная Европа. – 2012. – № 4 (52). – С. 103-116.
4. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки» : науковий збірник / Черніг. держ. технол. ун-т. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2012. – № 3 (60). – 363 с.
5. Виступ Прем'єр-міністра України Віктора Януковича // Суспільство, ЗМІ, держава: вектори взаємодії : матеріали Всеукраїнської наради керівників державних і комунальних ЗМІ. – К. : Держкомтелерадіо України; НДІ засобів масової інформації, 2004. – С. 4.
6. Інформаційна сфера України: стан, проблеми і перспективи. – К. : Держкомінформ, 2002. – 93 с.
7. Качала Т. М. Освітній та інтелектуальний розвиток в Україні (Євроінтеграційний аспект) / Т. М. Качала // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Модернізація політики та управління в Німеччині та Україні у контексті євроінтеграції»; 26-28 травня 2005 р. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – С. 37-40.
8. Марущак А. І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : науково-практичний посібник / А. І. Марущак. – Біла Церква : Буква, 2006. – С. 306-322.
9. Никоненко Д. М. Забезпечення гласності в діяльності місцевих державних адміністрацій / Д. М. Никоненко // Робочий зошит з питань діяльності місцевих органів влади (на допомогу головам РДА) / Черніг. ЦППК ; укл. В. М. Бойко, Л. А. Чабак. – Чернігів : ЦППК, 2008. – С. 202-205.
10. Офіційний веб-сайт Чернігівської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cg.gov>.
11. Павлова Е. Российская модернизация и Евросоюз / Е. Павлова, Т. Романова // Современная Европа. – 2013. – № 1 (53). – С. 45-57.

12. *Пал Леслі А.* Аналіз державної політики / Пал Леслі А. ; пер. з англ. Іван Дзюб. – К. : Основи, 1999. – 422 с.
13. *Підлісник В.* Я маю право знати : Путівник із доступу до інформації з екологічних питань / В. Підлісник. – К. : КМ Академія, 2000. – 65 с.
14. *Почепцов Г. Г.* Інформаційна політика : навч. посіб. / Г. Г. Почепцов, С. А. Чукут. – К. : Знання, 2006. – 663 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. *Посібник* щодо проведення публічних консультацій. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К. : Київська типографія, 2004. – 66 с.
16. *Стратегія* розвитку телерадіоінформаційного простору України. Матеріали парламентських слухань у Верховній Раді України 10 грудня 2003 р. – К. : Парламентське видавництво, 2003. – 77 с.
17. *Хоффманн-Рим В.* Общественное вещание: современное состояние и перспективы урегулирования в Германии / В. Хоффманн-Рим // Європейські стандарти громадського мовлення / під ред. Т. С. Шевченка, Т. М. Олексії. – К., 2005. – С. 162-188.
18. *Українське законодавство.* Засоби масової інформації. – К. : ІРЕКС ПроМедіа, 2002. – 312 с.
19. *Gemeinsam sind wir stark! DBB Jugend NRW. Veranstaltungskalender 2011/2012.* – Dusseldorf, 2011. – 91 s.

УДК 351.354:303.094.7

І.М. Олійченко, д-р держ. упр., професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛАХ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

У статті проведено дослідження інформаційного забезпечення у функціональних підрозділах обласної державної адміністрації, проведено аналіз інформаційних систем апарату обласної державної адміністрації, Головного управління економіки, Головного управління агропромислового розвитку, Головного фінансового управління, Головного управління праці та соціального захисту населення обласної державної адміністрації. Запропоновано впровадження інтегрованих баз і банків даних на регіональному рівні, державних інформаційних систем для запобігання дублювання даних, оптимізації їх зберігання і використання в державному управлінні. Розвиток інформаційних систем на різних рівнях державного управління повинен бути пов'язаний зі створенням складних ієрархічних, інтегрованих інформаційних систем на всіх рівнях державного управління.

Ключові слова: державні інформаційні системи, інформаційне забезпечення, моделювання інформаційних процесів, орган державного управління, підсистеми забезпечення, регіональні інформаційні системи, функціональні підсистеми.

В статье проведено исследование информационного обеспечения в функциональных подразделениях областной государственной администрации, проведен анализ информационных систем аппарата областной государственной администрации, Главного управления экономики, Главного управления агропромышленного развития, Главного финансового управления, Главного управления труда и социальной защиты населения областной государственной администрации. Предложено внедрение интегрированных баз и банков данных на региональном уровне, государственных информационных систем для предотвращения дублирования данных, оптимизации их хранения и использования в государственном управлении. Развитие информационных систем на разных уровнях государственного управления должно быть связано с созданием сложных иерархических, интегрированных информационных систем на всех уровнях государственного управления.

Ключевые слова: государственные информационные системы, информационное обеспечение, моделирование информационных процессов, орган государственного управления, подсистемы обеспечения, региональные информационные системы, функциональные подсистемы.

In the article research of the informative providing is conducted in functional subdivisions of regional state administration, the analysis of the informative systems of vehicle of regional state administration, Main administration of economy, Main administration of agroindustrial development, Main financial administration, Main administration of labour and social defence of population of regional state administration is conducted. Introduction of computer-integrated bases and banks of data is offered at regional level of the state informative systems for prevention of duplication of information, optimization of their storage and use in state administration. Development of the informative systems on the different levels of state administration must be related to creation of the difficult hierarchical, computer-integrated informative systems at all levels of state administration.

Key words: state informative systems, informative providing, design of informative processes, organ of state administration, subsystems of providing, regional informative systems, functional subsystems.

Постановка проблеми. Закон України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” [1] визначає поняття інформатизації як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів. Вони спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб і реалізації прав громадян і суспільства завдяки використанню інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, створених на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Важливу роль у процесах інформатизації відіграє інформаційне забезпечення державного управління, яке представлене державними, регіональними, галузевими, корпоративними інформаційними системами та інформаційними системами органів державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інформаційного забезпечення в державному управлінні вивчалось в роботах: О.О. Бакаєва, Я.Г. Берсуцького, А.Я. Берсуцького, В.М. Глушкова, Р.А. Калюжного, А.М. Колмогорова, В.І. Корогодіна, М.М. Лепи, В.М. Порохні, В.Ф. Ситника, В.О. Шамрая та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на проведені ґрунтовні дослідження інформаційного забезпечення в системі державного управління та місцевого самоврядування, питання формування інформаційного забезпечення з урахуванням функціональних підсистем інформаційних систем органів державної влади на регіональному рівні вивчені недостатньо. Тому проблеми аналізу процесів формування інформаційного забезпечення у функціональних підрозділах обласної державної адміністрації є особливо актуальними.

Цілі статті. Метою цієї роботи є дослідження інформаційного забезпечення підрозділів органу державного управління і розроблення пропозицій щодо його удосконалення.

Об'єктом дослідження цієї роботи є процеси формування і розвитку інформаційного забезпечення функціональних підрозділів Чернігівської обласної державної адміністрації.

Дослідження проводилися в апараті обласної державної адміністрації, в Головному управлінні економіки, Головному управлінні агропромислового розвитку, Головному фінансовому управлінні, Головному управлінні праці та соціального захисту населення обласної державної адміністрації.

Предметом дослідження є теоретичні положення та прикладні підходи до вдосконалення інформаційного забезпечення у функціональних підрозділах органів державного управління.

Виклад основного матеріалу. Чернігівська обласна державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території області, а також реалізує повноваження, делеговані їй обласною радою. Обласна державна адміністрація має свою інтернет-сторінку, яка постійно оновлюється. Адреса сторінки в Інтернеті: <http://cg.gov.ua>. Веб-сторінки всіх районних державних адміністрацій Чернігівської області розроблені і знаходяться на стадії впровадження. Для опрацювання інформації стосовно просторового розподілу об'єктів і явищ на основі електронних карт та пов'язаних з ними баз даних в обласній державній адміністрації впроваджено геоінформаційну систему Liga. Однак використовується вона вкрай рідко, що пов'язано з недосконалістю баз даних та їх невідповідністю потребам користувачів.

Вимога автоматизації процесів збирання, оброблення та аналізу інформації забезпечується функціонуванням системи електронного документообігу, геоінформаційної системи Liga, електронної пошти FossMail. Проте збір та обробка інформації в базах даних виконується не у повному обсязі. Є проблеми у взаємодії систем, що застосовуються в органах державного управління. Так, статистичні дані опрацьовує обласне управління статистики, у той же час, управління обласної державної адміністрації проводять обробку даних, що стосуються їх сфери діяльності, за допомогою програм галузевих інформаційних систем, не забезпечуючи ефективної обробки інформації і формуючи тільки звітність. При цьому відбувається дублювання обробки даних галузевими системами і автоматизованою системою органів державної статистики [2]. Ці недоліки дозволяють подолати системи електронного документообігу, які сприяють інтеграції інформаційних систем в органах державної влади. Стосовно можливостей громадян, підприємств, організацій подавати в електронному вигляді звітність та інформацію до органів державної влади, необхідно мати єдиний веб-портал з відповідними формами. Сайт Чернігівської обласної державної адміністрації надає послуги інтернет-приймальні, де можна залишити повідомлення адміністратору або відправити листа електронною поштою. Законодавчо такий вид звернень не має юридичної сили і найчастіше вони розглядаються як довідкова інформація. Інші види послуг, які передбачаються концепцією електронного урядування, потребують подальшого впровадження [5].

Інформаційні системи в органах державного управління розвиваються відповідно до вимог систем електронного урядування. Для їх досягнення повинен існувати єдиний веб-портал місцевої влади і забезпечувати доступ до інформації із будь-якої точки в будь-який час. Цю вимогу забезпечують сайти обласної і районних державних адміністрацій, сайт Чернігівської обласної ради, які забезпечують доступ користувачів до інформації [2; 4].

Серед функціональних інформаційних систем важливу роль в економіці країни відіграють інформаційні системи Міністерства аграрної політики та продовольства України і системи підпорядкованих йому організацій і установ. У сукупності вони утворюють галузеву інформаційну систему, яка дозволяє автоматизувати процеси управління в агропромисловому комплексі.

Державні інформаційні системи, такі як Автоматизована система планових розрахунків (АСПР) і Автоматизована система фінансових розрахунків (АСФР) мають функцію-

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

нальні підсистеми, які побудовані з використанням інформаційного, організаційного, технічного, програмного та іншого забезпечення на всіх рівнях державного управління. Ці системи працюють у структурі органів державного управління, які відповідають за реалізацію державної політики економічного і соціального розвитку України, здійснення державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю. На рівні області в структуру обласних державних адміністрацій входять головні управління економіки і головні фінансові управління, які реалізують державну політику і здійснюють контроль за її проведенням. Також багаторівневою є державна система науково-технічної інформації, яка на рівні областей представлена Центрами науково-технічної та економічної інформації (ЦНТЕІ).

Головне управління економіки в структурі обласної державної адміністрації згідно з Положенням про Головне управління економіки має такі основні завдання: реалізація державної політики економічного і соціального розвитку України; формування і проведення державної регіональної політики; реалізація разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації державної політики у сфері розвитку промислового виробництва, транспорту та зв'язку, внутрішньої торгівлі та послуг; забезпечення реалізації державної політики у сфері закупівель товарів, робіт і послуг за рахунок державних коштів; проведення структурних змін державної інвестиційної та інноваційної політики; забезпечення реалізації державної цінової політики; реалізація разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації державної політики у сфері економічної безпеки та детінізації економіки; реалізація державної регуляторної політики і державної політики у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму; проведення разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації державної зовнішньоекономічної політики.

У структуру Головного управління економіки Чернігівської обласної державної адміністрації, яка затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації від 23 січня 2007 р. № 15, входять такі управління: інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності та з питань державних закупівель; розвитку споживчого ринку та підприємництва; промисловості та розвитку інфраструктури; регіонального розвитку. Питаннями інформатизації займається сектор інформаційно-комп'ютерного забезпечення, а діловодства – відділ господарського забезпечення, діловодства та контролю.

З метою дослідження функціонування інформаційної системи Головного управління економіки, як підсистеми системи планових розрахунків, було досліджено інформаційні потоки, які надходять до Головного управління, а також вихідні потоки, які управління надсилає своїм адресатам (рис. 1).

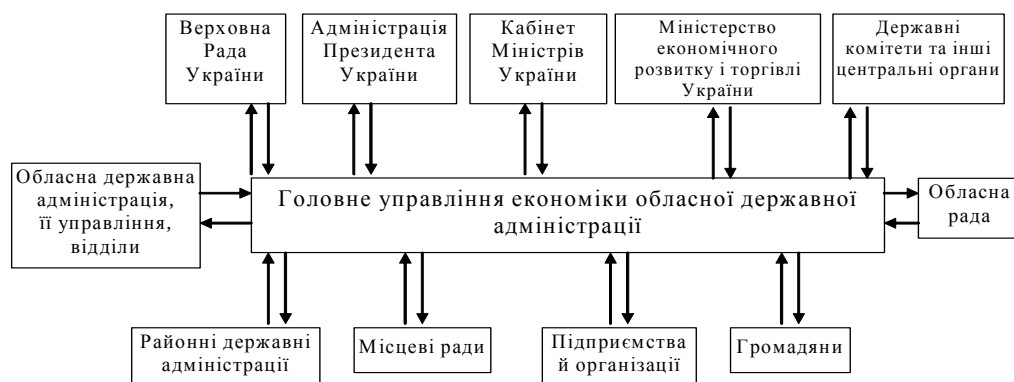

Рис. 1. Схема вхідних і вихідних інформаційних потоків Головного управління економіки обласної державної адміністрації

Головне управління знаходиться на регіональному рівні системи державного управління, що при дослідженнях інформаційних потоків дає можливість дослідити інформаційний обмін у функціональній підсистемі, яка відповідає за економічні питання на

обласному рівні, і надати оцінку функціонування інформаційної системи на рівні Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Динаміка вхідної і вихідної інформації Головного управління економіки Чернігівської обласної адміністрації зображена на рисунку 2.

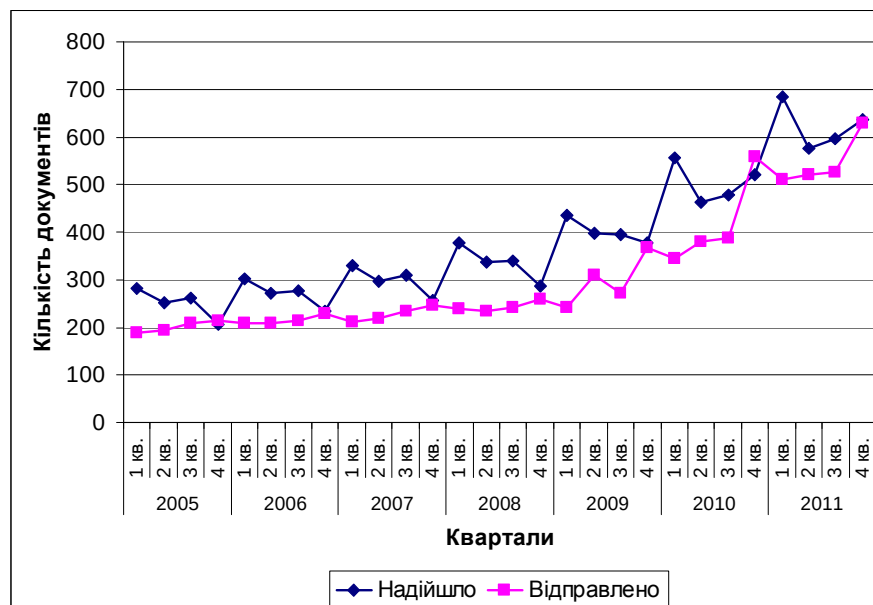

Рис. 2. Динаміка вхідної і вихідної інформації Головного управління економіки Чернігівської обласної адміністрації

Як видно з результатів аналізу загального документообігу, існує тенденція підвищення кількості надходження документів у першому кварталі і відправлення у четвертому. Кількість надходжень документів у четвертому кварталі становить у середньому 72 % від надходжень у першому кварталі. В той же час відправлення у четвертому кварталі становлять 110 % від кількості документів у першому. Крім того, має місце збільшення загального обсягу документів, які надходять і відправляються у Головному управлінні економіки. Загальне збільшення оброблюваної інформації за сім років становить 224 %. Також кількість вхідної інформації перевищує кількість вихідної. Дослідження свідчать про значне збільшення документів, що знаходяться у масивах Головного управління економіки Чернігівської обласної адміністрації, які необхідно зберігати для накопичення досвіду державного управління. Збільшення кількості інформації в базах даних потребує оптимізації її зберігання. Необхідно створювати інтегровані сховища даних, які дадуть змогу виключити дублювання інформації, яке виникає під час застосування локальних баз даних і зменшити навантаження як на підсистеми інформаційної системи, так і на персонал, якій її використовує в своїй роботі.

Результати аналізу системи зовнішнього документообігу Головного управління економіки свідчать про циклічність надходження і відправлення документів, а також про зростання обсягів як вхідної, так і вихідної інформації. Для вирішення цих проблем необхідно забезпечити такі умови роботи державних службовців, які не призводять до їх перевантаження в періоди різкого збільшення кількості документів, що надходять на обробку, а також забезпечують нормативний обсяг робіт у періоди зменшення їх надходження. Для цього необхідно запровадження як організаційних заходів, зв'язаних з нормуванням і контролем за виконанням документів, а також підвищення ефективності функціонування існуючої системи електронного документообігу. Також перспективним є впровадження інтегрованих баз і банків даних на регіональному рівні державних інформаційних систем для запобігання дублювання даних, оптимізації їх зберігання і використання в державному управлінні. Ці заходи за рахунок зменшення витрат часу на

здійснення рутинних операцій дозволять ліквідувати проблему інформаційного перевантаження співробітників і звільнять їх час на процедури прийняття рішень, які входять до функцій державних службовців. Також ці заходи дозволять ефективно функціонувати органу державного управління в умовах зростання інформаційного навантаження на співробітників при збереженні їх чисельності.

На рисунку 3 надано порівняльний аналіз динаміки загального документообігу функціональних управлінь Чернігівської обласної державної адміністрації.

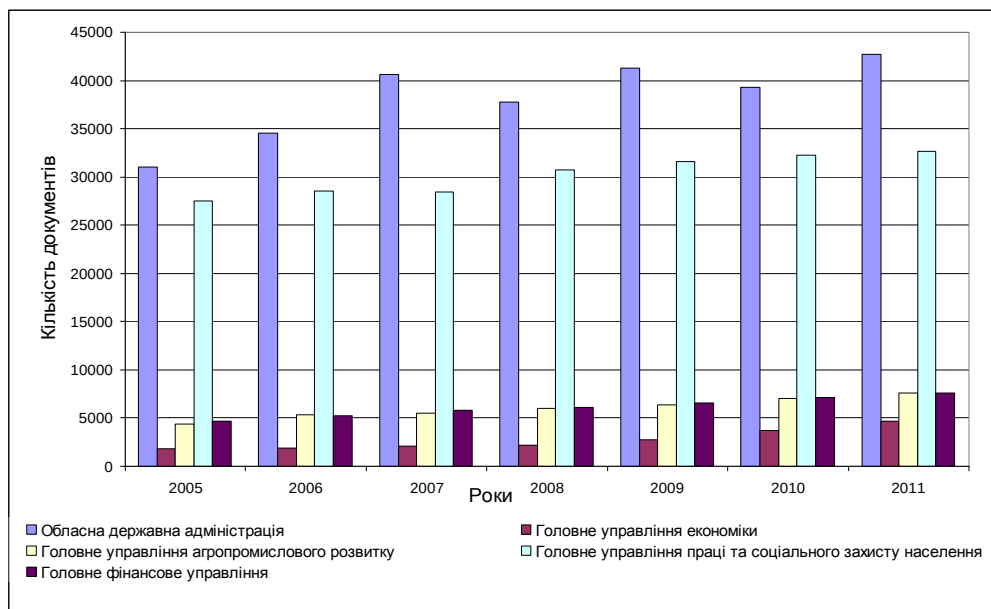

Рис. 3. Динаміка зовнішнього інформаційного обміну управлінь Чернігівської обласної державної адміністрації

Ще однією з важливих особливостей інформаційного обміну в органах державного управління є наявність сезонних коливань кількості інформації в потоках, що спричиняються багатьма причинами, серед яких можна виділити такі: коливання процесів у системах, що залежать від природних факторів, наприклад, в органах управління агропромисловим комплексом; порядок складання звітності по кварталах та наприкінці року вимагає більшого навантаження на виконавців і на канали передачі інформації; наявність відпускних періодів улітку, коли інтенсивність роботи організацій, підприємств і органів державного управління зменшується. Стосовно звернень громадян, спостерігаються сезонні коливання, які пов'язані з періодами проведення дій по забезпеченню обліку громадян у службах соціального захисту, що припадають на зимовий період, а також із закінченням сільськогосподарських робіт, зайнятість на яких характерна для мешканців селищ і невеликих міст. Також люди пенсійного віку в цей період зайняті на присадибних та дачних ділянках і по можливості переносять свої справи на холодний період року.

Для зменшення дублювання інформації, що надходить з різних органів державного управління, необхідно застосовувати інтегровані інформаційні системи, що мають розподілену структуру, яка, з одного боку, дозволяє наблизити інформацію до центрів прийняття рішень, а з іншого, концентрує дані в інтегрованому сховищі, до якого надсилається інформація, адресована для різних споживачів. Таким чином, усувається необхідність створювати інформаційні потоки між окремими організаціями і з'являється можливість користуватись інформацією, що надходить централізовано до інтегрованих баз даних. Інтегровані інформаційні системи дозволяють вирішити проблему коливань інформації в різні сезони року за рахунок оптимізації інформаційних процесів в органах державного управління і дають можливість їх інтенсифікувати в необхідний час без суттєвого збільшення навантаження на виконавців.

Аналіз інформаційних систем на різних рівнях державного управління показав, що їх розвиток повинен бути зв'язаним зі створенням складних ієрархічних, інтегрованих інформаційних систем на всіх рівнях державного управління. На нижчому рівні створюються автоматизовані робочі місця керівників, спеціалістів, технічних працівників; на наступному рівні ієрархії системи створюються локальні комп'ютерні мережі, які забезпечують роботу органів державного управління зі створенням баз даних організацій; далі формуються корпоративні інформаційні системи; на обласному рівні знаходяться регіональні інформаційні системи; регіональні системи через інтерфейс виходять на державний рівень управління і за рахунок інтеграції з іншими регіональними, галузевими і державними інформаційними системами створюють єдину інформаційну систему на рівні країни.

Висновки і пропозиції. Результати дослідження інформаційного забезпечення Чернігівської державної адміністрації свідчать про циклічність інформаційних процесів, що відбуваються в її функціональних підрозділах, а також про зростання обсягів інформації, що використовується в процесах державного управління. Є недоліки у взаємодії інформаційних систем.

Відбувається дублювання обробки даних галузевими системами і автоматизованою системою органів державної статистики. Ці недоліки можна подолати шляхом впровадження систем електронного документообігу, які сприяють інтеграції інформаційних систем в органах державної влади. Необхідно мати єдиний веб-портал органів державної влади на регіональному рівні з відповідними формами. Необхідно запровадити організаційні заходи, зв'язані з нормуванням і контролем за виконанням документів, а також підвищити ефективність функціонування існуючої системи електронного документообігу. Ці заходи дозволять ліквідувати проблему інформаційного перевантаження співробітників і звільнять їх час на процедури прийняття рішень при збереженні їх чисельності.

Перспективним є впровадження інтегрованих баз і банків даних на регіональному рівні державних інформаційних систем для запобігання дублювання даних, оптимізації їх зберігання і використання в державному управлінні. Необхідно запровадження організаційних заходів, пов'язаних з нормуванням і контролем за виконанням документів, а також з підвищенням ефективності функціонування існуючої системи електронного документообігу. Розвиток інформаційних систем на різних рівнях державного управління повинен бути зв'язаним зі створенням складних ієрархічних, інтегрованих інформаційних систем на всіх рівнях державного управління.

Список використаних джерел

1. *Про Концепцію* Національної програми інформатизації : Закон України № 75/98-ВР від 04.02.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27-28. – С. 182-199.
2. *Даниленко С. А.* Технологічне забезпечення інформаційної відкритості місцевих органів влади та визначення пріоритетів розвитку регіональних мереж телекомунікацій [Електронний ресурс] / С. А. Даниленко // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2009. – Вип. 5. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_4/Danilenko.pdf.
3. *Дітковська М. Ю.* Впровадження новітніх інформаційних технологій в органах державної влади і місцевого самоврядування / М. Ю. Дітковська // Теорія та практика державного управління. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. – Вип. 3. – С. 139-143.
4. *Літвінов О. В.* Роль інформаційної відкритості органів влади у здійсненні державної регуляторної політики [Електронний ресурс] / О. В. Літвінов, С. О. Кіян // Державне управління: теорія та практика. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-1/txts/SOCIALNA/06lovdrp.pdf>.
5. *Ходорівська Н. В.* Надання державних послуг на обласному рівні: інформаційний аспект [Електронний ресурс] / Н. В. Ходорівська // Державне управління: теорія та практика. – 2007. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1/>.

УДК 351.354:303.094.7

М.Ю. Дітковська, канд. держ. упр., доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті проведено аналіз інформаційного забезпечення в обласній державній адміністрації. Досліджено систему документообігу, динаміку вхідної, вихідної кореспонденції, повідомлень та розпоряджень. Здійснено аналіз розподілу кореспонденції, що курсує в облдержадміністрації, за роками. Проаналізовано надходження документів з вищих органів влади, від обласних управлінь, установ, організацій, органів державної влади на районному рівні. Наведені дані свідчать, що кількість вхідної кореспонденції з кожним роком зростає. Зазначено, що впровадження електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису є одним із пріоритетних напрямів розвитку інформаційних технологій у системі державного управління та місцевого самоврядування на регіональному рівні.

Ключові слова: органи державного управління, інформаційна система, інформаційне забезпечення, інформаційні технології, інформаційні потоки, електронний документообіг.

В статті проведено аналіз інформаційного забезпечення в обласній державній адміністрації. Досліджено систему документообігу, динаміку вхідної, вихідної кореспонденції, повідомлень та розпоряджень. Здійснено аналіз розподілу кореспонденції, що курсує в облдержадміністрації, за роками. Проаналізовано надходження документів з вищих органів влади, від обласних управлінь, установ, організацій, органів державної влади на районному рівні. Наведені дані свідчать, що кількість вхідної кореспонденції з кожним роком зростає. Зазначено, що впровадження електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису є одним із пріоритетних напрямів розвитку інформаційних технологій у системі державного управління та місцевого самоврядування на регіональному рівні.

Ключевые слова: органы государственного управления, информационная система, информационное обеспечение, информационные технологии, информационные потоки, электронный документооборот.

In the article the analysis of the informative providing is conducted in regional state administration. The system of circulation of documents, dynamics of entrance, output correspondence, reports and orders, is investigational. The analysis of distributing of correspondence which plies in regional state administration on years is carried out. The receipt of documents is analysed from the higher organs of power, from regional managements, establishments, organizations, public authorities at district level. The resulted information testify that the amount of entrance correspondence grows with every year. It is marked that introduction of electronic circulation of documents with the use of electronic digital signature is to one of priority directions of development of information technologies in the system of state administration and local self-government at regional level.

Key words: organs of state administration, informative system, informative providing, information technologies, informative streams, electronic circulation of documents.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування системи державного управління на регіональному рівні пов'язана з розвитком інформаційних систем в органах державної влади. Розвиток інформаційного забезпечення створює умови для прискорення ринкової трансформації економіки, соціально-економічного розвитку регіону. Можливості нових інформаційно-комунікаційних технологій дозволяють підвищити ефективність державного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства і демократизації суспільного життя.

Останнім часом в органах державного управління проведено ґрунтовну роботу щодо поліпшення їх інформаційного забезпечення з використанням сучасних інформаційних технологій. Однак, незважаючи на це, існують певні недоліки в забезпеченні змістовою інформацією для здійснення управлінської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження формування та функціонування інформаційного забезпечення органів державного управління досліджувалися Л.О. Бакаєвим, О.О. Бакаєвим, Я.Г. Берсуцьким, Р.А. Калюжним, М.М. Лепою, І.М. Олійченко, Т.А. Писаревською, В.М. Порохнею, М.А. Сендзюком, М.І. Татарчуком, В.П. Тронем та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на проведені дослідження функціонування інформаційних систем в органах державної влади, проблеми їх розвитку досліджувалися недостатньо. Тому питання удосконалення інформаційного забезпечення органів державної влади на регіональному рівні є особливо актуальними.

Цілі статті. Метою цієї роботи є дослідження інформаційного забезпечення обласної державної адміністрації і розроблення пропозицій щодо його удосконалення.

Об'єктом дослідження є інформаційні процеси в обласній державній адміністрації як одна зі складових розвитку системи регіонального управління.

Предметом дослідження є система інформаційного забезпечення Чернігівської обласної державної адміністрації в контексті формування загальнодержавної інформаційної системи органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Функціонування органу державної влади пов'язано із застосуванням системи документообігу, яка дозволяє упорядковувати інформаційні процеси збору, обробки, передачі управлінської інформації в контексті впровадження Національної програми інформатизації України та її використання для підготовки й ухвалення управлінських рішень. Крім того, система документообігу забезпечує організацію виконання актів законодавчої та виконавчої влади, здійснення контрольних функцій в апараті обласної державної адміністрації, організацію взаємодії з Апаратом Президента України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [1].

Відповідальність за організацію роботи щодо виконання законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших центральних органів державної влади, власних розпоряджень, рішень, доручень покладається на голову обласної державної адміністрації, заступників голови згідно з розподілом обов'язків. Хід реалізації документів органів вищого рівня і своїх власних, що передбачають здійснення відповідного реагування, підлягає контролю в апараті облдержадміністрації у визначеному порядку, затвердженому розпорядженням голови облдержадміністрації. Інформації про виконання відповідних актів готуються працівниками апарату, узгоджуються заступниками голови облдержадміністрації, доповідаються голові, а ті, що надсилаються до інстанцій вищого рівня, підписуються головою облдержадміністрації або його першим заступником.

Організацію виконання та контроль в управліннях, відділах, інших підрозділах обласної державної адміністрації, районних адміністраціях здійснюють і забезпечують керівники структурних підрозділів обласної державної адміністрації, голови районних державних адміністрацій. Документи, які надходять з органів вищого рівня, у день їх одержання реєструються і передаються на розгляд керівникам відповідних підрозділів обласної державної адміністрації, голові районної держадміністрації. В разі їх відсутності документи передаються заступникам, які в резолюціях визначають конкретні доручення відповідним працівникам для організації виконання. В резолюціях вказуються терміни виконання, ставляться підписи керівників, що розглядають ці документи, дати розгляду. Відповідальним за контроль працівником документи передаються виконавцю під розписку. В реєстраційну картку переноситься резолюція, вказується, кому передано документ і його копії. Відповідальний за контроль працівник стежить за своєчасністю його виконання [2].

На виконання розпоряджень голови обласної держадміністрації, в яких передбачено здійснення заходів, що стосуються роботи відповідного підрозділу адміністрації, району чи міста у разі потреби видаються накази, розпорядження. Це відбувається не пізніше як через п'ять робочих днів після одержання. Якщо розпорядження голови обласної державної адміністрації потрібно взяти до відома, його зміст доводиться до відповідних керівників розпорядженням, листом або через ознайомлення в підрозділі обласної державної адміністрації, або в районній адміністрації під розписку. На кожне розпорядження голови обласної держадміністрації, що підлягає контролю, на місцях відповідальними працівниками заповнюється контрольна картка із зазначенням, хто, коли і яке доручення повинен виконати. Відповідальний працівник стежить за виконанням доручення та доповідає керівництву про стан виконання. У разі можливості одержання даних з органів статистики інформація з місць не запрошується [3].

Взаємодія з Апаратом Президента України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування здійснюється керівництвом, апаратом, управліннями, відділами, іншими структурними підрозділами

обласної державної адміністрації на відповідних рівнях з метою забезпечення чіткого і злагодженого функціонування. Ефективність функціонування забезпечується завдяки визначенню завдань, погодженню планів і дій, здійсненню контролю за їх дотриманням при реалізації чинного законодавства, обміну оперативною управлінською інформацією, проведення засідань, нарад та інших заходів. Координація взаємодії обласної державної адміністрації з центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування здійснюється керівництвом обласної державної адміністрації. Відповідальність за координацію діяльності апарату обласної державної адміністрації з центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування покладається на заступника голови, керівника апарату облдержадміністрації.

На розгляд Президента України, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств України вносяться лише ті питання, вирішення яких законодавством України віднесено до їх компетенції. Питання, що порушуються перед центральними органами влади, погоджуються з відповідними місцевими органами, інтересів яких вони стосуються. Питання перед Президентом України, Адміністрацією Президента України, Кабінетом Міністрів України порушуються місцевими органами виконавчої влади, підприємствами, установами і організаціями через обласну державну адміністрацію. Підприємства, установи й організації порушують питання перед обласною державною адміністрацією через райдержадміністрації, міськвиконкоми.

Голови районних державних адміністрацій забезпечують уважний розгляд порушених питань та вчасне вжиття заходів щодо їх вирішення. Відповідальність за якісний і вчасний розгляд звернень місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій до обласної державної адміністрації покладається на заступників голови, керівників управлінь, відділів, інших підрозділів обласної державної адміністрації, відділів її апарату та ін. Взаємодія обласної державної адміністрації і обласною радою та іншими органами місцевого самоврядування здійснюється з метою забезпечення чіткого і злагодженого їх функціонування через визначення завдань, погодження планів і дій. Контроль та здійснення органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади здійснюється відповідно до Порядку контролю за здійсненням органами місцевого самоврядування делегованих повноважень органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України [4].

У процесі роботи було виявлено, що документообіг в органах державної влади характеризується складністю і різноманітністю як напрямків поширення інформації, так і її видів. Динаміка кількості зареєстрованої в облдержадміністрації вхідної, вихідної кореспонденції, інформацій та відповідей наведена в таблиці 1 та відображена на рисунку 1.

Таблиця 1

Кількість кореспонденції, що курсує в облдержадміністрації

Показники	Роки					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Вхідна	10113	10521	11249	11307	10942	11080
Інформації	12656	11852	10346	7907	5119	5949
Вихідна	3771	3914	3448	2874	2780	2963
Відповіді	4978	3654	3744	3996	4651	5070

Як видно з результатів дослідження, хоча потік інформації з 2008 року зменшився, у зовнішньому документообігу загалом існує тенденція зростання кількості вхідної інформації. Кількість вихідної інформації та відповідей загалом має також тенденцію до зростання. Аналіз свідчить, що існує зв'язок між інформаціями та вихідною кореспонденцією. Тобто інформації – це (як правило) відповіді на вихідну кореспонденцію. Коливання, що відбуваються в документообігу, безпосередньо залежать від політичної ситуації в країні – в період до і після парламентських виборів значно збільшується кількість запитів депутатів всіх рівнів.

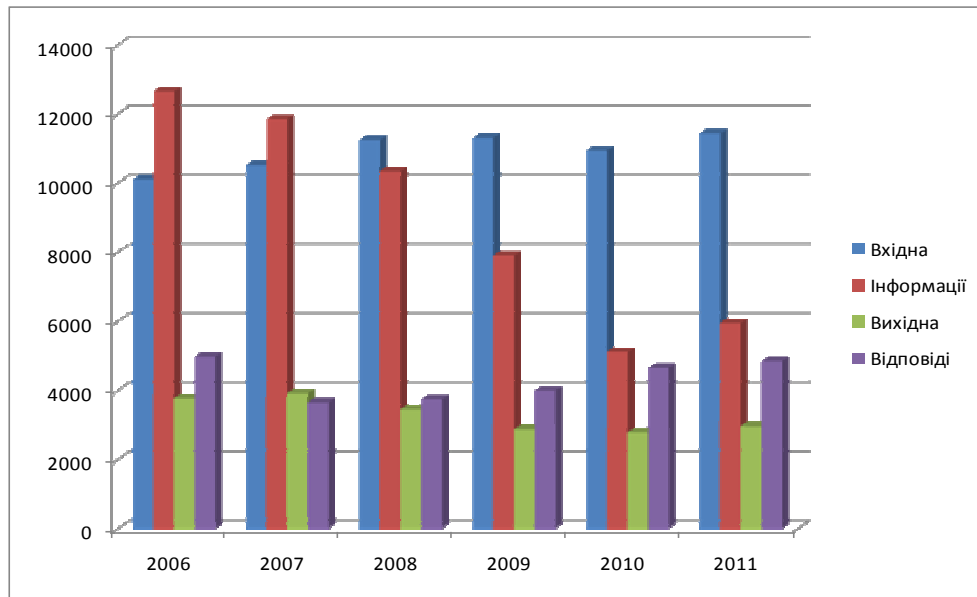

Рис. 1. Розподілення кореспонденції, що курсує в облдержадміністрації по роках

Проаналізуємо кількість надходження документів з вищих органів влади. Результати наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Надходження кореспонденції з вищих органів влади

Органи влади	Роки					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Президент України	304	381	393	462	454	827
ВРУ	75	87	85	115	132	462
КМУ	1788	1616	1379	1557	1480	1988
Центральні органи влади	2793	2755	2805	2863	2845	2683

Наведені дані свідчать про наявність тенденції зростання в динаміці надходження документів від Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. Вона загалом залишається такою ж, як і в загальному документообігу. Однак у 2011 році спостерігався невеликий спад у надходженні інформації з центральних органів влади, а найбільша кількість документів з Кабінету Міністрів України надійшла в 2011 році. Таку ситуацію можна пояснити скороченням та реструктуризацією центральних органів влади, що не могло не відбитися на документообігу.

Проаналізуємо вхідний документообіг від обласних управлінь, установ, організацій, районних державних органів. Як можна побачити з наведеного рисунку 1, загалом кількість кореспонденції, що надійшла від обласних управлінь, органів виконавчої влади місцевого рівня, органів місцевого самоврядування, обласних організацій, підприємств та установ, має тенденцію до зростання.

Динаміка надходжень кореспонденції від державних органів обласного рівня наведена на рисунку 2.

Як видно з рис. 2, зміни у кількості інформації при листуванні з обласними структурами за останні роки мають такі ж тенденції, що і у кількості кореспонденції, отриманої з вищих органів влади. З 2011 року відбувається зростання, оскільки доручення, які надсилає керівництво облдержадміністрації нижчестоящим органам виконавчої влади, організаціям та підприємствам області, залежить від доручень, які вона сама отримує з вищих органів влади.

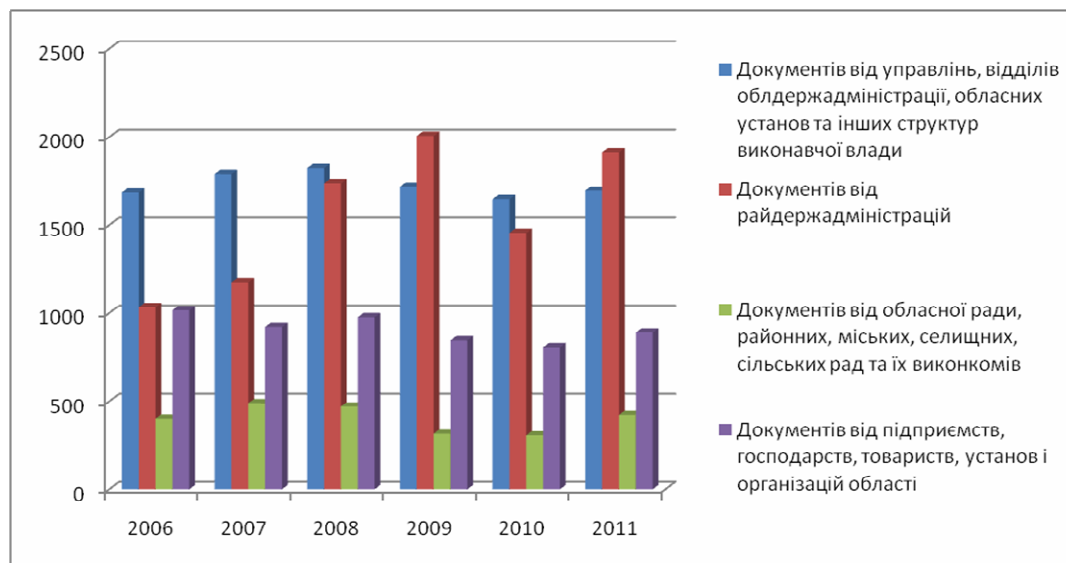

Рис. 2. Динаміка надходжень кореспонденції від обласних структур

Висновки і пропозиції. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів державної влади України має велике значення для забезпечення їх ефективної роботи і є важливою складовою розбудови в Україні інформаційного суспільства. Підсумовуючи аналіз обсягів інформаційних потоків, варто зазначити, що кількість інформації, яка припадає на одного працівника апарату, постійно зростає. Це відбувається за рахунок того, що штатна чисельність працівників апарату обласної державної адміністрації є незмінною протягом останніх п'яти років. Зважаючи на стрімке зростання кількості оброблюваної інформації, можна зробити висновок про те, що в найближчому майбутньому перед органами державної влади (зокрема перед Чернігівською обласною державною адміністрацією) постане питання інформаційного перевантаження співробітників. Крім того, залишається невирішеною проблема з низьким рівнем комп'ютерного забезпечення місцевих органів виконавчої влади, яку необхідно подолати у першу чергу. Парк комп'ютерної техніки Чернігівської облдержадміністрації на 80 % морально застарілий, а 50 % техніки не підлягає ремонту та модернізації.

За таких обставин необхідним є удосконалення інформаційного забезпечення органу державної влади на регіональному рівні через впровадження системи електронного документообігу й удосконалення інформаційних систем в органах державного управління через впровадження електронного врядування. Впровадження електронного документообігу із застосуванням електронного цифрового підпису є одним із пріоритетних напрямів розвитку інформаційних технологій в системі державного управління та місцевого самоврядування.

Список використаних джерел

1. Про Концепцію Національної програми інформатизації № 75/98-ВР від 04.02.1998 р. : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27-28. – Ст. 182.
2. Про затвердження Порядку зберігання електронних документів в архівних установах від 25.04.2005 № 49 [Електронний ресурс] : Наказ Державного комітету архівів України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0627-05>.
3. Олійченко І. М. Розвиток інформаційного забезпечення органів державного управління: теорія, методологія, практика : монографія / І. М. Олійченко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2010. – 432 с.
4. Про Регламент, Положення про апарат обласної державної адміністрації : Розпорядження голови обласної державної адміністрації від 14 червня 2011 року № 207.

УДК 351.72

М.М. Забаштанський, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ КОНЦЕСІЙНИМИ ВІДНОСИНАМИ В УКРАЇНІ

*Досліджено особливості та визначено форми державного управління об'єктами концесійних відносин в Україні.***Ключові слова:** державне управління, форми державного управління, концесії, концесійні відносини.*Исследованы особенности и определены формы государственного управления объектами концессионных отношений в Украине.***Ключевые слова:** государственное управление, формы государственного управления, концессии, концессионные отношения.*Features and certainly forms of state administration of concession relations objects are investigational in Ukraine.***Key words:** state administration, forms of state administration, concession, concession relations.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку та функціонування економіки України все більшого значення набуває необхідність ефективного державного управління об'єктами права державної та комунальної власності, оскільки результативність їх функціонування виступає не лише запорукою наповнення фінансовими ресурсами державного та місцевих бюджетів, але і безпосередньо визначає повноту та якість наданих послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасних форм та методів державного управління розглядаються в дослідженнях та публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. Авер'янова, Г.В. Атаманчука, Ю.М. Бажала, С.М. Вдовенко, О.І. Кілієвича, В.І. Кушліна, З.О. Маніва, В.Ф. Мартиненка, Б.В. Слупського, А.А. Тукунова, І.А. Франчука, В.Е. Чиркіна та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізовані наукові джерела дають підставу зробити висновок, що питання державного управління концесійною діяльністю є недостатньо дослідженими та потребують науково-методичного опису й обґрунтування в контексті державно-приватних процесів та ресурсного потенціалу України.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження ролі державного управління як складової ефективної організації концесійних відносин, у відновленні технічного та фінансового стану провідних галузей економіки та створенні сприятливих умов для задоволення потреб населення у послугах щодо їх життєзабезпечення.

Виклад основного матеріалу. Державне управління для забезпечення розвитку національної економіки, а отже й досягнення найбільш повного задоволення матеріальних і соціокультурних потреб людей, забезпечення всебічного розвитку суспільства має бути зорієнтоване на такі пріоритети:

1) поглиблення економічної інтегрованості – можливість державного контролю національних ресурсів та досягнення такого рівня ефективності виробництва та якості продукції, що забезпечить її конкурентоспроможність і дасть змогу брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках, а також обміні новітніми науково-технічними результатами;

2) забезпечення стабільності й стійкості національної економіки через захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що може викликати соціальні потрясіння);

3) здатність національної економіки до саморозвитку й прогресу, що особливо важливо в сучасному світі, який динамічно розвивається. Для цього необхідно забезпечити сприятливий клімат для інвестицій і інновацій, модернізувати виробництво, створити умови для підвищення професійного, освітнього і загальнокультурного рівня працівників [1].

Об'єктивно та системно оцінити ефективність державного управління на сучасному етапі досить складно, що пов'язано зі складною методологічною основою, значною кількістю соціально-економічних показників, рейтингів та необхідністю врахування безлічі факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища.

Разом з тим обмеженість фінансових ресурсів та низька ефективність використання існуючих призвели до значного погіршення фінансового стану багатьох галузей країни. Неможливість проведення своєчасної модернізації виробничих потужностей, капітального та поточного ремонту мало безпосереднє відображення на технічному стані більшості галузей, що в свою чергу спричинило їх низьку конкурентоспроможність та погіршення якості товарів, робіт та послуг, а також актуалізувало питання виникнення техногенної кризи.

Підтвердженням обмеженості державних фінансових ресурсів, щодо фінансового та технологічного відновлення концесійних об'єктів, переважна більшість яких нині перебуває на межі техногенного колапсу, є динаміка основних макроекономічних показників розвитку економіки України, яку наведено в таблиці.

Таблиця

*Динаміка основних макроекономічних показників України за 2008-2012 роки **

Показники	Роки								
	2008	2009		2010		2011		2012**	
	тис. грн	тис. грн	Темп росту до 2008 р.	тис. грн	Темп росту до 2008 р.	тис. грн	Темп росту до 2008 р.	тис. грн	Темп росту до 2008 р.
Загальний обсяг доходів Державного бюджету України	231 931 966,7	254 309 356,4	109,65	254 995 704,1	109,95	303 875 487,7	131,01	373 960 236,2	161,23
Загальний обсяг видатків Державного бюджету України	253 207 875,1	274 156 440,7	108,27	307 748 182,9	121,54	342 690 347,5	135,34	405 927 578,0	160,31
Граничний обсяг дефіциту Державного бюджету України	25 020 179,1	31 563 026,1	126,15	54 095 369,9	216,21	35 343 000,0	141,26	31 129 484,1	124,4
Загальний обсяг державного боргу України	89 138 062,3	193 076 747,3	216,6	315 715 906,3	354,19	375 643 401,9	421,42	416 326 338,2	467,05
Загальний обсяг інвестицій в основний капітал (млн грн)	233081,0	151776,8	65,11	171091,9	73,4	238174,6	102,1	-	-

* за даними Державної служби статистики України;

**планові показники відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2012 рік».

Так, протягом 2008-2012 років загальний обсяг доходів Державного бюджету України збільшився на 161,23 % і в 2012 році становить 373 960 236,2 тис. грн. Загальний обсяг видатків Державного бюджету України протягом 2008-2012 років збільшився до 405 927 578,0 тис. грн, а темп їх зростання до 2008 року становить 130,31 %.

Перевищення темпу росту загального обсягу видатків Державного бюджету України над темпом росту загального обсягу доходів, протягом періоду що аналізується, відображається на граничних обсягах дефіциту Державного бюджету України, який протягом 2008-2012 років збільшився на 124,4 %. Проте можна зробити припущення, що джерелом фінансування дефіциту бюджету виступають постійно зростаючі боргові зобов'язання держави, темп росту яких у 2012 році у порівнянні з 2008 роком становить 467,05 %. Загальний обсяг Державного боргу України збільшився протягом п'яти останніх років на 327 188 275,9 тис. грн, що перевищує обсяг доходів загального фонду Державного бюджету України в 2011 році. Питома вага загального обсягу державного боргу України збільшилась з 38,43 % до 111,32 % в 2012 році.

Разом з тим необхідно відзначити надто повільні темпи росту обсягів інвестицій в основний капітал, темп росту яких протягом 2008-2011 років становить лише 102,1 %. Фактичний обсяг інвестицій в основний капітал у 2011 році залишився майже на рівні 2008 року.

Така динаміка загального обсягу державного боргу, обсягу інвестицій в основний капітал України не лише провокує виникнення питань стосовно напрямів та ефективності використання позикових фінансових ресурсів, але і підтверджує нашу думку щодо фінансової неспроможності держави акумулювати достатні обсяги фінансових ресурсів для технологічного та фінансового оздоровлення державних галузей-монополістів та недостатню ефективність державного управління ними.

Збитковість функціонування значної кількості суб'єктів господарювання, низький рівень інвестиційної привабливості та відсутність належних обсягів фінансового забезпечення ініціюють необхідність пошуку нових механізмів економічних відносин, формою реалізації яких можуть бути концесійні відносини.

Відповідно до Закону України «Про концесії» встановлено, що концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та (або) управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та (або) управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [2].

Дослідження проблем ефективності державного управління у сфері концесійних відносин має велике значення для подолання техногенної кризи в більшості галузей економіки України, забезпечення сталого розвитку територій, життєзабезпечення населення країни. Тому розробка та аналіз конкретних заходів щодо розв'язання проблем, пов'язаних з організацією концесійних відносин, є завжди актуальними й викликають інтерес суспільства та вчених.

У сучасній економічній літературі відсутнє однозначне тлумачення поняття “державне управління”.

Так, російський учений Г.В. Атаманчук визначив, що державне управління – це практична, організуюча і регулююча дія держави (через систему своїх структур) на суспільну (публічну) і приватну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення, що спирається на його владну силу [3].

В.Е. Чиркін розглядає державне управління як спрямовуючу, організуючу та систематизуючу діяльність держави з використанням усіх гілок влади, усіх органів, усіх державних осіб і службовців. У цьому сенсі призначення державного управління полягає в урегулюванні і впорядкуванні життєдіяльності суспільства, держави і суспільства, встановлення їх раціональних взаємозв'язків за допомогою державної та муніципальної влади [4].

Н.Р. Нижник визначає державне управління як діяльність органів та установ усіх гілок влади (законодавчої, виконавчої, судової) з вироблення і здійснення регулюючих, організаційних і координуючих впливів на всі сфери суспільства з метою задоволення його потреб, що змінюються [5].

Враховуючи вищенаведене, можна вважати, що державне управління концесійною діяльністю – це комплексна діяльність держави, яка спрямована на забезпечення ефективного функціонування об'єктів концесій, що виражається в безперервному та якісному задоволенні потреб споживачів у товарах, роботах та послугах, а також можливості підприємства забезпечити процес власного розширеного відтворення.

Нині можна виділити такі форми державного управління об'єктами концесійних відносин:

- державне управління – за такої форми управління держава залишає за собою право на володіння і керування об'єктами концесійних відносин або галузями в цілому через створення або подальшу організацію роботи відповідних органів управління;

- державне регулювання і контроль – застосовується на концесійних об'єктах, які повністю перебувають у приватній власності, але виконують функції по життєзабезпеченню суспільства та створюють безпосередні умови для функціонування економіки країни;

- державно-приватне управління – за такої форми управління держава управляє об'єктами концесійних відносин не безпосередньо, а спільно з концесіонером. Головна відмінність цієї форми управління полягає в тому, що концесіонер, незважаючи на те, що забезпечує виконання основної мети створення підприємства – продукування товарів, робіт, послуг, самостійно (в межах концесійної угоди) приймає рішення, спрямовані на підвищення ефективності його функціонування.

У сучасних економічних дослідженнях відсутнє однозначне визначення принципу державного управління. У більшості праць вихідною передумовою дослідження принципів є їх тлумачення як основних засад, вихідних положень, керівних ідей, основних правил поведінки.

Так, Ц. Ямпольська розуміє під принципами державного управління основні керівні засади, на яких будується та функціонує управління і які можуть бути сформульовані у вигляді правил [6].

Г. Яковлев вважає, що принципи державного управління — це логічно впорядкована система ідей, основних положень, які адекватно виражають політичні та організаційні закономірності державного управління і тією чи іншою мірою закріплені в чинному праві [7].

На думку Г. Атаманчука, принципи управління мають відповідати таким вимогам:

- 1) відображати тільки найбільш суттєві, головні закономірності та взаємозв'язки у державному управлінні;

- 2) характеризувати лише стійкі закономірності, відносини та взаємозв'язки;

- 3) охоплювати переважно такі закономірності, відносини, взаємозв'язки, які властиві державному управлінню як цілісному соціальному явищу;

- 4) відображати специфіку державного управління, його відмінність від інших видів управління [3].

Державне управління об'єктами концесійних відносин підпорядковане системі принципів, які відображені в Законі України «Про концесії» [2].

На нашу думку, цей перелік принципів концесійної діяльності є достатньо широким та змістовним, але у зв'язку з відсутністю трактування цих принципів у правовому полі, осторонь залишаються питання підвищення ефективності функціонування об'єктів концесій та забезпечення умов для покращення якості товарів, робіт, послуг, що надаються концесіонером (рис.).

Необхідність запровадження існування цих принципів обґрунтовується першочерговим орієнтуванням функціонування концесійних об'єктів на споживачів товарів, робіт, послуг концесіонера. Ключовим завданням будь-якого керуючого об'єкта концесії має бути забезпечення можливості надання концесійним об'єктом товарів, робіт, послуг встановленої якості та кількості у необхідний для споживача час, поряд з гарантуванням забезпечення ефективності його функціонування.

Реалізація цих принципів значно розширить завдання концесіонерів, але дозволить створити умови для безперервного відтворення цих об'єктів, а також забезпечить напо-

внення відповідних бюджетів податковими платежами. Безперечно, не слід забувати, що достатньо часто зростання якості товарів робіт, послуг призводить до підвищення вартості цих самих послуг. Компенсувати таке зростання можливо за рахунок декількох джерел. По-перше, ефективне управління концесійними об'єктами дозволить поступово накопичити фінансові ресурси для реалізації заходів щодо впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що дозволить стримувати постійне зростання собівартості їх послуг. По-друге, значне зростання вартості товарів, робіт, послуг, що надаються концесіонером, може бути частково компенсоване за рахунок надання бюджетної підтримки для соціально-значущих концесійних об'єктів. У переважній більшості європейських країн така підтримка здійснюється у вигляді надання бюджетних дотацій або пільгового оподаткування концесіонерів.

Рис. Розширений перелік принципів концесійної діяльності в Україні

Висновки і пропозиції. Забезпечення безперебійного та ефективного функціонування суб'єктів господарювання державного сектору економіки залишається одним з головних завдань органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме тому в науковців та державних діячів виникає усвідомлення необхідності удосконалення державного управління.

Підвищити ефективність державного управління в сучасних умовах функціонування державного сектору економіки країни можна лише через поєднання державних та

ринкових механізмів управління, а також за умови поліпшення інвестиційно-привабливого середовища.

Список використаних джерел

1. *Національна економіка* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Мельникова [та ін.] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. аерокосміч. ун-т ім. Н. Е. Жуковського. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К. : Центр навч. л-ри, 2012. – 247 с.
2. *Про концесії* : Закон України від 16 липня 1999 року № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
3. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления / Г. В. Атаманчук. – М. : Омега-Л., 2004. – 301 с.
4. *Чиркин В. Е.* Государственное и муниципальное управление : учебник / В. Е. Чиркин. – М. : Юрист, 2003. – 320 с.
5. *Державне управління в Україні*: наукові, правові, кадрові питання : навч. посіб. / за заг. ред. проф. Н. Р. Нижник. – Львів : Львів. політехніка, 2002. – 164 с.
6. *Научные основы государственного управления в СССР* / под ред. А. Е. Лунева, М. И. Нискотина, Ц. А. Ямпольской. – М. : Наука, 1968. – 439 с.
7. *Яковлев Г. С.* Аппарат управления: принципы организации / Г. С. Яковлев. – М. : Юрид. лит., 1974. – 230 с.

УДК 351.824:334.78:347

Л. Д. Оліфіренко, канд. техн. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР

Пропонується удосконалення механізму державного регулювання розвитку корпорацій, який дозволяє орієнтувати власників на мінімізацію транзакційних витрат та їхнього впливу на збільшення вигід від активів економічної та правової взаємодії на прикладі хімічної галузі промисловості.

Ключові слова: механізм державного регулювання, корпоративні структури, транзакційні витрати.

Предлагаются усовершенствования механизма государственного регулирования развития корпораций, который позволяет ориентировать собственников на минимизацию транзакционных издержек и их влияния на увеличение выгод от активов экономического и правового взаимодействия на примере химической отрасли промышленности.

Ключевые слова: государственное регулирование, корпоративные структуры, транзакционные затраты.

It is proposed improvement of state regulation of corporations, which allows owners to focus on minimizing transaction costs and their impact on increasing benefits from the assets of the economic and legal cooperation of example of the chemical industry.

Key words: mechanism of state regulation, corporate structure, transaction costs.

Постановка проблеми. Державна політика є засобом розвитку корпоративного сектору економіки. Визначаючи обмеження інституціонального середовища стосовно розміщення ресурсів, виявлення нових можливостей для ефективного використання наявних ресурсів і перспективних напрямів, державна політика ставить за мету формування потужних суб'єктів економіки, що зміцнюють свої позиції на світовому ринку. Інституціональні обмеження державної політики підпорядковуються законам і закономірностям, які під впливом визначених методів регулювання відбиваються на стані та характері виробничих, соціальних і політичних контрактів, що не завжди вдало адаптовані до експансії ринкової контрактизації, де місцева та регіональна адміністрація виступають активними суб'єктами щодо визначення ефективності взаємодії всіх учасників контрактів. Вони уособлюють широкий спектр комбінаційної варіативності умов, норм, правил, взаємозв'язків, які складають зміст та відображають характер відносин за ієрархією управління. Сукупність таких умов, норм і правил, а також відносин економічних агентів, механізмів інфорсменту складають інституціональне середовище функціонування корпорацій та структурують інституціональну сферу їх діяльності. Чим ширше та різноманітніше адміністративний інструментарій, тим інтенсивніше протікає процес розвитку великих корпоративних структур. Останні є основною формою ведення бізнесу, забезпечуючи конкурентоспроможність держави та її економічну безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діяльність корпорацій у країнах з розвинутою ринковою економікою привела до створення ділових практик, які лягли в основу інститутів державного та корпоративного управління. Ефективність функціонування системи інститутів пов'язана з рівнем і структурою транзакційних витрат, які розглядаються як витрати щодо встановлення, зміни або припинення прав власності та обов'язків, а також охороною цих прав. Гіпотеза Р. Коуза про економічну доцільність з мінімізації транзакційних витрат отримала поширення у наукових працях Дж. Стіглера, Х. Демсеца. Аналізу факторів на макрорівні, що визначають рівень та структуру транзакційних витрат, присвячені роботи О. Вільямсона, М. Дженсена, У. Меклінга, Е. Фамі, на рівні транзакційного сектору економіки – Д. Норта, Дж. Валліса, державного регулювання – А. Естама, Д. Мартіморта та ін. Оцінці транзакційного сектору економіки присвячені праці І. С. Коропецького, С. І. Архієреєва, І. П. Булеєва, методам вимірювання транзакційних витрат – О. В. Шепеленка, оцінці транзакційних витрат нелегальної економіки – Е. де Сото, а у бухгалтерському обліку – Е. С. Хендріксена та М. Ф. Бреда. Проте наразі у сучасній літературі з інституціональної економіки відсутні методичні та практичні рекомендації з кількісного оцінювання транзакційних витрат. Загальним прикладом такого оцінювання на рівні економіки США можна вважати роботу Дж. Вуолліса і Д. Норта [1]. Автори виявили різницю у підходах при визначенні транзакційних витрат споживачем, який вважає, що це – всі ви-

трати, вартість яких не увійшли у ціну покупки, а виробник вважає, що це – всі витрати, які він не сплачував би, якщо продав товар самому собі. Ці дослідники знайшли тренд, який проявлявся у зниженні питомих трансакційних витрат при складанні контракту і зростанні частки трансакційного сектору в економіці країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Порівняння ефективності засобів державної політики дає підстави вважати, що головними факторами реалізації ефективної державної політики, яка надає можливість проявити відносний виробничий потенціал великим корпоративним структурам, полягає в удосконаленні інституціонального середовища та визначенні його характеристик. Пошуку адекватних та ефективних методик та інструментів реалізації державної політики стосовно стратегії розвитку корпоративних структур присвячуються ці наукові розвідання.

Мета статті. Метою цієї роботи є пошук ефективних потенційних можливостей державної політики щодо вироблення механізму державного регулювання та впливу державних інститутів на розвиток корпоративних структур. Для досягнення поставленої мети вирішуються науково-практичні завдання: виявити ключові фактори, що впливають на рівень та структуру трансакційних витрат у контрактації, де місцева та регіональна адміністрація виступають активними суб'єктами стосовно визначення ефективності взаємодії всіх учасників контрактів; визначити можливості залучення трансакційних витрат до аналізу дієвості державних інститутів на ефективність корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах загострення конкуренції виникає потреба державного управління у практичному застосуванні теоретичних положень інституціональної теорії щодо оцінки впливу трансакційних витрат на ефективність діяльності корпоративного сектору економіки. Оскільки офіційне вимірювання трансакційних витрат – відсутнє, скористаємося непрямыми показниками з вибірки фактичних витрат, а саме: відсотків за кредитами, адміністративних витрат, витрат на відрядження, на розвиток, проведення переговорів та зустрічі з партнерами, оплату послуг зв'язку, консалтингу, інформативно-обслуговуючих функцій, реклами, аудиту, нотаріальних та юридичних послуг, оплата витрат на управління та представницьких послуг та інше. До цього переліку загальноуправлінських витрат слід віднести загальнокомерційні витрати: роздрібною та гуртовою торгівлі, за лізинговими операціями та операціями з нерухомістю, орендою, толлінгом, логістичні витрати. А також витрати колективного характеру, направлених на підтримку зв'язків з громадськістю, профспілками, іміджу компанії, інституціональних відносин з місцевою владою тощо.

Таким чином, визначається дуже широкий спектр послуг, оплату яких можна вважати трансакційними витратами. Оскільки аналітична практика врахування трансакційних компаній тільки формується, аналіз рівня та структури трансакційних витрат може стати ефективним інструментарієм для оцінювання способів і методів адекватного формування інтегрованих об'єднань.

Вперше, хто звернув увагу на зменшення питомих трансакційних витрат та довів ефективність вертикальної інтеграції завдяки вирішенню проблеми подвійної націнки ("подвійної маржі"), був Дж. Спенглер [2], який разом з його послідовниками виявив переваги від злиття компаній та їх лідируючого позиціонування на взаємозалежних ринках. Спираючись на аналіз інтеграції "виробник – продавець", дослідники довели, що інтегрована галузь здатна запропонувати нижчу ціну, а тому – отримати більший прибуток, ніж неінтегрована. Також був розкритикований антимонопольний підхід у оцінюванні ефективності злиття, поглинання або будь-яких інших форм об'єднання та обмеження вертикальної інтеграції як такої, що треба доводити та виправдовувати її доцільність. Насичення внутрішнього ринку, зростання добробуту працюючих, розширення виробництва товарів дозволяють вважати вертикальну інтеграцію ефективною формою саме завдяки уникненню "подвійної маржі", зростанню економічного ефекту та інших позитивних ефектів, на відміну

від доказів, які потребує антимонопольний орган від корпорацій [3; 4]. Проте проведений аналіз, що знайшов відгук у багатьох подальших дослідженнях, звернув увагу на необхідність врахування специфіки галузей (“специфічних активів”), попередніх етапів розвитку, системи ціноутворення та інших факторів, характерних для вітчизняної економіки.

Особливої уваги потребує корпоративний сектор економіки як реальний сектор ринкової економіки. Фактори, що відбивають особливості сучасних умов розвитку інституту корпорації з позиції їх державного регулювання, охарактеризовані у таблиці. Державне регулювання розвитку корпоративних структур досягається за рахунок розвитку інституту корпорації, логіка якого має здійснюватись відповідно до економічної та промислової політики держави. Розуміння значущості державної політики як такої, що забезпечує інституціональні умови ефективного функціонування корпорацій, дозволяє запобігти кризових явищ на макрорівні, визначати першочерговість етапів економічного розвитку галузей економіки та підтримувати корпорації, які реалізують стратегічно важливі державні проекти.

Таблиця

Фактори, що характеризують державний вплив на розвиток інтегрованих корпорацій

Фактори	Характеристика
1	2
Політичні (ідеологічні)	Політична стабільність, визначеність внутрішньої політики: легітимність, публічність, результативність державних заходів щодо принципів державного регулювання економіки. Поширення практики публічного розгляду питань та поширення позитивного досвіду. Покращення інституціонального клімату. Політика активної зайнятості населення. Відокремлення політичної влади від бізнесу. Реформування судово-виконавчої системи. Уникнення неформального узгодження інтересів влади та бізнесу. Збереження політичного контролю реалізацією державних функцій у процесі інтеграції корпоративних структур. Адекватність політико-державного інструментарію реалізації стратегії розвитку
Економічні	Завершення етапу первинного накопичення капіталу мотивує зацікавленість корпоративного капіталу до взаємодії з владою з метою легалізації бізнесу та формування стабільної діяльності в нормативно-правових ланках. Стабілізація економічно-господарської системи, антикризовий моніторинг, позитивні зміни інституціональних норм і механізмів їх виконання, що ставить за мету – розвиток ринкових інститутів: оподаткування прав власності, банківського права, антимонопольного регулювання, органів влади, судово-виконавчої влади. Легітимізація результатів приватизації та захист державою легітимності прав власності. Удосконалення системи законодавчих норм та актів, що визначають діяльність корпорацій: інвестиційні пільги, зменшення ставки ПДВ та механізм його повернення, ефективний державний контроль за фінансовими потоками в країні. Впровадження наскрізної облікової політики щодо контрактної ціни експорту-імпорту, повернення ПДВ по курсу на дату валютування, удосконалення оподаткування кінцевої продукції інтегрованої корпорації
Організаційні	Визначення критерію ефективності діяльності корпоративних структур та оцінка виконавчого менеджменту як головного щодо зростання їх капіталізації. Функціональний менеджмент власників компаній реалізує стратегічні заходи у радах директорів, а керівники інтегрованих структур – управління капіталом на рівні головної компанії. Організація патентування, ліцензування, сертифікації, експертизи та прогнозування розвитку окремих секторів економіки у кооперації з науковими установами та корпоративними структурами, виявлення тенденцій розвитку галузей економіки, НТП, що дозволяють на різних рівнях управління приймати рішення про вибір стратегії кооперації та інтеграції між країнами у рамках інноваційно-технологічної взаємодії, що дозволяє удосконалити якість законодавчої бази України. Вироблення прогнозних проектів взаємодії науки, бізнесу і держави може стати складовим державних прогнозів розвитку країни, реалізація яких дозволить упровадити нові форми і механізми управління розвитком корпоративними структурами, у яких закладені: захист внутрішнього ринку вітчизняної продукції; консолідація фінансових ресурсів корпорацій з метою розвитку ринку праці та розширення бази оподаткування за рахунок завантаження потужностей, будівництво нових виробництв, мультиплікативний ефект поліпшення ситуації у суміжних виробництвах – енергетиці, транспорті, будівництві, сільськогосподарському виробництві та ін. Посилення контролю держави за використанням капіталу компаній, включаючи статистичний моніторинг процесів злиття, поглинання, формування ефективної моделі корпоративних фінансів, що передбачає становлення якісної системи відносин власності та контролю

Закінчення табл.

1	2
Соціокультурні	Формування соціальної відповідальності корпорацій як методу ведення бізнесу, відповідальність корпорацій за вироблений продукт/послугу, за результат споживання, працюючих, партнерів тощо. Активна соціальна політика корпорацій та соціально-політичні зобов'язання, які підтверджують статус корпоративної відповідальності щодо своєчасної сплати податків, виплати заробітної плати, забезпечення робочими місцями, збереження здоров'я та працездатності працюючим, профлікування, розвиток соціальної інфраструктури, а також благодійну діяльність. Таким чином, держава гарантує збереження кадрового потенціалу шляхом забезпечення безпечних умов праці, додаткового медичного страхування, додаткового пенсійного страхування, додаткової відпустки, систем компенсацій та відшкодувань. А також забезпечення професійного навчання, умов відпочинку та оздоровлення, інші преференції у соціальній сфері. Держава визначає мінімальні соціальні вимоги до соціальної відповідальності корпорації через встановлення мінімальних ставок, тарифів, норм, вимог до змісту державної соціальної політики, делегуючи таким чином частину своїх соціальних функцій. Корпоративна відповідальність понад рівень мінімальних вимог, визначених державою, приймає додаткові зобов'язання перед суспільством. Зацікавленість держави у соціальній та корпоративній відповідності полягає у: довгостроковому закріпленні працюючих; підвищенні рівня конкурентоспроможності; ідеології відповідальності працюючих; підвищення статусу корпорації у суспільстві; створення високоетичних відносин між працюючими та керівництвом, постачальниками, споживачами, державними органами влади та ін. Вироблення та впровадження соціальних стандартів, які базуються на нормах державної політики та контролюють ефективність використання ресурсного капіталу корпорації, інтелектуального, інформаційного, нематеріального активів
Екологічні	Фактори, що формують державну політику в екологічній сфері діяльності корпорації включають: екологічну безпечність, збереження енергетичних, мінеральних, водних та інших природних ресурсів, зменшення промислових викидів; утилізація відходів і сміття; рекультивацію земель. Способи реалізації екологічної відповідальності включає: впровадження системи екологічного менеджменту за стандартом ISO 14001, застосування енергозберігаючих та еколого-безпечних технологій; сертифікацію лабораторій для моніторингу природного навколишнього середовища, які попереджають негативний вплив на стан навколишнього середовища, запобігають виникненню аварій та їх наслідків, що, в остаточному рахунку, зменшують витрати корпорацій та бюджетних коштів. Екологічна політика держави проявляється в активності корпорацій щодо ефективності інвестиційно-екологічних проектів та екологічно відповідальних інвестицій, які реалізуються компаніями в умовах застосування високих технологій виробництва, енергозощадження та гарантування високої якості продукції. Екологічно відповідальні інвестиції мають містити критерії, серед яких можуть бути: етичності інвестицій, ефективності інвестицій, що вимірюють вплив на навколишнє середовище, які повинні мати методичне забезпечення їх визначення. Створення єдиної системи стандартизованих показників допомогло б визначати ефективність застосування методів і механізмів політики у цій сфері

Інституціональна теорія доводить та управлінська практика підтверджує, що інтеграція вважається одним з ефективніших способів зменшення трансакційних витрат у структурі витрат великих корпорацій [5–9]. У вирішенні питання способу об'єднання у вертикальну інтегровану структуру слід проаналізувати систему вертикальних обмежень, які визначаються у контрактах різних типів. Варіації цих обмежень обумовлюють систему заходів щодо зростання ефективності діяльності учасників об'єднання впродовж всього технологічного “ланцюжка”, що остаточно ставить за мету зростання обсягів виробництва та зниження собівартості кінцевої продукції. Як наслідок – всі учасники інтегрованої структури за технологічним “ланцюжком”, створюючи додану вартість на своєму етапі, можуть отримати різноманітні ефекти, в тому числі й синергійні наприкінці. Ці дослідження підтверджують цю гіпотезу, для обґрунтування якої на прикладі хімічних корпорацій аналізувалися:

- цінова (трансфертна) політика вертикально інтегрованих корпорацій;
- можливість зміни технології виробництва (або іншого виробничого фактора);
- можливості спільного інвестування великомасштабних проектів і програм;
- стійкість розвитку в умовах цінового тиску (дискримінації та демпінгу);
- функціонування в умовах інфляції;
- зміни режиму оподаткування залежно від технологічних характеристик вироблення кінцевої продукції та можливість оптимізації системи оподаткування, трансфертних та інших розрахунків;
- підвищення надійності постачання та оптимізація мережі “виробництво – дистрибуція”.

Цінова трансфертна політика. Рівень трансакційних витрат значною мірою обумовлює рівень ціни продукції тієї чи іншої корпорації. За експертним оцінюванням чисті витрати обігу, які можна вважати трансакційними, становлять від 40 % до 70 % всіх витрат обігу [8, с. 158]. Тільки на ринку досконалої конкуренції ефективність вертикальної інтеграції зникає. Виходячи з логіки ціноутворення, всі хімічні корпорації намагаються знижувати ціни на сировину, матеріали, логістичні послуги та збільшити ціну своєї продукції, щоб збільшити прибуток. Вертикально інтегровані структури не закладають у механізм формування собівартості продукції рентабельність проміжних етапів виробництва, що безпосередньо впливає на ціноутворення кінцевої продукції й послуг. Тому великі компанії для підвищення своєї конкурентоспроможності визначають цінову політику як систему внутрішньокорпоративного трансфертного ціноутворення. Зміст і форми внутрішнього ціноутворення можуть бути різними: зниження цін на продукцію первинних стадій переробки сировини; застосування внутрішніх платіжних фінансових інструментів (наприклад, векселів та ін.); переведення окремих виробничих етапів на принципи внутрішнього толлінгу; закупівля сировини та матеріалів на первинних стадіях виробничого процесу для подальшої переробки на основі внутрішнього толлінгу. Однак економічні підрозділи компаній мають нерозв’язані проблеми щодо зниження трансфертних цін через відсутність методики та процесуальних заходів з їх розв’язання. Тому наразі має місце суб’єктивізм у вирішенні та прийнятті рішень щодо концентрації ресурсів та кооперації з партнерами. Для вирішення цих питань хімічним компаніям пропонується алгоритм прийняття рішень з урахуванням зміни трансфертних цін в умовах вертикального принципу інтеграції.

Можливість зміни технології. Розглядаючи принципи зниження ціни на проміжну та кінцеву продукцію за рахунок зменшення (або виключення) трансфертної надбавки при незмінних витратах на виробництво продукції, для оцінювання вертикальних обмежень інтегрованих компаній слід передбачити можливість зміни інших факторів виробництва. До таких факторів, перш за все, відноситься технологія виробництва, принципи якої можуть змінитися під впливом НТП у бік здешевлення собівартості, заміщення дефіцитних ресурсів недефіцитними, що, до речі, може виступати однією з цілей інтеграційного процесу. Особливо фактор технології важливий, коли виробник не може вплинути на ціноутворення попередніх етапів підготовки сировини, або допоміжних матеріалів для власного виробництва. За рахунок зміни технології вертикальна інтеграція дозволяє знизити питомі витрати виробництва та отримати додаткові, так звані конв’єргентні ефекти за рахунок того:

- що змінюється ринковий профіль компаній через зміну постачальників і конкурентів на ринку;
- зменшення учасників ринку тягне за собою зміну конкурентів, які можуть проявити потенційні можливості на свою користь;

– з’являється можливість отримати цінову перевагу за рахунок використання проміжної продукції для виготовлення різних виробів кінцевого споживання та зниження питомих витрат на їх виготовлення.

Таким чином, вертикальна інтеграція дозволяє зменшити витрати на виробництво за рахунок внутрішніх факторів організації, надаючи додаткові суспільно корисні ефекти: наповнення внутрішнього ринку, стимулювання споживчого попиту, зайнятості населення, оптимізації використання ресурсів особливо тих, що не поновлюються і т. ін., які посилюють мотивацію власників до інтеграції. Незважаючи на тягу до використання, можливо, свого монопольного стану, інтеграція дозволяє заощадити прямі й непрямі витрати на виробництво товарів і послуг, а також скоротити транзакційні витрати, пов’язаних зі зміною технології.

Можливість спільного інвестування великомасштабних програм і проектів. Ризики розширення та зростання обсягів виробництва пов’язані зі зростанням транзакційних витрат, що деякою мірою на перших етапах СОНТ дезінтегрують грошові потоки компаній. Для вертикально інтегрованих структур, навпаки, з’являються можливості проінвестувати спільні програми і проекти за умови консолідації інтересів партнерів. Відомо, що зменшення оборотних засобів негативно впливає на абсолютні показники виробництва. Особливо це ризиковано в умовах інфляції, що саме і відбувається в українській економіці. Формування цінового механізму за ринковими принципами змушує незалежні компанії закладати у ціну всі можливі ризики, а також інфляцію, що збільшує остаточну ціну товарів і послуг. Для вертикально інтегрованих компаній компенсувати інфляційний фактор можна за рахунок трансферту цін у межах інтегрованої структури, що призводить до прискорення динаміки накопичення фінансових коштів як інвестиційного засобу компаній-партнерів.

Стійкість розвитку в умовах цінової конкуренції. Глобалізація економічних процесів вирівнює світові ціни з внутрішньонаціональними, що спричиняє швидке зростання цін на національному ринку, не обумовлюючись змінами факторів виробництва. Це ставить під загрозу ефективність зовнішньоекономічної діяльності та робить експорт не вигідним через слабку конкурентоспроможність вітчизняної продукції та розширює імпорт, що робить вітчизняні компанії банкрутами. Таку ситуацію можна спостерігати у більшості галузей вітчизняної економіки: легкої, машино- та приладобудівної, не вичислюючи й хімічної галузь.

Вихід, як завжди у подібних ситуаціях, знаходиться в інтенсифікації факторів виробництва та управління на основі пропозицій впровадження винаходів і НТП, удосконалення технології, модернізації виробництва так, щоб структура собівартості виробництва товарів і послуг відповідала світовій. Особливо це відчутно, коли учасники інтегрованої структури працюють на різних за характеристиками ринках, наприклад, монопольному та конкурентному – уникнути “подвійної націнки” вкрай важливо, що обмежує рівень прибутковості вертикально інтегрованої структури. Для утримання зростання цін необхідно серйозно займатися структурою витрат собівартості, яка у випадку застосування вертикального принципу інтеграції закладається на всіх етапах руху матеріального виробництва за технологічним циклом. Економія на перших етапах зберігає ефективність на наступних. Таким чином, стійкість в умовах цінової конкуренції забезпечується удосконаленням технології первинних етапів виробничого циклу та уникнення “подвійного нарахунку”.

Оптимізація системи внутрішнього оподаткування. У практиці, наприклад, транснаціональних корпорацій, використовуючи механізм трансфертного ціноутворення (*transfer pricing*), податки сплачуються у тій країні, де податкові ставки нижчі. Принцип так званої нейтральності податків (*tax neutrality*) означає, що вони не будуть впливати

на будь-які аспекти інвестиційних рішень (наприклад, розміщення інвестицій або вибір інвестора). Проте нейтральність може бути й внутрішньою, тобто і ціни, і тарифи, що встановлює вертикально інтегрована компанія у фінансових відносинах зі своїми партнерами, визначаються не ринковим попитом і пропозицією, а механізмом внутрішньокорпоративного трансферу.

Таким чином, знижуючи або підвищуючи ціновий трансферт за етапами технологічного “ланцюжка” чи контрактами, можна управляти потоками виручки від реалізації продукції та прибутком так, щоб загальна сума податків зменшувалась. Однак такі можливості можуть бути обмежені, з одного боку, складовими собівартості продукції попереднього виробничого етапу, а з іншого – ринковою кон’юнктурою “вхідних ресурсів” і “вихідних” ресурсів.

Управління внутрішньокорпоративним ціноутворенням дозволяє у випадку збитковості одного виробничого етапу інтегрованої компанії підвищувати внутрішні ціни за “вхідними” ресурсами, що надасть можливість мінімізувати ціну на наступному етапі. Або, навпаки – мінімізація внутрішньої ціни на “вході” (ціна постачання) надасть можливість збитковому підрозділу (партнеру) вийти на ринкову ціну. Мінімізація внутрішньокорпоративного цінового трансферу ставить за мету підвищення ефективності фінансової діяльності вертикального об’єднання корпорацій (з від’ємного балансу податок не сплачується). Відтак загальний податок з прибутку – зменшується, податкове завантаження – знижується.

Оптимізація системи внутрішньокорпоративного оподаткування, трансфертних та інших платежів дозволяє вертикально інтегрованій корпорації ефективно застосовувати механізми податкової економіки та знаходити варіанти найбільш сприятливі для своєї діяльності: укладання контрактів з оренди майна, лізингу, дистриб’юції готової продукції та ін. Проте інтегрована корпорація може вживати й інших заходів зниження рівня оподаткування. Головна компанія також може проводити операції з іншими організаціями (наприклад, будівельними – за собівартістю), уникаючи податку з доданої вартості. На заощаджені кошти можна здійснювати самоінвестування.

Оптимізація мережі “постачання – дистриб’юція”. Багато дослідників звертають увагу в питаннях оцінки ефективності інтеграції на підвищення гнучкості та надійності логістики за технологічним “ланцюжком”, що є особливо актуальним в умовах загострення конкуренції. Якщо виробники, а кожен з них є постачальником у переробці більш високого рівня, направляють всю вироблену продукцію на наступний етап, не виходячи за межі інтегрованої структури, то кожен з них виробить більше продукції/послуг і, відповідно, отримує більше прибутку ніж, якщо деяку частку обсягу проміжної продукції вільно реалізовуватимуть на ринку, завдяки гарантованому завантаженню потужностей, мінімізації витрат на постачання та дистриб’юції готової продукції.

Для такої організації логістичних потоків, коли виробники проміжної й кінцевої продукції об’єднані в один “ланцюжок”, спостерігається синергійний ефект – сума прибутку інтегрованої компанії більше сум прибутку незалежних виробників. Це додатково доводить, що інтегрована структура може уникнути зайвих “подвійних обрахунків”. Інвестиції дозволяють маневрувати при виборі інвестиційних програм і проектів, що перетворює цей процес на самоінвестування.

Висновки і пропозиції. Підвищити конкурентоспроможності держави та корпоративних структур можна за рахунок реформування відносин власності, створення ефективної кредитно-фінансової системи. Останнє відбувається через зміни інституціональних складових, які спираються на різні форми координації державного регулювання щодо мінімізації трансакційних і трансформаційних витрат, а також стабільності функціонування економічних суб’єктів. У міжнародній практиці процес оптимізації транс-

акційних витрат не ставить за мету знищення транзакційного сектору, а навпаки, його зростанню, що, у кінцевому рахунку, сприяє високим темпам розвитку та підвищенню рівня життя населення за рахунок оптимізації фінансових, комерційних та інвестиційних потоків. Проте механізми оптимізації транзакційних витрат компаній мають відповідати таким критеріям: бути легалізованими, спрямованими на мінімізацію ціноутворення та позитивно корегуватися з ним, стимулювати власників до прогресивного розвитку своїх компаній, підвищення якості товарів і послуг.

Використання такого підходу дозволяє сформувати відповідний інформаційний базис державного механізму управління транзакційними витратами, визначити ефективні напрями їх зниження та мотивувати власників на мінімізацію їхнього впливу щодо збільшення вигід від активів економічної та правової взаємодії, стандартизувати та нормалізувати операційну діяльність корпоративних структур, оптимізувати фінансові потоки в країні.

Список використаних джерел

1. Wallis J., North D. Measuring the Transactional Sector in American Economy, 1870-1970, in Standley Engermann and Robert Gallman (eds), Long-term factors in American Economic Growth. – Chicago : University of Chicago Press, 1986. – P. 95-161.
2. Spengler J. Vertical Integration and Anti-trust Policy [Електронний ресурс] // Journal of Political Economy. 1950 – Vol. 58. – P. 347-352. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1828887?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=56253831073>.
3. Demsetz, H. Ownership, Control and the Firm [Електронний ресурс] // Organization of Economic Activity : Basil Blackwell. – 1988. – P. 65-68. – Режим доступу : <http://www.jstor.org/discover/10.2307/40228660?uid=3739232&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=56253831073>.
4. Posner, R. Natural Monopoly and Its Regulation [Електронний ресурс] // Stanford Law Review. – 1969. – Vol. 21. – P. 547-642. – Режим доступу : <http://bookinist.net/books/bookid-265996.html>.
5. Державна програма розвитку внутрішнього виробництва [Електронний ресурс] : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 р. № 1130. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1130-2011-п>.
6. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
7. Уильямсон О. И. Вертикальная интеграция производства: соображения по поводу неудач рынка: пер. с англ. / О. И. Уильямсон // Вехи экономической мысли / под ред. В. М. Гальперина. – СПб. : Экономическая школа, 2000. – 534 с.
8. Шепеленко О. В. Транзакционные издержки в переходной экономике: проблемы теории и практики : монография / О. В. Шепеленко. – Донецк : ДНЦЭиТ им. М. Туган-Барановского, 2007. – 360 с.
9. Ющак Ж. М. Складові та оцінка транзакційних витрат [Електронний ресурс] / Ж. М. Ющак // Міжнародний збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 2 (17). – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1422/1/52.pdf>.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАЧІ РУКОПИСІВ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДО «ВІСНИКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. СЕРІЯ “ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ”»

Вимоги щодо підготовки рукописів статей для публікації у “Віснику Чернігівського державного технологічного університету” (далі Вісник ЧДТУ) (внесено до Переліку наукових фахових видань ВАК України, затвердженого постановою Президії ВАК України від 10 березня 2010 року № 1-05/2, Бюлетень ВАК України № 4, 2010), розроблені з урахуванням постанови Президії ВАК від 15.01.2003 р. № 7-05/1.

Шановні дописувачі!

Спочатку просимо надіслати Вашу статтю, оформлену за наведеними нижче вимогами, для попереднього розгляду редакційною колегією «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”». Після отримання позитивного відгуку прохання сплатити вартість статті і надсилати весь пакет документів у електронному вигляді.

У зв'язку з включенням «Вісника Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» до Російського індексу наукового цитування (РІНЦ) просимо Вас звернути увагу на деякі зміни в пакеті документів.

1. Для публікації статті у «Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» необхідно в обов'язковому порядку подати:

- електронний варіант статті, оформленої за зразком (Додаток А);
- рецензію на статтю за підписом доктора наук;
- реферати, оформлені відповідно до вимог (Додаток Б)
- довідку про авторів, заповнену за наведеним бланком (Додаток В);
- квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (Додаток Г).

2. **Вимоги до наукової статті.** Наукова стаття повинна відповідати тематичному спрямуванню збірника і бути завізована власноручно на першій сторінці підписом автора.

Статтю можна подавати однією з трьох мов: українською, російською, англійською. Обсяг статті повинен бути таким: мінімум – 5 повних сторінок, максимум – 10 сторінок (остання сторінка має бути заповнена не менш ніж на 3/4).

Стаття надсилається електронною поштою на адресу: **maksim-22@yandex.ru**. Текст статті набирається з використанням комп'ютерних текстових редакторів Word for Windows 97/2000/XP.

3. **Структура статті.** До друку у “Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки”» приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: УДК; Автори; Назва наукової або освітньої установи, де працюють автори; Назва статті; Анотації; Ключові слова; Постановка проблеми; Аналіз останніх досліджень і публікацій; Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми; Мета статті; Виклад основного матеріалу; Висновки і пропозиції; Список використаних джерел.

4. Параметри сторінки повинні бути такими:

Формат А4 (210×297 мм).

Поля: верхнє, нижнє та бокові – 25 мм.

Відступ від верхнього та нижнього колонтитула – 25 мм.

Верхній і нижній колонтитули, а також номери сторінок не вводити. Текст повинен бути вирівняний по ширині аркуша.

**КАТЕГОРИЧНО ЗАБОРОНЯЄТЬСЯ У СТАТТІ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЧНОЇ
РОЗСТАНОВКИ ПЕРЕНОСІВ ТА АВТОМАТИЧНИХ СПИСКІВ.
УСІ СПИСКИ ПРОСТАВЛЯЮТЬСЯ У РУЧНОМУ РЕЖИМІ!**

5. Вимоги до оформлення структурних елементів статті.

5.1. УДК – шрифт Times New Roman (кегель 12), курсив, вирівнювання по лівому краю без абзацу.

Автори – *ініціали та прізвище* кожного автора починати з нового рядка (шрифт Times New Roman (кегель 12), розміщення по лівому краю, без абзацного відступу, напівжирний), *науковий ступінь або посада, якщо немає ступеня* (шрифт Times New Roman (кегель 12), звичайний). Скорочення наукових ступенів подавати згідно з ДСТУ 3582-97 “Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні правила та вимоги” (наприклад: д-р екон. наук, канд. техн. наук; тис., млн, млрд; грн, дол; табл., рис. тощо).

Назва організації – місце (я) роботи автора (-ів) (вирівнювання по лівому краю без абзацного відступу, шрифт Times New Roman (кегель 10)). Після назви організації через кому вказуються місто та країна розміщення організації.

Назва статті – шрифт Times New Roman (кегель 12). Подається прописними напівжирними літерами, вирівнювання по центру без абзацу.

Анотація – шрифт Times New Roman (кегель 9), курсив, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. В анотації має бути чітко сформульована головна ідея статті та коротко обґрунтована її актуальність (обсяг – 8-10 рядків). У статті подаються анотації трьома мовами: українською, російською, англійською (Додаток Г).

Ключові слова – шрифт Times New Roman (кегель 9), вирівнювання по ширині, абзацний відступ 0,63 см, одинарний інтервал. Ключові слова подаються трьома мовами. Кількість ключових слів – 5-7 (Додаток Г).

Основний текст – текст статті з заголовками (вирівнювання по ширині, абзац – 0,63 см, шрифт Times New Roman (кегель 12), одинарний інтервал).

Розділи статті (Постановка проблеми; Аналіз останніх досліджень і публікацій; Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми; Мета статті; Виклад основного матеріалу; Висновки і пропозиції; Список використаних джерел) зазначаються таким шрифтом: Times New Roman, кегель 12, напівжирний, звичайний. Після назви розділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті.

5.2. Інтервали між елементами статті такі:

- УДК – автори – 1;
- автори – назва організації – 1;
- назва організації – назва статті – 2;
- назва статті – анотація – 1;
- анотація – ключові слова – 1;
- ключові слова – основний текст – 1;
- основний текст – назва таблиці (верхній край рисунка, схеми, діаграми) – 1;
- назва таблиці – її верхній край (нижній край рисунка, діаграми – їхні назви) – 1;
- нижній край таблиці (назва рисунка, діаграми, схеми) – основний текст – 1;
- основний текст – список використаних джерел – 1;
- список використаних джерел – перелік джерел – 1.

6. Цитати, таблиці, статистичні дані, цифрові показники, що підвищують рівень аналітичних матеріалів, подаються з посиланням на джерела. Таблиці мають бути пронумеровані й мати заголовок. Відповідальність за наведені показники несе автор.

Рисунки і таблиці необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці.

6.1. Ілюстрації (рисунки та чорно-білі фотографії)

Під час виконання рисунків рекомендується використання Microsoft Visio 2007 (2003). За умови використання закладеної графіки Microsoft Word рисунки повинні бути згрупованими. Шрифт рисунків Times New Roman, кегель 12, курсив.

Рисунки позначають словом “Рис.” і нумерують послідовно в межах статті. Пояснювальні підписи, номер рисунка, його назву розміщують послідовно під ілюстрацією. Наприклад:

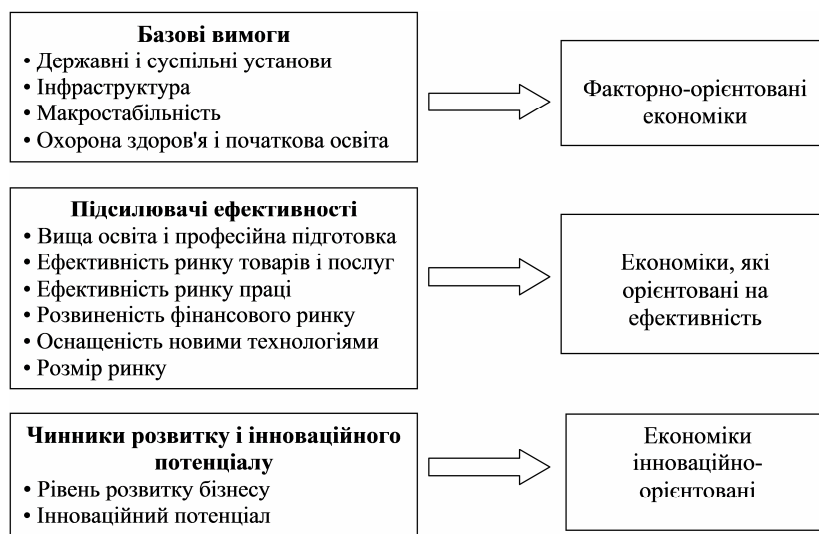

Рис. 1. Складові конкурентоспроможності на відповідній стадії розвитку економіки

6.2. Таблиці

Цифровий матеріал, що наводиться в статті, як правило, повинен оформлятися у вигляді таблиць.

Розмір тексту таблиць – кегель 12. Усі таблиці повинні мати заголовки. Нумераційний заголовок таблиць (кегель 12) вирівнюють по правому краю таблиці, тематичний заголовок таблиці (по центру, кегель 12, курсив).

Наприклад:

Таблиця 1

Аналіз показників діяльності підприємства

Показники	Формула розрахунку	Фактори, що впливають на показник	Напрями поліпшення показників
1.			
...			

Якщо таблиця не вміщується на одній сторінці, всі її колонки нумерують, а над перенесеною частиною таблиці справа надписують: “Продовження табл. 1”.

6.3. Формули

Використовуючи формули, необхідно дотримуватися певних правил.

Великі, довгі та громіздкі формули, які мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Це стосується також і всіх нумерованих формул. Для економії місця кілька коротких однотипних формул, відокремлених від тексту, можна подати в одному рядку, а не одну під одною. Невеликі і нескладні формули, що не мають самостійного значення, вписують усередині рядків тексту.

Стиль формул: хімічні формули набирають прямим шрифтом. Формули, на які є посилання, нумерують арабськими цифрами в круглих дужках праворуч. Обов'язково подають розшифровку літерних позначень величин у формулах. Для набору позначень фізичних величин використовують редактор формул Microsoft Equation для WINDOWS: 1) змінні, латинські літери – курсив, Times New Roman; 2) функції, цифри, українські літери – курсив, Times New Roman; 3) матриці, вектори – курсив, Times New Roman; 4) грецькі літери, символи – курсив, Symbol; 5) розміри: звичайний 11 пт, великий індекс 7 пт, малий індекс 6 пт, великий символ 14 пт, малий символ 11 пт.

Номер формули проставляється справа в кінці рядка в круглих дужках, не виходячи за поле. Формули необхідно вирівнювати по лівому краю сторінки. Між ними та текстом витримується інтервал в один рядок.

Наприклад:

Ефективна ставка процента для позичальника визначається за формулою (1)

$$R_t = \frac{SK}{z - h} \cdot 360, \quad (1)$$

де SK – величина знижки (%);

h – період дії знижки (днів);

z – тривалість відстрочки платежу (днів).

7. Список використаних джерел необхідно складати за вимогами ВАК України (Бюлетень ВАК України № 5, 2009), розміщувати бібліографічні записи за алфавітом чи у послідовності їхніх перших згадувань в основному тексті статті.

Заголовок “Список використаних джерел” слід розміщувати посередині рядка, шрифт Times New Roman, кегель 12, напівжирний, а список джерел – 11 кегель.

8. Оплата публікації. Опублікування наукових статей у “Віснику Чернігівського державного технологічного університету. Серія “Економічні науки” є платним. Вартість публікації 1 сторінки наукової статті становить **30 грн** (прохання обов’язково уточнювати вартість публікації). Оплата підтверджується квитанцією, зразок якої наведений у Додатку Г.

9. Контактна інформація.

Матеріали необхідно надсилати на електронну адресу: **maksim-22@yandex.ru**. Всі документи, що містять підписи та печатки, повинні бути відсканованими.

Контактні особи:

Ільчук Валерій Петрович (з питань можливості публікації).

Моб. тел.: 096-38-39-256.

Дубина Максим Вікторович (з питань подачі рукописів, оплати тощо).

Моб. тел.: 099-37-63-287.

Відповідальність за матеріали, наведені у статті, несе автор.

Неправильно оформлені автором стаття та супровідні документи, що не відповідають зазначеним вимогам, розглядатися не будуть.

Додаток А

Приклад оформлення статті

УДК 336.72

В.М. Ковальський, д-р екон. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

М.Д. Іванов, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний інститут економіки і управління, м. Чернігів, Україна

С.М. Іващенко, аспірант

Полтавський університет споживчої кооперації України, м. Полтава, Україна

**ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ***Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності підприємств.***Ключові слова:** фінансовий механізм, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність.*Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма внешнеэкономической деятельности предприятий.***Ключевые слова:** финансовый механизм, предприятие, внешнеэкономическая деятельность.*The theoretical aspects of forming a financial mechanism the foreign trade of enterprises were investigated.***Key words:** financial mechanism, foreign company.**Постановка проблеми. ...****Аналіз останніх досліджень і публікацій. ...****Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. ...****Мета статті.** Головною метою цієї роботи є ...**Виклад основного матеріалу. ...****Висновки і пропозиції. ...****Список використаних джерел**

1. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” в контексте регионализации экономики / О. Д. Захарова // Экономика и управление. – 2007. – № 1. – С. 46-51.

2. Захарова О. Д. Теоретические аспекты определения экономической сущности понятия “региональная система” / О. Д. Захарова // Проблемы экономической устойчивости предприятий санаторно-курортного комплекса: VII Всеукраинская науч.-практ. конф., 1-2 дек. 2006 г.: тезисы докл. – Ялта, 2005. – С. 43-44.

3. Стефанюк О. Д. Подход к социально-экономическому районированию Крымского региона / О. Д. Стефанюк // Современные направления теоретических и прикладных исследований 2008 г.: материалы Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 15-25 марта 2008 г.: тезисы докл. – Одесса, 2008. – С. 72-74.

4.

5.

Додаток Б

Приклад оформлення реферату

Фінансовий механізм зовнішньоекономічної діяльності підприємств**Ковальський Володимир Миколайович**, д-р екон. наук, професор

Чернігівський державний технологічний університет, професор кафедри економічної теорії

Іванов Михайло Дмитрович, канд. екон. наук, доцент

Чернігівський державний інститут економіки і управління, доцент кафедри банківської справи

Іващенко Сергій Миколайович

Полтавський університет споживчої кооперації України, асистент кафедри фінансів

*Досліджено теоретичні питання формування фінансового механізму зовнішньоекономічної діяльності підприємств.****Ключові слова:** фінансовий механізм, підприємство, зовнішньоекономічна діяльність.***Финансовый механизм внешнеэкономической деятельности предприятия****Ковальский Владимир Николаевич**, д-р экон. наук, профессор

Черниговский государственный технологический университет, профессор кафедры экономической теории

Иванов Михаил Дмитриевич, канд. экон. наук, доцент

Черниговский государственный институт экономики и управления, доцент кафедры банковского дела

Иващенко Сергей Николаевич

Полтавский университет потребительской кооперации Украины, асистент кафедры финансов

*Исследованы теоретические вопросы формирования финансового механизма внешнеэкономической деятельности предприятий.****Ключевые слова:** финансовый механизм, предприятие, внешнеэкономическая деятельность.***Financial mechanism of foreign trade enterprises****Vladimir N. Kowalski**, Doctor of Economics, professor

Chernihiv State Technological University, Professor of the Department of Economic Theory

Mikhail D. Ivanov, PhD, Associate Professor

Chernihiv State Institute of Economics and Management, lecturer of the Department of Banking

Sergey N. Ivaschenko

Poltava University of Consumer Cooperatives in Ukraine, assistant of the Department of Finance

*The theoretical aspects of forming a financial mechanism the foreign trade of enterprises were investigated.****Key words:** financial mechanism, foreign company.*

Додаток В

*Бланк для оформлення
довідки про автора*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Прізвище		
Ім'я		
По батькові		
Науковий ступінь		
Вчене звання		
Почесне звання		
Місце роботи		
Посада		
Назва статті		
Обсяг статті		
Поштова адреса		
Контактна інформація	роб. тел.	
	дом. тел.	
	моб. тел.	
	e-mail	
Дата і підпис автора		

Додаток Г

Бланк квитанції для оплати публікації

Заява на переказ готівки	Дт	1002	Ідентифікаційний код	
	Кт	31250273210037	05460798	
	Одержувач платежу Чернігівський державний технологічний університет			
	Дата здійснення операції			
	Дата валютування			
	Код установи банку			
	853592			
	Найменування установи банку ГУДК. Укр. в Чернігівській області			
	Прізвище, ім'я, по-батькові платника			
	Адреса платника			
Касир	Призначення платежу за видання у збірнику			
	25010200			
	Сума			
	Загальна сума			
	(словами)			
	Підпис платника			
	Квитанція	Дт	1002	Ідентифікаційний код
		Кт	31250273210037	05460798
		Одержувач платежу Чернігівський державний технологічний університет		
		Дата здійснення операції		
Дата валютування				
Код установи банку				
853592				
Найменування установи банку ГУДК. Укр. в Чернігівській області				
Прізвище, ім'я, по-батькові платника				
Адреса платника				
Касир	Призначення платежу за видання у збірнику			
	25010200			
	Сума			
	Загальна сума			
	(словами)			
	Підпис платника			

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

***ЧЕРНІГІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ТЕХНОЛОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ***

СЕРІЯ «ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

№ 4 (62)

Головний редактор
Відповідальні за випуск
Літературний редактор
Коректор
Комп'ютерна верстка і макетування

С.М. Шкарлет
М.П. Бутко, В.П. Ільчук
Л.М. Сила
О.С. Смєлова
М.В. Дубина
В.М. Олефіренко
Т.В. Коваленко

Підписано до друку 15.01.2013. Формат 60х84/8. Друк різнографія.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. – 42,2. Обл.-вид. арк. – 28,27.
Тираж 300 пр. Замовлення №. 135/13.

Редакційно-видавничий відділ Чернігівського державного технологічного університету
14027, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 840 від 04.03.2002.